

ACADEMIA ROMÂNĂ

Actele Colocviului Internațional Lexicografia academică românească

Provocările informatizării

2025

Presa Universitară Clujeană

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”, IAȘI
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – ALEXANDRU ROSETTI”, BUCUREȘTI
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ „SEXTIL PUȘCARIU”, CLUJ-NAPOCA

**LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ.
PROVOCĂRILE INFORMATIZĂRII**

AcadLexi 2025

Volumul cuprinde lucrări prezentate la ediția a XIV-a a Colocviului cu participare internațională „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”. AcadLexi 2025 (<https://philippide.ro/acadlexi.html>).

Coordonatori de volum: Elena Isabelle Tamba, Mariana Nastasia

Editori:

Alexandru Anghelina
Iulia Barbu-Comaromi
Călina Ciocoiu
Alexandra Ilie
Mircea Minică
Andreea-Nora Pușcaș

Referenți științifici:

Conf. univ. dr. Ana-Maria Minuț
CS I dr. Gabriela Haja

Coperta: Lucian Săcrieru-Dragomir

ISSN: 3008-6159

ISSN-L: 3008-6159

DOI: https://doi.org/10.52257/30086159_2025

© 2025 Editorii volumului. Toate drepturile rezervate.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. B.P. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel.: (+40) 744 687 884
E-mail: editura@ubbcluj.ro
editura.ubbcluj.ro | biblioteca.ubbcluj.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”, IAȘI
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – ALEXANDRU ROSETTI”, BUCUREȘTI
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ „SEXTIL PUȘCARIU”, CLUJ-NAPOCA

ACTELE COLOCVIULUI INTERNAȚIONAL „LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ. PROVOCĂRILE INFORMATIZĂRII”

AcadLexi 2025

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2025

CUPRINS

Cuvânt-înainte	9
DESCHIDEREA COLOCVIULUI ACADLEXI 2025	
<i>Alocuțiuni AcadLexi 2025</i>	13
CONFERINȚĂ ÎN PLEN	
<i>Inovații lexicale și schimbări semantice în actualitatea jurnalistică a trecutului: resursele diacronice ale periodicelor digitalizate</i> (Rodica Zafiu)	23
MASĂ ROTUNDĂ	
<i>Prezent și perspective în lexicografia academică românească</i>	43
LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ	
<i>Dicționarul lui Negulici în format electronic. Câteva observații pe marginea listei de cuvinte</i> (Alina-Mihaela Bursuc)	61
<i>Ion Codru Drăgușanu – un voyageur, mémorialiste et traducteur roumain du 19e siècle</i> (Victor Celac)	69
<i>Considerații asupra lexicografiei bilingve româno-engleze și englezo-române</i> (Oana Cenac)	95
<i>Contribuții lexicale la Dicționarul limbii române și la Dicționarul etimologic al limbii române, redactate sub egida Academiei Române – ms. 3517 BAR: Nicolae Milescu Spătarul, Hronograf den începutul lumii. O samă de învățături (cca 1658–1661) (Litera F)</i> (Mioara Dragomir)	109
<i>Propuneri etimologice și lexico-semantice în DELR, litera E</i> (Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Iulia Barbu-Comaromi)	129
<i>O nouă interfață grafică pentru DLR</i> (Cătălin Mititelu, Alexandru Anghelina)	143
<i>Contribuția lui Theodor Stamati la dezvoltarea lexicografiei românești</i> (Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba)	155

<i>Câteva aspecte din practica redactării Dicționarului etimologic al limbii române (DELR): dificultăți, controverse, problematizări lingvistice și (meta)lexicografice (II)</i> (Raluca-Mihaela Nedea)	169
<i>Ignoranți, falsificatori, maeștri sau detectivi? Despre lexicografi și imaginar lingvistic în presa românească</i> (Andreea-Nora Pușcaș)	183
<i>O privire asupra lexicului din Octoiul mitropolitului Dosoftei (1683–1686)</i> (Constantin Răchită, Mădălina Ungureanu)	201
<i>Câteva formații lexicale inedite în Loghica Sfântului Ioan Damaschinul, tradusă în 1826 de Episcopul Grigorie Râmnicăneanul</i> (Maria Ștefănescu, Mircea Minică)	217
<i>Obiective și etape în realizarea subprogramului instituțional: 1. Descrierea lexicografică a vocabularului limbii române după conținut (omul ca ființă socială); 2. Dicționar explicativ al limbii române actuale (DELRA) în patru vol., ediția a II-a, revăzută și adăugită</i> (Ana Vulpe, Livia Caruntu-Caraman)	227

FILOLOGIE ȘI DIGITALIZARE

<i>Langue, culture et mémoire: pour une lexicographie numérique interprétative et inclusive</i> (Aleksandra Banjevic)	239
<i>Aspecte privind digitalizarea DEX-ului cu editorul lexicografic Tlex</i> (Ana-Maria Barbu, Alexandru Anghelina, Mihaela Marin)	247
<i>Succesul dexonline, succesul cooperării</i> (Anca Alexandru, Radu Borza)	261
<i>Cuvinte și cod: lexicografia reinventată digital</i> (Marius-Radu Clim)	273
<i>Lingvistica politică a dezvoltării. Ecosistemul de cunoaștere, ca sistem lingvistic</i> (Codrin Dinu Vasiliu)	285
<i>Elaborarea Dicționarului explicativ al limbii române, ediția a III-a: probleme și soluții</i> (MIHAELA MARIN)	295
<i>Digitalizarea Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române (DOOM³)</i> (Cătălin Mititelu)	311
<i>Mărcile de uz în DEX³. Direcții de uniformizare și optimizare digitală</i> (Ștefania Oprea, Alexandru Anghelina)	321

<i>Lexicografia și digitalizarea în România – o relație fără de care nu se (mai) poate</i> (Elena Isabelle Tamba)	331

STUDII DE LEXICOLOGIE ȘI TRADUCTOLOGIE

<i>Paradigme semantice ale verbului a (se) imagina</i> (Călina-Georgiana Ciocoiu)	349
<i>Proiectul RoTEXTTRA și provocările digitalizării: traductologia românească în era inteligenței artificiale</i> (Oana Cogeanu-Haraga)	357
<i>Românescul luceafăr. Aspecte lexicale și etimologice</i> (Cristina Florescu)	363
<i>Psaltirea „Ciobanu” (ms. 3465 BAR). Note lexicale și de traducere</i> (Ana-Maria Gînsac)	383
<i>Rolul contextului intrinsec în traducerea automată a textului literar. De la analiza lexicală la prelucrarea automată a limbajului natural</i> (Alexandra Ilie)	393
<i>Câțiva termeni care denumesc noțiuni astronomice în Dosoftei, Viața și petrecerea svinților</i> (Laura Manea)	409
<i>Inventarul numelor proprii din Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch de Andreas Clemens</i> (Mariana Nastasia)	433
<i>Către un glosar al politicii românești: metode, provocări și limitări. (Cu studiu de caz: patrie în texte din secolul al XIX-lea)</i> (Roxana Patraș, Alexandra Ilie)	443
Lista participanților	463
Comitetul științific	467

CUVÂNT-ÎNAINTE

Colocviul cu participare internațională „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării. AcadLexi 2025”, ajuns la a XIV-a ediție, este singura manifestare științifică din România dedicată, în special, diseminării cercetărilor lexicografice și, în general, studiilor de lingvistică, de filologie sau de prelucrarea limbajului natural, cu orientare spre instrumentele și resursele digitale necesare redactării și publicării dicționarilor academice. Manifestarea, la care au participat cca 50 de specialiști din țară și din străinătate, a fost organizată – pentru prima dată împreună de către toți cercetătorii lexicografi din Academia Română – de Departamentul de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, Departamentul de lexicografie și etimologie de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București și Departamentul de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, în colaborare cu Asociația Culturală „A. Philippide” din Iași.

Acest volum, al cincilea din seria *AcadLexi – Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*, include, în trei secțiuni tematice – *Lexicografia academică românească*, *Filologie și digitalizare* și *Studii de lexicologie și traductologie*, aproape toate comunicările susținute de participanți, cu teme legate de lexicografie și lexicografie digitală, lexicologie, filologie, terminologie, pragmatica discursului, etimologie etc. Conferința plenară a fost susținută de către prof. univ. dr. Rodica Zafiu, membru corespondent al Academiei Române. Prima parte a sesiunii inaugurale a prilejuit și lansarea unor lucrări reprezentative pentru lexicografia (digitală) și filologia românească.

Colocviul a reprezentat și un spațiu al dezbaterilor pe teme actuale, în cadrul Mesei rotunde *Prezent și perspective în lexicografia academică românească*, la care au participat atât specialiști din spațiul academic, cât și din spațiul privat, prin reprezentanții *dexonline*. Problematika digitalizării și perspectiva creării unui portal național cu resurse pentru limba română, precum și ideea colaborării dintre lingviști și specialiștii informaticieni au reprezentat punctele centrale ale discuțiilor.

AcadLexi este un adevărat forum științific, care favorizează schimbul de idei cu privire la schimbările de paradigmă aduse de era digitală și contribuie la conturarea unor direcții de cercetare, în echipe transdisciplinare, formate din specialiști în lingvistică și lexicografie tradițională, cercetători din domeniul procesării limbajului natural și al lexicografiei realizate cu mijloace și resurse electronice.

În acest context, publicarea contribuțiilor prezentate la AcadLexi 2025 subliniază în continuare necesitatea adaptării lexicografiei, în special, și a filologiei, în general, la beneficiile, dar și la provocările erei digitale.

Astfel, relația dintre lexicografie și digitalizare este una indispensabilă și fundamentală!

Editorii

DESCHIDEREA COLOCVIULUI ACADLEXI 2025

DESCHIDEREA COLOCVIULUI ACADLEXI 2025

Participanți¹: Viorel Barbu², Adina Dragomirescu³, Gabriela Haja⁴, Bogdan Harhată⁵, Cristian Moroianu⁶, Elena Isabelle Tamba⁷, Adrian Tudurachi⁸, Rodica Zafiu⁹

Elena Isabelle Tamba: Ne bucurăm că în acest an este o ediție specială a AcadLexi – a XIV-a ediție! Începând cu 2012, organizăm această manifestare științifică – singura de până acum din România – dedicată cercetărilor din domeniul lexicografiei, dar și din alte domenii care au legătură cu lexicografia, cu filologia, în general, sau cu digitalizarea. Ediția din acest an este specială, pentru că organizăm această manifestare științifică împreună – toate cele trei departamente cu specific lexicografic din țară, din institutele Academiei Române. Sunt foarte bucuroasă că suntem toți aici, la Iași (dar și online, *via zoom*), iar în ceilalți ani ne vom muta și la București, și la Cluj! Acum, pentru cuvinte de salut, în deschidere, îi voi lăsa pe invitații noștri să vorbească.

Îl invit pe domnul academician Viorel Barbu, președintele Filialei din Iași a Academiei Române, să ne adreseze câteva cuvinte!

Acad. Viorel Barbu: Da, vă mulțumesc pentru invitație! Poate am să spun mai mult de câteva cuvinte...

Elena Isabelle Tamba: Vă rugăm!

Acad. Viorel Barbu: (...) În primul rând, vreau să salut acest colocviu! Mie mi se pare foarte interesant, mai ales datorită faptului că este vorba despre un proiect de succes al Academiei Române. Nu prea se vorbește despre acest lucru, dar faptul că, în linii mari, dicționarul academic a fost finalizat de câțiva ani, este, fără doar și poate, unul dintre marile succese, dacă ne gândim că a durat aproape 100 de ani. Și, evident, recunoștința noastră se îndreaptă spre cei care au realizat, de-a lungul anilor, acest dicționar. Evident, nu va fi

¹ Acest text include alocuțiunile susținute în deschiderea lucrărilor Colocviului AcadLexi 2025.

Transcrierea a fost realizată de Alexandra Ilie. Forma finală a textului a fost stabilită de Elena Isabelle Tamba și de Mariana Nastasia. Prin (...) s-a marcat omisiunea ezitărilor de formulare ori repetițiile inerente discursului oral.

² Academia Română, Filiala Iași.

³ Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București.

⁴ Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

⁵ Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca.

⁶ Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București/Facultatea de Litere, Universitatea din București.

⁷ Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

⁸ Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca.

⁹ Academia Română, București/Facultatea de Litere, Universitatea din București.

niciodată complet, nici nu are cum să fie complet, pentru că, de fapt, un dicționar reprezintă întotdeauna o autoritate culturală, reflectă o întreagă cultură într-o limbă. Academia Română, în fine, după modelul Academiei Franceze, și-a luat această obligație de a realiza un dicționar. Și (...) a și reușit să o facă într-un termen rezonabil (...).

Evident că poate se vor discuta foarte multe aspecte (...), care sunt și pentru mine întrebări, de fapt, fundamentale, și anume ce trebuie să intre în acest dicționar, care sunt cuvintele care pot fi omise etc. Am în vedere, în primul rând, cuvintele dintr-un domeniu științific, tehnic. Putem spune că, în vremea noastră, o bună parte din lexic este un lexic tehnic, care a intrat parțial ca neologism, inițial a intrat în literatura științifică, dar apoi a fost adoptat de societate în ansamblul său. Dau un singur exemplu – cuvântul *feedback*. Cuvântul „feedback” este din automatica teoretică. Cred că a fost folosit prima dată de Wiener, acum 100 de ani. La început, a fost folosit doar în automatică, în literatura științifică; pe urmă, a fost preluat de medici, de sociologi și (...) la sfârșit, și de ziariști și de politicieni. Prin urmare, în momentul de față îl folosesc și eu. S-a încercat (...) să se găsească un echivalent românesc – „legătură-invers”. Și în alte limbi s-a încercat același lucru; în franceză chiar există, ei fiind mai tradiționaliști, respectându-și limba mai mult decât noi. În fine, folosesc o traducere, o formă (...), dar la noi s-a încetățenit acest termen, pentru că este foarte greu să găsești echivalent, să inventezi. Poți să traduci în românește, poți să traduci un echivalent, dar nu te înțelege nimeni, pentru că publici în reviste internaționale și chiar dacă ai publica cu echivalentul românesc, să spunem – dacă ar înțelege cineva, nu este în uz. Și atunci intră *feedback* în circulație! Ce este acest cuvânt? Face parte din dicționare sau nu? Pun această problemă din cauza faptului că, de curând, în ultima ediție a *Dicționarului Academiei Franceze*, de exemplu, nu intră *tiktok*. (...) Ca și *Google*, ca și denumirile altor motoare de căutare, *tiktok* nu mai face parte doar din lexicul științific sau tehnic – este, de acum, intrat în vorbirea curentă.

Așadar, ce să includem aici? Este, iarăși, o problemă mai delicată, legată, în primul rând, de literatura științifică. Care este relația dintre literatura științifică și limba comună? Adevărul este că prima academie serioasă, să spunem, din Europa a fost Accademia dei Lincei, în 1603. Pe vremea aceea, în toată societatea savantă a Europei, lucrările științifice erau în limba latină. Galileo, care a fost un om de știință remarcabil, a fost primul care a publicat în cadrul acestei academii, în limba italiană, în dialectul toscan, cu toate reacțiile pe care le-a stârnit. Totuși, a fost primul savant serios care a scris în limba italiană – în dialectul toscan (...). Lucrul acesta, evident, pe parcursul timpului, a intrat în uzanță. Și la noi, primele texte științifice, primele neologisme au fost traduse la început, pentru că erau necesare în școlile care s-au creat în secolul al XIX-lea. Dar, au rămas, în bună parte, în terminologia inițială – franceză, de obicei, dar nu numai în franceză. Prin urmare, apar chestiuni foarte delicate cu privire la legătura dintre limbajul științific și cel comun (...). Eu știu că avem dicționare de specialitate, s-au făcut și la noi, (...) de exemplu, un dicționar de termeni astronomici (...). Dar aici mi se pare că încă este un punct de fractură între limbajul științific

și cel comun (...). Dumneavoastră știți mai bine în ce măsură cuvintele tehnice ar putea să intre sau nu în dicționar.

Pe de altă parte (și cu această observație aș vrea să închei), mie mi se pare că dicționarul este, într-adevăr, cum spuneam la început, un document de autoritate culturală – nu numai pentru limba vorbită, ci și pentru limbajul științific. Să dau un exemplu (...) – după cum se știe, în matematică, cuvintele sunt definiții, de fapt. Eu când vorbesc de un termen matematic – *grup*, *inel*, *spațiu* etc., dau o definiție. Deci, se spune că la sfârșitul secolului al XIX-lea, nu exista... o unificare a limbajului și a terminologiei matematice. Și acest lucru a fost realizat în primii ani ai secolului al XX-lea, prin anii '20, de un grup de matematicieni francezi, care s-a intitulat „grupul Burbaki”, foarte popular și la noi. Reprezentanții acestui grup au realizat un manual în care au unificat terminologia. Existau foarte multe definiții și ei au făcut această operă unificatoare, foarte utilă, de altfel. Dar să vedem scăpările. De exemplu, la un moment dat, trebuiau să definească noțiunea de *măsură*, care, în matematică, are o semnificație foarte exactă, foarte precisă. Existau mai multe (...) definiții (...) și le-au unificat astfel încât să le cuprindă pe toate (...), însă au scăpat cea mai importantă semnificație: „măsura probabilistică”, „probabilitatea”, care este tot o măsură. Deci, vreau să evidențiez câte capcane apar în momentul în care vrei să faci o operă unificatoare! Se poate întâmpla și în dicționar – să omiți lucruri într-adevăr esențiale. Dar aceasta este doar o idee!

Am spus mai mult de două-trei cuvinte, dar mă interesează subiectul!

Eu, personal, nu fac decât să aduc mulțumiri colegilor din Academie, pentru că realizează această operă foarte dificilă, poate nu întotdeauna prețuită, (...) dar fac o operă extrem de importantă, câteodată anonimă – pentru că este vorba despre un grup care monitorizează limba (...). Văd că se discută că noile metodologii și tehnici informatice vor simplifica acest lucru, dar cred că rămâne important în continuare rolul lingvistului lexicograf în ceea ce privește semantica, dar și alte aspecte.

Vă mulțumesc pentru atenție!

Elena Isabelle Tamba: Vă mulțumim și noi tare mult! Noi ne jucăm cu cuvintele, ne jucăm serios pentru a spune povestea lor foarte serioasă în dicționare, așa încât, *două-trei cuvinte* cred că o să intre într-o îmbinare stabilă, pe care o vom trata cu semnificațiile de rigoare. Aș dori să-i dau cuvântul acum Gabrielei Haja, care este directorul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”, al Filialei din Iași a Academiei Române, lexicograf, de altfel, și o rugăm să ne spună perspectiva institutului-gazdă din acest an pentru partea, să zicem, *in situ* a colocviului.

Gabriela Haja: Mulțumesc, Isabelle! Doamnă Radica Zafiu, domnule Președinte, dragi colegi, prezenți și online, vă spun „Bun-venit!”, în calitate de gazdă a acestui colocviu. Și voi începe, cu voia dumneavoastră, să-i răspund, pe scurt, domnului Președinte. Spre deosebire de Academia Franceză, Academia Română și, sigur, vorbesc generic – de fapt, lingviștii din Academia Română au stabilit o normă în ceea ce privește includerea neologismelor, inclusiv a celor aparținând limbajelor speciale, tehnice, în dicționarul-tezaur,

care cuprinde lexicul românesc la toate nivelurile sale, de la cel literar, la cel regional, de la limba scrisă, la limba vorbită. Și care este, să spunem, norma? Norma este exact cea pe care dumneavoastră ați precizat-o, și anume prezența unui cuvânt tehnic în alte registre sau alte stiluri decât cel științific, (...) mai simplu spus, tendința (...) aceluia cuvânt [de a intra] în uzul general. Așa că, eu cred că *feedback*...

Bogdan Harhăță: De fapt, este normat (...) Se lucrează la litera F.

Gabriela Haja: Da, este în lista de cuvinte de la litera F, care se lucrează la Cluj.

Acad. Viorel Barbu: Am dat un exemplu! Mai sunt și alte astfel de exemple.

Gabriela Haja: Desigur! (...) Sigur că noi, acum, având și un corpus [digitalizat] pe baza căruia facem documentarea (...), putem urmări și frecvența utilizării aceluia cuvânt, deși ea nu este neapărat relevantă acum. Dar să nu intrăm în detalii... Este important că avem un criteriu și că, de fapt, dicționarul monitorizează retrospectiv limba și limbajele și înregistrează inclusiv această tendință de tehnicizare a limbajului general. Acest lucru e clar. Termenii de specialitate intră tot mai mult în uzul general.

Aș spune două-trei cuvinte despre această manifestare și de ce este importantă, și vă mulțumim că-i acordați importanța pe care noi credem că o are! Colocviul este rezultatul unui proiect, *Tinere Echipa*, încheiat în 2013. După marele proiect *eDTLR*, a fost această dezvoltare în care lexicografi de la Iași, patru tineri, foarte tineri cercetători – aici sunt de față doi dintre ei, Isabelle [Elena Tamba] și Marius [Marius-Radu Clim] – au gândit un lucru, și anume că domeniul acesta al digitalizării lingvisticii, al limbii române, în general, este important și că trebuie promovat în rândul specialiștilor lingviști care nu au avut contact cu lingvistica computațională, de pildă. De fapt, acest colocviu a avut ca prim obiectiv apropierea unor domenii aparent incompatibile și a două moduri de gândire care au devenit compatibile. Și a crescut organic această manifestare – întâi workshop și apoi colocviu, iar acum intrăm într-o nouă etapă, cea în care [se întărește] ideea aceasta a realizării unor resurse și instrumente pentru limba română ca formă de manifestare a unei politici lingvistice aplicate. (...) Colocviul a reunit, așadar, specialiști din cele trei centre ale Academiei Române implicate inclusiv în proiectul *Dicționarul limbii române*, dar care – și împreună, și separat – creează și alte opere care țin de cultura noastră și care dau rost vieții noastre de specialiști, indiferent de condiții și încercând să depășim una dintre ele – aceea a finanțării. Acestea fiind spuse, le mulțumesc tuturor celor care au ales să fie astăzi și mâine alături de noi, le doresc mult succes tuturor celor care s-au înscris cu prezentări și sper ca, dincolo de volumele atât de frumoase care rezultă în urma colocviilor noastre – avem deja o serie – ceea ce discutăm aici și ceea ce gândim împreună să aibă efect pe termen mediu și lung în educație, în primul rând, dar și în atitudinea față de rolul și rostul cercetărilor noastre. Mulțumesc!

Elena Isabelle Tamba: Mulțumim și noi, Gabi! Suntem bucuroși că au acceptat invitația noastră de a vorbi (...) și directorii celorlalte două institute care organizează împreună cu Institutul „Alexandru Philippide” această manifestare. O invit pe doamna Adina

Dragomirescu, directorul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, din București, să ne spună ceva.

Adina Dragomirescu: Mulțumesc mult pentru invitație și mulțumim și pentru invitația de a fi „coautori” la această manifestare foarte prestigioasă și deja veche! Mă bucur foarte mult, pentru că cele trei institute sunt împreună astăzi și nu sunt împreună doar la această manifestare, ci și la cea mai importantă lucrare a noastră, care este dicționarul-tezaur. Aș vrea să spun doar două vorbe despre procesul de informatizare din ultimii ani, fiindcă aceasta este tema manifestării din anul acesta. Mi se pare că este important că informatizarea ne-a făcut nu numai să fim împreună, ci și să putem lucra unitar. Pe lângă aceasta, în ultimii ani partea de informatizare a devenit nu doar o ocupație tehnică, ci și un fel de pasiune, are și o parte creativă, în care cei care se ocupă de informatizare investesc multă energie și multe idei. Mă gândesc acum la cele două lucrări mai mici, care sunt pe o cale mai avansată de informatizare la noi – DOOM și *Dicționarul etimologic*. Aș vrea să transmit un gând de felicitare și de mulțumire către Cătălin Mititelu și, bineînțeles, către toți colegii de la Departamentul de lexicografie și etimologie. Și sper că și dicționarul-tezaur va ajunge curând într-o formă nu doar științifică, ci și estetică la fel de bună! Și aș vrea să transmit tuturor celor implicați în acest proces un gând de mulțumire din partea publicului mai larg, care folosește cu siguranță deja mult mai multe resursele online decât ar putea folosi resursele pe hârtie, pentru că digitalizarea acestor resurse a însemnat nu doar transpunerea în formă digitală, în formă online a unor resurse pe hârtie, ci și crearea unor instrumente de lucru mult mai ușor de folosit, mult mai ușor accesibile, cu mult mai multe opțiuni de căutare și sunt sigură că acesta este drumul pe care trebuie să mergem mai departe, nu doar cu dicționarele, ci poate și cu alte lucrări ale institutelor noastre.

Mult succes tuturor și mulțumim încă o dată pentru asociere și pentru colaborare!

Elena Isabelle Tamba: Mulțumim și noi tare mult! Îl invit pe domnul Adrian Tudurachi, directorul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca, să ne spună ceva!

Adrian Tudurachi: Bună ziua, tuturor! Distinși academicieni, doamnelor și domnilor profesori, dragi colegi, le mulțumesc și eu organizatorilor pentru posibilitatea de a adresa un salut din partea Institutului „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca și să vă pot împărtăși și profunda onoare pe care ne-ați făcut-o prin implicarea noastră în organizarea, alături de echipele din Iași și din București, a acestei ediții a colocviului! Cred că putem, la ediția a XIV-a, să vorbim despre vârsta colocviului și a problematicilor pe care ea le-a lansat în spațiul românesc. Este un colocviu deja cu vechime, a devenit o marcă a cercetării ieșene și este și o vârstă care a depășit nesiguranța începuturilor în privința problemelor legate de informatizare. Nu se mai pune acum problema să descoperim continentul informatizării, ci să consolidăm sau să explorăm noi posibilități. Ceea ce am remarcat, răsfoind caietul-program al manifestării este un lucru, cred, important pentru acest moment al problematizării informatizării în raport cu dicționarele și corpusurile lingvistice. Există o anume preocupare pentru dimensiunea etică și, mergând puțin mai departe, pentru responsabilitate. Cred că (...)

– dincolo de aspectele tehnice, dincolo de ceea ce expunem, pentru că informatizarea înseamnă accesibilizare, înseamnă expunere, dincolo de ceea ce expunem în societatea românească prin dicționare și corpusuri lingvistice, dincolo de cum expunem, de modalități – ne putem întreba și ce justifică oferta de conținuturi. (...) Aceste materiale lingvistice informatizate pot să schimbe – cu un termen al lui Paul Cornea – „vocabularul spiritului public” în România, pentru că politica se face dintotdeauna prin angajarea anumitor resurse de vocabular. Și cred că ne putem întreba cum vor opera actorii sociali care vor avea acces la toate aceste resurse de vocabular pe care le punem la dispoziție, cei care vor percepe nu doar normativitatea limbii române, ci diversitatea, stratificarea la stratificarea ei istorică sau regională. Închei, preluând sugestia doamnei Isabelle Tamba și formulând o invitație pentru organizarea uneia dintre edițiile viitoare ale conferinței la Cluj. Se spune că doar ceea ce migrează supraviețuiește. Cred că ar putea fi benefic pentru colocviu să adopte, măcar pentru anumite ediții, un format itinerant, ar arăta maturizarea acestei teme pe care a lansat-o institutul ieșean, ar sublinia, dacă mai este nevoie, interesul național al temei și foarte buna cooperare între cele trei institute de profil ale Academiei Române. Vă doresc, la rândul meu, succes la lucrări, dezbateri fructuoase – sigur, cu regretul că nu pot fi alături de dumneavoastră în aceste zile la Iași! Mulțumesc mult!

Elena Isabelle Tamba: Mulțumim și noi tare mult! Acum este rândul celor care, vremelnice, coordonează departamentele de lexicografie, (...) frați într-ale lexicografiei! În numele echipelor pe care le coordonăm, am să-l invit pe Cristian Moroianu să ne adreseze câteva cuvinte!

Cristian Moroianu: Două-trei propoziții aș vrea să spun! În primul rând, mulțumiri Iașiului și ieșenilor pentru această inițiativă sau, mai bine zis, pentru continuarea acestei inițiative, pentru faptul că ne-au cooptat alături de ei și promitem, la rândul nostru, că vom face următoarea sesiune la București. În al doilea rând, dau dreptate antevorbitorilor mei și, în mod particular, domnului academician, care a spus că dicționarul și, în genere, dicționarele academice sunt o operă de cultură și, vorba domnului director Tudurachi, de responsabilitate. Depinde de noi, cei care lucrăm la ele, să ținem întotdeauna cont de această responsabilitate și să oferim publicului un act de cultură prin dicționarele academice. Urez tuturor participanților succes și sper ca cele două zile să fie la fel de productive și de calde ca toate edițiile la care am participat și la care nu am participat! Succes mult!

Elena Isabelle Tamba: Mulțumim! Acum, îl invit pe Bogdan Harhăță din partea colegilor lexicografi clujeni!

Bogdan Harhăță: Mulțumim pentru angrenarea într-un proiect care deja are o vechime respectabilă și să fac o urare în două cuvinte: *Pe cai!*

Elena Isabelle Tamba: Mulțumim tare mult! Vă spuneam că noi lexicografii ne jucăm serios cu cuvintele, după cum vedeți, putem chiar și într-un cadru foarte formal să aducem ceva din „ghidușia” limbii române, de ce nu? Tocmai pentru că noi, în dicționar, prindem cât mai mult din ceea ce înseamnă teaurizarea limbii române. Voi vorbi foarte scurt în numele echipei ieșene, începând prin a le mulțumi colegilor mei! De 14 ani organizăm împreună

această manifestare, acum iată împreună și cu colegii lexicografi de la București și de la Cluj, și încercăm să ne adaptăm la toate schimbările care apar. Ați văzut și la început, am avut niște probleme cu *live-ul*, pe *Facebook*, apropo de cuvinte adaptate, neadaptate, vom vedea. Foarte pe scurt despre ce se întâmplă în aceste două zile – avem secțiuni diferite după o conferință în plen, despre care voi vorbi imediat, susținută de doamna profesoară Rodica Zafiu; vom acoperi atât zona de lexicografie academică, în sensul că vor fi prezentate lucrări lexicografice, proiecte lexicografice din Academia Română, proiecte de filologie și digitalizare, dar și lucrări despre studii de lexicologie, traductologie și alte domenii. Avem invitați atât din țară, deja ne-ați cunoscut pe cei din institutele cu profil filologic, dar avem și invitați din străinătate, vorbesc aici și despre colegii lexicografi de la Chișinău, pe care, poate, îi vom invita la organizarea manifestării noastre, că vorbim despre lexicografie românească. Vor fi cu noi și colegii într-ale lexicografiei dăruite publicului – de la *dexonline*. Este o premieră pentru noi să-i avem aici, direct la Iași, și pentru discuții! Colegi din străinătate avem și din Muntenegru, cu o comunicare – mâine. Mă opresc aici cu partea aceasta de salut din partea echipei ieșene și, cu voia dumneavoastră, vom încerca să respectăm programul – ați observat că este foarte bogat! Ne-am străduit să punem toate comunicările în așa fel încât toată lumea se poate asista și participa – de ce nu? – la discuții la toate comunicările.

Așa încât, cu voia dumneavoastră, voi anunța conferința în plen și vreau să îi mulțumesc lui Cristian, care a intermediat această discuție și să-i mulțumesc, mai ales, doamnei profesoare Rodica Zafiu, care a acceptat cu foarte multă bunăvoință să țină conferința plenară pentru colocviu! (...)

Rodica Zafiu: Vă mulțumesc foarte mult și pentru această prezentare, dar în primul rând pentru invitație! Este, întotdeauna, pentru mine, o bucurie să fiu la Iași! Din păcate, de data asta, nu sunt decât în această formă – indirectă, dar îmi exprim încă o dată admirația față de activitatea colegilor ieșeni și seriozitatea științifică, dar și căldura umană a gazdelor noastre de astăzi!

CONFERINȚĂ ÎN PLEN

INOVAȚII LEXICALE ȘI SCHIMBĂRI SEMANTICE ÎN ACTUALITATEA JURNALISTICĂ A TRECUTULUI: RESURSELE DIACRONICE ALE PERIODICELOR DIGITALIZATE

RODICA ZAFIU*

1. Introducere

Studiul de față urmărește modul în care digitalizarea masivă și în curs de amplificare a presei românești (a colecțiilor de ziare și reviste din secolele trecute) poate fi de folos cercetării lexicografice și alcătuirii de dicționare. Digitalizarea sistematică a periodicelor oferă indicii contextuale pentru explicațiile etimologice, înlesnește stabilirea mai exactă a primei atestări a cuvintelor, ilustrează – în unele cazuri – răspândirea inovațiilor în alte regiuni decât în cea de origine și în diferite varietăți ale limbii și permite identificarea unor inovații lexicale și semantice din trecut. Astfel, în lipsa unor corpusuri diacronice bogate și bine structurate, periodicele digitalizate (prin scanare și ocerizare)¹⁰ sunt o resursă lexicografică de primă importanță.

2. Resurse jurnalistice digitalizate pentru limba română

De mai multă vreme, unele biblioteci românești importante au început digitalizarea fondului lor de publicații periodice. În momentul de față, cele mai bogate colecții cu acces liber sunt oferite de Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj¹¹, Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași¹², Dacoromanica/Biblioteca Digitală a Bucureștilor¹³. Arhivele digitale puse la dispoziția publicului de Biblioteca Națională a

* Academia Română, București, Calea Victoriei, nr. 125/Facultatea de Litere, Universitatea din București, str. Edgar Quinet, nr. 5–7.

¹⁰ Folosesc în acest text termenul *digitalizare* în sensul său larg („transpunere în mediul digital”), fără a implica diferențierile propuse uneori între *digitalizare* și *digitizare*.

¹¹ V. <https://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/3>, unde erau înregistrate 213 147 de exemplare la data de 10.10.2025.

¹² V. <https://dspace.bcu-iasi.ro/handle/123456789/35>, cu 8 193 de exemplare înregistrate la data de 10.10.2025.

¹³ V. <http://digitool.bibmet.ro:8881/R?RN=412419457>, cu 87 577 exemplare la data de 10.10.2025. Colecția a fost multă vreme cea mai bogată, dar consultarea ei a devenit problematică din cauza unor îndelungi perioade de nefuncționare a site-ului.

României¹⁴ și de Biblioteca Digitală a Publicațiilor Culturale ProEuropeana¹⁵ depozitează online periodice, dar nu oferă posibilitatea de căutare automată de cuvinte în paginile acestora.

Colecțiile de periodice digitalizate românești reprezintă deocamdată o resursă lingvistică în permanentă schimbare: unele sunt în mod constant îmbogățite, în vreme ce altele au dificultăți de menținere și perioade în care accesul utilizatorilor este blocat. Sunt și alte dificultăți de utilizare. Cele mai multe sisteme de afișare folosite de biblioteci nu permit, în cazul căutării unor cuvinte, vizualizarea preliminară a contextelor de apariție, ci doar descărcarea exemplarului digital, ceea ce încetinește mult operația de triere și selectare a ocurențelor relevante¹⁶.

Platforma *Arcanum*¹⁷ este în prezent resursa cea mai bogată pentru periodicele vechi românești, din care conține 589 de titluri și un număr foarte mare de exemplare. În cazul căutărilor cu un cuvânt sau o sintagmă, platforma dă posibilitatea de a vizualiza contextul minimal și cel al paginii scanate de ziar sau revistă, permițând astfel selectarea preliminară a atestărilor. De asemenea, ocurențele sunt organizate cronologic, iar căutarea poate fi limitată, cu ajutorul unor filtre, la o perioadă anume, la un an din interiorul perioadei și la un titlu anume de publicație.

Din păcate, în cazul tuturor colecțiilor descrise mai sus, intervin și anumite obstacole în calea cercetării: de exemplu, hârtia de ziar îngălbenită, tiparul imperfect sau șters de trecerea timpului împiedică parțial recunoașterea automată a cuvintelor. Iar pentru primele periodice românești dificultatea este și mai mare din cauza scrierii lor în caractere chirilice. Sistemele de ocerizare adoptate de unele biblioteci virtuale permit transliterația și deci o recunoaștere parțială a textului scris în română cu alfabet chirilic, dar rata de eroare este deocamdată destul de mare.

3. Utilitatea colecțiilor de periodice digitalizate

Colecțiile de periodice digitalizate sunt foarte utile pentru studiile diacronice și pentru lexicografia istorică. Ele favorizează investigarea aspectelor enciclopedice din evoluția semnificațiilor, oferind contexte de folosire a cuvintelor, reglementări oficiale și chiar imagini ilustrative. García-Godoy (2024: 113–114) afirmă că, pentru spaniolă, asemenea arhive de presă sunt chiar mai relevante decât corpusurile istorice existente, pentru că – prin

¹⁴ V. <http://digitool.bibnat.ro/R?RN=793468771>, cu 666 exemplare la data de 10.10.2025.

¹⁵ V. <https://biblioteca-digitala.ro/?listacompleta=1>. Biblioteca digitală cuprindea, la data de 10.10.2025, 480 de periodice, cu număr variabil de exemplare fiecare (între 1 și 2 099). Periodicele scanate sunt în majoritate reviste culturale și științifice.

¹⁶ Corpusul folosit de redactorii *Dicționarului limbii române* (<https://corpus-delr.lingv.ro/>), care cuprinde, pe lângă un fond consistent de cărți, și un număr important de periodice, permite vizualizarea preliminară a contextelor. Corpusul are acces limitat, pentru a respecta drepturile de autor.

¹⁷ V. <https://adt.arcanum.com/ro/discover/>. Informația de pe site se referă la numărul de pagini, nu la numărul de exemplare arhivate. De exemplu, ziarul *Universul* (1885–1951) are 143 472 de pagini scanate, *Adevărul* (1880–1959) – 66 875 de pagini etc.

datarea și localizarea explicită a exemplarului de ziar – permit urmărirea varietăților colocviale și dialectale, a inovațiilor din diferite domenii ale vieții sociale¹⁸.

Avantajele folosirii periodicelor din bibliotecile digitale sunt multiple, în măsura în care acestea oferă: a) o anumită omogenitate a datelor (furnizând texte cu o apariție regulată, cu repartizare echilibrată în timp, în serii numeroase); b) un material lingvistic variat, cuprinzând, pentru fiecare epocă, noutăți științifice și tehnice, discursuri politice, știri sportive, texte de divertisment cu bună reprezentare a colocvialismelor; c) inovații lexicale și schimbări semantice preluate și răspândite de jurnalism sau chiar produse în discursul presei. Periodicele pot furniza atestări cu date exactă, contribuind la datarea sensurilor și a expresiilor. Dicționarele noastre oferă de obicei o primă atestare a lexemului, nu și a unui sens modificat sau a expresiilor în care acesta intră. În plus, colecțiile ample, care cuprind presă din toate zonele românești, permit să se urmărească repartizarea regională a unui lexem sau a unei construcții. În cazul special al denumirilor comerciale, *Monitorul oficial* și paginile de publicitate sunt surse ideale pentru documentarea apariției și a răspândirii rapide a formelor lingvistice.

Colecțiile de periodice prezintă totuși și dezavantaje pentru cercetare: în primul rând, ele nu sunt corpusuri propriu-zise (reprezentative, adnotate)¹⁹, care să permită concluzii obiective pe baze statistice. Apoi, așa acum am sugerat deja mai sus, ele impun verificări manuale riguroase, din mai multe motive: identificarea imperfectă a textului din pagini vechi și deteriorate, nerecunoașterea sau recunoașterea deficitară a alfabetului chirilic, adoptarea unor sistemele de căutare insuficiente, care nu trimit direct la contextul originar²⁰.

4. Aplicații lexicografice

În cele ce urmează, voi ilustra câteva aplicații lexicografice ale investigării colecțiilor digitalizate de periodice. Acestea pot fi folosite pentru găsirea, completarea sau verificarea explicațiilor etimologice (privind originea cuvintelor, a sensurilor și a expresiilor), pentru datarea cuvintelor, a sensurilor și a expresiilor, pentru urmărirea răspândirii diacronice, diatopice, diastratice și diafaze a inovațiilor lingvistice și chiar pentru lărgirea inventarului lexicografic.

4.1. Explicații etimologice ale denumirilor comerciale

Dicționarele noastre rezolvă etimologia denumirilor comerciale printr-o etichetă generică, doar uneori completată de explicații minimale asupra sursei acesteia (când este formată prin compunere, trunchiere, abreviere etc.). Prezintă în continuare, în ordine

¹⁸ Și Campos Souto susține utilitatea arhivelor de periodice în alcătuirea dicționarelor istorice: „Una de las señales del cambio de rumbo de la investigación sobre la historia del léxico del español contemporáneo (y, consecuentemente, de la filología) radica precisamente en el recurso a la prensa como una de las más valiosas fuentes de información” (Campos Souto 2018: 248).

¹⁹ Pentru folosirea corpusurilor în lexicografie, v. Kilgariff (2013).

²⁰ Dificultățile inerente folosirii arhivelor digitale de presă sunt trecute în revistă de Pfanzelter *et al.* (2021). Cf. Campos Souto (2018), García-Godoy (2024).

alfabetică, câteva cazuri de nume comerciale devenite prin antonomază nume generice ale produselor de un anumit tip. În cazul unor produse internaționale, pentru impunerea unei denumiri contează pătrunderea timpurie a firmelor producătoare în circuitul comercial. Exemplele care urmează au în comun faptul că denumirea din română nu corespunde celei generice din limba țării din care s-a importat produsul; de obicei nu corespunde denumirilor din nicio altă limbă. În discutarea soluțiilor etimologice intervin și aspecte legate de datarea pătrunderii în limbă a cuvintelor.

Substantivul **alpaca** „1. aliaj inoxidabil de nichel, cupru și zinc, folosit la fabricarea tacâmurilor, instrumentelor medicale etc. 2. obiect fabricat din alpaca (1)” (DEX² 2016) desemnează un material devenit popular la un moment dat pentru că imita și înlocuia argintul. În DA sunt unite omonimele *alpaca* (animal) și *alpaca* (aliaj), cu o explicație etimologică valabilă doar pentru primul cuvânt (termen spaniol preluat prin intermediar franceză). DEX–DEX² 2016 indică în secțiunea etimologică o sursă germană – „Din germ. *Alpaka*”; aceeași explicație apare și în MDA (unde prima atestare este în DA, deci la începutul secolului al XX-lea), NDU, DEXI. Ulterior, DELR a corectat informația – completând-o cu precizarea „denumire comercială” – și a împins înapoi prima atestare la 1887, în *Gazeta Transilvaniei*. Creșterea între timp a arhivei digitale ne permite acum să găsim atestări și mai vechi ale cuvântului, în anunțuri publicitare: „zaharnițe de argint de *Alpaca*”²¹ (*Românul*, 20.12.1861); „Cristaluri, Porcelanuri, Oglinzi, argintărie de *Alpaca* etc. etc.” 22.12.1862); „tot felul de manufactură engleză, franceză, germană, adică: lănuri de rochie, *alpacale*, lustrele, ripsuri” (*Românul*, 22.01.1875).

Precizarea „denumire comercială” era necesară, pentru că nu *Alpaka* (ci *Neusilber*) este denumirea curentă a aliajului în limba germană. *Alpaka* sau *Alpacca* era numele comercial al produsului unei fabrici germane din Austria, Berndorfer Metallwaarenfabrik Arthur Krupp, înființată în 1843 în orașul Berndorf²². Numele comercial a devenit termen comun în mai multe limbi – maghiara (*alpakka*), italiana (*alpacca*), bulgara, catalana etc. (Zafiu 2019)²³.

Pentru substantivul **aragaz**, circulă în lucrările lexicografice două explicații. DELR indică cele două ipoteze asupra surselor abrevierii care stă la baza primei părți a cuvântului (ARA-): Asociația Româno-Americană (soluție propusă de Ciobanu 1970: 153) și Astra Română (soluție preferată de DEX² 2016, precum și de NDU, DEXI, DE). Presa din secolul al XX-lea permite identificarea cu exactitate a sursei (Zafiu 2023): în *Monitorul Oficial* nr. 59, din 12.03.1937, este publicat Actul constitutiv al S.A. Aragaz, societate pe acțiuni cu sediul în București, al cărei principal acționar era Astra Română și care avea ca obiect „comerțul combustibilelor gazoase de natură petroliferă”. Anunțurile publicitare care apar

²¹ Sublinierea prin italice a cuvântului exemplificat, aici și în exemplele următoare, îmi aparține.

²² Informații de pe site-ul Wikipedia: https://de.wikipedia.org/wiki/Berndorfer_Metallwarenfabrik.

²³ Cuvântul italianesc, cu o primă atestare în 1892, a primit în dicționare indicația „etimologie incertă” (Zingarelli 1995) sau „origine necunoscută” (DELI). Dicționarele online actuale rămân la formula „etimologiei necunoscute” (Nuovo De Mauro, <https://dizionario.internazionale.it/parola/alpacca>) sau sugerează ipoteze improbabile (Treccani, <https://www.treccani.it/vocabolario/alpacca/>).

începând din toamna anului 1937 în mai multe ziare și reviste românești – „Aragaz îmi ușurează menajul”; „«Aragaz» gătește cu o rapiditate uimitoare” (*Lupta*, octombrie 1937; *Rampa*, decembrie 1937 etc.), „Nici o gospodărie fără ARAGAZ”; „aparatele aragaz” (*Realitatea ilustrată*, mai 1938) – indică răspândirea noului produs și ilustrează extinderile metonimice ale sensurilor cuvântului: *aragaz* denumea inițial gazul (sens consemnat și azi în DEX² 2016: „gaz lichefiat conținând 90% butan, păstrat sub presiune în butelii speciale și folosit drept combustibil pentru uz casnic”), apoi butelia de gaz și, în fine, mașina de gătit sau plita alimentată cu gaz (provenit inițial din butelii). Așadar, chiar dacă segmentul inițial ar fi fost mai bine explicat de o siglă ARA, doveziile sunt clare: inițialele AR au fost probabil urmate de o vocală de legătură, pentru a crea o denumire cu sonoritate mai puternică.

Substantivul **cariocă** („instrument de scris în formă de creion, având în interior o fâșie de pâslă, îmbibată cu tuș de diferite culori”, DEX² 2016²⁴) este caracterizat, corect, ca „denumire comercială”, în toate dicționarele pe care le-am avut în vedere: DEX² 2016, MDA, NDU, DEXI, DELR. Primele atestări consemnate de dicționare sunt însă diferite: MDA indică implicit anul 1998 (respectiv prezența în DEX²), iar DELR – anul 1975. În arhivele de presă românească disponibile până acum, cuvântul se găsește ca denumire de produs, specificând termenii generici *creion* sau *pix*, încă din 1968: „Printre sortimentele intrate recent în papetării se numără (...) setul de creioane «Carioca» avînd 6 culori, cu încărcătură de tuș” (*Informația Bucureștiului*, 16.01.1968); „magazinele de specialitate au fost aprovizionate cu un bogat sortiment de mărfuri. Printre acestea se situează (...) pixuri «Carioca» cu mine din tuș” (*Flacăra Iașului*, 26.12.1968, la rubrica *Noutăți din comerț*). *Buletinul Oficial* din 1971 conține o listă de rechizite de import, între care produsul *Carioca*, provenit din Italia; alte surse lexicografice (DE) și din internet identifică societatea Universal din Torino, care a creat în 1965 brandul CARIOCA®²⁵. Denumirea nu a devenit nume generic al produsului în italiană, dar s-a impus în română, probabil pentru că a fost prima firmă intrată pe piață cu respectivul articol de papetărie.

Controverse etimologice a provocat termenul **ojă** „lac de unghii”, neînregistrat de DEX și care a primit în DLR (volum apărut în 1969) și în MDA indicația „etimologie necunoscută”. Începând cu DEX – S, dicționarele de uz general (DEX² 2016, NDU, DEXI) rezolvă parțial secțiunea etimologică prin trimitere (*confer*) la verbul turcesc *oğmak* „a lustrui”. Ipoteza originii turcești a cuvântului a fost susținută de Drimba (1985), care semnala ca posibil etimon tc. *oje*, cu același sens ca în română; cf. Redhouse („*oje* – fingernail polish”). *Ojă* a fost inclus și de Suci (2010) în lista de cuvinte românești preluate din turcă. În presa românească de la începutul secolului al XX-lea găsim însă extrem de multe anunțuri publicitare pentru produsele cosmetice ale unei anumite companii internaționale Oja (al cărei nume este scris adesea cu majuscule, OJA): „Crayon «Oja» – Parfum în formă solidă”, „patentat în toate țările” (*Dimineața*, 25.12.1909); „Oja «USA» – cel mai modern parfum

²⁴ În DEX cuvântul apărea în varianta încă neadaptată morfologic *carioca*; aceasta va fi păstrată de MDA, dar și de NDU, DEXI, DELR, chiar dacă între timp DOOM² adoptase varianta *cariocă*.

²⁵ V. <https://carioca.com/it/>. V. și Borbély (2021).

american” (*Universul*, 24.12.1911); „Secretul pentru a fi tânără și frumoasă este dezlegat prin întrebuințarea săpunului miraculos «Oja»” (*Universul*, 22.04.1913). Într-o etapă succesivă, produsul pentru care se face cea mai insistentă reclamă este „Lacul «Oja»” (*Dimineața*, 5.05.1914), „Lacul de unghii OJA” (*Universul*, 24.04.1915), care intră în oferta saloanelor de coafură: „Manicura cu Oja” (*Dimineața*, 17.11.1919). Traseul dinspre numele comercial spre statutul de substantiv comun este marcat și de avertizările publicitare care vorbesc despre imitarea produsului și mai ales despre preluarea ilegală a denumirii sale: „Numai lacul «Oja» este cel veritabil. Feriți-vă de imitațiuni!” (*Rampa*, 20.02.1933). Societatea comercială Oja avea reprezentanțe în mai multe orașe europene (Viena, Paris, Londra); atestări ale denumirii sale se găsesc foarte devreme în ziarele din Austro-Ungaria (unde probabil că își avea sediul principal, în ciuda denumirii care evoca persuasiv modernitatea americană: „Ersten amerikanischen Parfumerie–Palast OJA”, în *Neues Wiener Journal*, 12.04.1903)²⁶. Prezența firmei este atestată și de biblioteca digitală Gallica²⁷: „La Maison OJA, créatrice du vernis pour les ongles” (*Le Figaro* – 30.04.1936). Așadar, în pofida apropierii formale și semantice de cuvinte turcești, sunt argumente solide pentru a considera *oĵă* tot ca rezultat al transformării unei denumiri comerciale în nume comun (Zafiu 2015). Și în acest caz, dovezile etimologice se asociază cu reevaluări ale primelor atestări, chiar dacă acestea formează un continuum, fiind greu de fixat cu exactitate momentul în care nu mai este vorba de citarea numelui propriu, ci de asimilarea ca substantiv comun. Orisum, este o distanță temporală considerabilă între atestarea prezenței comerciale a produsului (primul deceniu al secolului al XX-lea), intrarea în uzul curent (în perioada interbelică, pentru care Bugeanu 1984 oferea câteva exemple din literatură) și înregistrarea târzie în dicționare (1969). Cuvântul este un exemplu destul de clar de contrast între raritatea atestărilor în corpusul fișat tradițional al dicționarelor noastre și abundența de exemple și contexte oferite în prezent de arhivele digitalizate.

Termenul **pelicanol** „pastă albă fabricată pe bază de dextrină și de glucoză, care servește pentru lipitul hârtiei și al cartonului” (DEX² 2016) are, în unele dintre dicționarele actuale de uz general (DEX² 2016, NDU), o indicație etimologică incorectă: „*Pelican* + suf. *-ol*”. Aceeași explicație apare în DLR („*Pelican* + suf. *-ol*, după modelul compușilor chimici în *-ol*”) și în MDA; în NDU se precizează că este vorba de o denumire comercială, dar prin indicarea formulei derivative acesta apare ca formată în interiorul limbii române. Sursa cuvântului era totuși corect identificată în DN³, ca denumire comercială provenită din germană (în forma *Pelikanol*), explicație pe care o regăsim și în DEXI. Într-adevăr, *Pelikanol*, produs lansat în 1904, este o denumire comercială înregistrată a firmei germane Pelikan (Zafiu 2010). Îl găsim în ziarele epocii, atât în paginile de publicitate – „*Pelikanol*. Cel mai bun lipiciu în tuburi, sticle și borcane” (*Revista economică*, 22.08.1931) –, cât și ca obiect familiar, al existenței cotidiene: „într-o ceașcă de sticlă era depoul de materiale, ață,

²⁶ Platforma *Arcanum* oferă posibilitatea de căutare în mai multe colecții de presă din Europa Centrală, scrisă în limbile germană, maghiară, poloneză, sârbă etc.

²⁷ V. <https://gallica.bnf.fr/accueil/fr/html/accueil-fr>.

sfoară, elastice policrome, bețe de pachet, celofan, staniol, *pelikanol*...” (*Revista Fundațiilor Regale*, 10.12.1938); „ochii ne erau mereu ațintiți asupra unui pârdaľnic de nor care parcă se lipise cu «*Pelikanol*» de vârful Bucșoiului” (*Universul Sport*, 24.04.1938).

Pentru substantivul *pix* („creion cu mină sau cu pastă acționat de un dispozitiv mecanic”, DEX² 2016), soluțiile etimologice propuse de dicționarele noastre au fost cu totul nesatisfăcătoare. Toate edițiile DEX–DEX² 2016 au păstrat o explicație nemotivată („din engl. *pick*”), preluată și de NDU. Cuvântul a fost înregistrat cu indicația „etimologie necunoscută” (DEXI 2007) sau cu asocieri care nu-i pot explica forma: „etimologia necunoscută, cf. fr. *byk*” (DLR, MDA). În DN³ cuvântul apărea doar ca „nume comercial” (precizare corectă), dar în MDN 2000 a fost invocată o formă complet irelevantă: engl. *pix*.

Pe baza unor anunțuri publicitare din presa de la mijlocul secolului al XX-lea, am propus (Zafiu 2021) o explicație pornind de la denumirea unei serii de instrumente de scris lansate de firma germană Montblanc. Între timp, atestările au devenit mai numeroase, iar traseul semantic este și mai evident: creionul automat denumit *Montblanc Pix* a ajuns să fie prototipul creionului automat cu mină. Pentru noul instrument se făcea publicitate în anii 1939–1942 în ziarele germane și maghiare, precum și în cele românești: „Dvs ca om modern veți întrebuința creionul automat *Montblanc Pix* patent. (...) *Montblanc Pix* constituie o completare ideală la renumitul toc rezervor Montblanc” (*Timpuľ*, 13.11.1941). Originea cuvântului este confirmată de o mărturie însoțită de documentare serioasă:

Îmi amintesc foarte bine că *pix* stătea gravat pe câteva dintre instrumentele de scris pe care le-am folosit în copilărie, mai precis pe creioanele metalice puse în circulație de firma Montblanc din Hamburg (Borbely 2021: 13).

Foarte repede, denumirea devenită generică s-a extins și pentru instrumentul de scris asemănător, având în loc de mină o rezervă cu pastă. După cel de-al Doilea Război Mondial, denumirea a fost preluată și de producția românească, fiind introdusă în circuitul comercial general. Specializarea a trecut prin etapa variantei compuse *creion-pix*: „Unele *creioane-pix* fabricate la uzinele «23 August» sunt de calitate inferioară” (*Steagul Roșu*, 23.01.1955).

Substantivul *termopan* („suprafață vitrată, rezistentă la vânt, foc și substanțe chimice, care asigură izolarea termică și fonică și care se montează la ferestre sau la uși”, DEX² 2016), extrem de răspândit astăzi, a fost înregistrat târziu în dicționarele românești – de abia în MDA, NDU, DEXI, DEX² 2009 –, în care a primit precizarea „denumire comercială” (cu o explicație suplimentară care sugera compunerea în română, în DEXI: „cf. *termo-*, *panou*”). La originea variantei adaptate în română este marca *Thermopane*, lansată în anii celui de-al Doilea Război Mondial de compania americană Libbey-Owens-Ford (LOF) (Leslie 2018). Numele comercial a căpătat sens generic mai întâi în limbajul specializat al construcțiilor, în care s-a răspândit în perioada 1950–1970. Cu referire la producția industrială internă s-a folosit la început mai ales sintagma *geam termopan*: „nu peste mult timp constructorii vor putea folosi un nou material izolator realizat din sticlă – *geamul termopan*” (*Scântea*, 17.10.1959).

Tonomat („pick-up semiautomat care se declanșează cu ajutorul unei monede sau al unui jeton și care are un sistem selector de discuri”, DEX² 2016) are în toate dicționarele avute în vedere (DEX, DLR, MDA, NDU, DEXI) indicația etimologică „Din germ. *Tonomat*” (preluată probabil din DN²), care poate trezi nedumeriri: nu se precizează că este vorba tot de o denumire comercială, a cărei extindere metonimică s-a petrecut în română. Este denumirea firmei germane *Tonomat*, din Neu Isenburg bei Frankfurt, care producea în anii 1953–1965 automate muzicale denumite Teleramic, Panoramic etc. (Zafiu 2021). Denumirea firmei nu a devenit nici în germană, nici în alte limbi, termen generic al aparatului, ieșit, de altminteri, din uzul curent. Cuvântul apare prima oară în presa digitalizată până acum într-o știre despre noutățile de la Hotelul Alpin din Sinaia: „«*Tonomatul*», ingeniosul aparat electronic care-ți transmite la comandă melodia aleasă, este gata de «start»” (*Sportul popular*, 29.12.1959).

În fine, un caz special, în care documentarea în presa din secolul trecut a adus argumente în favoarea unei etimologii controversate, este cel al cuvântul **rasol**, din expresia colocvială *a da rasol* (Zafiu 2017). Raportarea expresiei la o denumire comercială îi aparține lui Vasile Bogrea, care afirma că „*rasol* mai înseamnă, în graiul bărbierilor ardeleni, un anumit preparat chimic, cu ajutorul căruia barba se poate «da jos» fără brici, în câteva minute” (Bogrea 1927: 902). Explicația a fost contestată de Graur (1969: 338) – „Cine cunoaște produsul folosit în frizerie, ce se știe despre el?” – și nu a intrat în dicționare, care grupează în continuare expresia sub diferite sensuri ale cuvântului de origine slavă *rasol* – fie „fel de mâncare preparat din rasol de vită sau din pește, prin fierbere în apă sărată (cu diferite ingrediente)” (DEX² 2016), fie „tencuială” (DLR) – sau o tratează ca sens separat (MDA, NDU, DEXI). Deoarece explicația etimologică a expresiilor nu este cuprinsă în dicționarele generale, gruparea este justificabilă, fie și doar pentru că vorbitorii au asociat foarte repede cuvântul din expresie cu omonimul deja existent în limbă. Explicația lui Bogrea este însă confirmată de anunțurile publicitare apărute constant în cursul anului 1906 în ziarul *Tribuna* (din Arad), care recomandă un produs fabricat la Budapesta: „Raderea de prisos! Cine voește să economisească banii, cine voește să cruțe timpul, cine nu voește să fie expus la vreo boală de piele, acela se rade cu «*Rasol*» – sănătos! plăcut! ieftin!” (*Tribuna*, 2.08.1906). Publicitatea la același produs – cu aceeași formă grafică a denumirii – apare chiar mai devreme în ziare din Budapesta scrise în maghiară sau germană (de exemplu, *Alkotmányi*, 12.09.1903; *Volksstimme*, 15.10.1903).

4.2. Datarea cuvintelor și a sensurilor

Colecțiile de periodice pot aduce o contribuție importantă la indicarea primelor atestări ale cuvintelor (informație cuprinsă implicit în DLR, prin cel mai vechi citat reprodus, și explicit în MDA și DELR). În plus, pot contribui la o descriere lexicografică detaliată, tipică pentru dicționarele etimologice și dicționarele-tezaur, care presupune, pe lângă momentul intrării în limbă a cuvântului-titlu, și stabilirea variantei celei mai vechi, și datarea, în limitele informațiilor posibile, a accepțiilor noi pe care acesta le-a dezvoltat pe parcurs și

(lucru de obicei și mai greu) a expresiilor care îl conțin. Asemenea explicații detaliate sunt oferite de DELR, pentru care s-a recurs la un corpus bogat și care a produs numeroase modificări de datare față de dicționarele anterioare (Giurgea, Moroianu 2021: VIII).

Aproape toate exemplele de mai sus – de denumiri comerciale devenite nume generice – au ilustrat și efectul de revizuire a primelor atestări pe care îl produce investigația arhivelor de presă, mai ales pentru că în general numele unor produse noi au pătruns cu întârziere în dicționare. Datarea rămâne totuși orientativă, atât pentru că nu există corpusuri exhaustive, cât și pentru că ea depinde de o decizie interpretativă – asupra momentului în care s-a petrecut trecerea din stadiul de nume comercial în cel de nume comun.

În cazul împrumuturilor lexicale rămâne tot o chestiune de interpretare în ce măsură o atestare într-un text poate fi considerată o simplă inserare sau citare de cuvânt străin sau o dovadă că respectivul cuvânt este deja acceptat ca element în curs de integrare în limbă. De exemplu, termenul **weekend** (scris la început doar *week-end*) a fost folosit în presa românească mai întâi pentru a evoca realități ale spațiului englez, caracterul său de element exotic fiind marcat de punerea între ghilimele: „În ziua de vineri, 31 iulie 1914, londonezul, părăsind orașul său zăpușitor ca să se bucure de «*week-end*» la mare, ar fi pus rămasăg că va fi pace” (*Dimineața*, 29.08.1915). Putem să nu luăm ca reper pentru intrarea cuvântului în limbă această primă apariție izolată, dar ea este urmată rapid de o multiplicare a ocurențelor în presa din perioada interbelică. Cuvântul, adesea încă marcat de punerea între ghilimele, se integrează morfosintactic: „Și «*week-end*» urile își vor continua farmecul și în toamnă, pe vremea culesului viitor a vânătorilor, a ultimelor zile frumoase de Septembrie” (*Rampa*, 5.08.1923). Față de prima atestare indicată de DLR și MDA (1970), căutarea în arhivele de presă permite o anticipare considerabilă, de aproximativ 50 de ani, contribuind și la realizarea unei imagini mai clare a influenței engleze asupra limbii române în secolul al XX-lea.

Anticipări ale primei atestări se obțin și în cazul unor derivate moționale, de exemplu al corespondentelor feminine pentru anumite nume de profesii, meserii, titluri. Și în acest caz se pune întrebarea dacă prima atestare mai este semnificativă atunci când a rămas izolată, nefiind urmată de o preluare și o răspândire masivă. Reapariția după mai multe decenii a unei forme este adesea un fenomen independent, dar care dovedește viabilitatea unor posibilități ale limbii. Așadar, dacă inovațiile reapar după o vreme, atunci prima lor atestare, oricât de izolată, merită înregistrată ca atare. Astfel, substantivul feminin **rectoră**, înregistrat de abia în 2021, în DOOM³, cu indicația „rar”, este prezent sporadic în presa secolului al XX-lea (Zafiu 2025): „O fată de 22 ani a fost numită nu de mult, *rectoră* a unei universități” (*Dimineața*, 13.10.1905); „academiciana Raluca Ripen, *rectoră* a Universității din Cluj” (*Scântea tineretului*, 26.11.1952).

O altă categorie de cuvinte pentru care primele atestări consemnate în dicționare pot fi mult mai târzii decât cele din presă este cea a argotismelor, care intră în inventarul lexicografic mai ales atunci când devin colocvialisme sau când au făcut obiectul unor studii lingvistice. Din categoria puținelor argotisme selectate de dicționare, în primul rând din

cauza instabilității lor de formă și sens, ca și a atestărilor nesigure și târzii²⁸, amintesc cuvântul **mișto**, înregistrat lexicografic destul de târziu (în 1965, în DLR) și pentru care DLR și MDA indică drept primă atestare un articol de lingvistică: Graur (1934). De fapt, publicistica de la sfârșitul secolului al XIX-lea utiliza deja cuvântul nu numai în pasaje umoristice în care se evoca parodic limba romilor, ci și prin preluare și integrare în propriul discurs: „Reformați, ba chiar reforme / Ies pe rând grămezi enorme / Tot *mișto* și tot de soi, / Ticluite ce ciocoi!” (*Lupta*, 4.11.1891); „Și nu mă îndoesc câtuși de puțin, evenimentul fiind din cele mai *mișto*”²⁹ (*Adevărul*, 31.05.1892).

Datarea sensurilor se realizează mai greu, dacă nu este favorizată de asocierea cu un eveniment istoric sau cu dovada unei creații de autor. Un sens foarte specific, limitat la un context istoric dat, al cuvântului popular **măgăoaie** (cu varianta *magaoaie*) „sperietoare” este „sirenă care anunță bombardamentele aeriene” (DLR, MDA, NDU; cf. „sirenă (de semnalizare)” în DEX–DEX² 2016, DEXI). Atestările jurnalistice ale cuvântului ne permit să urmărim modul în care sensul său de bază a fost reinterpretat figurat în limbajul politic, mai ales în pamflete interbelice („Să fie oare aceasta dictatura, acea *măgăoaie* înspăimântătoare de care se tem politicianii noștri?”, *Epoca*, 28.08.1930). Sensul efemer „sirenă” a fost revendicat de un ziarist care dezvoltase metafora într-un articol publicat în timpul războiului:

Cum? Nu știi ce-i „*magaoaia*”? Pe ce lume trăiești? Stăpâna noastră cea mai mare, băiete! Când răcnește odată, tremură toată suflarea (...). N-ai văzut-o cum stă cocoțată sus ca o cloșcă neagră? (*Magaoaia*, de Dan Bălțeanu, în *Universul*, 24.05.1944)³⁰.

Datările pot suferi revizuiți permanente, pe măsura creșterii colecțiilor. Autorii DELR au folosit bazele de date existente pentru a data și variantele cuvintelor, relevante pentru identificarea provenienței. La cuvântul **baschet**, forma *baschet-ball* este datată 1924, cea scurtată (*baschet*, substantiv neutru – numele sportului) – 1944, iar substantivul masculin, desemnând un tip de încălțăminte sportivă – 1967. Descrierea corectează astfel indicațiile din MDA, unde, pe baza unor surse foarte limitate, prima atestare a cuvântului *baschet* era din 1950, iar forma *baschetbal* era considerată chiar mai târzie, atestată de abia în DEX². O reverificare actuală în colecțiile de periodice poate anticipa – dar în mod nesemnificativ, doar cu câțiva ani și fără siguranța că este vorba de cazuri de preluare în limba română – aceste forme: *basket-ball* e cea mai veche, care circula deja în 1908, dar mai curând cu statutul unui cuvânt străin citat ca atare – „Tinerimea, de ambele sexe, atât de la orașe cât și deja țară, petrece timpul de Duminică, jucând «*Basket ball*»” (*Universul*, 11.02.1908). Substantivul neutru *baschet* (scris *basket*) este atestat în 1927 – „Un câmp spațios pentru sporturi, exerciții regulate, foot-ball, oină, baseball, volley, *basket*, jocuri cu grupul și concursuri” (*Aurora*, 27.06.1927), iar cel masculin apare încă din 1957, într-un reportaj care

²⁸ Pentru alte argumente contra primirii masive a argotismelor în dicționarul-tezaur, v. Moroianu (2024: 49).

²⁹ Cuvântul apare scris cu italice în ambele citate.

³⁰ V. Zafiu (2014).

semnalează agramatism: „A sosit pantofi teniși și *bascheți* de toate mărimile“ (*Viața nouă*, 9.03.1957).

4.3. Informații despre răspândirea în timp și spațiu a cuvintelor

Întrucât arhivele de periodice nu alcătuiesc, așa cum am arătat, un corpus constituit ca atare, datele despre frecvența cuvintelor în texte pe care acestea le furnizează sunt orientative. Ele ajută însă la stabilirea istoriei fiecărui lexem. Platforma *Arcanum*, cea mai potrivită pentru cercetări istorice, ierarhizează materialul scanat în funcție de data apariției fiecărui exemplar din periodice, grupându-l în tranșe de 20 de ani. În interiorul fiecărei perioade se poate urmări numărul de ocurențe pentru fiecare an. Tranșele temporale nu corespund unor cantități egale de text, dar pot indica anumite tendințe de creștere sau scădere a frecvenței în uz. Împărțirea cronologică în tranșe egale are dezavantajul că nu separă perioade istorice cu relevanță lingvistică: anul 1989, care a marcat o schimbare radicală în limbajul folosit de presa românească, prin deschiderea față de împrumuturi lexicale, față de termeni nonstandard și față de creații noi, este plasat în interiorul unei perioade de două decenii (1980–1999).

În urma interogării automate asupra prezenței unor cuvinte în presă, am primit numărul de ocurențe pentru fiecare perioadă. Pentru o mai mare acuratețe a rezultatelor, am verificat integral exemplele în cazul numerelor mici de atestări. Adesea, acestea s-au dovedit false, rezultând din erori de recunoaștere automată a textului. Am exclus deci cifrele mici care s-au dovedit false, dar am verificat doar prin sondaj rezultatele corespunzând cifrelor mari, pentru a vedea dacă rata erorilor de recunoaștere pune la îndoială rezultatele. Din păcate, deși sunt mai multe opțiuni de căutare, este nevoie de o triere manuală a rezultatelor.

Pentru termenii intrați în română în ultimele două secole, colecțiile de presă pot aduce și informații asupra circulației regionale și deci asupra surselor împrumutului. Chiar dacă bibliotecile și arhivele digitale de care dispunem nu prevăd o distribuție a presei pe regiuni, aceasta poate fi verificată cu ușurință, mai ales atunci când un cuvânt are relativ puține atestări. Mai multe etimologii, în special cazuri de etimologie multiplă, pot fi astfel revizuite, dându-se prioritate unei surse anume, dovedite de contextele publicistice și mai ales de zona în care periodicele apăreau. Este vorba mai ales de cuvintele internaționale, de origine engleză sau germană, pentru care s-a indicat adesea în dicționarele noastre, ca primă sursă, intermediarul francez. Un exemplu este substantivul **telefon**, care apare în DEX–DEX² 2016 și DEXI ca împrumut din franceză, în DLR, MDA și NDU– din franceză (sursă citată pe primul loc) și germană. Frecvența mult mai mare, încă de la primele atestări, a formei *telefon*, preferată în spațiul germanofon (în alternanță cu *Telephon*) și prezența timpurie în presa din Transilvania – „Profesorul germanu Reis din Friedrichsdorf după cercări neobosite de 11 ani i-a succes a compune un aparat fisical (...). Instrumentul se numesce *telefon*” (*Telegraful român*, 19.12.1863) – arată că ar trebui dată prioritate originii germane³¹.

³¹ În aceiași ani forma *Telefon* apare și în presa maghiară.

Urmărirea răspândirii cuvintelor înseamnă și identificarea contextelor lor de apariție, referirile la spațiul cultural care le-a produs. Chiar dacă în presa românească se traduceau sau se parafratau adesea articole scrise în franceză, cuvintele englezești erau recunoscute ca atare. **Tramvai** (inițial în forma *tramway*) are în dicționarele actuale o etimologie multiplă, franceză și engleză: cu franceza pe primul loc în DEX–DEX² 2016 și DEXI, dar cu ordinea inversă (engleză, franceză) în DLR, MDA, NDU. Cele mai vechi atestări ale cuvântului în presa din a doua jumătate a secolului al XIX-lea par să susțină a doua variantă de ordine a surselor, pentru că termenul era în mod clar legat de originea sa engleză:

Aflămu din sorginte sigur că d. Slade, întreprinzătorul drumului de fer american din București a înștiințat Primăria că a și pornit din Londra tot materialul necesar pentru construirea acestui *Tramway* (*Federațiunea*, 7.04.1872).

Pentru **jazz**, DEX pune pe primul loc sursa franceză, ordine la care s-a renunțat în edițiile mai noi (dar care a fost preluată de NDU și DEXI); DEX² 2016, ca și MDA, indică mai întâi sursa engleză, urmată de franceză. Această ordine este confirmată de presa din prima jumătate a secolului al XX-lea, în care conotațiile culturale ale cuvântului erau cele ale modei anglo-americane: „Cu toate sacrificiile făcute ca aducerea *Jazzului* «The Five Naughty–Boys», prețurile rămân aceleași” (*Opinia*, 16.11.1921). **Stop**, pentru care DEX–DEX² 2016, NDU și DEXI păstrează prioritatea francezei între surse (franceză, engleză), iar DLR și MDA inversează ordinea, era comentat în presă, în momentul introducerii sale, ca anglicism: „E un mixtus-compositum anglo-american. E drept că i se putea găsi echivalentul într-un milităresc: «Stăi!»...” (*Ilustrațiunea română*, 18.11.1931).

Am verificat pe platforma *Arcanum* câteva dintre cuvintele discutate mai sus (cele cu risc mai mic de omonimie și de greșeli în recunoașterea automată). Tabelul de mai jos ilustrează frecvența de la bun început a grafiei *telefon*, răspândirea rapidă a unor termeni comerciali (*aragaz*, *tonomat*), trecerea unui termen din vocabularul tehnic specializat în uzul cotidian (*termopan*), avântul influenței engleze în perioada interbelică (*jazz*, *weekend*) și apoi reducerea frecvenței anglicismelor din motive politice, urmată de revenirea treptată și de amplificarea masivă după 1989.

	1860- 1879	1880- 1899	1900- 1919	1920- 1939	1940- 1959	1960- 1979	1980- 1999	după 2000
<i>aragaz</i>	0	0	0	1 046	10 869	20 458	47 711	82 580
<i>jazz</i>	0	0	6	38 936	9 858	13 843	46 235	41 202
<i>telefon</i>	44	12 051	97 156	289 255	167 938	259 393	402 459	826 515
<i>termopan</i>	0	0	0	0	2	244	8 514	177 311
<i>tonomat</i>	0	0	0	0	1	2 166	3 693	27 811
<i>week-end</i>	0	0	1	1 333	423	2 552	22 853	46 321

Tabel: Numărul atestărilor în *Arcanum* (după o triere manuală a ocurențelor sub 100/interval).

4.4. Inovații efemere din trecut

Căutarea automată în colecții de periodice digitalizate poate fi folosită și pentru a aduce în discuție posibile largiri ale inventarului lexicografic³², pentru a verifica utilitatea introducerii în dicționarele generale sau în cele istorice a unor cuvinte sau sensuri cu atestări izolate.

În secțiunile anterioare am vorbit despre inovații în sens larg, majoritatea exemplurilor fiind din categoria modificărilor semantice prin antonomază sau a împrumuturilor lexicale. Limbajul politic și publicistic a lansat însă și creații lexicale propriu-zise, derivate adesea efemere, care nu au fost cuprinse în dicționare și pentru care nu sunt motive suficiente de integrare retroactivă. Ele ar putea fi totuși înregistrate – poate ca supliment sau glosar separat în varianta online a dicționarului – în avantajul editorilor și al istoricilor viitori. Unele cuvinte și sensuri apar cu o mare frecvență la un moment dat în presă, pentru a dispărea apoi complet. E cazul unor derivate de la nume proprii cu o oarecare notorietate în epocă, folosite de obicei ironic. De exemplu, termenii **papurici** (sau **păpurici**), cu 54 de atestări între 1880 și 1919 („faimoșii *păpurici* de caraghioasă memorie”, *Voința națională*, 9.02.1900) și **papurist**, cu doar 11 atestări („șeful partidului *papurist*”, *ibid.*, 2.03.1897) sunt cuvinte derivate de la numele căpitanului Ștefan Papurică, partizan al politicianului Nicolae Flevea³³. Din sfera etichetelor politice ironice și depreciative face parte și substantivul **porumbel**, folosit spre sfârșitul secolului al XIX-lea de adversari pentru a-i desemna pe partizanii șefului conservatorilor („«Să vedem ce zice d. Carp», replică *porumbei*”, *Lupta*, 9.12.1889). Nu este nevoie ca acest uz să devină sens separat în dicționar, dar ar fi bine ca el să fie consemnat, pentru buna înțelegere a textelor vremii, mai ales că este menționat și de Caragiale (Zafiu 2024). Mărturia jurnalistică asupra poreclelor și a insultelor politice efemere – „Am avut la 1866 *belferii*, la 1868 pe *clapiștii* d-lui I. G. Brătianu, pe *chemații* d-lui Lascar Catargiu la 1871, am avut *colectiviștii* și multe altele” (*Era nouă*, 29.10.1889) – nu trebuie transferată ca atare în dicționare, dar poate ajuta la înțelegerea unor evoluții semantice (de exemplu, a substantivului *belfer*) și poate fi conservată într-un depozit de sensuri și contexte istorice. În DA, într-o redactare mai puțin constrânsă de norme și într-un moment mai apropiat de polemicile din trecut, cuvântul **colectivist** era definit cu abundență de detalii istorice și contextuale:

³² Așa cum arată Nedea pentru corpul electronic al dicționarului: „Utilitatea concordanțierului online constă, desigur, nu doar în afișarea celor mai vechi atestări ale unui cuvânt, a surselor, a modalităților și a contextelor de utilizare, a frecvenței și a răspândirii dialectale ale acestuia, în sincronie și în diacronie, la nivel paradigmatic și sintagmatic, ci și în revelarea unor ocurențe lexicale absente din dicționarele de referință, care devin, din momentul «dezvăluirii» lor, obiect de cercetare lingvistică și de înregistrare lexicografică” (Nedea 2024: 194).

³³ Într-un glosar ar putea intra și numeroasele formații apărute în presa românească după 1989; de exemplu, adjectivul *vadimist* (de la numele politicianului Corneliu Vadim Tudor) are 391 de atestări în *Arcanum*. DEX și DLR nu au inclus derivate de la nume de politicieni; nu există nici măcar frecvent folositul adjectiv *ceaușist* (prezent în DOOM²); aleatoriul unor înregistrări face însă ca în MDA să găsim articolul:

antonescian, ~ă a [At: SCÂNTEIA, 1949, nr. 1 324 / Pl: ~ieni, ~iene / E: (Ion) Antonescu + -ian] 1-2 smf, a (Om) care este partizan al politicii lui Ion Antonescu. 3 a Care este specific politicii antonesciene (2).

colectivist s. m. = adept al principiilor colectivismului; s p e c. (la. noi, ironic, învechit, sens născut în timpul luptelor pasionate ale „opoziției-unite” în contra guvernului I.C. Brătianu, ridiculizând expresia „colectivitate”, aplicată partidului liberal de către ministrul de justiție de atunci (1887), Eugeniu Stătescu, într-un discurs din Camera Deputaților) membru al partidului liberal.

Detalii istorice similare, neconsemnate în dicționare, pot fi recuperate acum.

5. Concluzii

Este evidentă necesitatea unui corpus istoric cât mai bogat al limbii române, bine structurat, echilibrat, reprezentativ. În lipsa lui, arhivele de periodice digitalizate de care dispunem în prezent sunt un progres evident, permițând explicații etimologice și datări mai exacte. Colecțiile de publicații sunt indispensabile pentru a surprinde dinamica vocabularului, oferind date pentru alcătuirea unor minimonografii ale cuvintelor, din care dicționarele de diverse tipuri să poată selecta informațiile potrivite profilului lor. Datele obținute automat trebuie triate și evaluate atent, iar adaptarea lor lexicografică rămâne o opțiune condusă de principii generale și de flexibilitate.

BIBLIOGRAFIE

Arcanum = *Arcanum Digiteca*, <https://adt.arcanum.com/ro/>.

Bogrea 1927 = Vasile Bogrea, *A o da rasol*, în „Dacoromania”, IV, p. 902–903.

Borbély 2021 = Ștefan Borbély, *Rechizite*, în „Observator cultural”, nr. 1 057 (798), p. 12–13.

Bugeanu 1984 = Dan Bugeanu, *Ojă, atestări*, în „Limba română”, XXXIII, nr. 1, p. 21–22.

Campos Soutos 2018 = Mar Campos Soutos, *Bibliotecas y hemerotecas digitales en el NDHE*, în „Cuadernos del Instituto Historia de la Lengua”, 11, p. 237–255.

Ciobanu 1970 = Fulvia Ciobanu, *Substantivul*, în Fulvia Ciobanu, Finuța Hasan, *Formarea cuvintelor în limba română*, I. *Compunerea*, București, Editura Academiei R.S.R., p. 32–166.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea II: C, coord.: Sextil Pușcariu, București, Tipografia ziarului „Universul”, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.

DE = Octavian Laiu-Despău, *Dicționar de eponime. De la nume proprii la nume comune*, București, Saeculum I.I., 2007.

DELI = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, seconda edizione in volume unico, Bologna, Zanichelli, 1999.

DELR = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, <https://delr.lingv.ro/>.

DEX = Academia R.S.R., Institutul de Lingvistică din București, *Dicționarul explicativ al limbii române*, coord.: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, București, Editura Academiei R.S.R., 1975.

DEX² 1998 = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic.

- DEX² 2009 = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic.
- DEX² 2016 = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic.
- DEX – S = Academia R.S.R., Institutul de Lingvistică din București, *Supliment la Dicționarul explicativ al limbii române*, coord.: Ion Coteanu, Ion Dănăilă, Nicoleta Tiugan, București, Editura Academiei R.S.R., 1988.
- DEXI = *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, coord.: Eugenia Dima, Chișinău, Editurile Arc și Gunivas, 2007.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Tomul III, *Literele J, K, Q*, 2010; tomul VI, *Litera M*, 1965–1968; tomul VII, partea a 2-a, *Litera O*, 1969; tomul VIII, partea 1, *Litera P (P–Păzui)*, 1972; tomul VIII, partea a 2-a, *Litera P (Pe–Pînar)*, 1974; tomul VIII, partea a 4-a, *Litera P (Pogrijanie–Presimțire)*, 1980; tomul IX, *Litera R*, 1975; tomul X, partea a 5-a, *Litera S (Spongjar–Swing)*, 1994; tomul XI, partea a 2-a, *Litera T (T–Tocăliță)*, 1982; tomul XI, partea a 3-a, *Litera T (Tocăna–Twist)*, 1983; tomul XIII, partea a 3-a, *Litera V (Viclă–Vuzum)* și *Literele W, X, Y*, 2005, tomul XIV, *Litera Z*, 2000; redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu; din anul 2000 – Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.
- DOOM² = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, coord.: Ioana Vintilă-Rădulescu, București, Univers Enciclopedic, 2005.
- DOOM³ = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a III-a revăzută și adăugită, coord.: Ioana Vintilă-Rădulescu, București, Univers Enciclopedic Gold, 2021, ediție digitală <https://doom.lingv.ro/>.
- DN² = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Științifică, 1966.
- DN³ = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, ediția a III-a, București, Editura Academiei R.S.R., 1978.
- DN¹⁰ = Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*, ediția a X-a revăzută, augmentată și actualizată, București, Editura Saeculum Vizual, 2008.
- Drimba 1985 = Vladimir Drimba, *Cuvinte românești de origine turcă*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXVI, nr. 5, p. 408–410.
- García-Godoy 2024 = María Teresa García-Godoy, *Big Data and Lexical History: Digital Newspaper Libraries in Spanish Diachronic Research*, în *Linguistic Corpora and Big Data in Spanish and Portuguese*, Miguel Calderón Campos, Gael Vaamonde (ed.), Berlin/Boston, Walter de Gruyter, p. 113–142.
- Giurgea, Moroianu 2021 = [Ion Giurgea, Cristian Moroianu], *Cuvânt-înainte*, în *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*, Volumul I, Litera A, serie nouă, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, 2021, p. V–IX.
- Graur 1934 = Alexandru Graur, *Les mots tsiganes en roumain*, în „Bulletin Linguistique”, II, p. 108–200.

- Graur 1969 = Alexandru Graur, *Pachet. Rasol*, în „Limba română”, XVIII, nr. 4, p. 337–338.
- Kilgariff 2013 = Adam Kilgariff, *Using corpora as data sources for dictionaries*, în *The Bloomsbury Companion to Lexicography*, ed. Howard Jackson, London, Bloomsbury, p. 77–96.
- Leslie 2018 = Thomas Leslie, *Insulation with Vision*, în APT Bulletin: „The Journal of Preservation Technology”, 49, nr. 4, p. 23–32.
- MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Micul dicționar academic*, I (A–C): 2001, II (D–H): 2002, III (I–Pr): 2003, IV (Pr–Z): 2003, coord.: Marius Sala, Ion Dănilă, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Moroianu 2024 = Cristian Moroianu, *Reevaluarea corpusului lexical al DLR². Considerații lexicografice și lexicologice*, în Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*. AcadLexi 2024, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, p. 41–53, https://doi.org/10.52257/30086159_2024, https://philippide.ro/volume_acadlexi.html.
- Nedea 2024 = Raluca-Mihaela Nedea, *Câteva aspecte din practica redactării Dicționarului etimologic al limbii române (DELR): dificultăți, controverse, problematizări lingvistice și (meta)lexicografice (I)*, în Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*. AcadLexi 2024, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, p. 193–207, https://doi.org/10.52257/30086159_2024, https://philippide.ro/volume_acadlexi.html.
- NDU = Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*, Chișinău/București, Litera Internațional, 2006.
- Pfanzelter et al. 2021 = Eva Pfanzelter, Sarah Oberbichler, Jani Marjanen, Pierre-Carl Langlais, Stefan Hechl, *Digital interfaces of historical newspapers: opportunities, restrictions and recommendations*, în „Journal of Data Mining & Digital Humanities”, January 11, <https://doi.org/10.46298/jdmdh.6121>.
- Redhouse = *The Larger Redhouse Portable Dictionary: English-Turkish, Turkish-English*, Istanbul, Trdhouse Yayınevi, 1998.
- Suciu 2010 = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române. II. Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române.
- Zafiu 2010 = Rodica Zafiu, *Denumire comercială*, în „România literară”, XLIII, nr. 44, p. 15.
- Zafiu 2015 = Rodica Zafiu, *Oja, între Orient și Occident*, în „Dilema veche”, XII, nr. 587, p. 4.
- Zafiu 2017 = Rodica Zafiu, *A da rasol*, în „Dilema veche”, XIV, nr. 681, p. 6.
- Zafiu 2019 = Rodica Zafiu, *Alpacale*, în „Dilema veche”, XVI, nr. 790, p. 6.
- Zafiu 2021 = Rodica Zafiu, *Tonomat*, în „Dilema veche”, XVIII, nr. 887, p. 6.
- Zafiu 2021 = Rodica Zafiu, *Misterele pixului*, în „Dilema veche”, XVIII, nr. 899, p. 6.
- Zafiu 2023 = Rodica Zafiu, *Povestea aragazului*, în „Dilema veche”, XX, nr. 1 022, p. 6.
- Zafiu 2024 = Rodica Zafiu, *Măgăoaie*, în „Dilema”, serie nouă, I, nr. 22, p. 6.
- Zafiu 2024 = Rodica Zafiu, *Porumbii lui Carp*, în „Dilema”, serie nouă, I, nr. 30, p. 6.
- Zafiu 2025 = Rodica Zafiu, *Vechi atestări ale „feminizării”*, în „Dilema”, serie nouă, II, nr. 45, p. 6.
- Zingarelli 1995 = Nicola Zingarelli, *Vocabulario della lingua italiana*, dodicesima edizione, a cura di Miro Dogliotti, Luigi Rosiello, Bologna, Zanichelli.

**LEXICAL INNOVATIONS AND SEMANTIC CHANGES IN THE JOURNALISTIC
DISCOURSE OF THE PAST: THE DIACHRONIC RESOURCES OF DIGITIZED
PERIODICALS**

ABSTRACT

The article presents the ways in which the extensive and steadily expanding digitization of the Romanian press (collections of newspapers and magazines from past centuries) can support lexicographic research and dictionary compilation. The systematic digitization of periodicals provides contextual clues for etymological explanations, facilitates a more accurate determination of the earliest attestations of words, illustrates – in some cases – the spread of innovations to regions other than their place of origin and across different language varieties, and allows for the identification of lexical and semantic innovations from the past. Thus, in the absence of rich and well-structured diachronic corpora, digitized periodicals (through scanning and OCR processing) constitute a lexicographically valuable and essential resource.

Keywords: *digital newspaper archives, lexicography, Romanian dictionaries, lexical innovations.*

MASĂ ROTUNDĂ

PREZENT ȘI PERSPECTIVE ÎN LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ

Participanți¹: Anca Alexandru², Radu Borza³, Alina-Mihaela Bursuc⁴, Cristina Florescu⁵, Octavian Gordon⁶, Gabriela Haja⁷, Bogdan Harhată⁸, Cristian Moroianu⁹, Eugen Munteanu¹⁰, Elena Isabelle Tamba¹¹, Dan Ungureanu¹², Ana Vulpe¹³

Moderator: Cristian Moroianu

Elena Isabelle Tamba: Suntem și mai mulți... iată, au venit și colegii noștri într-ale lexicografiei pentru publicul larg – colegii de la *dexonline*! Fiți bineveniți!

Radu Borza: Bine v-am găsit!

Elena Isabelle Tamba: Acum îl las pe Cristian să modereze *Masa rotundă*.

Cristian Moroianu: (...) Vă propun, ca moderator, câteva probleme (...) asupra cărora să discutăm: unele dintre ele au fost deja sugerate de doamna profesoară Zafiu sau de domnul profesor Munteanu în etapa anterioară, dar și altele noi, după care să prezentați și voi, la rândul vostru, ca responsabili ai colectivelor de lexicografie din cele două institute de cercetare, propriile idei de discuții: de aceea este o masă rotundă, ca să stăm de vorbă asupra a ceea ce se va spune aici.

Prima chestiune – discutată și anul trecut și care a rămas, încă, o problemă delicată, după cum am constatat și astăzi – este cea a *hapaxului*. Unde ne oprim? În ce măsură redefinim conceptul de hapax, cu toate subcategoriile sale: vorbim de hapaxuri lexicale, de hapaxuri semantice, hapaxuri formale, de creațiile efemere și de cuvintele atestate exclusiv lexicografic, atât în dicționarele mai vechi, cât și în cele mai noi (sunt destul de multe

¹ Transcrierea a fost realizată de Călina-Georgiana Ciocoiu și verificată de Alexandru Anghelina. Forma finală a textului a fost stabilită de Elena Isabelle Tamba și de Mariana Nastasia. Prin (...) s-a marcat omisiunea ezitărilor de formulare ori repetițiile inerente discursului oral. În lista participanților au fost incluși doar cei care au intervenit la dezbateri.

² Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, str. Domnească, nr. 47.

³ Asociația *dexonline*, București.

⁴ Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

⁵ Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

⁶ Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea din București.

⁷ Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

⁸ Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca.

⁹ Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București/Facultatea de Litere, Universitatea din București.

¹⁰ Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

¹¹ Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

¹² Facultatea de Științe Umaniste, Universitatea „Aurel Vlaicu”, Arad.

¹³ Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al Universității de Stat din Moldova.

asemenea situații). Este o întrebare pe care o pun cu toată sinceritatea, pentru că trebuie să luăm o decizie în această privință. Nu doar în secolul trecut sau acum două secole – putem vorbi deja de două secole pentru lexicografia românească modernă – se întâmplă lucruri de acest fel, ci inclusiv în lexicografia relativ recentă, (...) în dicționarele tehnice sau, mai simplu – sau mai „grav”, dacă înțelegeți ghilimelele –, în dicționarele de neologisme, unde apare un cuvânt și din momentul acela, din momentul apariției lui, este preluat exclusiv lexicografic în toate seriile ulterioare ale respectivului dicționar, fără să aibă nicio atestare în uz. Este o situație particulară care trebuie discutată și pentru care, în măsura posibilului, trebuie găsită o soluție. S-a mai pus astăzi, aici, problema anexelor sau a unor eventuale anexe ca rezolvare cel puțin parțială a acestor chestiuni, pentru că (...) dicționarul academic este un dicționar-tezaur, (...) dar, la bazele de date actuale, a atesta lexicografic orice se găsește în texte este un lucru iluzoriu și fără o finalitate reală. O altă chestiune pe care aș propune-o spre discuție este: până unde extindem bibliografia? La multitudinea de texte literare aflate la dispoziția noastră prin intermediul bazelor de date online (spre exemplu, colecția de presă *Arcanum*), (...) unde ne oprim? Ce criterii trebuie să îndeplinească o intrare în dicționar ca să justifice adăugarea unei noi surse la bibliografie?

În sfârșit, al treilea punct de discuție este relația cu informatica. Din fericire, de la un an la altul, constatăm împreună apariția unor noi posibilități de a scoate dicționare în format digital și de a le edita, de a valorifica și de a realiza un dicționar în format electronic (...). De altfel, și astăzi vom avea bucuria și curiozitatea de a-i asculta pe colegii noștri de la Iași, dar și de la București, cu referire la noi forme de punere în versiune online, electronică, digitală, a dicționarilor academice.

Închei această trecere în revistă a celor trei teme de discuție de astăzi cu bucuria de a-i avea alături pe colegii de la dexonline, care vin oarecum dinspre interior și ne-ar putea oferi eventuale sugestii. Acestea sunt propunerile mele, dacă aveți idei, dacă vreți să spuneți sau să deschideți una dintre ele (...), le ascultăm cu interes și discutăm.

Dan Ungureanu: (...) Ați pomenit de hapax lexical și de hapax semantic. Hapaxul semantic nu poate fi interpretat ca o simplă catacreză?

Cristian Moroianu: Sigur, este posibilă o asemenea catacreză. După mine, hapaxul semantic înseamnă – bănuiesc că pentru noi toți – atestarea unică, la un singur autor, a unui sens, (...) desigur, un sens analogic, metaforic sau metonimic. Identificarea acestei unice atestări semantice ne pune în situația, pe noi, ca lexicografi și ca lexicologi, să hotărâm dacă (...) merită înregistrat, în lista relativ lungă de sensuri ale unui cuvânt polisemantic, un nou sens sau un nou subsens cu o singură atestare.

Bogdan Harhată: Noi mai procedăm în acest mod, avem tot soiul de subterfugii tehnice, (...) dar aici, pentru că în lexicografie pornim de la ideea că nu poți aplica nicio regulă 100%, fiind o disciplină a „compromisurilor” și că întotdeauna este nevoie de acel „mușchi” (...) bine antrenat, despre care spunea doamna Florescu, pe care ți-l formezi în timp; ai nevoie de discernământ pentru fiecare situație în parte. Adică, dacă un autor este relevant, adică are relevanță culturală, atunci automat îi dai o cu totul altă cădere în economia

unui articol de dicționar. Dar acest lucru nu cred că ridică probleme foarte mari, pentru că la înregistrarea unui sens sau a unui subsens – pentru care dai un „rar”, un „neobișnuit” – avem și un inventar de indicații pe care le putem folosi. Această situație este mai puțin problematică.

Cristian Moroianu: E rezolvabilă.

Bogdan Harhată: (...) Ce faci cu (...) acele cuvinte și acele formații de tip hapax? Pentru că există intrarea într-un dicționar, care, deci, apare într-o listă de cuvinte-titlu. (...) Ce faci, așadar, cu acele hapaxuri propriu-zise, hapaxurile lexicale (...), în acest caz ar trebui să mai adaugi un cuvânt la lemar?

Cristina Florescu: Pot spune câteva cuvinte? (...) În primul rând îl felicit pe domnul Moroianu pentru ideea hapaxului (...), eu mi-am notat înainte de această masă rotundă lista hapaxurilor de la A din DLR², pentru a încerca să îmi limpezesc mie niște lucruri. În primul rând, felicit colectivul bucureștean pentru selecție: adică, din cele aproape douăzeci de hapaxuri, nu cred că îmi sunt neclare unul sau două ori trei dintre ele. Deci este vorba de o discuție legată de anumite categorii. În mod firesc, Goleșcu bine a fost selectat cu *abonatică*, *abonăcios*, *abonătură*, *abonelnic*. Este o creativitate neartistică, specifică lui Goleșcu, și este foarte bine că a fost introdusă în fasciculă. Nu mi-e clar un lucru și aici propun două discuții punctuale. De exemplu, apropo de terminologiile specializate: pe *ablu* l-ați dat ca fiind hapax, cu atestare dintr-un dicționar de ihtiologie și din Antonescu. (...) Din punctul meu de vedere, la *ablu* (...) – având experiența atestărilor privind terminologiile științifice, vechi, noi, mai moderne – aș evita să dau hapax într-o asemenea situație. Dar propun o discuție! Și încă o situație, dar în ideea de a ne limpezi, pentru că, de multe ori, pentru a ajunge la o asemenea soluție, dedicăm fiecare dintre noi multe ore de analiză – folosindu-ne „mușchiul” de care vorbeam. De ce ați dat „livresc” la *absolutificare* – care înseamnă *absolutizare*, cu un citat din Vulcănescu?

Cristian Moroianu: Este „livresc”.

Cristina Florescu: Și de ce să nu fie „livresc” atunci și *absolutissime*, cu citat din Bănuț? Aceasta este problema, că toate sunt livresți! Hapaxul presupune elementul scris (...) – cea mai mare parte a elementelor selectate sunt livresți. Repet, nu critic! Vă rog să mă lămurii!

Cristian Moroianu: Da, mulțumesc mult, doamna Florescu, pentru observații! (...) Mi-ați dat ocazia, citând din exemplele amintite, (...) de a formula un criteriu pentru hapaxuri, iar acel criteriu este faptul de a avea o familie, de a se încadra într-o familie. Chiar dacă, în sine, avem patru-cinci componente ale aceleiași familii, care au o unică atestare fiecare dintre ele, e o bună ocazie de a le pune în evidență în dicționarul academic, pentru că arată legăturile dintre cuvinte și modul în care propunătorul cuvântului respectiv le-a legat unul de celălalt – fie că sunt împrumuturi, fiecare în parte, fie că unul este creație internă de la un împrumut etc. Cred că acesta ar fi un criteriu de luare în considerare în dicționar a hapaxurilor lexicale, care au mai mare relevanță decât cele semantice. Acestea din urmă se pot strecura - sau nu, în funcție de fiecare caz în parte - în cuprinsul prezentării semantice a

unui anumit cuvânt. (...) Așa că, iată, mulțumesc pentru faptul că ați dat acest cuvânt care mi-a dat posibilitatea formulării unui criteriu.

Cristina Florescu: Exact!

Cristian Moroianu: Multe criterii n-avem! Uitându-mă, spre exemplu, cu ajutorul Isabellei, în dicționar la intrarea *ablu*, am văzut că are o singură atestare, din Antonescu, ceea ce înseamnă că este, într-adevăr, un hapax. (...)

Cristina Florescu: A, da, iertați-mă, am avut impresia că aveți față de Antonescu încă o atestare!

Cristian Moroianu: În cazul relației între *livresc* și hapax (...) un cuvânt *livresc* înseamnă un cuvânt în genere rar, folosit (...) în texte elitiste, aparținând unui nivel înalt de cultură, cu o relativ mică frecvență. Dacă un cuvânt este considerat *livresc*, în principiu, ar trebui să fie rar. Deci rămâne (...) de discutat relația dintre *livresc*, *rar* și *hapax*: dacă zicem *livresc* și hapax, este oarecum redundant; dacă este *livresc* cu mai multe atestări, nu e hapax. Pot fi însă creații auctoriale, glumețe, efemere – fără îndoială, intenționate – care să fie hapaxuri, fără să fie *livrești*, iar atunci sinonimia lor nu se susține. Mulțumesc pentru recomandarea de a gândi de fiecare dată această relație (...) mai degrabă între *livresc* și *rar*. Pentru că, de regulă, creațiile *livrești* ar trebui să fie „rare”. Acum, sigur, de la caz la caz.

Eugen Munteanu: Dacă îmi permiteți, la această temă, o mică intervenție. Se poate?

Cristian Moroianu: Sigur, da!

Eugen Munteanu: Este vorba de ceea ce nemții numesc *lexikalische Besonderheiten* – un concept mai larg, specialități lexicale care conțin diferite categorii, inclusiv cele despre care discutăm acum. Ceea ce vreau eu este să (...) reafirm convingerea că un dicționar-tezaur, măcar în mod ideal, trebuie să tindă către cuprinderea din literatură populară, nu din terminologii, cam tot ceea ce se găsește – și din literatura mare. Ceea ce voiam să vă arăt acum sunt câteva exemple din Voiculescu. Voiculescu sigur este cuprins în bibliografie, n-am verificat, am aici în față ediția aceasta – Vasile Voiculescu, *Opere complete. Integrala prozei literare*. Veți vedea că cuvintele pe care le voi rosti se înțeleg din context că sunt niște derivate sau niște „ciuntiri” de cuvinte, dar ele sunt așa de bine făcute datorită (...) marii disponibilități ale lui Voiculescu, încât, după părerea mea, ar fi păcat să nu fie cuprinse în dicționarul-tezaur. Iată, numai vi le spun (...) cu contextul respectiv: „Răpeau câțiva miei mici și mai lăsau” – din nuvela *Schimnicul*, numai dintr-o nuvelă – „miei mici și mai lăsau acolo pe loc unu-doi *sângerați*”, *însângerați* adică; mai departe, acestea sunt grade diferite de originalitate. (...) „Intrară în odaia caldă cu miros *lincav* de salcâm”. Eu cuvântul acesta îl știu de la mine din sat, dar mă îndoiesc că îl știe multă lume, „miros *lincav* de salcâm”. (...) „Afară, sub prag, un *ciuciur* își picura broboanele de apă...”; nu *țurțur*, *ciuciur*. Mai departe, „iarna eremitul...” nu știu ce făcea „cu o traistă de mălai și un *zimbil* de cartofi”. Ce-o fi *zimbilul* ăsta? Cititorul de unde află ce-i cu *zimbil*? Cult, îl deduce din context și se miră cum m-am mirat și eu. Un alt exemplu: „Avem poruncă [...] să ne întoarcem la preasfințitul egumen, îl *înveghie* un altul.” – adică „îi atrase atenția”. Repet, este dintr-o singură nuvelă. Sau: „Gălâiți, dar scurt, consimți portarul prin lemnele *astupușului*”. Mai

departe – „băga din nou mănăstirea în *ștrenguiala* și târbaca marilor ierarhi”. Sigur că se înțelege din context ce înseamnă, că e de la *ștregar*. Mai departe, *staniște*, *staniștea oilor*; ciobanii știu ce înseamnă *staniștea oilor*, dar un intelectual, un cititor de acum, mai greu... *Câștul* – acesta sigur este în DLR. „Un bătrâior vesel sfrijit ca un zgârciob, *chiomb* de un ochi” și, în fine, mai dau câteva exemple. Pe o singură pagină avem: „lupul nu-și părăsi năravul, când singur, când în *nuajă* cu alții”, pe urmă, „o jumătate de an ne-or despărți *nămestiile* zăpezilor”. Probabil că este *nămestii* că este cam așa... *Ocolnița*, *beldie*, (vulturul) *închiondorat* sau „cel puțin astfel spunea starețul, fluturând o hârtie, vechi proces, o *cârcotă* cu moștenitorii unuia Ciobanu”; *cârcotă*, adică *ceartă*, și așa mai departe... Voiculescu este plin de asemenea (...). Eu mi-am explicat faptul că nu-s cuprinse toate în DLR prin faptul că apăreau numai aici. Și cu Sadoveanu este aceeași situație... – eu revizitez marea literatură română (...) – am citit din nou Sadoveanu și din *Frații Jderi* am încercuit câteva zeci de asemenea cuvinte. Ce părere aveți?

Cristian Moroianu: Da, domnule profesor, sunt multe – sau, cel puțin unele dintre cele pe care le-ați citat dumneavoastră – sunt în DA și nu doar în DA, ci chiar și în DLR. (...) *Ciuciur*, *astupuș*, aceste cuvinte sunt înregistrate ca atare (...).

Eugen Munteanu: Este perfect! Urma (...) să fac eu această verificare, să le identific tocmai pe cele care nu sunt. Am vrut numai să impresionez, să vedeți cât de mare este disponibilitatea lexicală la Voiculescu și să vedeți și la Sadoveanu. Atunci, ca să sar la altă categorie, în *Oxford Dictionary*, ultima versiune, și în Grimm sunt cuprinse biblismele limbii engleze și ale limbii germane. Prin biblisme înțelegem ebraisme și grecisme cu o anumită relevanță. Cele cunoscute, numele plantelor, în fine, ale obiectelor preotești, foarte cunoscute sunt și la noi, dar sunt și altele care, totuși, sunt în edițiile biblice vechi și apoi, succesiv, înlocuite prin parafraze sau altceva. Deci, eu aș zice că, în fine, nu este numai sarcina generației noastre, asta este limpede. (...) Lexicografia istorică nu se sfârșește niciodată, este limpede. Poți pune un punct și să o iei de la capăt! Și, o dată la un secol, eventual, tipărești ediția respectivă.

Cristian Moroianu: Da, sigur, aveți dreptate!

Eugen Munteanu: V-aș ruga, domnul Moroianu, să vă exprimați cu privire la acest aspect: care sunt criteriile pentru care un dicționar-tezaur este un dicționar-tezaur? Dacă luăm și exemple din alte limbi, măcar ca ideal, nu ar strica... (...) Ideea de a face un supliment nu este rea. Și atunci, să scriem: „rarități lexicale din limba română” și creăm un alt dicționar.

Cristian Moroianu: Da, faptul că ați acceptat această idee – sper, cu seriozitate și cu sinceritate – pe mine mă bucură! Dacă am putea să facem, în paralel sau complementar, un dicționar-apendice care să nu fie mai puțin valoros, dimpotrivă, să aibă aceeași valoare cu dicționarul-mamă, ar fi foarte bine. În felul acesta, am putea să prezentăm dicționarul-tezaur în toată diversitatea lui, în toate stilurile, din toate regiunile, din toate epocile, păstrând niște criterii pe care le-am considerat și noi, de la înaintașii noștri, relevante, dar, în egală măsură, nuanțându-le, din perspectiva particulară a uzului real, (...) și, în același timp, să punem în

evidență această serie de cuvinte, mirabile, auctoriale, diverse, care, din varii motive, nu au depășit, să spunem, o operă literară, (...) găindu-se la un anumit autor.

Eugen Munteanu: Mai ales dacă autorul se numește Sadoveanu...(...) Adică alături de cuvinte ca cele citate de doamna Florescu mai înainte, neologisme foarte specializate, parcă un cuvânt din Sadoveanu și-ar avea locul.

Cristina Florescu: Da, dar Sadoveanu și Voiculescu utilizează forme vechi, arhaice, regionale. Sadoveanu aproape nu creează. Am lucrat pe Sadoveanu. El preia, studiază istoria limbii, deci cuvântul trebuie să existe în dicționar într-o formă sau alta.

Cristian Moroianu: Până acum noi n-am respins niciun cuvânt din Sadoveanu sau din Vasile Voiculescu”

Cristina Florescu: Exact!

Cristian Moroianu: Deci nu văd de ce am (...) răspunde pentru faptul că unele cuvinte din acești mari autori, din varii motive, nu apar în dicționarul-tezaur al Academiei Române, ai căror responsabili nu am fost noi.

Cristina Florescu: (...) Vreau să spun că nu este cazul, de exemplu, la Sadoveanu, să vorbim despre creații de autor. (...) El valorifică cuvinte vechi și regionale care, de cele mai multe ori, sunt prinse în DA și DLR. Trebuie doar să identificăm sursele acestor cuvinte...

Eugen Munteanu: Stai puțin, Cristina, că nu la astea mă refeream. Mă refeream la cele care nu sunt în DLR.

Cristina Florescu: Dar n-ai dat exemple...

Eugen Munteanu: Firește că sunt sute de regionalisme la marii autori și cuvinte populare. Nu despre asta e vorba, ci despre cele care, eventual, la o verificare atentă, nu sunt în DLR, despre asta e vorba. Derivate, compuse...

Cristina Florescu: La Sadoveanu nu prea sunt. Sadoveanu preia, este foarte riguros aici. El are o teorie a limbii. Atunci ce facem cu Nichita Stănescu? Îl vărsăm complet în DLR? Căci la el chiar apar inovații lexicale.

Bogdan Harhăță: Există o situație similară cu dicționarele din secolul al XIX-lea; sunt manuscrise, dicționare care cuprind serii lexicale complete, în care se găsesc derivate cu *-minte/-mânt*, cu distincție de gen (unul feminin, unul neutru) și cu specializare semantică. (...) Sau, la fel, pentru derivatele în *-căciune*.

Gabriela Haja: Până la urmă, forma perfectă a acestui „obicei” lexicografic se găsește la Laurian și Massim.

Cristian Moroianu: Să facem o sinteză a acestei discuții spunând în felul următor: fiindu-mi îngăduit să citez, cu ajutorul Isabellei, ceea ce scrie în *Introducerea* la ediția a II-a a *Dicționarului limbii române*, din punctul de vedere al conținutului. Noua ediție a dicționarului

va cuprinde toate cuvintele atestate în limba literară (beletristică și nonbeletristică), în vorbirea populară și regională, în textele vechi și cele actuale, ultimele din domeniile din ce în ce mai diverse ale activității societății noastre actuale, inclusiv din domeniile tehnico-

științifice, cele din urmă după criteriile atestării lor complementare în presă, în literatură și în științele conexe (DLR 2021: VI).

Cred că această formulare din *Introducerea* la noua ediție a *Dicționarului limbii române* este de natură să arate intenția noastră în privința corpusului și dorința de a valorifica toate acele cuvinte care spun ceva despre istoria limbii române, despre spiritul limbii și despre mentalitatea marilor noștri autori. Sunt de acord că trebuie validate lexicografic cuvinte, care, din varii motive, (...) au fost „scăpate” de către înaintașii noștri care au lucrat la ediția întâi a dicționarului. Sunt multe și fără îndoială că vor rămâne și la ediția a doua cuvinte „pierdute”, care, dintr-un motiv sau altul, nu vor intra în dicționar. (...) Noi, însă, facem tot ce ne stă în putință ca să adăugăm corpusului deja existent, inclusiv exemple din cele citate de domnul profesor Munteanu sau din cele menționate de doamna Cristina Florescu, mulțumindu-vă, altfel, pentru acest îndemn!

Elena Isabelle Tamba: Aș completa cu faptul că ar trebui să ne uităm și la exemplele unor alte culturi. Pornind acum de la *Dicționarul Academiei Franceze* care a ajuns la a noua ediție, pe care abia au încheiat-o în noiembrie 2024. (...) Este la a noua ediție și, cu siguranță, vor trece la a zecea. De ce? Pentru că limba e în mișcare, este deja știut. Dicționarele urmăresc ceea ce e în limbă, dar nu este vorba doar despre limba în evoluția ei, ci și despre accesul la informație. Să ne gândim că noi, cei de astăzi, avem altfel acces la informație decât colegii noștri, să spunem așa, redactori vreme de o sută de ani, la prima ediție. Nu trebuie să ne mirăm că în 1965 la Litera M nu au avut acces la nu știu ce lucrare la care noi astăzi avem acces și deci eu pot să trec o primă atestare mult mai devreme sau pot să prind un sens pe care la acea vreme nu l-au putut prinde. (...) Nu am de ce să mă mir că, iată, lucrând la Fascicula a II-a, găsim cuvinte noi, sensuri noi, atestări diferite etc., pornind de la corpusul DLR, deci de la biblioteca virtuală DLR – care este, deocamdată, cu regim închis, în scop de cercetare, pentru a respecta drepturile de proprietate intelectuală – până când vom avea o politică lingvistică care să ne permită un altfel de corpus de limbă română. Dar, pe lângă corpusul nostru, în momentul în care am început să lucrăm și cu *Arcanum* lucrurile s-au schimbat mult. De ce? Pentru că am avut acces la niște resurse la care nici cei dinaintea noastră nu au avut acces și nici noi în această formă, pe care o prezenta doamna profesoară Rodica Zafiu mai devreme, cu avantajele acestei variante de utilizare. Vorbea dumneaei despre faptul că acum poți să ai o imagine de ansamblu. Poți stabili, pornind de la o astfel de bază textuală, dacă un anumit termen chiar circula sau nu. Și aici, revenind – eu încerc să ajung din nou și la temele pe care le-ai propus tu pentru discuție. Unde ne oprim? Sau (...) nu unde ne oprim, ci cât extindem bibliografia? Pentru că, într-adevăr – și noi acum venim din discuțiile din casă, să spunem așa, din cele trei case ale dicționarului-tezaur (...) – unde ne oprim în sensul că uneori avem un cuvânt pe care-l aveam lucrat, poate, și-n prima ediție a dicționarului-tezaur, doar că, cu ajutorul, în cazul de față, al bazei de date *Arcanum*, descoperim o utilizare într-un periodic destul de obscur, să spunem. Ce facem noi, ca lexicograf, în acest caz? Introducem acel jurnal, acel periodic, în bibliografia DLR? Dacă este o primă atestare și dacă este o lucrare suficient de serioasă...

Cristian Moroianu: Citabilă.

Elena Isabelle Tamba: Citabilă, să spunem, atunci da, am milita pentru acest lucru, pentru a respecta spiritul utilizării limbii; dar cât de mult ar trebui să mergem în această privință, dacă nu este prima atestare? Pentru că, la prime atestări, noi suntem foarte atenți. Pe noi ne interesează extrem de mult când găsim prima atestare a unui termen, a unei utilizări, a unui sens, a unei variante, a unei forme în limba română. Dar când nu e prima atestare, ce facem? Pentru că și aici e o problemă și de aceea dicționarele mari nu au doar lexicografi în echipă. Au comisii de specialiști care ajută – ajută în sensul de „fac împreună”. Oricum, lexicografia în general e muncă de echipă și cred că ceea ce ne lipsește nouă mult astăzi este o comisie a dicționarului, pe de-o parte, așa cum a fost de la bun început gândit proiectul de dicționar-tezaur, pe de altă parte, mai lipsește o comisie care să se ocupe de, iată, fenomenul acesta, al neologizării: cum selectăm termenii? În ce formă îi recomandăm (dacă ne gândim iarăși la modelul francez)? În România (...) nu avem această politică lingvistică coerentă.

Bogdan Harhăță: În principiu, există o instituție care are autoritatea morală și nu numai morală, ci chiar legală, de a face recomandări de limbă. Și noi funcționăm sub cupola ei.

Elena Isabelle Tamba: Este adevărat, dar, din păcate, în România, (...) există legi, dar nu se pun în aplicare. Sau, dacă se încalcă regulamentele, legile etc., nu există niciun fel de consecință. În momentul în care am completat, pentru EFNIL (Federația Europeană pentru Institutele Naționale de Limbă), un chestionar de monitorizare a situației limbilor la nivelul Uniunii Europene, s-a pus această problemă a normelor care țin de limbă, de utilizarea limbii. Erau întrebări: cine în țara respectivă are această datorie de a monitoriza, de a crea, de a lua măsuri? De creat, creăm norma, dar cine monitorizează și punerea ei în practică? Și am urmărit, inclusiv în legislație, lucrurile sunt destul de „discrete”. Și da, în România, singurul loc în care se iau măsuri dacă nu respecti normele limbii, este școala. Singurul loc. În rest, dacă nu scrii corect numele instituției tale, numele firmei tale – nu e nicio problemă.

Cristian Moroianu: Datoria noastră ca cercetători la Academie și ca lexicografi este să ne uităm, întâi de toate, dacă cuvântul respectiv a fost deja atestat în materialele noastre normative oficiale. În măsura în care el este în DOOM, atunci avem datoria să ne raportăm la DOOM și, eventual, să ne gândim – comparând cu toate versiunile, cu modul de pătrundere în limbă, cu variantele etimologice etc. – la decizia oficială, normativă, stabilită la un moment dat, în mod convențional, de către autorii DOOM-ului. În general, nu-mi aduc aminte să fi întâmpinat probleme majore de validare a unei variante, a unui cuvânt mai neologic sau mai puțin neologic, care să ne creeze dificultăți. Revenind la rolul nostru, pe lângă varianta normativă, unică, recomandată oficial de către DOOM, există, din partea noastră, completări – de exemplu, adăugarea unei/unor variante care să justifice o componenta etimologică. Când adăugăm variantele etimologice, le și explicăm originea, și problema este rezolvată.

În ceea ce privește cuvântul-titlu sau forma cuvântului-titlu, dacă nu are o problemă cu totul și cu totul particulară, se urmărește norma oficială. Ce facem în situația unor cuvinte care nu apar în DOOM din diverse motive (neologisme recente sau, mai ales, cuvinte regionale)? Dificultatea este rezolvabilă prin apelul la materialele bibliografice existente în domeniu, din fericire numeroase și de bună calitate. Noi, la *Dicționarul etimologic*, le folosim cu toată încrederea, sigur, analizându-le critic, în sensul bun, științific al cuvântului *critic*. (...) Deci, lucrurile se judecă de la caz la caz, iar rolul nostru este ca, în cazul formei unui cuvânt, să verificăm dacă există, să-i validăm recomandarea din DOOM și să o completăm, dacă este nevoie, cu diverse forme de adaptare internă, externă etc., justificate prin prezența în uzul literar, pentru că despre acest lucru este vorba în dicționarul-tezaur al limbii române.

Elena Isabelle Tamba: Avem și pe cineva dintre participanții *via* zoom, care vrea să intervină.

Octavian Gordon: Octavian Gordon sunt, pentru cei care nu mă cunosc, și îi salut pe toți cei prezenți la această dezbatere, felicitându-i, de asemenea, și pe cei care trudes în câmpul lexicografiei mai mult decât o facem noi, cei de pe margine. Nu văd nicio rațiune pentru care ar trebui ca un dicționar al limbii române, tezaur, să se limiteze la înregistrarea oricărui fapt de limbă, lexicografic, desigur, pe care îl întâlnim în literatură sau chiar în variantele neînregistrate în scris. Mă refer la variante care pot fi înregistrate în scris după ce sunt înregistrate audio. Exemplul pe care îl am în minte este cel al dicționarului-tezaur al limbii latine, la care am avut privilegiul să lucrez, școlit de Bianca-Jeanette Schröder, care este unul dintre sutele de colaboratori ai acestui *Thesaurus Linguae Latinae* de la München. Se înregistrează tot și, de interpretat, se interpretează mai puțin, desigur, pentru că acolo este o muncă mult mai mare.

Mai am și exemplul lui Apuleius, despre care noi, clasicisții, învățăm că este cel care reintroduce în limba latină a secolului al doilea, cuvinte care ieșiseră demult din uzul limbii latine; și Homer, de asemenea, are cuvinte și expresii despre care nici măcar nu se știe dacă au circulat vreodată realmente în limbă sau dacă sunt invenții, și care, după aceea, aveau să fie valorificate literar la un nivel de excelență. Recent, am încheiat traducerea unei psaltiri bizantine care va apărea într-o ediție bilingvă, greacă-română, și am îndrăznit să reutilizăm un cuvânt pe care l-a introdus Dosoftei în scrierile sale, și anume *a psălmui*; ezitând, desigur, dacă să-l utilizăm sau nu acolo unde psaltirea de până acum utiliza *a cânta*, în grecește existând diferite verbe pentru „a cânta” și „a cânta cu însoțirea psaltirii, cu însoțirea lirei”. *A fântâni* este un alt exemplu, acesta nefiind înregistrat în DLR. Ce voiam să spun este, și să îndemn la acest lucru, să contribuim la o eventuală dezvoltare literară ulterioară, care ar putea să fie prolifică – sau nu –, inclusiv pe baza acestor elemente lexicale pe care suntem chemați să le aducem laolaltă, chiar dacă nu neapărat să le și validăm ca forme aflate în uz. Mulțumesc!

Cristian Moroianu: Mulțumesc și eu, Octavian! Sigur, ai dreptate, idealul este acela de (...) a valorifica toate aceste cuvinte existente la un moment dat în limbă, în variatele ei

forme de manifestare, cronologic, geografic, stilistic etc., în măsura posibilului, și cu criterii de selecție, în funcție de care este permisă integrarea unor cuvinte care n-ar trebui altfel să intre – conform criteriilor generale – în dicționar (de exemplu, participarea la formarea unei familii lexicale). Verbul pe care mi l-ai citat tu este un verb foarte frumos – *a psălmui* – și în măsura în care îl găsim atestat în literatură sau în limba literară, în variatele ei forme de manifestare, fără îndoială că-l vom include... De fapt, verificând, observăm că el este (...) prezent în *Dicționarul limbii române*. (...) Deci, cred că este o temere mai degrabă fără substanță, pentru că niciunul dintre lexicografi și nici criteriile acestei noi ediții a dicționarului nu restricționează includerea unui cuvânt care să reprezinte ceva pentru limba și cultura română.

Elena Isabelle Tamba: Aș face câteva completări la cele spuse și apoi dăm cuvântul domnului Ungureanu, care s-a anunțat. Unul dintre lucrurile care ne-au făcute să ne gândim la digitalizarea dicționarului-tezaur, de ceva vreme, în mai multe proiecte – unele mai norocoase, altele mai puțin norocoase, unele finalizate sau care sunt încă în lucru – este tocmai această posibilitate de a șansa de a căuta în dicționarul-tezaur, pentru a vedea dacă există sau nu anumite cuvinte. Și da, ce am arătat aici până acum, în interfața DA/DLR din CLRE, pentru cei care poate încă nu o utilizează, este varianta anastatică digitală a dicționarului-tezaur, accesibil direct din propriul site (<https://dlr1.solirom.ro/>) sau prin platforma lexicografică CLRE a Academiei Române (<https://clre.solirom.ro/>). Deci, cel puțin pentru prima ediție, se pot verifica cuvintele în *Dicționarul limbii române* al Academiei, chiar dacă nu avem acasă sau la îndemână toate volumele (...) Și exact aceste discuții mă fac să cred și mai mult că este nevoie să mergem și mai departe și, cumva, cred că facem legătura și cu ceea ce urmează.

Și acum să îi dăm cuvântul domnului Ungureanu!

Dan Ungureanu: Pomeniseră doamna Haja și domnul Harhătă de dicționarul lui Laurian și Massim și de limba acestuia. Nu putem să nu ne amintim cum își bate joc Caragiale de această limbă, când zice „serginții și oficiarii, generalele era absinte”! Deci, el inventează o limbă de tip pumnist. De aceea vă întreb, cum se procedează cu asemenea cuvinte, care sunt inventate în scop comic? Le-ați înregistrat? *Absinte*, de exemplu.

Bogdan Harhătă: Sunt menționate ca variante. Sunt înregistrate sub o leamă și sunt menționate acolo ca variante. Au „ironic” sau „peiorativ” ca indicații de uz și, în general, sunt înregistrate în dicționar. Foarte rar se întâmplă să fie invenții propriu-zise, iar dacă sunt creații lexicale, sunt oricum consemnate ca atare.

Cristian Moroianu: Sunt foarte importante variațiile formale ale cuvintelor, mai ales ale celor populare și ale celor neologice, pentru că ele arată de unde provin, mediile în care au fost folosite, intenția sau non-intenția cu care au fost modificate formal etc. Din acest punct de vedere, pe de-o parte, noua ediție a dicționarului academic o continuă pe cea anterioară, și, pe de altă parte, își dorește să completeze și să rafineze (...) tot ceea ce s-a făcut în prima ediție a dicționarului academic.

Elena Isabelle Tamba: Pe ecran puteţi vedea o imagine din articolul *absint* din DLR, ediţia a II-a. Am arătat mai devreme şi variantele de la *absent*. Aici, la *absint*, arăt numai paragrafele ultime, ca să observaţi cum înregistrăm variantele. Am ales special această parte, pentru că în acest caz sunt mai multe variante şi explicaţii. Deci, în dicţionarul-tezaur tratăm lexicografic problema variantelor foarte în detaliu. Este o activitate care presupune foarte mult timp, multă atenţie şi multă gândire critică.

Dan Ungureanu: Varianta de la „scris şi”.

Elena Isabelle Tamba: Nu, acelea sunt variantele grafice.

Bogdan Harhătă: Variantele ortografice, dacă ne referim la sistemele ortografice ale secolelor XVIII–XIX, pun probleme. Specialişti consideră, spre exemplu, în scrierea cu alfabet chirilic, că semnele au o anumită valoare fonologică. În realitate, trebuie reconstituită, de fiecare dată, valoarea de pronunţare cea mai apropiată de cea reală, cum spunea Gheţie. Atunci când avem dubii privitoare la reconstituirea formei sonore din spatele unei ortografii, înregistrăm rar aceste situaţii. Variantele ortografice le dăm cu „scris şi”.

Elena Isabelle Tamba: Şi pronunţia este marcată: acolo unde pronunţia este diferită, se indică „pronunţat şi...”, iar variantele lexicale, sunt marcate cu „var.” şi se precizează sursele, dacă nu sunt deja atestate în citatele din interiorul articolului. Apropos de ce mai facem noi, lexicografii – nu doar creăm conţinut ştiinţific – aşa cum voi arăta şi mâine, în prezentare – dar, cumva, avem în vedere – în ultima vreme tot mai mult – ieşitul în public pentru a explica şi cum să se utilizeze dicţionarul-tezaur, pentru a extrage din el tot ce are cineva nevoie.

Bogdan Harhătă: Dicţionarul-tezaur a fost elaborat pe baza a ceea ce a gândit Puşcariu, pentru că el a vrut să surprindă „limba tuturor românilor, din toate timpurile, din toate regiunile vorbite de români”. Ei, şi aceasta este o pălărie foarte largă, pentru că te obligă...

Gabriela Haja: Fiecare cu maestrul lui... Noi ne gândim la Philippide, care a trasat normele generale ale dicţionarului-tezaur. Desigur că Puşcariu a lărgit mult lista, sursele etc.

Bogdan Harhătă: Philippide avea o perspectivă mai uşor de urmărit, pentru că avea o definire a domeniului de limbă mai restrânsă decât Puşcariu, care a vrut neapărat să lege dicţionarul de atlas şi de limba vie, de aceea îi şi spune *Dicţionarul limbii române*, şi nu *Dicţionarul limbii literare*.

Gabriela Haja: Aşa este! E de gândit şi e mult de lucru! În afară de acest fapt, ştim bine că acelaşi Philippide avea idealul exhaustivităţii. (...) Mi-a plăcut mult fraza pe care a citat-o Cristian, legată de principiile după care alcătuim lista de cuvinte a dicţionarului. Şi faptul că a citat-o. Respectăm aceste principii.

Bogdan Harhătă: Ne străduim să le respectăm!

Cristian Moroianu: Ne străduim, aşa cum subliniem toţi.

Trebuie să deschidem, în relativ puţinul timp rămas, şi o discuţie legată de sursele lexicografice create în Academie şi în afara ei. Datorită Iaşului, Bucureştiului şi Clujului, Academia Română, prin intermediul acestor dicţionare electronice, a făcut un mare pas

înainte în promovarea spre publicul larg a rezultatelor lexicografiei academice: practic, orice utilizator poate valorifica ceea ce se lucrează la Academia Română. Există, în rezumat, *Corpusul lexicografic românesc electronic* (CLRE), care poate fi utilizat liber de oricine este interesat. Dicționarele noastre academice: DLR, DELR și DOOM sunt în versiune online, de asemenea, liberă. Lor li se adaugă diverse alte dicționare în corpusul lexicografic creat de colegii de la Iași; vorbesc despre DCR (*Dicționarul de cuvinte recente*) în ambele ediții, de Tiktin, de prima ediție a DEX (*Dicționarului explicativ al limbii române*) etc.

Idealul nostru este nu doar punerea online a unor dicționare, ci și digitalizarea sau digitizarea lor. Ai vorbit data trecută de diferența dintre *digitalizare* și *digitizare*, realizarea de versiuni electronice care, prin intermediul unor motoare de căutare, să transforme aceste dicționare în baze de date pentru cercetări lingvistice. Existența pe piața liberă a *dexonline*-ului reprezintă o alternativă care își are propriul public oferind, ca modalități de atragere suplimentare, imagini, cuvântul lunii, cuvântul zilei, jocuri, cuvinte aleatorii etc.

Închei prin a spune că, în această discuție, este loc pentru orice dicționar care vine în sprijinul publicului și în sprijinul celor care, dintr-un motiv sau altul, sunt interesați de limba română în forma ei cultivată, în forma ei educată sau care poate să educe, pe toate treptele sistemului educațional și dincolo de ele. (...)

Vă invit la discuții, comentarii, probleme! Mai avem cinci minute!

Elena Isabelle Tamba: O invit pe colega noastră Alina-Mihaela Bursuc, de la Departamentul de lexicografie din Iași.

Alina-Mihaela Bursuc: Spuneți de punerea în circulație cu digitalizarea dicționarelor și vreau doar atât – să îmi permiteți să menționez că dicționarul lui Negulici, de la 1848, este primul dicționar tipărit în alfabet de tranziție accesibil în format electronic, la adresa: <https://nv.solirom.ro/>. Voi vorbi mai multe despre acest subiect în comunicarea din seara aceasta.

Bogdan Harhătă: Pare o muncă de editare propriu-zisă!

Cristian Moroianu: Există deja asemenea dicționare și este o muncă extraordinară să le readuci la viață. Cine se mai duce astăzi duce să deschidă în format fizic dicționarul lui Negulici sau *Lexiconul de la Buda*?

Elena Isabelle Tamba: Eu aș menționa aici în mod special, că tot ai zis de *Lexiconul de la Buda*, care este prima lucrare de lexicografie digitalizată la noi, integral, e o lucrare complexă, pentru că are diferite tipuri de alfabet, diferite limbi, și acolo s-a lucrat totul și s-a editat. Au inclusiv parte introductivă și parte de studiu, așadar editarea unei lucrări lexicografice vechi, iată, cu alfabet chirilic, cu alfabet de tranziție. Mai există un proiect la Iași, dar împreună cu colegii noștri de la Chișinău; iată, este aici doamna Vulpe – dicționarul Stamati, despre care vom vorbi mai târziu, tot astăzi, dar pe lângă acestea aș menționa și un alt corpus cu primele lexicoane slavo-române – eRomLex; practic acolo e rădăcina lexicografiei noastre. Și faptul că avem acces la tot felul de informații lexicografice din toate epocile, eu zic că e un mare plus. Dacă mă gândesc și la ce înseamnă și ceea ce există pe platforma *dexonline*, aduc din nou în discuție un fapt pe care l-am mai menționat și cu alte

ocazii și care reprezintă o preocupare și pentru specialiștii din străinătate: necesitatea unui portal național cu resurse pentru limba română. Un portal național nu înseamnă să luăm de la cei care au creat resursele respective și să le punem într-un singur loc, pentru că aici intervin chestiuni de proprietate intelectuală sau alte posibile probleme. Acest portal digital național poate fi conceput ca un hub de informație, la care vorbitorul de limbă română sau de oricare altă limbă (dar care e interesat de ceva din română) să știe că poate merge și să ajungă într-un loc unde poate găsi resurse digitale pentru limba română sau legătura către site-uri cu astfel de resurse. Acest portal digital național înseamnă, de fapt, o chestiune de politică culturală.

Gabriela Haja: Vă reamintesc (...) că acesta a fost unul dintre scopurile sau, de fapt, motivul creării platformei SOLIROM, pe care Academia Română a adoptat-o, în sensul că a asumat domeniul SOLIROM. Noi ne-am dorit foarte mult ca această platformă să fie un subdomeniu al Academiei Române, *Limbă și cultură*, să-i zicem. Nu s-a putut, și atunci am rămas la SOLIROM, care, vă reamintesc, este o abreviere: Societatea Literară Română, ca o formă de omagiu față de cei care au înființat Academia, până la urmă. Aceasta este ceea ce ne dorim noi: să construim împreună și, așa cum ne dorim ca DLR să fie exhaustiv și să nu dureze o sută de ani realizarea celei de-a doua ediții, avem nevoie de specialiști, de mai multe resurse. Avem nevoie de specialiști și de finanțare, mai ales că vorbim de era digitalizării. Nu se poate construi fără specialiști din ambele domenii sau din domeniul de graniță al lingvisticii computaționale. Nu este destul să scanăm și să publicăm un text. Nu este destul să-l transcriem și să-l publicăm online. Este nevoie de specialiști care să ne ajute să transformăm ceea ce noi filologii știm să facem în instrumente, hai să le spunem, asistate; instrumente digitale cu adevărat. Și atunci e nevoie și de informaticieni. Ei vin spre noi, au venit și din mediul academic spre noi, deja suntem o comunitate. Și, de asemenea, cred (...) că relația între mediul academic și mediul privat (inițiativele private) este realmente necesară și salutară în etapa actuală, în care politica lingvistică se face de jos în sus; ceea ce e bine, poate crește organic.

Radu Borza: Eu voiam să mai adaug la ce a spus domnul profesor, doar că la *dexonline* nu urmărim doar cererea publică, facem și ce dorim noi. De exemplu, avem o mare plăcere să digitalizăm dicționare vechi. Am făcut asta cu Șăineanu, cu Scriban, acum lucrăm la CADE. Am încercat ușor-ușor să trecem și mai în spate, dar e mai greu... Ai nevoie de editori mai buni...

Gabriela Haja: Mai înaintați în știință...

Radu Borza: Și să vă dau un exemplu de ce sunt binevenite aceste inițiative. Dau un exemplu pe care poate toată lumea îl știe: semnul interzis, acces permis numai riveranilor. *Riveran* nu există definit în niciun dicționar, mai puțin CADE, cu acest sens. Sensul de „locuitor care stă pe o stradă...”.

Gabriela Haja: Cine știe ce mai găsim, dacă mai actualizăm...

Radu Borza: Nici măcar în DLR nu apare, deși, probabil, redactorul la DLR avea acces la CADE...

Gabriela Haja: Știți care este una dintre probleme sau, mă rog, una dintre justificările pentru care nu avem toate cuvintele din română în prima ediție? În mod evident, firesc, pentru cea mai mare parte a volumelor din prima ediție, nu s-a putut lucra cu mijloace digitale, pentru că nu existau. Se lucra cu fișe transcrise de mână, verificate, de pildă, după o sută de ani, direct în volum sau în manuscrisul chirilic, cu o mână de oameni. Fișarea nu s-a făcut exhaustiv, dar a fost făcută, să spunem, selectiv și critic. Ceea ce, în era digitală a românei, e o problemă, pentru că motoarele de căutare nu dau răspunsuri cu... „discernământ”.

Radu Borza: Pregătim o lucrare despre rolul ChatGPT...

Gabriela Haja: Vreau să spun că da, [programele de fișare automată pe care le folosim azi la DLR și DELR] nu sunt motoare de tipul SketchEngine, dar au în spate niște corpusuri de limbă utilizabile și ne sunt de folos (...). [Pentru optimizarea procesului de documentare este nevoie], și doamna Zafiu a precizat foarte bine, de un corpus echilibrat, un corpus corect în limba română, un corpus adnotat morfo-sintactic etc.

Radu Borza: Dar eu cred că s-ar putea începe...

Gabriela Haja: S-a verificat. Funcționează, dar ce aş vrea să încercăm noi, generația noastră, este să nu mai mergem pe principiul „hai că se poate și așa” și să tot ardem etape. E obositor.

Elena Isabelle Tamba: Eu aş mai aduce ceva în discuție, și colaborarea cu specialiștii foarte buni în digitalizarea și a lucrărilor lexicografice de la Chișinău, într-un proiect pe care noi îl vom prezenta și astăzi, și mâine, cu două componente ale sale. Am descoperit niște lucruri minunate în ceea ce privește digitalizarea lucrărilor filologice. Au niște instrumente pe care noi încă nu le avem și colaborarea e firească, pentru că vorbim toți româna, utilizăm toți resursele de limbă română și crearea unor echipe mixte înseamnă, de fapt, evoluție. Și asta ne dorim cu toții.

Radu Borza: Eu aş mai adăuga, mă scuzați, acum că ați spus de doamna din Chișinău, mi-am adus aminte că am căutat în România un institut de terminologie și nu am găsit. Am găsit la Chișinău, în schimb. Problema este că la noi, la *dexonline*, am primit cel puțin trei propuneri din domenii diferite, biochimie, arhitectură, să facem ceva pentru terminologie, pentru că studenții se încurcă în terminologie. Fiecare se raportează la altceva. Cine știe franceză vrea din franceză... Nu există niciun fel de unitate.

Gabriela Haja: [Să ne amintim de] ce spunea domnul Președinte [în alocuțiunea de deschidere] ...

Radu Borza: Până la urmă, acest aspect ține și de normare și de acele principii de adăugare a cuvintelor în dicționare.

Elena Isabelle Tamba: Aici pot să răspund direct, cunosc foarte bine această lipsă de, hai să-i zicem, de actualizare, de organizare în primul rând, de planificare. Tot prin EFNIL se face o monitorizare și la acest capitol, al terminologiei, și va apărea în curând o lucrare cu titlul *Terminology planning in Europe*. M-au rugat să fac un studiu pentru situația din România. Este foarte greu să găsești informație sistematizată despre terminologia din

România sau pentru limba română, deși se fac foarte multe proiecte, activități, dicționare etc. în domeniul terminologiei. Avem foarte mulți specialiști care lucrează pe terminologie. Am primit această întrebare la o conferință, tot la EFNIL: în România cine se ocupă de terminologie? Am răspuns: tot noi, lexicografii, pentru a le include în dicționare... Deci, apropo de politică lingvistică, avem nevoie de organizare, de strategie și avem nevoie de o instituție, de o comisie pe partea de terminologie, în care să fie specialiști din diverse domenii împreună cu lingviști – pentru că nu e suficient să fii specialist în domeniul fizicii cuantice; asta nu te face și terminolog. Ești specialist, dar trebuie să lucrezi cu un alt specialist și cunoștințele lor puse împreună, munca în echipă pot duce la un rezultat mulțumitor...

Anca Alexandru: Și cu un informatician...

Elena Isabelle Tamba: Bineînțeles, astăzi nu se poate fără colaborarea tuturor!

Dan Ungureanu: Ar fi bine să fie o instituție de stat, ceva foarte organizat.

Bogdan Harhăță: Și ar mai trebui ceva!

Ar trebui să fie o entitate centrală, care face o listă standardizată. Eu tot simt nevoia unui inventar fonologic al limbii române, iar după aceea să se facă un inventar al tuturor cuvintelor din română. Un inventar, nu un dicționar. În felul acesta, să știi, când iei dicționarul lui Negulici și *Lexiconul de la Buda*, la ce formă să trimiți, să aibă un marcaj specific, că în *Lexiconul de la Buda* ai verbul *a ține* scris în trei feluri. Sunt trei intrări diferite. Este cel cu *ț*, este cel cu *ș* și mai este și unul cu un *tif*...

Cristian Moroianu: Aș încheia această discuție în felul următor: avem terminologii, dar prea puțini terminologi. Avem multe dicționare terminologice pe diverse domenii, dar, din păcate, nu avem o teorie și o sinteză a tuturor acestor realizări terminografice, dintre care unele de foarte bună calitate.

Acestea fiind zise, eu vă mulțumesc pentru toate intervențiile dumneavoastră! Ceasurile sunt înaintate, așadar, vă invit, în numele gazdei, să mergem la masă și să continuăm apoi cu comunicările!

Dan Ungureanu: Ultima explozie de actualitate, vorbeați de terminologie: de o lună, fără ca nimeni să le permită, toți oamenii zic *tarife* la ceea ce noi, în românește, numeam *taxe vamale*.

Radu Borza: Noi i-am „taxat” pe *dexonline*, pe Facebook, dar avem vizibilitatea limitată...

Ana Vulpe: Voiam o mică intervenție aici, dacă îmi permiteți!

Isabelle, spuneai ceva despre ideea de a crea o platformă sau un portal național lexicografic, da? Mă gândeam că am avea și noi cum să colaborăm prin platforma pe care o avem, unde sunt deja cca zece dicționare digitalizate, împreună cu acei specialiști de care spuneai mai devreme că sunt foarte buni, și, astfel, cred că contribuim la amplificarea prezenței limbii române în mediul digital. Chiar dacă corpusul nu pare mare, sunt incluse zece dicționare.

Elena Isabelle Tamba: Este foarte bine și, după cum spuneam, toți vorbim limba română! A pune împreună resursele pentru limba română este foarte important, pentru că,

până la urmă, toți cei care suntem aici avem același scop: încercăm să ajutăm publicul interesat de aceste teme, fiecare cu ceea ce poate să facă. Și dacă reușim să le punem împreună în așa fel încât cel care este interesat să poată ajunge la acele resurse și într-o formă mai ușoară, eu zic că e un foarte mare pas înainte. (...)

O să luăm acum o pauză de masă ... și ne revedem la prima secțiune de lexicografie!

Mulțumim tare mult!

LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ

DICTIONARUL LUI NEGULICI ÎN FORMAT ELECTRONIC. CÂTEVA OBSERVAȚII PE MARGINEA LISTEI DE CUVINTE

ALINA-MIHAELA BURSUC*

Preambul

Vocabular român de toate vorbele străbune repriimate până acum în limba română, și de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte, și mai ales în științe este titlul dicționarului publicat, în 1848, de Ioan D. Negulici. *Vocabular român* reprezintă primul dicționar românesc tipărit de neologisme, instrument de lucru bine cunoscut redactorilor celei de a doua ediții a *Dicționarului limbii române*. În privința împrumuturilor latino-romanice, Negulici adoptă viziunea lui Ion Heliade-Rădulescu (în continuarea celei a lui Paul Iorgovici), prin care limba română este îndreptățită să își ia partea de moștenire firească, „să primească” sau chiar „să reprimească” ceea ce i se cuvine din limbile înrudite. Titlul indică limpede faptul că dicționarul conține inclusiv propuneri, cuvinte ce ar urma să intre în limba română, mai ales în sfera terminologiilor.

1. Proiect-pilot. Câteva repere

Proiectul *Corpus lexicografic românesc electronic* (CLRE), dezvoltat în cadrul Departamentului de lexicologie și lexicografie, dispune de două interfețe cu funcții complementare: o interfață de transcriere și de adnotare exclusiv a intrărilor de dicționar și a indicațiilor lexico-gramaticale (mai ales din dicționare moderne) și o interfață de consultare (cunoscută deja publicului român). După o experiență de doi ani în cadrul acestui proiect (CLRE), în decembrie 2022, a apărut ideea testării interfeței de lucru în vederea transcrierii integrale de articole lexicografice din dicționare în alfabet de tranziție. În perioada ianuarie 2023 – martie 2025, a fost inițiat și s-a derulat un proiect-pilot de transpunere în format electronic a *Vocabularului român* de la 1848. Pentru îndeplinirea acestui scop, pe de o parte, interfața de lucru CLRE a fost îmbogățită cu câmpuri suplimentare și cu o tastatură virtuală cu caractere chirilice, și, pe de altă parte, au fost cooptați colaboratori familiarizați cu alfabetul chirilic. Așa se face că întregul text lexicografic, în alfabet de tranziție, structurat în peste 6 000 de articole și însumând 408 pagini în format A6, a fost cules manual în interfața de lucru, a fost adnotat pentru consultare și a fost verificat.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

Dicționarul este accesibil în dublu format text și imagine (.pdf) pe pagina: <https://nv.solirom.ro/>. Au contribuit la realizarea acestui rezultat: colaboratori de la trei facultăți de Litere – cinci studenți de la Catedra de Slavistică (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași), o masterandă (Universitatea Transilvania din Brașov) și două doctorande (Universitatea „Alec Russo” din Bălți, Republica Moldova și Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași); Claudiu Teodorescu, cel care a creat interfața de lucru CLRE și care a îmbogățit-o în funcție de cerințele specifice dicționarului lui Negulici, a creat și a actualizat pagina de consultare; Gabriela Haja, care a facilitat participarea la proiect a majorității colaboratorilor.

2. Forma pentru căutare

2.1. Prima fază

Pentru facilitarea consultării dicționarului în format electronic (text și .pdf), a fost (ad)notată, într-un câmp separat, „forma pentru căutare”. Pentru fiecare cuvânt-titlu s-a procedat la transliterarea caracterelor chirilice (de exemplu, KS = X/CS, Ч = C, K = C, CH) și la reducerea consoanelor duble (ABOMINABBIA = ABOMINABIL, АЧЧЕНТ = ACENT, АККААМАЦІЕ = ACLAMAȚIE), acolo unde nu concordă cu situația din limba actuală. În cazul intrărilor multiple, au fost (ad)notate toate cuvintele-titlu (ANTIQUITATE, ANTIЧITATE = ANTICHITATE, ANTICITATE). În etapa de verificare (iunie 2024 – martie 2025), au fost realizate: 1) corectura greșelilor de transcriere (de exemplu, culegerea manuală a lui *k* latin în locul lui *κ* chirilic), 2) unificarea soluțiilor de adnotare a „forme pentru căutare” (este situația mai ales a lui *κs* transliterat inițial, fidel *cs*, ulterior, în majoritatea situațiilor, *x*: АПІІІІROKSIMARE = APROXIMARE, ДОКСОΛΟΓІЕ = DOXOLOGIE, într-un singur caz, *cs*: ФАКСІМІА = FACSIMIL), 3) notarea separată a eventualelor greșeli de tipar sau de redactare (pentru emendare ulterioară). Foarte rar s-au operat (la transcriere sau la verificare) alte modificări la „forma de căutare”, și anume înlocuirea lui *s* intervocalic cu *z*: АНІМОСІТАТЕ = ANIMOZITATE, АΛΛΟΞІЕ = ALUZIE, sau păstrarea lui *//* dublu: АΛΛΕΓΡΟ = ALLEGRO.

2.2. A doua fază

Pe parcurs, au apărut o serie de probleme legate de „forma pentru căutare”, precum și de oportunitatea alinierii dicționarului în corpul CLRE. Este absolut necesară o etapă de analiză lexicală și etimologică cu scopul stabilirii statutului cuvintelor-titlu raportat la limba română actuală: forme literare, variante lexicale, variante grafice, forme discutabile sau, eventual, greșite. În urma analizei tuturor cuvintelor-titlu (cel puțin a celor care pun semne de întrebare) se va recurge la o a doua fază de adnotare, reținându-se în câmpul „forme pentru căutare” numai forme literare și variante lexicale în raport cu limba actuală.

3. Analiza formelor-titlu

3.1. Câteva aspecte metodologice

Se pot desprinde câteva observații din analiza unui eșantion de cuvinte-titlu cu inițiala *A*. Au fost consultate și fișate sursele electronice: DELR (în primul rând), CLRE (inclusiv DA, volumul din 1913), DLR² (fascicula *A–Abzițui*), *dexonline* (pentru căutarea rapidă a cuvintelor care nu apăreau în sursele academice, de exemplu, *aflogistic*), iar pentru anumite cuvinte: N.A. Ursu, *Formarea terminologiei românești* (1962) și *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)* (volumele din 2006 și 2011, mai ales pentru confirmarea statutului de variante lexicale al unor forme cu litere duble), precum și Cuciureanu 1965 (pentru italianisme), corpus DLR (cu circuit intern) și corpusul publicistic din digiteca *Arcanum*.

3.2. Observații lexicale și etimologice

La litera *A* sunt 830 de intrări de dicționar, reprezentând cantitativ aproximativ o optime din dicționar (57 din 408 pagini). Dintre acestea, 771 constituie intrări unice și 59 de intrări multiple. Intrările multiple sunt alcătuite, în general, din punct de vedere etimologic, din: a) împrumuturi pe diferite filiere: AKIAON (după pronunția franceză, scris *aquilon*), AKΘIAON (după pronunția italiană, scris *aquilone*, și după pronunția latină), AKVIAON (care s-a și impus în limbă); b) un împrumut și un calc parțial: *antipestilențial* (din fr. *antipestilentiel*), *anticiumal* (*anti-* + un adjectiv creat ad-hoc de la *ciumă*: *ciumal*).

Dicționarul în discuție constituie sursă de prime atestări (lexicografice) pentru o serie de cuvinte precum: *abacă*, *abad*, *abandonat*, *abațial* etc., după cum este consemnat în prima fasciculă a celei de a doua ediții a *Dicționarului limbii române*. O serie de cuvinte, deși nu s-au impus în limbă, au fost reținute în listele unor dicționare ulterioare, drept pentru care au căpătat loc în lista de cuvinte a dicționarului-tezaur: *abad*, *abastardi*, *abjecta*, *acamelt*, *acantabol* etc., figurând desigur cu prima atestare din Negulici. O serie dintre cuvinte nu au reținut atenția niciunui dicționar ulterior, printre acestea numărându-se: *abuna*, *acantofi*, *acidoton* etc.

În lista derulantă, în segmentul *af...*, apar două „forme pentru căutare”, *afectare* și *afecționare*, care la prima vedere par a indica substantive. Selectând forma *afectare*, se afișează textul în alfabet de tranziție și imaginea paginii scanate (p. 23) ale articolului verbului *afecta* (intrare infinitiv lung, indicație gramaticală „v. a.” = verb absolut, echivalentul latin *affectare*, definiții pe sensuri cu genul proxim verbe la infinitiv scurt și forme flexionare). Sigur, s-ar fi putut completa *afecta* la „forma pentru căutare” (așa cum am redus dublu *ff*). Cuvintele-titlu în formă de infinitiv lung prezintă o serie de aspecte ce necesită o analiză prealabilă înainte de a stabili o altă „formă de căutare”.

Privitor la termenul de specialitate *antinefretic*, dicționarele consultate înregistrează două forme: *antinefretic* și *antinefritic*. Forma *antinefretic* (cu doi *e*) apare în: DA, s.v. *anti-* (1913, v. corpus DLR), a treia ediție a DN (1966, v. corpus DLR) și edițiile ulterioare (1986, 2000, v. *dexonline*), prima ediția a DEX-ului (1975, v. CLRE), în primele două ediții ale

DOOM-ului (1982, v. corpus DLR, 2005, v. *dexonline*), în MDA. Prima atestare o găsim, iată, la Negulici (1848), ulterior apare la Costinescu (1870) și Antonescu (1862) s.v. fr. *antinéphrétique* (1894) (ambele în corpus DLR). Forma este analizată de Ursu (1962, cu prima atestare la Negulici) și în Form. Cuv., II (1978, la forme analizabile, v. corpus intern DLR). În general, este explicat ca împrumut din fr. *antinéphrétique*, dar și format pe terenul limbii române (după model francez): *anti-* + *nefretic* (DA 1913 sau Form. Cuv., II, 1978) sau, în forma *antinefritic*, din *anti-* + *nefritic*. În prezent, conform DLR (litera N), *nefritic* este forma de bază sau literară, iar *nefretic*, variantă. Așa se explică și recomandarea normativă din DOOM³ pentru forma *antinefritic*, în condițiile în care edițiile anterioare indicau pe *antinefretic*. Lucrurile sunt clare: *antinefritic* este un termen de specialitate (medicină), atestat pentru prima dată (cel puțin lexicografic) în varianta *antinefretic* în Negulici (1848). Am adus în discuție acest cuvânt pentru o serie de mici incongruențe lexicografice. Deși în prima ediție a DEX-ului este indicat ca etimon fr. *antinéphrétique*, începând cu ediția a doua (1996; v. și cele două ediții 1998, 2009 pe *dexonline*) apare fr. *antinéphritique*. În condițiile în care în franceză avem *néphrétique*, respectiv *antinéphrétique*, considerăm o scăpare de redare a etimonului în a doua ediție DEX, care s-a perpetuat. Editorii *dexonline* au observat neconcordanța dintre etimonul francez *antinéphritique* și cuvântul-titlu românesc *antinefretic*, drept pentru care au realizat o notă în care susțin „forma corectă” *antinefritic*, în locul lui *antinefretic* în concordanță cu etimonul:

Atât etimologia fr. cât și derivarea din *anti* + *adj.* corespunzător sugerează că forma corectă ar fi ANTINEFRITIC (majoritatea surselor indică NEFRITIC, doar DN acceptă și NEFRETIC) (*dexonline*).

Apreciem spiritul de observație, dar atragem atenția că greșeala privește redarea etimonului și nu a formei-titlu, care sigur, actualmente, potrivit DOOM³, are statut de variantă.

Privitor la lista de cuvinte, trebuie subliniat că majoritatea cuvintelor-titlu cu inițiala A din vocabularul de la 1848 sunt confirmate fie ca forme literare actuale, fie ca variante lexicale învechite în sursele consultate (DELR, DA, DLR², Ursu). Formele propuse de Negulici sunt fie atestate anterior (*afectuos* 1794 în DELR), fie, dacă sunt atestate mai întâi la Negulici, sunt confirmate ulterior (*aglomerație* 1848 în DELR). Este un fapt ce denotă exactitatea informației lexicale în Negulici. De asemenea, unele cuvinte-titlu sunt variante grafice imediat recognoscibile și relaționabile cu un etimon latin sau romanic. Observăm la Negulici eforturile de adaptare grafică și morfologică a cuvintelor împrumutate din latină și/sau din limbile romanice.

Cuvântul *acuatina* este explicat de Negulici drept „plin de apă, (mlăștinos); vietate care trăiește în apă”:

АКЪАТИН. adj. Плин де апъ, (млѣщѣнос); вѣтате каре трѣище въ апъ. (Negulici 1848)

Nu l-am găsit înregistrat în niciuna dintre sursele: DELR, CLRE, *dexonline*, corpus DLR.

Știm deja că principalul model de organizare a articolelor și una dintre sursele (v. italianisme și alte cuvinte – latinisme – nu apar în Boiste, Nodier) lui Negulici o reprezintă una dintre edițiile lucrării *Dictionnaire universel de la langue française avec le latin et les étymologies*, realizat de Pierre Claude Victoire Boiste. Pentru comparații ne raportăm la ediția din 1835 revizuită de Charles Nodier.

AQUATIQUE, adj. 2 g. *-ticus*. plein d'eau, marécageux (terrain –); (animal, plante –), qui habite l'eau; (maison –), bâtie dans un marécage. (Boiste, Nodier 1835)

Comparând articolul ACUATIN al lui Negulici cu articolul AQUATIQUE din dicționarul Boiste, Nodier, observăm o serie de similarități care decurg, cel mai probabil, din traducerea, în mare parte, a articolului francez: „plin de apă, (mlăștinios)” = fr. „plein d'eau, marécageux”, respectiv a doua parte a definiției „vietate care trăiește în apă” = fr. „(animal, plante –), qui habite l'eau”. La Negulici lipsește, ce-i drept, echivalentul latin *aquaticus*, prezent în lucrarea franceză. Observăm în dicționarul francez că între articolele AQUATILE și AQUATIQUE apare articolul AQUA-TINTE, pe care Negulici nu îl înregistrează. În multe alte situații, Negulici pare a traduce sau a prelucra atent informațiile din această sursă, așa că, în cazul acestui articol de dicționar, intuim o greșală fie de tipar (N în loc de K – c chirilic), fie de redactare la nivel de cuvânt-titlu (având în vedere vecinătatea unui cuvânt similar formal).

Considerăm o eroare identică (dublată de redarea greșită și a echivalentului latin) în *antidantil*, de fapt *antidactil*.

ANTIDANTIA, sn. *antidantylus*, Пѣчior de vers кѣ доѣ скѣrte ми ѣна аѣnгѣ (Negulici 1848).

ANTIDACTYLE, s. m. *anapeste* (Boiste, Nodier 1835).

ANAPESTE, s. m. *Anapoestus*. pied d'un vers grec *ou* latin de deux brèves et d'une longue (Boiste, Nodier 1835).

Concluzii

Pentru alinierea *Vocabularului român* de la 1848 în corpusul CLRE este necesară analiza etimologică a formelor cuvintelor-titlu și o a doua fază de adnotare a „forme grafice pentru căutare” care implică: selecție, la intrările multiple, numai a formelor literare și a variantelor acestora (*acvilon* formă literară, *achilon* și *acuilon* variante); înlocuire în cazul unei forme de scriere cu forma literară sau varianta căreia îi corespunde; păstrare a unei forme aparente de scriere care se dovedește a fi variantă (*analizare*, v. DELR); completare, în cazul infinitivelor lungi cu dublă indicație gramaticală: infinitiv scurt (verb), respectiv infinitiv lung (substantiv feminin). Transpunerea în format electronic, cu posibilitatea căutării multiple, a unui dicționar realizat după norme ortografice și lexicografice diferite față de cele actuale este un proces complex (presupune mai multe acțiuni) și de durată (necesită timp, inclusiv de testare). Grație unui proiect-pilot, dicționarul de neologisme al

lui Ioan D. Negulici este accesibil în format text și .pdf cu posibilitatea consultării după cuvintele-titlu transliterate, un instrument util pentru redactorii DLR.

BIBLIOGRAFIE

Arcanum = *Arcanum Digiteca*, <https://adt.arcanum.com/ro/>.

Boiste, Nodier 1835 = Pierre Claude Victor Boiste, Charles Nodier, *Dictionnaire universel de la langue française, avec le latin et les étymologies. Extrait comparatif, concordance, critique et supplément de tous les dictionnaires français*, Bruxelles, J.P. Meline Libraire-Éditeur.

CLRE = Academia Română, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, *CLRE. Corpus lexicografic românesc electronic*, realizat de Alina-Mihaela Bursuc, Călina-Georgiana Ciocoiu, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Alexandra Ilie, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), Claudiu-Marian Teodorescu, Iași, 2021–prezent, <https://clre.solirom.ro/>.

Cuciureanu 1965 = Ștefan Cuciureanu, *Italianisme la I.D. Negulici (1812–1851)*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie literară”, tom XVI, p. 183–190.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea a II-a: C, coord.: Sextil Pușcariu, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; tomul II, partea I: F–I, coord.: Sextil Pușcariu, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.

DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, <https://delr.lingv.ro/>.

dexonline = *dexonline. Dicționare ale limbii române*, <https://dexonline.ro/>.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Tom XI, partea a 2-a, *litera T: T–Tocăliță*, 1982; tom XI, partea a 3-a, *litera T: Tocăna–Twist*, 1983; redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, București, Editura Academiei, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.

DLR² = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*, ediția a doua, revizuită și adăugită, tomul I, *Litera A*, Fascicula 1: *A–abzițui*, redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, 2021, <https://dlri.ro/>.

DOOM³ = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a III-a revăzută și adăugită, coord.: Ioana Vintilă-Rădulescu, București, Univers Enciclopedic Gold, 2021, ediție digitală: <https://doom.lingv.ro/>.

Negulici 1848 = Ioan D. Negulici, *Vocabular român de toate vorbele străbune repriiimate până acum în limba română, și de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte, și mai ales în științe*. București, Tipografia Colegiului, <https://nv.solirom.ro/>.

Ursu 1962 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei românești*, București, Editura Științifică.

Ursu, Ursu 2011 = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860)*, vol. III₁: *Repertoriu de cuvinte și forme. Supliment. Partea I (Literale A–M)*.

**NEGULICI'S DICTIONARY IN ELECTRONIC FORMAT.
SOME OBSERVATIONS ON THE WORD LIST**

ABSTRACT

One of the challenges of transposing into electronic format the dictionary of neologisms published in 1848 by Ioan D. Negulici is establishing the “search form”. The dictionary is printed in the transitional alphabet and, in addition, presents a series of graphic peculiarities due to both the author’s linguistic conception and the orthographic norm of the respective period. The present text contains some observations extracted from the analysis of the title words in the *Vocabular român/Romanian Vocabulary*, starting with those with the initial *A*. In order to clarify the current status of the title word, literary form or lexical variant, we have resorted to working tools such as: *Dicționarul etimologic al limbii române/The Etymological Dictionary of the Romanian Language* (DELR) in electronic format, the *Corpus lexicografic românesc electronic/Electronic Romanian Lexicographical Corpus* (CLRE) and the *dexonline* corpus. We also consulted the study *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare/Lexical borrowing in the process of modernizing the literary Romanian language* (1760–1860), especially to confirm the variant status of some forms with double letters. Articles with the initial *A* are included in 57 of the 408 pages, representing approximately one-eighth of the dictionary. There are single entries and multiple entries. Multiple entries are of two types. On the one hand, there are several competing forms borrowed from different Latin-Romance branches, the author being unable to pronounce on their status, on the other hand, there are different words, but formally related, a fact explainable by the principle of borrowing adopted. In transcribing and annotating dictionary articles in the CLRE interface, most of the words did not pose any problems either because they present entirely Latin characters, or because, although they present both Latin and Cyrillic characters, replacing the Cyrillic character with the Latin one is easily done. The simplification of double consonants was resorted to where it is not etymologically justified. Words such as *antinefretic* ‘antinephretic’ and *acuatina* ‘aquatic’ must be lexicographically and etymologically contextualized to understand their form adopted by Negulici. Transposing into electronic format a dictionary created according to orthographic and lexicographic norms different from the current ones is a complex and time-consuming process.

Keywords: *Negulici’s Dictionary, transitional alphabet, word list, search form, form analysis.*

ION CODRU DRĂGUȘANU – UN VOYAGEUR, MÉMORIALISTE ET TRADUCTEUR ROUMAIN DU 19e SIÈCLE

VICTOR CELAC*

1. Introduction

Ion Codru Drăgușanu (1818–1884), originaire de la région de Făgăraș, au sud de la Transylvanie, fut un écrivain, intellectuel et homme public roumain, principalement connu pour ses mémoires de voyage (texte désormais désignés par le sigle Codru Drăgușanu, *Peregrinul* ; cf. la bibliographie)¹. En outre, il a publié une série d'articles et de pamphlets dans les périodiques de son époque, ainsi que plusieurs traductions du français et de l'allemand. Enfin, Codru Drăgușanu a rédigé et publié à Bucarest, en 1848, un manuel de grammaire roumaine (désormais : Codru Drăgușanu, Gram.). À plusieurs reprises, Codru Drăgușanu a témoigné d'une admiration sincère et enthousiaste pour la langue française et, plus généralement, pour le modèle culturel français, ainsi que pour le peuple français et son histoire. Il a été conquis par la générosité et l'ouverture à l'universalité de l'esprit français, par la richesse, la souplesse et la clarté de la langue française, et il a parlé à plusieurs reprises de l'influence formatrice décisive qu'a eue la France sur lui. L'auteur était un autodidacte et un bon connaisseur des langues étrangères : outre le français, il maîtrisait le latin, le grec moderne, l'allemand, l'italien, l'anglais, le russe et le hongrois².

Dans cette contribution, je présenterai les particularités linguistiques les plus saillantes des mémoires de voyage et d'une traduction de l'allemand de Codru Drăgușanu, d'après une nouvelle de l'écrivain suisse germanophone Heinrich Zschokke (1771–1848).

Concernant la traduction de l'allemand mentionnée, j'ai relevé un fait à la fois étonnant et inattendu : bien que Codru Drăgușanu se soit sans aucun doute inspiré du texte allemand original (et non d'une éventuelle version française intermédiaire), on y décèle

* L'Institut de Linguistique « Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti » de l'Académie Romaine, București, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

¹ D'autres éditions sont disponibles : celle de Constantin Onciu et Nicolae Iorga, 1910 ; de Șerban Cioculescu, 1942 ; de Cornel Albu, 1980. Elles sont moins fiables que l'édition de Romul Munteanu, de 1956, que j'ai choisie comme édition de référence.

² On trouvera une présentation substantielle de la vie et de l'œuvre d'Ion Codru Drăgușanu, ainsi qu'une bibliographie quasi exhaustive, dans l'édition de référence (Codru Drăgușanu, *Peregrinul* : 5–32 et 301–304), dans Anglelescu (1988), et dans l'article *Codru Drăgușanu* de Florin Faifer, in DGLR II, 305–306. Voir aussi Chircu (2005) pour une étude approfondie de l'attachement de Codru Drăgușanu au modèle culturel français.

parfois des vocables et des tournures directement calqués sur le français, en décalage manifeste avec l'original allemand. En d'autres mots, Codru Drăgușanu agit toujours en véritable francophone et francophile, même lorsqu'il fait une traduction à partir d'un original allemand !

2. *Peregrinul Transilvan* – les mémoires de voyage de Codru Drăgușanu

Ion Codru Drăgușanu a parcouru, pendant 14 ans (1835–1848), presque tous les pays d'Europe centrale et occidentale, soit seul, soit comme membre de la suite du prince valaque Alexandru D. Ghica, soit comme secrétaire privé et compagnon d'un prince russe. Ses mémoires de voyage, publiés plus tard (1863–1865), se présentent sous la forme de lettres adressées à un ami imaginaire resté dans son village natal. Elles expriment constamment une vraie admiration pour la civilisation et la culture des pays d'Europe occidentale, ainsi que pour les grands monuments de Paris, Vienne, Londres, Rome, Milan, Francfort, Saint-Petersbourg, etc.

Cosmopolite dans l'âme, mais avant tout francophone et francophile, Codru Drăgușanu se montre fréquemment critique envers certaines mœurs, coutumes et institutions qu'il juge rétrogrades, obsolètes ou simplement ridicules. Il se distingue par son esprit vif, sa sociabilité, son goût pour les plaisirs de la vie, ainsi que par son humour désinvolte, parfois teinté de sarcasme et de cynisme. Par ailleurs, sa sensibilité se porte tout particulièrement vers les grands monuments et l'univers citadin, tandis qu'il demeure presque indifférent aux beautés de la nature, dont il parle très rarement.

D'après le récit de Codru Drăgușanu lui-même, son itinéraire, ponctué de repères chronologiques succincts, se présente comme suit : Făgăraș → Câmpulung-Muscel, 1835 → Călărași, 1835 → Târgoviște, 1836 → Bucarest, 1837 → Vienne, 1838 → Milan, 1839 → Rome, 1839 → Bucarest, 1839–1840 → Vienne, 1840 → Baden-Baden, 1840 → Stuttgart, 1840 → Strasbourg, 1840 → Nancy, 1840 → Paris, 1840 → Londres, 1840 → Paris, 1841–1842 → Nice, 1842 → Marseille, 1842 → L'île d'Elbe, 1842 → Naples, 1842 → Genève, 1842 → Francfort, 1843 → Berlin, 1843 → Saint-Petersbourg, 1843 → Strasbourg, 1843 → Paris, 1843 → Saint-Petersbourg, 1845 → Bucarest, Ploiești, 1845–1848 → Făgăraș, Sibiu, à partir de 1848.

Voici quelques extraits de ses mémoires de voyage, où transparaissent l'amour et l'admiration de Codru Drăgușanu pour la France :

O singură ginte în lume cere și merită stima și gratitudinea noastră. Aceasta este *națiunea franceză*, care de o jumătate de seclu își varsă sângele și-și deșearță punga numai pentru *umanitate* și care, oarecând nu și le va cruța nici pentru noi și mântuirea noastră, pentru că de la providență e ursorită a se sacrifica intereselor universale și e condusă de *genii*, cărora singuri se închină, dar însă și-i produce sau și-i adoptă (Codru Drăgușanu, *Peregrinul* : 262)³.

³ « Un seul peuple au monde réclame et mérite notre estime et notre gratitude. C'est la *nation française*, qui depuis un demi-siècle répand son sang et vide sa bourse pour *l'humanité*, et qui, un jour, ne les ménagera pas

În patru ani de zile, în cari [...] petrecui în Francia, învățai a o cunoaște mai ales în partea ei cea bună, și, ducă-mă providența oriunde, nu voi înceta de a o iubi și a o stima sub toate giurstările. Francia și Parisul sunt și rămân miezul lunei și *lamura umanității* (*ibid.* : 262)⁴.

Dans les citations précédentes se dessinent clairement les traits majeurs de l'imaginaire du 19e siècle européen : l'idéal humaniste, la foi dans le progrès, l'émergence de la conscience nationale, le rôle prééminent attribué aux génies et aux grands hommes, enfin une subtile attitude anticléricale.

Au cours de ses pérégrinations, Codru Drăgușanu passa près de quatre années en France, principalement à Paris, où il exerça divers métiers afin de subvenir à ses besoins, notamment en tant que bibliothécaire et employé de librairie. Dans l'extrait suivant, le mémorialiste avoue qu'à l'issue de ce séjour sur le sol français, il prit l'habitude de penser spontanément en français et qu'il lui faut toujours, lorsqu'il s'exprime en roumain, s'efforcer de traduire en roumain ses propos :

Și cum nu? Când în doi ani, firește servindu-mă numai de acea limbă, atât mă deprinsei în francește, cât nice a cugeta nu pot altminte, ba chiar eastă epistolă e numai traducțiune den francește, la care pusei rară străduință (*ibid.* : 169)⁵.

Il a également fait un passage à Strasbourg, en 1840 – parmi tant d'autres villes et régions de France – et lui a consacré une page particulièrement savoureuse :

Trecum den Germania la Kehl un pod de vase preste Ren, apa ce o desparte de Francia, și fără multă șicană den partea vămei france, altuminte rău făimată în străinătate, ajunsem la *Argentoratum* [= Strasbourg], cetate fortificată germano-francă. Aci după-amezi cercetarăm *fundarii* locală de tunuri, măreața catedrală gotică cu cel mai înalt turn în lume și cu un orologiu astronomic, apoi alte multe memorabilități. Nu plecarăm însă fără a ne sătura de renumitele pastete de ficat de gîscă cu trufe, cari dederă mai mare renume *Argentoratumului*, ca turnul cel înalt, ce nice e, nice dă cuiva de mâncare, fără custodelui său, cărui dedem noi cinci franci. De aci ajunsem în Nancy, frumoasa capitale a *Lotaringiei* [...] (*ibid.* : 125)⁶.

même pour nous et notre salut, car elle est prédestinée par la Providence à se sacrifier aux intérêts universels et guidée par des *génies*, qu'elle enfante ou adopte d'elle-même. Les *génies* sont la seule autorité à laquelle la France se prosterne ». [n. tr.]

⁴ « Durant les quatre années que j'ai passées en France, je l'ai surtout connue sous son meilleur côté. Que la Providence me jette en quelque contrée que ce soit, jamais pourtant je ne cesserai d'aimer et de respecter la France, en toutes circonstances. La France et Paris sont et demeureront le centre du monde et *la plus pure expression de l'humanité* ». [n. tr.]

⁵ « Jugez plutôt ! Pendant deux ans, en me servant uniquement du français, je me suis tellement accoutumé à cette langue que je ne peux plus raisonner autrement. Même cette lettre n'est qu'une traduction du français, que j'ai faite avec beaucoup de peine ». [n. tr.]

⁶ « Nous franchîmes le Rhin, qui sépare l'Allemagne de la France, de Kehl à *Argentoratum* [= Strasbourg], sur un pont de pontons ; et cela, sans trop de chicanes de la part de la douane française, fort mal famée à l'étranger. *Argentoratum* est une cité fortifiée franco-allemande. Ici nous avons visité la *fonderie* de canons, la grandiose cathédrale gothique, dont la tour, la plus haute du monde, abrite une horloge astronomique, ainsi que d'autres lieux mémorables. Nous avons quitté *Argentoratum* après nous être régalez du célèbre pâté de foie d'oie aux truffes, qui a fait la renommée de cette cité. La tour de la cathédrale fait, elle aussi, la gloire d'*Argentoratum*,

Entre autres, Codru Drăgușanu exerce son sens de l'humour en s'amusant à réinventer, à latiniser ou à traduire artificiellement en roumain divers noms de lieux, de régions étrangères, etc. :

Argentoratum = Strasbourg ; *Basilia* = Basel ; *Berolin* = Berlin ; *Francoforte* = Francfort ; *Lotaringia* = Lorraine ; *Mediolan* = Milan ; *Petropole* = Sankt Petersburg ; *Secana* = Seine ; *Stuttgardia* = Stuttgart ; *Taurin* = Turin ; *Vindobona* = Vienne ; *Muntele Martirilor* = Montmartre ; *Catalaun* = Châlons ; *Gratianopole* = Grenoble ; *Palațiul Țiglăriilor* = le Palais des Tuileries ; *Sabaudia* = Savoie ; *Regiomunte* = Königsberg ; « *Ilariopole*, nume științific al Bucureștilor » (*ibid.* : 72).

Je présenterai ci-après quelques catégories d'éléments lexicaux afin d'offrir une perspective plus large sur la langue de Codru Drăgușanu et d'illustrer son talent de créateur, voire de « fabricant » de mots :

2.1. Gallicismes tombés en désuétude ou, dans quelques cas plus rares, conservés dans la langue actuelle en tant qu'éléments livresques.

2.2. Latinismes (ayant souvent aussi des modèles possibles en français et/ou en italien) également tombés en désuétude.

2.3. Emprunts néologiques latino-romans conformes à l'usage de la langue actuelle.

Pour les deux premières catégories, j'indiquerai pour chaque unité lexicale sa catégorie grammaticale, son sens (quand il est différent de l'étymon français indiqué immédiatement), et une notice étymologique, plus ou moins détaillée selon les cas. J'indiquerai également, le cas échéant, la présence de l'unité lexicale dans d'autres textes de Codru Drăgușanu (Codru Drăgușanu, *Gram.* et Codru Drăgușanu, *Ziarul*). Quant à la troisième catégorie, seule la catégorie grammaticale sera mentionnée.

2.1. Gallicismes tombés en désuétude ou, dans quelques cas plus rares, conservés dans la langue actuelle en tant qu'éléments livresques.

archiár s.m. (< fr. *archer* s.m. ; p. 113) n'existe pas dans les dictionnaires de référence du roumain (j'entends par « dictionnaires de référence du roumain » DA, DLR, DEX, TDRG₃, MDA, DELR, DELR [serie nouă]). Normalement on utilise en roumain de tous temps *arcăș* s.m. pour ce sens.

acutrá (a se) vb. « s'habiller » (< fr. *s'accoutrer* ; p. 155). Ø dictionnaires de référence. Synonymes usuels en roumain : *a se îmbrăcă*, éventuellement, *a se împopoțoná*.

acutramént s.n. (< fr. *accoutrement* s.m. ; p. 79, 241). Ce substantif existe seulement dans certains dictionnaires récents des néologismes (Ø dictionnaires de référence).

adosá vb. « mettre (quelqu'un) dos à quelque chose » (< fr. *adosser* ; p. 105). Le verbe tel quel n'existe pas dans les dictionnaires de référence du roumain, mais le participe *adosát*,

mais elle ne nourrit âme qui vive, si ce n'est son gardien (concierge). Et nous lui donnâmes cinq francs. D'ici, nous allâmes à Nancy, la belle capitale de la *Lotaringie* (= Lorraine) » [n. tr.]

comme terme d'architecture, est enregistré exclusivement dans le MDA et dans certains dictionnaires récents de néologismes.

balbuția vb. « gazouiller » (< fr. *balbutier* « articuler d'une manière confuse et hésitante » ; p. 53). L'écrivain avait mentionné ce verbe déjà dans son manuel de grammaire de 1848 (Codru Drăgușanu, *Gram.* 46 : *bălbueșc* « je balbutie »). Ø dictionnaires de référence.

batél s.n. (< fr. *bateau* s.m., avec la roumainisation de la partie finale : fr. *-eau* > roum. *-el*, ou it. *batello* ; p. 88). Ø dictionnaires de référence, sauf MDA et certains dictionnaires récents de néologismes.

bine că loc. conj. (< fr. *bien que* ; p. 46, 71, 135, 203, 220, 249, 281).

bufătă s.f. (< fr. *bouffée*, avec la roumainisation de la partie finale ; p. 194, 195). Ø dictionnaires de référence.

burél s.n. (< fr. *bureau* s.m., avec la roumainisation de la partie finale : fr. *-eau* > rom. *-el* ; p. 185). Ø dictionnaires de référence. La forme usuelle en roumain moderne est *birou* (dp. 1835, DELR [serie nouă]).

bombântă s.f., dans l'expression *a face bombanță* « faire la fête et manger copieusement » (< fr. *faire bombance* ; p. 50). Ø dictionnaires de référence.

certi adj. indéf. pl. « certains » (< lat. *certus* pour la forme ; it. *certo* pour la forme et pour le sens ; cf. aussi fr. *certain* seulement pour le sens ; p. 296). Cet adjectif indéfini est utilisé par l'auteur déjà dans son manuel de grammaire (Codru Drăgușanu, *Gram.* 25 : *pronunțaciunea prea înmuiată a certor vorbe* « la prononciation trop mouillée de certains mots »). En roumain moderne, *cert* n'existe qu'en tant qu'adjectif avec le sens « indubitable, évident, assuré ».

detái s.n. (< fr. *détail* ; p. 183, 201) est une variante rare et inusitée en présent de *detáliu* (DLR ; DELR).

fatigă s.f. (< fr. *fatigue* ; p. 241, 272). Ø dictionnaires de référence. Synonyme usuel en roumain : *oboseală* s.f.

figurá (a-și) vb. « s'imaginer » (< fr. *se figurer* ; p. 73). Ce verbe est mentionné déjà dans le manuel de grammaire de notre écrivain (Codru Drăgușanu, *Gram.* 56 : *Mi figur, mi imagin*). Il a été usité au 19e siècle (cf. DA ; DEX), mais en roumain moderne le verbe *figurá* au sens « s'imaginer » n'existe plus. Synonymes usuels en roumain : *a-și închipui*, *a-și imagina*.

fracás s.m. « bruit puissant » (< fr. *fracas* ; p. 82, 194). Ø dictionnaires de référence. Synonyme usuel en roumain : *zgómot*.

împirá vb. « se détériorer » (< fr. *empirer* ; p. 174). Ø dictionnaires de référence. Synonymes usuels en roumain : *înrautăți*, *deteriorá*.

însepelí vb. (< fr. *ensevelir*, it. *sepelire* ; p. 192). Ø dictionnaires de référence. Synonyme usuel en roumain : *îngropá*.

jurón s.n. (< fr. *juron* ; p. 170). Ø dictionnaires de référence. Synonyme usuel en roumain : *înjurătură* s.f.

lasitudene s.f. « fatigue, épuisement » (< fr. *lassitude* ; p. 132). Ce substantif est enregistré dans le DEX, le MDA et le DLR, avec des attestations textuelles limitées au 19e siècle, à partir de 1848. Il est pratiquement tombé en désuétude dans la langue actuelle. Synonyme usuel : *oboseală* s.f.

muscár s.m. « agent de police » (création analogique roumainisée d'après fr. *mouchard* « agent ou espion de police » ; p. 38, 150). Il semble s'agir d'un hapax : dans le DLR et le MDA (les deux s.v. *muscar*²), ce substantif n'est documenté que par l'attestation de Codru Drăgușanu.

petulánță s.f. « ardeur exubérante, vivacité » (< fr. *pétulance* ; p. 148). Selon les données du DLR et du MDA, il s'agit d'un gallicisme très rarement employé en roumain, attesté pour la première fois dans les mémoires de Codru Drăgușanu. Synonymes usuels : *exuberanță, îndrăzneală*.

velutát adj. (< fr. *velouté*, it. *vellutato* « id. » ; p. 147). Selon le DLR et le MDA, il s'agit encore d'un gallicisme très rare en roumain, attesté pour la première fois dans les textes de Heliade-Rădulescu (cca 1840). Synonyme usuel : *catifelát* adj.

2.2. Latinismes (ayant souvent aussi des modèles possibles en français et/ou en italien) tombés en désuétude

comorá vb. « rester ; demeurer » (< lat. *commorari*, it. *commorare* « id. » ; p. 69, 72, 111 etc.). Ø dictionnaires de référence. Synonymes usuels en roumain : *locuí, rămâne*.

concrezút adj. « confiant » (< lat. *concredere* ; peut-être aussi calque d'après all. *vertrauen* « avoir confiance » ; p. 231). Le memorialiste avait mentionné le verbe *concredere* déjà dans son manuel de grammaire (Codru Drăgușanu, *Gram.* : 43). D'après le DA et le DELR, le verbe *concrede* « confier » et l'adjectif *concrezút* sont des latinismes peu usités, confinés au langage administratif de la Transylvanie du 19e siècle.

concúrge vb. « se diriger vers ; concourir » (< lat. *concurrere*, fr. *concourir*, it. *concorrere*, avec la roumainisation du radical : -*cur*- > -*curg*- ; p. 190, 236, 238). D'après le DA et le MDA, le verbe *concúrge* est un latinisme vieilli, dont l'usage est circonscrit au 19e siècle. En revanche, dans le DELR s.v. *concurá*, *concúrge* est présenté comme une variante étymologique du verbe *concurá* « concourir ».

cursór/cursóriu s.m. « cheval de course » (< fr. *coursier* « id. » pour le sens ; lat. *cursor* « qui cour », fr. *courseur*, it. *corsore* [les trois derniers, pour la forme] ; p. 191, 210). Ø dictionnaires de référence. Le DA, le MDA et le DELR enregistrent un lexème *cursór* avec des acceptions très différentes, spécifiques aux domaines de la technique et de l'informatique.

custodí vb. « garder, surveiller » (< lat. *custodire*, it. *custodire* « id. » ; p. 295). Le DA, le MDA et le DELR s.v. *custode* enregistrent le verbe *custodí/custodiá*, un latinisme rare, qui a circulé au 19e siècle.

depínge vb. « peindre ; décrire » (< lat. *depingere* « id. », it. *dipingere* ; cf. aussi fr. *dépeindre* pour le sens ; p. 92, 101, 153, 241). Le MDA, le DLR et le DELR enregistrent le verbe *depínge* comme un latinisme vieilli.

esfondenát adj. « déterré » (cf. lat. *exfodire* « déterrer » ; p. 76). Ø dictionnaires de référence. Synonyme usuel en roumain : *dezgropát*.

esundáre s.f. « crue, débordement d'une rivière » (cf. lat. *exundatio* « id. » ; p. 70, 228). Le MDA et le DLR enregistrent le verbe *exundá/esundá* comme un latinisme rare. Synonymes usuels en roumain : *inundá, copleşí*.

fíngé vb. « imaginer, inventer » (< lat. *ingere*, it. *ingere* « id. » ; p. 118). Le mémorialiste avait mentionné le verbe déjà dans son manuel de grammaire (Codru Drăgușanu, *Gram.* 48 : *ingere, fing, finsei*). Ø dictionnaires de référence. Synonymes usuels en roumain : *închipuí, imaginá*.

formidinós adj. « formidable, terrible » (< lat. med. *formidinosus* « id. » ; cf. aussi lat. *formidare* vb. « s'effrayer, avoir peur » ; p. 194). Ø dictionnaires de référence. Synonymes usuels en roumain : *formidábil, teríbil*.

fúnte s.f. « source » (< lat. *fons, fontem*, it. *fonte* « id. », avec le remplacement analogique de la voyelle tonique -o- > -u-, selon le modèle des lexèmes héréditaires ; p. 176, note 1 ; p. 208). Ø dictionnaires de référence. Synonymes usuels en roumain : *súrsă, izvor*.

incúrge vb. « déferler ; envahir » (< lat. *incurrere*, fr. *encourir*, it. *incorrere* « id. », avec la roumainisation du radical ; p. 229, 282). Le DA et le MDA enregistrent le verbe *incúrge/incúrge* comme un latinisme rare. Synonymes usuels en roumain : *a năvăli, a face incursiune*.

latrocíniu s.n. « vol, rapt » (< lat. *latrocinium* « id. » ; p. 106). Le MDA et le DLR enregistrent le substantif *latrocíniu* comme un latinisme rare. Synonymes usuels en roumain : *furt, jaf, hoție*.

ligíbil adj. « lisible » (cf. lat. *legere* vb. « lire » et fr. *lisible* adj. ; p. 158). Il s'agit soit d'une modification de fr. *lisible*, latinisé en roum. *ligibil*, d'après le verbe latin *legere*, soit d'un simple emprunt à lat. *legibilis*, it. *leggibile*. Le DA, le MDA et le DLR enregistrent un paronyme (ou une variante étymologique ?) *legíbil*, du même sens, comme un latinisme qui a circulé sporadiquement au 19e siècle. Par ailleurs, Codru Drăgușanu avait utilisé le verbe *lége* « lire » (Codru Drăgușanu, *Gram.* : 48 ; Codru Drăgușanu, *Ziarul* ; cf. les détails ci-dessous, 3.3.9.).

momentós adj. « mémorable, inoubliable » (cf. lat. *mentosus* adj. « passagère, éphémère » ; p. 55). Le DLR, le DEX et le MDA enregistrent l'adjectif vieilli *momentós* « momentané ; important », qui a circulé pendant la seconde moitié du 19e siècle.

multifár adj. « multiforme, diversifié » (< lat. *multifarius* adj. « id. » ; p. 140). Ø dictionnaires de référence. Synonymes usuels en roumain : *multifórm, divers*.

obvení vb. « survenir, arriver » (< lat. *obvenire* « id. » ; p. 122). Le DLR, le DEX et le MDA enregistrent le verbe *obvení* comme un latinisme vieilli, dont l'usage est circonscrit au 19e siècle. Synonymes usuels en roumain : *a se întâmplá, a ajungé*.

ocúrge vb. « se produire, se déclencher » (< lat. *occurrere* « id. », it. *occorrere*, avec la roumainisation du radical : -*cur*- > -*curg*- ; p. 229, 282). Le DLR, le DEX et le MDA enregistrent le verbe *ocúrge* comme un autre latinisme vieilli, qui a circulé surtout au 19e siècle. Synonymes usuels en roumain : *a se întâmplá, a surveni*.

ópíd s.n. « ville, cité » (< lat. *oppidum* « id. » ; p. 247). Codru Drăgușanu avait utilisé ce substantif déjà dans sa traduction d'après la nouvelle de Zschokke (cf. ci-dessous, 3.1.6.).

palúdă s.f. « marécage » (< lat. *palus, paludem* « id. » ; p. 38, 52, 93, 176). Le DLR, le DEX et le MDA enregistrent le latinisme vieilli *palúdă*, qui n'a circulé que très peu, pendant le 19e siècle. Synonymes usuels en roumain : *báltă, mlăștină*.

preúrbiu s.n. « banlieue » (< lat. med. *praeurbium* « id. » ; p. 157, 158). Ø dictionnaires de référence. Synonymes usuels en roumain : *suburbie, mahală*.

prístin/prísten adj. « ancien » (< lat. *pristinus*, it. *pristino* « id. » ; p. 119, 191, 289, 293). Le DLR, le DEX et le MDA enregistrent l'adjectif vieilli *prístin*, documenté uniquement dans quelques dictionnaires du 19e siècle, à partir de l'année 1825. Synonymes usuels en roumain : *vechi, antic*.

properá (a se) vb. « s'empresse, se dépêcher » (< lat. *properare* « id. » ; p. 66, 148, 162, 294). Codru Drăgușanu avait utilisé ce verbe déjà dans sa traduction d'après la nouvelle de Zschokke (cf. ci-dessous, 3.3.2.).

pusilánim adj. « lâche » (< lat. *pusillanimis*, fr. *pusillanime*, it. *pusillanime* ; p. 153, 283). Le DLR, le DEX et le MDA enregistrent l'adjectif livresque et rare *pusilánim* dans les textes du 20e siècle. Synonymes usuels en roumain : *laș, fricós*.

pusilanimitáte s.f. « lâcheté » (< lat. *pusillanimitas*, fr. *pusillanimité* ; p. 38). Comme dans le cas précédent, le DLR, le DEX et le MDA enregistrent le substantif livresque et rare *pusilanimitáte* dans les textes du 20e siècle.

suprán adj. et s.m. « souverain ; roi » (création analogique roumainisée, cf. lat. *suveranus*, fr. *souverain* ; p. 58, 81, 95, 236). Ø dictionnaires de référence. Cette création analogique de Codru Drăgușanu a sans doute été motivée par une association avec la préposition roumaine *asúpra* « au-dessus (de) », et avec l'adverbe *súpra*, relevant ainsi d'un mécanisme proche de l'étymologie populaire.

surgínte s.f. « source » (< it. *sorgente* « id. », cf. aussi lat. *surgere* vb. « se lever (debout) », fr. *surgir* ; on peut supposer en même temps un remplacement analogique de la voyelle atone -*o*- > -*u*-, selon le modèle des lexèmes héréditaires ; p. 208). Le substantif livresque *sorgínte* est attesté en roumain à partir d'environ 1840 (cf. DLR ; MDA ; DEX). Sa variante rare *surgínte* n'a, quant à elle, pas encore été relevée dans les dictionnaires de référence.

vacillánte adj. « tremblant » (< lat. *vacillans, -ntem*, it. *vacillante*, fr. *vacillant* « id. » ; p. 198). Le DLR et le MDA enregistrent l'adjectif *vacilánt*, dont l'usage est resté très limité, circonscrit essentiellement au 19e siècle.

valénte adj. « fort, puissant » (< lat. *valens*, -ntem, it. *valente* « id. » ; p. 295). Tout comme dans le cas précédent, le DLR et le MDA enregistrent l'adjectif livresque *valént*, d'usage limité au 19e siècle.

verzicólor adj. « multicolore ; aux couleurs changeantes » (< lat. *versicolor*, fr. *versicolore* « id. » ; p. 147). Cet adjectif existe seulement dans certains dictionnaires récents des néologismes (Ø dictionnaires de référence).

2.3. Codru Drăgușanu recourt également à de nombreux emprunts néologiques latino-romans, privilégiant les formes et les sens qui se sont par la suite fixés dans le roumain actuel standardisé :

aclimatizat adj., *afin* s.m., *alegru* adj., *alegrețe* s.f., *amenitate* s.f., *antidot* s.n., *apostazie* s.f., *ascensiune* s.f., *aură* s.f., *belicos* adj., *brevietate* s.f., *campanilă* s.f., *concede* vb., *dandy* s.m., *demite* vb., *descinde* vb., *dilect* adj., *diseminat* adj., *distincțiune* s.f., *duct* s.n., *expiațiune* s.f., *frivolitate* s.f., *genuin* adj., *gregar* adj., *ieremiadă* s.f., *indigență* s.f., *infaibilitate* s.f., *irumpe* vb., *laconic* adj., *levantin* adj., *limitrof* adj., *lucarnă* s.f., *meschin* adj., *mizericordie* s.f., *multitudine* s.f., *nara* vb., *oportunitate* s.f., *originalitate* s.f., *originar* adj., *ornat* adj., *ostentațiune* s.f., *pasaj* s.n., *policar* s.n., *predilecțiune* s.f., *pretențios* adj.; *probat* adj., *prohibitiv* adj., *prozaic* adj., *regal* « bon repas, festin », *renegat* adj., *sedentar* adj., *somptuozitate* s.f., *sorginte* s.f., *spleen* s.n., *șarlatanism* s.n., *tapet* s.n., *taumaturg* s.m., *tenacitate* s.f., *testimoniu* s.n., *urbanitate* s.f., *uzurpat* adj., *venalitate* s.f.

2.4. Codru Drăgușanu a été l'un des principaux artisans de créations lexicales analogiques, tant roumainisantes que latinisantes, dans l'esprit puriste du linguiste transylvain Timotei Cipariu. On en trouve des illustrations à la fois dans certains exemples ci-dessus et dans la série suivante d'éléments lexicaux, totalement inédits et très probablement créés par notre mémorialiste :

imnorá vb. « ignorer », **imnoránt** adj., **imnoránță** s.f. (*În fine la noi omul învățat nu e așa pretențios, francul den contra, cât de imnorant, se știe produce cu rară emfaze* [p. 169]. *Ne delectează cu imnoranța ce arată la toată vorba* [p. 121 ; voir aussi p. 281]). Créations analogiques d'après lat. *ignorare*, fr. *ignorer*, it. *ignorare*, roumainisées artificiellement selon la série des éléments héréditaires *cumnat* s.m. « beau-frère » (< lat. *cognatus*), *lemn* s.n. « bois (matière) » (< lat. *lignum*), *pumn* s.n. « poing » (< lat. *pugnum*), *semn* s.n. « signe » (< lat. *signum*), etc. : le groupe -gn- est remplacé par -mn-. Signalons que, par ailleurs, le mémorialiste avait mentionné ce verbe déjà dans son manuel de grammaire de 1848 (Codru Drăgușanu, *Gram.* : 42 : *imnorare* « ignorer »). Les correspondants normaux en roumain moderne sont *ignorá*, *ignoránt*, *ignoránță*.

remn s.n. « règne » (p. 261). Création analogique d'après lat. *regnum*, fr. *règne*, it. *regno*, roumainisée artificiellement, d'après la formule des exemples de l'alinéa précédent. Par ailleurs, l'écrivain avait mentionné le verbe tout aussi insolite *remnare* « régner » dans son manuel de grammaire (Codru Drăgușanu, *Gram.* : 42). Le correspondant normal en roumain moderne est *regn*.

epéstru adj. « équestre » (« Casele în Vindobona sunt înalte ca munții, stradele ca nește crepături între stânci și locuitorii... bușguie, pedestrii, *epeștrii* și în trăsure de toată specia » [p. 68]). Création analogique d'après lat. *equester*, fr. *équestre*, it. *equestre*, roumainisée artificiellement, selon la série des éléments héréditaires comme *iapă* s.f. « jument » (< lat. *equa*), *patru* num. card. « quatre » (< lat. *quatuor*), etc. : le groupe *-qu-* est remplacé par *-p-*. Le correspondant normal en roumain moderne est *ecvêstru*.

apátec adj. « aquatique » (« Bazine largi adornate cu tritoni, neiaide, nereide, și alte divinități fabuloase, ținând animale *apatece* de bronz, ce purure aruncă apă în aer » [p. 127]). Création analogique d'après lat. *aquaticus*, fr. *aquatique*, it. *acquatico*, roumainisée artificiellement, comme dans le cas de l'exemple précédent. Le correspondant normal en roumain moderne est *acvátic*.

nedisputáver adj. « indiscutable » (p. 183). Création analogique roumainisée, cf. lat. *indisputabilis*, avec le remplacement du préfixe : *in-* > *ne-*, et avec la transformation du suffixe *-bil-* en *-ver*. Le correspondant normal en roumain moderne est *indiscutábil*.

fálbă adj. « sauvage, fauve » (« Omul în regiunile muntoase imitează traiul fiarelor *falbe* » [p. 239]). Création analogique d'après fr. *fauve* « *id.* », roumainisée d'après le modèle représenté par fr. *aube* s.f. « moment qui précède l'aurore » (< lat. *alba*), etc. L'équivalent normal en roumain moderne est *sălbatic*.

curgínte adj. « qui coule » (« Pajiște verde ca catifeaua, trapeze de flori și ape *curginte*, formând insule » [p. 249; voir aussi p. 135]). Création analogique roumainisée d'après lat. *currens*, *-ntem*, fr. *courrent*, it. *corrente* : *cur-* > *curg-*. Les équivalents normaux en roumain moderne sont *curént*, *curgător*.

rónie s.f. « gale, rogne » (« Cugetarăm la lepra ce au cuprins poporul roman în Italia și la lepra și *ronia* ce suge și stoarce sudoarea poporului daco-român: iobăgia, claca, boierescul » [p. 79; voir la nota de l'éditeur : « râia »]). Emprunt de fr. *rogne* « *id.* » adapté phonétiquement.

desapuntământ s.n. « désappointement, désillusion » (« Amară iluziune! straniu *desapuntământ* » [p. 276]). Création analogique roumainisée d'après fr. *désappointement* s.m. « *id.* ». L'équivalent normal en roumain moderne est *dezamăgire*.

încamená vb. « diriger ; acheminer » (« Și-i *încamenează* spre gradul atât de invidiat de [boierii valahi] » [p. 260]). Création analogique roumainisée d'après it. *incamminare* « *id.* » ; voir aussi fr. *acheminer*.

precástă adj. « très sainte, très pure, très chaste (attribut de la Vierge Marie) » (« Mai ales icoana *Precastei* » [p. 218; voir aussi p. 228]). « Interprétation » dans le sens puriste du terme traditionnel *precista*, d'origine slavonne, signifiant « très pure », par analogie avec l'adjectif lat. *castus*, it. *casto*, fr. *chaste*.

3. Codru Drăgușanu – traducteur en roumain d’une nouvelle de l’écrivain suisse germanophone Heinrich Zschokke (1771–1848)

En 1848, Codru Drăgușanu entreprend la traduction en roumain d’une nouvelle sentimentale de l’écrivain suisse germanophone Heinrich Zschokke, intitulée *Blätter aus dem Tagebuche des armen Pfarr-Vikars von Wiltshire*, datant de cca 1820. Cette traduction paraît d’abord, de manière incomplète, dans le journal bucarestois „Universul” (1848) sous le titre *Ziarul mizerului vicar din Wiltshire*. En 1852, elle est reprise dans la „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (Brașov), cette fois dans sa version intégrale, et le texte y reste identique pour la partie déjà publiée en 1848 (cf. Anghelescu 1988).

Il est notoire que l’on traduisait énormément à l’époque dans les principautés roumaines, le plus souvent à partir soit des textes de la littérature française, soit à partir des versions françaises d’œuvres de la littérature universelle. On est donc légitimement en droit de se demander si, dans notre cas, Codru Drăgușanu s’est appuyé sur l’original allemand ou sur une version intermédiaire française de la nouvelle de Zschokke. Pour clarifier ce point, nous avons procédé à une comparaison approfondie entre le texte original allemand (désigné ci-après : Zschokke, *Tagebuch*), une traduction française parue pour la première fois en 1830 (*Journal d’un vicaire du Wiltshire* ; ci-après : Zschokke, *Journal*) et la traduction roumaine de Codru Drăgușanu, dans sa version complète de 1852 (ci-après : Codru Drăgușanu, *Ziarul*).

Conformément aux résultats de mon investigation, Codru Drăgușanu s’est sans aucun doute inspiré du texte allemand original (et non de la version française intermédiaire). En même temps, j’ai parfois relevé des tournures et des vocables qui semblent calqués sur le français, en dissonance manifeste avec l’original allemand.

Je présente ci-dessous une sélection représentative des faits sur lesquels repose mon analyse, répartis en trois catégories :

3.1. Correspondances réelles entre le texte original allemand et la traduction roumaine, attestant que le traducteur roumain a travaillé à partir de l’original allemand.

3.2. Coïncidences fortuites entre la version française et la traduction roumaine, qui ne sauraient constituer une preuve de l’usage de la version française par le traducteur roumain.

3.3. Une série des curiosités lexicales de la traduction roumaine.

J’indique, le cas échéant, les concordances entre les lexèmes présents à la fois dans la traduction en question de Codru Drăgușanu, ainsi que dans Codru Drăgușanu, *Peregrinul* et dans Codru Drăgușanu, *Gram*. En outre, je précise les cas où les attestations fournies par Codru Drăgușanu constituent des antédations par rapport aux données des dictionnaires de référence (DA, DLR, DEX, TDRG₃, MDA, DELR, DELR [serie nouă]).

3.1. Correspondances réelles entre le texte original allemand et la traduction roumaine, attestant que le traducteur roumain a travaillé à partir de l'original allemand

Ce type de correspondances est de loin le plus fréquemment représenté dans la traduction de Codru Drăgușanu, relevant ainsi de reflets directs de l'original allemand. Il va de soi que la sélection qui suit n'a rien d'exhaustif.

3.1.1. Roum. *milliarie anglești* – all. (englische) *Meilen* (vs fr. *milles*)

La version roumaine concorde avec l'original allemand, puisque les deux ont l'adjectif – *englische*, respectivement, *anglești* – qui manque dans la version française. – J'ajoute que le substantif neutre *miliar* « unité de mesure pour les distances, mille » figure maintes fois dans Codru Drăgușanu, *Peregrinul* : 42, 47, 115, 142, 148, 154, etc.. Par ailleurs, son emploi en roumain est resté très limité, circonscrit à la seconde moitié du 19e siècle et au début du 20e (cf. DLR, MDA).

Zschokke, <i>Tagebuch</i>	Zschokke, <i>Journal</i>	Codru Drăgușanu, <i>Ziarul</i>
Ich den Morgen schon elf (<i>englische</i>) <i>Meilen</i> bei schlechtem Wetter gemacht (p. 1).	J'avais fait onze <i>milles</i> le matin par le mauvais temps (p. 5).	Făcusem o călătorie de douăsprezece <i>milliarie anglești</i> pre jos, pre drum rău, pre timp foarte urât (nr. 47–48, p. 189, col. 1).

3.1.2. Roum. *cel mai inocinte* « le plus innocent » – all. *allerunschuldigst* « id. » (vs fr. *les plus importantes*)

La version roumaine suit fidèlement l'original allemand, tandis que la traduction française introduit une modification qui en altère le sens, probablement en raison d'une confusion du traducteur français. – L'adjectif *inocente* figure aussi dans Codru Drăgușanu, *Peregrinul* : 220, 294. Dans les dictionnaires de référence, il est attesté depuis 1862 (Pontbriant, in DA, s.v. *inocent* , antédation de 14 ans).

Daß ich doch meine Schüchternheit auch in den <i>allerunschuldigsten</i> , ja ich darf sagen, in den gerechtesten Sachen nicht ablegen kann! (p. 1).	Que je ne puisse pas surmonter ma timidité dans les choses <i>les plus</i> <i>importantes</i> , je dirai même, les plus justes ! (p. 5–6).	Așa mi-e de necaz că nu mă poci desface de o certă sviiciune, când am să fac un lucru, fie <i>cel mai inocinte</i> , fie <i>cel mai drept</i> din lume! (nr. 47–48, p. 189, col. 2).

3.1.3. Roum. *tamburină* vb. – all. *trommeln* (vs fr. *frapper*)

Roum. *tamburină* « tambouriner légèrement et rythmiquement avec les doigts », attesté depuis cca 1900 (DLR , MDA , antédation de 52 ans) est un gallicisme très rare en roumain moderne. La version roumaine semble suivre plutôt l'original allemand, où l'on trouve le verbe *trommeln* « id. », tandis que la version française emploie le verbe *frapper*.

Er gegen das Fenster ging und mit den Fingern an den Scheiben <i>trommelte</i> ... (p. 2).	Il alla vers la fenêtre, et <i>frappant</i> avec ses doigts contre les vitres, il ajouta... (p. 7–8).	Mergând spre fereastră și <i>tamburinând</i> cu degetele pre dânsa îmi zise foarte iute... (nr. 47–48, p. 189, col. 2).

3.1.4. Roum. *puțin la animă* – all. *Kleinmute* (vs fr. *faiblesse*)

La locution roumaine *puțin la animă* (*puțin* « peu » + *animă* « âme ; courage ») semble être un calque direct, contextuelle, d'après all. *Kleinmute* « manque de courage » (< *klein* « petit » + *Mut* « courage »).

3.1.5. Roum. *bătrânul Dumnezeu* – all. *der alte Gott* (vs fr. *un Dieu protecteur*)

Roum. *bătrânul Dumnezeu* est une combinaison très atypique en roumain, certainement un calque contextuel d'après la structure idiomatique *der alte Gott* de l'original allemand. En ce cas, la version roumaine s'accorde toujours avec l'original allemand.

Schäme dich deines <i>Kleinmutes</i> ! Lebt <i>der alte Gott</i> nicht mehr? (p. 2).	N'as-tu pas honte de ta <i>faiblesse</i> ? N'existe-t-il pas un <i>Dieu protecteur</i> ? (p. 9).	Nu ți-e rușine să fii așa de <i>puțin la animă</i> ? Ce, nu cumva a murit <i>bătrânul Dumnezeu</i> ? (nr. 47–48, p. 190, col. 1).

3.1.6. Roum. *în bătrânul și plăcutul opid* – all. *in dem alten, freundlichen Städtchen* (vs fr. *dans la jolie petite ville*)

La version roumaine suit l'original allemand, puisque all. *alt* a comme pendant roum. *bătrân*, qui a été omis dans la traduction française.

Roum. *opid* s.n. « ville », attesté depuis 1842 (DLR , MDA), est un latinisme rare, inusité en roumain moderne. Codru Drăgușanu utilisera ce latinisme aussi dans ses mémoires de voyage (Codru Drăgușanu, *Peregrinul* : 247). Sinon, normalement on utilise en roumain de tous les temps le synonyme *oraș*.

Ich kam spät nachts mit müden Füßen in dem <i>alten, freundlichen Städtchen</i> an (p. 22).	La nuit était déjà avancée lorsque j'arrivai, fatigué, dans la <i>jolie petite ville</i> (p. 143).	Ajunsei în <i>bătrânul și plăcutul opid</i> târziu noaptea (nr. 3, p. 19, col. 1).

3.1.7. Roum. *angeric* – all. *engelhaft-mild* (vs fr. [voix] *douce*)

Roum. *angeric* adj. « angélique » (accentué probablement *angéric*), est sans doute une invention forgée par Codru Drăgușanu lui-même (Ø dictionnaires de référence). En revanche, le roumain connaît l'adjectif livresque *angélic*, attesté depuis 1847 (DELR [serie nouă], s.v. *angel* « ange »), ainsi que le synonyme le plus usuel de la série : *îngereșc*. La version roumaine semble suivre l'original allemand en ce cas, où on trouve *engelhaft-mild* « doux comme un ange ».

Aber man giebt ihr auch lieber nach, wenn sie so <i>engelhaft-mild</i> bittet (p. 4).	Mais aussi qui pourrait refuser à <i>sa voix si douce</i> ? (p. 21).	Blândețea și dulceața <i>angerică</i> ce i se citesc pre față înmoaie animile chiar de piatră, când se roagă (nr. 47–48, p. 191, col. 1).

3.1.8. Roum. *sorésc*

Roum. *sorésc* adj. « de soleil, solaire » est attesté depuis cca 1660 (DLR , MDA), mais est très rarement utilisé par la suite en roumain.

3.1.9. Roum. *pertúnde*

Roum. *pertúnde* vb. « pénétrer » est une variante insolite du verbe *pătrúnde* [< lat. *pertundere*], rapprochée artificiellement de son étymon latin (Ø dictionnaires de référence). Elle est peut-être forgée par Codru-Drăgușanu lui-même, pour qui ce n'est pas une nouveauté, puisqu'il mentionne ce verbe aussi dans son manuel de grammaire (Codru Drăgușanu, *Gram.* : 48 : *pertundere* (inf.), *pertunz* (prés. 1), *pertunsei* (prét. 1), *pertuns* (part. p.) « pénétrer ; je pénètre ; je pénétrai ; pénétré »). – Cet exemple semble s'accorder plutôt avec la traduction française (où on a *pénétrer*), qu'avec l'original allemand.

3.1.10. Roum. *ferestrúță*

Roum. *ferestrúță* s.f. « petite fenêtre » est un diminutif rare et assez insolite en roumain (attesté depuis 1825, DA, s.v. *ferestruică* , MDA). – Cet exemple peut être vu comme un indice en faveur de l'original allemand : *kleine Fenster* (vs fr. *croisée* s.f.).

3.1.11. Roum. *străfigură*

Roum. *străfigură* vb. « éclairer ? », sans doute encore une invention lexicale de Codru-Drăgușanu (Ø dictionnaires de référence), créée peut-être par confusion, à partir du verbe *a figurá*, amalgamé avec le verbe rare et régional *străfigá* « pénétrer, transpercer » (attesté depuis 1910, DLR, s.v. *străfiga*² , *străfigat*¹ , *străfigat*² , MDA).

Ein schwacher <i>Sonnenblick</i> durch das <i>kleine Fenster</i> <i>verklärte</i> das ganze Zimmer (p. 6).	Un léger rayon <i>du soleil</i> levant <i>pénétrait</i> par la <i>croisée</i> et <i>éclairait</i> toute la chambre (p. 35).	O palidă rază <i>sorească</i> <i>pertundea</i> pre <i>ferestrúță</i> și <i>străfigura</i> toată camera (nr. 47–48, p. 192, col. 2).

3.1.12. Roum. *asupra naturei* – all. *auf die Natur* (vs fr. *différentes espèces*)

La version roumaine va clairement avec l'original allemand en ce cas.

Er kennt die Kraft seiner Arzneien, aber nicht immer ihre Wirkungen <i>auf die Natur</i> aller Kranken (p. 6).	Il connaît la force de ses remèdes, mais il ne connaît pas toujours leur efficacité dans les	El cunoaște puterea medicamentelor sale, însă nu totdeauna și lucrarea lor <i>asupra</i>

	<i>différentes espèces de maladies</i> (p. 36).	<i>naturei</i> tutor suferințelor (nr. 47–48, p. 192, col. 2).

3.1.13. Roum. *sunt jumătate leșinat* « je suis à moitié évanoui » – all. *ich bin halb ohnmächtig* « id. » (vs fr. *je suis presque sans force*) | roum. *rechemá* vb. – fr. *rappeler* – all. *wiedergewinnen* « regagner, récupérer »

La version roumaine va clairement avec l'original allemand en ce cas.

En ce cas, roum. *rechemá* vb. « rappeler » va tout aussi bien avec les équivalents français et allemand.

<i>Ich bin halb ohnmächtig und strenge mich umsonst an, wieder den alten Heldenmut zu gewinnen</i> (p. 14).	<i>Je suis presque sans force, et je cherche en vain à rappeler mon ancien courage héroïque</i> (p. 86).	<i>Sunt jumătate leșinat; în deșert mă nevoiesc a-mi rechema vechiul curagiu eroic</i> (nr. 1, p. 1, col. 1).

3.1.14. Roum. *planuri fără fruct* – all. *fruchtlose Entwürfe* (vs fr. *reproches inutiles*)

Roum. *planuri fără fruct* « des plans sans fruits [= inutiles] » s'accorde parfaitement avec l'original allemand : *fruchtlose Entwürfe* « id. » (*Entwurf* « projet, plan, esquisse »). Pour ce qui est de la version française, nous avons une traduction très imprécise, en ce cas (*reproches inutiles*). Il est permis de supposer qu'une équivalence originaire et correcte en français – *plans inutiles* – aurait été modifiée, à un moment donné, par bévue (lors du processus typographique, par exemple), en *plaintes inutiles* (qui existe, vraiment, dans cet endroit précis, mais dans une autre édition de la traduction française), et puis « améliorée » en *reproches inutiles*.

Wozu doch alle diese <i>fruchtlosen Entwürfe</i> ? (p. 15)	À quoi bon tous ces <i>reproches inutiles</i> ? (p. 95)	Pentru ce atâtea <i>planuri fără fruct</i> ? (nr. 1, p. 2, col. 1)

3.2. Coïncidences fortuites entre la version française et la traduction roumaine, qui ne sauraient constituer une preuve de l'usage de la version française par le traducteur roumain

Dans les cas suivants, on doit admettre que les options du traducteur roumain correspondent, d'un point de vue *sémantique*, aussi bien aux vocables respectifs de l'original allemand qu'à ceux de la version française. Toutefois, d'un point de vue *exclusivement formel*, les termes choisis par le traducteur roumain se rapprochent de ceux de la traduction française. À première vue, on pourrait y voir des arguments en faveur de l'hypothèse selon laquelle le traducteur roumain aurait utilisé non seulement le texte original allemand, mais aussi sa version française. En général, il arrive parfois que certains traducteurs s'inspirent non pas d'une seule version étrangère, mais de deux, voire de plusieurs versions dans différentes langues à la fois. Ainsi, on croirait que l'hypothèse d'une version française auxiliaire utilisée par Codru Drăgușanu peut se soutenir, notamment au vu de certains

gallicismes rares, voire insolites, en roumain, tels que *îmbrăță*, *caresá*, *puní*, etc., qui correspondent dans la version française disponible à *embrasser*, *caresser*, *punir*.

Et pourtant, je suis enclin à croire qu'il s'agit de coïncidences fortuites, explicables par la francophilie enthousiaste de Codru Drăgușanu, par son admiration pour la langue française et, plus généralement, pour le modèle culturel français, et non pas par le fait qu'il aurait également utilisé la version française de cette nouvelle de Zschokke. Sachant que Codru Drăgușanu a maintes fois témoigné de son admiration pour la France et de son amour pour la langue française, on admettra volontiers l'hypothèse que, même lorsqu'il traduit à partir d'un original allemand, il lui arrive parfois de s'exprimer comme s'il s'inspirait directement d'un texte français !

3.2.1. Roum. *a se îmbrăță* vb. – fr. *s'embrasser* – vs all. *sich umarmen*

Roum. *îmbrăță* vb. « serrer dans ces bras en signe d'affection », attesté depuis 1830 (DELR [serie nouă], s.v. *braț*), est un verbe rare et régional, évincé en roumain moderne par son synonyme *îmbrățișá*. Par ailleurs, le verbe *îmbrăța* figure aussi dans Codru Drăgușanu, *Gram.* : 42 – *îmbrățare*, *ibid.* : 45 – *îmbrățez*), ainsi que dans Codru Drăgușanu, *Peregrinul* : 41, 75, 166, 200, 219.

Beide <i>umarmten sich</i> (p. 25).	Tous deux <i>s'embrassèrent</i> (p. 167).	Ambii <i>se îmbrățară</i> (nr. 4, p. 27, col. 1).

3.2.2. Roum. *caresá* vb. – fr. *caresser* – vs all. *streichen* « *id.* »

Roum. *caresá* vb. est une vraie curiosité lexicale (Ø dictionnaires de référence). En roumain moderne on utilise normalement le synonyme *a mângâia*. D'une part, le gallicisme très insolite en roumain *caresá* a comme correspondant dans la version française le verbe *caresser*. D'autre part, la phrase roumaine en question concorde mieux avec l'original allemand : « ... mir das Gesicht und sagte... » = « ... pre față, și-mi zise... » (en français, cette partie de la phrase et manquante).

Polly setzte sich auf meinen Schoß, streichelte mir das Gesicht und sagte... (p. 2).	Polly s'assit sur mes genoux, en me caressant (p. 13).	Polli șezu în poala-mi, mă caresă cu mânuțele ei pre față, și-mi zise... (nr. 47–48, p. 190, col. 2).

3.2.3. Roum. *ca să vă punesc* – fr. *pour vous punir* – vs all. *zur Strafe*

Roum. *puní* vb. « punir » est encore une vraie bizarrerie lexicale (Ø dictionnaires de référence). Toutefois, pour notre memorialiste et traducteur ce n'est pas une première, puisqu'il mentionne ce verbe déjà dans son manuel de grammaire (Codru Drăgușanu, *Gram.* : 46 – *punesc* « je puni »). En roumain de tous temps on utilise normalement le synonyme *a pedepsi*.

Zur <i>Strafe</i> öffne ich das Päckchen und den Brief erst nach dem Mittagessen (p. 12).	Pour vous <i>punir</i> je n'ouvrirai pas le paquet et la lettre avant cet après-midi (p. 72).	Ca să vă <i>punesc</i> de aceasta, nici nu voi desface scrisoarea și pachetul până după masă (nr. 50–51, p. 200, col. 2).

3.2.4. Roum. *recépe* vb. – fr. *recevoir* – vs all. *erhalten*

Roum. *recépe* vb. « recevoir », attesté depuis 1896, est un latinisme rare (< lat. *recipere*, DLR, MDA, antédation de 48 ans), sorti d'usage en roumain actuel, face à son synonyme courant en roumain de tous temps *a primí*. Par ailleurs, Codru Drăgușanu fait appel à ce verbe aussi dans ces mémoires de voyage (Codru Drăgușanu, *Peregrinul* : 130, 242, 247).

Ich <i>erhielt</i> von Herrn Doktor Snart, meinem Patron, zehn Pfund Sterling (p. 1).	J'ai <i>reçu</i> de M. le docteur Snart, mon patron, dix livres sterling (p. 3).	Am fost la Domnul Doctoriu Snart, patronul meu, și am <i>recept</i> zece punți sterlini nr. (47–48, p. 189, col. 1).

3.2.5. Roum. *cu afabilitate* – fr. *avec affabilité* – vs all. *leutselig* « id. »

Roum. *afabilitate* s.f., attesté depuis 1825, est un emprunt néologique à fr. *affabilité* et à lat. *affabilitas*, -atem (DELR [serie nouă]). Par ailleurs, *afabilitate*, ainsi que l'adjectif *afabil*, figurent aussi dans Codru Drăgușanu, *Peregrinul* : 133, 200, 223.

... fragte er <i>leutselig</i> (p. 1).	... me demanda-t-il <i>avec affabilité</i> (p. 6).	... zise Rectoriul <i>cu afabilitate</i> (nr. 47–48, p. 189, col. 2).

3.2.6. Roum. *nutrí* vb. – fr. *nourrir* – vs all. *nähren*

Roum. *nutrí* vb. « nourrir », attesté depuis 1818 (DLR ; MDA) est un emprunt à lat. *nutrire* et, de ce fait, il est apparenté de loin à fr. *nourrir*. Ce verbe a circulé en roumain pendant le 19e siècle au sens premier, « donner à manger », apparaissant dans Codru Drăgușanu, Gram. : 46 – *nutresc*, ainsi que dans Codru Drăgușanu, *Peregrinul* : 93, 186, 187, 231, 237, 249. Sinon, en roumain on a toujours préféré le synonyme *hrăni* pour ce sens. En roumain actuel, le verbe *nutrí* circule exclusivement au registre soutenu, avec le sens figuré « entretenir un sentiment, une pensée dans l'esprit ».

3.2.7. Roum. *vestí* vb. « vêtir » – fr. *habiller* – all. *kleiden*

Dans le fragment qui suit, il faut remarquer aussi l'usage insolite du verbe *a vestí* « habiller » (un pendant de fr. *vêtir*). Ce verbe a circulé sporadiquement au 19e siècle, s'agissant d'un emprunt à it. *vestire*, lat. *vestire*, et peut-être aussi à fr. *vêtir* (attesté depuis 1848, DLR, MDA). Par ailleurs, en roumain on utilise normalement pour ce sens le synonyme *a îmbrăcă*.

Freilich auf den Tag im Durchschnitt kaum zehn Pence, wovon drei Personen sich nähren und kleiden müssen (p. 2).	Il est vrai qu'il ne te reste qu'à peine dix pences par jour pour nourrir et habiller trois personnes (p. 10).	E adevărat că calculând una într-alta, abia rămân zece pences pre zi, din cari au sa se nutrească și să se vestească trei persoane! (nr. 47–48, p. 190, col. 1).

3.2.8. Roum. *módic* adj. – fr. *modique* – vs all. *gering* « *id.* »

Roum. *módic* adj. est un emprunt néologique à lat. *modicus* et à fr. *modique* (attesté depuis 1848, DLR , MDA , DEX).

– <i>Geringes</i> Gehalt, Herr Vikar? Wo denken Sie hin? (p. 1).	– Un gain si <i>modique</i> , monsieur le vicaire ! À quoi pensez-vous donc ? (p. 6).	– <i>Modic</i> salariu, Domnule Vicariu? Dară spune, rogu-te, unde ți-s mințile? (nr. 47–48, p. 189, col. 2).

3.2.9. Roum. *o pânișoară* s.f. (dim.) – fr. *un petit pain* – vs all. *ein Brot*

Roum. *pânișoară*, attesté depuis 1632 (DLR , TDRG³ , MDA), est un diminutif de *pâine* « pain », qui s'accorde parfaitement avec fr. *petit pain*.

3.2.10. Roum. *pânetărie* s.f. – fr. *chez un boulanger* – all. *bei einem Bäcker*

Pour ce qui est de roum. *pânetărie* s.f. « boulangerie », c'est encore une vraie curiosité lexicale (Ø dictionnaires de référence), inventée très probablement par Codru Drăgușanu lui-même, qui utilisera ce même terme plus tard, dans ces mémoires de voyage (Codru Drăgușanu, *Peregrinul* :148 – *La pânetăria vinenză*).

Nun kaufte ich mir in der Vorstadt bei einem <i>Bäcker</i> , an dem ich vorüberging, <i>ein Brot</i> und machte mich damit auf den Rückweg (p. 2).	Je m'achetai un <i>petit pain</i> chez un <i>boulanger</i> de la ville, et je me remis en route (p. 9).	Mă abătui pre la <i>pânetărie</i> și-mi luai o <i>pânișoară</i> , întorcându-mă acasă (nr. 47–48, p. 190, col. 1).

3.2.11. Roum. *mirabile-s căile provedinței* !

Roum. *mirabil* adj. « merveilleux » est attesté depuis 1844 (DLR ; MDA), et il semble s'accorder avec *admirable* de la version française (face à all. *wunderbar*). Cet adjectif est mentionné aussi dans Codru Drăgușanu, Gram. : 32 – *mirabile*).

Die Wege der <i>Vorsehung</i> sind <i>wunderbar</i> ! (p. 20).	Les voies de la <i>Providence</i> sont <i>admirables</i> ! (p. 122).	Mirabile-s căile <i>provedinței</i> ! (nr. 1, p. 4, col. 2).

3.3. Curiosités lexicales de la traduction roumaine

Dans cette section je présente rapidement une liste de 13 éléments lexicaux qui figurent dans Codru Drăgușanu, *Ziarul*, pour la plupart inédits, sans doute des inventions de

notre auteur : *sustérne* vb., *properá* vb., *prob* adj., *miráver* adj., *esauist* adj., *labór* s.n., *pac* s.n., *rotúl* s.n. *lége* vb. « lire », *stupefápt* adj., *binefáptor* s.n., *rallegrá* vb., *spectá* vb.

3.3.1. Roum. *sustérne* (o rugăciune) – all. *hervortreten* (eine Bitte) (vs fr. *commencer* [par la demande])

Roum. *sustérne* vb. « soumettre, présenter », qu'on trouve seulement dans un dictionnaire des régionalismes de Maramureş (DRAM, Ø dictionnaires de référence), représente sans doute une invention lexicale à partir du verbe roumain *aşterne* « étendre, déployer », par un changement de préfixe *sui generis*. Dans le contexte qui suit, roum. *sustérne* correspond de manière satisfaisante au verbe allemand *hervortreten* « avancer ; (se) mettre en évidence », tout en présentant, en même temps, une inadéquation avec le verbe *commencer* de la version française.

Ich nun mit der lange überlegten und wohleingelernten Bitte um einige Gehaltsvermehrung hervortreten wollte (p. 1).	Je voulais <i>commencer</i> par la demande que j'avais longtemps combinée, et que je savais par cœur (p. 5).	Acum se apropiase momentul de a-i <i>susterne</i> o rugăciune meditată şi prelucrată de mult (nr. 47–48, p. 189, col. 1–2).

3.3.2. Roum. *properá*

Roum. *properá* vb. « s'empreser, se dépêcher » est un latinisme rare et insolite (< lat. *properare* « id. » ; Ø dictionnaires de référence). Ce verbe sera utilisé par Codru Drăguşanu aussi dans ces mémoires de voyage (Codru Drăguşanu, *Peregrinul* : 66, 148, 162, 294). Par ailleurs, on utilise en roumain pour ce sens le verbe *a se grăbi*.

Die Bischofsmütze aus Pollys Traum muß bald erscheinen, sonst muß ich ins Gefängnis wandern. Nun, sehe ich wohl, ist das Gefängnis unvermeidlich (p. 14).	Le bonnet d'évêque du songe de Polly doit bientôt paraître, mais il faut que j'aile en prison (p. 85).	Visul Polii-ei va [să] <i>propereze</i> a se realiza, mitra episcopala să vie, căci alminterea mă vor aresta (nr. 1, p. 1, col. 1).

3.3.3. Roum. *prob*

Roum. *prob* adj. « honnête, intègre » est un latinisme rare (< lat. *probus*, fr. *probe* , attesté depuis 1857, DLR, MDA : antédation de 9 ans). Normalement le roumain utilise pour ce sens les synonymes *cinstít*, *onést*.

Brook galt sonst für einen rechtschaffenen und sehr reichen Mann (p. 15).	Brook passait pour un homme <i>rangé</i> et très-riche (p. 90).	Brook avea renume de om <i>prob</i> şi era cu stare mai-nainte (nr. 1, p. 1, col. 2).

3.3.4. Roum. *miráver* adj. « merveilleux » – all. *wundervol* – fr. *étonnant*

Roum. *miráver* est une variante roumainisée de lat. *mirabilis*, forgée, probablement, par Codru Drăgușanu lui-même (Ø dictionnaires de référence). Par ailleurs, le roumain connaît l'emprunt tel quel du même vocable latin : *mirábil* (attesté depuis 1844, DLR, MDA), ainsi que le synonyme ancien et usuel *minunát* (attesté depuis les plus anciens textes du 16e siècle, cf. DLR, TDRG³, MDA).

Eine <i>wundervolle</i> und traurige Begebenheit (p. 17).	Une circonstance <i>étonnante</i> et triste (p. 107).	O întâmplare <i>miraveră</i> și tristă (nr. 1, p. 3, col. 1).

3.3.5. Roum. *foarte esaust* – all. *sehr erschöpft* – fr. *très-fatigué*

L'adjectif *esaúst* « épuisé, très fatigué » est encore une curiosité lexicale (Ø dictionnaires de référence s.v. *esaust*, *exhaust*). Il doit s'agir d'un latinisme rare, forgé artificiellement d'après lat. *exhaustus* « épuisé, fini ». Le roumain utilise normalement pour ce sens les adjectifs traditionnels *obosit*, *ostenít*, *epuizát*.

3.3.6. Roum. *sântul labor al zilei* – all. *heilige Tagewerk* – fr. *sainte œuvre*

Roum. *labór* s.n. est une variante de *laboare* s.f. « œuvre, labeur », s'agissant d'un latinisme qui a circulé notamment au 19e siècle (attesté depuis 1848, DLR, MDA). Par ailleurs, le roumain utilise normalement pour ce sens les synonymes traditionnels *múncă*, *trúďă*, *osteneálă*.

Sinon, dans le fragment qui suit, on remarque une concordance supplémentaire entre la version roumaine et l'original allemand : all. *Tage-[werk]* a comme pendant fidèle en roumain [*labor*] *al zilei*, qui manque dans la version française.

<i>Sehr erschöpft</i> und müde von meinem heiligen Tagewerk kam ich nach Hause (p. 19).	<i>Très-fatigué</i> et las de ma sainte œuvre , je rentrai à la maison (p. 117).	<i>Foarte esaust</i> și ostenit de sântul labor al zilei venii acasă (nr. 1, p. 4, col. 1).

3.3.7. Roum. *pac de bani* – all. *ein Geldpäckchen* – fr. *un petit paquet d'argent*

Roum. *pac* s.n. « paquet » est un emprunt à all. *Pack*, peut-être aussi à it. *pacco*, fr. *pacque* (attesté depuis cca 1880 dans le DLR : antédation de cca 32 ans), qui a circulé sporadiquement dans la deuxième moitié du 19e siècle et puis, régionalement, au 20e siècle. Normalement le roumain utilise pour ce sens les synonymes *pachét*, *teanc*.

Ein versiegeltes <i>Geldpäckchen</i> mit der Aufschrift an mich (p. 19).	Un <i>petit paquet d'argent</i> cacheté, avec mon adresse (p. 118).	Unu <i>pac de bani</i> cu adresa mea (nr. 1, p. 4, col. 1).

3.3.8. Roum. *rotúl* s.n. – all. *Rolle* – fr. *rouleau*

Roum. *rotúl* s.n. « rouleau » semble être encore une invention lexicale de Codru-Drăgușanu (Ø dictionnaires de référence).

Es enthielt eine <i>Rolle</i> mit zwanzig Guineen und einen Brief (p. 19).	Il contenait un <i>rouleau</i> de vingt guinées et une lettre (p. 119).	Într-însul se afla un <i>rotul</i> de douăzeci de guine și o epistolă (nr. 1, p. 4, col. 1).

3.3.9. Roum. *lége* vb. – fr. *lire, relire* – all. *vorlesen* « *id.* »

Roum. *lége* vb. « lire » est un latinisme qui a circulé sporadiquement, limité à la seconde moitié du 19e siècle (attesté depuis cca 1860 dans le DLR, s.v. *lege*²; antédation de 12 ans). Codru Drăgușanu avait mentionné ce verbe déjà dans son manuel de grammaire (Codru Drăgușanu, *Gram.* : 48 – *legere* (inf.), *leg* (prés. 1), *lese* (prét. 1), *les* (part. p.) « lire ; je lis ; je lus ; lu »). Le DLR et le MDA enregistrent le verbe *lége* comme un latinisme vieilli. Normalement le roumain utilise pour ce sens le synonyme traditionnel *a citi*.

[...] (p. 22).	Elle m’a demandé sa lettre pour la <i>relire</i> encore une fois (p. 137).	Mi-au cerut scrisoarea lui, ca să o mai <i>leagă</i> odată (nr. 3, p. 18, col. 2).
Polly <i>aus einem Buche vorlas</i> (p. 23).	Polly <i>lisait</i> (p. 150).	Polli ne <i>legea</i> dintr-o carte (nr. 4, p. 25, col. 1).

3.3.10. Roum. *stupefăpt* adj. – fr. *étourdi* – all. *bestürzt*

Roum. *stupefăpt* adj. « stupéfié » est une variante roumainisée créée à partir de fr. *stupefié*, qui a vraisemblablement très peu circulé, et seulement au 19e siècle (Ø dictionnaires de référence). Par ailleurs, le roumain connaît l’emprunt tel quel : *stupefiât* adj. (attesté seulement depuis cca 1930, DLR, s.v. *stupefia*, *stupefiat*, MDA).

Ich konnte keine Worte finden, so <i>bestürzt</i> war ich (p. 23).	Je ne pouvais prononcer une parole, tant j’étais <i>étourdi</i> (p. 146).	Nu putui afla vorba de mulțumire, atât fui de <i>stupefapt</i> (nr. 3, p. 19, col. 1).

3.3.11. Roum. *binefăptor* s.n. – fr. *bienfaiteur* – all. *Wohlthäter*

Roum. *binefăptor* s.n. « bienfaiteur » est une variante roumainisée créée à partir de fr. *bienfaiteur*, qui a vraisemblablement très peu circulé, et seulement au 19e siècle (Ø dictionnaires de référence). Par ailleurs, le roumain connaît un calque morphologique : *binefăcător* s.n. « *id.* » (d’après le slavon), attesté à partir des plus anciens textes roumains du 16e siècle (DA, MDA).

Ich schied mit tief bewegtem Herzen von meinem <i>Wohlthäter</i> (p. 23).	Je me séparai de mon <i>bienfaiteur</i> [p. 148] avec le cœur profondément ému (p. 147–148).	Mă despărții cu anima uimită de acest <i>binefaptoriu</i> (nr. 3, p. 19, col. 2).

3.3.12. Roum. *rallegrá* vb. « se réjouir, s'égayer » | roum. *spectá* vb. « regarder »

Roum. *rallegrá* est un emprunt occasionnel à it. *rallegare* « id. »

Roum. *spectá* vb. « regarder » est un emprunt occasionnel à lat. *spectare* « id. »

Les deux auraient circulé très sporadiquement au 19e siècle (Ø dictionnaires de référence).

Fleetmann <i>ging zur Wiege, betrachtete das Kind darin, und als ihm Polly und ich die Begebenheit erzählt hatten, sagte er lächelnd zu Polly</i> (p. 23).	Alors Fleetman devint tout-à-coup plus gai. Il s'approcha du berceau de l'enfant, et lorsque Polly et moi nous lui eûmes raconté ce qu'il en était, il sourit en disant à Polly (p. 157).	Atunci domnul Fleetmann <i>se rallegră deodată</i> , merse la leagăn, <i>spectă copilul</i> , și după ce Polli-i istorisă întâmplarea, zise cătră dânsa (nr. 4, p. 26, col. 1).

4. Conclusions

La traduction analysée de Codru Drăgușanu, d'après la nouvelle d'Heinrich Zschokke, est réalisée sans doute en s'inspirant *uniquement de l'original allemand*. L'inventaire des concordances (lexicales, phraséologiques, etc.) avec le texte allemand est très fourni. (Implicitement, les différences entre la version roumaine et la version française disponible sont tout aussi nombreuses).

En même temps, la traduction de Codru Drăgușanu présente quelques curiosités lexicales, qui semblent représenter des concordances avec la version française (*îmbrăță, caresă, punit ~ embrasser, caresser, punir* etc.). À mon avis, il s'agit de simples coïncidences, sans doute dues à la francophilie enthousiaste de Codru Drăgușanu, à son admiration pour la langue française et, plus largement, pour le modèle culturel français. Il ne s'agit donc pas de preuves étayant l'hypothèse selon laquelle il aurait également utilisé la version française de cette nouvelle.

Codru Drăgușanu reste toujours un véritable francophone et francophile, même lorsqu'il traduit d'un texte original en allemand !

BIBLIOGRAPHIE

A. Sources

Codru Drăgușanu, *Gram.* = *Rudimentele gramaticii române. Estrase din Tentamen criticum cu adausă de regule simple și diverse anotațiuni pentru usul scolărilor începători*, Bucarest, Tipografia Colegiului Sântu-Sava, 1848.

Codru Drăgușanu, *Peregrinul* = Ion Codru Drăgușanu, *Peregrinul Transilvan*, édition de Romul Munteanu, Bucarest, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956 (publié pour la première fois en 1863–1865).

Codru-Drăgușanu, *Ziarul* = Ion Codru-Drăgușanu, *Ziarul mizerului vicar din Wiltschire* (nouvelle; trad. de l'allemand), in „Foaie pentru minte”, XV (1852), nr. 47–48, p. 189–192 ; nr. 50–51, p. 197–200 ; nr. 52, p. 205–206 ; XVI (1853), nr. 1, p. 1–4 ; nr. 3, p. 17–19 ; nr. 4, p. 25–27 (publié pour la première fois en 1848).

- Zschokke, *Journal* = Henri [= Heinrich] Zschokke, *Journal d'un vicaire du Wiltshire* (nouvelle), in *Les Matinées suisses*. Contes de Henri Zschokke, traduits de l'allemand par A. I. et J. Cherbuliez, tome quatrième, Paris/Genève, Cherbuliez éditeur, 1830.
- Zschokke, *Tagebuch* = Heinrich Zschokke, *Blätter aus dem Tagebuche des armen Pfarr-Vikars von Wiltshire* (nouvelle) [cca 1820], <https://www.projekt-gutenberg.org/autoren/namen/zschokke.html>.

B. Ouvrages de référence

- Anghelescu 1988 = Mircea Anghelescu, *Despre Ion Codru-Drăgușanu*, in *idem, Textul și realitatea*, Bucurest, Editura Eminescu, p. 131–141.
- Chircu 2005 = Adrian Chircu, *La France, Les Français et la langue française au XIXe siècle. Les impressions d'un Pérégrin transylvain (Ion Codru Drăgușanu)*, in « Cahiers d'études romanes », nouvelle série, nr. 14 (2005), vol. 1, Université de Provence, Aix-en-Provence, p. 111–124.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea II: C, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1940; tomul II, partea I: F–I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934, coord.: Sextil Pușcariu.
- DELR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*, vol. I, A–B, redactori responsabili: Marius Sala, Andrei Avram, 2011; vol. II, partea 1, *Litera C (Ca–Cizmă)*, coord.: Marius Sala, Andrei Avram, 2015; vol. II, partea a 2-a, *Litera C (Clac–Cyborg)*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, 2018; vol. III, partea 1, *Litera D (Da–Djinn)*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, 2022, București, Editura Academiei Române.
- DELR (serie nouă) = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*. Serie nouă, vol. I, *Litera A*, 2021; vol. I, partea a 2-a, *Litera B*, 2024, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române.
- DEX = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic.
- DGLR II = Academia Română, *Dicționarul general al literaturii române*, vol. II, C–D, coord.: Eugen Simion, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Tomul I, partea a 3-a, *litera D (D–Deînmulțit)*, 2006; tomul I, partea a 4-a, *Litera D (Deja–Deținere)*, 2006; tomul I, partea a 5-a, *Litera D (Deținut–Discopotiriu)*, 2007; tomul I, partea a 6-a, *Litera D (Discord–Dyke)*, 2009; tomul I, partea a 7-a, *Litera E (E–Erzaț)*, 2009; tomul I, partea a 8-a, *Litera E (Es–Ezredeș)*, 2010; tomul III, *Literele J, K, Q*, 2010; tomul IV, *Litera L (L–Lherzolită)*, 2008; tomul V, *Litera L (Li–Luzulă)*, 2008; tomul VI, *Litera M*, 1965–1968; tomul VII, partea 1, *Litera N*, 1971; tomul VII, partea a 2-a, *Litera O*, 1969; tomul VIII, partea 1, *Litera P (P–Păzui)*, 1972; tomul VIII, partea a 2-a, *Litera P (Pe–Pînar)*, 1974; tomul VIII, partea a 3-a, *Litera P (Pînă–Pogribanie)*, 1977; tomul VIII, partea a 4-a, *Litera P (Pogrijanie–Presimțire)*, 1980; tomul VIII, partea a 5-a, *Litera P (Presin–Puzzolană)*, 1984; tomul IX, *Litera R*, 1975; tomul X, partea 1, *Litera S (S–Sclabuc)*, 1986; tomul X, partea a 2-a, *Litera S (Scladă–Semînțarie)*, 1987; tomul X, partea a 3-a, *Litera S (Semn–Siveică)*, 1990; tomul X, partea a 4-

- a, *Litera S (Slab–Spongios)*, 1992; tomul X, partea a 5-a, *Litera S (Spongiar–Swing)*, 1994; tomul XI, partea 1, *Litera Ș*, 1978; tomul XI, partea a 2-a, *Litera T (T–Tocăliță)*, 1982; tomul XI, partea a 3-a, *Litera T (Tocăna–Twist)*, 1983; tomul XII, partea I, *Litera Ț*, 1994; tomul XII, partea a 2-a, *Litera U*, 2002; tomul XIII, partea 1, *Litera V (V–Veni)*, 1997; tomul XIII, partea a 2-a, *Litera V (Venial–Vizurină)*, 2002, tomul XIII, partea a 3-a, *Litera V (Viclă–Vuzum)* și *Literele W, X, Y*, 2005, tomul XIV, *Litera Z*, 2000; redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu; din anul 2000 – Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei.
- DRAM = Dorin Ștef, *Dicționar de regionalisme și arhaisme din Maramureș. DRAM*, Baia Mare, Editura Ethnologica, 2011.
- MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Micul dicționar academic*, I (A–C): 2001, II (D–H): 2002, III (I–Pr): 2003, IV (Pr–Z): 2003, coord.: Marius Sala, Ion Dănilă, București, Editura Univers Enciclopedic.
- TDRG³ = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder *et al*, Band I–III, Cluj-Napoca, Clusium, 2000–2005.

ION CODRU DRĂGUȘANU – A 19th CENTURY ROMANIAN TRAVELER, MEMOIRIST AND TRANSLATOR

ABSTRACT

Ion Codru Drăgușanu (1818–1884), originally from the Făgăraș region in southern Transylvania, was a Romanian writer, intellectual and public figure, mainly known for his travel memoirs. He also published a series of articles and pamphlets in the periodicals of his time, as well as several translations from French and German. Finally, Codru Drăgușanu authored and published in Bucharest, in 1848, a manual of Romanian grammar. On several occasions, Codru Drăgușanu has shown sincere and enthusiastic admiration for the French language and, more broadly, for the French cultural model, as well as for the French people and their history. He was won over by the generosity and openness to universality of the French spirit, by the richness, flexibility and clarity of the French language, and he spoke on several occasions of the decisive formative influence that France had on him. The author was self-taught and a proficient speaker of foreign languages: besides French, he mastered Latin, Modern Greek, German, Italian, English, Russian and Hungarian.

In this contribution, I will briefly present the most salient linguistic features found in Codru Drăgușanu's travel memoirs and in a translation, he made from German, based on a short story by the Swiss German-speaking writer Heinrich Zschokke (1771–1848).

Regarding the before mentioned translation from German, I noticed a fact that is both surprising and unexpected: although Codru Drăgușanu was undoubtedly inspired by the original German text (and not by a possible intermediate French version), one can occasionally detect vocabulary and turns of phrase directly modeled on French, creating a noticeable dissonance with the original German.

In other words, Codru Drăgușanu always acts as a true Francophone and Francophile, even when translating from a German original!

Keywords: *travel memoirs, translations into Romanian, translational strategies, neological Latino-Romance loanwords into Romanian, French cultural model.*

CONSIDERAȚII ASUPRA LEXICOGRAFIEI BILINGVE ROMÂNNO-ENGLEZE ȘI ENGLEZO-ROMÂNE

OANA MAGDALENA CENAC*

Scurt istoric al lexicografiei bilingve. Etape

Lexicografia bilingvă românească are o istorie bogată, apariția acesteia fiind, pe teren românesc, aproape concomitentă cu apariția primelor texte bisericești traduse din limba slavonă; în acest sens, Mircea Seche (1966: 7) menționează două fragmente de vocabular slavo-românesc din veacul al XVI-lea la care se adaugă, în secolul al XVII-lea, elaborarea a cel puțin opt glosare slavo-românești, între care se menționează *Vocabular biblic sârbesc-românesc* (redactat aproximativ pe la 1630) și *Lexiconul slavo-românesc al lui Mardarie Cozianul* (1649). Toată lexicografia slavo-română de secol XVII este de proveniență muntenească și apare ca anexă la o bogată literatură religioasă, slavonă sau tradusă, care circula în Muntenia. Glosarele slavo-române

erau destinate în primul rând slujitorilor bisericii și mai ales traducătorilor care, conform dogmelor religioase, erau obligați să respecte întocmai sensul textului original, considerat sfânt (*ibid.*: 7).

Analizând atent lexicografia slavo-română (nu numai cea de secol XVII), Mircea Seche o consideră a fi

rudimentară, lipsită de orice aparat științific, alcătuită din simple liste bilingve în care termenului slavon i se adaugă corespondentul românesc; ordinea alfabetică a cuvintelor, atât de strictă în lexicografia modernă, nu este, de obicei, respectată. În lista de cuvinte-titlu, figurează numeroase îmbinări de cuvinte și chiar scurte propoziții, precum și nume proprii. Aceste caracteristici se vor prelungi până târziu, către sfârșitul secolului al XVIII-lea, în mai toată lexicografia românească (Seche 1966: 8).

La sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, istoria lexicografiei românești marchează un moment de cotitură: în dicționarele bilingve sau poliglote, locul limbii slavone începe să fie luat de limba latină sau de o limbă romanică; în plus, sporește numărul lucrărilor lexicografice¹.

* Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, Facultatea de Litere, strada Domnească, nr. 111.

¹ Mircea Seche (1966: 8–13) menționează șase lucrări lexicografice apărute în mai puțin de douăzeci de ani: *Lexicon italian-român*, redactat, pe la 1700, de stolnicul Constantin Cantacuzino (lucrarea deschide seria de dicționare italiano-române redactate în secolul al XVIII-lea), *Dicționarul latin-român-maghiar* (cunoscut și sub

În secolul al XIX-lea, preocupările pentru lexicografia românească din Țara Românească și din Moldova² se mută în Transilvania. Producțiile lexicografice de aici se aflau sub influența lexicografiei maghiare, totuși cele mai importante dicționare care apar în această perioadă, deși bilingve, urmăresc să demonstreze latinitatea lexicului limbii române. Dintre contribuțiile importante amintim: *Dictionarium valachico-latinum* (1801), semnat de Samuil Micu-Klein, una dintre cele mai proeminente figuri ale epocii; *Vocabularium pertinens ad tria regna naturae*, redactat de Gh. Șincai; *Lexiconul românesc-nemțesc* (1818), semnat de ardeleanul Ioan Budai-Deleanu; *Vocabularium nemțesc și românesc* (1822), redactat de Ioan Molnar; *Dicționarul rumanesc, lateinesc și unguresc* (două tomuri), realizat de Ioan Bobb și tipărit la Cluj, între anii 1822 și 1823; *Lexiconul de la Buda* (1825), ultimul plasând lexicografia românească pe o treaptă superioară, fiind „cel dintâi dicționar explicativ și etimologic al limbii române care a văzut lumina tiparului” (Seche 1966: 32).

Între 1826 și 1870, se constată o nouă repartizare geografică a preocupărilor lexicografice: Muntenia începe să concureze și chiar să depășească Transilvania, cele două regiuni tinzând să se specializeze în anumite tipuri de dicționare: în Transilvania, există preocupări pentru întocmirea de dicționare germano-române și româno-germane, iar în Muntenia, interesul se îndreaptă spre alcătuirea dicționarelor francezo-române și româno-franceze.

Preocupările pentru lexicografia bilingvă româno-engleză/englezo-română se conturează abia la începutul secolului al XX-lea (Seche 1969: 302) când, la Craiova, Marcel Schönkron publică, în 1915, *Dicționar englez-român* (482 p.) și *Dicționar român-englez*, f.a. (XIX+ 235 p.).

În timp, se înregistrează progrese cantitative și calitative, deopotrivă, și se publică diferite tipuri de dicționare bilingve cu limba-bază sau limba-țintă engleza, dicționare care, în linii generale, în funcție de adresabilitatea lor și de lista de cuvinte pe care o cuprind, pot fi clasificate astfel: *dicționare de mici dimensiuni* (Andronescu 1961a; Andronescu 1961b; Bantaș 1968; Bantaș 1983), *dicționare didactice* (Schönkron 1915a; Schönkron – f.a.; Valsamachi – f.a.; Hălăceanu 1910; Zahareanu 1945; Sădeanu et al. 1958; Mihail et al. 1965; Panovf 1983; Bantaș 1965; Bantaș 1991; Bantaș 1998–1999, Nichifor 1992 – cele mai

numele de *Lexiconul marsilian*, fiind achiziționat de contele italian Luigi Ferdinando Marsigli; lucrarea marchează începutul influenței maghiare asupra lexicografiei românești), *Dicționar latinesc-românesc* din jurul anului 1700, semnat de Teodor Corbea, *Vocabular grec-român de la sfârșitul secolului al XVII-lea* (descoperit de bizantinologul D. Russo în biblioteca „metohului sfântului mormânt din Constantinopol”), *Anonymus Caransebesiensis* – considerat a fi „prima dintre lucrările lexicografice bilingve cu limba de bază românească” și *Scara numelor și cuvintelor streine tălcuitoare*, anexă pe care Dimitrie Cantemir o adaugă la *Istoria ieroglifică* (1704), fiind prima încercare de glosar de neologisme.

² Mircea Seche (1966: 13–21) menționează câteva dintre lucrările lexicografice apărute în Țara Românească și în Moldova. Spicuim: *Breve vocabulario italiano-moldavo*, de Silvestro Amelio, fost prefect al misiunilor catolice din Moldova, Muntenia și Transilvania; *Dicționar bilingv rusesc-românesc*, tipărit în 1789, la Iași, de protoiereul și omul de cultură Mihail Strilbițki; *Dicționar în patru limbi (român-german-francez-latin)* al bănațeanului Paul Iorgovici; *Dicționar francez-grec-român*, descoperit de Nicolae Iorga printre manuscrisele lui Gh. A. Sturdza; *Dicționarul român-turc și turc-român*, semnat de Ienăchiță Văcărescu și datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

numeroase) și *dicționare mari* (Levițchi 1960; Marin 1967; Levițchi 1974; Niculescu 2001; Dobre 2001), utilizate în cercetarea științifică.

Analizând profilul și structura lexicografiei bilingve, Mircea Seche (1969: 292) menționează câteva dintre „sarcinile esențiale” care îi revin acesteia și pe care am putea să le considerăm obiectivele majore în activitatea lexicografică:

- să realizeze o selecție riguroasă a termenilor ce alcătuiesc listele de cuvinte, reprezentative pentru fiecare tip de dicționar;
- să ofere corespondente românești exacte pentru termenii străini înregistrați, respectiv corespondentele străine exacte ale termenilor românești. Foarte importante sunt calitatea corespondențelor și siguranța dovedită în alegerea lor;
- să acorde atenția cuvenită polisemiei termenilor: cuvintele sunt înregistrate cu toate sensurile lor reprezentative datorită diversificării analizei semantice;
- să îmbogățească secțiunea frazeologică prin înregistrarea locuțiunilor, expresiilor, sintagmelor ș.a.
- să simplifice structura internă a lucrărilor; un articol de dicționar bilingv contemporan trebuie să includă: cuvântul-titlu (cu indicația de accent și de pronunțare), categoria gramaticală, corespondentele din a doua limbă, unitățile frazeologice și corespondentele lor în cea de-a doua limbă.

Prin ce se impune lexicografia bilingvă actuală față de lexicografia din perioada anterioară?³

Progresele cantitative, evidente, înregistrate în lexicografia bilingvă în perioada contemporană nu sunt direct proporționale cu numărul autorilor, impunându-se un număr relativ redus de lexicografi care se afirmă prin profesionalism și care, stimulați fiind de cererea mare de astfel de produse lexicografice, îmbogățesc domeniul cu producții valoroase.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea, limba engleză și varianta ei americană câștigă teren ca mijloc internațional de comunicare. Studiarea limbii engleze în școală se extinde în fiecare an, fiind astfel necesară elaborarea unor instrumente de lucru pentru un public din ce în ce mai exigent, întrucât, în multe domenii de activitate, informarea bibliografică și documentarea presupun o bună cunoaștere a limbii engleze.

Acesta este contextul în care la Editura Academiei R.S.R se publica, în 1974, lucrarea *Dicționar englez-român*, realizată de specialiști din mediul universitar și academic românesc, redactor responsabil fiind profesor dr. Leon Levițchi. Dezvoltarea științei și a tehnicii, extinderea relațiilor internaționale pe multiple planuri și diversitatea structurilor economice, politice au dus la apariția unor realități care au generat formarea unor noțiuni corespunzătoare redate prin neologisme. Multe cuvinte existente deja au căpătat noi sensuri și s-au dezvoltat noi combinații frazeologice, toate acestea având ca efect îmbogățirea continuă a vocabularului, aspect rămas constant în atenția lexicografilor.

³ Câteva considerații despre lexicografia actuală, despre dicționar ca cel mai cunoscut și răspândit produs lexicografic găsim la Pahomi, Popovschi 2019 și Clim 2007–2008: 165–178.

Analizând producțiile lexicografice actuale, se pot face câteva observații care vizează:

a) cantitatea și varietatea în lexicografia bilingvă: pe lângă cele trei tipuri principale de dicționare amintite (mici, didactice și mari), există numeroase dicționare intermediare care propun liste de cuvinte ce variază între 2.000–3.000 de cuvinte (în dicționarele care funcționează ca anexă la manualele școlare) și 140.000–150.000 de cuvinte (în dicționarele generale). Menționăm câteva exemple: Lolliot 1900 (2 vol.), Levițchi 1960, Levițchi, Bantaș 1965, Levițchi, Bantaș, 1971, Levițchi, Bantaș 1984.

Între cauzele, valabile și astăzi, care determină cantitatea și varietatea dicționarelor bilingve enumerăm:

- nevoia practică imediată: dicționarele bilingve conțin o limbă străină care este fie vorbită pe teritoriul României de o populație minoritară, fie se învață în școală;
- dorința de a învăța o limbă străină sau mai multe;
- creșterea semnificativă a numărului de dicționare bilingve dedicate diverselor terminologii: economică, administrativă, comercială, tehnică, drept etc.

b) atitudinea lexicografilor față de vocabularul românesc; din această perspectivă, se poate face distincție între trei tipuri de lucrări lexicografice:

1. Dicționare care iau în considerare vocabularul în întregimea lui

Această categorie cuprinde un număr important de dicționare, publicate și înainte de 1989, dar și după acest moment, când interesul pentru învățarea limbii engleze crește semnificativ. În acest context, se remarcă activitatea deosebită desfășurată de lingvistul Leon Levițchi⁴ care publică, începând cu anul 1960, fie ca autor unic⁵, fie în coautorat cu Andrei Bantaș⁶, dicționare bilingve cu limba-bază sau limba-țintă engleza, multe dintre lucrările celor doi fiind publicate în mai multe tiraje.

Ca lexicograf, Leon Levițchi elaborează dicționare generale foarte ample atât româno-englez, cât și englezo-român. În calitate de unic autor, publică: *Dicționar român-englez*, Editura Științifică, 1960, 1170 p.; *Dicționar român-englez*, Editura Științifică, 1973 (1084 p.). În coautorat cu Andrei Bantaș, redactează lucrarea *Dicționar englez-român*, Editura Științifică, 1971 (1068 p.), continuată în 1984, cu *English-Romanian Dictionary* (1316 p.), publicată la Editura Științifică și Enciclopedică. În 1992, respectiv 1996, cei doi lingviști publică, la Editura Teora, *Dicționar englez-român* (70.000 cuvinte). În *Prefața* ediției din 1992, Andrei Bantaș enumeră câteva dintre concepțiile profesorului Leon Levițchi aplicate în elaborarea lucrării:

⁴ Leon Levițchi (n. 27.08.1918, Edineț, județul Hotin – d. 17.10.1991, București) a contribuit, alături de Ana Cartianu, Dragoș Protopopescu și Dan Duțescu, la dezvoltarea anglisticii românești. Profesor la Universitatea din București, a elaborat dicționare, manuale de limba engleză pentru uz școlar sau pentru marele public, a scris gramatici, cursuri de literatură, studii și eseuri literare, a realizat nenumărate traduceri de proză literară din și în engleză, traduceri de poezie din și în engleză, în ediții bilingve.

⁵ Avem în vedere Levițchi 1960; Levițchi 1973.

⁶ Levițchi 1965; Levițchi, Bantaș 1971; Levițchi, Bantaș 1984; Levițchi, Bantaș 1992 ș.a.

a) este *realistă* pentru că se bazează numai pe contexte reale, pe care le interpretează din punct de vedere gramatical tot prin prisma realităților limbii, și nu a unor precepte gramaticale tradiționaliste, uneori închistate (de exemplu, tratarea cuvântului englezesc *as*, a prepozițiilor *up* și *down* etc.).

b) este *mobilă și elastică*, adaptând atât interpretarea gramaticală, cât și pe cea semantică, de la un context la altul;

c) *contextualizarea* este a treia latură – și poate cea mai importantă – a acestei concepții, pentru că nimic nu este preluat din dicționare fără o raportare la contexte.

d) concepția este totodată și *rațională*, pentru că ține seama de toate deosebirile, nuanțele, discriminările și interdicțiile contextuale și mai ales ale registrelor stilistice, care constituie și ele realități ale limbii (Bantaș 1992: 5).

În ceea ce privește structura articolelor de dicționar, se preferă ordinea strict alfabetică, folosirea unui sistem economicos de punctuație, indicarea unor succinte specificații gramaticale și folosirea a trei tipuri de literă: *aldine* pentru textul englez, cifre romane și arabe, *litere obișnuite* pentru textul românesc (traducere) și *literă cursivă* pentru explicații, specificări gramaticale, prescurtări, denumiri latine etc.

Activitatea deosebită desfășurată de Leon Levițchi a fost strălucit continuată de discipolii săi, între care amintim: Dan Grigorescu, Mihaela Anghelescu-Irimia, Monica Matei Chesnoiu, Mădălina Nicolaescu, Lidia Vianu și ieșeanul Andrei Bantaș.

Ne oprim asupra activității celui din urmă discipol, Andrei Bantaș, care redactează unele dintre cele mai ample lucrări lexicografice fie ca autor unic, fie în colaborare. Amintim: în 1974, colaborează, asigurând, împreună cu profesor dr. Leon Levițchi și Adrian Nicolescu, revizia finală, la un amplu proiect lexicografic intitulat *Dicționar englez-român*, o carte care, după cum se menționează în *Cuvânt introductiv*, continua activitatea începută cu 22 de ani în urmă, la Institutul de Lingvistică din București.

Între anii 1966 și 2009, singur sau în coautorat, Andrei Bantaș publică peste 60 de lucrări lexicografice, unele dintre ele, datorită cererii de piață, fiind reeditate. Toate aceste volume se pot grupa astfel:

- dicționare generale româno-engleze/englezo-române, lucrări lexicografice de diferite dimensiuni, elaborate ca autor unic sau în coautorat cu Leon Levițchi (vezi exemple *supra*);

- dicționare frazeologice româno-engleze, elaborate, în coautorat, cu Andreea Gheorghitoiu și Leon Levițchi;

- dicționare specializate dedicate unor terminologii profesionale elaborate, în coautorat, cu Violeta Năstăsescu: *Dicționar economic român-englez* (1997–1998, 360 p.); *Dicționar economic român-englez* (1999, 366 p.), *Dicționar economic englez-român, român-englez* (2003, 720 p.).

2. Dicționare dedicate unor terminologii profesionale

În seria acestor proiecte lexicografice, un loc important îl ocupă lucrarea *Dicționar tehnic englez-român*, publicat în 1967, sub coordonarea lui Leon Levițchi, și reeditat, sub

coordonarea Gabrielei Niculescu, în 1994 (vol. I), în 1996 (vol. II) și în 2001, la Editura Tehnica. Ultima dintre edițiile menționate cuprinde 170 000 de termeni, inclusiv un index de abrevieri în limba engleză, 35% dintre aceștia fiind adăugați, iar 20% completați și modificați față de prima ediție. Revizia listei de cuvinte cuprinsă în dicționar a vizat actualizarea termenilor din domeniile care au cunoscut o dinamică evidentă, păstrându-se toate domeniile tematice ale ediției I, la care au fost adăugate *energetica* și *protecția invențiilor*; a fost extins și actualizat domeniul *cibernetica* care devine *informatică*, iar cel denumit *economie*, în prima ediție, devine *management și marketing*. Pentru a evita creșterea nejustificată a volumului lucrării, autorii au exclus o parte dintre termenii incluși în prima ediție și au operat câteva „modificări de concepție” cum ar fi⁷:

- au fost eliminați termenii exprimați prin cuvinte compuse, sintagme sau unități frazeologice a căror traducere rezultă direct din traducerea cuvintelor componente – de exemplu, *above the level*, *absence of distortion* etc.;

- dacă același cuvânt ce intră în componența mai multor cuvinte compuse are în traducere sensuri diferite, fiecare dintre aceste sensuri a fost ilustrat printr-un singur cuvânt compus din aceeași categorie – de exemplu, *absorption circuit* = circuit absorbant; *absorption factor* = coeficient de absorbție;

- nu au fost incluși termenii de uz general (netehnici) a căror traducere în diferite domenii nu prezintă aspecte deosebite;

- dacă același grup de sinonime formează primul element al unei suite de sintagme, acesta a fost menționat o singură dată, iar sintagmele care urmează au fost alcătuite numai cu primul dintre sinonimele respective – de exemplu, după cuvântul *aerial antenna* = *antena* vor urma *aerial array*, *aerial cable* etc, nu *aerial/antenna array*, *aerial/antenna cable* etc.

- nu au fost incluse în dicționar decât denumirile mărimilor fizice și ale unităților de măsură specifice engleze și americane, nu și cele acceptate pe plan internațional.

Dicționar tehnic român-englez (2001)⁸, coordonat de Romanița-Christina Dobre și publicat la Editura Tehnica, cuprinde 170 000 de termeni preluați din domenii cu „dinamică avansată, precum energetica, electronica, informatica, managementul, marketingul, fizica nucleară, logica matematică, cibernetica, cosmonautica etc.” (Dobre 2001: V). În selecția termenilor analizați în dicționar, s-au avut în vedere „diverse criterii de apreciere a importanței și a frecvenței de utilizare a termenilor în cele două limbi” (*ibid.*: VI), care fac din acest produs lexicografic „un instrument de documentare modern, nuanțat aplicat și util deopotrivă cercetării științifice și activității ingineresti” (*ibid.*).

Considerând că sensul unui termen este condiționat de context, putând avea accepțiuni diferite în funcție de domeniul în care se aplică, atât termenii în limba română/engleză, cât și traducerile lor sunt completate cu indicația prescurtată a disciplinei din care fac parte.

⁷ Aspectele enumerate sunt preluate din *Prefața* ediției din 2001 a volumului *Dicționar tehnic englez-român*.

⁸ O ediție anterioară a lucrării *Dicționar tehnic român-englez* a fost publicată, sub coordonarea profesorului Leon Levițchi, la Editura Tehnica, București, 1970, 1118 p.

conductă de retur return circuit/tube; (*cstr*) return path; (*cstr; ts*) return conductor/line; (*ind chim*) run(-)back; (*ts*) return lead.

lentilă clay gall; (*fiz*) lens; (*orlg*) eye-glass.

gură de vizitare aperture, manway, passage opening, roof manway, spyhole, manhead; (*ind chim*) working pit; (*TH*) hand hole, manhole.

bias (*TH*) înclinație; (*autom*) confuzie; polarizare; eroare sistematică; (*tele*) polarizare, negativare; tensiune de polarizare sau de negativare // a influența; a polariza.

dish farfurie; (*ind chim*) cuvă, cuvetă; (*tele*) reflector parabolic/sferic/asimetric // (*maș-un, met*) a ambutisa; (*TH*) a da formă concavă (unui lucru).

junction (*cf.*) încrucișare; (*drum*) răscruce; (*man*) basociație; (*el*) joncțiune; (*hidr*) confluență; (*met*) lipitură; (*tele*) strat într-un semiconductor; (*TH*) racordare; îmbinare; legătură⁹.

În privința structurii articolelor de dicționar, s-a procedat astfel:

termenii sunt ordonați alfabetic, pe grupele de cuvinte componente ale termenului respectiv, începând cu termenul de bază;

– explicațiile și completările unor termeni în limba română sau ale traducerii acestora au fost închise între paranteze rotunde și scrise cu caractere drepte;

– în cazul termenilor tehnici preluați direct din engleză, ca și al celor care nu au încă un echivalent unanim sau oficial acceptat în limba română, traducerea a fost înlocuită prin perifraze sau explicații corespunzătoare.

Lista dicționarilor bilingve englezo-române/româno-engleze dedicate diverselor terminologii profesionale este completată cu lucrările lexicografice care analizează domeniul economic, financiar-bancar, comercial, drept etc., domenii care, în contextul globalizării economice și al deschiderii către zona engleză și americană, au cunoscut modificări majore și la nivel lingvistic.

Conținând termeni și unități frazeologice folosite în domeniul economiei generale, financiar, bancar, bursier, marketing, management, transporturi, tranzacții internaționale, legislație, contabilitate, statistică, drept, cibernetică, construcții ș.a., aceste dicționare se adresează tuturor celor care au cunoștințe de limba engleză și care, pentru termenii mai dificili, doresc să-și îmbogățească vocabularul sau să-și verifice vocabularul specific acestor domenii.

Utilitatea acestor lucrări este evidentă: înregistrarea unui corpus de termeni și unități frazeologice care apar frecvent în vocabularul domeniilor respective, menționarea sinonimelor după explicațiile în limba română, dar și indicarea unor contexte edificatoare pentru termenii mai dificili. Semnalăm câteva lucrări: Pop 1997; Bantaș, Năstăsescu 1998; Neagu, Șarpe 1999; Popa 2006; Vlad 2007; Nicolaescu 2014; Năstăsescu 2015, Para et. al. 2024.

3. Dicționare frazeologice bilingve

⁹ Exemplele citate respectă ortografia și punctuația folosite în Dobre 2001, Niculescu 2001.

Dacă în epocile anterioare, aceste tipuri de dicționare lipseau, începând cu 1966, se publică și astfel de producții lexicografice (de exemplu, Andrei Bantaș, Andreea Gheorghiiu, Leon Levițchi, *Dicționar frazeologic român-englez*, 1966, 398p.), iar ulterior, interesul pentru elaborarea unor astfel de lucrări devine evident. Menționăm câteva titluri: Nicolescu et al. 1967; Nicolescu et al. 1982; Levițchi 1981; Nicolescu 1997; Nicolaescu 2014; Nichifor 2019.

În 1994, la Editura Albatros, Virgil Lefter publică *Dicționar de proverbe englez-român*, „o selecție amplă a ceea ce ni s-a părut mai definitiv pentru proverbul englezesc de-a lungul secolelor” (Lefter 1994: 5). Lucrarea cuprinde aproximativ 4 800 de proverbe, ordonate alfabetic, după un cuvânt de bază marcat grafic prin litere cursive. Pentru fiecare proverb analizat, autorul menționează anul atestării acestuia, prezența în dicționarul lui John Heywood (ediția 1546) și în opera lui W. Shakespeare, traducerea proverbului englezesc și indicarea proverbelor românești echivalente sau cu sens înrudit. Foarte util este indicele de la sfârșitul volumului.

The cunning wife makes her husband her apron (1664) = Femeia isteată reușește să-și țină bărbatul sub papuc.

The crutch of time does more than the club of Hercules (1732) = Cârja timpului este mai puternică decât bâta lui Hercule; Timpul face și desface.

It is better to play with the ears than the tongue (1539) = Ascultă cu urechile, vezi cu ochii, dar taci cu gura; Mai bine să-ți pară rău că ai tăcut, decât că ai zis.

When heather-bells grow cockle-shells, the miller and the priest will forget themselves (1842) = Când o face plopul mere și răchita micșunele, popa și morarul n-or mai cere; Sacul popii îi fără fund.

This must be if we brew/sell ale (1678; Sw) = Cine umblă cu fier se umple de rugină.

He got out of the mucky and fell into the pucksy/He is gotten out of the myre and is fallen into the riuer (1616) = A cădea din lac în puț. (Lefter 1994).

În această categorie a dicționarilor care surprind creativitatea în limbă, includem și dicționarele de argou. După 1989, unul dintre primii autori de astfel de lucrări a fost Ștefan Nimară care publică *Dicționar de argou englez-român* (Editura Paco, 1993).

În 1999, la Editura Teora, Ștefan Balaban semnează *Dicționar de argou, eufemisme și expresii familiare englez-român*, o carte care continuă și îmbogățește demersul științific început în 1996 când publică *Dicționar de argou englez-român*, prin care pune la dispoziția cititorilor un inventar de circa 18.000 de termeni și

oferă explicații pentru cuvinte, expresii sau propoziții din argou sau din limbajul familiar precum și exemple contextuale, explicații privind etimologia ori zona geografică de utilizare (Balaban 1996: coperta IV).

În *Prefața* ediției din 1996, Ștefan Balaban își motivează interesul pentru cercetarea acestui domeniu, punctând existența

în evoluția limbii engleze contemporane, așa cum este ea folosită de toți vorbitorii din toate țările anglofone, două tendințe caracteristice: în planul limbii literare se constată o tendință spre simplificare, atât a pronunției, cât și a gramaticii, (...) ceea ce face ca limba engleză să fie mult mai accesibilă și mai utilizată pe plan internațional decât alte limbi considerate tradițional de largă circulație; pe de altă parte, în planul exprimării neformale, observăm preferința unui număr din ce în ce mai mare de vorbitori pentru termenii cât mai plastici și sugestivi, cu o valoare metaforică deosebită. Nonconformismul, sfidarea autorității de orice fel este un fenomen tot mai răspândit, iar forma sa de manifestare în limbă este „slangul” (*ibid.*: III–IV).

În plus, autorul remarcă tendința tot mai accentuată de pătrundere a termenilor familiari sau de argou în mass-media și mai ales în televiziune, fapt care conferă

comunicării un pitoresc și o savoare aparte, deci și o atractivitate sporită, care este de fapt numită *priză la public* (*priză* constituie el însuși un exemplu de deplasare a unui termen lexical dinspre exprimarea prea puțin formală către o zonă care pretinde o exprimare dacă nu foarte formală, cel puțin controlată (*ibid.*: II).

În ceea ce privește maniera de lucru, s-a căutat echivalentul românesc al cuvântului sau al expresiei respective, iar când acest lucru nu este posibil, se recurge la sinonime sau la contexte în care termenii pot fi mai bine înțeleși. Dacă expresiile din dicționar au două sau mai multe sensuri, ordinea inserării este dictată de cronologia apariției acestor sensuri, de frecvența folosirii lor, de răspândire etc.

dude – **s.** 1. Fante, dandy, tip îmbrăcat ostentativ 2. Musafir/vizitator la o fermă din Vest 3. (*negri* etc.) tip, individ (sin. *CAT, GUY*) – Am.

goof off – **vb.** 1. a fugi de muncă/treabă „ca dracu de tămâie”; „a tăia frunză la câini” (sin. *to goof around*); 2. a se fofila, a evita orice răspundere, a refuza să ia lucrurile în serios; 3. a lua totul în joacă, a se juca/ a se distra când altcineva „crapă-n treabă” – Am.

goof off – **s.** 1. chiulău, chiulangiu (sin. *Fuck-off*) 2. Pauză, „respiro”, perioadă de relaxare 3. chiuleală – Am.

În seria lucrărilor lexicografice dedicate argoului trebuie amintit volumul *Dicționar de argou englez-român* (Editura Niculescu, 2015), semnat de George Volceanov, Raluca Nicolae, George Paul Volceanov. Cartea cuprinde aproximativ 30 000 de cuvinte și expresii argotice și colocviale din limbajul tinerilor, al internaților, al deținuților și al infractorilor, al toxicomanilor, al lumii interlope, dar și al polițiștilor. Publicul vizat de autori include specialiști în domeniu, lingviști români și englezi deopotrivă, studenți, traducători literari din și în limba engleză, jurnaliști și publicul larg vorbitor de engleză și interesat de domeniul argoului.

Valoarea structurii interne, conținutul și nivelul științific general al producțiilor lexicografice bilingve englezo-române, româno-engleze înregistrează o creștere semnificativă, fapt evident atât prin lista de termeni propuși spre analiză care se îmbogățește constant (liste de cuvinte ce variază între 2 000–3 000 de cuvinte, în dicționarele care funcționează ca anexă la manualele școlare, și 140 000–150 000 de cuvinte în dicționarele

de mari dimensiuni destinate cercetării științifice), cât și prin soluțiile propuse care depind de profesionalismul autorilor de dicționare, de măsura în care stăpânesc limba și cele două culturi naționale – română și engleză – (avem în vedere activitatea de traducere a expresiilor frazeologice, a proverbelor și a tuturor acelor elemente care țin de specificul național, denumite generic *culture specific elements*).

Există tendința de a echilibra, în lexicografia bilingvă, numărul dicționarelor care au româna drept limbă de bază cu dicționarele care au o limbă străină ca limbă de bază. Menționăm că toate progresele înregistrate în această zonă sunt tributare existenței unor bune dicționare explicative unilingve (Seche 1969: 291).

Rolul dicționarelor bilingve (româno-engleze sau englezo-române) este mai mult decât evident, mai ales în contextul globalizării, un proces complex al epocii contemporane, o realitate obiectivă care face referire la o multitudine de probleme economice, politice, tehnologice, precum și la noutățile legate de limbă, de comunicare, de păstrarea identității naționale și culturale. Astfel, eforturile lingviștilor de a crea instrumente valoroase pentru traducerea din și în limba străină trebuie apreciate și valorizate așa cum se cuvine.

De altfel, folosirea intensivă a limbii engleze în toate domeniile vieții sociale este motivată de o serie de aspecte între care amintim:

- statutul limbii engleze – ca instrument principal al globalizării lingvistice, util în transmiterea și consolidarea valorilor culturale și materiale;
- rolul său în favorizarea accesului mai facil la noile tehnologii de comunicare: computerul, resursele internetului, telefonია mobilă;
- cunoașterea limbii engleze facilitează angajarea în câmpul muncii în țările străine etc.
- studierea limbii engleze în învățământul preuniversitar și universitar se răspândește din ce în ce mai mult; indiferent de specializarea pe care o urmează studentul, limbile străine sunt discipline obligatorii pentru pregătirea și formarea acestuia, la nivelul ciclului de licență și de masterat. Accesul la studiile doctorale este condiționat de probarea competențelor de comunicare într-o limbă de circulație universală, de preferat engleza sau franceza.

Concluzii

Cercetarea noastră a încercat să evidențieze importanța lexicografiei bilingve pe teren românesc, oferind, din perspectivă diacronică, un tablou al producțiilor apărute în acest domeniu, în special după 1989, de când s-a accentuat interesul românilor pentru limba și cultura engleză și americană; totodată s-au evidențiat progresele înregistrate în decursul timpului de fundamentul teoretic al acestei activități, metodele și modelele analitice care stau la baza elaborării unui dicționar bilingv, lucrare cu model structural complet deosebit de al altor tipuri de lucrări lexicografice.

BIBLIOGRAFIE

- Andronescu 1961a = Șerban Andronescu, *Dicționar de buzunar englez-român*, București, Editura Științifică.
- Andronescu 1961b = Șerban Andronescu, *Dicționar de buzunar român-englez*, București, Editura Științifică.
- Balaban 1996 = Ștefan Balaban, *Dicționar de argou englez-român*, București, Editura Teora.
- Balaban 1999 = Ștefan Balaban, *Dicționar de argou, eufemisme si expresii familiare englez-român*, București, Editura Teora.
- Bantaș 1965 = Andrei Bantaș, *Mic dicționar englez-român*, București, Editura Științifică.
- Bantaș 1968 = Andrei Bantaș, *Dicționar român-englez*, București, Editura Științifică.
- Bantaș 1983 = Andrei Bantaș, *Mic dicționar englez-român*, București, Editura Sport Turism.
- Bantaș 1991 = Andrei Bantaș, *Dicționar român- englez*, ed. a III-a, București, Editura Teora.
- Bantaș 1992 = Andrei Bantaș, *Dicționar englez-român*, 1992, retipărit: februarie 1996, București, Editura Teora.
- Bantaș 1998–1999 = Andrei Bantaș, *Dicționar englez-român, român-englez – 75000 de cuvinte*, București, Editura Teora.
- Bantaș *et al.* 1966 = Andrei Bantaș, Andreea Gheorghîțoiu, Leon Levițchi, *Dicționar frazeologic român-englez*, București, Editura Științifică.
- Bantaș *et al.* 1992 = Andrei Bantaș, Andreea Gheorghîțoiu, Leon Levițchi, *Dicționar frazeologic român-englez*, București, Editura Teora.
- Bantaș, Năstăsescu 1997 = Andrei Bantaș, Violeta Năstăsescu, *Dicționar economic român-englez*, București, Editura Niculescu.
- Bantaș, Năstăsescu 1998 = Andrei Bantaș, Violeta Năstăsescu, *Dicționar economic român-englez*, București, Editura Niculescu.
- Bantaș, Năstăsescu 1999 = Andrei Bantaș, Violeta Năstăsescu, *Dicționar economic român-englez*, București, Editura Teora.
- Bantaș, Năstăsescu 2003 = Andrei Bantaș, Violeta Năstăsescu, *Dicționar economic englez-român, român-englez*, București, Editura Niculescu.
- Clim 2007–2008 = Marius-Radu Clim, *Lexicografia modernă. Direcții și tipologii*, în ALIL, t. XLVII–XLVIII, București, p. 165–178, <http://alil.academiaromana-is.ro/wp-content/uploads/2012/05/Lexicografia-modern%C4%83.pdf>.
- Dobre 2001 = Romanița-Christina Dobre (coord.), *Dicționarul tehnic român-englez*, București, Editura Tehnica.
- Hălăceanu 1910 = Vergiliu E.M. Hălăceanu, *Marele dicționar român-englez și englez-român*, București, Editura Librăriei Socec & Co, Iași.
- Lefter 1994 = Virgil Lefter, *Dicționar de proverbe englez-român*, București, Editura Albatros.
- Levițchi 1960 = Leon Levițchi, *Dicționarul român-englez*, București, Editura Științifică.
- Levițchi 1965 = Leon Levițchi, *Dicționar român-englez*, ediția a II-a, revăzută și adăugită de autor și de Andrei Bantaș, București, Editura Științifică.
- Levițchi 1967 = Leon Levițchi, *Dicționar tehnic englez-român*, București, Editura Tehnica.
- Levițchi 1970 = Leon Levițchi (coord.), *Dicționar tehnic român-englez*, București, Editura Tehnica.
- Levițchi 1973 = Leon Levițchi, *Dicționarul român-englez*, București, Editura Științifică.
- Levițchi 1974 = Leon Levițchi (redactor responsabil), *Dicționarul englez-român*, București, Editura Academiei R.S.România, București.

- Levițchi, Bantaș 1971 = Leon Levițchi, Andrei Bantaș, *Dicționar englez-român*, București, Editura Științifică.
- Levițchi, Bantaș 1984 = Leon Levițchi, Andrei Bantaș, *English-Romanian Dictionary*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Levițchi, Bantaș 1992 = Leon Levițchi, Andrei Bantaș, *Dicționar englez-român (70.000 cuvinte)*, București, Editura Teora.
- Levițchi *et al.* 1981 = Leon Levițchi, Andrei Bantaș, Andreea Gheorghițoiu, *Dicționar frazeologic român – englez*, București, Editura Științifică și Enciclopedică
- Lolliot 1900 = Henry Lolliot, *Dicționar englez-român*, vol. I, II, București, Imprimeria Statului.
- Mihail 1965 = Bogdan Mihail ș.a., *Dicționar englez-român*, București, Editura Științifică.
- Năstăsescu 2015 = Violeta Năstăsescu, *Dicționar economic englez-român/român-englez*, București, Editura Niculescu.
- Neagu, Șarpe 1999 = Mariana Neagu, Daniela Șarpe, *An English-Romanian Dictionary of Economic Terms*, Galați, Editura Alma.
- Nichifor 1992 = Georgeta Nichifor, *Dicționar român-englez/englez-român*, București, Editura Orizonturi.
- Nichifor 2019 = Georgeta Nichifor, *Dicționar englez-român/român-englez pentru toți (50.000 cuvinte și expresii)*, București, Editura Niculescu.
- Nicolaescu 2014 = Cristina Nicolaescu, *Dicționar englez-român de expresii și terminologii specializate*, București, Editura Pro Universitaria.
- Nicolescu *et al.* 1967 / 1982 = Adrian Nicolescu, Liliana Popovici, Ioan Aurel Preda., *Dicționar frazeologic englez-român*, București, Editura Științifică.
- Nicolescu 1997 = Adrian Nicolescu, *Dicționar frazeologic englez-român*, București, Editura Teora.
- Nicolescu *et al.* 1982 = Adrian Nicolescu, Liliana Popovici, Ioan Aurel Preda., *Dicționar frazeologic englez-român*, București, Editura Științifică.
- Niculescu 1996 = Gabriela Niculescu (coord.), *Dicționar tehnic englez-român*, vol. II (M–Z), ed. a II-a, București, Editura Tehnica.
- Niculescu 1994 = Gabriela Niculescu (coord.), *Dicționar tehnic englez-român*, vol. I (A–L), ed. a II-a, București, Editura Tehnica.
- Niculescu 2001 = Gabriela Niculescu (coord.), *Dicționar tehnic englez-român*, București, Editura Tehnica
- Nimară 1993 = Ștefan Nimară, *Dicționar de argou englez-român*, București, Editura Paco.
- Pahomi, Popovschi 2019 = Tamara Pahomi, Liliana Popovschi, *Provocările lexicografiei: trecut, prezent și viitor*, în *Actele Colocviului „Filologia modernă: realizări și perspective în context European. Moștenire, Influență, Continuitate”*, Chișinău, Editura Tipocart Print SRL, https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/98-104_4.pdf.
- Panovf 1983 = Irina Panovf, *Romanian-English/English-Romanian Dictionary*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Para *et al.* 2024 = Iulia Para, Ionuț Riteș, Daniel Dejiță, *Dicționar englez-român de termeni și expresii de Intelligence*, București, Editura pro Universitaria.
- Pop 1997 = Lucia Pop, *Dicționar englez-român de afaceri*, Iași, Polirom.
- Popa 2006 = Ioan Lucian Popa, *Dictionar englez-român de termeni folositi în afaceri*, Iași, Institutul European.

- Sădeanu *et al.* 1958 = Florența Sădeanu, Șerban Andronescu, Valeria pop, Vladimir Streinu, *Dicționar englez-român*, București, Editura Științifică.
- Schönkron 1915a = Marcel Schönkron, *Dicționar englez-român*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
- Schönkron = Marcel Schönkron, *Dicționar român-englez*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, f.a.
- Seche 1966, 1969 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I–II, București, Editura Științifică.
- Valsamachi = Calligari Valsamachi, *English and Romanian Dictionary. Dicționar englez-român*, București, Editura Leon Alcalay-Librar Editor, f.a.
- Vlad 2007 = Mălina Vlad, *Dicționar de business englez-român*, București, Editura All.
- Volceanov *et al.* 2015 = George Volceanov, Raluca Nicolae, George Paul Volceanov, *Dicționar de argou englez-român*, București, Editura Niculescu.
- Zahareanu 1945 = Adrian Zahareanu, *Dicționar englez-român*, vol. I–II, București, Editura Tempo.

ON ROMANIAN-ENGLISH AND ENGLISH-ROMANIAN BILINGUAL LEXICOGRAPHY

ABSTRACT

Our paper provides an outline of the Romanian bilingual lexicography, from a diachronic perspective. The focus of the article is on the contemporary period, presenting the causes that determine the quantity and variety of bilingual dictionaries, the specialization of some lexicographers in different types of bilingual dictionaries, highlighting the aspects that distinguish contemporary bilingual lexicographical works from those written in previous stages. Our analysis focuses on the bilingual lexicographical works which have Romanian as a source language and the translation into English, as well as dictionaries which have English as a source language and the translation into Romanian, emphasizing the purposes of these dictionaries.

Keywords: *bilingual lexicography, lexicographer, source language, target language, vocabulary, terminologies, phraseologisms.*

**CONTRIBUȚII LEXICALE LA *DICȚIONARUL LIMBII
ROMÂNE ȘI LA DICȚIONARUL ETIMOLOGIC AL LIMBII
ROMÂNE*, REDACTATE SUB EGIDA ACADEMIEI ROMÂNE –
MS. 3517 BAR: NICOLAE MILESCU SPĂTARUL,
*HRONOGRAF DEN ÎNCEPUTUL LUMII. O SAMĂ DE
ÎNVĂȚĂTURI* (CCA 1658–1661)
(LITERA F)**

MIOARA DRAGOMIR*

Cele două texte copiate în ms. 3517 BAR, *Hronograf den începutul lumii* și *O samă de învățături*, prezintă un lexic bogat în sensuri, forme, etimologii cercetate în lista cuvintelor cu litera *F*, așa cum am întâlnit și în listele cuvintelor cu inițialele anterioare. Ambele texte sunt traduceri din limba greacă post-bizantină, realizată, după cum am arătat¹, în intervalul 1658–1661, de Nicolae Milescu Spătarul și copiat de doi scribi, în această copie-prototip, în perioada 1661-1672.

Lista termenilor cu inițiala *F* din cele două traduceri cuprinde 84 de cuvinte (și variante) din diferite sfere semantice, între care se regăsesc familii lexicale (*face, facere, făcut, făcător; fărâncat, fărâncătoriu; ferecat, ferecătură; ferice, ferici, fericire, fericit* etc.) și cuvinte polisemantice (*face, faptă, fire* etc.). Pentru anumite sensuri, aceste cuvinte reprezintă prime atestări, întâlnite în cele două texte: *falnic, faraon, făcător, făclie (de vânt), făicav, fâlui, fărâma, făurar, fecior (de suflet), feleluiat, fereca, fericire, fericit, fiastru, fierbinte, filosofie, fire, foarfeci, foc, frige, frânc, frâncesc, frânge, frunte, fugă, fum, fund (fundul pământului), furnic (ă)*. Pentru alte sensuri, cuvintele prezentate sunt atestări unice din epoca veche (raportat la DA): *facere, faptă, făt, felelui, feludă, ferici, filosof, floare, freca, frigare, frige, friptură, fulgera*. Pentru anumite sensuri, aceste cuvinte reprezintă atestări rare: *fașă, fărâncătoriu, fâișor, felon, ferecătură, fetie, frâu, frupt*. Unele cuvinte nu sunt înregistrate în DA: *feredeuș, ferire, fîta*.

Cuvintele din această listă sunt: *face, facere, falnic, faptă, faraon, farmac, fărâma, fărâncat, fărâncătoriu, fașă, făclie, fâgădui, făicav, fâișor, fâlui, fânină, fărâma, fărâmă,*

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ Am publicat, foarte recent, ediția critică a manuscrisului 3517 BAR, Milescu, *Hronograf*, în care sunt discutate aceste date.

făt, fățări, fățarie, făurar, fecioară, fecior, felelui, feleluiat, felon, feludă, fereca, ferecătură, feredeu, feredeuș, feri, ferire, ferice, ferici, fericire, fericit, fetie, fiastru, fiece, fiecine, fierbere, fierbinte, fietecare, filosof, filosofie, fin, finic, fire, fita, fliar, floare, foamete, foarfeci, foarte, foc, folosi, frământa, frate, frăție, freca, fricos, frigare, frige, friptură, frâmseate, frâmțășa, frânc, frâncesc, frânge, frâu, frunte, frundză, frupt, fugă, fulgera, fum, fund, fune, fur, furcă, furnic (furnică), fuște.

face vb. III < lat. *facere*, DA². 1. În DA sub sensul IV „(Complementul e o noțiune concretă) a da ființă sau naștere la ceva”, cu sensul (1) „(Despre Dumnezeu) a crea; a da naștere la ceva din nimic, prin propriile sale puteri”, cuvântul este atestat în CORESI, PS., CUV. D. BĂTR., ANTIM, P. În *Hronograf* verbul apare la diateza pasivă, cu forma veche de participiu, *fapt*, în textul: „Pentr-aceasta, nu fie cu minune nemăruî că s-au zămislit Dumnădzău în zgăul ceii *fapte* de mânuile Sale și luă de la însa trupu” (f. 550^v).

2. În DA sub sensul V „(Complementul e concret) a produce în sine un germen”, cu sensul (2) „(Despre semințe, plante etc.) a produce, a da, a dezvolta, a rodi”, cuvântul este atestat în VARLAAM, C. În *Hronograf* se află o altă atestare cu acest sens, în contextul: „Și pomii toți, și maslinii *să feaceră*, cum de mult veaci nu *să făcusă*” (f. 443^r).

3. Cu sensul (definit în DA sub sensul V) „(Complementul e concret) a produce în sine un germen”, „a naște”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, VS. În textul *O samă de învățături*, apare în contextul: „Bine să știi, fiiule, și să cunoști că lumea aceasta ieste isleatvșă, adecă străcată, că are începătură *de făcut*. Că lumea și toate zădirile lumii, câte să văd într-însă, den vreame ce au începătură de facere, vor să aibă și cónetu de străcare” (f. 595^r).

4. Cu sensul VII.3. „a valora, a prețui, a plăti, a costa, a aduce, a fi egal (cu)”, cuvântul este atestat în N. COSTIN, LET. II. În textul *Hronografului*, cuvântul este utilizat anterior, cu acest sens: „Apoi Irod... ce-i dzăcea și Agrîpa, 7 ai. Apoi Agrîpa cel micu, 27 de ai, *fac* de toți 104 ai” (f. 156^r).

5. În expresia *a i se face cuiva să* (DA, s.v. *face*), cuvântul nu are atestări din epoca veche. În *Hronograf* apare în două locuri: „Și altă nevoie nu avea Daniil acolo, fără ce i *să făcusă* a mânca” (f. 123^r); „Ș-au aflat împăratul pre acel câmpu niște ciuperce foarte frumoasă și i *s-au făcut* a mânca” (f. 220^r).

6. Cu sensul „a se preface, a simula”, în DA (s.v. *face*), cuvântul este atestat în PRAVILA MOLD., DOSOFTEI, VS., MINEI 1776, N. COSTIN, LET., NECULCE, LET. În *Hronograf* se află o atestare anterioară celei din traducerea lui Dosoftei: „Daca vor treace puțâni dzâle, iară Pahómie *să va faci* a să prosti de patriiarhie și va ședea patriarhu cu săbor de arhierei și de clirici” (f. 521^r).

² Pentru siglele din *Dicționarul limbii române*, ediția I, v. *Bibliografia DA/DLR*, disponibilă online la adresa <https://dlr1.solirom.ro/>, la pagina „Peritexte” (DA I₁, DA II₁).

7. Sub sensul „C. Reflexiv A-și lua începutul sau ființa”, cu sensul (4) „(Despre tablouri, imagini etc., ce se desfășură deodată, pe neașteptate, înaintea ochilor cuiva, ca și când ar lua atunci ființă) a se ivi, a se arăta, a se desfășura înaintea ochilor cuiva”, nu are atestări din epoca veche. În *Hronograf*, cuvântul cu acest sens se află în textul: „Împăratul fâraon au învisat într-o noapte unde *să făcea* pre marginea unii ape mari” (f. 21^v).

8. Cu sensul „a defeca”, cuvântul se află în pasajul: „Iară spurcatul de Árie, ca un păgân și începătoriu de éretici, luat-au plată de la Dumnădzău, că aicea au dat moartea rea, și de sârgu, și scârnăvă, *făcându-ș* mațale toate pre ședzut” (f. 546^r).

făcere s.f. < vb. *face*. Cu sensul „naștere”, cuvântul nu este atestat în limba veche în DA (s.v.). În *Hronograf* se află în contexte: „Răspunsul de pricină era cătră presviter de la Alexandria, adecă diiacon Ariie, grăindu cuvinte proaste și împotriva lui Dumnădzău, dzăcându cum că Cuvântul și Fiiul lui Dumnădzău ieste făcut zidire și *facere* și usăbit de firea Părintelui” (f. 533^v); „Den vreame ce Dumnădzău ieste Cuvântul, cumu-l faci tu zădire și *facere*?” (f. 535^r); „Lumea și toate zădirile lumii..., den vreame ce au începătură de *facere*, vor să aibă și conețu de străcare” (f. 595^r).

făcător, -oăre adj. < *face* + suf. -ător. În sintagma *făcător de viață* „(traduce pe paleoslavul *živo-tvorъ* sau pe grec. *ζωο-ποιός*) = (azi) dăător de viață”, cuvântul este atestat în BIBLIA 1688. În *Hronograf* se află o primă atestare: „Cu darul Duhului Svânt biruiră pre iconoboreți și feaceră dogmate, și aședzări, și întărituri pentru svintele icoani și pentru *făcătoarea* de viață Svânta Cruce” (f. 559^r).

fálnic, -ă adj. – „derivat din *fală*, prin suf. adj. -*nic* (formațiunea cuvântului ar putea să fie slavă și românii să fi primit de-a gata un tip slav. **hvalъnikъ*)”. „(Cu sens peiorativ) deșert, van, vanitos, lăudăros, trufaș etc.”, cuvântul este atestat în DA (s.v.) în CANTEMIR, ap. GCR I, iar substantivat – în DOSOFTEI, PS. În *Hronograf* se află prime atestări, în contexte în care se referă la vorbele cuiva, respectiv la persoana cuiva: „Strigă în gura mare Navuhudonosor și dzisă cu cuvântu *fálnic*, de la inema sa așa” (f. 112^r); „Valtásar foarte era om măreț și *fálnicu*, ca și cum era întâiu tată-său, Návuhudonósor” (f. 113^r).

făptă s.f. < „lat. *facta*, *-*am* (neutru plural devenit feminin singular)”, în DA (s.v.).

1. Cu sensul „naștere”, cuvântul nu apare în DA (s.v.). În *Hronograf* se află în contextul: „Așa să asămăna și Născătoarea a lui Dumnădzău Maică, carea ieste aleasă și lămurită dentru toate sămințâili, cât nu are asupră-i nice o prihană, ori den *făptă*, ori den fire, ori den gânduri, ce ieste adevărat svântă și Născătoarea lui Dumnădzău” (f. 346^r).

2. Cu sensul „(despre oameni: ceea ce a săvârșit sau a adus la îndeplinire cineva) operă, ispravă; p. ext. (ceea ce săvârșește, îndeplinește cineva) acțiune, act”, cuvântul este ilustrat cu citate din CUV. D. BĂTR., BIBLIA 1688, ANTIM, P. În textele noastre se află atestări anterioare celor din BIBLIA 1688: „Împăratul, audzând de aceastea, numai ce plângea și să olecăia, căce că cunoștea împăratul că toate *făpteli* acealea sânt de cătră dânsul” (*Hronograf*, f. 368^r); „Să priimești nu pre ceia ce vor să-ț întemeiezdă cuvinteli numai cu graiul..., ce pre ceia ce-ș vor încredința cuvintele și cu *fapte*” (*O samă...*, f. 603^v).

3. Cu sensul „spec. *Faptă bună sau rea* = bine (sau rău) făcut cuiva, cuvântul nu este atestat în epoca veche. În *Hronograf* se află următoarele atestări: „Și i să împlu și lui *fapta* și i s-au făcut precum au făcut și el creștinilor” (f. 309^r); „Stătu împărat în locul lui fiu-său și stracă *fapta* această rea ce vrea să înceapă tată-său și stracă svatul acela ce să făcuse pentru svinteli icoani” (f. 326^r).

4. Cu sensul referitor la creația lui Dumnezeu, „creatură, făptură”, cuvântul este atestat în N. TEST. 1648, VARLAAM, C. Textul nostru îmbogățește atestările cu două contexte: „Toate despre Dânsu să feaceră... Cea ce ieste dăruitoriul a toate *faptelor* ceriului și-a pământului” (f. 535^r); „Să nu slujești și să te închini *faptelor* celor zădite de Ziditoriul, fără ce numai Urdzătorului Dumnădzău să slujești și să te închini” (f. 561^r).

5. Cu sensul referitor la creația umană, „lucru, obiect”, în *Hronograf* cuvântul se află în contextul: „Știia precum va greși omul pre după ce-l va face și precum să va lepăda de Zăditoriul său, de Dumnădzău, și să va închina bodzâlor și-altor *fapte* de pre lume” (f. 553^v).

6. În *Hronograf* cuvântul are și sensul referitor la creația umană „facere, creație”: „Aceasta cetate, Solomul, au fost den *fapta* ei suptu ascultarea împărățiaiei grecești” (f. 466^v).

faraón, accentuat și **fáraon** s.m. – „intrat în limbă prin intermediul bisericii: paleosl. *faraon* ⲁ, gr. *Φαράω*”. Cu sensul „(literar) numele vechilor regi ai Egiptului”, cuvântul este atestat în N. COSTIN, LET. I. *Hronograful* oferă prime atestări: „Iar *faraón* tot<u-i> trimitea la Iósif, iară Iósif au deschis jicnițele și vindea tuturor” (f. 22^v); „Și-l dăru *faraon* cu de tot binele și să aședză Iákov în țara Eghípetului” (f. 25^r). În *Hronograf* se întâlnesc și utilizări adjectivale: „Împăratul *fáraon* au învisat într-o noapte unde să făcea pre marginea unii ape mari” (f. 21^r); „Jidovii ascundea cuconii și nu-i lăsa pre afară, de răul împăratului *fáraon*” (f. 28^v).

fármac, pl. **farmăci**, **farmece** s.n. < „din lat. pop. **pharmacum* (din grec. *φάρμακον*, «otravă, mijloace tainice spre a fermeca pe cineva»”, cf. DA (s.v.): „farmecul e sau acțiunea ce o exercită cineva spre a fermeca pe altul (sau pe sine), sau rezultatul acestei acțiuni, sau mijloacele tainice... pe care le întrebuințează”. Cu acest sens, cuvântul este atestat în COD. VOR., N. TEST. 1648, VARLAAM, C., ȘAPTE TAINE, PRAV. MOLD., BIBLIA 1688, DOSOFTEI. V.S., CANTEMIR, IST. Atestările din textul nostru sunt anterioare celei din PRAV. MOLD.: „Pe Nehtenávu fie-l fostu gonit Dárie cel mare, împărat a persilor, pentru vrăjile lui și pentru *farmăcile* lui” (f. 126^r); „Acesta... credea numai în vrăji, și în *farmăci*, și în mândrie, și în mulțame de băuturi și de // mâncări” (f. 345^v); „Să veade într-adevăr că lucrul acesta cu vrăji și *farmece* // proclețăști ai făcut” (f. 532^v).

fármăcă vb. I < din lat. pop. **pharmacare* (derivate din **pharmacum*), sau derivat românesc din *farmec*, cf. DA (s.v. *farmeca*). Cu sensul „a exercita asupra cuiva (uneori chiar asupra sa), cu farmece, adecă prin mijloace tainice, o influență supranaturală, cu scopul de a-i da înfățișarea sau a-i produce starea trupească ori sufletească dorită”, cuvântul este atestat în MOXA, N. COSTIN, LET. I. Textul nostru oferă o altă atestare, rară, înainte de scrierea lui N. Costin: „De ce, atâta o au *fármăcat* și o au buimăcit, câtu-i părea împărăteasăi că ieste Nehtenav frumos ca soarele” (f. 126^r).

fărmăcătóriu, variantă de la *fermecător* adj. < *fermeca* + suf. *-tor*. Cu sensul „care farmecă”, cuvântul este atestat în PALIA (a. 1582), ap. GCR. *Hronograful* prezintă o atestare rară: „Fiiul împăratului acesta, Leon, audzând dentru alțăi pentru Santavarin că-i om rrău ..., îl suduia și-l făcea minciunos și *fărmăcătóriu*” (f. 414^v).

fășă s.f. < „din lat. *fascia* (cu aceleași sensuri)”, cf. DA (s.v.). Cu sensul „(metaforic) vârsta aceea pe care omul o petrece «în fașă»: cea mai fragedă pruncie”, cuvântul este atestat în VARLAAM, C., CANTEMIR, HR. În textul nostru se află atestări anterioare scrierii lui Cantemir: „Și fiind în *fașe* încă sugărel Vasălie, l-au fost pus părințai supt umbra snopilor, să nu-l ardă soarele” (f. 401^v); „Maica lui Vasălie ș-au adus aminte și de sămnuul hulturului ce venisă pre vremea seacerii, de au fost făcând umbră fiu-său, pre când era pruncu în *fașe*” (f. 403^r).

făclie s.f. < „paleosl. *faklija* (cf. bg. *faclijs*). 1. Cuvântul pare a fi intrat în limba română prin serviciul religios”, cf. DA (s.v.). Cu sensul „lumânare mare de ceară, care se aprinde de obicei în biserici, la morți etc.”, cuvântul este atestat în anul 1588, în VARLAAM, C., în NECULCE, LET. II. Textul nostru oferă atestări mai timpurii decât cea din cronica lui Neculce: „Vădzură cum să pogorără îngerii den ceriu cu *făclii* aprinsă pren mânuile lor” (f. 105^r); „Învăță pre eparhul... să puie străgătorii să strâge pren Țarigrad, pren toate ulețâle, să aprindză *făclii* și candile toț oamenii, pre la toate casăle” (f. 282^r); „Țănea pren mânuile lor tot stâlpări de maslinu și cu *făclii* aprinsă și priimiră pre împăratul cu bucurie mare” (f. 309^v).

2. În sintagma *făclie de vânt*, cu sensul „(spec.) faclă”, cuvântul este atestat în M. COSTIN, LET. I și DOSOFTEI, V.S. *Hronograful* prezintă o atestare anterioară: „Și dacă svătuiră și să voroviră până la dzăuă, purceasără spre curtea împărătească, cu *făclii de vânt*, toț pren mânuile lor” (f. 428^r).

făgădui vb. IV < din magh. *fogadni* (derivat din *fogni* «a prinde»), „cu amândouă sensurile fundamentale ale cuvântului românesc: „a primi (la sine)” și „a se obliga, a se angaja, a promite”, cf. DA (s.v.). În *Hronograf* verbul are se sensul „a promite” și este folosit cu dativul: „Și nu suferi Dumnădzău aceasta, ca să să ameastece oamenii la ce sânt *făgăduite* lui Dumnădzău” (f. 354^v).

făicav, -ă neacc. adj. < din paleosl. *flicavŭ* (citește: *fl'cav*), cf. DA (s.v. *făicav*). Cu sensul „gângav”, cuvântul este atestat în scrierile lui Dimitrie Cantemir, HR. și IST. În *Hronograf* se află atestări anterioare; cuvântul este utilizat și ca nume propriu, în porecle: „Ș-au ars limba ș-au grăit *făicav* până la moartea lui” (f. 29^v); „Iară acesta împărat, Mihail *Făicavul*, era-i moșia lui de la Amóriia, și-i dzăcea *Făicavul* căce că grăia *făicav*” (f. 376^v); „Théodor, ficiorul candilariului, pre la împărăția lui Mihail *Făicavul* ș-a Tómei tíranul, 3 ai” (f. 587^r).

făișór s.n. < magh. *folyosó*, „galerie, coridor” (apropiat prin etimologie populară de *foiș* = frunziș), cf. DA, s.v. *foișor*. Cu sensul „(în limba veche, traducând pe *ανώγειον, δώμα, υπερώον*) cameră în catul de sus al unei case sau într-un turn; terasă; p. ext. turn, clopotniță”, cuvântul este atestat în MOXA, BIBLIA 1688, în anul 1698 în IORGA, B. R., MINEIUL 1776. În *Hronograf* se află atestări mai timpurii decât cele din BIBLIA 1688, cu varianta

făișor: „I-au așternut într-un *făișor* naltu și s-au sălășluitu acolo împreună cu acea sluguliță a sa” (f. 61^v); „Într-o dzi, primblându-să David prent-un *făișor* naltu den curțile sale, au vădzut de acolo pre o muieru într-o grădină” (f. 69^v); „Ieste acolo o besearcă foarte iscusită, sus ca un *făișor*, și stă pre 8 stâlpi de marmure” (f. 190^v).

făluî, cu varianta **hvălui**, vb. IV < derivat din *fală*, prin suf. denominal *-uiesc*, cf. DA, s.v. În DA, în legătură cu acest cuvânt, se specifică: „rar, în texte vechi din Munt.” Noi, însă, arătăm că acest cuvânt a circulat și în Moldova, fiind utilizat în *Hronograf* în mai multe locuri. Cu sensul „a se făli” și valoare reflexivă, cuvântul este atestat în BIBLIA 1688. *Hronograful* oferă atestări mai timpurii: „Împăratul era bucuros să nu fie cinstea și izbânda la bulgari, să să *făluiască* c-au biruit bonicul lor pre toț bonicii greci” (f. 403^v); „Și-i era dragă curviia și mândreațale, să să *făluiască* cătră oameni” (f. 377^r). Cu același sens, valoare tranzitivă și varianta *a se hvălui*, cuvântul este atestat în anul 1746, MĂRGĂRITARE. *Hronograful* prezintă o atestare anterioară: „Împăratul petrecea foarte pângărit... și mâncând și bând cu o samă de boiéri, multe să *hvăluia* și-i urla capul pentru svântul săbor” (f. 323^v).

fănină variantă pentru **făină** s.f. < lat. *farina*, cf. DA, s.v. *făină*. Varianta *fănină* este explicată astfel: „În celelalte părți [în afară de «nordul Mureșului, împreună cu o parte din Bucovina și din Moldova de nord»], „s-a născut, prin asimilarea lui *r-n > n-n*, *fănină*, păstrat încă în unele regiuni (în Banat cu *n* muiat *fănină*) și în literatura veche” (s.v. *făină*). Această variantă apare în *Hronograf*: „Și dac-au vădzut, acei patru buboș, câmpul plin de dobitoace, și de *fănini*, și de vin, și de haine, și de bani, s-au și dus înapoi la samarineani” (f. 87^r).

fărâma vb. I < derivat vechi din *fărâma*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „a sparge, a rupe, a frânge, a sfâșia ceva (sau pe cineva) cu atâta violență, încât să se prefacă în bucățele, în fărâme”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S., BIBLIA 1688, CANTEMIR, HR., NECULCE, LET., II, N. COSTIN, LET. II. Atestarea pe care o aflăm în *Hronograf* este anterioară acestora: „Alțai *fărâma* condeaie de peane și de trestii și-i arunca în barbă” (f. 427^r).

fărâma s.f. – „e același cuvânt ca alb. *Ōgēime* și amândouă cuvintele derivă, pe cât se pare, dintr-un colectiv **farrīmen* (de la *far*, *farris* și suf. *-imen*, foarte uzitat în albanoromânește «o grămadă de fărâmițe»” (DA s.v.). Cu sensul „bucată (de obicei mică) dintr-o materie sau dintr-un obiect care s-a spart, s-a zdrobit, s-a sfărâmat etc.”, cuvântul este ilustrat cu citate din TETRAEV., CUV. D. BĂTR., VARLAAM, C., NECULCE, LET. II. În textul nostru se află o altă atestare, înainte de cronică lui Neculce: „Și-i da de mâncat numai câte o *fărâma* de pâine și câte puțână apă, de-l leșina” (f. 308^v).

făt s.m. < din lat. *fētus*, cf. DA (s.v.). 1. Cu sensul „plodul sau copilul în pânțele mamei”, cuvântul nu are atestări din epoca veche. În *Hronograf* se află în contextul: „Purceasă împărăteasa iarăș grea cu *făt*” (f. 131^r).

2. Cu sensul „(spec.) copil sau prunc îndată după naștere”, cuvântul nu are atestări din epoca veche. În *Hronograf* este prezent în pasajul: „Den ceialaltă fată a lui Iangariu, au născut iarăș un *făt*” (f. 484^r).

fățări vb. IV – „derivat din *fățare*; cuvântul negăsindu-se în scrieri populare, pare a fi de origine literară..., traducând pe paleosl. *lice-měriti*, propr. «a măsura fața». Iar acesta pe gr. *προσωποληπτέω*” (DA s.v.). Cu sensul învechit „a ține seamă de poziția socială, de trecerea sau de rangul unei persoane și (prin urmare) a părtini (la judecată) pe cineva în dauna altuia”, cuvântul este atestat în PRAVILA TÂRGOVIȘTE, N. COSTIN, LET. II, în anul 1651 DOC., *ap.* IORGA, B.R., în anul 1716 (URICARIUL V). Textul *Hronografului* prezintă o atestare timpurie: „Să nu fătărești bogatului la giudețu, nice să-ț fie milă de sărac, căce că giudețul ieste a lui Dumnădzău și nu va plăcea strâmbătatea dreptului, adecă lui Dumnădzău” (f. 545^v).

fățările s.f. < derivat din *fățări*, prin suf. abstr. *-ie*” (DA, s.v.). 1. Cu sensul „considerație față de poziția socială, de trecerea sau de rangul unei persoane și (prin urmare) părtinire (la judecată), favorizare a cuiva în dauna altcuiva, parțialitate, fățărnicie”, cuvântul este atestat în COD. VOR., MOXA, N. TEST. 1648, URECHE, LET. I, BIBLIA 1688, NECULCE, LET. II. *Hronograful* și *O samă de învățături* prezintă atestări înainte de BIBLIA 1688: „Să cutremura toț de dânsul și era fără fățările tuturor, ori a boiëriu, ori a sărac” (f. 496^r); „Să fie giudețul fără fățările și să nu-i fie rușine de boiëriu, nice să pârtimească, a ruda a lui, de va fi, nice să-i fie milă de sărac la giudețu, ce să fie ș-a bogat, ș-a sărac tot cu dreptate” (f. 545^v); „Pre după ce să va înnoi lumea și vor învie morțâi, să vor giudeca la Giudețul cel fără fățările și fără mită” (f. 595^r, cf. f. 284^r).

2. Cu sensul „fățărnicie, prefăcătorie, ipocrizie”, cuvântul este atestat în COD. VOR., N. TEST. 1648, CUV. D. BĂTR., VARLAAM, C., MINEIUL 1776. În *Hronograf* se află o atestare înainte de MINEIUL 1776: „Iară fără atâta, să aveț mână tinsă cătră toț, și limbă dulce, și nemândrie, și giudeț dreptu, fără fățările” (f. 417^v).

făurar, făurariu, feurar(i) subst. < lat. *febr(u)arius*, cf. DA (s.v. *făurar*). Cu sensul „(luna) februarie”, cuvântul este atestat la DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf* se află mai multe atestări anterioare, cu forma *făurar*, dar și cea, se pare, cu hiperliterarizare, *feurar*: „«Ce lună ieste aceasta?» Iară elu-i spuse că ieste luna lui *făurar*” (f. 108^r); „Acestu împărat au mai pus luna lui ghenuariu și luna lui *făurariu* și s-au făcut 12 luni” (f. 146^v); „Împărăteasa lui Roman, Theodora, au murit în șeasă a lui *feurar*” (f. 429^v); „Cădzură ploi greale la Antiohiia, foarte, și tot întruna au ținut, de la *feurari* până la maiu” (f. 443^r, cf. f. 278^r – *făurar*, f. 281^v – *feurar*, f. 432^v – *feurari*).

fecioară s.f. < lat. **fetiola* (diminutiv de la *feta*; la început cuvântul a însemnat *fetiță*, precum reiese din diminutivele *fecioriță* și *feciorea*), cf. DA (s.v.). Cu sensul „fată (nepătată, neprihănită), fată-mare, virgină”, cuvântul este atestat în PRAVILA MOLD., URECHE, LET. I, NECULCE, LET. II. *Hronograful* prezintă o atestare înainte de cronică lui Neculce: „Boieriul acela... s-au dus la casă-și ș-au aflat o fată *ficioară*, ce-au avut, ieșită den minte și nebună” (f. 427^v).

feciór s.m. < lat. **fetiulus* (diminutiv din *fetus*. Sensul original trebuie să fi fost „făt, copil mic”, precum apare la Coresi; cu timpul a înlocuit, însă, pe *făt*), cf. DA (s.v.). În *Hronograf*, cuvântul apare în sintagma *fecior de suflet*, cu sensul „copil de suflet”, atestat în

MINEIUL 1776 și în anul 1784, *ap.* GCR I. Atestările din textul nostru sunt mai timpurii: „Fata lui faraon, unde l-au vădzut atât frumos și arătător..., l-au făcut să-i hie *fecior de sufletu*, Moisi” (f. 29^r); „Și daca s-au mai înălțat, l-au făcut să le hie *fecior de sufletu*” (f. 118^r).

feleluí vb. IV < magh. *felelni*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „a răspunde”, cuvântul nu are atestări din epoca veche. În *Hronograf* se află în contextul: „Iară patriarhul, dac-au vădzut că nu va mai hi într-altu chip, nice să va mai întoarce firea împăratului, ce-i ieste cu tot adevărul, l-au lăsat *să feleluiască* el, cu sufletul său, naintea lui Dumnădzău” (f. 205^v).

feleluiát variantă de la *felelet* s.n. < magh. *felelet*, cf. DA (s.v. *feleleat*). Cu sensul „(numai prin părțile foarte influențate de limba ungurească) răspuns”, cuvântul apare într-un document, *ap.* IORGA, S.D. XII, din anul 1690. *Hronograful* prezintă o atestare anterioară: „Iară patriarhul, dac-au vădzut că n-au creștinii nice un *feleluiatu* despre împăratul, nici de bine, nici de rău, s-au sculat și s-au dus tocma la Râmu, la împăratul Ualian și la popa de Râmu” (f. 222^r).

felon, falon s.n. < paleosl. *felonū* (m.-grec. *φελόνιον*), cf. DA (s.v.). Cu sensul „veșmânt preoțesc, fără mâneci, deschis numai la gât etc.”, cuvântul este atestat în anul 1588, în CUV. D. BĂTR. I și în NECULCE, LET. II. În *Hronograf*, cuvântul este preluat din textul grecesc, *φελώνη*, K (68). Textul nostru oferă atestări ale cuvântului cu două forme, înainte de cronică lui Neculce: „Era și alt vășmânt făcut lung, de să îmbrăca preste tot, cum ari hi un *falon* lung până în pământ, ce să chema podir” (f. 46^v); „Strânsără toate svintele moștii și le luară ..., și *feloani*, și patrafire, și năracliță ..., și aerul cel mare de la Svânta Sofiia” (f. 459^v).

felúdă, variantă de la *felucă* s.f. < it. *feluca* (arab. *fulk* „corabie”), cf. DA (s.v. *felucă*). În *Hronograf*, însă, cuvântul a fost preluat din textul grecesc, K (p. 425): ngr. *φελούδα*; cf. și ngr. *φελούκα*, în DNR, „ambarcațiune ușoară cu pânze”. Cu sensul „(rar) corăbioară lungă și îngustă, purtată cu pânze și lopeți și obișnuită în Mediterana” (DA), cuvântul nu are atestări din epoca veche. În *Hronograf* se află în contextul: „Și-i scoasără pre taină cu vasul acel sprinten, ce să cheamă *feludă* și purceasără de ieșiră pre poarta ce să dzăcea Chinigus” (f. 477^r).

ferecá vb. I < lat. *fabricare*, cu o discuție etimologică dezvoltată, cf. DA (s.v.). Cu sensul „(despre oameni) a-i lega cu fiare, a-i arunca sau băga în fiare (lanțuri, obezi), a-i încătușa” (DA), cuvântul este atestat în NECULCE, LET. II. În *Hronograf* se află mai multe atestări anterioare: „Și, dacă-l prinsă, l-au *ferecat* și de mânuri și de picioare și l-au adus de l-au închinat împăratului” (f. 273^v); „Și-l prinsără pre tată-său viu și i-l adusără și-l *ferecară* cu obeade mari de hieru” (f. 308^v, cf. f. 300^r).

ferecát adj. – de la verbul *fereca*. În *Hronograf* apare și participiul *ferecat*: „Să izbăvi Mihail den foc și-l băgă împăratul în temniță, cu obeade *ferecat* la picioare” (f. 374^v).

ferecătúră s.f. < derivat din *fereca* + suf. abstr. *-ătură*, cf. DA. Cu sensul „îmbrăcăminte de aur, argint sau de pietre prețioase a unui obiect”, cuvântul apare în MOXA. Textul *O samă de învățături* oferă o atestare prețioasă: „Vitejiia iarăș să asămănă

cu o parte de mândrie, că să nădeajduiește bărbații și-și împodobească trupul și-l luminează cu *ferecături*, cu aur și cu scule” (f. 598^v).

feredeu s.n. < magh. dial. *feredő* (lit. *fürdő*), cf. DA (s. v.). Cu sensul „baie (putină, edificiu, stabiliment, stațiune balneară)”, cuvântul este atestat în PRAV. MOLD., VARLAAM C., N. COSTIN, LET. II, NECULCE, LET. II, CANTEMIR, IST. În *Hronograf* se află atestări anterioare celei din scrierea lui N. Costin: „Feace *feredeae* de treabă și adusă izvoară răci și buni și acolo gândisă să facă cetate” (f. 180^v); „Aflându-să el acolo, la orașul Săracusa, într-o dzî marsă la *feredeu* să să scalde” (f. 313^r); „El marsă la *feredeu* cu Mihail, să să scalde” (f. 445^v, cf. f. 166^r, f. 176^v, f. 224^r, f. 466^r).

feredeuș s.m. < *feredeu* + suf. -uș. Cuvântul nu este înregistrat în DA. *Hronograf*ul oferă două atestări, cu sensul „cel care se ocupă de baie; băieș”: „Într-o dzî, scăldându-să în *feredeu*, iară un *feredeuș* a lui, anume Narchisu, l-au zugrumatu acolo” (f. 166^r); „Acolea, în *feredeu*, era un *feredeuș* anume Andreiu” (f. 313^r).

feri vb. IV – et. nec.; este posibil un prototip **ferire* „a serba o zi”, cf. DA (s.v.). 1. Cu sensul „(p. gener.) a păzi ceva (nealterat), a păstra, a conserva ceva (neatins)”, cuvântul este atestat în PS. SCH., PRAV. MOLD., AXINTE URICARIUL, CANTEMIR IST. În *Hronograf* se află atestări anterioare celei din scrierea lui Cantemir: „Au și trimis în toate părțile Ierusalimului ca să să străce toate capiștele și să ardă toț bodzii, numai să să *ferască* numele lui Dumnădzău den nălțime” (f. 92^v); „De are fi născut Hristos ca un om numai, nu ar fi fostu putut *feri* curățâniia Maicei Sale, neatinsă și nestrăcată” (f. 548^r).

2. Cu valoare reflexivă și sensul „a se păzi”, cuvântul este atestat în CUV. D. BĂTR., DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf* se află o atestare anterioară celei din traducerea lui Dosoftei: „Pasă de te du cu blândează dencătro te-au adus și *te fereaste* să nu faci nevoie cuiva pre cale” (f. 532^v).

ferire s.f. – abstractul verbal de la *feri*, neînregistrat în DA. În textul *O samă de învățături* se află în pasaje: „Alțâi, iarăși, pentru conteneala și *ferirea* poftelor lumești, adecă pentru pângărirea trupului, carele-i să fie vasu curat sufletului” (f. 592^v); „Fiindu cu socoteală și cu *ferire* de frămseate trupești, să nu te prindă în cursăle lor” (f. 599^v).

ferit, -ă adj. din participiu – de la verbul *feri*. În *Hronograf* se află și participiul verbului *a feri*: „Nice Noe, nice Enoh, nice Avraam, nice Moisi, nice David și nice unii dentru proroci și bărbați svinți, nice unii n-au ținut *ferit* pravila deplinu” (f. 552^r).

ferice adj. < lat. *felix*, -*icem*, cf. DA (s.v.). „în întrebuințarea lui de adj. predicativ, *ferice*, luându-se drept un fel de exclamație, s-a alăturat la fraze ca: vai de mine!, halal de el! etc.” și are atestări în COD. VOR., CORESI, PS. În *Hronograf*, cuvântul este prezent în contextul: „O, *ferice* de șerbii și de șearbele carii stau înaintea ta de slujescu și audu cuvintele rostului tău ceale înțeleapte!” (f. 77^r).

ferici vb. IV – derivat din *ferice*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „a slăvi, a proslăvi, a glorifica”, cuvântul nu are atestări din epoca veche. În *Hronograf* și în textul *O samă de învățături* se află în contextele: „Să fie deșteptat a-ș purta grijea împărăției și-a năroadelor și să nevoiască pre urmă mai bini să-l *fericească* oamenii decât să-l blastăme” (f. 442^r); „Și-i

îngropară cu cinste la o mănăstire a lor și toți cu totul i-au *fericit* și i-au pomenit” (f. 463^r); „Truda și nevoința urmării cei bune ți o lăudam și o fericimu” (f. 596^v).

fericire s.f. – „infinitivul lui *ferici*, devenit abstract verbal (pierzând însă sensul de abstract verbal și luând înțelesul abstractului adjectival *fericie*, pe care l-a înlocuit)”, cf. DA (s.v.). Cu sensul „stare sufletească în care omul se consideră fericit”, cuvântul este atestat în anul 1702, într-o LITURGHIE. *Hronograful* oferă o atestare mai timpurie: „Acesta ieste chipul a Fiiului ș-a Cuvîntului lui Dumnădzău, carele s-au făcut pentru noi omu și, pentru Însu, toată firea omenească au venit la *fericirea* de întâiu” (f. 561^v).

fericit, -ă adj. – „participiul verbului *ferici*, devenit adjectiv”, cf. DA (s.v.); „(cu sens neutru) care se află într-o stare de înaltă mulțumire sufletească”, cuvântul este înregistrat în CANTEMIR, ap. ZANNE, P. III. *Hronograful* prezintă o atestare mai timpurie: „Pusără în locul lui pre Sărghie, egumănu de la Mănăstirea lui Emanuil, iarăși om cărtulariu și *fericit*” (f. 441^v).

fetie s.f. – „derivat din *fată*, prin suf. abstr. -ie”, cf. DA (s.v.). Cu sensul „feciorie, virginitate”, cuvântul este atestat în MOXA și DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf* se află o atestare înainte de traducerea lui Dosoftei: „Nice să te înșeale firea, să dzâci la inema ta cum Dumnădzău au încăput în zgău de muiere și cum au născut să nu să fie atinsu *fetiia* maicăsa” (f. 549^r).

fiaștru s.m. < lat. *filiaster*, -trum, cf. DA (s.v.). Cu sensul „fii vitreg”, cuvântul este atestat în anul 1676, ap. IORGA, S.D. VI și la NECULCE, LET. II. Utilizarea din *Hronograf* ar fi o primă atestare: „Cât stătu împărat, au și trimis pre un *fiaștru* a lui Velisarie, anume Fotino, om cărtular și părinte bun sahastru” (f. 283^v).

fiecé pron. nehot., adj. nehot. < *fie* + *ce*. 1. pron. nehot. Cu sensul „orice”, cuvântul apare în *Hronograf* în contextul: „Să nu-i daț să bea, nice *fiece* să-i daț să mănânce” (f. 55^r).

2. adj. nehot. Cu același sens și valoare adjectivală, cuvântul se află în contextul: „Nice să cuvine să creadză giudețul *fiece* cuvinte cu pâra și cu ce defaimuri, fără să nu cearcete bine și de amăruntul” (f. 545^v).

fiećine pron. nehot. < *fie* + *cine*. În *Hronograf*, cuvântul are sensul „oricine”: „*Fiećine* să încredințadză dentr-aceastea pisanii precum ieste adevărat... întruparea Domnului Hristos” (f. 554^r).

fiérbere, cu varianta **hiérbere** s.f. – abstractul verbal de la *fierbe*. Cu sensul figurat „agitare, agitație, iritare, mișcare agitate, zgomot clocotitor”, cuvântul nu are atestări în epoca veche. În *Hronograf* este utilizat de două ori: „Capul împăratului tot și i l-au crăpat de au curs sânge multu în besearecă și s-au ca ametât deodată și împăratul. Să feace un sunet mare și o *hiérbere* de oameni în besearecă” (f. 422^r); „Să rugă împăratului să dea învățătură năroadelor să să potoale, să nu fie gâlceavă și *fiérbire*” (f. 532^r).

fiérbinte adj. < lat. *fervens*, -entem, cf. DA (s.v.). Cu sensul figurat „înfocat, înflăcărât, aprins, din toată inima”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, PS. și ANTIM, P. În textul *O samă de învățături* se află o primă atestare: „Zâdeaște țaie nădeajdea spre

Dumnădzău și fii spre însu cu credință *fierbinte* și strașnică și te închină Părintelui, și Fiului, și Svântului Duh, Troiței neîmpărțate, unui sângur Dumnădzău” (f. 593^v).

fietecăre pron. nehot. < *fie* + *care*. Cuvântul apare în diferite texte vechi. *Hronograful* oferă o altă atestare: „Pentr-acesta lucru, trebuie cu mare socoteală să se cearce cuvintele ceale de pre pizmă și defaimurili carele să grăiescu pre strâmbul pentru oamenii, *fietecare*” (f. 545^r).

filosóf s.m. < gr. φιλόσοφος, cf. DA (s.v.). **1.** Cu sensul „cel ce se ocupă cu filosofia”, cuvântul se află în VARLAAM, C., DOSOFTEI, V.S. *Hronograful* prezintă alte atestări, anterioare celei din traducerea lui Dosoftei: „S-au strânsu acesta svântu săboru cu vreau împărătească și au fostu strânși atîtea *filosofi*, și dascalî învățați, și ritorî” (f. 536^r); „4 slove le-au găsat *filosoful* Cadmu, iară alte patru le au izvoditu *filosofii* Simonid și Epiharmu, precum să scriu mai de înțales la poveastea Troadei” (f. 578^r, cf. f. 356^v).

2. Cu sensul „astrolog”, cuvântul nu are atestări în epoca veche. În textul nostru se află în contextul: „Când au fostu a doa dzi, strânsă împăratul pre toț preamândrii, și pre toț *filosofii*, și pre toț vrăjitorii, și vădzătorii de steale și // le-au arătat aceale slove și nime n-au putut să le dezlege, nice să le înțaleagă ce tâlcuiescu și ce spunu” (f. 114^r).

filosofie s.f. < gr. φιλοσοφία, cf. DA (s.v.). **1.** Cu sensul „știința principiilor și a cauzelor”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf* se întâlnesc atestări anterioare: „Așjidirea, acesta împărat multe odihne și lucruri bune au făcut creștinilor, adecă școali de învățături de dascălii și de *filosofii* și de alte fealur de învățături, de toate” (f. 464^r); „Să știia... cu marele Vasilie încă de la Athina, de cându au fostu învățând la o școală și la un dascalu amândoi *filosofie*” (f. 217^r); „Era împăratul acesta cu de toate lucrurile ceale buni împodobit; că era întâiu înțeleptu și blând și știia *filosofie* și carte, cât nu să afla lesne ca dânsu” (f. 433^r); „Socrat, filosoful, ieste mai fericit întru oameni și toți alții cât petrec viața lor cu *filosofie* ca și dânsul” (f. 578^r, cf. f. 423^v, f. 518^v).

2. Cu sensul „confirmarea vieții după niște principii filosofice, înțelepciune”, cuvântul apare în DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf* se află o atestare anterioară: *Acesta Leon și alte multe canoane și samoglasne au făcut den filosofia sa, de au împodobit svânta besearecă cu tvoreniili <=creațiile> lui* f. 417^r.

fin, -ă s.m. < lat. **filiānus* și **filiāna* (de la *filius*), cf. DA (s.v.). Cu sensul „cel sau cea botezat(ă) sau cununat(ă), privit(ă) în raport cu nașul (nașa) sau nunul (nuna), cu care și stă într-o intimă rudenie sufletească”, cuvântul este atestat în PRAV. MOLD., în anul 1670, ap. URICARIUL XXV, în DOSOFTEI, V.S., în anul 1725, ap. URICARIUL XIV, în anul 1762, ap. IORGA, S.D. XIII. *Hronograful* prezintă o atestare înainte de cea din anul 1670: „Făcea paraclisă și bdenii și botedza *fini* în toate dzâle și-i dăruia și da milostenie pre la săraci” (f. 449^v).

finic s.m. < paleoslav. *finikъ*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „(învechit) palmier curmal”, cuvântul este atestat în VARLAAM, C., BIBLIA 1688, ANTIM, P. Atestarea din *Hronograf* este anterioară celei din textul biblic: „Năroadele era toate cu stâlpări de *finicu* pre a mână” (f. 176^r).

fire, cu varianta **fire** s.f. – „infinitivul verbului *a fi*, devenit abstract verbal”, cf. DA (s.v.). 1. Cu sensul „natura (considerată ca esență sau proprietate inerentă în orice făptură); cf. ființă, fel, rost”, cuvântul este atestat în PALIA, în anul 1648, *ap.* UDRISTE NĂSTUREL. În *Hronograf* se află o altă atestare: „S-au milostivit Dumnădzău, pentru rugămintea lui Daniil și pentru lacrimile lui Navuhodonosor, și l-au iertatu și ș-au venit iarăș în *fire*, cum au fostu întâi, om” (f. 113^r).

2. Cu sensul „predispoziție intelectuală, minte, pricepere, (fig.) cap, gând, cuget; cumpăt”, cuvântul este atestat în anul 1632, *ap.* GCR I, NECULCE, LET. II, ANTIM, P. În *Hronograf* se află atestări înainte de cronică lui Neculce: „Iară acest împărat s-au îndemnatu cu *firea* sa ș-au făcut un pod de piatră” (f. 164^r); „Când vei ceti cniglele și vei socoti bini Scrisorile și ți să va destupa *firea* capului cea întunecată, atunce ți s-a lumina întunearecul” (f. 526^r, cf. f. 455^r; f. 530^r).

3. Cu sensul „natură (omenească considerată ca predispoziție sau înclinare sufletească), fel de a fi, pornire; caracter, temperament; apucături, obicei, nărav învăț”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, PS., NECULCE, LET. II, N. COSTIN, LET. II. *Hronograful* prezintă atestări mai timpurii: „Să potriviiia amândoi la toată *firea* și la tot sfatul, atâta cât era amândoi îngiugaț în giugul diiavolului” (f. 170^r); „Nu-ș potoliiia *firea* a nu faci svinte mănăstiri și beseareci, ce mai tare o înhiebânta cu poftă suflețască să tot facă și tot au făcut întru toată viiața împărățâii sale” (f. 412^v). În textul nostru, cuvântul cu acest sens se întâlnește și într-o expresie: „Iară Roman, dacă stătu împărat, multe bune feace, că era om bun și *de fire*” (f. 443^r, cf. f. 180^r, f. 196^r, f. 205^v, f. 316^v, f. 322^v, f. 330^v, 346^r, f. 403^v, f. 510^v, f. 519^r, f. 544^v).

4. Cu sensul „făptură, creatură”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S., NECULCE, LET. II, MINEIUL 1776. În *Hronograf* se află atestări anterioare: „Un prieten a patriarhului, boiër mare den casa împăratului, l-au întreat în ce chip ai rămas așa, fără *fire* trupască, de nu să cunoaști nemică” (f. 394^r); „Eu mă închin crucii, însă nu *firii* lemnului, ce celui pre însă răstignit, Hristos” (f. 564^v); „Jidovii să închina celor doi heruvimi de aur făcuți și vărsați, ce era puși deasupra chivotului cu pravila de învățătura lui Dumnădzău, ce nu să închina *firei* aurului” (f. 567^r).

5. Cu sensul „natură (considerată ca substanță), cf. față, ipostaz”, cuvântul este atestat în VARLAAM, C., EVANGHELIE ÎNVĂȚĂTOARE (1644), MINEIUL 1776. În *Hronograf* se află o serie de atestări anterioare *Mineiului*: „Svântul săbor a șeasa blastămă și anathematiseaște pre unii ca aceștea ș-au văzglășit <=așezat> cu tot adevărul pre Domnul Iisus Hristos în doaa voi de *fire* și în doaa lucruri de *fire*, ca deplin Dumnădzău și deplin omu” (f. 323^v); „Și nu păru lui Dumnădzău lucru necinstit acesta, den vreama ce *firea* omenească ieste zădită de mâna lui Dumnădzău” (f. 550^v); „Pre după învierea lui Hristos, întâiu muierilor să deade bucuria, mironosățălor, adecă *firei* muieresti” (f. 551^v, cf. f. 368^v, f. 459^v, f. 537^v, f. 530^v, f. 533^v, f. 535^v, f. 548^v, f. 549^r).

fita subst. < gr. *φίτα*. Cuvântul nu este înregistrat în DA. În *Hronograf* se află în contextul: „Li s-au arătat cum va să împărățască un păratu fără zăbavă și numele-i va hi pre slova dentâiu *fita*” (f. 223^v).

flîar s.m. < ngr. *φλύαρος*, vorbăreț, palavragiu, limbut’, cf. DNR. Cuvântul nu este înregistrat în DA. Cu sensul figurat „cuvinte rele”, cuvântul este utilizat în *Hronograf*: „Arie..., grăindu cuvinte proaste și împotriva lui Dumnădzău, dzăcându cum că Cuvântul și Fiiul lui Dumnădzău ieste făcut zidire, și facere, și usăbit de firea Părintelui. Și iarăș mai dzăcea cum odănăoară au fost ș-apoi iarăș cum nu-i, grăind niște *fliarii*, adecă îmbălături, ca un eretic cu *fliaru* la gură, ce era” (f. 533^v).

floăre s.f. < lat. *flos, florem*, cf. DA (s.v.). Cu sens figurat, cuvântul nu are atestări din epoca veche. În *Hronograf* se află o astfel de atestare: „Începură, o samă de arhierei, a împodobi precinstit capu a împăratului cu cununi de cuvinte lăudate, de *flori* de mult prețu, și alții îl podobiia cu blagoslovenii” (f. 534^r).

foámete s.f. – cf. *foame*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „lipsă mare de hrană (ce bănuie în vreo regiune, cf. secetă)”, cuvântul este atestat în TETRAEV. (1574), BIBLIA 1688, N. COSTIN, LET. II. Atestarea din *Hronograf* este anterioară celei din textul biblic: „Iar pre aceeaa vream, iar să feace *foamete* peste tot locul // și să mira Isaac ce va face” (f. 15^r).

foárfeci s.f. < lat. *forfices* (pl. de la *forfex*), cf. DA (s.v.). Cu sensul general cunoscut, cuvântul prezintă o atestare din anul 1779, ap. IORGA, S.D. VIII. Atestarea din *Hronograf* este anterioară cu peste un secol: „Foarte lucru rrău ieste acesta, cât are frică și să teame și de cuțătăle ceale tundzătoare, adecă de *foarfeci*” (f. 578^v).

foárte adv. < lat. *forte* „tare”, cf. DA (s.v.). În *Hronograf* apare situația în care adverbul *foarte* are sensul „mult, tare”: „Tătă-mieu v-au îngreunat și nice *foarte*, iară eu mai multu voiui să vă îngreunedzu” (f. 79^r).

foc s.n. < lat. *focus, -um*, cf. DA (s.v.). 1. Cu sensul „(mai ales la pl.) împușcătură; p. ext. (la sing.) atac cu arme de foc (pușcă, carabină, tun etc.)”, cuvântul este atestat în NECULCE, LET. II. *Hronograf* prezintă o primă atestare: „Cuprinsără amândoaă în mijloc pre corabiia lui Barac Răiz și aruncară lanțuji de fier de să încleștară tustreale și să legară de să bătea cu *foc* den tunuri” (f. 498^v).

2. Cu sensul fig. „chin, durere, necaz mare”, cuvântul nu prezintă atestări din epoca veche. În *Hronograf* se află în pasajul: „Iară Foca, de *foc* și de amar, nu să mai știia ce să mai face” (f. 296^v).

folosí vb. IV < derivat din *folos*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „a avea sau a trage folos etc.”, cuvântul este atestat în PRAV. MOLD., MINEIUL 1776. *Hronograf* prezintă două atestări înainte de *Minei*: „Multu plânsă atunce împăratul pre ocainicul Velisarie, dară nemic nu putu mai *folosí*” (f. 278^v); „Iară împăratul Mihail, pururea îl dodeia duhul necurat..., făcea paraclisă și bdenii și botedza fini în toate dzăle și-i dăruia și da milostenie pre la săraci, ca să-ș mai poată *folosí* ceva” (f. 449^v).

frământá vb. I < lat. *fragmentare* „a fărâmiți”, cf. DA (s.v.). În *Hronograf* apare un sens diferit de sensul care indică frământarea aluatului pentru pâine. Acest sens se referă la

„amestecarea apei cu pământ”: „Ascultă, omule, și te minună: Fiiul lui Dumnădzău cel sângur născut *au frământat* cu deagetele lut, încă nu lut, ce tină” (f. 548^v).

2. Cu sensul figurat „a chinui, a tortura, a necăji, a căzni (pe cineva)”, cuvântul nu are atestări în epoca veche. *Hronograful* prezintă o atestare: „Își vădzu pre patriarhul și pre toți călugărașii și creștinii cumu-i căznii și-i *frământa* sarachineanii” (f. 457^v).

fráte s.m. < lat. *frater*, -*trem*, cf. DA (s.v.). În *Hronograf* se află sintagma *frate de Duh Svânt*, cu sensul probabil „frate de cruce; prieten foarte bun” neînregistrată în DA: „Adusără pre ficiorul aceii giupâneasă, a Daniillii, carele-l priimisă *frate* // de *Duhul Svântu*, și-l cinsti de-l feace spătar mari” (f. 412^r).

frăție s.f. – „derivat din *frate*, prin suf. abstr. -*ie*”, cf. DA (s.v.). Cu sensul „(cu deosebire) iubire frățească (între frați sau prieteni), fraternitate”, cuvântul este atestat în COD. VOR., NECULCE, LET. II, N. COSTIN, LET. II. În *Hronograf* se află o atestare anterioară celei din cronica lui Neculce: „Iară la purcesul lui, s-au rugat Eniia lui Diomid, având *frățâie* bună, să-i dăruiască Diomid bodzul Paladiul” (f. 576^v).

freacă vb. I < lat. *fricare*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „a fricționa, a masa”, cuvântul nu are atestări din epoca veche. În *Hronograf* se află o atestare: „Și fu amestăt și leșinat vreun ceas, până i-au adus apă de trandafir și de alte flori cu moscosuri, și cu valsamuri, și cu alte fealuri de mirozne, de l-au udat și l-au *frecat* pre cap și l-au udat la nări” (f. 450^v).

fricós, -oasă adj. < *frică* + suf. adj. -*os*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „care face, inspiră frică, care înfricoșează, înfricoșat, îngrozitor, teribil”, cuvântul este atestat în PS. SCH., CORESI, PS., CANTEMIR, IST. În textul nostru se află o atestare anterioară celei din scrierea lui Cantemir: „Iară împărăteasa, daca vădzu așa, și cădzu cu fața la picioareli acelui împărat mare și *fricos*, și cu lacrimi să ruga” (f. 390^r).

frigăre s.f. – derivat din *frige*, prin suf. instr. -*are* (după analogia lui *grătar*), cf. DA (s.v.). Cu sensul „vergea de fier sau de lemn în care se înfige carnea când se frige”, cuvântul nu prezintă atestări din epoca veche. În *Hronograf* se află de două ori pe aceeași foaie: „Iară frigându-l la focu în *frigare*, au ieșit mirozna afară” (f. 161^v); „Cum au simțitu silnicii care lua de pre la oameni de mânca cu sila, au și înțratu în casa aceii muieri și-i luară *frigarea*” f. (161^v).

frige vb. III < lat. *frigo, frixi, frictum*, -*gère*, cf. DA (s.v.). 1. Cu sensul „(despre carne) a o găti expunând-o de-a dreptul acțiunii focului etc.”, cuvântul este atestat în NECULCE, LET. II. *Hronograful* prezintă o primă atestare: „Să mănânce cărnile acealea într-acea noapte, *friptă* pre focu, și adzâme cu jlateaniță să mănânce” (f. 538^v).

2. Cu sensul figurat „(despre oameni) a bate tare”, cuvântul nu prezintă atestări din perioada veche. În *Hronograf* se află în contextul: „Și întră în țara lor și arsă și *fripsă*, și prădară, cum fu mai rău” (f. 441^v).

friptură s.f. < lat. **frictura*, -*am*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „carne friptă pe grătar, în frigare etc.”, cuvântul nu prezintă atestări din epoca veche. În *Hronograf*: „Precum lămureaște focul *friptura* și scură tot, de nu rămâne necurat într-însă nemică, așa iește curat fără altu amestec și trupul lui Hristos” (f. 543^r).

frâmsește s.f. pl. – „derivat din *frumos*, prin suf. abstr. *-ește*”, cf. DA (s.v.). Cu sensul „manifestațiune sensibilă a frumosului”, cuvântul este atestat în COD. VOR., CORESI, PS., VARLAAM, C., M. COSTIN, LET. I, DOSOFTEI, V.S., BIBLIA 1688, MINEIUL 1776, CANTEMIR, HR. Atestarea din *Hronograf* este anterioară celei din cronica lui M. Costin: „Iară împărăteasa deade samă că-i sânt tinerețele și *frâmsețele*, «de ce le sărut și le dragăluiescu»” (f. 383^r).

frâmșățâ, variantă de la **înfrumuseța** vb. I – de la *frumusețe*; cuvântul apare într-un context din textul *O samă de învățături*: „Nu poate fi cum veseliiile, și mândreațele aceștii lumi, și frâmseățale trupești, să împodobască pre împăratul și să i să cuvie, precum îl împo- // dobește și-l *frâmțășadză* cu stemă de lumină și daru dumnădzăiescu” (f. 598^{r3}).

frânc subst. < din paleosl. *frangъ*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „(învechit) nume generic pentru occidentalii de rasă latină (francezi, italieni)”, cuvântul este atestat în M. COSTIN, LET. I. Atestările din *Hronograf* sunt anterioare: „S-au sculat Costea împăratul de la Apus și au făcut oști greale cu *frâncii* și i-au înfrântu și le-au luat cetăți multe” (f. 208^r); „Ș-au luat Critul, și Cheliia, și Calavriia, și și de a *frâncilor* câteva țărășoari și cetăț au fost luat” (f. 379^v); „Să să ducă sângur împăratul la Italiia, la *frânci*, și să să roage papei de Râm și altor crai de la Apus pentru să-i dea agiutor” (f. 465^r, cf. f. 467^v, f. 497^v).

frâncesc, **-ească** adj. < din *frânc* + suf. *-esc*. Cu sensul „referitor la frânci, care aparține frâncilor”, cuvântul este atestat în AMIRAS, LET. III. În *Hronograf* se află prime atestări: „Au trimis împărăteasa aceasta, Irina, soli la Carul, craiul *frâncesc*” (f. 356^v); „Căpitanul *frâncescu*... au și năvălit asupra lui Barac cu doaă corabii *frâncești* mari, căror le dzâc galioani” (f. 498^v); „Era într-o corabie de aceale câte 100 de puști *frâncești*” (f. 516^r, cf. f. 517^r).

frânge vb. III < lat. *frangere*, cf. DA (s.v.). **1.** Cu sensul „(despre oase etc.) a rupe, a fractura”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, PS. *Hronograful* prezintă o primă atestare: „Altora le *frânsără* mânule și picioareli și... da într-înși cu puști mari și cu sacalușe” (f. 493^v).

2. Cu sensul „a înfrânge, a învinge, a copleși (pe cineva)”, cuvântul se află în anul 1661, ap. GCR I și în N. COSTIN, LET. I. *Hronograful* oferă o primă atestare: „*Frânsără* pre ethiopi și-i scoasă den țara Eghipetului” (f. 30^r).

frâu s.n. < din lat. *frenum*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „(propriu) cuprinde toată curelăria... împreună cu zăbalele etc.”, cuvântul este atestat în CORESI, PS., NECULCE, LET. II. În *Hronograf* se află o atestare înainte de cronica lui Neculce: „Și-i tăie și *frâul*, cu ureachea calului” (f. 440^r).

frunte s.f. < din lat. *frons, frontem*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „ce e mai nobil, mai ales, mai de cinst (despre ființe)”, cuvântul este atestat în N. COSTIN, LET. II, NECULCE, LET. II. În *Hronograf* se află o primă atestare: „Ș-au găsit tăiș den oaste lui 185 de mii de oameni, tot cei mai de *frunte* și mai viteaji” (f. 93^r); „Pieriră den oastea lui Cris 40 000 de

³ În ms., la legare, a fost numerotat greșit, f. 599^r și a fost legată greșit, după f. 599^r (numerotată f. 597^r).

oameni, tot *fruntea*, carea era temeiul războiului” (f. 120^r); „Scrisă capu de pravilă mai dentâiu // într-acesta chip cum creștinii să fie mai cinstiți și mai de *frunte* decât toate limbile” (f. 179^v).

frúndză s.f. < din lat. pop. *frondia* (formă de neutru plural de la *frons*, -*ondem*, idem, devenit feminin singular, cu înțeles colectiv)”, cf. DA (s.v.). În *Hronograf* cuvântul apare în loc. adj. *cât frundza* cu sensul „mult”: „Iar mulțâmea, / ca cât *frundza*, s-or săbori cu crivețeanii de pre mare / și de pre uscat” (f. 570^v).

frupt subst. < din lat. *fructus*, -*um* (*ovis* etc.) „produs”, cf. DA (s.v.). Cu sensul „dulce, mâncări de dulce (în opoziție cu post sau sec)”, cuvântul este atestat în PRAV. MOLD. *Hronograf* oferă o altă atestare: „Scoasă cuvânt să postească oamenii sâmbăta, iară vinerea și miercurea să mănânce oamenii *fruptu*” (f. 377^r).

fúgă s.f. < din lat. *fuga*, -*am*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „refugiare dinaintea unei primejdii etc.”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf* se află o primă atestare: „Oștile i-au spartu și i-au tăiat și năroadele i-au robît, și el cu *fuga* au scăpat” (f. 303^v).

fulgerá vb. I < din lat. pop. *fulgerare*, cf. DA (s.v.). Cu sensul figurat „a sclipi ca un fulger, a scânteia”, cuvântul nu are atestări în epoca veche. *Hronograf* oferă o atestare: „Nu putea vedea jidovii oștile lui Titu, de apur ce *fulgera* lumina svintei cruci” (f. 162^r).

fum s.n. < din lat. *fum*, -*um*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „amestec de gaze, de aburi și de particule de diferite alte corpuri (funingine, apă, cenușă) etc.”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, PS. și AXINTE URICARIUL, LET. II, cf. DA (s.v.). În *Hronograf* se află o primă atestare, cu folosire de plural, mai puțin obișnuită, a acestui sens: „Iară caii persălor nu era deprinși cu tunete și trăsnete și cu negură de *fumuri*” (f. 507^r).

fund s.n. < din lat. *fundus*, -*um*, cf. DA (s.v.). În sintagma *fundul pământului* = „partea pe care poporul și-o închipuie ca fiind la o adâncime foarte mare sub pământ”, cuvântul prezintă o atestare din CANTEMIR, IST. În *Hronograf* apare o primă atestare: „S-au prăpădit cinci sate la un loc ce să chema Vuchelarii și s-au dus în *fundul pământului* cu totul, ca Sodomul și Gomorul” (f. 447^v).

fúne, variantă de la **funie** s.f. < din lat. *funis*, -*em*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „sfoară groasă, răsucită, de cânepă sau de tei etc.”, cuvântul este atestat în COD. VOR., CORESI, PS., VARLAAM, C., DOSOFTEI, PS., BIBLIA 1688. În *Hronograf* se află două atestări anterioare celei din scrierea lui Dosoftei: „Taurul..., fiind vrajmași și sălbatec, era legat cu *funi* groasă și multe, de toate părțile, că era mare și groznic” (f. 531^v); „Voi lega o coșniță mare cu o *fune* tare și-l voi trage în scripțu cu alte doă roabe a meale” (f. 424^v).

fur s.m. < din lat. *fur*, -*em*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „cel care fură”, cuvântul este atestat în COD. VOR., CORESI, PS., TETRAEV., VARLAAM, C., PRAV. MOLD., DOSOFTEI, PS. NECULCE, LET. II. În *Hronograf* se află o atestare înainte de cea din scrierea lui Dosoftei: „Acesta împărat au lăsatu patru munci greale tâlharilor și *furilor*” (f. 147^r).

fúrcă s.f. < din lat. *furca*, -am, cf. DA (s.v.). 1. Cu sensul „(la plural) spânzurătoare”, cuvântul este atestat în PRAV. MOLD., NECULCE, LET. II. În *Hronograf* se află o atestare înaintea celei din cronica lui Neculce: „Numai cât tăbăria cu oștile învăța de pune *furci* și nu veghea voie nemăru pentru strâmbătate” (f. 273^v).

2. Cu sensul „băț (la origine, desigur, în formă de furcă) la capătul căruia se leagă caierul spre a fi tors”, cuvântul este atestat în PRAV. MOLD. *Hronograf* oferă o altă atestare: „Să-ș păzască *furca* și ghergheful, cumu-i dată muierilor” (f. 359^v); „La atâta lipsă agiunseasă până la apoia ei, cât au fost torcându cu *furca*, de-au fost mâncând” (f. 365^r).

furnic, furnică s.m și s.f. < din lat. *formīca*, -am, cf. DA (s.v. *furnică*). Cu sensul „mică insectă din ordinul himenopterelor”, cuvântul este atestat în BIBLIA 1688. L-am întâlnit și în Dosoftei, *Parimit*⁴. În *Hronograf* apar prime atestări, atât cu forma de feminin, din limba română, cât și cu formă de masculin, influențată de cuvântul neogrecesc, care este masculin sau neutru (ο μύρμηκας, το μύρμηκι): „Copaciul, până nu-l mănâncă *furnicele* și gândacii cei den lăuntru, de-l putredescu și-l bortășadză, nu cade cu ramurili în gios” (f. 417^v). În *Hronograf* cuvântul apare și în comparație: „Și-i gătiră în mijlocul cetății, unde era locu largu și ieși împăratul cu oștile, ș-au ieșitu și cetățeanii ca *furnicii*, să prăvască” (f. 230^v); „Îndată alergară țarigrădeanii ca *furnicile* cu sabii și cu topoară // și cu fuștiuri și-l tăiară și-l sparsără până-l omorâră” (f. 283^v); „Le ducea vântul de le lovia de pietri, și de leamne, și de zidiurile Țarigradului, de să svărâma și să inneca oamenii ca *furniceli*” (f. 306^r), „Și împlură turcii ca *furnicii* cetatea și tăia bărbat și robii muieri și copii” (f. 499^v).

fúște pl. *fuștiuri* s.m. < din lat. *fustis*, -em, cf. DA (s.v.). Cu sensul „(în vechea armată, ținea loc de) sulită, lance (corespunzând de obicei lui λόγχη din textul grecesc)”, cuvântul este atestat la URECHE, LET. I, M. COSTIN, LET. I, BIBLIA 1688, DOSOFTEI, V.S., N. COSTIN, LET. I. În *Hronograf* se găsesc atestări anterioare celei din cronica lui M. Costin: „Făcusa gropi multe și mari și pre denafara zidiului și pre denlăuntru și le pliniră de *fuștiuri*, și de sulită, și de țăpi de lemn ascuțate, carele sta toate înfipte cu ascuțateli în sus” (f. 493^v); „Pusă de feaceră gropi în calea oștilor turcești și într-uneli au îngropat puști, într-alteli țăpi de hieri și de lemn și *fuștiuri* și de alte cinii de moarte ca aceastea” (f. 508^v).

Concluzii

Studiul de față relevă bogăția lexicală a textelor copiate în ms. 3517 BAR, *Hronograf den începutul lumii* și *O samă de învățături*, care prezintă un inventar interesant de sensuri, forme și etimologii cercetate în lista cuvintelor cu litera *F* (așa cum au fost analizate și în listele cuvintelor cu inițialele anterioare) și care poate constitui o sursă importantă pentru DLR și DELR.

⁴ În această traducere a mitropolitului Dosoftei, cuvântul apare în contextul: „Du-te la *furnică*, leaneșule, și râvnește vădzând căile ei ”(p. 124).

BIBLIOGRAFIE

- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea II: C, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1940; tomul II, partea I: F–I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934, coord.: Sextil Pușcariu.
- DNR = Lia Brad-Chisacof (coord.), *Dicționar neogrec-român*, București, Editura Demiurg, 2000.
- Dosoftei, *Parimii* = Dosoftei, *Parimiile preste an*, Iași, 1683, ediție critică, studiu introductiv, notă asupra ediției, note și glosar de Mădălina Ungureanu, Iași, 2012.
- Milescu, *Hronograf* = *Hronograf den începutul lumii. O samă de învățături (ms. 3517 BAR)*, traducere atribuită lui Nicolae Milescu Spătarul, ediție critică de Mioara Dragomir, I: *Notă asupra ediției. Studii. Glosar*; II: *Glava 6 – Împărăția altui Artaxerxu, Mână lungă. Glava 63, Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 1^r – f. 125^v)*; III: *Începătură împărățiilor elinești. Glava 64 – Împărăția lui Arcadie, feciorul lui Theodosie. Glava 132, Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 126^r – 243^v)*; IV: *Împărăția lui Theodosie cel micu. Glava 133 – Împărăția lui Ioan Țamischi și cu ficiorii Theofanii. Glava 178, Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 243^v – 439^r)*; V: *Împărăția lui Vasălie ș-a lui Costantin, ficiorii lui Roman, de al doilea rând. Glava 179 – pentru prietenii, învățatură, Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 439^v – f. 608^v)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024.
- K = Mattheos Kigalas, *Νέα σύνοψις διαφορῶν ἱστοριῶν ἀρχομένη ἀπό κτίσεως κόσμου...*, tipărit în anul 1650, la Veneția.
- Ms. 3517 = Manuscrisul rom. nr. 3517 de la Biblioteca Academiei Române, care conține prototipul copiilor traducerii *Hronograf den începutul lumii* (fără foile de la început).

LEXICAL CONTRIBUTIONS TO THE ROMANIAN LANGUAGE DICTIONARY AND THE ROMANIAN ETYMOLOGICAL DICTIONARY WRITTEN ON BEHALF OF THE ROMANIAN ACADEMY – MS 3517: NICOLAE MILESCU SPĂTARUL, *CHRONOGRAPH FROM THE BEGINNING OF THE WORLD. A COLLECTION OF TEACHINGS* (cca. 1658-1661). (LETTER F)

ABSTRACT

We resume the work we started in 2019 with the analysis of words beginning with letter *F*. These terms have been extracted from the *Chronograph from the Beginning of the World* and *A Collection of Teachings* (MS. 3517 BAR), which contains over 1200 pages. The original text was written in post-Byzantine Greek and was translated, in our opinion, between 1658 and 1661 by Nicolae Milescu Spătarul. This translation was then copied by two scribes between 1661 and 1672, resulting in a prototype copy.

The word list starting with letter *F* comprises eighty four terms: *face, facere, falnic, faptă, faraon, farmac, fărâma, fărâmac, fărâmacat, fărâmacătoriu, fașă, făclie, făgădui, făcav, făișor, fâlu, fânină, fărâma, fărâma, făt, fătări, fătărie, făurar, fecioară, fecior, felelui, feleluiat, felon, feludă, fereca, ferecătură, feredeu, feredeuș, feri, ferire, ferice, ferici, fericire, fericit, fetie, fiastru, fiece, fiecine, fierbere, fierbinte, fietecare, filosof, filosofie, fin, finic, fire, fita, fliar, floare, foamete, foarfeci, foarte, foc, folosi, frământa, frate, frăție, freca, fricos, frigare, frige, friptură, frâmseațe, frământășa, frânc,*

frâncesc, frânge, frâu, frunte, frundză, frupt, fugă, fulgera, fum, fund, fune, fur, furcă, furnic (furnică), fuște.

Keywords: *17th century attestations, Dictionary of the Romanian Language (DLR), lexical variant, lexicographic scheme, new meaning, old period, old manuscript, rare lexeme.*

PROPUNERI ETIMOLOGICE ȘI LEXICO-SEMANTICE ÎN *DEL*R, LITERA E

ION GIURGEA*, CRISTIAN MOROIANU**, IULIA BARBU-COMAROMI*

Introducere

Ne propunem în articolul de față să prezentăm o serie de exemple extrase din litera E a *Dicționarului etimologic al limbii române* (DEL*R*), reflectând diverse tipuri de reevaluări etimologice și lexico-semantice în raport cu dicționarele academice anterioare.

Tipurile de reevaluare asupra cărora vom insista sunt: 1. revizuirea etimologiilor din dicționarele academice (DL*R*, DEX), revizuire care conduce, după caz, la eliminarea situațiilor de „etimologie necunoscută”, la corectarea sau completarea unor etimologii ori la furnizarea unor explicații etimologice suplimentare utile pentru clarificarea originii unor cuvinte; 2. corectarea unor definiții greșite sau incomplete; 3. reorganizarea intrărilor lexicale; 4. corectarea unor forme lexicale, 5. modificarea inventarului lexical.

1. Propunerea de noi etimologii

1.1. Eliminarea unor situații de „etimologie necunoscută”

De multe ori, etimologia necunoscută din dicționarele academice anterioare (DL*R*, DEX) a fost rezolvată prin propunerea de soluții originale, marcate grafic în dicționar prin semnul ° poziționat după acestea.

Un prin exemplu este regionalismul **emprén** (Băile Herculane) „rântaș”, atestat la 1930–1937 (AL*R* II ms., în DL*R*) cu o variantă *ém pren*, pentru care DEL*R* propune etimologia din germ. dial. *Einbrenn* „rântaș” (< *einbrennen* „a prăji (în făină cu grăsime), a bronza, a imprima un semn prin ardere, a cauteriza” < *ein* „în” + *brennen* „a arde”), soluționând, în felul acesta, etimologia necunoscută din DL*R*.

Un hapax, **erotimie**, înregistrat la 1935 în C. Gane, T. V. II, 313, în contextul „care înțelese astfel să-și pecetluiască filotimia sau erotimia, printr’o cât mai strânsă legătură de

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București, Casa Academiei, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

** Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București, Calea 13 Septembrie, nr. 13/Facultatea de Litere, Universitatea din București, str. Edgar Quinet, nr. 5–7.

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București, Casa Academiei, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

familie”, cu un sens „interes erotic, legătură erotică”, este, după opinia noastră, o creație ludică ocazională pe baza lui *filotimie* „amibiție, dorință de onoruri” (< ngr. *φιλοτιμία* < v.gr. < *φιλότιμος* „avid de onoruri, ambițios” < *φίλος* „iubit de, prieten”, *φιλεῖν* „a iubi” + *τιμή* „apreciere, onoare, demnitate”), obținută prin înlocuirea segmentului *filo(t)*- cu *erot*- (< *erotic*, gr. *ἔρως, ὠτος* „dragoste”), în context fiind vorba de o presupusă relație erotică între văduva unui domn mazilit și protectorul fiicelor ei. DLR indică în cazul acestui cuvânt etimologie necunoscută.

Substantivul învechit **ergostát** „aparat care servește la măsurarea lucrului mecanic efectuat de mușchi, bazat pe rotirea unui disc cu ajutorul unei manivele, folosit și cu scop terapeutic”, cu o primă atestare la 1900 (Enc. rom. II), este un împrumut din germ. *Ergostat*, nume creat de inventatorul său, fiziologul austriac Gustav Gärtner, în 1887, pe baza lui *ergo*- „acțiune, lucru mecanic” și *-stat* „instrument care stabilizează sau regularizează” (< gr. *στατός, -στάτης* „stabil, fix”, construit pe radicalul *στα-* al verbului *ἵσταναι* „a sta, a opri”), posibil intrat în rom. și prin fr. *ergostat*. DLR notează, și în acest caz, „Et. nec.”.

Un caz în care, pe lângă eliminarea unei etimologii necunoscute (notată în DLR), am respins o soluție propusă anterior, este cel al cuvântului **erbechír** s.n., s.m. (înv., rar) „material textil pe bază de bumbac”, atestat la 1774 (var. *irbichír*, Iorga, S. D. X, 17), cu variantele *erbichír*, *irbechér*, pentru care DELR propune ca origine toponimul turc *Diyarbakir* (< arab *Diyar Bakr* „orașul tribului Bakr”; redenumit în 1935 *Diyarbakır*), oraș în sud-estul Turciei de azi (nordul Mesopotamiei), cunoscut pentru producția de textile pe bază de bumbac. Pentru a ajunge la forma atestată în română, am presupus că inițiala a fost pierdută prin falsă analiză: **Dierbechir* interpretat ca *de Erbechir*. Am respins, prin această propunere, soluția provenienței dintr-un ngr. *γερμπηκίρ*, dată de Șesan, G. 65, respectivul etimon având o existență cu totul discutabilă: autorul trimite la un glosar de cuvinte din documentele grecești de la Arhivele Statului, publicat de N. Săndulescu în Rev. arhiv., 1972, 1, 97–106, dar, în locul indicat, forma apare într-un text în română, ceea ce înseamnă că este chiar cuvântul românesc: *doauă anterie de noapte de erbichir*.

1.2. Corectarea unor etimologii greșite sau incomplete

1.2.1. În unele situații, corectarea unor etimologii considerate de noi greșite a fost făcută prin propunerea de soluții originale. Astfel, pentru **empatie**, DELR propune o nouă etimologie, din engleză, respingând, cu argumente, împrumutul din franceză:

Engl. *empathy*, format pe baza gr. *έν-* „în” și *-πάθεια* „afect, simțire” (< *-παθής* „afectat de ceva, care simte, suferă” < *πάθος* „ceva suportat, afect, suferință” < *πάσχειν*, aor. *ἔπαθον* „a fi afectat, a păți, a suferi”), pătruns prin compusele *συμπάθεια*, lat. *sympathia*, *ἀντιπάθεια*, lat. *antipathia*, și *ἀπάθεια*, lat. *apathia*), calc (datorat lui Edward Titchener, în 1909) după germ. *Einfühlung* < *ein-* „în” și *Fühlung* < *fühlen* „a simți”, creat ca termen estetic în a doua jum. a sec. XIX (termenul este folosit de Robert Vischer în 1872 în teza de doctorat *Über das optische Formgefühl – ein Beitrag zur Ästhetik*) și teoretizat ulterior de filozoful german Theodor Lipps (există în gr. compusul *ἐμπάθεια*, cu alt sens: „pasiune”). Un intermediar fr. *empathie*, propus

în DLR, nu este exclus pentru unii autori, dar în prima atestare se face referire la literatura științifică engleză. La sfârșitul secolului XIX a mai circulat un termen savant germ. *Empathie* (redat în engl. sub aceeași formă *empathy*) cu un sens „capacitate a energiei psiho-fizice, proprietate fizică a sistemului nervos corelată emoțiilor”, termen efemer (creat, potrivit OED, de K. Lasswitz în 1895), neatestat în română. (DLR, s.v.)

Pentru **efimerie** (hapax, 1560–1561, Coresi, Tetr., 100, 110^r, Luca 1.5) „diviziune a preoților templului de la Ierusalim, bazată pe succesiunea periodică (prin rotație) la slujirea zilnică în templu”, DELR optează pentru proveniența din slavonul *jefimerija* < gr. *ἐφημερία* (< *ἐφήμερος* „care durează doar o zi, de zi cu zi” < *ἐπι-* „pe” + *ἡμέρα* „zi”), în locul etimonului neogrec (*ἐφημερία*) propus în DLR, cu argumentul principal al atestării într-un text religios vechi (Tetraevangelul coresian), fapt care ne conduce mai degrabă la slavonă decât la neogreacă.

Substantivul neutru **electrobúr** „utilaj de foraj cu un motor electric, folosit în exploatarea petroliere, electrotrepan” este un împrumut din rusul *elektrobúr* (< *-elektro-* + *bur* „burghiu, sfredel”), rusecul *bur* fiind un împrumut germanic, cf. v.germ. de sus *bora*, germ. med. *bor*, ol. *boor*, sued. *borr* < germanic comun **burōn* „a străpunge, a perfora” (cf. Vasmer, ESRJ). DLR indică drept etimon fr. *électrobúr*, cuvânt inexistent.

Pentru **supereróu**, DELR propune un împrumut din fr. *superhéros* sau din engl. *superhero*, în locul formației interne, din *super-* + *erou*, propusă în DCR³. O formație internă este improbabilă deoarece cuvântul a apărut odată cu personajele celebre din benzile desenate sau din cinematografia americană, transferate apoi în Europa, în mod evident anterior primelor atestări românești.

Și **ergocíclu** s.n. (rar) „cadru metalic fix, cu pedale, asemănător bicicletei, folosit pentru exerciții fizice (în scopuri terapeutice)”, desemnând un aparat care nu a fost inventat în România, este împrumutat (fr. *ergocycle* sau engl. *ergocycle*, formate pe baza lui *ergo-* „referitor la efort (muscular)” și *-cycle* din *bicycle* „bicicletă”), și nu format pe teren românesc (*ergo*¹ + *[bi]ciclu*), cum indică DLR.

Originea lui **estón**, **-ă** (s.m., s.f., adj.) este explicată în DELR printr-un împrumut savant din lat. (pl.) *Estones* și it. *Estone*, *estone*. Lat. *Estones*, atestat inițial în *Gesta Danorum* a lui Saxo Grammaticus (secolul al XII-lea), este, cel mai probabil, un împrumut din v.nord. *Eistr*, cf. și *Eistland* ca nume de țară (cf. A. Tvauri, în M. Laneman, Margot (ed.), „The Migration Period, Pre-Viking Age, and Viking Age in Estonia”), nume care a fost pus în legătură cu *Aestii*, care apare în „Germania” lui Tacit ca nume al unei populații de la estul Mării Baltice. Explicarea rom. *eston* ca derivat regresiv de la *Estonia*, susținută de DEX și DLR, este puțin probabilă, deoarece toponimul are ca primă atestare aceeași lucrare ca și *eston*, iar forma *eston* este destul de mult folosită în secolul al XIX-lea, când nu exista încă Estonia ca stat.

Tratat în DELR în familia cuvântului *etimologie*, substantivul **etimologísm** „concepție a curentului latinist din secolul al XIX-lea, conform căreia scrierea limbii române ar fi trebuit să urmeze un principiu etimologic, grafia cuvintelor reflectând etimoanele lor

latine”, cu o primă atestare în 1847–1848 (la Cipariu, O. I, 155), iar cu sensul actual, în 1867 (Conv. lit. nr. 11, 138), este considerat de către noi ca fiind derivat, prin substituirea sufixului, atât de la *etimologic* („scriere conform principiului etimologic”), cât și de la *etimologist* („concepție etimologistă sau promovată de etimologiști”), cuvinte cu atestări mai vechi în română. Această soluție a etimologiei multiple interne este susținută de faptul că *etimologist* era folosit de Cipariu (în aceeași lucrare unde apare *etimologism*) cu sensul „adept al principiului etimologic în ortografie” (cf. Cipariu, O. I, 114). DLR propune ca etimon germ. *Etymologismus*, cuvânt pentru care nu au putut fi găsite atestări anterioare cuvântului românesc.

1.2.2. Alteori, au fost corectate etimologii prin preluarea unor soluții din literatura de specialitate. În cazul arhaismului **ecpaiă** s.f. „suită, escortă care însoțea pe un domnitor sau pe un mare demnitar; personalul din serviciul unui domnitor sau al unui (mare) demnitar; grupare socială (privilegiată), tagmă; (peior.) clică”, DELR adoptă soluția propusă de E. Suci (IT II, 319): din tc. *ek paye* „funcție auxiliară, slujbă de rangul al doilea” (*ek* „supliment, adaos”; *paye* „rang, statut, funcție” < pers. *pāya* „treaptă; rang, statut, funcție” < *pāy-* „a pune piciorul pe, a sta în picioare” < *pā* „picior”), probabil prin contaminare semantică și formală, poate încă din turcă, cu tc. *etba* „personal (de serviciu); adept, supus, subordonat”. Din motive fonetice, DELR respinge etimonul turcesc *etba* indicat de L. Șăineanu (ȘIO II/2, 50), la care alte surse fac doar trimitere („cf. tc. *etba*”, CADE, SDLR, CDER 3149, DLR, DEX; TDRG: „probabil”).

În familia lui *élément*, sunt discutați doi termeni tehnici: **servoelement** „element al unui mecanism regulator dintr-un sistem tehnic, prin care se produce variația unei mărimi sau a unui parametru al respectivului sistem, până când intervalul reglant scade la zero” și **termoelement** „dispozitiv de măsurat temperatura alcătuit din două conductoare din metale diferite unite la un capăt și un instrument electric de măsurare”. Cu o primă înregistrare în limbă la 1953 (Contemp. nr. 50, 5), *servoelement* provine din fr. *servo-élément* (< *servo-* < *servir* „a servi”, lat. *seruus* „sclav”, apărut întâi în *servo-moteur* „servomotor” + *élément*), etimologie indicată în DN³ și acceptată în DELR, care adaugă și o posibilă proveniență din engl. *servo-element*, considerându-se ca neplauzibilă formarea pe teren românesc propusă în DEX și în DLR (este vorba despre un cuvânt tehnic denumind o „realitate” care nu are patentă românească). *Termoelement*, mai vechi în limbă, fiind atestat încă din 1864 (Maiorescu, O. I, 856), este, conform criteriilor cronologic și sociocultural, un împrumut din germ. *Thermoelement* (DN³) sau din fr. *thermo-élément* (DLR), și nu din engl. *thermoelement* (DEX).

Pentru **hiperemotiv** (adj.) și **hiperemotivitate** (s.f.), incluși în DELR în familia lui *emóție*, se admite soluția împrumutului din fr. *hyperémotif*, respectiv *hyperémotivité*, notată în DN⁵, respingându-se ipoteza formării pe teren intern, indicată în DEX.

Pentru **enigmistic**, -ă (s.f., adj. „activitatea, arta de a concepe jocuri de tip rebus, bazate pe diferite enigme care trebuie descifrate; (rar) mod de manifestare enigmatic; care are caracter de enigmă; referitor la jocurile bazate pe enigme”), înregistrat prima dată în

1936 (ca s.f., Adev. 20 sept., 6; ca adj., Gazeta, 26 nov., 3), DELR admite soluțiile indicate în două dicționare de neologisme: din it. *enigmistica* (s.f.), DN³, și *enigmistico* (adj.), DN⁵. Mai puțin probabilă este derivarea de la *enigmă*, propusă în DEX¹, aceasta fiind, cel mult, o reinterpretare ulterioară, prin raportare formală și semantică la *enigmă*, așa cum se întâmplă, în general, cu împrumuturile analizabile, după o perioadă de „așezare” a acestora în limbă.

1.3. Completarea explicațiilor etimologice cu informații suplimentare

Adjectivul **emfatic**, împrumut din lat. neol. *emphaticus*, fr. *emphatique*, it. *enfatico*, prezintă o variantă învechită și regională (Trans.), *emfăstic*, pe care DELR o explică din germ. *emphastisch*, variantă a lui *emphatisch*, probabil explicabilă prin influența lui *bombastisch*.

Pentru termenul lingvistic **entópic** adj., s.n. „(apelativ) care denumește un loc, o entitate geografică (formă de relief, apă, cale de comunicație, parte a unei așezări, a unei gospodării etc.), specific unei anumite regiuni”, DLR indică germ. *entopisch*. Însă termenul german înseamnă „specific unui loc, indigen” (< gr. *ἐντοπος*, *ἐντόπιος* < *ἐν-* „în” + *τόπος* „loc”), sens care nu pare a exista în română (nu l-am întâlnit în surse primare; figurează doar în DN⁴, de unde a fost preluat de DLR). Termenul a fost introdus în română de Teodor Porucic în studiul său „Lexiconul termenilor entopici din limba română din Basarabia” (1930, în Arh. Bas. X, nr. 1, 1–33), care îi atribuie sensul „referitor la o particularitate a solului, a unui loc (legat de un fenomen de ordin geografic)” și care îl folosește în sintagmele *termen/terminologie/noțiune/cuvânt entopic(ă)* cu sensul rămas curent în lingvistica românească. Relația cu germ. *entopisch* rămâne în continuare valabilă, dar cuvântul a suferit o modificare de sens, în folosirea lui Porucic, explicabilă prin asocierea cu *topografie*, *toponim* și gr. *τόπος* „loc”.

Pentru **eroologie** s.f. (rar) „parte a mitologiei care conține relatările despre eroi”, DELR acceptă soluția internă (< *erou* + *-logie*) indicată în DLR, adăugând faptul că termenul a fost introdus de etnologul român Romulus Vulcănescu (prima atestare este în D. etnol. (1979), lucrare a lui R. Vulcănescu). DELR indică și un posibil model extern, germ. *Heroologie*, însă îl consideră mai puțin probabil datorită circulației reduse (fr. *héro(o)logie*, engl. *heroology* sunt de asemenea cuvinte rare, folosite în atestările mai vechi de 1979 mai ales cu referire la lucrarea lui Anaximandru *Ἡρωολογία*, ceea ce le îndepărtează de cuvântul românesc). DELR adaugă și adjectivul **eroológic** (neinclus în dicționare), folosit în aceeași lucrare a lui R. Vulcănescu, care pare să-l fi creat pe baza lui *eroologie*.

De asemenea, pentru **eterián**, **extraestétic** și **pseudoestétic**, **eticísm** și **eticitate**, **etimologizánt**, DELR adaugă etimologiile propuse anterior noi posibile etimoane:

s.v. ETÉR: **eterián** adj. (înv., rar, poetic) „eteric” 1837 (Heliade-Rădulescu, O.² IV, 172) < fr. *hétérien* (cuvânt rar) ° sau ← *eter* DLR.

¹ DLR indică „de la **enigmistica**. Cf. it. *enigmista*”, deși *enigmistica* este chiar intrarea lexicală respectivă (*enigmistic*, -ă s.f., adj.). Probabil s-a preluat mecanic indicația etimologică de la *enigmíst*.

s.v. ESTÉTIC, -Ă: **extraestétic** adj. „aflat în afara domeniului esteticii, care nu ține de estetică” 1921 (V. rom. nr. 7, 100) < fr. *extraesthétique* ° sau ← *extra-* + *estetic* DEX, DLR; **pseudoestétic** adj. „estetic doar în aparență; care se pretinde estetic, fără a fi astfel” 1891 (Unirea, nr. 50, 398) < germ. *pseudoästhetisch*, fr. *pseudo-esthétique* °, ulterior, posibil și ← *pseudo-* + *estetic* DLR.

s.v. ÉTIC, -Ă: **eticism** s.n. „concepție (literară, estetică) care pledează pentru rolul etic al artei, manifestare a acestei concepții în operele de artă; (rar) concepție etică rigidă” 1893 (Lupta, 29 iul., 1, cu un sens „studii etice”; ulterior, 1925, Cuvântul, 13 nov., 1, cu sensul actual) < germ. *Ethizismus* (DLR) sau ← *etic* °; **eticitate** s.f. „caracter etic” 1894 (Trib. 18 aug., 1) < it. *eticità* DLR, germ. *Ethizität* (cuvânt rar) sau ← *etic* °.

s.v. ETIMOLOGIE: **etimologizant** adj. „(despre scriere) care reflectă etimologia cuvintelor; care reflectă tendințele curentului etimologist” 1937 (Porunca vremii, nr. 958, 14) ← *etimologiza* ° sau fr. *étymologisant* DLR (cuvânt puțin atestat cu sensul din rom.).

Substantivul din geologie **eruptivism** „totalitatea fenomenelor legate de erupțiile vulcanice, prin care apar rocile eruptive”, atestat la 1957 (AUB – Șt. nat., nr. 13, 163), a fost considerat în DELR (s.v. **erupție**) ca posibil derivat din *eruptiv*, pe lângă etimonul fr. *éruptivisme* indicat de DEX și DLR, deoarece termenul a fost creat de geologul român Ludovic Mrazec, inițial în limba franceză (potrivit informației din „Revue de géologie et des sciences connexes”, XVIII, 1938, p. 600). Astfel, chiar dacă atestarea scrisă franceză este mai veche, se poate deduce circulația lui în mediul geologic românesc.

2. Corectarea unor definiții, sensuri greșite sau incomplete

Un prim exemplu de corectare a definiției este cel al substantivului **eroologie**, definit în DLR ca „parte a mitologiei care se ocupă cu studiul eroului mitic, creator de civilizație și cultură”. De fapt, *eroologia* nu cuprinde studii, nu este o știință, ci cuprinde legende, mituri referitoare la eroi. Definiția corectă este: „parte a mitologiei care conține relatările despre eroi”.

În DLR, lui **enólic** i se atribuie sensurile „(despre medicamente) care folosește vinul ca excipient; (în sintagma *acizi enolici*) materii colorante care se găsesc în vinurile roșii”. Aceste sensuri, care sugerează o interpretare prin raportare la *eno-* < gr. *οἶνος* „vin”, nu sunt atestate de sursele primare. De fapt, româna are un adjectiv *enólic* cu sensul „specific enolilor, de tipul enolilor” (< fr. *énolique*), cu atestări în vocabularul chimiei începând cu C. Istrati, *Nomenclatura în chimia organică*, 1913, inclus de DELR în familia lui **enól** „compus organic conținând o grupare hidroxil și o legătură dublă carbon-carbon”. Acest termen nu are nicio legătură cu vinul. Este un termen științific internațional (intrat în română, probabil, din fr. *énol*), format pe baza elementelor *en(e)-* „care are cel puțin o legătură dublă carbon-carbon” (cf. *alchenă* – fr. *alcène*, germ. *Alkene*) și *-ol* (< *alco(h)ol*), folosit pentru hidrocarburile care au o grupare hidroxil.

Substantivul **eponimie** are în DLR două sensuri: „funcția de eponim (magistrat după care se denumea anul)” și „listă a arhonților eponimi”. Pe baza atestărilor în sursele primare,

DELR elimină al doilea sens, dar adaugă un sens folosit în lingvistică: „folosire a unui nume propriu de persoană pentru a denumi un loc (ca toponim) sau un concept, o realitate (stând la baza unui nume comun)”.

Pentru **etnogramă**, DELR aduce completări și diversificări ale sensurilor față de DLR:

reprezentare grafică prin scheme, tipuri, modele și fotograme a unor fenomene etnice (DLR).

vs

reprezentare grafică sub formă de hartă, folosită în etnografie, pe care se marchează locul materialelor investigate și tipul lor; descriere etnografică; portret considerat tipic pentru o anumită etnie, folosit pentru extragerea etnotipului (prin suprapunerea unui număr de asemenea portrete) (DELR).

Și în cazul lui **etnárh** se aduc modificări majore definiției:

Titlu dat guvernatorului unei provincii a Imperiului Roman, a Imperiului Bizantin sau a Imperiului Otoman, cu rang inferior celui de rege și superior celui de tetrarh; persoană care avea acest titlu (DLR).

vs

(în Imperiul Otoman) conducător al unei comunități etnico-religioase; (spec., cu referire la Cipru în perioada dominației britanice) conducător al comunității elene; (cu referire la Palestina antică, în epoca elenistică și romană) titlu dat unor conducători ai evreilor, subordonați Imperiului Seleucid, apoi Imperiului Roman; (în Imperiul Bizantin) titlu dat unor comandanți militari (ai unor contingente de mercenari străini) (DELR).

3. Reorganizarea intrărilor lexicale

3.1. Distingerea a două lexeme în loc de unu

Heterogenie este considerat în DLR și în MDA variantă a lui **eterogenie**: primul indică „*eterogenie* v. *heterogenie*”, iar al doilea are intrarea *eterogenie* cu sensurile „1. (înv.; în forma *heterogenie*) Generație spontanee. 2. Deosebire. 3. Diversitate”. DELR distinge două lexeme, deoarece diferenței semantice considerabile dintre sensul 1 și sensurile 2-3 i se asociază și o etimologie diferită: **heterogenie**¹ (înv.) „teoria nașterii ființelor vii din materiile organice în putrezire” < fr. *hétérogénie* (< *hétéro* < gr. *ἕτερος* „celălalt, unul sau altul din doi; diferit” + *-génie* „geneză, formare” < gr. *-γένεια* < *-γενής* „născut, produs” < *γεννᾶν* „a genera, a da naștere”, *γίγνεσθαι*, aor. *ἐγένεον* „a se naște”) și **heterogenie**², variantă a lui *eterogenie* s.f. (rar) „caracter eterogen, faptul de a fi eterogen”, format de la *eterogen* (< fr. *hétérogène*, lat. neol. *heterogeneus* < gr. *ἐτερογενής* „care este de un alt gen, de feluri diferite, eterogen” < *ἕτερος* „celălalt, unul sau altul din doi; diferit” + *γένος* „gen, fel, neam”, vechi abstract de la radicalul *gen-* al verbului *γίγνεσθαι* „a se naște”), probabil după engl. *heterogeny*, germ. *Heterogenie*.

Pentru **eritrină**, DLR notează o variantă *eritrin* și mai multe sensuri: „1. arseniat (...); 2. ester (...); 3. pigment (...); 4. antibiotic (...)”. În schimb, DELR distinge trei lexeme, fiind

vorba de trei termeni creați independent, în domenii diferite, de la baza savantă *erythro-* „roșu; referitor la globulele roșii” < gr. *ἐρυθρός* „roșu” (DELR le include în familia elementului de compunere **eritr(o)-**):

eritrín s.n. (geol.) „arseniat hidratat natural de cobalt, care se prezintă în fibre cristaline de culoare roșie intensă” 1900 (var. *eritrínă*³, scris *erythrina*, Enc. rom. II) < germ. *Erythrin*, fr. *érythrine*, nume dat de mineralogul francez François Sulpice Beudant în 1832.

eritrínă¹ s.f. (chim., biol.) „ester al eritritei cu acidul lecanoric, care se găsește în unele specii de licheni, ca pigment roșu” 1948 (Macarovici, Ch. 496) < fr. *érythrine*.

eritrínă² s.f. (med.) „antibiotic izolat din eritrocitele mamiferelor, care acționează mai ales asupra bacteriilor difterice” 1946 (România viitoare, nr. 12, 3) < rus *eritrin*^o (în prima atestare, descoperirea substanței este atribuită savantei sovietice Zenaida Ermolieva).

În DLR, **eternelmînte** este considerată variantă a adverbului învechit și rar *eternamente*. DELR separă cele două lexeme, nu doar datorită limbilor-sursă diferite (franceza, respectiv italiana), ci și datorită prezenței elementului sufixal *-el-* (din lat. *-al-*) în compoziția uneia dintre forme:

eternaménte adv. (înv., rar) „veșnic, pentru totdeauna” 1872 (var. *eternamînte*, Familia, 29 oct., 524) < it. *eternamente* (< *eterno*).

eternelmînte adv. (înv., rar) „veșnic, pentru totdeauna” 1873 (I. Negruzzi, S. I, 438) < fr. *éternellement* (< *éternel*), cu românizarea sufixului.

Erém este considerat în DLR s.n. și adj. „pustiu”, cu varianta *erm* (având etimologia: „lat. *eremus*, ngr. *ἐρημος*, it. *eremo*, *ermo*”). DELR detașează lexemele **erém** s.n. (înv.) „pustiu, deșert” și **erm** adj. (înv.) „pustiu”, pe baza etimoanelor directe diferite (ambele sunt tratate în familia lui *eremit*, ales ca intrare datorită circulației mai mari):

erém s.n. (înv.) „pustiu, deșert” 1822 (Bobb, DRLU I) < lat. neol. *eremus* (< gr. *ἐρημος*)

erm adj. (înv.) „pustiu” 1812 (Maior, Ist. 11) < it. *ermo*, sincopat din *éremo* < lat. târziu *éremus* < gr. *ἐρημος* (împrumut târziu, în care accentul nu mai reflectă cantitatea vocalei etimonului gr., ci accentul etimonului gr., ca urmare a dispariției opozițiilor de cantitate în silabele neaccentuate).²

3.2. Stabilirea unei intrări unice în loc de două

DELR reunește **esparsét** cu **sparcétă** în regim de variante lexicale, indicând faptul că **esparsét** se va lucra ca variantă la **sparcétă**. DLR tratează separat cele două cuvinte în volumele conținând literele E și S: **esparsét** (înv., rar) „numele unei plante din familia leguminoaselor, cultivată ca plantă furajeră” < fr. *esparcette*; **sparcétă** „numele a două plante erbacee din familia leguminoaselor”, var. (reg.) *sparchétă*, *sparsétă*, *sparțét*, *sparțétă*, *sparzétă*, *parcétă*, (înv., rar) *esparsétă*, *esparțét* < fr. *esparcette*. Este limpede că și **esparsét**

² De la adj. *erm*, după modelul lui *pustie*, s-a format un substantiv *ermie* „pustiu” (hapax, 1816, Maior, Înv. doft.: 107).

se înscrie între variantele de adaptare ale fr. *esparcette* (alături de alte forme masculine ca *esparțét*, *sparțét*, incluse deja în DLR la S, ca variante ale lui *sparcétă*).

În aceeași situație este perechea **escarlát** – **scarlát**, pe care DLR le tratează separat, în volumele cu literele E și S: **escarlát** s. (înv., rar) „scarlatină” (boala): et. nec.; **scarlát** s. (înv.) „stofă de culoare stacojie; (rar) culoare stacojie”, var. *schirlét*: it. *scarlato*, lat. *scarlatus*. Pe lângă reunirea celor două lexeme, DELR corectează și definiția lui *escarlát*: este vorba de o variantă de adaptare a fr. *écarlate* (cu -s- prin etimologizare), întâlnită doar la Th. Alexi, *Dicționar româno-german*, glosată prin germ. *Scharlach*, care înseamnă „stacojiu; stofă de culoare stacojie; iarba-Sfântului-Ioan; scarlatină”. Sensul avut în vedere trebuie să fi fost „stacojiu; stofă de culoare stacojie”. DLR a preluat un sens nepotrivit dintre sensurile cuvântului german.

4. Corectarea unor forme lexicale eronate

DLR înregistrează o intrare **eotină** (acc. nec.) s.f. „nume dat unei cântări bisericești de la slujba utreniei” (< ngr. *έωθινός*), care în DELR este corectată în **eotinală** (mai ales la pl.: *eotinale*) „cântare bisericească de la utrenia de duminică, care se cântă între laude și doxologie”. Acest cuvânt, cu primă atestare în forma de pl. etimologică *eotină* (1899, Cerne, D. M. II), provine din ngr. *εωθινά*, pl. lui *εωθινό*, neutru substantivat al adjectivului *εωθινός* „de dimineată” (< v.gr. *έωθινός* < *έωθεν* (adv.) „din zori” < *έως* „zori”). Cuvântul a intrat în română inițial ca plural neadaptat în -a, apoi a fost adaptat la tiparul în -ale, ca și alte neutre plurale împrumutate din ngr. (cf. *zaharicale*, *vasilicale*), de unde singularul refăcut *eotinală* (intrarea *eotinală* apare și în M. Stoian, „Dicționar religios”, Garamond, 1994, disponibil pe dextonline).

În DA, la litera I, figurează intrarea **iéteră** „instrument de pescuit”, fără indicarea etimologiei. În DLR, la litera E, se propune o altă intrare pentru același cuvânt, **éteră** (Mold., Munt.) „unealtă de pescuit [...]”, cu variantele *iátră*, *iéteră*, împrumutată din ucr. *jater*. DELR semnalează că forma *éteră* se va lucra la *iéteră*, întrucât pentru un împrumut popular dintr-un etimon slav cu *ja-* este firească păstrarea iotului inițial (*ie-*); formele cu *e-* sunt, de altfel, foarte rare, unele, probabil, pur grafice.

5. Modificarea inventarului lexical

5.1. Eliminarea unor cuvinte

O serie de cuvinte cu atestări exclusiv lexicografice au fost eliminate din inventarul dicționarului etimologic, dintre care enumerăm: *emfatíst*, *emfaticamente*, *endoecie*, *enilism*, *enometrie*, *enterectazie*, *eparhiót*, *eparhicéște*, *epididimografie*, *epilogism*, *epinicie*, *epiproiectór*, *epiproiección*, *episerie*, *epistoliu*, *epulótic*, *ereditatór*, *ergopsihiatrie*, *erpetográf*, *erpetografie*, *escabeau*, *escadroná*, *escampá*, *ésker*, *etiláție*, *eupatie*, *eusistolie*, *evagáție*, *exantropie*, *exereditá* etc. Considerăm că aceste cuvinte nu au avut și nu au o circulație reală în limbă, ele fiind, în realitate, trecute dintr-un dicționar în altul.

5.2. Adăugarea de noi cuvinte

Uneori, au fost adăugate noi intrări în DELR, pe parcursul elaborării dicționarului și al consultării diverselor surse; enumerăm câteva cuvinte introduse: *endoforic*, *endoforie*, *endostál* (s.v. *endóst*), *entópícs*² adj. „(despre dinți) crescut anormal, în spatele arcadei dentare”, *epigenie*, *epigramistică*, *ergodicitate* (s.v. *ergódic*), *eritreean* (înregistrat în DOOM³, dar absent din DEX și DLR), *esoforie*, *eurasianism*, *euroasianism*, *euroasiatic*, *exofóră*, *exoforic*, *indo-europenist* (s.v. *europeán*; înregistrat în DN⁴ și DOOM³, dar absent din DEX), *indo-europenistică* (s.v. *europeán*; înregistrat în DN⁴, dar absent din DEX și DOOM³), *indo-europeniză* (s.v. *europeán*), *preindoeuropeán* (s.v. *europeán*), *protoindoeuropeán* (s.v. *europeán*) etc.

6. Concluzii

Exemplele prezentate în articolul de față ilustrează diverse tipuri de reevaluare etimologică, lexicală și semantică întâlnite pe parcursul elaborării volumului dedicat literei E din DELR, în raport cu dicționarele academice anterioare. Modificările înregistrate vizează a) propunerea de noi etimologii (care pot fi sigure, probabile sau posibile și care conduc la eliminarea unor „etimologii necunoscute” și la corectarea unor soluții greșite), b) completarea informației etimologice în cazul unor cuvinte a căror origine a fost propusă sau sugerată (prin „cf.”) în surse lexicografice anterioare, c) corectarea unor definiții sau sensuri greșite ori incomplete, d) reorganizarea intrărilor lexicale (pe de o parte, distingerea a două sau mai multe lexeme, în loc de unu, pe de altă parte, reunirea a două lexeme care au fost tratate anterior separat), e) corectarea unor forme lexicale, f) adăugarea de noi lexeme, precum și g) eliminarea unor cuvinte cu atestare exclusiv lexicografică.

Aceste completări și reevaluări au fost posibile ca urmare a accesului la o bază considerabilă de texte în format electronic și a folosirii resurselor disponibile online, atât pentru limba română, cât și pentru limbile-sursă, care au permis stabilirea mai precisă a primelor atestări, a sensurilor cuvintelor, ca și a istoriei cuvintelor respective în afara limbii române.

ABREVIERI

acc. nec. = accent necunoscut
adj. = adjectiv(al)
aor. = aorist
dial. = dialect(al)
engl. = englez(ă)
fr. = francez(ă)
geol. = geologie
germ. dial. = german(ă)
gr. = grec, greacă

ngr. = neogrec, neogreacă
nord. = (limba) nordică
ol. = olandez(ă)
pers. = persan(ă)
rom. = român(ă), românesc
sued. = suedez(ă)
tc. = turc(ă)
Trans. = Transilvania
ucr. = ucrainean(ă)

it. = italian(ă)	v. (urmat de un nume de limbă/dialect) = vechi, veche
înv. = învechit	var. = variantă
lat. = latin(ă)	sued. = suedez(ă)
Mold. = Moldova	tc. = turc(ă)
Munt. = Muntenia	Trans. = Transilvania
neol. = neologism, neologic	

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

- Adev. = *Adevărul*. Ziar, București, 1888–1916; 1919–1937; serie nouă 1946–1951.
- ALR II ms. = *Atlasul lingvistic român*. Partea II: Material netipărit [anchete realizate în perioada 1930–1937].
- Arh. Bas. = *Arhivele Basarabiei*, revistă de istorie și geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru, publicație trimestrială, Chișinău, 1929–1938.
- AUB – Șt. nat. = *Analele Universității din București. Seria științelor naturii*. 1952– (între 1952 și 1955, *Revista Universității „C.I. Parhon” și a Politehnicii București, Seria științele naturii*).
- Bobb, DRLU = Ioan Bobb, *Dicționarul rumânesc, lateinesc și unguresc*, Cluj, cu tipariul Tipografiei Colegiului Reformaților, prin Stephan Török, tomul I (A–L): 1822; tomul II (M–Z): 1823.
- Cerne, D. M. = Titus Cerne, *Dicționar de muzică. Voci și instrumente. Biserica, concert, teatru. Compoziție și istorie*, Iași, Librăria „Viața românească”, vol. I (A–D): 1898; vol. II (E–L): 1899.
- C. Gane, T. V. = C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*. București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, vol. I: 1932, vol. II: 1935, vol. III 1939.
- Cipariu, O. = Timotei Cipariu, *Opere*, ediție îngrijită de Carmen Gabriela Pamfil. București, Editura Academiei Române, 2 vol., 1987–1992.
- Contemp. = *Contemporanul*. Săptămânal politic, social, cultural, București, 1946–1989.
- Conv. lit. = *Convorbiri literare*, Iași, apoi București, 1867–1944.
- Coresi, Tetr. = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi. Brașov, 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăstirea, 1574*, ediție alcătuită de Florica Dimitrescu. București, Editura Academiei Române, 1963.
- Cuvântul = *Cuvântul*, cotidian, București, 1924–1938.
- D. etnol. = Romulus Vulcănescu, *Dicționar de etnologie. I. Terminologie. II. Personalități*, București, Editura Albatros, 1979.
- Enc. rom. = C. Diaconovich, *Enciclopedia română*. Sibiu, Editura și tiparul lui W. Krafft, tomul I (A–Copenhaga): 1898; tomul II (Copepode–Keman): 1900; tomul III (Kemet–Zymotic): 1904.
- Familia = *Familia. Foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni* (fondată de Iosif Vulcan), Pesta, apoi Oradea, 1865–.
- Gazeta = *Gazeta*, cotidian de seară, București, 1934–1938.
- Heliade-Rădulescu, O.² = Ion Heliade-Rădulescu, *Opere*, ediție critică de Vladimir Drimba, București, Editura pentru Literatură/Editura Minerva, 4 vol., 1967–1985.
- I. Negruzzi, S. = I. Negruzzi, *Scrieri*, ediție îngrijită de Andrei Nestorescu și Nicolae Mecu, București, Editura Minerva, 2 vol., 1980–1983.

- Iorga, S.D. = *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, publicate de N. Iorga. București, I.V. Socec/Tipografia „Neamul Românesc”, 29 vol., 1901–1914.
- Lupta = *Lupta*, ziar liberal-opoziționist, director: G. Panu. Iași, 1884–1886, București, 1886–1895.
- Macarovici, Ch. = Constantin Gh. Macarovici, *Elemente de chimie generală*, Cluj, Editura Cartea Românească, 1948.
- Maior, Ist. = Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, Crăiasca Tipografie a Universității Ungarești, 1812.
- Maior, Înv. doft. = *Învățătură pentru ferirea și doftoriia boalelor celor ce încing prin țeară și a celor ce se leagă și a unor boale sporadice, adecă pe ici, pe colo împlătoare, ale vitelor celor cu coarne, precum și a cailor, a oilor și a porcilor*. [Traducere de Petru Maior]. Buda, Crăiasca Tipografie a Universității Ungarești, 1816.
- Maioreescu, O. = Titu Maioreescu, *Opere*, ediție îngrijită de D. Vatamaniuc, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic, 4 vol., 2005–2006.
- Porunca vremii = *Porunca vremii*, săptămânal, fondator Ilie Rădulescu, București, 1932–1944.
- Rev. arhiv. = *Revista arhivelor*, București, 1924–1929, 1936–1947, 1958–.
- România viitoare = *România viitoare*, ziar, Sibiu, 1944–1949.
- Trib. = *Tribuna*, director fondator: Ioan Slavici, Sibiu, Editura și Tipariul „Institutului Tipografic”, 1884–1903; 1990–.
- Unirea = *Unirea*. Foaie bisericească-politică, redactor responsabil: V. Hossu, redactor: Al Grama, Blaj, Tipografia Seminarului Teologic Greco-catolic, 1891–1945.
- V. rom. = *Viața Românească*, revistă literară și științifică. Iași, (din 1930) București, 1906–1916; 1920–1940; 1944–1946, 1948–.

B. Lucrări de referință

- CADE = I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, Editura Cartea Românească, 1931.
- CDED = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, vol. I. *Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*. Francfort A/M, Ludolphe St. Goar; Berlin, A. Asher; Bucarest, Socec, 1870; vol. II. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort, Ludolphe St. Goar; Berlin, S. Calvary; București, Sotschek, 1879.
- CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2002, ediția I: *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de Laguna, Biblioteca filologica, 1958–1966.
- DCR³ = Florica Dimitrescu, Alexandru Ciolan, Coman Lupu, *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a III-a, București, Editura Logos, 2013.
- DEX = Academia R.S.R., Institutul de Lingvistică din București, *Dicționarul explicativ al limbii române*, coord.: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, București, Editura Academiei R.S.R., 1975; Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996; retipărit cu adăugiri în 1998, 2009, 2012, 2016, 2019.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Tomul I, partea a 3-a, *litera D (D–Deînmulțit)*, 2006; tomul I, partea a 4-a, *Litera D (Deja–Deținere)*, 2006; tomul I, partea

- a 5-a, *Litera D (Deținut–Discopotiriu)*, 2007; tomul I, partea a 6-a, *Litera D (Discord–Dyke)*, 2009; tomul I, partea a 7-a, *Litera E (E–Erzaț)*, 2009; tomul I, partea a 8-a, *Litera E (Es–Ezredeș)*, 2010; tomul III, *Literele J, K, Q*, 2010; tomul IV, *Litera L (L–Lherzolită)*, 2008; tomul V, *Litera L (Li–Luzulă)*, 2008; tomul VI, *Litera M*, 1965–1968; tomul VII, partea 1, *Litera N*, 1971; tomul VII, partea a 2-a, *Litera O*, 1969; tomul VIII, partea 1, *Litera P (P–Păzui)*, 1972; tomul VIII, partea a 2-a, *Litera P (Pe–Pînar)*, 1974; tomul VIII, partea a 3-a, *Litera P (Pînă–Pogribanie)*, 1977; tomul VIII, partea a 4-a, *Litera P (Pogrijanie–Presimțire)*, 1980; tomul VIII, partea a 5-a, *Litera P (Presin–Puzzolană)*, 1984; tomul IX, *Litera R*, 1975; tomul X, partea 1, *Litera S (S–Sclabuc)*, 1986; tomul X, partea a 2-a, *Litera S (Scladă–Semîntărie)*, 1987; tomul X, partea a 3-a, *Litera S (Semn–Sîveică)*, 1990; tomul X, partea a 4-a, *Litera S (Slab–Spongios)*, 1992; tomul X, partea a 5-a, *Litera S (Spongiar–Swing)*, 1994; tomul XI, partea 1, *Litera Ș*, 1978; tomul XI, partea a 2-a, *Litera T (T–Tocăliță)*, 1982; tomul XI, partea a 3-a, *Litera T (Tocăna–Twist)*, 1983; tomul XII, partea I, *Litera Ț*, 1994; tomul XII, partea a 2-a, *Litera U*, 2002; tomul XIII, partea 1, *Litera V (V–Veni)*, 1997; tomul XIII, partea a 2-a, *Litera V (Venial–Vizurină)*, 2002, tomul XIII, partea a 3-a, *Litera V (Viclă–Vuzum)* și *Literele W, X, Y*, 2005, tomul XIV, *Litera Z*, 2000; redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu; din anul 2000 – Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei.
- DN³ = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, ediția a III-a, București, Editura Academiei, 1978.
- DN⁴ = Florin Marcu, *Noul dicționar de neologisme*, București, Editura Academiei Române, 1997.
- DN⁵ = Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*, ediția a V-a revizuită, augmentată și actualizată, București, Editura Saeculum, 2000.
- DOOM³ = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a III-a revăzută și adăugită, coord.: Ioana Vintilă-Rădulescu, București, Univers Enciclopedic Gold, 2021.
- MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Micul dicționar academic*, I (A–C): 2001, II (D–H): 2002, III (I–Pr): 2003, IV (Pr–Z): 2003, coord.: Marius Sala, Ion Dănilă, București, Editura Univers Enciclopedic.
- OED = *Oxford English Dictionary*. Oxford, Oxford University Press, <https://www.oed.com/>.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologisme, provincialisme)*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- Suciu, IT = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române. I: Studiu monografic*, 2009, II: *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, 2010, București, Editura Academiei Române.
- Șesan, G. = Dragoș Șesan, *Glosar de cuvinte rare și uitate*, București, Editura Universității din București, 2012.
- ȘIO = Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, vol. I: *Introducerea*; vol. II: *Vocabularul: 1. Vorbe populare, 2. Vorbe istorice*, București, Socec, 1900.
- TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bukarest, Staatsdruckerei, Band I: 1903, Band II: 1911, Band III: 1925; ediția a II-a: H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch. 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, Band I: 1986, Band II: 1988, Band III: 1989; ediția a III-a: H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches*

Wörterbuch. 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Cluj-Napoca, Clusium, Band I: 2000, Band II: 2003, Band III: 2005.

Vasmer, ESRJ = Max Vasmer, *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka* (*Russisches etymologisches Wörterbuch*), Moscovia, 4 vol., 1964–1973.

**ETYMOLOGICAL, LEXICAL, AND SEMANTIC REEVALUATION IN THE
ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF ROMANIAN (DELR) –
LETTER E**

ABSTRACT

In this article we exemplify the contribution of DELR (*Dicționarul etimologic al limbii române*) to the re-evaluation of some etymologies found in the academic dictionaries of Romanian. We present examples excerpted from the letter E, reflecting several types of re-evaluation: proposing etymologies for words with unknown etymology, correcting erroneous etymologies, meanings, definitions, or lexical forms, providing additional etymological explanations, distinguishing two lexemes instead of one, unifying two separate lexemes under a single lexical entry, as well as eliminating lexemes registered only in dictionaries or adding new ones. Some of the new etymological solutions are the original contribution of the DELR team, others were proposed in previous linguistic studies but had gone unnoticed by the previous academic dictionaries. Substantial revisions were possible due to the access to multiple sources, to an impressive database, constantly enriched, and to the use of electronic and online research instruments.

Keywords: *dictionary, etymology, etymon, definition, lexeme, Romanian.*

O NOUĂ INTERFAȚĂ GRAFICĂ PENTRU DLR

CĂTĂLIN MITITELU, ALEXANDRU ANGHELINA*

1. Introducere

Accesul la resursele lingvistice clasice prin tehnologii digitale a devenit o prioritate în lexicografia actuală. *Dicționarul limbii române* (DLR 2010) – operă monumentală a lexicografiei românești – este supus unui amplu proces de restructurare și digitizare, în scopul integrării sale în circuitele internaționale de cercetare, precum și al utilizării sale de către publicul larg într-o manieră mai eficientă și interactivă.

2. Structurarea digitală a datelor: de la format DOC la TEI

Conținutul inițial al DLR, redactat în format DOC, a impus o etapă preliminară de prelucrare și standardizare. Obiectivul a fost transformarea articolelor într-o reprezentare XML compatibilă cu standardul TEI, permițând astfel nu doar afișarea corectă, ci și interogarea, analizarea și interoperabilitatea acestora.

În acest sens, s-au evidențiat două direcții fundamentale:

- **modelarea metalimbajului lexicografic** – definirea unei terminologii și a unei structuri care să permită marcarea uniformă și comprehensivă (de exemplu, <orth>, <gramGrp>, <sense>, <etym> etc.);
- **elaborarea regulilor sintactice** ale articolelor de dicționar, care stau la baza procesului de parsare (*i.e.* de structurare a unui text conform unui standard).

3. Parserul DEPAR: instrument de interpretare automată

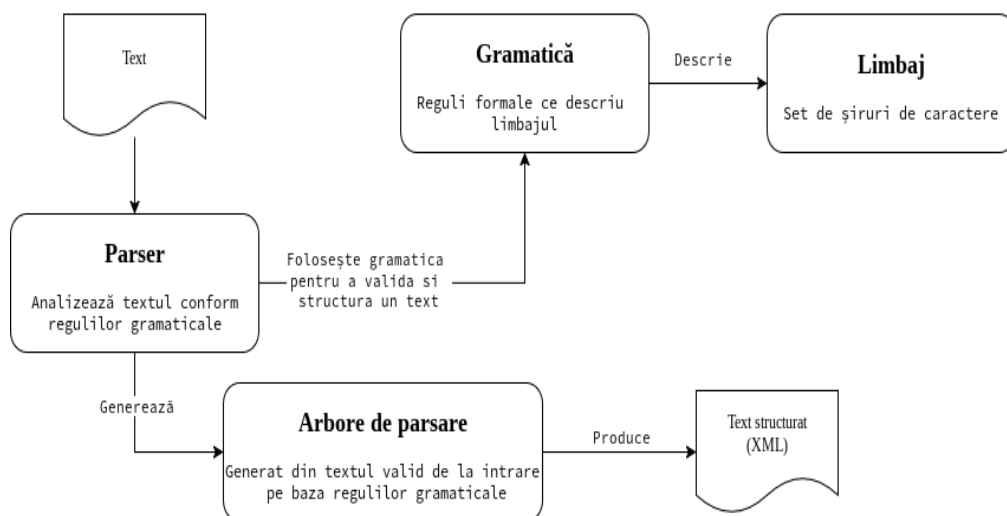
Instrumentul DEPAR (Dictionary Entry PARser), dezvoltat intern, este esențial pentru procesul de digitalizare. Acesta analizează un articol lexicografic în format text și generează automat o structură XML-TEI (<https://tei-c.org/>) validă, utilizând:

- o gramatică formală a articolului de dicționar;
- un set de reguli de transformare sintactică și semantică pentru arborele parsat.

În figura de mai jos este evidențiată relația (meta)limbaj – gramatică – parser și modul în care se obține un text structurat. Gramatica descrie limbajul și, cu ajutorul unui instrument

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București, Casa Academiei, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

software, generează parserul care primește ca intrare un text nestructurat, realizând apoi un arbore de parsare. Acest arbore de parsare este transformat în text structurat.

Motivul principal pentru folosirea unei astfel de metode îl reprezintă faptul că metalimbajul utilizat de lexicografi în tehnoredactarea unui articol de dicționar poate fi descris ușor de o gramatică. DEPAR oferă posibilități de interogare a stilului folosit pe o zonă de text, informație care este utilă în recunoașterea secțiunilor din articolul de dicționar. De exemplu, cuvântul-titlu și forma flexionară sunt marcate cu stilul bold. Definiția unui sens poate începe cu numere romane (I, II, III etc.) sau arabe (1, 2, 3 etc.) marcate cu bold. Acesta reprezintă și un instrument de validare a structurii și consecvenței cu care sunt scrise articolele de dicționar având gramatica descrisă ca referință. De exemplu, poate semnală lipsa informației gramaticale de după cuvântul-titlu. În plus, poate fi și un instrument pentru autocorectură. De exemplu, poate transforma spațiile multiple tastate din greșală într-unul singur sau poate înlocui automat ș cu ș. Nu în ultimul rând, scutește lexicograful de a cunoaște structura XML, care poate deveni în timp destul de complexă. Este știut faptul că structura XML poate evolua în timp, în funcție de cerințe, iar o actualizare în tot corpul dicționarului este dificilă pentru un lexicograf.

Ca dezavantaj pe care îl prezintă, menționăm dependența de un inginer software care să supravegheze acest proces.

Exemplul articolului *AALENIÁN* evidențiază complexitatea structurii rezultate, în care sunt delimitate clar formele de bază și flexionare, trăsăturile gramaticale, domeniul semantic, citările bibliografice și etimologia.

Articolul de dicționar așa cum a fost trimis la editură:

AALENIÁN, -Ă, s. n., adj.
GEOL.

1. S. n. Primul etaj al jurasicului mediu.

1949 *LTR*, I.

1962 *LTR*², XI, 115: Mineta [este un] minereu de fier, caracteristic **Aalenianului** din Lorena, care se prezintă sub forma unor strate oolitice calcaroase-argiloase sau silicioase.

2. Adj. Care aparține aalenianului (1), privitor la aalenian.

1975 *DEX*.

1976 *Geol. Munților Apuseni*, 163: Întocmai ca și calcarele roșii eojurasice, depozite de vârstă cert aaleniană au fost întâlnite numai în dyke-urile neptuniene din calcarele triasice.

– Pronunțat: **ni-an**.

– Pl.: **aalenieni**, -e.

– Din fr. **aalénien**.

Referințe bibliografice:

1978 *DN*³; 2001 *MDA*, I; 2007 *DEXI*; 2011 *DELR*, I.

Articolul de dicționar rezultat în urma parsării arată astfel:

```
<entry xml:id="AAAA-00000-AXNC-12470" type="lemma">
  <form type="headword">
    <orth>AALENIÁN</orth>,
    <form type="inflected">
      <orth>-Ă</orth>
    </form>,
    <gramGrp>
      <gram type="pos"
norm="substantiv">s.</gram>
      <gram type="gender"
norm="neutru">n.</gram>
    </gramGrp>,
    <gramGrp>
      <gram type="pos"
norm="adjectiv">adj.</gram>
    </gramGrp>
  </form>
  <dictScrap xml:id="global-usg">
    <usg type="dom">
      <emph style="font-
style:italic">GEOL.</emph>
    </usg>
  </dictScrap>
  <dictScrap xml:id="senses">
```

```
<sense type="number"
xml:id="AAAA-00003-JAFT-41277">
  <def>
    <emph style="font-
weight:bold">1.</emph> S. n.
    Primul etaj al jurasicului mediu.
  </def>
  <dictScrap>
    <cit>
      <emph style="font-
weight:bold">1949</emph>
      <emph style="font-
style:italic">LTR</emph>, I.
    </cit>
    <cit>
      <emph style="font-
weight:bold">1962</emph>
      <emph style="font-
style:italic">LTR</emph>
      <emph style="font-
style:italic;vertical-
align:super">2</emph>, XI, 115:
      Mineta [este un] minereu de fier,
      caracteristic
```

```

<emph style="font-
weight:bold">Aalenianului</emph>
din Lorena, care se prezintă sub
forma unor strate oolitice calcaroase-
argiloase sau silicioase.
</cit>
</dictScrap>
</sense>
<sense type="number"
xml:id="AAAA-00002-AFTY-
35535">
<def>
<emph style="font-
weight:bold">2.</emph> Adj. Care
aparține aalenianului (
<emph style="font-
weight:bold">1</emph>), privitor la
aalenian.
</def>
<dictScrap>
<cit>
<emph style="font-
weight:bold">1975</emph>
<emph style="font-
style:italic">DEX.</emph>
</cit>
<cit>
<emph style="font-
weight:bold">1976</emph>
<emph style="font-
style:italic">Geol.</emph>
<emph style="font-
style:italic">Munților</emph>
<emph style="font-
style:italic">Apuseni</emph>, 163:
Întocmai ca și calcarele roșii
eojurasice, depozite de vârstă cert
aaleniană au fost întâlnite numai în
dyke-urile neptuniene din calcarele
triasice.
</cit>
</dictScrap>
</sense>
</dictScrap>

```

```

<form type="varia">
<form type="pronunciation">–
Pronunțat:
<emph style="font-
weight:bold">ni-an</emph>.
</form>
<form>– Pl.:
<emph style="font-
weight:bold">aalenieni</emph>,
<emph style="font-weight:bold">–
e</emph>.
</form>
</form>
<etym>– Din fr.
<emph style="font-
weight:bold">aalénien</emph>.
</etym>
<note type="bibl-ref">
<emph style="font-
weight:bold">1978</emph>
<emph style="font-
style:italic">DN</emph>
<emph style="font-
style:italic;vertical-
align:super">3</emph>;
<emph style="font-
weight:bold">2001</emph>
<emph style="font-
style:italic">MDA</emph>, I;
<emph style="font-
weight:bold">2007</emph>
<emph style="font-
style:italic">DEXI</emph>;
<emph style="font-
weight:bold">2011</emph>
<emph style="font-
style:italic">DELR</emph>, I.
</note>
</entry>

```

4. Importanța digitalizării DLR

Digitalizarea aduce beneficii semnificative, atât din perspectiva cercetării lingvistice, cât și din cea a utilizatorului final:

- **standardizare și compatibilitate:** XML-TEI este un format recunoscut internațional, favorizând schimbul de date între proiecte și platforme;
- **căutare și extragere avansată:** interogarea articolului devine posibilă după criterii multiple – cuvânt-titlu, parte de vorbire, uz, domeniu de utilizare – adesea folosite în combinații;
- **accesibilitate și diseminare:** conținutul poate fi publicat sub formă de aplicații web, mobile sau API-uri, contribuind la democratizarea accesului la cunoașterea lingvistică;
- **prezentare online sau publicare de carte:** conținutul poate fi publicat atât online, cât și fizic, pe hârtie, de către o editură, cele două prezentări putând fi diferite în funcție de tipul utilizatorilor finali.

5. Interfața grafică: punte între complexitate și utilizator

Un rezultat direct al procesului de digitalizare îl constituie dezvoltarea unei interfețe grafice moderne, construită pe baza datelor XML generate. Această interfață:

- permite vizualizarea granulară a articolului lexicografic;
- oferă funcționalități avansate de căutare și filtrare;
- este extensibilă și adaptabilă pentru diferite categorii de utilizatori (lingviști, elevi, traducători etc.).

Concret, noua interfață a dicționarului are o pagină principală cu un design minimalist, menit să nu distragă atenția cititorilor. Astfel, la prima interacțiune, cititorul este întâmpinat de o pagină cu o paletă de culori neutră, cu o bară de căutare a cuvintelor poziționată central, dublată de o serie de elemente dinamice (numărul de intrări, de sensuri și de citate la momentul actual).

Al doilea ecran al paginii principale este dedicat echipei de redactare, celor trei institute de lingvistică ale Academiei Române – Institutul de Lingvistică al Academiei

O nouă interfață grafică pentru DLR

Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” și Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippipe”.

ECHIPA

Realizarea noii ediții a DLR-ului se datorește activități complementare a cercetătorilor lexicologi și lexicografi de la cele trei institute de lingvistică ale Academiei Române, colaborare care se continuă și astăzi în operațiunea de actualizare și de modernizare a Dicționarului, în mod particular a primelor trei litere ale alfabetului.

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA CLUJ-NAPOCA
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ
ȘI ISTORIE LITERARĂ
„SEXTIL PUȘCARIU”

Pentru acces rapid, ultima parte a paginii principale este dedicată datelor de contact ale echipei de lucru.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan - Alexandru Rosetti” Casa Academiei București, Calea 13 Septembrie, nr. 13 Tel./Fax: +4021-318.24.52, +4021-318.81.06/2290 Email: inst@lingv.ro Web: https://lingv.ro	Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” Academia Română - Filiala Cluj-Napoca Cluj Napoca, str. Emil Racoviță, nr. 21, cod poștal 400165 Tel.: +4 0264 43 24 40 Email: secretariat.lingvistica@acad-cj.ro , institutul.puscariu@gmail.com Web: https://inst-puscariu.ro/	Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippipe” Academia Română - Filiala Iași Iași, str. Teodor Codrescu, nr. 2, cod poștal 700481 Tel.: +40 232 256 075 Email: institutul.philippide@acadiasi.ro Web: https://philippide.ro/

Meniul principal conține o serie de informații referitoare la dicționar (cuvânt-înainte și paginile de gardă ale fasciculelor), dar și o secțiune unde pot fi consultate anexele, abrevierile și bibliografia.

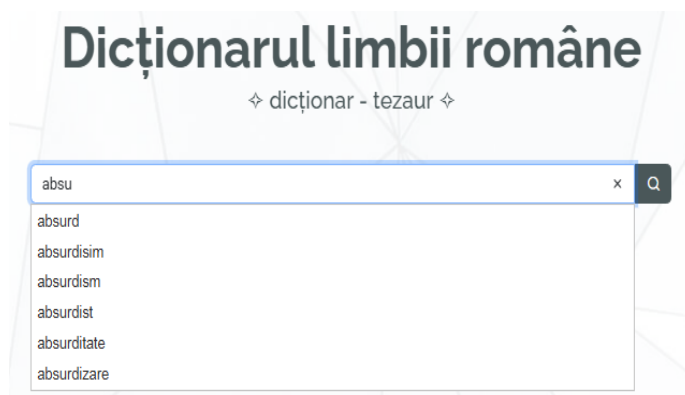
De asemenea, secțiunea „Utile” oferă acces rapid la alte instrumente sau dicționare elaborate de institutele Academiei Române (*Dicționarul etimologic al limbii române*, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* sau *Corpusul lexicografic românesc electronic*).

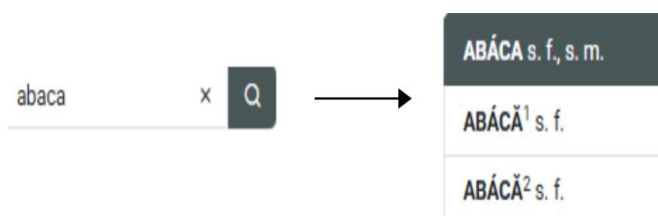

Referitor la căutare, interfața permite mai multe modalități pentru a putea acoperi o gamă cât mai largă de nevoi. Astfel, în această variantă a interfeței, utilizatorul are la îndemână cinci modalități de a accesa conținutul dicționarului:

1. căutare dinamică (în timp ce tastează un cuvânt, utilizatorului îi sunt prezentate sugestii);

2. căutare cu/fără diacritice (utilizarea diacriticelor întoarce rezultate exacte, în timp ce omiterea lor oferă o listă extinsă cu toate cuvintele posibile în situația respectivă);

3. căutare cu „prefixe” sau cu „sufixe” (afișează drept rezultat cuvinte care încep sau de termină cu o anumită secvență de caractere);

O nouă interfață grafică pentru DLR

× Q

→

ABĂTĂTOR, -OĂRE adj., s. n., s. f.
ABĂTOR s. n.
ABDICĂTOR s. m.
ABDUCĂTOR, -OĂRE adj.
ABJURĂTOR, -OĂRE adj., s. m. și f.
ABONĂTOR, -OĂRE s. m. și f.

× Q

→

ABJURĂ vb. I
ABJURĂRE s. f.
ABJURĂT ¹ s. n.
ABJURĂT ² , -Ă adj.
ABJURATÖR s. m. și f.
ABJURATÖRIU, -IE adj., s. m. și f.
ABJURĂȚIE s. f.
ABJURAȚIUNE s. f.

4. afișarea tuturor intrărilor.

× Q

→

880 rezultate

< < 1 > >
A ¹ s. m.
A ² interj.
A ³ prep.
AALENIÂN, -Ă s. n., adj.
ABĂ ¹ adv.
ABĂ ² interj.
ABĂ ³ s. f.
AB ABSÚRDO loc. adj., loc. adv.
ABÁC s. n.
ABÁCA s. f., s. m.
ABÁCĂ ¹ s. f.

Odată selectată intrarea, utilizatorul are acces la o variantă (semi)sintetică a intrării – sunt afișate toate sensurile/subsensurile (cu primul sau, după caz, singurul citat), informațiile gramaticale, variantele, etimologia și referințele bibliografice.

ABIELUȘA adv.

Înv., pop. Diminutiv al lui *a b i a* (I 1).

1887 HEM, I, 95.

[Încă 2 citate](#)

✧ Loc. a d v. *Înv.* **D-abelușa** = foarte greu.

1881 JIPESCU, *Opincaru*, 50: E ca vezul orbețului, când zăriește **d-abelușa**, ca prin sită, ori ca pân ciur.

– **Abia** + suf. *-(l)ușă*.

Referințe bibliografice:

1913 DA, I₁; 1916 PASCU, *Suf. Rom.*, 364; 1929 HODOȘ, *M. D.*; 1931 CADE; 1960 *St. Form. Cuv.*, II, 204; 2011 DELR, I; 2015 *Form. Cuv.*, IV₁, 356

În acest punct, utilizatorul are posibilitatea de a vizualiza intrarea în forma sa extinsă (completă) sau de a ascunde toate atestările (cu ajutorul butonului „Afișează/ascunde citate”).

☒ Afișează/ascunde citate

ABIELUȘA adv.

Înv., pop. Diminutiv al lui *a b i a* (I 1).

1887 HEM, I, 95.

1893 DDRF, I.

1954 GRAUR, *Fond. Lexical*, 166: De la adverbe însă e mult mai ușor să se formeze derivate, și exemple există și în românește (**abelușa**, acușica, a aiura, a apropia, a împreuna, a înainta, a îndărăpta, îndărătnic etc.) și ele vin să întărească importanța cuvântului de bază.

[Mai puține citate](#)

✧ Loc. a d v. *Înv.* **D-abelușa** = foarte greu.

1881 JIPESCU, *Opincaru*, 50: E ca vezul orbețului, când zăriește **d-abelușa**, ca prin sită, ori ca pân ciur.

– **Abia** + suf. *-(l)ușă*.

Referințe bibliografice:

1913 DA, I₁; 1916 PASCU, *Suf. Rom.*, 364; 1929 HODOȘ, *M. D.*; 1931 CADE; 1960 *St. Form. Cuv.*, II, 204; 2011 DELR, I; 2015 *Form. Cuv.*, IV₁, 356

VS

☐ Afișează/ascunde citate

ABIELUȘA adv.

Înv., pop. Diminutiv al lui *a b i a* (I 1).

✧ Loc. a d v. *Înv.* **D-abelușa** = foarte greu.

– **Abia** + suf. *-(l)ușă*.

Referințe bibliografice:

1913 DA, I₁; 1916 PASCU, *Suf. Rom.*, 364; 1929 HODOȘ, *M. D.*; 1931 CADE; 1960 *St. Form. Cuv.*, II, 204; 2011 DELR, I; 2015 *Form. Cuv.*, IV₁, 356

De asemenea, în realizarea acestei noi interfețe, ne-am propus interconectarea dicționarului cu alte resurse, în momentul de față fiind posibilă consultarea informațiilor din *Dicționarul etimologic al limbii române*.

ABIELUȘA adv.

Înv., pop. Diminutiv al lui *abia* (I 1).

1887 HEM, I, 95.

1893 DDRF, I.

1954 GRAUR, *Fond. Lexical*, 166: De la adverbie însă e mult mai ușor să se formeze derivate, și exemple există și în românește (*abielușa*, acușica, a aiura, a apropia, a împreuna, a înalinta, a îndărăpta, îndărătnic etc.) și ele vin să întărească importanța cuvântului de bază.

[Mai multe citate](#)

✦ Loc. a d v. Înv. **D-abielușa** = foarte greu.

1881 JIPESCU, *Opincaru*, 50: E ca vezul orbețului, când zăriește **d-abielușa**, ca prin sită, ori ca pân ciur.

– **Abia** + suf. *-(l)ușă*.

Referințe bibliografice:

1913 DA, I₁; 1916 PASCU, *Suf. Rom.*, 364; 1929 HODOȘ, *M. D.*; 1931 CADE; 1960 *St. Form. Cuv.*, II, 204; 2011 DELR, I; 2015 *Form. Cuv.*, IV₁, 356

abielușa s.v. ABIĂ

ABIĂ [ar. *agă, ayă, ayăa*] adv. „cu greu, cu greutate; de curând; nu mai devreme de – à peine, avec peine; (temporel) juste, (avec des expressions temporelles) ce n'est que...que, pas avant” 1559-1560 (forme *abiiă*, *abie*, Cod. Bratui, 246), var. *abeă*, (Ban.) *abé(a)*, (Ban., Olt.) *abi(a)*.

Lat. *ad uix* (prep. *ad* + *uix* „cu greu, de-abia”) > *abi*, la care s-a adăugat -a adverbial HEM I, 85 (care însă îl explică pe -a printr-o presupusă diftongare a lui -i accentuat), CDDE 2 (care îl explică pe -a prin falsă analiză produsă înaintea verbelor în -a); DA, CADE, DEX, cf. v.fr., v.sp. REW 224 (forma simplă *uix*, păstrată în surselv. REW 9421) // V.sl., bg. *abije* „îndată” CDDE II, 1, SDLR (de fapt, acest cuvânt e împrumut din rom. *abia*, cf. Vaillant, Gram. II 700).

Var. *abé* – *abeă* – *abia*. Var. *abéa* – *abé* + -a.

Fam.: **abielușa** adv. (Munt.) „de curând, de foarte puțin timp” 1881 (Jipescu, O. 50) – *abia* + suf. dim. *-(l)uș* (probabil după *nițeluș*) + -a adverbial; **abielușca** adv. (Mold.) „de curând, de foarte puțin timp” 1884 (H. XII); **abieluța** adv. (fam.) „de curând, de foarte puțin timp” 1838 (Pogor, S. 107); **abiuta** adv. (Ban.) „de curând, de foarte puțin timp” 1895 (Liuba-lana, M. 111).

Cf. **a¹**.

6. Concluzii

Dicționarul limbii române este în plin proces de reconstrucție digitală, o reconstrucție care va reține funcțiile și opțiunile de căutare din vechea versiune (v. Busuioc, Teodorescu 2013; Anghelina, Teodorescu 2020), dar care va adăuga și alte posibilități prin care utilizatorii să acceseze și să filtreze informația. Ne propunem ca în viitorul apropiat să integrăm și alte resurse lexicografice, să realizăm legături cu alte dicționare fundamentale ale limbii române, în speranța că va deveni un instrument util pentru o gamă largă de utilizatori.

BIBLIOGRAFIE

- Anghelina, Teodorescu 2020 = Alexandru Anghelina, Claudiu Teodorescu, *Digitalizarea Dicționarului limbii române. Probleme. Soluții. Perspective*, în „Limba Română”, LXIX, nr. 3–4, p. 491–496.
- Busuioc, Teodorescu 2013 = Monica Busuioc, Claudiu Teodorescu, *Informatizarea Dicționarului limbii române – un vis pe cale de realizare*, în Marius Sala et al. (ed.), *Lucrările celui de-al*

cincilea simpozion internațional de lingvistică, București, 27–28 septembrie 2013, p. 441–445.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Tomul I, partea a 3-a, *Litera D (D–Deînmulțit)*, 2006; tomul I, partea a 4-a, *Litera D (Deja–Deținere)*, 2006; tomul I, partea a 5-a, *Litera D (Deținut–Discopotiriu)*, 2007; tomul I, partea a 6-a, *Litera D (Discord–Dyke)*, 2009; tomul I, partea a 7-a, *Litera E (E–Erzaț)*, 2009; tomul I, partea a 8-a, *Litera E (Es–Ezredeș)*, 2010; tomul III, *Literele J, K, Q*, 2010; tomul IV, *Litera L (L–Lherzolită)*, 2008; tomul V, *Litera L (Li–Luzulă)*, 2008; tomul VI, *Litera M*, 1965–1968; tomul VII, partea 1, *Litera N*, 1971; tomul VII, partea a 2-a, *Litera O*, 1969; tomul VIII, partea 1, *Litera P (P–Păzui)*, 1972; tomul VIII, partea a 2-a, *Litera P (Pe–Pînar)*, 1974; tomul VIII, partea a 3-a, *Litera P (Pînă–Pogribanie)*, 1977; tomul VIII, partea a 4-a, *Litera P (Pogrijanie–Presimțire)*, 1980; tomul VIII, partea a 5-a, *Litera P (Presin–Puzzolană)*, 1984; tomul IX, *Litera R*, 1975; tomul X, partea 1, *Litera S (S–Sclabuc)*, 1986; tomul X, partea a 2-a, *Litera S (Scladă–Semîntărie)*, 1987; tomul X, partea a 3-a, *Litera S (Semn–Sîveică)*, 1990; tomul X, partea a 4-a, *Litera S (Slab–Spongios)*, 1992; tomul X, partea a 5-a, *Litera S (Spongiar–Swing)*, 1994; tomul XI, partea 1, *Litera Ș*, 1978; tomul XI, partea a 2-a, *Litera T (T–Tocăliță)*, 1982; tomul XI, partea a 3-a, *Litera T (Tocăna–Twist)*, 1983; tomul XII, partea I, *Litera Ț*, 1994; tomul XII, partea a 2-a, *Litera U*, 2002; tomul XIII, partea 1, *Litera V (V–Veni)*, 1997; tomul XIII, partea a 2-a, *Litera V (Venial–Vizurină)*, 2002, tomul XIII, partea a 3-a, *Litera V (Vîclă–Vuzum)* și *Literele W, X, Y*, 2005, tomul XIV, *Litera Z*, 2000; redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu; din anul 2000 – Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.

DLR² = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*, ediția a doua, revizuită și adăugită, tomul I, *Litera A*, Fascicula 1: *A–abzițui*, redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, 2021, ediția digitală <https://dlr-test.lingv.ro/>.

A NEW GRAPHICAL INTERFACE FOR DLR

ABSTRACT

The *Dictionary of the Romanian Language* (DLR) has recently received a new graphical interface, which we hope will be appreciated by specialists and others alike, both visually and in terms of usability. In the future, we aim to add an advanced search feature that will allow searching by criteria such as part of speech and register/usage.

Keywords: *DLR, digitalization, graphical user interface (GUI), dictionary, lexicography.*

CONTRIBUȚIA LUI THEODOR STAMATI LA DEZVOLTAREA LEXICOGRAFIEI ROMÂNEȘTI

MARIANA NASTASIA, ELENA ISABELLE TAMBA*

1. Preliminarii

În România și în Republica Moldova, în ultimii ani, se desfășoară un amplu proces de digitalizare, menit să permită accesul la cât mai multe resurse filologice pentru limba română. În acest articol prezentăm o parte dintre acțiunile legate de procesul de transpunere în format digital a unor lucrări lexicografice în limba română tipărite în alfabet de tranziție¹, ca rezultat al cercetărilor întreprinse într-un proiect transfrontalier, ce are ca scop digitalizarea resurselor de tip lexicografic scrise în limba română, intitulat „Strategii de convergență epistemică și metodologică în cercetarea filologică din România și Republica Moldova”, având acronimul PHILORD².

Partea de lexicografie³ digitală din proiectul PHILORD vizează realizarea unei ediții critice digitale a lucrării lui Theodor Stamati – *Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles*, un dicționar foarte important pentru modernizarea și neologizarea limbii române în secolul al XIX-lea. Totodată, se are în vedere dezvoltarea unui model care să poată fi utilizat pentru realizarea edițiilor critice digitale ale dicționarilor românești redactate în alfabet de tranziție, cu scopul alinierii lor în CLRE.

2. Importanța lui Theodor Stamati în istoria lexicografiei românești

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ Menționăm și rezultatele altor proiecte de digitalizare a unor lucrări lexicografice pentru limba română scrisă cu alfabet chirilic – LB^e, eRomLex – sau de tranziție – Negulici 1848.

² **Acknowledgement:** Proiectul este finanțat de către UEFISCDI, pe linia „Proiecte de colaborare cu Republica Moldova”; PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0318, director de proiect: Florin-Teodor Olariu; perioada: 2024–2026 (24 luni), <https://philord.philippide.ro/index.html>.

Proiectul își propune digitalizarea *Atlasului lingvistic moldovenesc*, publicat la Chișinău între 1968 și 1973 în alfabet chirilic, și a lucrării lexicografice a lui Theodor Stamati, *Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles*, publicată la Iași, în 1851, în alfabet de tranziție.

³ Echipa care se ocupă de dicționarul lui Stamati în cadrul proiectul PHILORD este formată din: lexicografii Elena Tamba, Marius Clim, Mariana Nastasia (Departamentul de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași), Ana Vulpe, Liliana Botnaru, Livia Caruntu-Caraman, Cristina Caterev (Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Universitatea de Stat Moldova) și din informaticienii Tudor Bumbu (Institutul de Matematică și Informatică „Vladimir Andrunachievici”, Universitatea de Stat din Moldova) și (colaborator) Claudiu Teodorescu (Academia de Științe și Literatură, Mainz, Germania).

Contribuția lui T. Stamati la dezvoltarea lexicografiei românești⁴ este strâns legată de contextul cultural în care s-a format și a profesat. G. Asachi, căruia i-a fost elev și colaborator, a jucat un rol important în conturarea parcursului științific al acestuia, atât prin asigurarea unor oportunități de formare în străinătate, cât și prin manifestarea unor preocupări similare în domeniile tehnice în care Stamati se afirmă. De altfel, activitatea sa științifică reflectă o viziune congruentă cu cea a lui Asachi, indiferent dacă ne referim la lucrările teoretice, la manuale sau la textele publicistice⁵.

După ce a absolvit Gimnaziul Vasilian, Teodor Stamati (1812–1852) a urmat cursurile Universității din Viena, unde a obținut, în anul 1838, doctoratul în filosofie și arte frumoase. Ulterior, după o scurtă călătorie de perfecționare în Franța și Germania, a fost numit profesor la Academia Mihăileană din Iași, unde a predat matematica și științele ale naturii, remarcându-se prin contribuții în domenii precum fizica și chimia. Astfel, activitatea sa didactică s-a suprapus curentului de înflorire a învățământului în Moldova și a coincis etapei de introducere și dezvoltare a disciplinelor tehnice în această regiune, datorată în special tinerilor întorși de la studii realizate în centre universitare franceze sau germane ori în capitala Imperiului Austriac. Datorită cunoștințelor solide ale lui Stamati, s-au desfășurat la Iași „primele lecții de fizico-chimice însoțite de demonstrațiuni experimentale și de experiențe cu elevii, făcute în Principate” (Atanasiu, Câmpan 1940: 113), fiind astfel creat, în anul 1840, primul cabinet de fizică și chimie experimentală din capitala Moldovei⁶.

Acumulările din planul științei se reflectă și în plan cultural și lingvistic. Interesul intelectualilor vremii pentru modernizarea limbii române și afirmarea identității naționale se manifestă prin preocuparea permanentă pentru traduceri, crearea terminologiei specifice unui anumit domeniu, elaborarea de manuale în limba română și accesibilizarea științei pentru diverse categorii de receptori. Prin munca sa neobosită, Teodor Stamati se înscrie în acest curent, remarcându-se atât prin articole de popularizare a științei publicate în ziarele vremii, cât și prin scrieri didactice și manuale școlare – unele tipărite⁷, altele menționate în articole, dar care nu au văzut lumina tiparului⁸. Totodată, Stamati își exersează înclinațiile literare și cunoștințele lingvistice prin traducerea comediei *Năpotul răposat*, care a fost

⁴ Pentru discuții suplimentare legate de rolul jucat de T. Stamati în dezvoltarea lexicografiei românești, v. și: Haja *et al.* 2005, Seche 1966, Tamba 2014, Ursu 1962, Variot 2009, Variot 2011, Vulpe *et al.* 2025.

⁵ T. Stamati continuă, în „Albina românească”, seria notelor meteorologice începută de G. Asachi.

⁶ Munca neobosită la Academia Mihăileană și rezultatele remarcabile i-au asigurat, începând din anul 1848, rangul de paharnic, pe care îl menționează atunci când se semnează, alături de titlul de doctor. Mai multe informații privind parcursul său academic, v. în Pompeiu 1906. Meritele sale didactice sunt evidențiate elocvent în Atanasiu, Câmpan 1940.

⁷ Au fost publicate următoarele lucrări de uz didactic, semnate de T. Stamati: *Abețedaru franțezo-românesc* (1833), *Manual de istoria naturală: prescurtat pentru tinerimea românească* (1841), *Manual de silabisit pentru începători* (1845), *Manual de istorie naturală* (1848), *Fizica elementară pentru clasele colegiale din Prințipatul Moldovei* (1849), *Elemente de istoria naturală pentru clasele elementare* (publicată postum, în 1862: editori: Th. Codrescu și D. Gusti).

⁸ În cererile de finanțare către episcopie, Stamati anunță mai multe manuscrise, care au rămas astăzi necunoscute: un curs de matematică și fizică, constând într-o compilație după reprezentanți de seamă din spațiul german, un curs de matematici, „compilat pentru clasele înalte” și alte cursuri de fizică experimentală și teoretică, matematică, geometrie, chimie anorganică (cf. Atanasiu, Câmpan 1940: 111 ș.u.).

jucată pe scena Teatrului Național din Iași în anul 1845, și își manifestă interesul față de limba și credințele românilor prin publicarea unei culegeri de cimilituri populare – *Pepelea sau tradiciuni năciunare românești* (1851).

Lucrările de fizică și istoriei naturală reprezintă, în general, traduceri și compilări ale unor tratate sau manuale de referință din spațiul german sau francez, astfel că munca sa este semnificativă nu doar prin crearea unor instrumente necesare dezvoltării domeniilor științifice pe care le reprezintă, ci și prin contribuția directă la amplul proces de formare a terminologiei științifice românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, datorită numeroaselor calcuri și împrumuturi din latină, franceză, germană etc., care se regăsesc în textele sale. O parte dintre acești termeni sunt incluși în *Lexiconul de conversație* coordonat de G. Asachi (1842), la elaborarea căruia participă și T. Stamati. Efortul transpunerii termenilor tehnici necesari pentru descrierea anumitor realități în limba română și interesul pentru adaptarea adecvată a cuvintelor străine „în veșmintele limbii noastre” (Stamati 1851: I) îl determină, probabil, să elaboreze cele două lucrări lexicografice, deosebit de importante pentru epoca în care apar: *Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles* (1851) și *Wörterbuch der deutschen und romanischen Sprache. Vocabulariu de limba germană și română* (1852).

Autorul se dovedește a fi conștient atât de nevoia fixării și modernizării limbii române literare, cât și de importanța normării acesteia, dovadă fiind prefețele celor două dicționare, care reflectă spiritul critic și concepția lexicografică a lui Theodor Stamati. În cele două texte introductive sunt formulate idei privitoare la necesitatea normării limbii române din punct de vedere ortoepic, ortografic și lexico-gramatical, astfel încât să nu mai existe „sucituri în privirea formei” (Stamati 1851: II), adaptarea împrumuturilor la sistemul limbii române reprezentând una dintre principalele sale preocupări.

De asemenea, din experiența lucrului la cele două dicționare, autorul subliniază dificultățile rezultate din „nestatornica încă însemnare a cuvintelor românești” (Stamati 1852: II), precum și împrumuturile din turcă sau rusă care nu au intrat în limbă pe cale cărturărescă și care conduc la „împeștrițarea” limbii. Stamati explică această realitate și așa-numitele confuzii lexicale la care sunt expuși vorbitorii prin „neștiința gramaticii, nestatornicia regulilor ei și lipsa unui dicționar” (Stamati 1851: V). Prin urmare, îl preocupă atât rolul lexicografului în societate, care își asumă sarcina de „a înșira și a lămuri prin descriere feliuritele însemnări” ale cuvintelor, cât și cel al gramaticianului, responsabil de „a ni spune și a ni da regulile după care avem a forma termenii tehnici și alte cuvinte trebuitoare” (Stamati 1851: VI).

Necesitatea elaborării unui dicționar de cuvinte tehnice este justificată de schimbările sociale și profesionale, care au determinat apariția de lucruri și idei noi, ce trebuie denumite.

Lărgindu-se cercul cunoștințelor noastre, ni-au trebuit cuvinte ca să le rostim, să le împărtășim și altora. Întrând în relațiuni deosebite unii cu alții și cu streinii, am cunoscut nouă obiecte, ce au trebuit a le numi, am căpătat nouă idei mai esacte despre lucruri, ce am fost siliți a le rosti lămurit și acurat spre a ne înțălege și a nu orbica în lucrurile noastre. În scurt, pentru

obiectele ce am cunoscut, pentru ideile ce am căpătat, a trebuit ori să croim cuvinte din nou, să le botezăm și să le îmbrăcăm în vestmântul limbei noastre, cu un cuvânt, să le facem românește, ori să le primim nebotezate, neformate românește, fără vreo regulă după cum ni s-au înfățișat sau după cum ni-a trăsnit prin cap (Stamati 1851: VI).

În același timp, un dicționar bilingv, care are ca model un dicționar german considerat „vocabulariu stereotip, ce este foarte apreciat de germani” (Stamati 1852: I), contribuie atât la îmbogățirea lexicului românesc, prin traducere, cât și la fixarea într-o lucrare lexicografică a termenilor care circulau în scrierile vremii și în vorbirea cotidiană:

Călătorind pe o cale încă până acum de nime neîmblată, fără alte ajutoțiuri pentru partea românească decât cărțile tipărite și limba poporului, din care numai singură memoria au trezit să adune cuvintele aflate, de sine se înțelege greutatea ce am întâmpinatu până am sclipuit materialul acestui vocabulariu (Stamati 1852: I).

Munca de lexicograf și concepția privitoare la lexicul limbii române și la înregistrarea termenilor în limbă accentuează perspectiva asumării unui demers pe cât de important, pe atât de dificil.

Compunerea sau prelucrarea dictionarilor, a vocabularilor, mai ales din talpă, se privește de învățați ca o lucrare din cele mai grele, mai ostinicioase, mai migăitoare și cu mai puține rezultate mulțămitoare, în scurt, ca o pedeapsă pentru autoriul lor, încât în fruntea multor lesicoane aflăm motul: «quem dii odere lexica scribere», adică pre care l-au urât zeii, l-au osândit să scrie lesicoane (*ibid.*).

După cum se observă, Stamati era extrem de conștient de rolul pe care lexicograful îl are în dezvoltarea limbii și în procesul de îmbogățire a acesteia.

3. Theodor Stamati, *Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles* (1851)

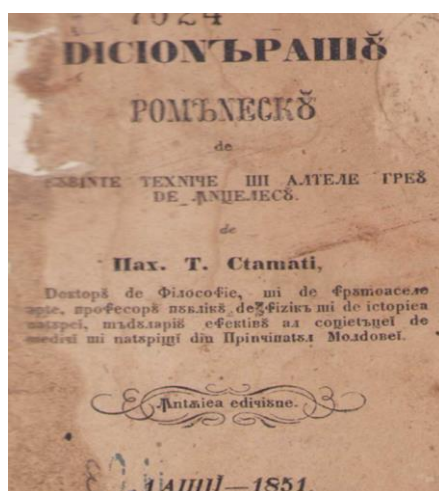

Figura 1. Pagina de gardă din Stamati 1851.

În *Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele grele de înțeles*⁹, publicat în alfabet de tranziție în anul 1851¹⁰, Stamati include cca 5000 de intrări. Lucrarea se înscrie într-o serie de dicționare cu un rol special în punerea în circulație a neologismelor (I.D. Negulici; E. Protopopescu și V. Popescu; G.M. Antonescu ș.a.) din secolul al XIX-lea.

Scopul declarat al lexicografului constă în clarificarea termenilor tehnici și a acelor cuvinte „greu de înțeles”, contribuind, astfel, la crearea și dezvoltarea terminologiei în limba română, atât prin introducerea unor termeni, cât și prin explicarea lor. Motivația autorului este dată de creșterea numărului de cunoștințe, ceea ce duce la apariția unor cuvinte noi, fie printr-un proces de derivare sau de sufixare în română, fie prin utilizarea împrumuturilor (adaptate mai mult sau mai puțin limbii române). Se remarcă în această lucrare efortul său conștient, datorat necesității de a fixa normele limbii române pentru terminologie.

Structura unui articol lexicografic din dicționarul analizat include o leamă (sau un șir de leme), indicația etimologică (de cele mai multe ori), definiția (care poate fi o explicație analitică sau o definiție printr-un sinonim ori printr-o serie de sinonime) și, în unele cazuri, exemple de utilizare a termenului respectiv. Neologismele incluse în *Disionărașul* din 1851 aparțin unor domenii foarte variate (știință, gastronomie, astronomie, organizare militară etc.), iar analiza termenilor neologici poate viza diverse aspecte, de la formă/forme, la etimologie, influențe¹¹ etc.

Menționăm aici, spre exemplificare, problema formelor diferite pe care un cuvânt-titlu le are în unele cazuri în dicționarul lui Stamati, ceea ce poate fi explicat prin model diferit de adaptare la sistemul limbii române al împrumuturilor sau al creațiilor pe terenul limbii române, conform situației din epocă. Dăm în continuare câteva exemple:

– formele *alicvot/alicot* (v. fig. 2);

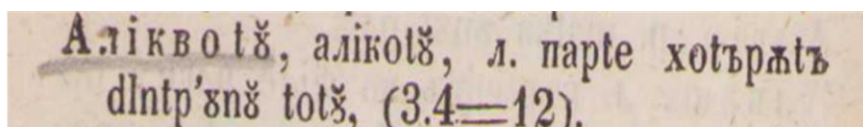

Figura 2. Articole lexicografice din Stamati 1851.

– formele *apelație/apelăciune/apel* (v. fig. 3);

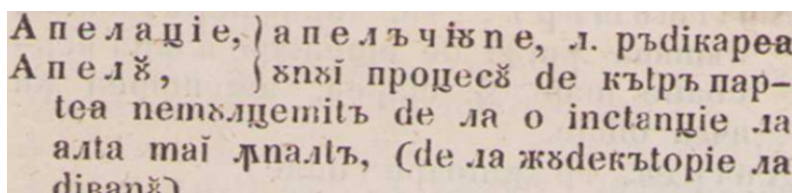

Figura 3. Articole lexicografice din Stamati 1851.

⁹ Stamati mărturisește în textul introductiv că materialul a fost adunat și redactat mai devreme, anunțând publicarea lui încă din anul 1845, în revista „Foaia de Transilvania”.

¹⁰ A doua ediție a apărut în 1856, dar nu prezintă modificări.

¹¹ Menționăm aici influența franceză pentru domeniul relațiilor internaționale, al gastronomiei, al modei și al culturii. Pentru mai multe detalii, v. Variot 2009 și Variot 2011.

– *cvadрупed/patruped* ori *cvalificație/calificăciune* (v. fig. 4).

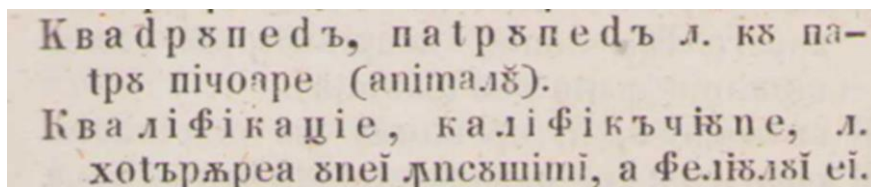

Figura 4. Articole lexicografice din Stamati 1851.

3.1. Exemple de utilizare a cuvintelor din Stamati 1851 în diferite tipuri de dicționare

Pentru a ilustra importanța dicționarului lui Stamati ca instrument de lucru pentru redactorii dicționarului-tezaur al limbii române (DA, DLR, DLR²) sau pentru dicționare de tip terminologic (DAFOC), vom da câteva exemple de articole lexicografice citate în aceste lucrări.

Astfel, la redactarea celei de-a doua ediții a DLR¹², materialul lexical din Stamati 1851 este recuperat pentru:

– prime atestări pentru unele cuvinte sau sensuri din DLR²;

CACERDISÍ vb. IV

Înv. 1. Tranz. (Complementul indică mărfuri interzise sau sustrase de la plata taxelor vamale) A trece clandestin peste graniță.

1851 STAMATI, *D.*: **Cacerdisesc** ... trec contrabandă (mărfuri) (DLR², s.v. *cacerdisi*).

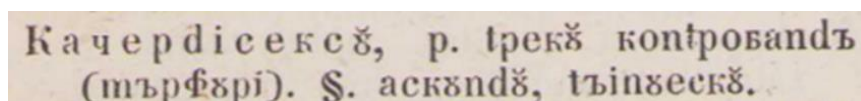

Figura 5. Articolul lexicografic *cacerdisesc* din Stamati 1851.

– prime atestări lexicografice pentru unele cuvinte sau sensuri din DLR²;

CABÂNĂ¹ s.f.

CONSTR. (Urmat de determinări care indică felul, destinația, zona unde este amplasată etc.) Construcție (de lemn), de obicei cu structură simplă, care servește ca locuință sezonieră sau permanentă; *înv.* staniță. V. adăpost, baracă, bordei, colibă.

1844 *Curier a. sexe*, V, 331¹: Ei i se părea că vede vreuna din acele grațioase fee, a cărei vargă magică putea să-ți transforme deodată o umilă **cabană** într-un palat de aur și de diamante.

1851 STAMATI, *D.*

1862 ANTONESCU, *D.* (DLR², s.v. *cabană*).

¹² Siglele din redactările citate pot fi consultate în *Bibliografia DLR²*, la adresa <https://dlri.ro/>, la secțiunea *Bibliografie*.

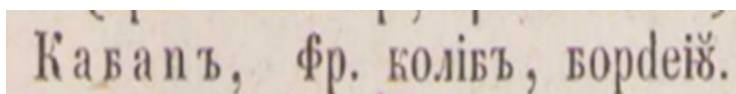

Figura 6. Articolul lexicografic *cabană* din Stamati 1851.

– atestări vechi pentru unele cuvinte sau sensuri din DLR²;

CADRAN

♦ *ASTRON.* (Mai ales în sint. **Cadran solar**, calc după fr. *cadran solaire*) Suprafață plană, inițial de formă pătrată, pe care sunt trasate diviziuni și în centrul căreia este fixat un stil a cărui umbră, proiectată de lumina soarelui, indică orele zilei; ceas de soare, ceas solar, *înv.*, *reg.* ornice de soare, *înv.* ceasornic de soare, gnomon, orologiu de soare, *înv.*, *rar* țeh.

c. 1832 I. GOLESCU, *Cond.*, III, 64^v/23: **Cadran**, ... adică ... dă soare.

1835 GENILIE, *Geogr. Istor.*, 39: Căpetenia peruvianilor se numea Inca, socotit fiul al soarelui. Ei, drept scrisoare, întrebuința noduri pe ațe, avea obiceiuri, **cadrane**, palaturi, statuie ... foarte măiestrioase.

1840 POENARU – AARON – HILL, *Vocab.*, I, 428²/18.

1848 NEGULICI, *Vocab.*

1851 **STAMATI, D.** (DLR², s.v. *cadran*).

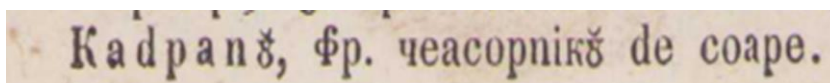

Figura 7. Articolul lexicografic *cadran* din Stamati 1851.

Materialul lexical din Stamati 1851 este recuperat, de asemenea, pentru a ilustra prime atestări pentru unele cuvinte sau sensuri din dicționare terminologice – utilizăm, spre exemplificare, o trimitere din DAFOC¹³:

ÁRCTIC, -Ă adj., n. pr. 1. Adj. Ts Tp (Adesea în opoziție cu *antarctic*) Care marchează, delimitează regiunea Polului Nord; Ts Tp boreal (**1**), nordic, septentrional, (învechit, rar) nopțiar. **Stamati 1851**; Pontbriant 1862; DA I/I 1913; LTR I 1949; DL I 1955; DEX 1975; MDA I 2001; DEXI 2007; (DAFOC, s.v. *arctic*, -ă).

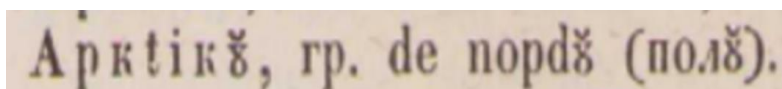

Figura 8. Articolul lexicografic *arctic* din Stamati 1851.

Prin exemplele oferite, am dorit să subliniem importanța utilizării a cât mai multor informații din dicționarele lui T. Stamati, atât în redactările de la ediția a II-a a dicționarului-tezaur (DLR²), cât și, atunci când este cazul, în principala lucrare lexicografică academică de etimologie (DELR) ori în lucrări speciale de terminologie (de exemplu, DAFOC).

¹³ Siglele din redactările citate pot fi consultate în *Bibliografia DAFOC*.

4. Theodor Stamati, *Wörterbuch der deutschen und romanischen Sprache. Vocabulariu de limba germană și română* (1852)

Figura 9. Pagina de titlu din *Wörterbuch der deutschen und romanischen Sprache. Vocabulariu de limba germană și română* (1852).

Lucrarea *Wörterbuch der deutschen und romanischen Sprache. Vocabulariu de limba germană și română* a fost început în anul 1848 și a cunoscut lumina tiparului în 1852. Lucrarea conține cca 40 000 de intrări, astfel că poate fi considerată „cea mai bogată listă de cuvinte din întreaga serie de dicționare apărute în această perioadă, aparținând celor două limbi” (Seche 1966: 36). Partea românească a dicționarului este redactată în alfabet de tranziție, iar cuvintele germane sunt redactate prin caractere latine. Stamati justifică acest aspect, invocând atât lipsa regulilor de scriere cu alfabet latin, cât și nivelul cunoștințelor vorbitorilor români.

Cât pentru litere și format, am avut în priivire gradul culturai românilor și nestatornicirea încă a ortografiei în scriere cu litere, ce se vor pute întrebui numai atuncea când vom avé un dicionariu general românesc (Stamati 1852: II).

Dicționarul este structurat pe două coloane, care cuprind lema germană, categoria lexico-gramaticală corespunzătoare și echivalentul românesc, pentru care se precizează genul, în cazul substantivelor. Substantivele germane sunt însoțite de indicații privind genul, numărul și desinența de plural. În cazul verbelor din lista de cuvinte-titlu se menționează auxiliarul (*haben* sau *sein*) utilizat în formarea timpurilor compuse și descrierea sintactico-

semantică („activ”, „neutru”, „reciproc”)¹⁴. De asemenea, verbele neregulate sunt semnalate prin utilizarea semnului „*” în fața articolului lexicografic. Atunci când apare în interiorul articolului, acest semn grafic indică un sens figurat. Neologismele („cuvinte streine”) sunt evidențiate grafic prin notarea semnului „+” în fața cuvântului-titlu (v. fig. 10). Sporadic, se oferă, între paranteze, informații privind pronunția cuvântului german.

Genelgen , v. n. h. <i>fi</i> <i>плекатъ</i> , <i>dic- cuscъ къръ чинева</i> .	†Genial , a. (de la <i>Genie</i>), de <i>geniș</i> , de <i>dsxș</i> , <i>ayepș</i> , <i>кs minte</i> .
Geneigt , a. <i>wi ad.</i> (n. de la <i>Neigen</i>), <i>плекатъ (спре чена)</i> , <i>jun Trunte</i> —, <i>плекатъ спре segie</i> ; <i>cinem</i> — <i>sein</i> , <i>fi kisa voitopiș de sine</i> .	Genick , n. -(e)s, <i>pl.</i> -e, (de la <i>Ni- cken</i>), <i>nskъ, чeafъ, ф.</i>
Geneigtheit , f. <i>плекаре, dicuscъ- чине, ssnъ voingъ спре чинева. ф.</i>	Genicke , n. -s, (de la <i>Nicken</i>), <i>ф- кърспъ de cennș кs kansл, кlino- чърспъ adece, ф.</i>
†General , m. -(e)s, <i>pl.</i> -ale -(ră- le), <i>генералъ, komendantъ, dskъ al snel armii, m.</i>	Genicksang , v. <i>Nicksang</i> .
†General , a. <i>wi ad.</i> (n. <i>kommsnepl</i>) <i>n генералъ, n deosge</i> .	Genicksänger , v. <i>Nicksänger</i> .
†Generaladjutant , m. <i>генералъ a- diutantъ, m.</i>	†Genie (zi: <i>ueni</i>), n. -s, <i>pl.</i> -s, <i>ueniș, dsxș, *kanș, n. ayepime, i- ctegime, minte, ф.</i>
†Generalfeldzeugmeister , m. <i>ге- нералъ de artillerie, m.</i>	†Genien , <i>pl.</i> de la <i>Geniu</i> -, (v. a.)
†Generalin , f., <i>pl.</i> -nen, <i>генера- лесаъ, ф.</i>	Geniese , n. <i>сърнстатъ adece, n.</i>
†Generalat , n. -(e)s, <i>pl.</i> -e, <i>ге- нералатъ, n.</i>	Geniessbar , a. <i>wi ad.</i> (ssnș) de <i>mankatъ, de bestъ, n. kskatъ.</i>
†Generalbass , m. <i>касъ генералъ, n.</i>	Geniessbrauch , v. <i>Niessbrauch</i> .
†Generalistren , v. a. h. <i>генерали- за, osgi.</i>	*Geniessen , v. a. h. <i>гсcta (пърчере, вскърпe, лiнiге), се вккpa, се ве- celi; се дшкъртъши (de ssnътъл, de дшвгетспъ), се фолoci; манка.</i>
†Generalität , f. <i>генералите, ф.</i>	†Geniren (zi: <i>uenipen</i>), v. a. h. <i>снърpa.</i>
†Generalissimus , m. <i>генералисимъ.</i>	Genist(e) , n. -s, (de la <i>Reft</i>), <i>гs- noiș (de paie, cuice, vpeackspl); dsdъs, n.</i>
†Generalkarte , f. <i>картъ генералъ.</i>	†Genitalien , <i>pl.</i> <i>нащере, нърпило de pswine, ф. pl.</i>
†Generallieutenant , m. <i>zeltentant- генералъ, m.</i>	†Genitiv , m. -s, <i>pl.</i> -e, (n. <i>гра- матикъ</i>), <i>genetisъ, renetisъ (kazъ), n.</i>
†Generalmajor , <i>генералъ maiorъ, фелдмаршалъ, m.</i>	†Genius , m., <i>pl.</i> -nien, <i>ueniș, n.</i>

Figura 10. Extras din Stamati 1852: 351.

Deosebit de importante în organizarea materialului lexicografic sunt parantezele explicative care apar în partea românească a dicționarului (v. fig. 11). Acestea sunt structurate fie ca exemplificări ale unor posibile contexte de întrebuintare a termenului, fie ca formulări care completează definițiile, iar utilizarea lor poate fi explicată prin opțiunea autorului de a echivala termenii. Stamati menționează în introducere preferința de „traduce” lema germană printr-un singur cuvânt românesc sau printr-un lanț sinonimic, pentru a evita definițiile analitice greu de urmărit.

Am ținut totdeauna a fi precis, adică a rosti o idee cu un singur cuvânt sau pre cât se poate, prin mai puțin cuvinte, iară nu prin descrieri lungi și de prisos, căci altfelu vom ajunge a înțelege limba germană, iară niciodată nu vom fi în stare a face o traducere în limba română (Stamati 1852: II).

¹⁴ Categoriile de verbe și explicațiile privitoare la semnele grafice și prescurtările din interiorul articolului lexicografic sunt înregistrate în lista de abrevieri (*Lămurirea prescurtărilor*) de la începutul dicționarului.

5. Considerații finale

Acest studiu reflectă contribuția excepțională a lui Theodor Stamati la dezvoltarea lexicografiei românești. Lucrările sale se remarcă în primul rând prin introducerea și fixarea în limbă a unui număr impresionant de neologisme, care au condus la modernizarea și neologizarea limbii române în secolul al XIX-lea, oferind o privire de ansamblu asupra societății și a contextului general, economic, cultural și politic al epocii. Concepția sa lexicografică reflectă, totodată, preocuparea constantă pentru normarea limbii literare, adaptarea împrumuturilor la sistemul limbii române fiind una dintre coordonatele care transpar din dicționarul de cuvinte tehnice, unde înregistrează variante multiple ale unor leme. De asemenea, Stamati contribuie la dezvoltarea și fixarea în scris a terminologiei științifice românești din diverse domenii.

În prezent, lucrările lexicografice ale lui Theodor Stamati reprezintă veritabile instrumente de lucru atât pentru lexicografi și lingviști, cât și pentru cei interesați de cercetarea limbii în general.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

- CLRE = Academia Română, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, *CLRE. Corpus lexicografic românesc electronic*, realizat de Alina-Mihaela Bursuc, Călina-Georgiana Ciocoiu, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Alexandra Ilie, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), Claudiu-Marian Teodorescu, Iași, 2021–prezent, <https://clre.solirom.ro/>.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea II: C, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1940; tomul II, partea I: F–I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934, coord.: Sextil Pușcariu, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.
- DAFOC = *Dicționarul fenomenelor, obiectelor cosmice și constelațiilor*, în Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, Cătălin-Bogdan Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudiu Teodorescu și Gabriela-Ana Azanfirei, *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC)*, ediție revizuită, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024.
- DELR = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, <https://delr.lingv.ro/>.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Tomul I, partea a 3-a, *litera D (D–Deînmulțit)*, 2006; tomul I, partea a 4-a, *Litera D (Deja–Dejiner)*, 2006; tomul I, partea a 5-a, *Litera D (Dejiner–Discopotiriu)*, 2007; tomul I, partea a 6-a, *Litera D (Discord–Dyke)*, 2009; tomul I, partea a 7-a, *Litera E (E–Erza)*, 2009; tomul I, partea a 8-a, *Litera E (Es–Ezredeș)*, 2010; tomul III, *Literele J, K, Q*, 2010; tomul IV, *Litera L (L–Lherzolită)*, 2008; tomul V, *Litera L (Li–Luzulă)*, 2008; tomul VI, *Litera M*, 1965–1968; tomul VII, partea 1, *Litera N*, 1971; tomul VII, partea a 2-a, *Litera O*, 1969; tomul VIII, partea 1, *Litera P (P–*

- Păzui), 1972; tomul VIII, partea a 2-a, *Litera P (Pe–Pînar)*, 1974; tomul VIII, partea a 3-a, *Litera P (Pînă–Pogribanie)*, 1977; tomul VIII, partea a 4-a, *Litera P (Pogrijanie–Presimțire)*, 1980; tomul VIII, partea a 5-a, *Litera P (Presin–Puzzolană)*, 1984; tomul IX, *Litera R*, 1975; tomul X, partea 1, *Litera S (S–Sclabuc)*, 1986; tomul X, partea a 2-a, *Litera S (Scladă–Semînțarie)*, 1987; tomul X, partea a 3-a, *Litera S (Semn–Sîveică)*, 1990; tomul X, partea a 4-a, *Litera S (Slab–Spongios)*, 1992; tomul X, partea a 5-a, *Litera S (Spongiar–Swing)*, 1994; tomul XI, partea 1, *Litera Ș*, 1978; tomul XI, partea a 2-a, *Litera T (T–Tocăliță)*, 1982; tomul XI, partea a 3-a, *Litera T (Tocăna–Twist)*, 1983; tomul XII, partea I, *Litera Ț*, 1994; tomul XII, partea a 2-a, *Litera U*, 2002; tomul XIII, partea 1, *Litera V (V–Veni)*, 1997; tomul XIII, partea a 2-a, *Litera V (Venial–Vizurină)*, 2002, tomul XIII, partea a 3-a, *Litera V (Viclă–Vuzum)* și *Literele W, X, Y*, 2005, tomul XIV, *Litera Z*, 2000; redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu; din anul 2000 – Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.
- DLR² = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*, ediția a doua, revizuită și adăugită, tomul I, *Litera A*, Fascicula 1: *A–abzițui*, redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, 2021, <https://dlri.ro/>.
- eRomLex = Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, *eRomLex – Primele dicționare bilingve românești (secolul al XVII-lea). Corpus digital prelucrat și aliniat*, realizat de Iosif Camară, Ion-Mihai Felea, Ana-Maria Gînsac, Mihai-Alex Moruz, Elena Tamba, Mădălina-Andreea Ungureanu (coord.), Iași, 2022, <http://www.scriptadacoromanica.ro/bin/view/eRomLex/>.
- LB^e = *Lesicon Romanescu–Latinescu–Ungurescu–Nemtescu quare de mai mulți autori, in cursul a trideci, si mai multoru ani sau lucrat. Seu Lexicon Valachico–Latino–Hungarico–Germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*, Budae: Typis et Sumtibus Typografiae Regiae Universitatis Hungaricae, 182, ediție electronică realizată de Maria Aldea, Daniel-Corneliu Leucuța, Lilla-Marta Vremir, Vasilica Eugenia Cristea, Adrian Aurel Podaru, coord.: Maria Aldea, Cluj-Napoca, 2013, <https://lexiconuldelabuda.bcuccluj.ro/site/login.php>.
- Negulici 1848 = I.D. Negulici, *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimate până acum în limba română, și de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte, și mai ales în științe*, București, Tipografia Colegiului, ediție digitală coordonată de Alina Bursuc, 2025, <http://www.nv.solirom.ro/>.
- Pontbriant 1862 = Raoul de Pontbriant, *Dicționar româno-frances*, București și Göttinge, Adolf Ulrich, Paris, Gustave Bossange & C-ia, Leipzig, E.F. Steinaecker.
- Stamati 1851 = Theodor Stamati, *Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele grele de înțelegere*, întâi ediciune, Iași, Tipografia Buciumului Român.
- Stamati 1852 = Theodor Stamati, *Wörterbuch der deutschen und romanischen Sprache, mit Binzufigung der Gewöhnlichsten in der Umgangssprache vorkommenden Fremdwörter. Vocabulariu de limba germană și română, cu adăogirea celor mai obicinuite și în conversațiune primite cuvinte străine*, Iașii, Tipografia Buciumului Român.

B. Lucrări de referință

- Atanasiu, Câmpan 1940 = George Atanasiu, Teodor Câmpan, *Teodor Stamati, primul fizician moldovean*, în „Revista Fundațiilor Regale”, nr. 7, p. 105–128.

- Haja *et al.* 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan Mihai Aldea, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa, publicat și electronic, <https://solirom.ro/publications/DLR-achiziționarea.pdf>.
- Pompeiu 1906 = Dimitrie Pompeiu, *Monografia Liceului Național din Iași*, Tipografia „Dacia” Iliescu, Grossu & Comp.
- Seche 1966 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române. I: De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică.
- Tamba 2014 = Elena Tamba, *La lexicografía Rumana. Historia y Actualidad*, in *Lexicografía de las lenguas románicas. Perspectiva histórica*, vol. I, edited by Félix Córdoba Rodríguez, Ernesto González Seoane, María Dolores Sánchez Palomino, De Gruyter, p. 265–282.
- Ursu 1962 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică.
- Variot 2009 = Estelle Variot, *Lexicul, martorul contactelor între popoare: Disionărașul românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles al lui Teodor Stamati*, în G.G. Neamțu, Ștefan Gencăreanu, Adrian Chircu (éds), *Actes du colloque „Limba română – abordări tradiționale și moderne”*, 19–20 octombrie 2007, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 275–283.
- Variot 2011 = Estelle Variot, *Un moment significatif de l'influence française sur la langue roumaine: Le dictionnaire de Teodor Stamati, Iassy, 1851*. Thèse de doctorat, <http://diffusiontheses.fr/22635-these-de-variote-estelle.html>.
- Vulpe *et al.* 2025 = Ana Vulpe, Elena Isabelle Tamba, Liliana Botnari, Livia Caruntu-Caraman, *Din istoria lexicografiei explicative românești: Teodor Stamati, „Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles (1851) – recuperări, reconsiderări*, în Ecaterina Brăguță (coord.), *Lucrările Conferinței Științifice Naționale „Lecturi in memoriam acad. Silviu Berejan” (ed. a VII-a)*, Chișinău, CEP USM, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM, I, p. 79–93, https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/234035.

THEODOR STAMATI'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF ROMANIAN LEXICOGRAPHY

ABSTRACT

In this paper we presenting the lexicographical work of Teodor Stamati, known both for his *Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles* [*Romanian Dictionary of Technical and Other Difficult Words*], 1851, for which we are preparing a critical digital edition as part of the PHILORD project, together with colleagues from the “Alexandru Philippide” Institute of Romanian Philology in Iași and the “Bogdan Petriceicu-Hasdeu” Institute of Romanian Philology in Chișinău, as well as for *Vocabulariu de limba germană și română* (*German and Romanian Vocabulary*, 1852), and for a series of school textbooks in various fields.

The two lexicographical works, printed in the transitional alphabet, are part of a series of dictionaries representative of the circulation of neologisms in the mid-19th century (I.D. Negulici, E. Protopopescu, G.M. Antonescu) and represent important contributions to the modernization of the Romanian language, while Teodor Stamati's scientific activity, especially in the field of physics, and his teaching activity are reflected in the selected lexicon. From this perspective, we will supplement the information on Stamati's lexicographical activity with the way in which he related to borrowings and the adaptation of neologisms in his dictionaries.

A man of his times, Stamati understood that – as ideas were circulating more among speakers of different languages – it was also necessary to bring the Romanian Language in line with this trend, by including new terms that illustrated new realities and concepts.

His assumed intention to include neological words in the dictionary also demonstrates his overall view.

Such, we can say that the role of Stamati's approach (assumed, conscious) is a real act of cultural strategy.

Keywords: *Theodor Stamati, lexicography, terminology, neologisms, lexicographical principles, transitional alphabet, digitization.*

CÂTEVA ASPECTE DIN PRACTICA REDACTĂRII DICȚIONARULUI ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE (DELR): DIFICULTĂȚI, CONTROVERSE, PROBLEMATIZĂRI LINGVISTICE ȘI (META)LEXICOGRAFICE (II)

RALUCA-MIHAELA NEDEA*

1. Preliminarii

Prin această cercetare ne propunem să continuăm și totodată să aprofundăm demersul nostru precedent (Nedeia 2024) de investigare a unor aspecte problematice, controversate, atât lingvistice, cât și (meta)lexicografice, specifice elaborării *Dicționarului etimologic al limbii române* (DELR), însă delimitabile deopotrivă, în anumite privințe și situații, și în redactarea *Dicționarului limbii române* (DLR), la care DELR se raportează în mod necesar.

Ca și în prima parte a analizei noastre, vom utiliza cu precădere ilustrări din cadrul propriilor contribuții la *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR), litera E, volum aflat în lucru la Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București. Pornind de la aceste exemplificări inedite ale controverselor și/sau dificultăților semnalate, vom examina diversele opțiuni caracteristice abordării lexicografice din dicționarele de referință pentru DELR: DLR, și anume cele două volume ale *Dicționarului limbii române*, litera E (*E–Erzaț* și *Es–Ezredeș*), publicate la Iași în 2009, respectiv în 2010, și DEX (care desemnează convențional varianta din 2016 a *Dicționarului explicativ al limbii române*, DEX²), alături de (re)sursele lexicografice sau literare (în sensul cel mai larg), preponderent din bibliografia DELR, relevante pentru aspectele dezbătute.

În cuprinsul acestei etape a cercetării noastre vom (re)aduce, astfel, în discuție: (i) problematica terminologiei (ultra)specializate, „interne”, cu referire la „presiunea” includerii, printr-un fenomen de „atrakție” lexicografică, în familiile lexico-etimologice corespunzătoare, a tuturor termenilor echivalenți noțional și lexical, în pofida statutului lor uneori diferit; (ii) modalitatea de explicitare lexicografică, pentru nuanțare sau, dimpotrivă, pentru evitarea redundanței, a membrilor sinonimi care aparțin unor serii lexicale corelate semantico-etimologic (a termenilor echivalenți noțional și lexical care aparțin unei anumite terminologii); (iii) imperativul „condensării” lexicografice, actualizate prin esențializarea și

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București, Casa Academiei, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

comprimarea definițiilor științifice, în vederea transparenței expresive și „democratizării cunoașterii”; (iv) necesitatea echivalării punctuale a sensurilor unor cuvinte cu diverse corespondente lexicale din aceeași familie lexico-etimologică, unele dintre acestea învechite sau ieșite din uz, pentru ilustrarea diacronică a variației lexicale; (v) „revelația” semantico-etimologică, care implică, pe de o parte, evidențierea mecanismului derivării semantice în cazul etimoanelor directe, dar, mai cu seamă, al celor indirecte, și, pe de altă parte, explicitarea legăturilor semantico-etimologice uneori neașteptate dintre anumiți termeni înseriați lexicografic, aparent înrudiți (prin similitudinea lor formală).

2. Fenomenul „atrăției” lexicografice în cazul sinonimiei terminologice (ultra)specializate

Ca rezultat al abordării extensive inovatoare asumate, în mod programatic, de coordonatorii DELR și motivate prin intenția „de a actualiza corpusul, de a evidenția productivitatea unor cuvinte și conexiunile lor etimologice” (Giurgea, Moroianu 2021: vii), amplificarea inventarului lexical „de referință” al acestui dicționar, absolut salutară din punct de vedere științific, după cum am precizat în studiul nostru anterior ¹, presupune un demers de interpretare lingvistică și extralingvistică (enciclopedică), nuanțată și complexă, deopotrivă sincronică și diacronică, a unui solid material lexicografic.

Astfel, în cadrul problematicii terminologiei (ultra)specializate, „interne”, a inventarului DELR, semnalăm manifestarea unui *fenomen de „atrăție” lexicografică*, care ar consta în „presiunea” includerii exhaustive a termenilor echivalenți noțional și lexical, indiferent de frecvența utilizării lor, în familiile lexico-etimologice corespunzătoare.

În actualul context lexicografic al DELR, caracterizat prin propensiunea către coerență semantico-etimologică și prin vocația enciclopedică, este relevantă, spre exemplu, necesitatea înregistrării „automate”, sub elementul de compunere **embolo-** din domeniul medicinei, cu sensurile de „intercalare; (bazat pe) embolie”, a termenilor medicali sinonimi (ultra)specializați, relativ rari, absenți din DEX și din DLR, **embolofazie** s.f., **embolofrazie** s.f. și **embololalie** s.f. Acești trei termeni denumesc, în egală măsură, o anumită tulburare de vorbire psihogenă, manifestată prin adăugarea unor sunete fără înțeles între cuvinte și au o etimologie indirectă de origine grecească, care ilustrează, prin diferențele semantice explicitate în DELR ms. (gr. *-φασία* „vorbire” vs gr. *φράσις* „exprimare, discurs” vs gr. *λαλία* „vorbărie; conversație; vorbire”), bogăția, varietatea și finețea expresivă proprii acestei limbi fundamentale pentru constituirea vocabularului biomedical internațional².

¹ „În cazul DELR, dicționar academic, legitimitatea înregistrării acestora [a termenilor ultraspecializați din varii domenii] stă în dubla oportunitate de a evidenția, astfel, prin includerea lor în familia semantico-etimologică a cuvântului-titlu, *mecanismele constituirii lexicale și terminologice (pe baza unor analogii sau asocieri structurale)*, dar și de a proiecta materialul lexicografic într-o *dimensiune enciclopedică*” (Nedea 2024: 195).

² În mod surprinzător, în D. enc. psih. nu este inclus termenul *embolofazie*, considerat nucleu terminologic și lexical în DELR ms., ci sunt menționate doar echivalentele lui sinonimice, înrudite etimologic prin elementul de compunere *embolo-*, *embolofrazie* și *embololalie*, cu următoarea definiție comună: „Tulburare psihică, manifestată prin umplerea golurilor dintre cuvintele unor propoziții sau fraze prin adăugarea unor sunete străine

(1) **EMBOLO-** el. de comp. (med.) „intercalare; (bazat pe) embolie – embolo-”.

Fr. *embolo-*, germ. *embolo-* < gr. ἔμβολος/ἐμβόλον „obiect care se înfige în (zăvor, cioc de corabie, formație militară în formă de triunghi cu vârful înainte, limbă de pământ, antablament, altoi)” < ἐμβάλλειν „a arunca în, a băga, a aplica” < ἐν- „în” + βάλλειν „a arunca”, folosit în med. întâi în lat. savant *embolus* (> fr. *embole*, *embolus*) „embol”.

Fam.: **embolofazie** s.f. „tulburare psihică de vorbire, manifestată prin adăugarea unor sunete fără înțeles între cuvinte” 1904–1905 (AA șt. seria II, tom XXVII, 434) < fr. *embolophasie* (< *embolo-* + *-phasie* „vorbire” < gr. -φασία < -φατος < φάμαι „a spune”); **embolofrazie** s.f. (med.) „embolofazie” 1959 (Drum nou, 6 mai, 2) < germ. *Embolophrasie* (< *embolo-* + *-phrasie* < gr. φράσις „exprimare, discurs” < φράζειν „a exprima, a indica, a explica, a relata”); **embololalie** s.f. (med., rar) „embolofazie” 1987 (D. enc. psih. I) < fr. *embololalie*, germ. *Embololalie* (< *embolo-* + *-lalie* < gr. λαλία „vorbărie; conversație; vorbire”, λαλεῖν „a pălăvrăgi; a vorbi”, verb de origine onomatopeică) [...] (DELR ms.).

În mod similar, este ilustrată în DELR ms. sinonimia termenilor medicali **embolie** s.f. (cuvânt relativ frecvent și accesibil, prezent în DLR și DEX) și **embolism** s.n., absent din DLR³ și DEX, cu sensul de „obstruare (bruscă) a unui vas sangvin sau limfatic”, dar și aceea dintre lexemele **aeroembolie** s.f. și **aeroembolism** s.n. („astupare cu o bulă de aer a unui vas sangvin sau limfatic”), absenți din DEX⁴. Această echivalență denotativă indică, la nivel lexical, concurența sufixală neologică *-ie* vs *-ism*⁵, identificabilă și în limba de proveniență a termenilor de mai sus (cel mai probabil, limba franceză, v. DELR ms.), în desemnarea unor procese patologice din domeniul medicinei⁶.

(2) **EMBÓL** s.n. (med.) „corp străin (cheag de sânge, celulă grasă, bulă de aer etc.) care obstruează un vas sangvin – embole” 1881 (Transilvania, nr. 11–12, 86), var. *émbolus*.

Fr. *embole*, *embolus*, lat. neol. *embolus* < gr. ἔμβολος/ἐμβόλον „obiect care se înfige în (zăvor, cioc de corabie, formație militară în formă de triunghi cu vârful înainte, limbă de pământ, antablament, altoi)”, formație pe gradul *o* al rădăcinii *bal-* a verbului ἐμβάλλειν „a arunca în, a băga, a aplica” < ἐν- „în” + βάλλειν „a arunca”.

Fam.: **aeroembolie** s.f. „astuparea cu o bulă de aer a unui vas sangvin sau limfatic” 1963 (Stud. fiziol. VIII, 285) < fr. *aéroembolie*; **aeroembolism** s.n. „aeroembolie” 1963 (Stud. fiziol. VIII, 67) < fr. *aéroembolisme* [...]; **embolie** s.f. „obstruare (bruscă) a unui vas sangvin

de sensul general al discursului, ceea ce îi conferă acestuia un aspect bizar și lipsit de coeziune.” Cf., dimpotrivă, DETS, care înregistrează toți acești trei termeni echivalenți.

³ În DLR este înregistrat doar omonimul lexemului cu înțeles medical, și anume *embolism*², cu sensul învechit din istoria astronomiei, consemnat și în DELR ms.

⁴ Am putea menționa, v. DELR ms., și alte perechi lexicale similare, precum *enantiomorfie* s.f. (abstr.) 1950 (MDT) < fr. *énantiomorphie* vs *enantiomorfism* s.n. (abstr.) 1950 (MDT) < fr. *énantiomorphisme*; *endemie* s.f. „prezență într-o comunitate a unei boli infecțioase sau de nutriție, sub formă de cazuri sporadice care izbucnesc periodic în aceleași regiuni; boală endemică” 1831 (Tavernier, A. 7), var. (înv.) *endémie* < fr. *endémie* (v. *supra*), germ. *Endemie*; accentul *endémie*, după lat. *endemia* vs *endemism* s.n. (biol., despre specii de plante sau animale) „caracter endemic” 1897 (Timp. nr. 176, p. 2) < fr. *endémisme* etc.

⁵ Referitor la multiplele valențe semantice ale sufixului abstract *-ism*, prezent în numeroase formații românești și în împrumuturi din diverse limbi, v. SMFC I: 126. Cu privire la statutul lui *-ism* față de *-ie*, cf. *ibid.* III: 169. Este de notat faptul că sufixul *-ie* este mult mai vechi (față de *-ism*), dar și mai productiv (chiar „dominator”, inclusiv față de același *-ism*), v. *ibid.* I: 10–11, 13–15.

⁶ Ne propunem să investigăm problematica acestui tip de concurență sufixală în cadrul unei cercetări autonome.

sau limfatic” 1879 (Românul, 20 mart., 253) < fr. *embolie*; [...] **embolism**¹ s.n. „(med., rar) embolie” 1954 (St. cerc. chim. nr. 3–4, 201) < fr. *embolisme*, engl. *embolism*, germ. *Embolismus*, termen creat de medicul german Rudolf Virchow în 1848 (pentru diferențierea față de *Embolie* „cheag care, deplasându-se, se fixează în anumite locuri unde produce obstruarea”); **embolism**² s.n. (astron., înv., rar) „lună intercalată în calendarele vechilor greci pentru a putea fi realizată concordanța dintre calendarul lunar și cel solar” c.1832 (cu sensul astron., I. Golescu, Cond., în DLR; cu sensul med., 1954, St. cerc. chim. nr. 3–4, 201) < fr. *embolisme* < lat. savant *embolismus* < gr. *ἐμβολισμός* „intercalare a unei zile, zi intercalată în calendar”) [...] (DELR ms.).

3. „Privilegierea” explicitării lexicografice în contextul sinonimiei terminologice corelative

În cazul sinonimiei terminologice, este necesară, în opinia noastră, constituirea unor criterii de explicitare a lexemelor echivalente noțional și semantic, pentru evitarea redundanței, dacă sinonimia este totală, perfectă, sau, dimpotrivă, pentru marcarea unor eventuale nuanțări, sub forma diferențelor specifice, dacă sinonimia este parțială.

După cum se poate observa în exemplele (1) și (2), în practica redactării dicționarilor este uzuală definirea lexicografică exclusiv a termenului înregistrat primul (din punct de vedere alfabetic) și glosarea următorului termen corelativ prin sinonimul său terminologic definit anterior.

Din punctul nostru de vedere, această regulă implică însă o anumită problematizare de natură lexicografică, referitoare la *necesitatea analizei semantico-etimologice preliminare* a fiecărui lexem în parte, prin care să fie delimitat statutul său particular (ca frecvență, uz etc.) în raport cu acela al termenilor sinonimi corelativi.

Astfel, s-ar impune ca termenului cu poziție „privilegiată” în cadrul seriei sinonimice (atestat cel dintâi, cel mai frecvent și/sau utilizat în cele mai multe variante funcționale ale limbii etc.) să-i fie atribuită explicitarea lexicografică cea mai complexă (definiția propriu-zisă), iar lexemele echivalente să fie glosate prin acest termen „dominant”.

În exemplele de mai sus, v. (1), cuvântul **embolofazie** s.f. (accidental, primul în ordine alfabetică) deține, în mod evident, un statut „privilegiat” (prin vechime, frecvență și uz), confirmat de utilizarea lui în DELR ms. ca referent al definițiilor lexicografice ale termenilor echivalenți **embolofrazie** s.f. și **embololalie** s.f.

De asemenea, în cazul perechilor sinonimice **aeroembolie** s.f. vs **aeroembolism** s.n., respectiv **embolie** s.f. vs **embolism**¹ s.n., v. (2), explicitarea lexicografică include și se raportează la termenii „dominanți” **aeroembolie**, respectiv **embolie**, considerați mai frecvenți și mai accesibili denotativ prin percepția de ordin lingvistic (cu implicații, așadar, lexicografice), într-adevăr justificată, că derivatele din terminologia medicală în *-ism* s-ar caracteriza printr-un tehnicism superior celor în *-ie*.

4. Condensarea lexicografică pentru esențializarea expresivă și „democratizarea” cunoașterii

Un alt aspect problematic este, după cum am constatat adeseori, acela al *condensării (comprimării) definițiilor lexicografice* ale termenilor de specialitate sau ale sensurilor tehnice ale unor cuvinte uzuale prin *esențializarea și schematizarea* lor, necesare pentru *transparența expresivă și „democratizarea” cunoașterii*⁷.

Este nevoie, astfel, ca în demersul lexicografic propriu dicționarilor generale ale limbii române, inclusiv DELR, să se distingă între, pe de o parte, *enciclopedismul relevant și relevant semantic și etimologic* și, pe de altă parte, *enciclopedismul superfluu, obnubilant, irelevant semantic și etimologic*, ilustrat, spre exemplu, de unele dintre explicitările preluate mecanic din lexicoanele tehnice de strictă specialitate.

Experiența consultării dicționarilor supraspecializate precum LTR¹ și LTR² ne confirmă faptul că, de pildă, diferențierea tipurilor de aparate, mecanisme, procese, operații etc. evocate sub anumiți termeni tehnici înregistrați, adeseori automat, în dicționarele generale ale limbii române este oricum extrem de complexă, imposibil (și, am adăuga, inutil și irelevant) de „transpus” lexicografic, chiar și, parțial, trunchiat în acestea din urmă.

Un exemplu concludent, care pune în evidență tendința de înregistrare exhaustivă, de explicitare și de segmentare semantice uneori excesive, îl reprezintă înregistrarea din DLR a sensurilor tehnice ale cuvântului **etăj** s.n., v. (4).

După cum se poate remarca în DELR ms., prezentarea accepțiilor tehnice ale acestui cuvânt este dimpotrivă, în mod echilibrat, considerabil simplificată, cu inconvenientul absenței unei schematizări semantice menite să confere coerență descrierii lexicografice, v. (3).

Propunerea noastră de abordare lexicografică a sensurilor tehnice ale acestui cuvânt ar consta, așadar, în *explicitarea lor sintetică, fără exemplificare/ilustrare*, pentru esențializare maximă: „(tehn.) parte componentă a unor mecanisme sau aparate de diverse tipuri” sau poate, mai degrabă, *cu exemplificare/ilustrare*, pentru actualizarea simultană a vocației enciclopedice a DELR: „(tehn.) parte componentă a unor mecanisme sau aparate de diverse tipuri: mașină de forță în care se produce o variație a vitezei sau a presiunii fluidului, amplificator, schimbător de viteză etc.”

Ca argument ilustrativ suplimentar, condensarea lexicografică este practică, de exemplu, chiar în cuprinsul descrierii accepției prin extensiune a cuvântului **etăj** din DELR, v. (3), care integrează o serie de componente semantice diferite, dintre care ultimele două par a fi, într-o oarecare măsură, superpozabile: „(p. ext.) fiecare dintre părțile unor obiecte, unor lucruri, dispuse una peste alta (compartiment al unui dulap, *strat orizontal al unui zăcământ, strat geologic care corespunde unei anumite perioade*)”.

⁷ Pentru considerații generale, dar și particulare, detaliate și nuanțate, asupra definiției lexicografice, menite să contribuie la decodarea vulgarizatoare din punct de vedere denotativ a lexemelor care aparțin diverselor tipologii de jargon științific și contrapuse definiției terminografice, v., spre exemplu, Bidu-Vrâncănu 2007: 48–99.

(3) **ETÁJ** s.n. „fiecare dintre părțile unei clădiri situate între două planșee succesive, cuprinzând încăperile situate pe același plan orizontal (astăzi, în general, excluzând parterul și subsolurile); (p. ext.) fiecare dintre părțile unor obiecte, unor lucruri, dispuse una peste alta (compartiment al unui dulap, strat orizontal al unui zăcământ, strat geologic care corespunde unei anumite perioade); (despre vegetație) totalitatea plantelor care se ridică aproximativ la același nivel, într-o anumită zonă; tip de vegetație caracteristic unei zone geografice, definit în funcție de altitudine (de ex., păduri de foioase, de conifere, pășuni alpine); (tehn.) interval de presiune sau de viteză în care se produce variația de stare a fluidului energetic într-o mașină într-o anumită etapă a unui proces tehnologic, parte a unei mașini în care se realizează această etapă; cea mai mică parte a unui lanț de transmisie electromagnetică, în care semnalul suferă o transformare bine determinată; (fig., rar) treaptă socială, condiție socială, rang – *étage*” 1785 (M. Cantacuzino, Călăt. II, 120^r), (înv.) *etágiu*.

Fr. *étage* < v.fr. *estage* „locuință; situație, condiție; etaj (al unei locuințe)” < *ester* „a sta, a locui, a fi situat, a fi” (verb ale cărui forme au pătruns parțial în paradigma lui *être* „a fi”) < lat. *stare* (DELR ms.).

(4) **ETÁJ** s.n. [...] 7. (Tehn.) Fiecare dintre nivelurile de presiune sau de viteză în care se produce o variație de stare a fluidului energetic într-o mașină de forță sau într-un aparat. *Compresoare de înaltă presiune în etaje*. NOM. MIN. I, 237, cf. LTR², DL, DP, DM, DN², NDN. ♦ Partea unei mașini de forță sau a unui aparat în care se produce o variație a vitezei sau a presiunii fluidului energetic. Cf. DT, LTR² *Etaj de înaltă presiune*. DL, cf. DP, DM, DER, DN², D. ENC., NDN, DEX². 8. (Tehn.) Fiecare dintre treptele de turație ale unui schimbător de viteză. Cf. LTR², D. ENC. 9. (Tehn.) Parte a unui lanț de transmisiune electromagnetică, conținând elemente de circuite electronice, în care semnalul suferă o transformare bine determinată (amplificare, modulație, defazare etc.), necesară pentru emisiune, transmisiune sau recepție. *Receptorul are... 2 etaje amplificatoare de joasă frecvență*. ENC. TEHN, I, 185, cf. DL, DM, DER, DN², D. ENC., NDN, DEX². *Aparatul se compune dintr-un etaj electronic de comutare care comandă funcționarea unui generator de semnal sinusoidal modulat în gama parametrilor biocâmpului uman*. RL 2006, nr. 4855, 12/2 (DLR – E₂).

Raportându-ne la același imperativ al transparenței expresive (necesare și pentru „democratizarea” cunoașterii), semnalăm, în plus, includerea nerecomandată, în cuprinsul definițiilor, a unor termeni tehnici (preluați *tale quale* din lexicoanele de specialitate), care pot fi echivalați prin cuvinte sinonime accesibile din punct de vedere denotativ, precum în cazul explicitării din DLR a sensului din minerit al cuvântului **etáj** s.n., v. (5):

(5) **ETÁJ** s.n. [...] 3. (Min.) Porțiune dintr-un zăcământ cuprinsă între două *orizonturi* [sic!] succesive [...] (DLR – E₂).

Pentru dicționarele generale ale limbii române, am propune, de aceea, următoarea explicitare a acestui sens al cuvântului **etáj**: „(min.) porțiune dintr-un zăcământ cuprinsă între două **strate** succesive”, care este transparentă din punct de vedere noțional și expresiv (semantic), și, totodată, validă din perspectivă științifică (enciclopedică).

5. Interrelaționarea semantico-etimologică, sincronică și diacronică, a lexemelor înrudite (din aceeași familie lexico-etimologică)

În descrierea lexicografică, considerăm extrem de utilă, nu doar pentru DLR, dicționar academic în care este utilizată, de obicei, această modalitate de interrelaționare semantico-lexicală, v. (8)⁸, ci și pentru DELR, *echivalarea punctuală a sensurilor unora dintre cuvinte cu corespondentele lor lexicale sinonimice*, inclusiv a celor *învechite sau ieșite din uz*, pentru marcarea exhaustivă, sincronică și diacronică, a echivalențelor semantice și a conexiunilor semantico-etimologice dintre ele. Interrelaționarea semantico-etimologică a lexemelor din aceeași familie ar putea conduce la o descriere cu caracter circular, aparent redundant, însă, în mod cert, necesară pentru complexitatea și coerența semantico-etimologică a interpretării lexicografice din DELR.

Spre exemplu, ar fi, cu siguranță, important pentru ilustrarea revelatoare, în diacronie, a variației lexicale, ca explicitarea cuvântului **eroísm** s.n. din DELR să includă referința la corelativul său sinonimic sincron, efemer, din secolul al XIX-lea, consemnate și în DLR, reprezentate de termenii *învechiți*, rari **eroitate** s.f. și **eroicitate** s.f., v. (8), amândoi absenți din CADE, SDLR, DEX, dar prezenți în familia lexico-etimologică a cuvântului **erou** s.m. din DELR ms., v. (6)⁹. După cum se poate observa, în MDA sunt echivalate, de pildă, mai multe valențe semantice ale cuvântului **eroísm** cu termenul **eroitate**, v. (10)¹⁰.

Am propune, de asemenea, ca în cuprinsul definiției cuvântului **eroísm** s.n. din DELR să fie menționat sensul *învechit*, rar, de „energie, vigoare, putere”, sub forma *iroizmos*, semnalat în DLR – E₁, v. (7), care ar trebui corelat cu înțelesul deopotrivă rar, *învechit*, de „puternic, eficient; (înv.) energetic”, din terminologia farmaceutică a secolului al XIX-lea, dobândit de adjectivul **eróic**, v. (6), cf. (9).

(6) **ERÓU** s.m. [...]

eróic adj. „[...] (înv., despre medicamente, remedii) cu acțiune imediată și foarte puternică, dar care comportă riscuri” 1686 (var. *iroicésc*, Dosoftei V. S. iun. 146^r; forma *eróic*, 1800-1812, Budai-Deleanu, O. 12), var. (înv.) *eroicésc*, *heroic* (1800, Piuariu-Molnar, I. 88), *iróic* < lat. neol. *heroicus*, fr. *héroïque*, it. *eroico*; var. *iroic*, *iroicesc* < ngr. *ηρωικός* (< gr. *ἥρωικός*); [...] **eroicitate** s.f. (abstr., rar) 1869 (Frollo, V.) < it. *eroicità*, fr. *héroïcité*; [...] **eroísm** s.n. „trăsătură morală proprie eroilor (curaj, tărie de caracter, spirit de sacrificiu, devotament pentru o cauză), comportament, atitudine de erou; (despre perioade istorice, creații umane) caracterizat prin personalități și fapte eroice” 1795 (var. *iroizm*, Gherasim, I. A. II, 100^v; forma *eroísm*, 1830, CR 266), var. (înv.) *eroizm*, (înv., rar) *heroísm*, *heroizm*, *heroísmus*, *iroísm*, *iroismós*, *iroizmós* < fr. *héroïsme*, it. *eroismo*, germ. *Heroismus*; var. cu *i*- < ngr. *ηρωισμός*; **eroitate** s.f. (înv., rar, abstr.) 1833 (var. *iroitate*, Bojincă, A. II, 169) (DELRL ms.).

(7) **EROÍSM** s.n. [...] 4. (Învechit, rar; în forma *iroizmos*) Energie, vigoare, putere. *Au adaos, fără nicio cruțare, a punit mulțime de oameni, la moșia me, Budeștii, să să triure și să*

⁸ Cf., de pildă, glosarea din DLR – E₂ a cuvântului *eugenie*, care include interrelaționarea circulară cu lexemele sinonime, din aceeași familie lexico-etimologică, *eugenetică* și *eugenism*.

⁹ Cu privire la concurența sufixală ilustrată de abstractele nominale în *-itate* vs cele în *-ism*, v. SMFC VI, 67–68: „Faptul că în limba literară și în limbajele speciale noile abstracte ale calității se exprimă mai ales prin formații în *-itate* vine în contradicție cu situația din franceză, furnizora principală a cuvintelor în *-itate* din limba noastră; în franceză sufixul *-ité* este în regres în comparație cu celelalte sufixe cu valori asemănătoare (*-isme* și *-ie*)”.

¹⁰ Din MDA lipsește însă cuvântul *eroicitate*.

*bată painile mele cu ce[l] mai desăvârșit **iroizmos** și nemilostivire* (a. 1821). IORGA, S. D. XXI, 359 (DLR – E₁).

(8) **EROICITĂȚE** s. f. (Învechit, astăzi rar) Calitatea de a fi eroic (2, 3); (învechit) eroitate. Cf. FROLLO, V. 207, COSTINESCU, NDN.

– Din it. **eroicità**, fr. **Heroïcité**.

EROITĂȚE s. f. (Învechit) Calitatea de a fi eroic (2, 3); (învechit, astăzi rar) eroicitate. *Mai pe urmă veniră imperații la acea cugetare să introducă falancea macedonică, prin carea se stansă tactica și cu aceasta și iroitatea (vetezimea) romanilor.* BOJINCĂ, A. II, 169/16. *Acelea neamuri... prin eroitatea patrioților celor adevărați scapă de supt jugul cel tiranicesc al vrăjmașilor lor.* BUZNEA, M. [prefață] 1/9.

– Și: *iroitate* s. f.

– **Erou** + suf. *-itate* (DLR – E₁).

(9)

ERÓIC adj. [...] 7. Adj. (Astăzi, rar; despre unele substanțe folosite ca medicament) Care are acțiune foarte puternică, imediată și eficace; energic. Cf. C. VARNAV, H. 109/26, COSTINESCU. *Mercurul este medicamentul **eroic** al sifilisului, puternic și sigur in același timp.* BIANU, D. S. 677, cf. RESMERIȚĂ, D., ȘĂINEANU, D. U., CADE, SCRIBAN, D. [...] (DLR – E₁).

(10)

EROISM *sn* [...] Calitate proprie eroilor mitologici. Și: (înv.) **eroitate** (1). 2 Faptă eroică Și: (înv.) **eroitate** (2). 3 Vitejie 4 Ansamblul calităților care trezesc admirație, care impresionează. Și: (înv.) **eroitate** (4). 5 Însușire morală superioară. Și: (înv.) **eroitate** (5). 6 Atitudine eroică. Și: (înv.) **eroitate** (6). 7 Virtute (MDA).

6. „Revelația” semantico-etimologică cu implicații lexicografice

În mod uzual și, desigur, programatic, DELR practică interpretarea mecanismelor derivării semantico-etimologice proprii atât etimoanelor directe, cât și celor indirecte ale diverselor lexeme înregistrate.

Astfel, semantismul verbului **eruá** („a examina, a cerceta, a investiga”, cu referire la probe, mărturii etc.), absent din CADE, SDLR, DEX, dar inclus în DLR – E₁, latinism învechit din terminologia juridică, relativ rar, utilizat regional (în Transilvania și Banat) și atestat în câteva reviste din secolul al XIX-lea (dintre care pot fi citate *Telegraful* din 1880, 28 iun., 298, v. DELR ms., și GT din 1885, anul 48, nr.121), dar și în unele dicționare (v., spre exemplu, Alexi, DRG², publicat în 1906), este decodat în mod revelator în DELR ms., v. (11). Această evoluție semantică se explică atât prin *abstractizarea sensurilor „concrete”, „fizice”,* ale etimonului lui latin direct și ale celui indirect (lat. *ēruere* „a trage de; a scormoni; a descoperi”, derivat cu prefixoidul *ex-* al verbului uzual, arhaic, dar utilizat și în epoca clasică, *ruere* „a răsturna, a distruge; a (se) prăbuși”, v. DELL, cf. EDLIL: 530), cât și prin *nuanțarea „flexibilă” a sensurilor abstractizate, figurate* respective (de la „a descoperi” la „a investiga (pentru a descoperi)” și invers).

(11) **ERUÁ** vb. (înv., Trans., Ban., jur.) „a examina, a cerceta, a investiga – examiner, investiguer” 1880 (Telegraful, 28 iun., 298).

Lat. neol. *ēruere* „a scoate (din pământ), a scormoni, a răscoli, a scoate la lumină, a descoperi” < *ex-* + *ruere* „a răsturna, a întoarce (pe toate părțile); a răscoli, a scormoni”.

Cf. **ruină** (DELR ms.).

Un alt exemplu concludent pentru însemnătatea etimologiei indirecte cu anvergură enciclopedică, practicate în DELR, este acela al cuvântului **eugenól**, din sfera terminologică a chimiei, al cărui etimon direct (fr. *eugénol*, v. MDA, DLR etc.) se impune a fi pus în relație semantico-etimologică cu lexemul fr. *eugénie*¹ (care nu are un corespondent românesc în accepția sa botanică)¹¹, provenit, la rândul lui, din lat. neol. *eugenia*, ca denumire de plantă derivată de la antroponimul Eugeniu (de Savoia), v. (12)¹².

(12) **EUGENÓL** s.n. (chim.) „esență uleioasă vegetală, extrasă din cuișoare, dafin și alte plante, folosită în parfumerie și în fabricarea produselor farmaceutice – eugénol” 1930 (Minerva).

Fr. *eugénol* < *eugénie* < lat. neol. *eugenia* „plantă din familia mirtaceelor, de origine sud-americană, denumită astfel în onoarea prințului Eugen(iu) de Savoia” (DELR ms.).

Demersul asumat în DELR, prin inventarierea și ordonarea lexicografică, privilegiază totodată descoperirea unor conexiuni lexicale surprinzătoare, de ordin semantico-etimologic, între termeni care au în comun, la o primă examinare, (doar) elemente formale.

O ilustrare elocventă a „revelației” semantico-etimologice (cu implicații lexicografice) este aceea a conexiunii dintre cuvintele **erúcić** adj. m. și **erucifórm, -ă** adj., absente din CADE, SDLR, DEX, dar înregistrate în DLR – E₁¹³, și, de aceea, consemnate și în DELR, v. (13).

Astfel, am evidențiat o conexiune revelatoare între, pe de o parte, cuvântul **erúcić** adj. m., din domeniul biochimiei, utilizat pentru a denumi un tip de acid gras, nesaturat, extras din mai multe plante încadrate în familia brasicaceelor și, pe de altă parte, termenul specializat din biologie **erucifórm, -ă** adj., care indică aspectul de omidă al unor structuri vegetale sau al unor organisme animale, termeni, în aparență, neînruđiți semantico-lexical.

Mai întâi, am identificat veriga etimologică unificatoare, și anume lat. *ērūca*, care desemna atât o specie de varză sălbatică, a cărei tulpină are forma unei omizi, cât și (prin generalizare metonimică) omida propriu-zisă, v. DELL.

¹¹ Termenul omonim din franceză este *eugénie*², căruia îi corespunde rom. *eugenie* s.f. „teorie care susține necesitatea ameliorării patrimoniului genetic al grupurilor umane [...]”, v. DLR, DEX etc.

¹² Cf. atilf.atilf.fr.: „Fr. *eugénol* Dér. du rad. de plante de la famille des Myrtacées qui croît en Amérique du Sud, dont une variété produit un pigment utilisé en teinturerie, d’autres, des substances aromatiques (giroflie) ou des fruits souvent comestibles; suff. -ol,]. *eugénie*¹ Lat. sc. *eugenia*, nom donné en 1729 par le botaniste ital. P. A. Micheli [1679–1737] (*Nova plantarum genera*, t. CVIII d’apr. HOFER), en l’honneur du prince Eugène de Savoie.”

¹³ Cuvântul *erucifórm, -ă* adj. este înregistrat și în MDA.

Am semnalat apoi atestarea lexemului **erúcă** s.f. „(biol., înv., rar) omidă; specie de varză” în 1871 (LM I) și în 1887 (Brandza, Fl. Dobr. 289, în contextul *foi de erucă*), provenit din lat. neol. *ērūca*.

Totodată, am propus înregistrarea în DELR a elementului de compunere savantă **eruci-**, din terminologia științelor biologice, cu sensul „(provenit din plante cu tulpină în formă de) omidă” (< fr. *éruci-*, cf. lat. neol. *ērūca*), cf. lexemul **erucivór** adj. (zool., despre păsări) „care se hrănește cu omizi” < fr. *érucivore*, v. MDN, DETS.

(13) **ERÚCIC** adj. (în sintagma *acid ~*) „acid gras, nesaturat, prezent în gliceride și în uleiul din semințele de rapiță, de muștar și alte plante din familia brasicaceelor – érucique” 1926 (Bul. Inst. Econ. V, 666).

Fr. *érucique*, format pe baza lat. *ērūca* „rucola” (probabil același cu *ērūca* „omidă”, aplicat plantei datorită formei tulpinii, DELL).

Cf. **erucifórm, rúcola**.

ERUCIFÓRM adj. (biol., despre larvele unor insecte sau despre organele unor plante) „care are forma unei omizi – éruciforme” 1938 (M. enc. agr. II, 577).

Fr. *éruciforme*, format pe baza lat. *ērūca* „omidă”, cu sufixoidul *-forme* < lat. *-formis* < *forma* „formă”.

Cf. **erúcic, -form, fórmă** (DELR ms.).

7. Concluzii

(i) În cazul analizat al sinonimiei terminologice (ultra)specializate, fenomenul „atrăției” lexicografice este în deplin acord cu extinderea de tip enciclopedic a inventarului lexical asumată în DELR.

(ii) Explicitarea termenilor echivalenți, corelați semantico-etimologic, presupune analiza statutului fiecăruia dintre aceștia (conferit de vechime, frecvență și/sau uz) în cadrul seriei sinonimice pentru stabilirea referentului „privilegiat” al definițiilor lexicografice.

(iii) În decodarea lexicografică (cu intenție vulgarizatoare) a termenilor de specialitate și a sensurilor tehnice ale cuvintelor uzuale este necesară esențializarea definițiilor în baza unor operații de comprimare și de schematizare, în vederea transparenței expresive și „democratizării” cunoașterii.

(iv) Pentru coerența semantico-etimologică a abordării lexicografice, atât în sincronie, cât și în diacronie, se dovedește utilă interrelaționarea lexemelor înrudite (care aparțin aceleiași familii lexico-etimologice).

(v) Demersul propriu DELR implică descoperirea, elucidarea și interpretarea unor conexiuni semantico-etimologice între vocabule, ancorate enciclopedic, inclusiv cu implicații lexicografice, altfel ignorate.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare¹⁴

- Alexi, DRG² = Theochar Alexi, *Dicționar român-german. A doua edițiune, prelucrată și complectată*, Brașov, H. Zeidner, 1906.
- Brandza, Fl. Dobr. = D. Brandza, *Flora Dobrogei*, Edițiunea Academiei Române, îngrijită de Sabba Ștefănescu, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1898 (text scris în 1887).
- CADE = I.A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, Editura Cartea Românească, 1931.
- DELR = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, <https://delr.lingv.ro/>.
- D. enc. psih. = *Dicționar enciclopedic de psihiatrie*, coord.: C. Gorgos, București, Editura Medicală, vol. I: 1987, vol. II: 1988, vol. III: 1989, vol. IV: 1992.
- DETS = Nicolae Andrei, *Dicționar etimologic de termeni științifici (elemente de compunere greco-latine)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987; ediția a doua, revăzută și adăugită, București, Oscar Print, 2003.
- DEX² = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2016.
- DLR – E₁ = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Serie nouă, tomul I, *Litera E (E–Erzaț)*, redactori responsabili: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2009.
- DLR – E₂ = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Serie nouă, tomul I, *Litera E (Es–Ezredeș)*, redactori responsabili: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2010.
- D. Medical (1969) = *Dicționar medical*, vol. I–II, redactor responsabil: P. Simici, coord.: A. Mincu, G. Ionescu-Amza, Stela Cărnaru, București, Editura Medicală.
- DN⁵ = Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*, ediție revizuită, augmentată și actualizată. București, Editura Saeculum, 2000.
- GT = *Gazeta de Transilvania*, publicație periodică, politică și culturală, Brașov, 1838–1873; 1875–1945.
- LM = A. T. Laurian, I. C. Massim, *Dicționariul limbei române*, I (A–H): 1871, II (I–Z): 1876, București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români.
- LTR¹ = Remus Răduleț (coord.), *Lexiconul tehnic român*, București, Editura Tehnică, vol. I–VII, 1949–1955.
- LTR² = Remus Răduleț (coord.), *Lexiconul tehnic român*, elaborare nouă, București, Editura Tehnică, vol. I–XIX, 1957–1968.
- MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Micul dicționar academic*, I (A–C): 2001, II (D–H): 2002, III (I–Pr): 2003, IV (Pr–Z): 2003, coord.: Marius Sala, Ion Dănăilă, București, Editura Univers Enciclopedic.

¹⁴ Nu vom include aici sursele bibliografice indicate în cuprinsul exemplificărilor (reprezentate de articole de dicționar) care provin din DA, DLR sau DELR, decât în măsura în care acestea sunt menționate, ca trimiteri explicite, în cadrul expunerii noastre. Sursele din exemplificări pot fi consultate în dicționarele citate, mai ales în contextul în care siglele lor diferă în funcție de dicționar.

SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme), edițiunea întâia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.

Telegraful = *Telegraful român*, gazetă de informație socială și culturală, Sibiu, Editura și tiparul Tipografiei diecesane, 1853–.

B. Lucrări de referință

Bidu-Vrânceanu 2007 = Angela Bidu-Vrânceanu, *Lexicul specializat în mișcare. De la dicționare la texte*, București, Editura Universității din București.

DELL = Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, Klincksieck, 1932.

Giurgea, Moroianu 2021 = Ion Giurgea, Cristian Moroianu, *Cuvânt-înainte*, în Ion Giurgea, Cristian Moroianu (coord.), *Dicționarul etimologic al limbii române*, volumul I, litera A, serie nouă, București, Editura Academiei Române, p. v–ix.

Nedea 2024 = Raluca-Mihaela Nedea, *Câteva aspecte din practica redactării la Dicționarul etimologic al limbii române (DELR): dificultăți, controverse, problematizări lingvistice și (meta)lexicografice (I)*, în Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*. AcadLexi 2024, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, p. 193–207, https://doi.org/10.52257/30086159_2024, https://philippide.ro/volume_acadlexi.html.

SMFC = *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, București, Editura Academiei, vol. I–II, redactori responsabili: Al. Graur și Jacques Byck, 1959–1960; vol. III, redactor responsabil: Al. Graur, 1962; vol. IV–V, redactori responsabili: Al. Graur, Mioara Avram: 1967–1969, vol. VI, redactor responsabil: Mioara Avram, 1972.

TLF = *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789–1960)*, Paris, 1972 ș.u., <https://www.atilf.fr/>.

EDLIL = Michiel de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden, Boston, Brill, 2008.

SOME ASPECTS OF THE EDITING PRACTICE OF THE ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE (DELR): LINGUISTIC AND (META) LEXICOGRAPHIC DIFFICULTIES, CONTROVERSIES, PROBLEMS (II)

ABSTRACT

This second part of our research focuses on some other relevant linguistic and (meta)lexicographic facts or controversies encountered in the editing practice of DELR, but also of DLR.

We analyze and illustrate the lexicographic “attraction” or even “pressure” phenomenon in the particular case of the correlative (over)specialized terminological equivalence, according to the extension of DELR’s corpus (of lexemes and meanings) because of its encyclopedic perspective: for example, from medical terminology, the 3-word synonymic association *embolofazie*, *embolofrazie* and *embololalie* “the interpolation of meaningless sounds or words into speech” or the two pairs

embolie vs *embolism* “the sudden obstruction of a blood vessel by an embolus”, respectively *aeroembolie* vs *aeroembolism* “obstruction of an artery by an air bubble”.

In the same time, the lexicographic definition of these terms has to respect the imperative of preliminary analysis of oldness, frequency and usage and thus identify the dominant (“privileged”) referential lexical element (such as, in the given context, the words *embolofazie*, *embolie* and *aeroembolie*).

Equally, we argue the necessity of lexicographic compression (“condensation”) in the circumstance of definitions of specialized terms or specialized meanings of usual words, through essentializing and schematizing, for expressive transparency and knowledge „democratization”, by reason of the difference between, on the one hand, semantically and etymologically relevant encyclopedism and, on the other hand, semantically and etymologically irrelevant encyclopedism (see, for instance, the excessive presentation and explanation of the technical meanings of the common word *etaj* “floor” in DLR vs DELR ms.).

We also stress the importance of “circular” lexicographic interconnection of semantico-etymologically, both in synchrony and diachrony, related lexemes: the word *eroism* (“heroism”) is, for instance, to be correlated to the old, rare, equivalent lexemes *eroitate* and *eroicitate*.

Not in the last, practice of encyclopedic frame-based both direct and indirect etymology, but also simple lexicographic lemmatisation in DELR, often highlights significant semantico-etymological realities and leads to discoveries (even “revelations”) of this kind, otherwise ignored. Thus, the old, rare, verb *erua* “to investigate, to examine”, from the juridical terminology of the 19th century, could be explained exclusively due to the abstractization of some “concrete”, “physical” meanings of its direct and indirect Latin etymons (*ēruere* “to take out (from the ground), to dig up, to stir up, to bring to light” < *ex-* “from” + *ruere* “to turn over”).

Another example of this type is the chemistry term *eugenol*, whose French direct etymon *eugénol* comes from the botanical word *eugénie*¹ (< lat. neol. *eugenia* “genus of tropical trees”, derived from the name of prince Eugene of Savoy).

More astonishingly, the only semantico-etymological link between the adjectives **erúic** (from chemistry, about a type of fatty acid) and *eruciform*, -ă (from botany, about some vegetal and animal structures) is represented by the Latin etymon *ērūca*, designating both a species of cabbage, whose stem is shaped like a caterpillar and (via metonymical generalization) caterpillar, see also the rare, specialised Romanian noun **erúcă**, from the Latin *ērūca*, with the same two meanings, and the scientific lexical compositional element **eruci-** „(derived from plants with a stem shaped like a) caterpillar” besides, or the word **erucivór** adj. (zoology, about birds) „which feeds with caterpillars”.

Keywords: *metalexigraphy, etymology, lexical series, lexicographic attraction, lexicographic compression, lexicographic interconnection, encyclopedic perspective.*

IGNORANȚI, FALSIFICATORI, MAESTRI SAU DETECTIVI? DESPRE LEXICOGRAFI ȘI IMAGINAR LINGVISTIC ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ

ANDREEA-NORA PUȘCAȘ*

Motto: „Un dicționar nu se poate lucra pe apucate și cu redactori improvizați. Pentru ca el să apară regulat, se cere ca cei ce-l scriu să lucreze în fiecare zi câteva ore în șir, să-și dedice, deci, acestei lucrări tot timpul și toată energia lor.”
(AAR 1927, seria III, tomul III: 228)

Introducere

Prin lucrarea de față ne propunem să realizăm o radiografie a modului în care sunt prezentați lexicografi în presa românească de-a lungul timpului, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în prezent. În selectarea materialului, am plecat de la baza de date *Arcanum*.

În momentul consultării acestuia, la introducerea cuvântului „lexicograf”, au rezultat 1947 de ocurențe, care cunosc următoarea delimitare cronologică: pentru anii 1860–1899: 99 de intrări, pentru 1900–1946: 312 intrări, pentru 1947–1989: 916 intrări, pentru 1990–1999: 250 de intrări, iar pentru perioada de după 2000: 370 de intrări. Aceste ocurențe au fost reprezentative pentru mai mult de 200 de publicații, eterogene ca profil și localizare temporală: *Voința națională*, *Adevărul*, *Dimineața*, *Scânteia*, *Limba română*, *Observator cultural*, *Dilema* etc. Menționăm că studiul nostru vizează nu doar lexicografia de limbă, ci și cea specială, didactică sau enciclopedică, urmărind o perspectivă generală asupra mentalului românesc. Următorul pas a presupus sistematizarea informației lingvistice în funcție de registrele imaginarului pe care le-am „decantat” din corpusul de texte. Acestea fac referire nu doar la lexicografi și rolul lor, ci și la modul în care creatorii de dicționare sunt percepuți de societate, de colegii de breaslă sau, uneori, chiar de ei înșiși.

Câteva precizări metodologice

În analiza pe care o vom întreprinde, vom opera cu concepte precum *metaforă conceptuală*, *domeniu-țintă*, *domeniu-sursă*, *rețele conceptuale*, *spații mentale*, *imaginar lingvistic*.

* Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, nr. 21.

Potrivit lingvisticii cognitive, metafora depășește nivelul de instrument lingvistic, ținând mai degrabă de gândire, prin unirea rațiunii și a imaginației. Metafora conceptuală se manifestă prin intermediul limbii, influențând modul în care gândim și acționăm: structura gândirii noastre este modelată prin această dimensiune conceptuală; de exemplu, concepte „abstracte” precum *banii* sau *sentimentele* – numite *domeniul-țintă* – sunt exprimate prin termeni „concreți”, care au legătură cu experiența directă a vorbitorilor (mișcare, simțuri, manipularea obiectelor) – numite *domeniul-sursă* –, creându-se diverse *rețele conceptuale* între acestea (Lakoff 1993: 208–209; Lakoff, Johnson 1999: 89).

Abordarea cognitivă trebuie pusă în relație cu reprezentările subiectului vorbitor despre limbă (dimensiunea metalingvistică) și cu dimensiunea culturală a limbajului; imaginarul lingvistic este modelat din punct de vedere cultural și include reprezentările despre obiecte sau privitoare la modul în care vorbitorul își reprezintă lumea – stabilite la nivelul limbii (dimensiunea etnolingvistică) (Platon 2020: 24).

Lexicograful în presa românească

În presa românească, referirea la meseria de lexicograf apare adesea într-o înșiruire de elemente, mai pregnant în contextul preocupărilor enciclopedice ale secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, dar și în cel al unor activități din medii convergente. De pildă, în publicația *Timpu* este semnalată ridicarea statuii lui Protopopescu-Pake în București, indicându-se inscripțiile gravate: „La dreapta: filantrop, profesor la Școala de Comerț și fondator al Școalei de Științe Politice și Administrative. Pe partea stângă: *lexicograf*, jurisconsult, prefect al poliției” (Tim. 1899, nr. 174: 1899). A fi lexicograf e mai mult decât o profesie, devine vocație sau pecete identitară: este semnificativ să menționezi că ești prieten, printre alții, cu lexicograful Castel de la Londra sau că scriitura lui Julian Barnes poartă, prin speculațiile gramaticale, amprenta timpului pe care acesta l-a petrecut lucrând ca lexicograf la *Dicționarul limbii engleze*. Reprezentativă este și percepția asupra propriei persoane, construită prin prisma prestigiului conferit de statutul profesional, aspect vizibil, de pildă, într-un anunț publicitar din anul 1996, în încercarea de a atrage mai mulți elevi la meditații particulare de gramatică: „*Lexicograf*, meditez gramatică, drept, poziție, filologie, literatură, gimnaziu, convenabil” (R. Lib. 1996, nr. 1788: 10). Este de punctat faptul că nu e lăsată în umbră nici conversia profesională, care nu poate depăși însă nivelul diletantismului: astfel, A. Resmeriță este descris de către un fost elev ca „*pictor și lexicograf* la fel de intransigent” (G.L. 1968, nr. 9: 1), probabil, o aluzie la ideile pe care acesta le-a susținut vehement întreaga viață, distanțată de atitudinile desconsideratoare ale contemporanilor (v. Seche 1969: 98–104).

Potrivit uzanțelor gazetărești, există tendința de a asocia creatorul de dicționare cu reprezentări ale altor meserii:

a) **meșter** sau fasonator, deconstrucția imaginilor mizând pe ideea de *facere* (*homo faber*). Se activează următoarea rețea conceptuală: informațiile introduse în dicționar – materia primă; dicționarul – obiectul fasonat; Institutul – atelier. Astfel, în *atelierul* său, unde

se află dicționarele predecesorilor, *meșterul*-lexicograf *confeționează, modelează* sau *șlefuieste* dicționarul, „*deschide ferestre cu ramă precisă* spre zone bine delimitate ale tezaurului lexical” (AZ 2004, nr. 279: 5). În altă direcție de argumentație, se anihilează metafora *meșteșugului*, ca opus *științei*: „munca lexicografului *nu este o muncă tehnică, un meșteșug, ci o adevărată știință* care cere cunoașterea profundă a celor mai variate domenii ale lingvisticii” (LR 1955, nr. 3: 72).

b) **agricultor** sau viticultor, rețeaua conceptuală fiind construită în mod stratificat. La un prim nivel conceptual, textele (literare) sunt holde, terenuri nedefrișate; limba – o țarină; elementele din sistem – răzoare; poporul – o vie; cuvintele vechi – flori; dicționarul – rod: „prin țările culte ale Apusului [...] lexicografii de azi n-au decât *a secera, a aduna în mănuchi* – sau cel mult *a prăși* – în *holdele literare* semănate de secolii de către predecesorii lor. [Hasdeu] [...] *trage brazdă nouă și despică ogor în țelină*. El însuși ne-a explicat mai cu de amăruntul cum și-a *croit răzoarele*, cum-și *destupă rădăcinile* și cum, lucrând mereu în trudă, îi *răsar* în preajmă miile de *prețioase floricele* ale vechiei noastre limbe” (VN 1887, nr. 786: 2); „G. Barițiu [...] lucrase 42 de ani *în via națiunei*” (Tra. 1878, nr. 5: 60). Alteori, autorii de dicționare sunt imaginați ca rezumându-se la rolul de culegători sau *adunători de cuvinte*: ideile prezente în cărți – sâmburi; scriitorii – agricultori; împerecherile de cuvinte – fructe: „creatorul [...] venea, în cele din urmă, să dea slobozenie și despotmolire *sâmburelui* de idee. [...] lexicografii *vor culege* însă multă vreme de aci încolo împerecheri de cuvinte vii și animatoare” (Dim. 1929, nr. 7991: 3).

c) **vânător** (lexicografia – teren de vânătoare; dicționarul – animalul vânat): „considerau unele domenii de lucru ca feudă, ca un *teren de vânătoare* propriu – cutare profesor deci nu se amestecă, nu critică activitatea altuia în lexicografie” (SCL 1952, tomul III: 27).

d) **miner** (analogie profilată prin aluzie la izvorul nesecat al zăcămintelor; dicționarele – mine; a căuta informații în dicționare – a săpa în adânc): „la o atât de vastă operă lexicograful recurge ca la o *mină* de nădejde” (R. Lit. 1984, nr. 44: 7).

e) **brutar** (dicționarul – pâine; utilizatorii – consumatori): „dicționar [...] de care noi aveam *nevoie ca de pâine*” (Ep. 1937, nr. 2493: 1).

f) **povestăș** (dicționarul – o epopee; destinul cuvintelor – o poveste): „*epopeile moderne* sunt scrise de lexicografi [...]. Cuvântul tratat lexicografic este, față de evenimentele și stările totdeauna colective pe care le *povestește*, ca logaritmul unei cifre incomode... Iar destinul cuvintelor e *povestea* [...] lexicografică” (Luc. 1959, nr. 8: 4).

g) **muzeograf** (dicționarul – un muzeu; cuvintele definite – exponate; modul de redactare – modul de aranjare a exponatelor): „Un dicționar se aseamănă cu un *muzeu*, a cărui valoare stă în primul rând în bogăția inventarului său. [...] dibăcia directorului, care așează piesele muzeale în lumina și în ambianța necesară, utilizând orice colț din spațiul, totdeauna prea redus, al clădirii sale” (AAR 1927, seria III, tomul III: 218–219); „ideea unui *Muzeu al Limbii Române*, care urma să adune *sub același acoperiș* pe cei mai buni lexicografi” (Fl. 1989, nr. 10: 15).

h) **funcționar**, domeniu care se activează în special în legătură cu lipsa vocației: „lingvistica vrea să rămână o știință a oamenilor, și nu o tehnologie oarecare din arsenalul [...] unor lexicografi-funcționari” (Ram. 1984, nr. 12: 9).

i) **profet**: acest nucleu generator de imaginar este activat cu referire la abilitatea lexicografului de a identifica cuvinte care urmează să intre în limbă.

Am identificat numeroși determinanți întrebuițați pentru a descrie creatorii de dicționare, uneori în comparație cu alți lexicografi de seamă luați drept reper și care indică:

a) **o însușire la cel mai înalt nivel**, adesea în contextul publicității cu apariție recurentă; lexicografii se diferențiază de ceilalți reprezentanți din tagmă prin calitățile intelectuale care devin „o cheazășie de reușită strălucită” (Lu. 1934, nr. 3824: 2). Printre autorii de dicționare evidențiați se numără B. P. Hasdeu, H. Tiktin, I. A. Candrea, I. Nădejde, V. Bogrea, M. Seche, I. Pătruț, V. Breban, însușirile acestora fiind adesea prezentate la superlativ relativ (*cel mai mare, cel mai bun*), prin intermediul unor adjective fără grad de comparație (*eminent, neîntrecut, excepțional, ilustru, remarcabil, genial*) sau prin adjective care indică o atitudine mai moderată (*mare, bun*). Mai rar transpare o atitudine defăimătoare: lexicografii sunt catalogați drept *mediocri* sau *mărginiți*. Un alt aspect comun este descrierea lexicografilor drept deschizători de drumuri, subliniindu-se realizările acestora: *pentru întâia dată un lexicograf român..., întâiul lexicograf cu preocupări..., a făcut ceea ce niciun lexicograf nu reușise să facă*, sau, alteori, din contră, negându-se această calitate.

b) **cunoștințele temeinice**: *erudit, învățat, documentat, procopsit, bine informat, mare savant, enciclopedie, autoritate suverană*. Informația din jurul acestui nucleu conceptual pendulează între a fi extrem de bine instruit (doar lexicografii par să fi auzit de anumite cuvinte) și a fi limitat în cunoaștere (anumiți termeni le sunt *necunoscuți*).

c) **experiența**: *experimentat, cu (o) experiență/carieră (îndelungată/bogată), încercat*. Experienței adăugate la pregătirea profesională i se opune amatorismul, în diada *oficial vs neoficial* sau cu referire la superficialitatea muncii: cel care se dedică lexicografiei în timpul liber este numit *lexicograf amator, improvizat, diletant, potențial, ocazional/de ocazie, cu pricepere/aspirații de lexicograf, cu preocupări sporadice și superficiale*. Grăitoare sunt și câteva imagini în concordanță cu logica celui care urmărește faima: „numai cu *galoane de lexicolog și lexicograf*” (Rom. P. 1991, nr. 11: 10); „dascăli întreprinzători au umplut teșghelele librăriilor [...] cu *încropeli dicționărești*, confirmând [...] că truda onestă, devotamentul, răbdarea și *priceperea lucrului de lexicograf profesionist* nu mai au căutare” (T. azi 2015, nr. 1–3: 374). Trecerea de la amatorism la profesionalism nu este însă imposibilă: publicațiile din perioada comunistă ilustrează cum, printr-un sprijin neprecupețit (în special datorită Partidului), lexicografii *cresc* și, deși *neinițiați*, pot deveni cercetători *valoroși*.

d) **munca intensă**: fiind *harnici, zeloși, infatigabili, laborioși, muncitori buni și cu talent*, lexicografii *ostenesc* sau *trudesc* la redactare, *muncesc cu hărnicie (sistematică), (de)pun o muncă uriașă/intensă/migăloasă/extraordinară/asiduă/susținută/de Sisif/impresionantă ca stăruință, depun eforturi (impresionante)* în alcătuirea dicționarelor și se

dedică acestora. Ei dau dovadă de jertfă, dedicându-se ani mulți unei lucrări, muncind fără preget, cu un efort epuizant, „într-un ritm atât de rapid, încât ar părea fantastic lexicografilor de azi” (Luc. 1977, nr. 37: 1). Atrage atenția faptul că, în spațiul mental, elementul lexical *lexicograf* devine termen de comparație, ca vector al strădaniei: *efort de lexicograf; a semăna/a lucra ca un lexicograf*.

e) **rigoarea**, aspect vizibil în descrierea sarcinilor specifice: lexicografii *adună, înregistrează, ordonează, clasifică, delimitează și selectează* sensul și funcțiile cuvintelor. Ei sunt *riguroși, meticuloși, migăloși*, au *rigoare expresivă, minuție, precizie riguroasă* sau, din contră, dau dovadă de *un practicism lipsit de uniformitate*, sunt *inconsecvenți și neriguroși* în modul de lucru. În mentalul gazetăresc, *rigurozitatea* combinată cu respectarea regulilor poate avea drept consecință lipsa creativității: unii redactori devin *habotnici*, pe când alții, *seci*, oferă *explicații serbede*. Reprimarea fanteziei creatoare devine o cerință *sine qua non*: „o obligatorie și uneori frustrantă punere între paranteze a oricărei tendințe de manifestare a fanteziei creatoare ori a egoului lexicografului” (T. azi 2016, nr. 10–11: 259).

f) **seriozitatea**: lexicografii sunt *plini de răspundere, temeinici, tenace, perseverenți*, cu puține excepții, când *tergîversează* finalizarea operelor începute. Atrage atenția faptul că imaginarul lexicografic îi neagă autorului de dicționar dreptul la jovialități: „titlul de lexicograf [...] se potrivește mai greu cu paharul de vin” (R. Lit. 2018, nr. 23: 26).

g) **identificarea de soluții la problemele întâmpinate**: se avansează tiparul potrivit căruia munca de lexicograf *e (nespus de) grea/solicitantă/lipsită de satisfacții științifice*, că anumite sarcini reprezintă *o adevărată/serioasă/mare greutate*. Prin urmare, autorii de dicționare trebuie să țină *bărbătește piept* dificultăților care privesc, în general, tipul de dicționar, selectarea cuvintelor-titlu, stabilirea sensurilor, lipsa atestărilor, schimbările petrecute în societate sau numărul mic de lexicografi.

h) **implicarea emoțională**: lexicografii trăiesc o *emoție specială* când lecturează cuvinte rare, sunt *îndrăgostiți* de profesia lor, manifestă o *mulțumire și o frământare sufletească* în fața unor opere de artă superioare. Ei dezvoltă o relație vie cu dicționarul, *o legătură valoroasă*, descrisă uneori în termenii căutării și ai ascunderii: sursele primare *se lasă cu greu descoperite, nu sunt dispuse a se arăta binevoitoare sau generoase cu cercetătorul*, jucându-i fete și trimițându-l adesea pe piste false.

i) **rolul de legiuitor**, lexicograful depășindu-și sarcina de a înregistra cuvinte, sensuri sau citate – el *schimbă limba după bunul plac, influențând* uzul cuvintelor și *intervenind activ* în dezvoltarea limbii: „limba unui popor *atârnă de regulele* ce i le fac gramaticii și lexicografii și [...], odată arătată o direcție oarecare, limba se schimbă după ea cu timpul” (LAR 1898, nr. 2: 100).

j) **remunerația proastă**, beneficiile financiare nefiind pe măsura eforturilor depuse: lexicograful este supus la *umilințe*, este plătit *cu sume derizorii, trăiește la limita mizeriei*.

k) **delincvența**, termenii din acest registru variind, într-o critică violentă, de la persoană *fără scrupul*, cu *naivitate prefăcută*, la *imitator, falsificator, farsor* sau *plagiator* – „se copiază unii pe alții [...], ca să pară totuși originali, fac unele schimbări care, bineînțeles,

sunt toate în detrimentul adevărului” (VN 1907, nr. 6569: 2); „un Șăineanu-lexicograf poltron, nu numai: *farsor, frustrator, insolent, insultător al științei și maiștrilor lexicografi, mințitor de adevăruri lexico-literare și plagiator neomenos*” (Op. 1898, nr. 150: 3); „*i-a plagiat din scoarță în scoarță*” (Ec. M. 1898, nr. 140: 2), până la *hoț* sau chiar *criminal de cuvinte* – „*confeționează, prin furt, un dicționar pentru a prelungi schizofrenia identitară [...]; ceata de lexicografi românești care, cică, ar căsăpi cuvintele moldovenești*” (Luc. 2003, nr. 37: 21).

Potrivit acestui registru infracțional, lexicografii se fac vinovați de însușirea realizărilor altor persoane (fără a se ține cont de faptul că în elaborarea unei lucrări lexicografice este imposibil să nu te raportezi la operele publicate anterior), dar și față de limbă sau națiune (ei debilitază organismul național). Atrage atenția în special mediatizarea antisemită acerbă împotriva lui L. Șăineanu, care merge dincolo de valoarea științifică a lucrărilor sale, pierzându-se din vedere faptul că *Dicționarul universal al limbei române* a constituit „un adevărat fenomen cultural”, fiind prima operă lexicografică românească pentru mase (v. Seche 1969: 82). Linia imaginarului se mută uneori spre registrul religios, vorbindu-se despre comiterea de *păcate* de către autorii dicționarilor: „lexicograful se mulțumește cu două-trei considerații filologice și cu o categorisire numai și numai din punct de vedere utilitarist. *Păcatul* acesta nu e numai al lexicografilor” (Lu. 1931, nr. 2974: 1). La polul opus și cu mult mai puțină frecvență, lexicografii sunt înfățișați ca având ținută morală: sunt *scrupuloși, onești*, dând dovadă de *integritate* sau *probitate*.

l) **boala: miopia științifică** – atunci când nu pătrund fața nevăzută a cuvintelor (în timp ce prestația calitativă este descrisă în termenii unei *priviri agere*) – sau acuzând senzația de vărsătură în cazul superficialității: „un lexicograf [...] este obligat să consulte tot felul de lucrări de specialitate, altfel *cade în greață*” (U. 1939, nr. 21: 4).

m) **caracteristici copilărești**, trăsătură ce pedalează între ștregărie și inocență: unii specialiști în lexicografie sunt prezentați ca *jucăuși, neastâmpărați* sau *ghidușari*, fiind *trași de mânecută* pentru neobișnuitul abordării științifice, în timp ce alții *respiră inocența* în modul în care definesc anumiți termeni. Se fac aprecieri legate de vârstă și din perspectiva senectuții; spre exemplu, M. Stăureanu este numit „*moșneguțul* cărturar” (Dim. 1935, nr. 10304: 1).

n) **simțul umorului** (*glumeț, spiritual*), trăsătură desprinsă din redactarea definițiilor, cum este cazul următoarelor exemple celebre: *lexicograful* definit de către S. Johnson drept „un salahor inofensiv”, iar *mecena*, drept „un nenorocit care oferă sprijin financiar cu insolență și este răsplătit cu lingușeli” (Luc. 2000, nr. 34: 21). Lexicograful este alteori înfățișat cu sobrietate, având „*preocupări grave și solemne*” (Dim. 1926, nr. 6921: 3).

o) **continua pregătire profesională**, într-o abordare care disciplinează; asupra acestei trăsături se insistă în special în publicațiile din perioada comunistă, pentru a se sublinia experiența bogată și calificarea științifică facilitate de Partid: „*perfecționarea continuă a cadrelor de lexicografi*” (LR 1955, nr. 5: 58).

p) **lexicografia = marcă a prestigiului**, nucleu imagistic care apare adesea clișeistic cu referire la meserie în general sau la o persoană specifică, din România sau din străinătate: lexicografii sunt *iluştri, reputaţi, prestigioşi, (bine)cunoscuţi, celebri, notorii, demni de înregistrat în istoria culturii*. Aspiraţia spre prestigiu devine o imagine centrală în presă: de pildă, despre un autor se spune că a încheiat un proiect „*spre lauda şi mărirea numelui său*” (R. Lit. 2004, nr. 3: 3), iar despre altul că nutreşte „*ambiţii de lexicograf*” (V. Rom. 1958, nr. 2: 104), prestigiul contribuind la dobândirea eternităţii – Samuel Johnson este descris ca fiind *nemuritor* (C. 1973, nr. 6: 9). Numele acestuia din urmă are cea mai frecventă apariţie în publicaţiile consultate; el pare să stârnească interes în rândul jurnaliştilor şi prin prisma creaţiilor lexicale care pornesc de la substantivul propriu (*johnsoneză, johnsonian*) sau a anecdotelor, adesea reformulate şi reiterate, care îl privesc pe lexicograful englez (uneori, numele se uzează în anonim după atâtea preluări). Redăm o astfel de anecdotă cu titlu de exemplificare:

Marele lexicograf Samuel Johnson spunea despre un prieten, nefericit în căsnicie, care s-a recăsătorit foarte repede după ce rămăsese văduv, că este dovada triumfului speranţei asupra experienţei (J.N. 2006, nr. 3 953: 39).

Consideraţia de care se bucură lexicografia este vizibilă şi în relatarea unor evenimente din viaţa unor autori celebri sau chiar a unor rude ale acestora (sunt preferaţi din nou lexicografii din străinătate, fapt care denotă o cunoaştere insuficientă a culturii proprii sau o dorinţă prea fadă de popularizare a acesteia). Informaţiile sunt prezentate ca ştiri, comemorări sau ca parte din rubrica *Ştiaţi că?* şi privesc decesul – în primii ani, informaţia este redată telegrafic sau eliptic: „Gotha, 27 august. Lexicograful George a murit” (Lu. 1895, nr. 2648: 3), aniversarea zilei de naştere – „Unul din cei mai remarcabili lexicografi contemporani, savantul englez Eric Partridge, a împlinit 70 de ani” (C. 1964, nr. 10: 8), oferirea titlului de cetăţean de onoare al localităţii natale, logodna – „În anul 1798, miss Mathilde Johnson, nepoata celebrului lexicograf Johnson, se logodi, fiind în vârstă de 17 ani” (Ev. 1902, nr. 77: 2), întemniţarea – „a fost arestat cunoscutul lexicograf Derzavia, care a fost însărcinat cu scoaterea unei mari broşuri” (U. 1937, nr. 221: 1).

Opusul notorietăţii este uneori înţeles ca anonim, unii lexicografi fiind descrişi, împreună cu opera lor, drept *necunoscuţi, anonimi* sau *obscuri*.

q) **alte trăsături de caracter**, cuprinse, de obicei, sub umbrela paradoxului: *intuitivi, cu simţul limbii, pasionaţi, devotaţi, îndrăzneţi în ştiinţă sau prudenţi, dârji, originali, fantezişti, necugetaţi, temători* – „Mi-era teamă – e una dintre «bolile» meseriei! – că s-ar fi putut să-mi scape ceva” (C. Lit. 2006, nr. 9: 36), *modeşti* sau *orgolioşi, subiectivi* sau *obiectivi, uituci, ignoraţi, încremeniţi în proiect* (*abandonează* sau *întârzie* proiectele, sunt implicaţi în mai multe *încercări lexicografice*).

Munca la dicționar

Metafora *drumului* este una dintre cele mai prolifiche reprezentări ale imaginarului lexicografic studiat. Aceasta se organizează în jurul următoarelor ramificații conceptuale: lexicograful – drumet; metodele de cercetare – trasee; redactarea definițiilor – parcurgerea drumului; lucrarea lexicografică – drumul străbătut; normele/definiția/dicționarele anterioare/coordonatorul lucrărilor – călăuze; obstacolele întâlnite în munca la dicționar – spini; îndepărtarea de anumite obstacole – fugă; cunoașterea mai multor domenii ale științei – orientarea pe drum; schimbarea metodei de lucru – schimbarea traseului; nefinalizarea dicționarului – rătăcirea pe drum. În vizualizarea drumului pe care îl are în față, semnificativă, pentru autorul de dicționar, este urnirea din loc, echivalentă, la nivel simbolic, cu ideea de *opțiune* prin urmarea unui model sau urmărirea unui scop.

Redăm următoarele fragmente spre exemplificare: „[lexicograful român] *are în fața sa* numai două căi: 1.A inventaria pur și simplu limba [...]; 2.A tria vocabularul după anumite criterii” (LR 1956, nr. 4: 42); „Ca rezultat al *drumului nou indicat* de genialul Lenin, lexicografii sovietici au întocmit numeroase dicționare” (SCL 1954, nr. 3–4: 283); „un dicționar al Academiei care să servească drept *punct de plecare*” (A. 1926, nr. 13114: 1); „Emoția [...] i-a schimbat *traseul condeiiului său* de lexicograf” (R. Lit. 2010, nr. 26: 12); „lexicograf *de cursă lungă*” (R. Lit. 2006, nr. 44: 6); „[A. Philippide] a stabilit etapele de lucru și activitățile: *să pornească* mai întâi de la documentare; [...] este foarte posibil *să rămâi blocat* în preamarea masă de informații” (C. 2018, nr. 5: 22); „o definiție mult prea generală pentru ca să poată servi drept *călăuză* unui lexicograf” (LR 1956, nr. 4: 41); „*orientarea* lexicografului în multiplele domenii ale științei este foarte anevoioasă” (SCL 1954, nr. 1–4: 287); „redactorii acestor dicționare *se pierdeau* fie în discuții asupra admiterii sau neadmiterii unui cuvânt, fie în bogăția materialului: dicționarele rămăneau neterminate” (SCL 1952, tomul III: 20); „lexicografii noștri academici *s-au depărtat* de modurile de scriere” (Tra. 1872, nr. 10: 19); „lexicografii care *pornesc* pe această *cale spinoasă* trebuie să cunoască temeinic istoria vocabularului” (LR 1980, nr. 5: 516); „Cu cât e mai *difficil traseul*, cu atât e mai grea munca lexicografică” (LR 1983, nr. 3: 206); „sutele de derivate [...] pe care lexicografii noștri continuă să le *ocolească*” (R. Lit. 1977, nr. 42: 11).

În aceeași tonalitate, semnalăm imaginea *mișcării* autorului de dicționare, contrapusă pasivității, aceasta din urmă fiind corelată cu insuccesul; cu cât deplasarea este mai accelerată și mai puțin rectilinie, cu atât gradul de implicare a redactorului este mai mare: „Autorul *vine* cu experiența sa de lexicograf” (Sc. 1984, nr. 12867: 4); „iscoditorul lexicograf se angajează într-un *slalom* printre «dileme» și «interogații»” (C. Lit. 2004, nr. 12: 78); „lexicograful acesta ne apare ca un contemporan, atâta-i de *sprinten*” (ALA 1938, nr. 914: 11). Atrage atenția faptul că acțiunile hazardate se doresc a fi evitate: „nu ne aflăm în fața unei *aventuri* lexicografice, ci a unui pasionat” (Ram. 1967, nr. 3: 6); „era firește o *întreprindere îndrăznească* compunerea unui dicționar” (A. 1926, nr. 13114: 1). Alteori, registrul deplasării este configurat prin delimitarea dintre *input* și *output*, cu multiple valențe (mintea lexicografului este echivalată cu un recipient, a cărui deșertare este dezirabilă sau,

din contră, el e cel care trebuie să treacă înăuntrul limbii, pentru a se contopi cu ea): „[studiul] *ieșit* dintr-o bogată și îndelungată experiență de lexicograf” (Tra. 1927, nr. 2: 110); „Lingvistul, creator al dicționarului normativ, trebuie să *pătrundă* spiritul limbii” (LR 1953, nr. 2: 26).

O altă modalitate de conceptualizare a metaforei drumului, mai puțin productivă însă, proiectează lexicografia drept călăuză, iar cititorii, drept drumeți: „Lexicografii [...] au fost preocupați în permanență de problema *orientării* juste a cititorilor din toate cazurile care puteau provoca nedumeriri” (C. 1958, nr. 2: 3). Majoritatea reprezentărilor identificate în acest sens înlocuiesc imaginea autorului cu cea a operei create, astfel că rolul redactorului de dicționare este neutralizat la nivel simbolic.

Seria metaforelor privind lexicograful este completată de alte conceptualizări:

a) **element de vegetație**, perceput, la nivel metaforic, prin prisma fecundității, cu alte cuvinte, a capacității de a da, ușor și repede, opere științifice; imaginea de bază este secondată de echivalarea minții omului de știință cu un sol fertil, iar a ideilor acestuia cu o plantă: „activitatea *rodnică* de lexicograf” (SCL 1956, nr. 1–2: 76); „colaborarea [...] a fost extrem de *fructuoasă*” (St. 1958, nr. 5: 95); „cât de *productivă* a fost activitatea lingvistică [...] în domeniul lexicografiei” (SCL 1958, nr. 1: 104); „*motivul ce a răsărit* din capul unui lexicograf” (V. Rom. 1907, nr. 1: 28).

b) **proprietar al cuvintelor** – V. Breban este numit „adevărat *stăpân al cuvintelor*” (Or. 1982, nr. 30: 6), **inventator** de cuvinte (lexicograful *fabrică* sau *inventează* termeni, e *creator de cuvinte*, uneori în mod *abuziv* sau *artificial*), dar și **monitor** al limbii (are rol de *înregistrator*, *monitorizează* folosirea cuvintelor, *veghează* împotriva denaturărilor și a exagerărilor, este *îngrijitor* sau *colecționar* de curiozități lingvistice).

c) **mamă** care își naște dicționarul, lexicograful fiind feminizat: de exemplu, Leon D. Levițchi este numit „lexicograf *de mare travaliu*” (M. 2000, nr. 88: 7).

d) **bun național**, care contribuie la umplerea rezervorului de memorie. Întâlnim deseori adjectivul pronominal de persoana întâi plural în formulări precum: *lexicografii noștri*, *marele nostru lexicograf*, *cel dintâi lexicograf al nostru*, sau a unui verb care indică posesia, în special în legătură cu lipsa dicționarului și cu pregătirea lor pentru postumitate: *avem lexicografi*; pe de altă parte, se subliniază insuficiența personalului: *avem nevoie de lexicografi*. În altă ordine de idei, autorul de dicționare este și vehicul de transmitere a patrimoniului: el *perpetuează în amintirea copiilor* anumiți termeni-cheie, aducând un serviciu țării – învățământului și vieții culturale, prin foloasele practice, și contribuind mai mult sau mai puțin la cristalizarea identității naționale¹: „filologii și *lexicografii* ne-au creat o limbă și o literatură, au deșteptat în noi simțământul național și au proclamat existența României” (VN 1906, nr. 6 433: 2). Strâns legată de metafora *bunului național* este ideea de datorie (morală) față de limbă, țară și profesie, pe care autorul de dicționare o experimentează: el *e dator a nu trece cu vederea* cuvintele cu care limba se îmbogățește,

¹ Menționăm aici două studii grăitoare pentru imaginarul lingvistic și modelele identitare în lexicografia românească a secolelor al XIX-lea și al XX-lea, redactate de către M. Ștefănescu și M. Minică (2019, 2022).

având obligația, totuși, de a fi rezervat față de nou, fiind „*animat de datoria patriotică de a alcătui Dicționarul*” (LR 1957, nr. 6: 10). În ciuda acestor înfăptuiri meritorii, Statul este descris ca incapabil de a-și susține bunurile: munca lexicografică nu poate fi finalizată din cauza *lipsei sprijinului material* de care dispun redactorii.

e) **luptător**: procesul de redactare este o luptă; dicționarele sunt arme; publicarea lor reprezintă o *izbândă* sau o *izbutire*; cultura este o arenă; inerția și ignoranța sunt dușmani, lupta petrecându-se uneori la nivel global: „*lexicografia este lupta cu inerția, cu ignoranța, cu dogmele vechi și noi care frânează mersul societății*” (Fl. 1987, nr. 27: 9); „*lexicografii noștri vor învinge nu numai aceste dificultăți, ci și toate celelalte*” (LR 1953, nr. 2: 27); „*Marile enciclopedii nu părăsesc însă arena culturii. Colective uriașe de cercetători, lexicografi, redactori se întrec în diferite țări în a edita enciclopedii*” (C. 1967, nr. 2: 8). Pe de altă parte, se neagă utilitatea belică a operei lexicografice, insistându-se asupra dimensiunii temporale: „*Dicționarul limbii române nu este o operă de campanie, ci o activitate aproape permanentă a colectivelor de lexicografi*” (LR 1960, nr. 1: 18).

Lexicografii renunță uneori în fața tradiției sau a dificultății muncii: „*Vechea conducere, din cauza capitulării totale în fața tradiției create de lexicografii burghezi, se temea de critica sănătoasă*” (SCL 1952, tomul III: 27). Supremul acestei lupte este reprezentat însă de moartea la datorie, proiectată ca mobilizare deplină a forțelor psihice: „*efortul trebuie să fi fost epuizant: la puține săptămâni după încheierea Dicționarului, I. C. Massim înceta din viață. [...] nu mai este vorba de o metaforă, ci de o realitate literală*” (Luc. 1977, nr. 37: 1); „*dacă va trebui să moară la datorie, va muri, numai dicționarul să fie terminat*” (C. 1967, nr. 45: 10).

f) **materialul studiat – hrană**. Cuvintele au *savoare* și *fac deliciul* lexicografului, care *se înfruptă* din documentele conceptualizate drept hrană. Pe de altă parte, lucrările lexicografice devin hrană pentru cititori, fiind descrise ca *savuroase* sau *apetisante*.

g) **dicționarul – parte din corpul lexicografului**. În acest proces de corporalizare, fiecare citat este un membru/organ, iar scoaterea acestuia din dicționar este un proces *dureros*. Metonimic, lexicograful ajunge să se identifice cu opera creată: „*Deschideți orice lexicograf, cercetați înțelesul cuvântului liberal*” (Ev. 1901, nr. 174: 1).

h) **munca la dicționar este o pedeapsă**, pornind de la celebra maximă: „*Dacă vrei să pedepsești aspru pe cineva, pune-l să elaboreze un dicționar*”. Cuvintele sunt internalizate, fiindu-le atestată forța într-o confesiune sinceră: „*Când le-am citit, [...] mi s-au părut exagerate. După o bucată de timp, lucrând la un modest dicționar de proverbe maghiare, mi-am adus aminte de ele și nu le mai consideram deloc exagerate. [...] m-au convins de adevărul condensat, inclus în citatul de sus, determinat deopotrivă de condițiile social-economice și de capacitățile (motivațiile!) personale ale lexicografului*” (Fl. 1987, nr. 27: 9). Pedepsa este plasată și sub incidența nerespectării regulilor: „*Lexicografia literară își are legile ei, de la care nimeni nu se abate nepedepsit*” (C. Lit. 2001, nr. 12: 25).

i) **instrumentarul** întrebuințat de lexicograf este, cel mai adesea, unul scriitoricesc: *o masă de lucru, un condei cu un traseu propriu*, imaginat ca specific acestei profesii, putând

fi periodic înlocuit cu acela al unui traducător, de exemplu. Dicționarul este perceput ca *jurnal intim* – „Dicționarul pe care-l propun nu este al consensului, ci al incitării, nu este neutru, distant, academic, ci părtinitor și pătimăș [...]. Luați-l ca un *jurnal intim*” (O.c. 2003, nr. 153: 21), *cronică*, *carte de lectură* sau *diagramă*, diferența dintre cele două din urmă ținând de selectarea și amplasarea citatelor – „pe una o poți primi ca pe acel tovarăș cu care vorbești fără să ți se urască [...]; cealaltă este un fel de schelet, un specimen anatomic, o hârcă cu oscioare numerotate într-un mod foarte simetric, pe care trebui s-o studiezi câteodată, dar cu care unei firi nervoase nu-i prea vine la socoteală a rămâne singură în odaie” (AAD 1886–1887, seria II, tomul IX: 378). Condeiul este secondat de *lupă*, semn al detaliului: „cercetarea cu *lupa* lexicografului [...] a tuturor edițiilor eminesciene” (Fl. 1986, nr. 13: 10), sau de *calculator*, descris drept *unealtă*: „o *unealtă puternică* pentru lexicograf, care-i dă acestuia posibilitatea de a aduna și sistematiza foarte rapid și eficient o imensă cantitate de date” (LR 1965, nr. 5: 528).

Relația dintre lexicografi și restul comunității științifice sau cititorii/societatea se construiește în jurul unor puncte-cheie:

a) li se fac **observații sau sugestii publice**, direct sau indirect, privind includerea unor cuvinte în dicționar, sub formă de înștiințare, beneficiu sau atenționare: lexicografilor *li se sugerează*, *li se aduc la cunoștință*, *li se semnalează* sau *li se propun* cuvinte sau definiții noi – „*nu trebuie să scape și atenției lexicografilor*” (M. 1996, nr. 186: 6); „*atenție, lexicografi!*” (Fl. 1982, nr. 27: 1); „*ar merita să fie consemnate de lexicografi*” (R. Lit. 2011, nr. 40: 15).

b) reacție de **recunoștință**: publicarea unei opere lexicografice reprezintă *un prilej de satisfacție* sau de *prețuire* din partea publicului larg, ocazie cu care se aduc mulțumiri oficiale, amintindu-se de eforturile redactorilor. Indirect, ca modalitate de exprimare a aprecierii menționăm și concursurile de rebusuri din reviste precum *Universul copiilor* sau *Ilustrațiunea Română*, organizate cu precădere în perioada interbelică, la care se puteau câștiga premii în bani sau abonamente la revistă. Se adresau întrebări precum „Dicționarul dicționarelor”, „Autorul proiectului de dicționar academic”, „Autorul unui dicționar etimologic”, „Lexicograf francez”, „Autorul dicționarului: *Medicul Nostru*” etc.

c) se face apel la **buna-înțelegere**, sugestiile fiind însoțite de cordialitate: „*să nu se supere niciun lingvist și, deci, niciun lexicograf*” (Luc. 1959, nr. 8: 4); „*Să nu facem greșeala să ne închipuim că [...] lexicografii dețin adevărul ultim (cu tot respectul)*” (LR 1996, nr. 1–6: 72); „*Să nu-l șicanăm pe lexicograful sibian*” (A. 1931, nr. 14 568: 1).

d) sunt văzuți ca o **autoritate**, fiind consultați în anumite chestiuni lingvistice (mai rar însă în cazul lexicografilor români): „*întrebăm pe marele lexicograf*” (A. 1930, nr. 14 121: 1); „*Lexicografii spun că admirativ-ironicele expresii «noroc porcesc» sau «baftă porcescă» s-ar trage din întrecerile medievale*” (D. 1994, nr. 102: 15). Tot ca parte a autorității este publicarea de *avize*, cum este cel din *Gazeta Transilvaniei* (1944, nr. 63: 5) privind comunicarea susținută de C. Lacea în 12 decembrie 1944: „Lexicograful și rostul lui, cu deosebită privire asupra lexicografiei române”.

e) este o relație **bidirecțională**, mergând și dinspre lexicograf spre public, în calitate de consumator sau colaborator: lexicograful le *este recunoscător* cititorilor, se pune în locul lor pentru a le înțelege orizontul de așteptare, împlinindu-și rolul de a-i *ajuta* prin lămuririle pe care le oferă, într-o abordare echilibrată. Pe de altă parte, el este o oglindă a societății, contribuind la dezvoltarea acesteia și având un rol important în *strângerea relațiilor* culturale între popoare prin elaborarea dicționarilor bilingve. O acțiune comună este aceea de a publica, în paginile unor reviste precum „Studii și cercetări lingvistice” sau „Limba română”, articole de informare privind desfășurarea muncii lexicografice și stadiul lucrărilor.

f) sunt **supuși criticilor**, prin natura meseriei lor – S. Johnson afirma, în prefața dicționarului său, că „Fiecare autor poate aspira la prețuire; *lexicograful poate spera doar să scape de reproșuri*. Și chiar și de această recompensă negativă se bucură foarte puțini” (R. Lit. 2004, nr. 20: 24) –, după cum unii critici își stabilesc un obiectiv din a identifica greșelile prezente în dicționare – un ziarist se recomandă drept „Zgârcit în laude și *sârguincios*, dar fără rea-voință, *în a descoperi scăpările colectivului de lexicografi*” (Fă. 1970, nr. 7 237: 2). Printre criticile comune aduse lexicografilor se numără selectarea materialului lexical, încurcăturile tehnice, copierea informației din dicționarele anterioare, tendința simplificatoare (descrisă drept *foarte gravă*) sau *preferințele abuzive* în stabilirea etimologiilor. Dezvăluirea neajunsurilor lexicografice se încadrează, în general, între doi poli: evidențierea cusurilor pentru a scoate în evidență inferioritatea și, respectiv, prezentarea minusurilor ca fapt divers, fără a se intenționa știrbirea valorii: „*lexicograful nu ezită, dar le amestecă rău*” (Or. 2000, nr. 11: 15); „Păcat de timp și păcat de operele cele multe cetite! (Ori poate n-au fost cetite, ci numai așa răsfoite [...]). *Lexicograful n-a știut să profite* nici de unul, nici de celelalte” (V. Rom. 1906, nr. 10–12: 511); „Dacă dicționarul are uneori și mici lacune sau inconsecvențe, *vina o poartă în primul rând lexicografii noastre*” (LR 1953, nr. 4: 98). Un loc restrâns îl ocupă evidențierea dorinței de a anticipa greșelile, ca urmare a conștiinței lucrului bine făcut: „într-un dicționar ca acesta nu încap eroare de literă. Nu e permis. Nu putem. Dicționarul Academiei este reper pentru cercetările lingvistice serioase” (C. 2018, nr. 5: 22). Atitudinea critică are, uneori, efect terapeutic prin provocarea râsului: „*cum să nu râzi, ba încă al dracului*, când lexicograful latinist în o notă prizărită într-un ziar local, vrând să arate lui enormitatea ce spune” (Op. 1910, nr. 1130: 1).

În fața acestor critici, redactorilor de dicționare li se ia uneori apărarea, oferindu-se circumstanțe atenuante pentru greșelile comise, precum dificultatea întreprinderii sau imposibilitatea cunoașterii exhaustive sau a atingerii perfecțiunii: „întrucât lexicograful român nu posedă cunoștințe temeinice în absolut toate limbile necesare, inegalitățile lucrării sale rămân evidente” (LR 1962, nr. 2: 191); „exactitatea lui Cihac nu este absolută (și *ea nici nu poate fi absolută!*)” (*ibid.*, nr. 3: 320).

Probabil cel mai criticat autor de dicționare rămâne L. Șăineanu (alături de M. Șăineanu sau L. E. Sinigaglia), ca parte a manifestării antisemitismului; de pildă, în publicația *Ecoul Moldovei*, care se descrie pe sine drept „ziar antisemit cotidian”, apar o

serie de articole denigratoare care îl prezintă, nu fără violență lingvistică, drept spurcător de limbă, săvârșitor de sacrilegii, limba și lexicografia degenerând din cauza sa. Dicționarul ajunge să fie considerat nu doar „o frustrare de conștiință și pungi”, ci și una a „conștiinței a însuși onorabilului Minister respectiv în aprobarea acestui dicționar ca carte didactică pentru școale” (Ec. M. 1898, nr. 124: 1–2). Printre pretențiile furibunde ale injuriatorilor se numără scoaterea autorului din rândul profesoratului: Șăineanu „nu merită locul de onoare între cărturarii români și cu atât mai puțin titlul de profesor” (Ec. M. 1898, nr. 140: 2). Din rândul celor incriminați face parte și Tiktin, acesta fiind însă admonestat mai degrabă școlărește („[î]și permite să schimbe limba după bunul sau plac. Da, este imposibil, dar în aceeași vreme *e îngrozitor de trist și de scandalos*. A crezut poate Tiktin că e greșală de tipar?” (V. Rom. 1907, nr. 1: 28).

Relația dintre lexicografi este înfățișată ca fiind una:

a) **a discuțiilor în contradictoriu**: aceștia nu doar că au *păreri împărțite* sau *puncte de vedere diferite* privind materialul elaborat, ci ajung să *discute, să se certe, să se critice* cu vehemență: „d. Sinigaglia *înfruntă cumplit* pe L. Șăineanu, iar acesta [...] ia în răspăr pe d. Sinigaglia: «Poftim, s-a mai găsit și un Sinigaglia, care abia a început să articuleze românește, și-și permite să critice pe un filolog ca mine. Ba încă după ce mă copiază fără pic de rușine și conștiință!»” (Ev. 1901, nr. 215: 3).

b) de căutare a **consensului** și a **colaborării**: își doresc să ajungă *la un punct de vedere unitar*, adoptă *părerile* care se dovedesc mai *convingătoare, colaborează strâns, frumos* sau *eficient* (și cu specialiști din alte domenii), primând anularea eului: „Un autor de dicționar trebuie să aibă tăria de a-și înfrânge orgoliul, de a-și etala talentul, înclinația spre paradox, amânându-le pentru alte lucrări” (R. Lib. 1980, nr. 11147: 2). Personalitatea proprie este uneori umbrită, în favoarea celorlalți, cum este cazul lui Massim: „Massim a fost, totuși, un veritabil Laurian *în gamă minoră*, profesor, educat în aceleași condiții și fiu al aceleiași fantasmе superbe a latinismului, Massim a profesat latinismul mai temperat și mai lipsit de strălucire” (Luc. 1977, nr. 37: 1).

c) **a comparației cu ceilalți**: pe de-o parte, ca factor motivator (pentru a lua exemplu în desfășurarea muncii lexicografice), pe de altă parte, înfăptuind o acțiune încărcată de *durere sau rușine* – „a considerat ca ceva rușinos să mărturisească că un alt lexicograf a consultat cărți tipărite și manuscrise, pe care el – Tiktin – nu le-a consultat” (V. Rom. 1907, nr. 1: 34).

d) **întoarsă spre sine**: un editor devine *propriul său lexicograf*, în lipsa unor dicționare satisfăcătoare, fiind adusă în discuție și mulțumirea de sine: „Cele mai utile mi se par – nu zâmbiți! – *dicționarele mele*” (Fl. 1973, nr. 14: 25).

Legătura dintre generații este un catalizator destul de frecvent al publicațiilor consultate, fiind prezentată drept:

a) **conflict generațional**, într-o imagine a lumii în care noul înseamnă progres, iar vechiul, stagnare: „un dicționar incoerent, incomplet, inegal, *un amestec nefiresc de nou și*

vechi” (R. Lit. 2000, nr. 2: 10); „a procedat cu destulă independență, ca un lexicograf modern” (Rom. 1966, nr. 13: 154).

b) **depășirea greșelilor** sau, din contră, **repetarea** lor: „s-au evitat astfel greșelile pe care le-au făcut lexicografii noștri din trecut” (Rom. 1958, nr. 3: 272); „Lexicografii sovietici nu s-au mărginit, ca cei din trecut, să urmărească și să înregistreze în mod pasiv vocabularul” (LR 1957, nr. 6: 7); „Tiktin e superior lexicografilor anteriori lui” (V. Rom. 1906, nr. 10–12: 511); „rezistența altor lexicografi” (Luc. 1991, nr. 33: 4).

c) **armonie**, percepută în termenii deferenței, ai continuării muncii înaintașilor sau a formării de noi generații: „Ion Coteanu, [...] mentor al câtorva generații de lexicografi” (R. Lib. 1997, nr. 2348: 15); „un factor subiectiv și onorabil, respectul lexicografului pentru munca înaintașilor săi” (LR 1996, nr. 1–6: 73); „ar fi o greșală de neiertat ca un lexicograf care vine, să zic, al douăzecilea la rând, să nu țină socoteală de cei nouăsprezece de mai înainte” (V. Rom. 1906, nr. 10–12: 510).

d) **școlile de lexicografi**. Lexicografii sunt văzuți ca un colectiv de persoane, cu infrastructură proprie, în care *conducătorul* are un rol esențial: se vorbește despre *echipe, colective (coordonate), grupuri* sau *bisericiuțe*, punându-se accentul pe munca armonioasă în echipă (*efortul colectiv*). Un nume recurent este cel al lui S. Pușcariu, în calitate de creator al unei *școli de lexicografi*, prin formarea tinerilor informația fiind transmisă apoi din generație în generație. Sistemul individual de lucru este văzut fie ca un plus în cazul lexicografilor care nu fac parte dintr-un colectiv, fie ca o scădere prin neîncadrarea într-un ansamblu: „[Leon Levițchi] de unul singur, s-a așezat alături de lexicografi ca Tiktin, Dame sau Șăineanu” (Rom. Lit. 1988, nr. 34: 19); „lipsa cadrelor de lexicografi, împiedicate să se formeze în trecut de *sistemul individualist de lucru al lexicografilor burghezi*” (SCL 1954, nr. 3–4: 289).

În altă ordine de idei, Partidul este prezentat în discursurile publicistice drept un ajutor de nădejde, ca parte din propaganda politică: „Cursurile învățământului de Partid urmate în ultimii trei ani de cei mai mulți dintre lexicografi au însemnat pentru aceștia un ajutor deosebit. Aceiași oameni care în urmă cu câțiva ani erau străini de concepția marxist-leninistă se orientează astăzi din ce în ce mai bine în rezolvarea celor mai dificile probleme legate de tratarea unor termeni din dicționar” (LR 1955, nr. 3: 73).

Concluzii

Imaginarul românesc al lexicografilor de ieri și de azi este unul al discrepanțelor, în vremuri și circumstanțe distincte, variind în funcție de abordarea și pregătirea profesională a persoanelor care au redactat articolele de ziar, dar și în funcție de natura publicației.

Semnificativă pentru mentalul românesc este reprezentarea autorului de dicționare drept vector al prestigiului, distingându-se prin calitățile intelectuale deosebite care sunt elogiuate uneori prin prisma apartenenței (ideea de mândrie națională sau locală, de *fiu al satului*), dar mai ales prin cea a superiorității intelectuale, motiv pentru care acesta devine simbol sau reper. Alteori, din contră, lexicografii sunt proiectați ca lipsiți de autoritate prin

prisma erorilor pe care le comite constant, fiind aproape întotdeauna supus criticilor și greșelilor și pendulând între amatorism și profesionalism, prezența acestuia fiind când retușată, când incriminată printr-o atitudine „demolatoare”.

Se remarcă în special metafora cognitivă a *drumului* parcurs de lexicograful-călător, dicționarul fiind reprezentat ca traseu (adesea rățâcit sau abandonat), iar procesul redactării definițiilor, drept deplasare pe distanța marcată. Am identificat și tendința de realizare a unor analogii cu alte profesii, producându-se un transfer de imaginar dinspre un domeniu spre celălalt. Creatorii de dicționare sunt înfățișați ca având un rol destul de clar delimitat, evidențiindu-se relația lor cu opera lexicografică (informația se grupează în jurul unor nuclee precum corporalitatea, maternitatea, elementul de patrimoniu, rezolvarea de probleme), dar și cu societatea, cu națiunea sau comunitatea științifică din care aceștia fac parte (caracterizată prin dinamism) sau, pe alocuri, chiar cu ei înșiși (se proiectează imagini ale supraaprecierii forțelor proprii).

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

- A. = *Adevărul*, gazetă politică și literară, Iași, 1871–1872; București, 1888–1916; 1919–1937.
- AAR = *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare*, București, Tipografia Carol Göbl, 1889–1948.
- AAD = *Analele Academiei Române*, Secțiunea I: *Partea administrativă și dezbaterile*, București, Tipografia Academia Română, 1879–1887.
- ALA = *Adevărul literar și artistic*, revistă săptămânală, București, 1920–1939.
- Arcanum = *Arcanum Digiteca*, <https://adt.arcanum.com/ro/>.
- AZ = *Agenda Zilei*, cotidian de informații și divertisment, Timișoara, 1996–2009.
- C. = *Contemporanul*, săptămânal politic, social, cultural, [București], Tipografia „Dacia Traiană”; 1946–1989; serie nouă: *Contemporanul. Ideea europeană*, București, 1990–.
- C. Lit. = *Convorbiri literare*, revistă literară fondată de Societatea „Junimea” din Iași în 1867, [Serie nouă]. Iași, Întreprinderea Poligrafică „Iași”, 1970–.
- D. = *Dilema*, revistă săptămânală editată de Fundația Culturală Română, București, 1993–2004.
- Dim. = *Dimineața*, București, Atelierele „Adevărul”, 1904–1938.
- Ec. M. = *Ecoul Moldovei*, Iași, Tipografia „Modernă”, 1890–1918.
- Ep. = *Epoca*, București 1885–1889, 1895–1916; seria II, Iași, 18 sept.–1 dec. 1918; seria III, București, 2 dec. 1918–1923, 1926–1938.
- Ev. = *Evenimentul*, ziar național liberal, Iași, Tipografia „Miron Costin”, 1893–1944.
- Fă. = *Făclia*, Cluj-Napoca, 1967–1977.
- Fl. = *Flacăra*, revistă social-politică și literar-artistică, [București], Piața Scânteii, 1952–2012.
- G.L. = *Gazeta literară*, Organ săptămânal al Uniunii Scriitorilor, București, 1954–1968.
- J.N. = *Jurnalul național*, București, 1993–.
- LAR = *Literatură și artă română*, București, 1897–1910.
- LR = *Limba română*, Academia Republicii Populare Române. Institutul de Lingvistică, [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 1952–1965; Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965–1989; Editura Academiei Române, 1990–.

- Luc. = *Luceafărul*, revistă literară a Uniunii Scriitorilor, [București], 1958–1993; 1995–2008; (sub titlul *Luceafărul de dimineață*) 2009–.
- Lu. = *Lupta*, ziar liberal-opoziționist, Iași, București, 1884–1895.
- M. = *Monitorul de Iași*, cotidian de informații, Iași, 1991–1992. *Monitorul*, Iași, 1993–2002.
- O.c. = *Observator cultural*, revistă săptămânală, București, 2000–2004; serie nouă, 2005–.
- Op. = *Opinia*, ziar conservator cotidian, Iași, Tipografia H. Golgner, 1897–1959.
- Or. = *Orizont*, revistă a Uniunii Scriitorilor din RPR, Timișoara, 1964–1972; serie nouă, 1973–1989; *Orizont*. Revistă a Uniunii Scriitorilor din România, Timișoara, 1990–.
- Ram. = *Ramuri*, revistă literară bilunară, Craiova, 1905–1947; *Ramuri*, revistă de cultură, 1964–1989; *Ramuri*, serie nouă, 1990–.
- Rom. = *Romanoslavica*, Asociația Slaviștilor din Republica Populară Română, București, Editura Universității din București, 1958–1989.
- R. Lib. = *România liberă*, București, 1944–1949; 1950–1964; 1965–1989; Serie nouă. 23 decembrie 1989; 1990–.
- R. Lit. = *România literară*, săptămânal de literatură și artă, București, 1968–.
- Rom. P. = *România Pitorească*, București, 1933; serie nouă 1972–.
- Sc. = *Scânteia*, București, Tipografia „Curierul”, 1944–1989.
- SCL = *Studii și cercetări lingvistice*, Institutul de Lingvistică din București, [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 1950–1965; Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965–1989; Editura Academiei Române, 1990–.
- T. azi = *Teatrul azi*, București, I.P. Filaret, 1990–2020.
- Tim. = *Timpul*, [București], 1876–1884; 1889–1900; 1923–1924.
- Tra. = *Transilvania*, Brașov, Tipografia Römer&Kamner, 1868–1879; Sibiu, 1881–1946; Cluj, 1948–1969; serie nouă, 1972–1989; 1990–1999; 2002–2012; 2013–2017; 2017–.
- U. = *Universul*, București, 1884–1916; 1918–1953.
- V. Rom. = *Viața Românească*, Iași, (din 1930), București, 1906–1916; 1920–1940; 1944–1946.
- VN = *Voința Națională*, București, Tipografia „Voința Națională”, 1884–1914.

B. Lucrări de referință

- Lakoff 1993 = George Lakoff, *The Contemporary Theory of Metaphor*, în Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and thought*, ediția a II-a, Cambridge, Cambridge University Press, p. 202–251.
- Lakoff, Johnson 1999 = George Lakoff, Mark Johnson, *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, New York, Basic Books.
- Platon 2020 = Elena Platon, *Patrimoniu și imaginar lingvistic*, în Corin Braga, Elena Platon (ed.), *Enciclopedia imaginariilor din România*, vol. II: *Patrimoniu și imaginar lingvistic*, Iași, Polirom, p. 11–28.
- Seche 1969 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*. II: *De la 1880 până astăzi* București, Editura Științifică.
- Ștefănescu, Minică 2019 = Maria Ștefănescu, Mircea Minică, *Imaginar lingvistic și modele identitare în lexicografia românească a secolelor XIX și XX. I. Dicționarul limbii române al lui Laurian și Massim*, în „Dacoromania”, serie nouă, XXIV, nr. 1, p. 42–49.
- Ștefănescu, Minică 2022 = Ștefănescu Maria, Mircea Minică, *Imaginar lingvistic și modele identitare în lexicografia românească a secolelor XIX și XX. II. De la Etymologicum magnum romaniae la DLR*, în „Dacoromania”, serie nouă, XXVII, nr. 2, p. 142–151.

IGNORANTS, FORGERS, MASTERS, OR DETECTIVES? ABOUT LEXICOGRAPHERS AND LINGUISTIC IMAGINARY IN THE ROMANIAN PRESS

ABSTRACT

The aim of this paper is to scrutinize the way in which lexicographers are presented in the Romanian press, starting with the second half of the 19th century. Dictionary compilers are depicted as having a clear role regarding their relationship with the lexicographic work, with the society, and the scientific community they belong to, or even with themselves. Our corpus consists of magazines such as *Adevărul*, *Voința națională*, *Curentul*, *Scânteia*, *Observator cultural*, *Limba română* etc., while linguistic information will be systemized according to the registers of the imaginary highlighted from the texts. The Romanian imaginary is full of discrepancies, according to the different circumstances under which the newspaper articles were written, or according to the distinct approaches adopted by the journalists. Of central importance is the representation of lexicographers as a symbol of prestige or, on the contrary, as a lack of authority due to the errors they constantly make. They are, therefore, criticised and referred to through the lenses of either amateurism or professionalism. It is worth mentioning that one of the most common cognitive metaphors is the *metaphor of the way*: the lexicographer stands out as a traveller, while the dictionary represents the path, which is often lost or abandoned.

Keywords: *lexicographers, linguistic imaginary, the registers of the imaginary, Romanian mentality, the Romanian press.*

O PRIVIRE ASUPRA LEXICULUI DIN *OCTOIHUL* MITROPOLITULUI DOSOFTEI (1683–1686)

CONSTANTIN RĂCHITĂ, MĂDĂLINA UNGUREANU*

1. *Octoihul* lui Dosoftei – un text (până recent) inedit

Este cunoscut că primul program de transpunere a textelor de cult în limba română a fost conceput de Dosoftei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Mai puțin se știe că între cărțile pe care mitropolitul și-a propus să le traducă în română ca parte a acestui program se numără și o carte de poezie imnografică, respectiv un octoih. Aceasta deoarece singurul exemplar păstrat din acest octoih, semnalat în 1883 de Melchisedec Ștefănescu, la Mănăstirea Putna, nu mai figurează în inventarul bibliotecii Mănăstirii Putna după 1895; întrucât nu mai este identificat niciun alt exemplar al *Octoihului*, acesta a fost considerat dispărut și chiar existența sa a fost pusă la îndoială în literatura de specialitate (Cojocaru 2010: 51–52). În BRV (1903: 263) sunt preluate informațiile de la Melchisedec Ștefănescu, care arăta atunci că *Octoihul* era legat împreună cu *Parimiile preste an* și cu *Molităvnicul de-nțăles*.

Împrejurările dispariției *Octoihului* de la Mănăstirea Putna și cele ale reapariției sale au fost minuțios reconstituite și prezentate de părintele Alexie Cojocaru de la Mănăstirea Putna (Cojocaru 2010; Cojocaru 2011a; Cojocaru 2011b). Cartea a fost transferată în 1895 la biserica din satul Găureni, comuna Românești, județul Suceava, dar urmele transferului s-au pierdut. În 2008, *Octoihul* a fost regăsit în Depozitul de carte veche al Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, de la Mănăstirea Teodorenii, județul Suceava, iar din 2010 s-a întors la Mănăstirea Putna.

Coligatul 2505 de la Biblioteca Mănăstirii Putna conține câte un exemplar din *Parimiarul* din 1683, *Liturghierul* din 1683, *Molitfelnicul* din 1681 și singurul exemplar cunoscut din *Octoih*; în numerotarea bibliotecii, *Octoihul* este cuprins între filele 299–442. Întrucât foaia de titlu lipsește, data tipăririi *Octoihului* a fost stabilită luând ca termen *a quo* o scrisoare trimisă în 1683 de Dosoftei patriarhului Moscovei¹ și ca termen *ad quem* anul plecării lui Dosoftei în exil, 1686 (Cojocaru 2010: 60; 2011a: 41).

* Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Departamentul de Științe Socio-Umane, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, bd. Copou, nr. 11.

¹ În această scrisoare, Dosoftei enumeră cărțile tipărite cu tiparnița trimisă de patriarhul Moscovei, iar printre acestea nu se numără și *Octoihul*.

Octoihul lui Dosoftei este a doua traducere în limba română a acestui tip de text. Singura versiune anterioară cunoscută este o traducere păstrată în manuscris (90 file), la Biserica „Sf. Nicolae” din Șcheii Brașovului (ms. nr. 2872, v. Munteanu 2025: 5), text care nu a fost studiat amănunțit încă; observațiile de până acum arată că modelul este slavon, iar o parte consistentă este în slavonă. Se poate spune, deci, că *Octoihul* lui Dosoftei este primul octoih integral românesc cunoscut până acum. *Octoihul* lui Dosoftei este un „octoih mic”, adică el cuprinde numai cântările duminicilor (spre deosebire de „octoihul mare”, care conține cântările pentru toate zilele săptămânii). În forma în care s-a păstrat, osmoglasnicul lui Dosoftei conține cântările de la primele trei glasuri ale duminicilor, ultimul tropar de la glasul al treilea fiind incomplet (lipsesc filele respective). După Dosoftei, Mitrofan tipărește un octoih la Buzău, în 1700, dar acesta are doar indicații tipiconale în română, textul fiind în slavonă. În sfârșit, următorul octoih în română este cel tipărit de Antim Ivireanul, în 1712.

Transpunând în limba română *Octoihul*, Dosoftei traduce, de fapt, imnografie bizantină. Nu este prima dată când face acest lucru; preocuparea sa pentru traducerea poeziei (dincolo de *Psaltirea în versuri*) începe odată cu suplimentul la *Psaltirea în versuri* (1673; v. Dos. Rug.), iar astfel de texte sunt inserate în toate cărțile lui². Deosebirea este că aici lucrarea în sine este poezie, iar poezia bizantină se caracterizează prin izometrie, principiu pe care și Dosoftei se străduiește să îl respecte în traducerea sa (Camară 2025: 23–28).

Întrucât se angajează în traducerea unui text imnografic, deci poetic, Dosoftei trebuie să facă față altor provocări decât cele pe care le-a întâmpinat atunci când a tradus celelalte cărți de cult. Una dintre ele este marea concentrare de concepte teologice: poezia înseamnă expresie concentrată, așadar cu atât mai dificil de transpus. A doua este constrângerea prozodică. Imnografia bizantină (pe care o traduce Dosoftei) se caracterizează nu prin rimă, ci prin măsură. Rezultă de aici, din nou, necesitatea unei expresii cât mai concentrate. Mitropolitul pune în act, în traducerea acestui text, cunoscuta inventivitate lexicală pe care Munteanu (2008: 172–176) a evidențiat-o în *Parimiile preste an*, însă cu o și mai mare concentrare decât acolo. Dacă în *Parimiile preste an* are la dispoziție instrumentul gloselor ample pentru clarificarea conceptelor (v., de exemplu, Munteanu 2008: 185, pentru explicarea conceptului *θεαρχία*), în *Octoih* el trebuie să apeleze la un număr mare de derivate și compuse pentru a exprima conceptul și, pe de altă parte, pentru a nu trăda forma textului pe care îl traduce – cu alte cuvinte, pentru a face poezie imnografică, adică pentru a respecta rigorile metrice ale unui text care era cântat. Așa se face că *Octoihul* lui Dosoftei este unul dintre textele pe care trebuie să le citești cu sursa grecească alături.

Dosoftei nu spune care este sursa traducerii sale, însă comparația cu texte similare slavone și grecești arată că el traduce după greacă, având, probabil, alături și o ediție slavonă (și, în plus, cunoscând pe de rost textul slavon, fiindcă îl folosea în serviciul divin)³. În

² Așa cum arată ediția Dosoftei, *Opere*, publicată de N.A. Ursu în 1974. V. și Iosif Camară, Mădălina Ungureanu, *Dosoftei – traducător din poezia imnografică bizantină* (textul comunicării susținute la Simpozionul Internațional „Sfântul Ierarh Dosoftei, Mitropolitul Moldovei. 400 ani de la naștere”, Iași, 12–13 decembrie 2024, în curs de publicare la Editura Doxologia).

³Pentru discuția despre sursa traducerii *Octoihului*, v. Cojocar 2010: 60; Camară 2025: 18–23.

analiza de față, ca și în elaborarea ediției filologice a acestui text (v. Dos. Oct.), am folosit, pentru comparație, *Octoihul* în limba greacă publicat la Veneția, în 1671 (Oct. Veneț. 1671); *Octoihul slavon* publicat la Moscova, în 1666 (Oct. Mosc. 1666); uneori și pe cel de la Liov, 1644 (Oct. Liov 1644).

2. Lexicul *Octoihului* lui Dosoftei

Lectura în paralel cu sursa, în contextul editării filologice a textului, are avantajul de a explica, pe de o parte, mecanismele pe care le folosește Dosoftei pentru a lexicaliza în limba română conceptele și, pe de altă parte, sensul pe care anumite lexeme îl primesc în context. Editând *Octoihul* și, prin urmare, citindu-l în paralel cu sursele menționate mai sus, am avut ocazia de a observa modalitatea în care lexicul acestui text se raportează la inventarul lexical consemnat în Dicționarul-tezaur al limbii române (DA/DLR).

2.1. Lexicul *Octoihului* lui Dosoftei raportat la inventarul DA/DLR

Ce aduce nou *Octoihul* lui Dosoftei din punct de vedere lexical? Sau: ce mai poate aduce nou o ediție de text vechi? Ca orice text vechi, cu atât mai mult o traducere a lui Dosoftei, *Octoihul* reprezintă o sursă bogată de cuvinte neînregistrate în DA/DLR, cuvinte cu sensuri neconsemnate acolo, forme neînregistrate și prime atestări. În ediția publicată în 2025, aceste tipuri de noutăți sunt cuprinse în *Glosar* (v. Dos. Oct.: 213–221), unde am precizat, în cazul împrumuturilor din slavonă, și etimonul, iar în cazul anumitor sensuri contextuale am indicat termenul grecesc echivalent.

2.1.1. Cuvinte neînregistrate în DA/DLR

craegranes s.n. ‘acrostih’, din slav. краегранесіє, ἀκρόστιχis acrostichis (Miklosich): „Alt canon, a Preacistii căruia-i craegranesul...” (38r). Termenul este folosit și în *Parimiile preste an*, cu forma краегранесіа: „Canon la svânta Petdeseatniță căruia-i краегранесіа penticostin eortazomen, Peatideseatniță prăznuim” (Dos. Par., III: 106r). Este discutabil dacă în Dos. Par. mitropolitul folosește cuvântul slavon sau e, de fapt, adaptat în română la declinarea I. De altfel, bilingvismul care caracteriza stilul religios în epocă (și cu atât mai mult pe Dosoftei) face ca adesea să fie dificil de stabilit dacă un anumit cuvânt (de regulă, din terminologia liturgică) este în română sau slavonă.

lecovanie s.f. ‘remediu’, din slav. лѣкованіє, φάρμακον remedium (Miklosich): „Bolită tămăduiș a noastră firea, Despuitoriule, mai sânguialnică în Ficioară această împreunăș lecovanie, pre-a Ta curată, Cuvântule, Dumnădzăire” (39v).

mădreț adj. ‘înțelept’: „Minte nenăscutul Părinte iconiceaște mădreții L-au numit” (4r), unde traduce gr. σοφός. Etimonul poate fi slav. мѣдрѣць σοφός sapiens, pe care Miklosich îl consemnează într-o versiune a textului *Varlaam și Ioasaf*. La Dosoftei apare numai în acest loc din *Octoih*. Utilizarea unui slavonism într-o traducere (atât de literală) din greacă arată că termenul îi era cunoscut lui Dosoftei. Cele două ediții slavone consultate,

Oct. Liov 1644 și Oct. Mosc. 1666, au aici *прѣмудръ*, ca și Oct. 1567. Sau Dosoftei s-a raportat la altă ediție slavonă, sau îl cunoștea din experiențe anterioare de lectură.

nerodoslovit adj. ‘de origine necunoscută, căruia nu i se cunoaște originea’ (cf. gr. ἀγενεαλόγητος ‘of uncertain origin’, Sophocles 1900, s.v.; cf. Evr. 7: 3 „fără spiță de neam”): „acestuia-i nerodoslovită strașnica rudă și nepovestită” (12v). Dosoftei preia aici un termen pe care îl găsește în *Octoiul slavon* (cf. Oct. Mosc. 1666: не родословенъ). Verbul slavon corespunzător este родословѣтица, quo ad genus recenseri (Miklosich), înregistrat în dicționarul slavon-rutean al lui Berînda (1627) și tradus în dicționarele românești din secolul al XVII-lea prin parafrază (e. g. „se numeaște pre numele unui neam”, Lexicon Staicu, 133v, în eRomLex).

zdanie s.f. ‘făptură, creatură’, din slav. зѣданіе, зданіе aedificatio; structura; creatura (Miklosich): „schimbaș frâmseătea zdaniilor” (19r). Traduce gr. φάρμακον. Textul *Octoiului* conține și mai vechiul *săzdanie* (cu primă atestare la Varlaam).

Dosoftei folosește un număr mare de derivate, multe dintre ele neînregistrate în DA/DLR. De exemplu, *a cugeta* formează derivatele *cugetatec* și *cugetăreț*, ambele în încercarea de a transfera în limba română concepte teologice subtile: ele traduc sau gr. νοερός ‘înzestrat cu gândire’ („cugetatec suflet de la Tine luînd și cuvântatec”: 36r; „Ceate de cugetăreăte ființe nencetat cântă Tine”: 34v), sau gr. νοητός ‘care poate fi înțeles/perceput cu mintea’ („Tine cugetăreț, Dumnădzău-Născătoare, cuptoriu cugetăm credincioșii”: 13r). Foarte bogată este și seria derivatelor cuvântului *moarte*: *mortatec* ‘muritor’ („cu firea cu cea mortatecă”: 43r), *mortăcios* ‘muritor’, *nemortăcie* ‘nemurire’ („Tu al mieu mortăcios învâscuș, Milostivule, în nemortăcie cu scularea Ta”: 28v), *muriciune* ‘calitatea de a fi muritor; moarte’ („țarna morțaii pугorându-Te, Despuitoriule, muriciunea răsăpiș”: 9v). Alte derivate neînregistrate în DA/DLR: *datnic* ‘care dă, dătător’ („leage-Datnicul”: 31v); *a goidi* ‘a striga’ (de la *goid* ‘strigăt’, neînregistrat în DA, dar prezent în DLRLV; „din rosturi în sus glasul să goidim”: 18v); *holceală* ‘zgomot, zarvă’ („toată vicleana deșertează a pizmașilor sfățuire și holceala dimonilor”: 22v); *a înformui* ‘a da/a lua formă’ („au de iznoavă înformuit pre omeneasca fire”: 21r; „și cu milă într-însă Te-nformuiș”: 9v); *a neputredici* ‘a face nemuritor’ (cf. gr. ἀφθαρτίζω; „Izbăvești de putregiune, afundându-Te în ceale dedesupt, a lui Dumnădzău Cuvântule, pre cea ce-l plăzmuiș cu putearea, Hristoase, a Ta dumnădzăiască și, neputredicindu-l, slăvii văcuitoare partnic ceii a Tale-l feceș”: 29r) și *a neputridicioși* ‘a face nemuritor’ („cu nelutateca Dumnădzăire neputredicioșind, pre cei omorât, Hristoase, din hrubele iadului i-ai sculat”: 26v, cf. gr. ἀφθαρτίζω); *vinovnic* ‘responsabil, pricinuito, cauză’ („Spăseniei vinovnic noă pre Domnul ce ni-L născuș”: 15r, cf. gr. αἰτιος); *a zăgnefi* ‘a aprinde’, de la *zăgneată* ‘surcea sau vreasc pentru foc; scânteie’ („Împrotiva lui Dumnădzău poruncă a călcător de leage muncitoriu naltă pară focului au zăgnețât”: 27v; DLR consemnează numai *a zăgni*, regionalism din zona Sucevei).

2.1.2. Sensuri neînregistrate în DA/DLR

În procesul de traducere se produc transferuri semantice de la lexemele grecești către cuvintele românești care le echivalează, rezultând sensuri cu care acestea nu sunt înregistrate în DA/DLR.

a chiti vb. IV: „Îndireptează inemile alor Tăi șerbi spre lumina cea neapropiată, o, tresorateculeD[oa]mne, și a a Ta slavă strălucire dă sufletelor noastre, ca să chitim a Ta frâmseață nepovestită”: 35r. Verbul *a chiti* echivalează, aici, gr. φαῖντάζω ‘a face ceva vizibil în fața ochiului sau a minții’ (Sophocles 1900: „to see in imagination”; LSJ: „make visible, present to the eye or mind”). În Oct. Mosc. 1666 avem οβλίστατι ‘a străluci, a (i)lumina’. În versiunea actuală a *Octoihului* (Oct. 2003) este mai clar, dar mai schematic din punct de vedere semantic: „ca să ni se arate frumusețea Ta cea negrăită”.

DA înregistrează, cu mențiunea „numai la Dosoftei”, un sens special: ‘a-și aduce aminte, a se gândi, a medita, a observa’, ilustrat cu citate din Dos. Ps. și Dos. VS. În Dos. Ps.:

1. „Că mie somnul mi să stârnește / Și-n vremea nopții, de te *chitește* / Și cătră rugă de dimineață / Gândesc la tine, că-mi ești povață” (Ps. 62: 98v). În Dos. P. nu are echivalent. Sensul pare aici să fie diferit de ‘a se gândi/a medita’ (meditezi/gândești dimineața/ziua; noaptea, în somn, intră în joc fantezia sau, în orice caz, ceva care este dincolo de rațiune).
2. „Că mișelul meu suflet te *chiteaște* / Și de tine în tot ceas să veselească” (Ps. 76: 136r).
3. un context similar celui anterior, Ps. 85: 154r; în Dos. P.: „că spre tine rădicaui sufletul meu”. Pasajele din Dos. Ps. sunt, deci, interpretarea lui Dosoftei, nu transpunerea originalului.

În Dos. VS, verbul *a chiti* (foarte frecvent) se referă, de cele mai multe ori, la o acțiune făcută cu mintea, mai mult meditație decât contemplare, dar sunt și contexte în care cunoaște o utilizare similară celei din *Octoih*⁴:

1. „Carele, închidându-să într-un bordeiaș, au împlut 60 de ani nice vădzut de nime, nice grăit cu nime, ce întru sine asămțând si pre Dumnădzău *chitind*” (100r). Acest context este citat în DA pentru a ilustra sensul special menționat mai sus (‘a medita’), însă aici pare mai apropiat de sensul din *Octoih* ‘a contempla, a face vizibil minții’;
2. „tot însul de înșii *chitind* acealea ce vădzură în visul lor” (264r) (= a medita);
3. „ce numai cu sine *chitind* și pre Dumnezău nălucind” (316r; aici, închipuirea în minte a lui Dumnezeu este exprimată prin *a năluci* ‘a se arăta, a apărea’);
4. „Și era din Pamfiliia, crescut la maică-sa în bună credință și *chitind* la sântele Scripturi” (416r) (= a gândi, a medita);
5. „Nălucește-ț, *chitind* cu mintea acel strașnic giudeț și giudecată” (427v) (= a medita);
6. „ș-au întăritu-ș inema și mintea cu *chitul* dumnădzăieștilor Scripturi” (353v) (= meditație).

⁴ Nu am mai luat în discuție contextele în care *a chiti* are sensul 5 din DA: „a-și face socoteala, a judeca”.

În Dos. Par. este folosit adesea cu sensul ‘a complota, a plănuî’ (sensul 4 din DA, care nu este ilustrat prin citate din Dosoftei). De exemplu:

1. „Cela ce-ș stâlpeaște ochii cu vicleșug *chiteaște* încâlcite” (III 12r), cf. Ms. 45: „Întărind ochii lui, *gândêște* îndrăpniciuni și, mușcând budzele lui, alêge toate rêlele” (Prov. 16: 30). Aici, echivalentul grecesc este (δια)λογίζεσθαι ‘a calcula, a considera’. cf. și traducerea modernă din seria MLD⁵: „Cu ochii țință, plănuiește lucruri încâlcite”.
2. „Hiiule, nu răhni a bărbat răi, nice pofti a hi cu dînșii, că în minciună *chiteaște* inema lor” (III 25r). Ms. 45: „Pentru că minciunoase *cugetă* inima lor” (Prov. 24: 2) – așadar, o operațiune bazată pe afect.
3. „Că adevăratate *va chiti* gâtlejul meu” (IV 9v). Ms. 45: „Căci adevăr *va cerceta* gușterul meu” (Prov. 8: 7) – tot o operațiune bazată pe intelect.

În Dos. Molit.: „și le dă toate *să chitească* întru Leagea Ta și ceale bineplăcute Ție a face” (58v); sensul lui *a chiti* este ‘a medita’.

Așadar, toate sensurile din DA indică implicarea rațiunii (cf. gr. ἀδολοσχέω, μέλω) sau a sentimentului, însă nu și a fanteziei sau a imaginației (cf. gr. φαντάζω).

crucit s.n. ‘răstignire, crucificare’ („S-au rumt a besearicii luminata catapeteazmă la *crucitul* Ziditoriului”, 41r, cf. gr. ἐν τῷ Σταυρῷ τοῦ Δημιουργοῦ). În DA, subst. *crucit* nu este înregistrat.

melițat s.n. ‘ordin, poruncă’, cf. gr. νεῦμα („Cela ce apele dintâi cu melițatul dumnădzăiesc într-o adunătură le-au grămădit”, 37v; „Cela ce-au întărit toate cu dumnădzăiescul *melițat*”, 25v).

schimosătură s.f. ‘aparență, înfățișare’: „Fapta în patima Ta să premeniiia vădzându-Te în proastă *schimosătură*” (25r). Traduce gr. πρόσχημα ‘aparență; asemănare’ (dar și falsă asemănare). În textul slavon: образъ ‘formă; aparență, înfățișare, imagine’. Lui Dosoftei sigur îi erau cunoscute și slav. скима ‘haină monahală’ și gr. σχῆμα ‘haină; înfățișare, aparență’.

În DLR, *schimositură* este înregistrat ca variantă pentru *schimonositură*; este derivat de la *a schimonosi*. Pentru *schimonositură* sunt indicate sensurile ‘strâmbătură’ și ‘ceea ce constituie o deformare, o denaturare’ (cu primă atestare la Cantemir, cu forma *schimositură*); pe lângă acestea, ar trebui înregistrat și sensul ‘înfățișare, aparență’ pe care substantivul îl are în *Octoih*.

A schimonosi în DLR este înregistrat cu sensurile: ‘1. a-și schimba în rău aspectul, forma; 2. a face strâmbături; 3. a denatura (așadar, a deforma în rău); 4. a rușina’. Totuși, ar trebui înregistrat pentru acest verb și sensul ‘a schimba’. De exemplu, în: „Psalomul lui David, când *ș-au schimosât* fața înaintea lui Avimeleh” (Dos. Ps., Ps. 33, Titlu), unde *au schimosât* are sensul ‘a schimbat’, corespunzător slav. измѣниати permutare (cf. Miklosich);

⁵ *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688* (= MLD) cuprinde ediția filologică a Bibliei de la 1688, împreună cu edițiile celor două versiuni manuscrise ale Vechiului Testament în limba română efectuate în aceeași perioadă (Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române, care conține traducerea efectuată de Nicolae Milescu, și Ms. rom. 4389 BAR, care conține traducerea atribuită lui Daniil Panoneanul), aliniate la verset, în coloane paralele. Ultima coloană conține traducerea contemporană a Septuagintei.

de altfel, în Dos. P. titlul este „când *ș-au schimbat* fața naintea lui Avimeleh” (cf. secvența slavonă tradusă: *вмѣдѣ измѣни лице своє*). Aș spune chiar că acesta este cel mai vechi sens, din moment ce prima ocurență, din *Psaltirea Hurmuzaki*, dată ca primă atestare în DLR, este: „pelița mea schimosi-se drept untul”, unde *a schimosi* traduce același verb slavon *измѣнити*, care are sensul ‘a schimba; a înlocui’, și nu ‘a urâți, a deforma’ (cf. și primul sens – și cel mai vechi – al lui *a izmeni* în română: ‘a da altă înfățișare, a schimba’). V. și traducerea aceluiași psalm la Dos. P.: „și pelița mea s-au schimbat de oloi” (Ps. 108: 23); *Psaltirea Scheiană*: „pelița mea schimbă-se dreptu untura”. Așadar, este vorba aici de deformare în sens de schimbare, nu de urâțire.

2.1.3. Prime atestări

Examinarea lexicului *Octoihului* a dus la devansarea primei atestări în câteva cazuri: **ierarhie** s.f., care aici are sensul ‘arhierie, putere sacerdotală’ (cu referire la Iisus Hristos) (cf. gr. *ἱεραρχία*): „Celuia ce-au suit pre Păstoriul cel mare din iad pre Hristos și cu a lui ierarhie, prin apostoli, vederat pre limbile au păscut” (10r); este atestat de TDRG la 1697.

ipostas s.n. ‘substanță, esență’: „unul de ipostasă sângur născut” (9r), atestat de TDRG în *Mineiul* de la 1776.

subsistenție s.f. ‘substanță, realitate, ipostas’ (cf. lat. *subsistentia*; gr. *ὑπόστασις*; Oct. 2003: *Ipostas*): „Carele tot întâi subsistenția au ființat a zidirii” (20v). DLR, s.v. *subzistență*, cu etimologie franceză și latină, indică prima atestare în secolul al XIX-lea.

substanție s.f. ‘substanță, ipostas’ (cf. gr. *ὑπόστασις*): „A Uniță începătorească nesleite trei Feațe sus-cântăm, ca ce cu osăbit având iale și împărțit substanțiile, ce însă împreunate și nedespărțite în voie și-n slavă și-n Dumnădzăire” (21r). DLR indică prima atestare la Cantemir.

2.2. Mecanisme de inovație lexicală: calchierea structurală și calchierea semantică. Câteva studii de caz

După cum am văzut din cazurile discutate mai sus, pentru crearea de lexeme care să exprime conceptele pe care dorește să le transfere în română, Dosoftei se folosește adesea de derivare (uneori un număr mare de derivate pornind de la aceeași bază). Pentru termenii care în greacă au o structură transparentă (sunt compuși), este folosită compunerea care are la bază calculul de structură/expresie. Cel mai adesea, este vorba despre transferul unor concepte religioase și de necesitatea de a crea o terminologie religioasă care să corespundă atât subtilităților semantice din textul de origine, cât și nevoii de exprimare sintetică determinată de tipul textului tradus.

Pentru a observa aceste modalități de transfer, am realizat o analiză comparativă între textul grecesc și cel românesc al *Octoihului*, urmărind modul în care au fost lexicalizați, în limba română, termenii din familia de cuvinte a lui *ἀρχή* (‘început’, ‘origine’) și cei compuși

cu numeralul τρεῖς ('trei'). De asemenea, am considerat relevant și modul în care a fost tradus în română termenul πέλγος.

Ca să înțelegem mai bine opțiunile de traducere ale mitropolitului Dosoftei, analiza noastră trebuie așezată într-un cadru teoretic mai larg, ce vizează strict două aspecte: cum se aleg cuvintele într-o traducere efectuată în secolul al XVII-lea și în ce constă structura morfologică a cuvintelor compuse în limba greacă.

Într-un studiu dedicat teoriilor traducerii din Antichitate până în secolul al XVIII-lea, Frederick Renner (1989: 38–82) acorda un spațiu destul de vast discuției legate de *electio verborum*, etapa incipientă a oricărei traduceri, cea în care cuvintele unei limbi-sursă sunt identificate în lexicoane și li se stabilesc sensuri în limba-țintă. Până în secolul al XVIII-lea acest proces s-a bazat pe respectarea a trei principii: *proprietas*, *puritas* și *perspicuitas*. Dacă *proprietas* sau „proprietatea termenilor” se referă la sensul specific sau univoc al unui cuvânt în comparație cu alte cuvinte, *puritas* și *perspicuitas* au legătură cu receptarea traducerii de către public și se referă la modul clar și lipsit de echivoc în care sunt înțeleși termenii în comunitatea căreia îi este dedicată traducerea (Renner 1989: 38–39; 57–58; 77). Dacă aplicăm această teorie la traducerea *Octoihului* de către mitropolitul Dosoftei, o discuție legată de *proprietas* este mai ușor de documentat decât una care ar viza receptarea traducerii în epocă. Chiar și așa, pentru că vorbim despre un text liturgic, cu termeni tehnici creați în perioada patristică și care nu aveau corespondent în limba română, trebuie să admitem că identificarea unor sensuri precise, lipsite de echivoc, nu a fost o sarcină ușoară pentru traducător, așa cum nu este nici pentru noi astăzi. Teoria și practica traducerii literale ne demonstrează că în astfel de cazuri traducătorii au avut la îndemână două soluții. Prima este traducerea prin împrumut, la care au apelat traducători din toate epocile, atunci când s-au confruntat cu noțiuni inexistente în cultura lor (e.g. *Sabat*); în astfel de cazuri, termenii au fost transliterati. A doua este traducerea prin calchiere, care constă, în definitiv, în imitarea și adaptarea modului de construcție a termenilor din limba-sursă în limba-țintă.

În *Octoihul* lui Dosoftei întâlnim ambele soluții. Împrumutul poate fi descoperit în transliterarea unor cuvinte ca *monarh* sau *monarhie* (Dos. Oct. 4v, 22r, 20v, 22v), dar mult mai frecventă este descompunerea cuvintelor în elementele lor constitutive și traducerea lor separată cu mijloacele interne ale limbii române de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Ambele familii lexicale ale termenilor compuși cu ὀρχή și τρεῖς demonstrează acest ultim procedeu, pe care îl vom explica în cele ce urmează.

Gramaticile de greacă veche adoptă terminologii asemănătoare atunci când alocă spațiu structurii cuvintelor compuse și le clasifică în funcție de sensul lor (Smyth 1920: 252–254; cf. von Siebenthal 2019: 668–672). În limba greacă veche, cuvintele compuse se împart în patru categorii: determinative, posesive, verbale și prepoziționale. Toate aceste noțiuni tehnice au legătură cu relația care se stabilește între principalele elemente ale compuşilor. Atunci când primul element determină sau modifică sensul celui de-al doilea, vorbim despre determinative; dacă membrul determinat este, de regulă, un substantiv, determinantul poate fi adjectiv, adverb, numeral, prepoziție, prefix sau, mai rar, un alt substantiv aflat la un caz

oblic. În opinia lui Heinrich von Siebenthal (2019: 670), posesivele constituie o subcategorie a compuşilor determinativi, pentru că primul element desemnează, de cele mai multe ori, o calitate sau o însuşire pe care o posedă cel de-al doilea membru (e.g. πολυκέφαλος, lit. „cu multe capete”). În cazul compuşilor verbali şi prepoziţionali, unul dintre cele două elemente este fie o rădăcină verbală (e.g. φιλάργυρος, lit. „iubitor de bani”), fie o prepoziţie (e.g. παράδοξος, lit. „contrar opiniei comune”).

În majoritatea cazurilor analizate de noi, termenii greceşti constituie compuşii determinativi şi posesivi. Traducătorul descompune termenii în părţile lor constitutive, le traduce separat şi apoi le reuneşte în limba română. Am distribuit pe cinci coloane datele lexicografice relevante pentru analiza noastră (v. fig. 1). Pe prima coloană avem termenul grecesc, aşa cum apare fie în lexiconul patristic al lui Lampe (1961), fie în cel predominant clasic al lui Liddell, Scott şi Jones (LSJ). Pe a doua coloană am înregistrat traducerea mitropolitului Dosoftei. Acolo unde există dublete, vorbim despre inconsecvenţe în traducerea termenilor, întâlnite în orice traducere mai veche sau mai nouă. Pe următoarele două coloane am prezentat modul de formare a cuvintelor în limba greacă şi română, iar pe ultima coloană am stabilit, mai mult orientativ, sensul actual al determinatului în limba română.

Limba greacă	Limba română	Mod de formare în greacă	Mod de formare în română	Sensul actual în limba română
ἀρχή, -ης	începătură	ἀρχ + ή < ἀρχω	începe + ātură	început, origine
θεαρχία, -ας	D[umna]dzău-începătornică D[umna]dzău-începătorie	ὁ θεός + τὸ ἀρχεῖα	D[umna]dzău + începător + -nic D[umna]dzău + începător + -ie	care începe, care se află la început, la origine
θεαρχικός, ἡ, -όν	D[u]mn[ă]dzău-începătornic	ὁ θεός + ἀρχικός, ἡ, -όν	D[umna]dzău + începător + -nic	care începe, care se află la început, la origine
κυριαρχία, -ας	Domnie-începătornică Domnie-începătorie	ὁ κύριος + τὸ ἀρχεῖα	domnie + începător + -nic Domnie + începător + -ie	care începe, care se află la început, la origine
κυριάρχῃ, -ης	d[ol]mnie-începătornic	ὁ κύριος + ἡ ἀρχή	domnie + începător + -nic	care începe, care se află la început, la origine
μοναρχικός, -ῃ, -όν	singur-începătornic	μόνος, -ῃ, -ον + ἀρχικός, ἡ, -όν	singur + începător + -nic	care începe, care se află la început, la origine
ζωαρχία, -ας	viaţă-începătorie	ἡ ζωή, -ης + τὸ ἀρχεῖα	viaţă + începător + -ie	care începe, care se află la început, la origine
ἀρχικός, ἡ, -όν	începătoreţ	ἀρχ + -ικός < ἀρχή	începe + ātor + eţ	cel care începe, care se află la început, originar
μοναρχικώτατος, -ῃ, -ον	singur-începătoreţ singur-începătorească	μόνος, -ῃ, -ον + ἀρχικός, ἡ, -όν + -τατος, -ῃ, -ον	singur + începe + tor + eţ singur + începe + tor + atec	cel care începe, care se află la început, originar
ἀρχικώτατος, -ῃ, -ον	începăratec	ἀρχικός, ἡ, -όν + -τατος, -ῃ, -ον	începe + ār + atec	care începe, care se află la început, la origine

Figura 1. Termeni compuşii cu rădăcina ἀρχ-.

Se impun câteva observaţii. Termenul ἀρχή a fost tradus prin *începătură* pentru că Dosoftei ştia că este un substantiv derivat etimologic de la verbul ἀρχω (‘a începe’, ‘a conduce’). Pentru substantivizarea rădăcinilor verbale, traducătorul foloseşte, de regulă, sufixele *-ătură* şi *-ie*. Sufixul *-ătură* formează substantive de la verbe. Sufixul *-ie* nu este altceva decât corespondentul sufixului grecesc *-ια*, marcă a substantivelor feminine de declinarea I. Şi în cazul celorlalţi termeni se poate observa modul în care Dosoftei descompune cuvintele şi le traduce elementele separat, ținând cont de categoriile lor morfologice. Sufixe *-nic*, *-eţ* şi *-atec* sunt folosite (cu unele oscilaţii) pentru a traduce

adjectivele grecești derivate cu sufixul -ικός la gradul pozitiv, exprimând apartenența (von Siebenthal 2019: 660), respectiv cu sufixul -τατος la superlativ.

Același *modus operandi* poate fi descoperit și în cazul terminologiei construite în greacă cu numeralul τρεῖς (v. fig. 2). Compușii din această categorie sunt, în cea mai mare parte, compuși posesivi, exprimând fie dogma Sfintei Treimi, fie calitatea întreită a unui substantiv sau verb.

Limba greacă	Limba română	Mod de formare în greacă	Mod de formare în română	Sensul actual în limba română
τρισόλβιος	trebogat trefericit	τρεῖς, τρεῖς, τρία + ὀλβιος, -ον	tre + bogat tre + fericit	foarte bogat, prosper foarte fericit, binecuvântat
τριημερεύω	treidzili	τρεῖς, τρεῖς, τρία + ἡμερεύω	trei + a dzili	a sta trei zile, a petrece 3 zile
τρισαίγιος	tresvînt	τρεῖς, τρεῖς, τρία + αἴγιος, -α, -ον	tre + svînt	de trei ori sfânt, întreit sfânt
τριποστάτος	tripoostasnic (în, de, cu) trei staturi	τρεῖς, τρεῖς, τρία + ὑποστάτος, -ός, -όν < ὑψίστημι	tri + ipostas + -nic trei statură/-i	în trei ipostasuri, în trei ipostaze
τριλαμπής	trelucaț, trelucaț	τρεῖς, τρεῖς, τρία + λαμπής, -ές < λάμπω	tre + luc + -at tre + luci + -at	cu trei străluciri
τρισαολαμπής	trelucoarecă	τρισαός, -ή, -όν + λαμπής, -ές	tre + lucor + -atec	cu trei străluciri
τριφεγγής	trelucoare treliminată	τρεῖς, τρεῖς, τρία + τὸ φέγγος, -ους	tre + luc+ -ător/oare tre + lumina + -tă	de trei ori strălucitoare, care strălucește de trei ori, în trei lumini
τρισοοφεγγής	trelucoasă	τρισαός, -ή, -όν + τὸ φέγγος, -ους	tre + luc + -oasă	cu trei străluciri
τρίφωτος	treliminată	τρεῖς, τρεῖς, τρία + τὸ φῶς, -τός	tre + lumin + -atec	în/cu trei lumini
τρισηλίου	tresoreată tresoratec	τρεῖς, τρεῖς, τρία + ὁ ἥλιος, -ου	tre+sor+eață tre+sor+atec	în trei sori

Figura 2. Termeni compuși cu numeralul τρεῖς.

De pildă, în cazul lui τρισόλβιος, format dintr-un derivat de la numeralul τρεῖς și adjectivul ὀλβιος, -ον (‘bogat’, ‘prosper’, ‘fericit’; cf. *thrice happy or fortunate* în LSJ, s.v. τρισόλβιος și *trois fois heureux, bienheureux* în Bailly 1935, s.v. τρισόλβιος), numeralul este cel care conferă adjectivului sensul de superlativ. Compusul dobândește sensul ‘foarte bogat’, ‘foarte prosper’, iar în terminologia creștină un sens apropiat de ‘binecuvântat’, așa cum putem observa în Octoih: „trefericitul lemn a Ta preacurată Cruce” (Dos. Oct., 29r). În general, mitropolitul Dosoftei preferă să creeze compuși care urmează precis modelul de formare a termenilor grecești, decât să-i echivaleze funcțional. Observăm cazul lui τριημερεύω (*spend three days* în Lampe 1961, s.v. τριημερεύω), un compus cu verbul ἡμερεύω (‘a petrece ziua’), pe care l-a tradus prin *a treidzili*, deși ar fi avut și alte soluții de natură perifrastică.

Ca și în traducerea termenilor compuși cu rădăcina ἄρχ-, cei din categoria celor formați cu numeralul τρεῖς adaptează, mai mult sau mai puțin consecvent, afixele grecești la limba română. Dată fiind variația mai mare a rădăcinilor lexicale, putem observa că traducătorul s-a străduit să păstreze și în limba română diferențele semantice care există în greacă între termenii ἥλιος (‘soare’), φῶς (‘lumină’), φέγγος (‘lumină’, ‘strălucire’) și λαμπής (‘lucire’, ‘strălucire’). Ultimii doi termeni grecești exprimă două tipuri de reflectare a luminii pentru care limba română nu ar avea echivalent; φέγγος desemnează cel mai frecvent lumina reflectată de astrele cerești, în timp ce λαμπής desemnează strălucirea produsă de orice altă sursă de lumină. Vom observa că în română rădăcina lexicală λαμπής este tradusă prin *-luceat*

și *-lucoratec*, iar derivatele din φέγγος prin *-lucător*, *-lucos* și *-luminat*. Această precauție în respectarea fiecărei componente a termenilor grecești poate fi interpretată ca intenție a traducătorului de a crea o terminologie specifică în limba română, după modelul celei grecești, chiar dacă nu cu respectarea strictă a principiului univocității.

Calchierea ca metodă de traducere literală nu se rezumă doar la așa-numitul calc „integral” sau „total” (DSL, s.v. „calc”) pe care l-am identificat în exemplele prezentate până acum. Traducerea substantivului πέλαγος prin *luciu* (v. fig. 3) constituie un caz de calc semantic.

Pelagos în limba greacă	Greek	Pelagos în limba română	Romanian
20r : Τοῦ ἐλέους πέλαγος ἀνεξάντητον , οὐσιῶδες ὡς ἔχουσα [...]		20r : A milii lucii nedeșertat fireș cumuș ai [...]	
20v : Στερέωσον τῆς Πίστεως ἐν τῇ πέτρᾳ , καὶ πλάτυνον ἀγάπης σου τῷ πελάγει , καρδίαν καὶ διάνοιαν τῶν σῶν δούλων [...]		20v : Întărește într- a credinței pre piatră și lărgaște , în a dragostea Ta luciu , inema și cugetul alor Tăi șerbi [...]	
21v.a : Ἐν ἀφάτῳ πελάγει χρηστότητος [...]		21v.a : În nespus luciu de bunătate [...]	
21v.b : Εὐσπλαγχνιάστὸ πέλαγος ἡμῖν ὑφαπλώσας [...]		21v.b : De milostivire luciu no[ă] subașternînd [...]	
23r : [...] ᾧπειρον πέλαγος τῶν οἰκτιρῶν , ὡς ἔχων κατωκτείρησας , Τριάς		23r : [...] Nemăsurat lucii de milostivităț cumuș ești avînd , Te- ai îndurat , Troiță	

Figura 3. Traducerea termenului πέλαγος.

În sens propriu, τὸ πέλαγος înseamnă ‘mare’, ‘suprafața mării’ (LSJ, s.v. πέλαγος). În limba greacă veche existau cel puțin trei termeni, toți de origine pregreacă (cf. Beekes 2010: 74–75; 530; 1165), prin care era desemnată marea; marea, în general, era numită θάλασσα, dar atunci când se dorea sublinierea unei calități anume a mării se foloseau ἄλς, pentru a se indica apa sărată, sau πέλαγος, pentru a i se surprinde întinderea, necuprinsul. În sens figurat, însă, grecescul πέλαγος desemna o cantitate mare, abundența unui lucru, având, deopotrivă, sensuri pozitive și negative. De pildă, expresia ‘extrem de bogat’ putea fi redată în greacă prin πλούτου πέλαγος, așa cum ‘un noian de necazuri’ era exprimat prin sintagma κακῶν πέλαγος (Chantraine 1968–1979, s.v. πέλαγος).

În *Octoihul* lui Dosoftei, substantivul *luciu* îl traduce pe πέλαγος, pentru a păstra atât sensul propriu (e.g. ‘luciul mării’, ‘luciul apei’), cât mai ales sensul figurat al cuvântului grecesc. Dar pentru sensul metaforic al termenului limba română actuală nu a reținut decât conotațiile sale negative în expresii adjectivale sau adverbiale, precum „sărăcie lucie” sau „sărac luciu”. Or, după cum se poate observa din textul lui Dosoftei, toate ocurențele lui πέλαγος au în traducere conotații pozitive, desemnând mila necuprinsă, dragostea nesfârșită, noianul de bunătate și de îndurare al lui Dumnezeu. Vorbim, prin urmare, despre un calc semantic, în care cuvântul românesc transpune în totalitate sensurile modelului grecesc.

3. Concluzii

În cele de mai sus, am analizat lexicul *Octoihului* lui Dosoftei (1683–1686) prin raportare la inventarul cuprins în Dicționarul-tezaur al limbii române. Ne-am folosit de analiza lexicală contrastivă (lexicul din textul românesc vs lexicul din textul grecesc tradus), facilitată de dimensiunile relativ mici ale cărții, ca și de caracterul literal al traducerii. Literalitatea este un procedeu asumat și are la bază nu doar nevoia de a respecta litera textului

tradus, ci și – mai ales – caracteristicile tipologice ale *Octoihului*, care era un text imnografic, așadar supus rigorilor prozodice (mai ales izometriei).

Având nevoie să transfere în limba română concepte religioase încă nelexicalizate sau lexicalizate nesatisfăcător, mitropolitul Dosoftei recurge la împrumut și calc. Sunt procedee pe care le folosește și în celelalte traduceri ale sale (ceea ce creează o amprentă stilistică inconfundabilă a textelor care ies din mâna sa). În *Octoih* însă nevoia de exprimare sintetică face ca aceste procedee să fie foarte frecvente și, prin urmare, lexicul *Octoihului* aduce multe completări inventarului lexical și semantic din DA/DLR.

Își propune Dosoftei să creeze o terminologie sau traducere pur și simplu ce găsește sursa grecească? Analiza câtorva calcuri (compusele cu *trei*, diferențierea în traducere a rădăcinilor diferite) arată că la baza construirii acestor lexeme stă, cel puțin ca intenție, principiul univocității, care caracterizează transferul în cazul terminologiilor, ca și nevoia unui discurs coerent și consecvent. În realitate, sinonimia și polisemia sunt prezente și în terminologiei, inclusiv la Dosoftei. În orice caz, ca și celelalte texte ale lui Dosoftei, *Octoihul* contribuie consistent la îmbogățirea inventarului lexical din DA/DLR.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare și instrumente

Bailly 1935 = Anatole Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Paris, Hachette.

Beekes 2010 = Robert Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, vol. I–II, Leiden/Boston, Brill.

Berynda 1627 = Pamvo Berynda, *Leksikon slavenorosskij i imen tl'kovanie*, Kiev, ediție de V.V. Nimčuk, Kiev, 1961, <http://litopys.org.ua/berlex/be01.htm>.

BRV 1903 = Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche. 1508–1830*, tomul I, București, Atelierele Grafice Socec.

Chantraine 1968–1979 = Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, tomurile I–IV, Paris, Klincksieck.

DA/DLR = *Dicționarul limbii române*, ediție anastatică după *Dicționarul limbei române* (DA) și *Dicționarul limbii române* (DLR), vol. I–XIX, București, Editura Academiei Române, 2010, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.

DLRLV = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.

Dos. Molit. = Mitropolitul Dosoftei, *Molităvnic de-năles*, Iași, 1681, ediție, studii și glosar de Mădălina Ungureanu (coord.), Iosif Camară, Ana Catană-Spenchiu, Maria Moruz, Mihail Khalid Qaramah, Cornel Tatai-Baltă, Anca-Elisabeta Tatay, Iași/Mănăstirea Putna, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/Editura Mitropolit Iacov Putneanul, 2024.

Dos. Oct. = Mitropolitul Dosoftei, *Octoih*, [1683–1686], ediție, studiu și glosar de Iosif Camară și Mădălina Ungureanu, Iași/Mănăstirea Putna, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/Editura Mitropolit Iacov Putneanul, 2025.

Dos. P. = Dosoftei, *Psaltirea de-năles*, text stabilit și studiu lingvistic de Mihaela Cobzaru, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007.

- Dos. Par. = Dosoftei, *Parimiile preste an*, ediție, studiu introductiv și glosar de Mădălina Ungureanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2012.
- Dos. Ps. = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, 1673, ediție critică de N.A. Ursu, Iași, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1973.
- Dos. Rug. = Dosoftei, *Carte de rugăciuni*, 1673, studiu introductiv, ediție și glosar de Cristina-Ioana Dima, București, Editura Universității din București, 2023.
- Dos. VS = Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*, Iași, 1682–1686, text îngrijit, nota asupra ediției și glosar de Rodica Frențiu, Cluj, Editura Echinox, 2002.
- DSL = Angela Bidu Vrăncănu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu *et al.* (ed.), *Dicționar de științe ale limbii*, ediția a 2-a, București, Nemira, 2005.
- eRomLex = Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, *eRomLex – Primele dicționare bilingve românești (secolul al XVII-lea). Corpus digital prelucrat și aliniat*, realizat de Iosif Camară, Ion-Mihai Felea, Ana-Maria Gînsac, Mihai-Alex Moruz, Elena Tamba, Mădălina-Andreea Ungureanu (coord.), Iași, 2022, <http://www.scriptadacoromanica.ro/bin/view/eRomLex/>.
- Lampe 1961 = Geoffrey Wilhelm Hugo Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford, Clarendon Press.
- Lexicon Staicu = *Lexicon slavo-român*, secolul al XVII-lea, ms. rom. 312 de la Biblioteca Academiei Române din București în *eRomLex – Primele dicționare bilingve românești (secolul al XVII-lea). Corpus digital prelucrat și aliniat*, realizat de Iosif Camară, Ion-Mihai Felea, Ana-Maria Gînsac, Mihai-Alex Moruz, Elena Tamba, Mădălina-Andreea Ungureanu (coord.), Iași, 2022, <http://www.scriptadacoromanica.ro/bin/view/eRomLex/>.
- LSJ = Henry George Liddell, Robert Scott, Henry Stuart Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1996.
- Miklosich = Fr. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobonae, Braumüller, 1862–1865. Online: <https://www.monumentaserbica.branatomic.com/mikl/>.
- MLD = *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, vol. I–XXIV, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 1988–2014.
- Ms. 45 = Ms. nr. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române, editat în *Vechiul Testament – Septuaginta. Versiunea lui Nicolae Spătarul Milescu (Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române)*, ediție de Eugen Munteanu (coord.), Ana-Maria Gînsac, Ana-Maria Minuț, Lucia-Gabriela Munteanu, Mădălina Ungureanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2016.
- Oct. 1567 = *Octoih slavon*, tipărit de Lorinț, Brașov, 1567.
- Oct. 2003 = *Octoih mare*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- Oct. Liov 1644 = *Octoih slavon*, Liov, tipărit de Frăția Ortodoxă.
- Oct. Mosc. 1666 = *Octoih slavon*, Moscova.
- Oct. Venet. 1671 = *Παρακλητική συν Θεῷ αγίῳ περιέχουσα τὴν πρέπουσαν αὐτῇ Ἀκολουθίαν*, Veneția, Andreas Iulianos.
- Sophocles 1900 = E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, New York, Charles Scribner's Sons.
- TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch (Dicționar român-german)*, ediția a treia, revăzută și adăugită de Paul Miron și Elsa Lüder, Cluj-Napoca, Editura Clusium, I: 2000, II: 2003, III: 2005, <https://tdrg.solirom.ro/>.

B. Lucrări de referință

- Camară 2025 = Iosif Camară, *Studiu introductiv*, în Mitropolitul Dosoftei, *Octoih*, [1683–1686], ediție, studiu și glosar de Iosif Camară și Mădălina Ungureanu, Iași/Mănăstirea Putna, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/Editura Mitropolit Iacov Putneanul, p. 9–40.
- Cojocaru 2010 = Alexie Cojocaru, *O carte românească regăsită: Octoiul Mitropolitului Dosoftei*, în „Analele Putnei”, VI, nr. 1, p. 49–90.
- Cojocaru 2011a = Alexie Cojocaru, *Regăsirea unei opere pierdute: Octoiul românesc al Mitropolitului Dosoftei al Moldovei*, în „Limba română”, LX, nr. 1, p. 33–46.
- Cojocaru 2011b = Alexie Cojocaru, *Cărți românești tipărite de Mitropolitul Dosoftei: coligatul 2505 din Biblioteca Mănăstirii Putna*, în „Analele Putnei”, VII, nr. 2, p. 25–52.
- Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București, Humanitas.
- Munteanu 2025 = Eugen Munteanu, *Cuvânt înainte*, în Mitropolitul Dosoftei, *Octoih*, [1683–1686], ediție, studiu și glosar de Iosif Camară și Mădălina Ungureanu, Iași/Mănăstirea Putna, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/Editura Mitropolit Iacov Putneanul, p. 5–8.
- Renner 1989 = Frederick Renner, *Interpretatio: Language and Translation from Cicero to Tytler*, Amsterdam, Rodopi.
- Smyth 1920 = Herbert Weir Smyth, *A Greek Grammar for Colleges*, New York/Cincinnati [etc.], American Book Company.
- von Siebenthal 2019 = Heinrich von Siebenthal, *Ancient Greek Grammar for the Study of the New Testament*, Oxford, Peter Lang.

THE OCTOECHOS OF METROPOLITAN DOSOFTEI (1683–1686). CONSIDERATIONS ON THE LEXIS

ABSTRACT

This paper aims to highlight the lexicon of Dosoftei's *Octoechos*, a text that has been unpublished until recently. Registered in 1883 by Melchisedec Ștefănescu in the library of Putna Monastery, the only known copy was subsequently removed from the library. It has been considered lost until recently, when it returned to the monastery's book collection and was described by monk Alexie Cojocaru, who points out that the source of the translation must have been Greek. *The Octoechos* is a religious text that contains daily hymns, organised into eight tones. Dosoftei's *Octoechos*, which remained unfinished, comprises solely the initial three tones from the Sunday service.

The publishing of *the Octoechos* by the Moldavian metropolitan is part of his program to translate the main religious books into Romanian. The *Octoechos* has a special status as a hymnographic text: on the one hand, there are constraints pertaining to prosody and, on the other hand, there is a special importance given to religious terminology. Moreover, we can expect Dosoftei to hesitate in translating the terminology, so that the same Greek term has several translation variants. Therefore, in attempting to translate hymnography, Dosoftei embarked on a challenging undertaking from a terminological perspective, in which he displayed remarkable lexical creativity.

The present study analyses the vocabulary of *The Octoechos* in relation to the Thesaurus-Dictionary of the Romanian Language (DLR). Its aim is to identify words and meanings that are not

recorded in the latter, as well as first attestation of words, in relation to the information conveyed by the DLR. Several calques were analysed to demonstrate the way religious concepts are transferred into Romanian.

Keywords: *Octoechos, Dosoftei, hymnography, translation, calque, dictionary.*

CÂTEVA FORMAȚII LEXICALE INEDITE ÎN *LOGHICA* SFÂNTULUI IOAN DAMASCHINUL, TRADUSĂ ÎN 1826 DE EPISCOPUL GRIGORIE RÂMNICEANUL

MARIA ȘTEFĂNESCU*, MIRCEA MINICĂ**

În contribuția de față ne propunem să discutăm din punct de vedere lexicografic câțiva termeni întâlniți în prima traducere în limba română, din 1826, datorată episcopului ortodox Grigorie Râmnicianul, a *Loghicii* Sfântului Ioan Damaschin(ul). Aceasta (numită uneori *Capitole filosofice*, alteori *Dialectica*) reprezintă partea întâi din *Izvorul cunoștinței*, operă de maturitate a autorului, care mai cuprinde alte două părți: *Despre erezii* și *Expunerea exactă a credinței ortodoxe* (cunoscută mai ales ca *Dogmatica*).

După cum s-a argumentat, *Izvorul cunoștinței* constituie un text fundamental din perioada patristică nu atât prin originalitatea sa – pe care, de altfel, Sfântul Ioan Damaschin(ul) nu și-o propune – ci prin calitatea de text de sinteză superioară a gândirii epocii:

The Fount of Knowledge is one of the most important single works produced in the Greek patristic period, of which it marks the end, offering as it does an extensive and lucid synthesis of the Greek theological science of the whole period. It is the first great *Summa* of theology to appear in either the East or the West. And it is the last work of any theological importance to appear in the East (*Writings* 1958: v)¹.

Cercetătorii converg în a indica drept surse principale pentru *Logica*, partea întâi a *Izvorului cunoștinței*, textul lui Porfir, *Comentarii la categoriile lui Aristotel*, precum și comentariile lui Ammonius Hermeae la lucrarea lui Porfir. Bucurându-se de o posteritate excepțională atât în Răsărit, cât și în Apus și având parte de numeroase comentarii ulterioare, contribuția lui Porfir a reprezentat până la sfârșitul Evului Mediu primul manual al oricărui studios interesat de filosofie în general, și nu doar de logica lui Aristotel (Barnes 2003). Sfântul Ioan Damaschin(ul) se folosește, în *Logica* sa, de această lucrare (și de Ammonius Hermeae) reorientându-le, însă, pe amândouă, precum și însuși cadrul aristotelian de

* Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere, str. Horea, nr. 31, Cluj-Napoca.

** Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, nr. 21.

¹ „*Izvorul cunoștinței* este una dintre cele mai importante lucrări din perioada patristică greacă, al cărei sfârșit îl marchează, oferind o sinteză vastă și pătrunzătoare a gândirii teologice grecești din întreaga perioadă. Este prima mare *Summa* teologică apărută atât în est, cât și în vest, fiind în același timp ultima lucrare teologică importantă a Răsăritului.” [traducerile citatelor ne aparțin]

gândire, înspre a deveni instrumente cu ajutorul cărora să poată fi articulată conceptual și dogmatic teologia creștină:

All of the *Philosophical Chapters*, however, do not depend upon Aristotle and his commentators. Many of them are concerned with philosophical terms which had come to acquire very special meanings in theology and terms which had been used in various senses – terms which had played an important part in the development of the Christian dogmatic tradition (*Writings* 1958: xxvii)².

Astfel, în *Logica*,

we have the first example of a manual of philosophy especially composed as an aid to the study of theology. [...] Useful in its own time and useful in the succeeding centuries, it has remained to the present day indispensable for a proper understanding of Greek theology (*Writings* 1958: xxviii)³.

Izvorul cunoștinței a făcut obiectul a numeroase traduceri și re-traduceri, totale sau parțiale. Primele au apărut în Răsăritul creștin: Ioan, exarhul Bulgariei, traduce în slavonă partea întâi și a treia ale lucrării la începutul secolului al X-lea; aceleași două părți sunt traduse în arabă în a doua jumătate a secolului al X-lea, iar prima traducere în latină a lucrării integrale este realizată la solicitarea papei Eugen al III-lea c. 1148–1150 (*Writings* 1958: xxxvi). În secolul al XIX-lea apar traduceri ale lucrării în mai multe limbi moderne. În limba română episcopul ortodox Grigorie Râmnicenul traduce prima parte a *Izvorului cunoștinței* în 1826, partea a treia fiind tradusă pentru întâia dată în 1806⁴.

În ceea ce îl privește pe traducătorul textului, în Ștrempel 1959 îl întâlnim pe tânărul *ierodiacon* Grigorie Râmnicenul, viitorul episcop al Argeșului, ca autor al unui *Miscelaneu teologic* elaborat în Episcopia Râmnicului, în anul 1780, rămas în manuscris și catalogat cu numărul 2 570 la Biblioteca Academiei, fiind totodată și posibilul autor și traducător al unui alt manuscris, cu numărul 1 801, descris de Ștrempel ca *Miscelaneu: Aritmetică, Pascalie, Trigonometrie*, ulterior datat de Ursu 1962 la 1801 și descris mai pe larg în *Formarea terminologiei științifice românești*.

În cele ce urmează vom propune scurte observații lexicografice pentru câteva cuvinte pe care le-am selectat din traducerea *Loghicii* Sfântului Ioan Damaschin(ul).

² „Nu toate *Capitolele filosofice*, însă, se concentrează asupra gândirii lui Aristotel și a comentatorilor lui. Multe dintre ele sunt dedicate unor termeni filosofici care au ajuns să capete importanță în teologie, dezvoltând sensuri variate și jucând un rol hotărâtor în dezvoltarea tradiției dogmatice creștine.”

³ „avem primul exemplu al unui manual de filosofie special conceput ca instrument pentru studiul teologiei. [...] Jucând acest rol atât la vremea lui, cât și de-a lungul secolelor următoare, a rămas până astăzi indispensabil pentru o înțelegere adecvată a teologiei grecești.”

⁴ *A celui întru sfinți părintelui nostru Ioan Damaschin Descoperire cu amăruntul a pravoslavnicii credințe, tălmăcită din limba elinească acum întru a doao domnie aicea a prea luminatului și prea înălțatului nostru Domn Alexandru Constantin Moruzi Voevod, din porunca preaosfințitului arhiepiscop și mitropolit a toată Moldavia Chiriu Chir Veniamin cu a căruia blagoslovenie și cheltuială s-au dat și în tipariu spre folosul de obște adăogându-se la sfârșit și oarecare însemnări.* În tipografia sfintei Mitropolii, în Iași, în anul 1806, luna lui iunie.

1. Cadru

Este folosit în text cu sensul „tablou”: „Chipul carele să face pre icoană și în *cadru*, precum la omul cel zugrăvit și la cel viu” (*Loghica*: 92).

Apare în DA, cu același sens, atestat la Dinicu Golescu, cam în aceeași perioadă, însă doar în forma *cadră*. *Cadru* nu figurează cu sensul „tablou” în dicționarele pe care le-am consultat.

2. Cearcăn

Îl întâlnim în DA glosat, după COSTINESCU, ca „cerc (tras pe pământ, pe nisip sau pe un obiect), inel”. În COSTINESCU, definiția e sensibil mai complexă: „cerc, ocol, rond, rotocol făcut pe pământ, pe nisip, pe un lucru, în jurul unui punct oarecare”. Traducătorul *Loghicii* îl folosește, în *Procurvântare*, pentru a desemna paralelele și meridianele globului pământesc, cele care descriu latitudinea și longitudinea unui punct geografic. Indicând poziționarea geografică pe glob a Țării Românești, episcopul Grigorie Râmnicăneanul ne spune: „Țara Rumânească... să scrie la treapta a patruzeci și șapte a *cearcănelui* miezii-zile și a patruzeci și cinci a *cearcănelui* potrivitoriu” (*Loghica*: 2).

În Ursu 1962, *cearcăn* nu figurează ca termen geografic și apare doar cu sensul „cerc”, ca element al terminologiei matematice, în *Fragmente de algebră, aritmetică și trigonometrie*, text muntean din anul 1801, manuscrisul cu numărul 1 081 din inventarul Bibliotecii Academiei, elaborat de același Grigorie Râmnicăneanul (cf. Ursu 1962). Pe baza prezentei atestări considerăm că *cearcăn* ar putea fi glosat, în noua ediție a DLR și cu (sub)sensul „coordonată geografică”, atât ca „paralelă”, pentru latitudine (*cearcănel miezii-zile*), cât și ca „meridian”, pentru longitudine (*cearcănel potrivitoriu*)⁵. Trebuie să facem precizarea însă că localizarea citată mai sus este una lipsită de acuratețe: longitudinea este cel mai probabil măsurată având ca reper meridianul Ferro, aflat cu aproximativ 18 grade mai la vest de Greenwich, însă datele furnizate corespund doar în linii mari localizării Țării Românești pe globul pământesc (doar dacă facem abstracție de faptul că punctul geografic desemnat – situându-se „la treapta a patruzeci și șapte a *cearcănelui* miezii-zile[i]” – se află, de fapt, în emisfera sudică!)⁶.

3. Îndărăcni

Cuvântul e glosat în DA (s.v. *îndărăpta*) ca „a respinge”, sensul fiind ilustrat chiar cu atestarea de față, din *Loghica*: „Dascălii altor limbi, carii... ne *îndărăcnea* pentru câștigul lor” (*Loghica*: 7).

⁵ Sensul lui *potrivitoriu* ar fi, aici, „luat ca reper”, „după care *se potrivesc* măsurătorile”. Datorită formei Pământului și felului în care e el împărțit în coordonate geografice, paralelele sunt fiecare unică și diferită de toate celelalte, ecuatorul și cei doi poli funcționând ca repere *naturale* pentru identificarea lor. Meridianele, pe de altă parte, sunt toate la fel și au nevoie de repere *artificiale* prin care să se deosebească. Aceste repere au variat de-a lungul timpului și au fost întotdeauna „potrivite” convențional.

⁶ Îi adresăm și pe această cale mulțumiri domnului conf. univ. Ioan Rus de la Facultatea de Geografie a UBB pentru clarificările pe care ni le-a oferit.

Sensul ni se pare însă glosat imprecis. Verbul apare în contextul în care se discută capacitatea limbii române de a-și construi un vocabular suficient de nuanțat pentru rigorile terminologiei științifice, deziderat pe care autorul prefeței îl consideră posibil de atins dacă nu suntem „descurajați”, „răzgândiți”, „întorși din drum” de cei care ar putea susține contrariul. Citatul complet este următorul:

Înceteaze dar de acum înainte sfiiala aceia carea să pricinuia noaoă sau de la dascălii altor limbi, carii precum am mai zis ne *îndărăcnea* pentru câștigul lor, sau de la cei ce învăță câte cinci, șase franțozești sau șapte, opt ellinești și îndată să umflă căscând gurile spre a-ș defăima limba sa cea de patrie, fără a socoti că pre orice meșteșug și pre orice știință vreamea le creăște și le măreaște când necurmat să pun în lucrare (*ibid.*).

Ca atare, sensul ni se pare mai apropiat de cel pe care-l găsim, de exemplu, în SCRIBAN, s.v. *îndărăgnez*: „abat de la o hotărâre, desfătuiesc”. „Fac (pe cineva) să se răzgândească”, am adăuga noi. În esență, un sens figurat și factitiv al lui „îndărăpta” = „a (se) întoarce îndărăt”.

4. Puntură

Pe *puntură* și *depărtare* le vom trata împreună pentru că apar în același context: „Trebuie să știm că *puntura* iaste fără câtațime. Că nu să măsoară nici să numără, fiindcă nu are nicio *depărtare*” (*Loghica*: 126).

Sensul lui *puntură* este, în mod clar, cel din geometrie, „punct” (DLR, s.v. *punct*). Un astfel de sens nu figurează însă în DLR s.v. *puntură*, care are doar sensurile „întepătură, împunsătură; urmă lăsată de acestea” și *punct* „motiv ornamental în broderie”. Cuvântul apare însă, cu acest sens, în manuscrisul 1 081 analizat de Ursu 1962 și pe care, la fel ca Ștrempel 1959, îl atribuie tot lui Grigorie Râmnicăeanu. Prezenta ocurență constituie un citat ilustrativ foarte elocvent pentru sensul geometric al lui *puntură*.

5. Depărtare

Tot în citatul de mai sus vedem și *depărtare* cu sensul „dimensiune”, de asemenea neatestat în DLR.

6. Patimă

În contextul „Feliurimea cea pătimitoare (adecă cea pricinuitoare de patimă) și *patima*” (*Loghica*: 141), *feliurimea cea pătimitoare* ar fi „calitatea de a avea un efect”⁷, asociată în text cu focul – care încălzește – sau mierea – care îndulcește alte obiecte, însă sensul care atrage atenția în mod special aici este cel al substantivului *patimă*, care apare în dicționare în general cu sensuri asociate ideilor de „suferință” sau „pasiune”.

⁷ *Feliurime* este termenul ales de episcopul Grigorie Râmnicăeanul pentru a desemna categoria numită „calitate” în traduceri moderne ale lui Aristotel.

Sensul de aici ar fi însă unul neutru, de „efect pe care o acțiune exterioară îl are asupra unui obiect care o suferă” sau „manifestare într-un obiect a unei acțiuni exterioare”. Un sens legat mai degrabă de conținutul gramatical „pasiv” sau de rolul tematic *pacient* din gramaticile generative (ca ipostază gramaticală a celui care suferă această acțiune) decât de sensul lexical pe care substantivul *patimă* îl are în mod obișnuit în limba română. În dicționarele românești acest sens neutru – aproximat, probabil, cel mai bine de conținutul „efect manifestat într-un obiect (pasiv) de o acțiune orientată asupra lui” – nu este consemnat, nici la substantivul *patimă*, nici la verbul *a pătimi*.

7. Simcea

Figurează în DLR ca variantă învechită și regională a lui *smiceă*. În text întâlnim cuvântul în sintagma *doftoreasca simcea* (*Loghica*: 31), cu sensul „(Regional) Bețișor cu vârf ascuțit, folosit în medicina populară (Săpata de Sus – Pitești)”, atestat în *Glosarul regional* de cuvinte din Argeș al lui Udrescu. Prezenta atestare confirmă distribuția regională a cuvântului și este anterioară celei din glosarul lui Udrescu.

8. Sobornicesc

În sintagma „despărțirea cea *sobornicească*” are sensul „universal, general”, sens care nu figurează în dicționarele românești generale. Citatul mai extins în care apare adjectivul *sobornicesc* este următorul:

Aceasta iaste despărțirea cea *sobornicească*, după carea să desparte tot ce să desparte, sau precum neamul în fealiuri, sau precum fealiul în netăiate (*Loghica*: 31)

și sensul lui este ușor de intuit dacă apelăm la felul în care același pasaj a fost reprodus într-o traducere românească mai recentă:

Aceasta este diereza *universală*, potrivit căreia se împarte tot ce se împarte: sau ca neam/gen în specii, sau ca specie în netăiați/indivizi (Damaschin 2015: 59, subl. n.)

sau în traducerea în limba engleză:

This is the *general* division according to which everything that is divided is divided. It is either as genus into species, or as species into individuals (*Writings* 1958: 22, subl. n.).

Vedem cum *sobornicesc* din textul episcopului Grigorie Râmnicăneanul corespunde lui *universal, general* în celelalte texte.

Acest lucru ne-a atras atenția asupra faptului că intrarea pentru *sobornicesc* din DLR ar putea beneficia de o revizuire. Singura glosare pe care o dă dicționarul-tezaur cuvântului este o definiție sinonimică, *sobornicesc* = „(înv.) Sinodal”, pentru *sinod* dându-se definiția:

sinód s.n. Adunare de ierarhi care constituie forul suprem al bisericii (sau al unei eparhii) ortodoxe și care se întrunește periodic pentru a rezolva probleme de administrație; adunare episcopală care se convoacă pentru a discuta chestiuni de dogmă, de morală și de administrație bisericească; (înv.) sobor² (DLR).

În realitate, nu toate atestările incluse la cuvântul *sobornicesc* sub acest unic sens, au, într-adevăr, acest înțeles. Pentru a da un singur exemplu, citatul „Să cetiți în a doao poslanie săbornicească a lui s[fân]tul Petră apostol CHEIA, în. 3^r/10” din DLR se referă la cea de a doua epistolă sobornicească a Sf. Petru, or aceasta nu este sobornicească pentru că ar fi fost redactată sau supervizată de o „adunare de ierarhi care constituie forul suprem al bisericii” sau care „se convoacă pentru a discuta chestiuni de dogmă, de morală și de administrație bisericească”, ci pur și simplu pentru că nu este adresată unei comunități particulare de creștini (cum sunt epistolele apostolilor către romani, efeseni etc.), ci totalității creștinilor⁸. Or, sensul care lipsește din DLR pentru *sobornicesc* – și care credem că se impune a fi inclus – este chiar acesta: „universal, general, privind toate obiectele (în sensul cel mai larg) avute în vedere într-un context dat”.

Acesta este sensul pe care *sobornicesc* îl are și în traducerea românească a Crezului niceo-constantinopolitan (articolul 9: „Întru una, sfântă, sobornicească și apostolească Biserică”), reprezentând echivalarea grecescului *καθολικός*, cu înțelesul „universal, general”⁹. Explicații sub acest aspect sunt oferite, de exemplu, de Gina-Luminița Scarlat:

Insistența asupra calificativului „universală /sobornicească” a fost cerută de împrejurările istorice [...], când pluralismul confesional devenise o realitate nedorită a lumii secolului al IV-lea, prin agresivitatea cu care grupările religioase căutau să-și impună identitatea, sfidând adevărul revelat. Calitatea de „eclesie” era revendicată de fiecare grupare apărută prin doctrine contrare spiritului revelațional, scripturistic, motiv pentru care nu mai era suficient să spui, când te refereai la Biserica apostolică, în mod simplu, „biserică”, ci obligatoriu trebuia să adaugi calificativul „universală”, pentru deosebirea adevăratei Biserici de pseudo-biserici (Scarlat 2010: 53).

Din perspectiva alcătuirii schemei lexicografice a cuvântului, sensul „universal, general” al lui *sobornicesc* este însă, de cele mai multe ori, greu de identificat, întrucât *sobor* are deja sensul „adunare generală”. Soborul Cel Mare al Moldovei, de exemplu, cel care elaborează *Sobornicescul hrisev* din 1785,

se alcătuea din toată boerimea țării, din toți boerii mari și mici și din toți mazilii, din toți căpitanii țării și din toată biserica, adecă din Mitropolit, din toți Episcopii și din toți Egumenii monăstirilor pământești și a celor închinat, cu Domnul împreună (*Conv. Lit.* 1887:109),

astfel că sensul „general” al lui *sobornicesc* derivă mai degrabă din extensiunea substantivului *sobor*, decât din intensiunea conceptului adjectival pe care-l discutăm. Totuși, în citate precum cel din *Loghica*, pe care-l supunem atenției aici, sau în cele care se referă la „credința cea adevărată și sobornicească”, sensul „universal” ține în mod clar de intensiunea

⁸ „Pricina pentru care aceste epistole se numesc sobornicești: *sobornicești* se zic cea una a lui Iacov, cele două ale lui Petru, cele trei ale lui Ioan și una a lui Iuda; acestea se mai zic și cuprinzătoare. Că nu cu hotărâre unui neam sau unei cetăți – precum Dumnezeuiescul Pavel Romanilor sau Corintenilor numește epistolele acestea, sau unor ucenici oarecare ai Domnului – ci de obște credincioșilor, adică Iudeilor celor ce se aflau întru risipire (în diasporă), precum Petru, sau tuturor celorlalți creștini ce se aflau sub aceeași Credință” (*Tâlcuire* 2015: 14).

⁹ V. Cary 2023, capitolul *In One Holy Catholic and Apostolic Church*: „Third, the church is *catholic*, which comes from a Greek term meaning «universal.»”; de asemenea, și OED3, ediția electronică, s.v. *catholic*.

lui *sobornicesc*, ceea ce credem că ar justifica introducerea sensului în dicționar(e). O căutare sumară ne arată cu ușurință că adjectivul funcționează cu acest sens și în alte contexte laice:

Pacifismul rămâne o activitate bine intenționată, dar neputincioasă. Până când? Până când omenirea va deveni o biserică laică, până când Societatea Națiunilor va ajunge adunarea *sobornicească* a noroadelor. Aceasta va fi configurația politică a popoarelor ca stare naturală corespunzând unei mentalități universaliste (*Cuvântul* 1930).

Prin urmare, propunem pentru *sobornicesc* următoarea schemă lexicografică, cu două sensuri:

SOBORNICÉSC, -EÁSCĂ adj.

1. Emis de un sobor sau sinod; sinodal.

Facem știre cu această carte **sobornicească** a noastră (a. 1652). MAG. IST. I, 126/21.

După **soborniceasca** îndreptare și hotărâre ce s-au făcut pentru rânduiala daniilor de moșii.

SOB. HRIS. 17.

Sobornicească îndreptare și hotărâre (a. 1785). CAT. MAN. II, 1.

Au dobândit cinste de Patriarh și prin cel **sobornicesc** și prin cel împărătesc decret. ȘINCAI, HR. I, 260/12.

Iaste osândit prin blestem **sobornicesc**. PRAVILA (1814), 4/18.

2. Universal, general.

Să cetiți în a doao poslanie **săbornicească** a lui s[fân]tul Petăr apostol. CHEIA, ÎN. 3^r/10.

A spori și a crește **săborniceasca** și dreapta credință (a. 1742). GCR II, 29/16.

Au sădit pomul vieții carea iaste credința cea adevărată și **sobornicească**. MOLNAR, RET. 43/9.

Soborniceștele scrisori sânt date de la biserica cea mare (a. 1779). URICARIUL, I, 100/13.

Mers-au în **sobornicească** și împărătească beserică. DIONISIE, C. 227.

Liturgie în biserica **sobornicească**. ASACHI, I. 160/3.

De dânsa [liberalitate] se folosi și biserica **sobornicească** din Țarigrad. XENOPOL, I. R. IV, 181.

9. Spori

Verbul apare în contextul: „[Prin cunoașterea logicii] *vom spori* din nesocotință la luare aminte, din necunoaștință la cunoaștință, din întunecare și amestecare, la priceaperea cea deslușită și aleasă” (*Loghica*: 10).

În dicționarele românești, verbul *a spori* are în general doar sensuri care descriu o creștere cantitativă graduală. Or, aici este folosit pentru a desemna în mod clar o schimbare de calitate, o trecere de la o stare la alta, prin urmare avem de-a face cu o valoare neobișnuită a acestuia. Astfel, dacă analizăm atestările din DLR ale lui *spori*, constatăm că verbul exprimă fără excepție o creștere unidimensională (de cantitate, de intensitate, de progresie etc.) a unei (singure) realități, construită sintactic de obicei ca:

(1) subiect: „Nu *sporește* *lucrul* nimica, fiind oameni puțini” N. COSTIN, LET. II, 61/2.

(2) complement direct: „Cine tot vorbește / *Lucrul nu sporește*” ZANNE, P. II, 838.

(3) complement indirect: „Meșteșugăreții *sporia în lucrarea sa*” DIONISIE, C. 166¹⁰.

În citatul din *Loghica* avem de-a face cu o schemă relațională cu două componente indirecte – a spori (1) *de la ceva* (2) *la altceva* – structură specifică verbelor de tipul *trece*, care au de obicei două componente indirecte. Putem vorbi, în acest caz, de un „sincretism lexical”, care particularizează limba episcopului Grigorie Râmnicăneanul.

10. Spunerea sau cuvântul cel de afară

Contextul pe care îl oferim spre analiză este:

Trebue să știm că numele *loghica* iaste glas ellinesc, care, măcar că are și alte însemnări, însă doao sânt mai alease, adecă „gândirea” și „spunerea”. Și pre amândoa le îndreptează loghica, cu a face aceasta ca gândirea noastră să se potrivească cu lucrurile, iar *spunerea*, sau *cuvântul cel de afară*, să se potrivească cu gândirea (*Loghica*: 12, s.n.).

Aici se face trimitere la o idee a lui Platon din dialogul *Theaitetos*, cum că gândirea ar fi de fapt vorbire interioară:

SOCRATE: ... Dar prin „a gândi”, oare, denumești același lucru ca și mine?

THEAITETOS: Ce denumești astfel?

SOCRATE Un discurs pe care sufletul îl desfășoară pe de-a-ntregul el însuși către sine despre cele pe care le cercetează... Căci așa mi se înfățișează în decursul cugetării, nu altfel decât în dialog, întrebându-se și răspunzându-și el însuși, afirmând și negând. Când însă, după un elan, fie mai încet, fie și mai iute, hotărăște, afirmând, din acel moment, aceeași afirmație fără să șovăie, pe aceasta i-o stabilem drept opinie. Așa încât eu unul numesc actul formulării opiniei „a cuvânta”, iar opinia „cuvânt spus”, desigur, nu către altcineva și vorbit, ci tăcut și către sine (*Theaitetos*: 244).

Iar dacă gândirea este „vorbire interioară”, atunci, *spunerea* este, firește, „cuvântul cel de afară”. Vedem aici o foarte clară ilustrare a sensului etimologic latinesc al verbului românesc *a spune*: *ex ponere*: „a pune în afară” cuvântul gândit.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

COSTINESCU = Ion Costinescu, *Vocabular româno-frances. Lucrat dupe Dicționarul Academiei Francese, dupe al lui Napoleone Landais și alte dicționare latine, italiene etc. de ...*, București, Tipografia Națională Antreprenor C. N. Rădulescu, 1870.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea II: C, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1940; tomul II, partea I: F–I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934, coord.: Sextil Pușcariu.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Tomul VIII, partea a 5-a, *Litera P (Presin–Puzzolană)*, 1984; tomul X, partea a 4-a, *Litera S (Slab–Spongios)*, 1992;

¹⁰ Atestările sunt preluate ca atare din DLR, s.v. *spori* și s-au păstrat siglele din *Bibliografia* dicționarului (<https://dlr1.solirom.ro/>).

tomul X, partea a 5-a, Litera S (*Spongiar–Swing*), 1994; redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, București, Editura Academiei.

Loghica = Sfântul Ioan Damaschinul, *Loghică*, carea acum întâi s-au tălmăcit în limba patrii ... cu cheltuiala iubitorului de Dumnezeu, episcop al Argeșului Grigorie [= Grigore Râmnicăeanu], de carele iaste și tălmăcită. București, Tipografia Sfintei Mitropolii, în anul mântuirii 1826.

SCRIBAN = August Scriban, *Dicționarul limbii românești* (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme), edițiunea întâia, Iași, Institutu de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.

B. Lucrări de referință

Barnes 2003 = Porphyry, *Introduction*, translated with a commentary by Jonathan Barnes, Oxford University Press.

Carry 2023 = Phillip Cary, *The Nicene Creed: An Introduction*, Bellingham, Lexham Press.

Conv. Lit. 1887 = *Convorbiri Literare*, 1887, anul XXI, nr. 2.

Cuvântul = *Cuvântul*, 31 decembrie 1930, anul VII, nr. 2 045.

Scarlat 2020 = Gina Luminița Scarlat, *Exegeze la Simbolurile de credință în Răsărit și Apus* în „Teologie și educație la Dunărea de Jos”, nr. IX, p. 22–183.

Damaschin 2015 = Sfântul Ioan Damaschin, *Opere complete*, I, introducere, traducere, note de Adrian Tănăsescu, Cornel Coman, Cristian Chivu, Editura Gândul aprins.

Ștrempel 1959 = Gabriel Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1880*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Populare Române.

Tâlcuire 2015 = Sfântul Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire cu de-amănuntul la epistolele sobornicești*, traducere din limba greacă veche de monahii Gherontie și Grigorie (Dascălu), ediție îngrijită de Ștefan Voronca, Iași, Doxologia.

Theaitetos = Platon, *Theaitetos*, traducere, note și comentarii de Marian Ciucă, în Platon, *Opere*, VI, Editura științifică și enciclopedică, București, 1989, p. 181–306.

Ursu 1962 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică, 1962.

Writings 1958 = Saint John of Damascus, *Writings*, translated by Frederic H. Chase, jr., The Catholic University of America Press, Washington, D.C.

LEXICOGRAPHICAL REMARKS ON SOME TERMS IN THE FIRST TRANSLATION INTO ROMANIAN OF SAINT JOHN OF DAMASCUS' *LOGIC*

ABSTRACT

In this paper we aim to discuss from a lexicographical point of view some terms encountered in the first translation into Romanian, in 1826, by the Orthodox bishop Grigorie Râmnicăeanul, of the *Logic* of Saint John of Damascus. This (sometimes called *Philosophical Chapters*, sometimes *Dialectica*) represents the first part of the *Fount of Knowledge*, the author's mature work, which also includes two other parts: *On Heresies* and *An Exact Exposition of the Orthodox Faith*. The terms we intend to discuss are the following: *cadru*, *cearcăn*, *îndărăcni*, *puntură*, *depărtare*, *patimă*, *simcea*, *sobornicesc*, *spori*, *spunerea* sau *cuvântul cel de afară*.

Keywords: *lexicography, philosophy, Christianity, translation, terminology.*

OBIECTIVE ȘI ETAPE ÎN REALIZAREA SUBPROGRAMULUI INSTITUȚIONAL: 1. DESCRIEREA LEXICOGRAFICĂ A VOCABULARULUI LIMBII ROMÂNE DUPĂ CONȚINUT (*OMUL CA FIINȚĂ SOCIALĂ*); 2. DICȚIONAR EXPLICATIV AL LIMBII ROMÂNE ACTUALE (DELRA) ÎN PATRU VOL., EDIȚIA A II-A, REVĂZUTĂ ȘI ADĂUGITĂ

ANA VULPE, LIVIA CARUNTU-CARAMAN*

În 2024, în cadrul Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al Universității de Stat din Moldova, a fost lansat subprogramul *Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică* pentru următorii 4 ani. Subtema de cercetare a Sectorului de lexicologie și lexicografie (4 cercetători) cuprinde două aspecte: 1. Descrierea lexicografică a vocabularului limbii române după conținut (*Omul ca ființă socială*); 2. *Dicționar explicativ al limbii române actuale (cu sinonime, antonime, omonime și paronime)* în 4 volume (DELRA), ediția a II-a, revăzută și adăugită.

Astfel, obiectivele de bază ale cercetării se organizează pe două dimensiuni: a) sistematizarea, clasificarea și prezentarea lexicului pe câmpuri lexico-semantică, tematice (domeniul *Omul ca ființă socială*); b) identificarea, analiza, sub aspect lexicologic și lexicografic, a inovațiilor lexicale în vederea aducerii la zi a inventarului de cuvinte din DELRA, precum și revizuirea acestuia din perspectiva racordării la modificările din DOOM³.

Prima componentă a subtemei de cercetare: Descrierea lexicografică a vocabularului limbii române după conținut (domeniul *Omul ca ființă socială*).

Mai întâi vom insista asupra câtorva repere de ordin teoretic.

După cum se știe, factorul de bază în formarea vocabularului unei limbi îl constituie raporturile din însăși realitatea înconjurătoare reflectate în sistemul limbii. Prin urmare, problema sistematizării și prezentării lexicului în baza factorilor extralingvistici denotă o actualitate deosebită, mai ales în contextul dezvoltării unor direcții contemporane ale științei

* Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al Universității de Stat din Moldova, str. Academiei 3/2, Chișinău, Republica Moldova.

lingvistice, și anume funcțional-semantică, comunicativă, didactică, în care se unesc, într-un tot, realitatea, limba și omul.

Prin descrierea sistemului lexical, în general înțelegem sistematizarea lexicului în baza diferitor raporturi lingvistice și extralingvistice ale unității lui de bază – cuvântul – în cadrul sistemelor limbii și vorbirii, care condiționează șirurile de cuvinte, grupurile lexicale, microsistemele.

Se știe că orice act comunicativ se realizează neapărat în cadrul unei anumite teme, situații etc. Prezentarea vocabularului limbii după conținut, conform câmpurilor lexico-semantică și, prin urmare, după domeniile de folosire, permite utilizarea eficientă a acestuia în actul de comunicare, găsirea rapidă a celui mai potrivit cuvânt într-o situație comunicațională anume. Or, într-un dicționar general al limbii în care cuvintele sunt înregistrate în ordinea alfabetică, este mai dificil a găsi prompt unitățile lexicale ce constituie o idee, o temă etc., pentru a putea selecta și utiliza cuvântul cel mai potrivit într-o situație anumită de comunicare (Vulpe 2020: 8).

Așa cum menționa încă Humboldt, limba este un fel de punte între om și univers, ea este o viziune a lumii, un Weltbild, exprimat într-un sistem de coordonate. De unde concluzia formulată de unii savanți că un dicționar nu trebuie să fie un repertoriu de cuvinte izolate și că una din sarcinile sale esențiale ar trebui să fie determinarea raporturilor ce se instituie între lucruri, raporturi pe care clasificarea alfabetică folosită încă din perioada Renașterii nu le poate exprima realmente (Matorè 1968: 143).

Dicționarele consultate aranjează, de obicei, cuvintele în ordine alfabetică și majoritatea consumatorilor consideră, probabil, că această clasificare este singura posibilă. Lingviștii și lexicografii care se pronunță împotriva ordinii alfabetice de prezentare a cuvintelor în dicționare consideră metoda dată ca fiind pur mecanică, având drept rezultat izolarea unui cuvânt de celelalte cuvinte din aceeași familie, cu care alcătuiesc un tot în sistemul limbii (Bahnaru 2008: 99).

Și în acest context, amintim afirmația Angelei Bidu-Vrănceanu:

Izolarea fragmentului reprezentat într-un câmp lexico-semantic se face respectând mai multe criterii, care dau prioritate factorului semantic, determinat extralingvistic în funcție de o anumită limbă (Bidu-Vrănceanu, Forăscu 2005: 147).

În aceeași ordine de idei, Marin Bucă precizează că:

Mintea omenească a fost frământată de căutarea altor criterii de ordonare a unităților lexicale (în afară de cel alfabetic – n.n.) ale limbii, fapt ce a dus la elaborarea așa-ziselor dicționare ideografice (Bucă 2000: 5).

Dicționarele ideografice sunt dicționare lingvistice în care sistemul lexical al limbii este prezentat în grupuri sistematizate de cuvinte, apropiate, într-o anumită măsură, din punct de vedere semantic. Prin urmare, dicționarele ideografice reflectă conținutul semantic al elementelor lexicale, dar în realizarea acestei sarcini nu se pornește de la cuvânt în parte, ci

de la noțiunea exprimată de acest cuvânt. Scopul primordial al acestui tip de dicționare constă în a descrie totalitatea cuvintelor unite în baza unei noțiuni.

Istoria elaborării dicționarilor ideografice își are începutul în negura vremii. În zorii civilizației, când oamenii așterneau gândurile pe tăblițe de piatră sau de lut, pe hârtie cu ajutorul ideogramelor, al simbolurilor, o lucrare asemănătoare cu un dicționar era, probabil, aceea în care cuvintele erau aranjate în grupuri tematice. Pe atunci, lexicograful pur și simplu nu putea dispune de alte criterii de clasificare a cuvintelor, decât de raporturile existente în însăși realitatea.

În prezent, tipologia acestor dicționare este diversă, având în vedere principiile metodice de clasificare a noțiunilor, precum și ordinea de amplasare a acestora, conturându-se, de fapt, trei tipuri principale: ideografice de tip tezaur, analogice și tematice de uz didactic. Dacă într-un dicționar-tezaur este posibil a se cuprinde lexicul unei limbi în mai toată complexitatea lui și, în felul acesta, a reflecta în ansamblu și obiectiv tabloul lingvistic al lumii, atunci în cel tematic sunt selectate și prezentate doar anumite teme, importante sub aspect didactic (Vulpe 2020: 9).

Pe lângă cerințele de bază inerente unei lucrări lexicografice, dicționarul tematic/didactic ar avea și unele mai speciale, printre care: 1) omogenitatea componenței lexicale; 2) complexitatea materialului lexical (vocabularul inclus trebuie să reflecte cât mai mult posibil totalitatea unei clase de obiecte); 3) o descriere (aproape) identică (obiectele supuse descrierii lexicografice trebuie să fie prezentate semantic în aceeași măsură, egal); 4) rapiditatea și ușurința în a găsi unitatea lexicală necesară și, respectiv, informația necesară (Denisov 1993: 210–211).

Spre mijlocul secolului al XIX-lea, în mai multe limbi europene apar diferite dicționare tematice, orientate spre didactică, spre acei care învață o limbă. Autorii acestora nu-și puneau scopul de a prezenta toate grupurile semantice existente într-o limbă, ci își puneau sarcina de a evidenția și reflecta doar un anumit număr de teme, cu întreaga lor listă de cuvinte, importante din punctul lor de vedere.

Deși există deja o anumită tradiție, cel puțin în lexicografia europeană, totuși în procesul de elaborare a unor astfel de lucrări lexicografice apar încă destule probleme, mai ales de ordin practic. Dintre acestea, cea mai dificilă este elaborarea și argumentarea schemei de clasificare a cuvintelor, determinarea temelor de bază, a microtemelor, a sub(sub)temelor. E vorba de „elaborarea unei scheme de clasificare a vocabularului, care să corespundă spiritului limbii și nu unor criterii concepute aprioric și apoi impuse lexicului” (Evseev 1978: 226). Important e ca în descrierea lexicografică a elementelor lexicale să se respecte principiul ierarhiei și cel al succesivității logice și ca acestea să nu se dubleze, să nu se repete.

Organizând materialul lexical într-un cadru situativ-tematic limitat al sistemului limbii, dicționarul tematic contribuie, într-o anumită măsură, la realizarea interacțiunii dintre principiul sistemic și cel comunicativ în descrierea lexicului limbii. Astfel, dicționarul are și o vădită orientare funcțională.

Insistând asupra importanței unui atare mod de prezentare a cuvintelor într-un dicționar, amintim o afirmație a M. Avram, care susținea, pe bună dreptate, că în felul acesta este evidentă viața reală a cuvintelor, ele fiind sistematizate pe domeniile lor de folosire și, implicit, pe domeniile de interes ale diverșilor cititori. (...) În capitole și subcapitole se găsesc liste ordonate alfabetic de cuvinte care aparțin domeniilor și subdomeniilor respective (...) E vorba de o suită de minidicționare tematice (cf. Avram 2001: 5).

Interesul sporit privind descrierea organizării tematice a lexicului apare și din perspectiva aspectului didactic. Regulile de utilizare a lexicului, după cum se știe, sunt condiționate de mai mulți factori, printre care cel semantic (ce sens exprimă cuvântul) și cel comunicativ (în ce sferă a comunicării, situație de vorbire, context tematic etc. este cazul a folosi un cuvânt sau altul). Prin urmare, selectarea cuvintelor în vorbire este determinată de factori semantici și tematici. Anume din acest motiv, descrierea vocabularului în baza acestor principii este considerată actuală.

Principiul tematic de studiere și prezentare a vocabularului are un rol deosebit și în activitatea de traducere. Odată cu creșterea rolului traducerii și al tehnologiilor informaționale în viața societății contemporane crește și rolul aspectelor lexicografice ale traducerii, prin care se înțelege, întâi și întâi, asigurarea traducătorului cu informația de ordin lexicografic necesară. Lexicografia traducerii se cristalizează chiar ca o știință nouă sau, cel puțin, ca o ramură nouă a științei lingvistice. Se știe că procesul traducerii constituie un proces creativ, un proces analitico-integrativ complex, în care sunt solicitate, antrenate toate resursele creatoare ale traducătorului. Traducătorul efectuează un adevărat travaliu: trebuie să se orienteze în conținutul textului, să analizeze critic, să utilizeze variate tehnici în traducere, să autoverifice rezultatul, confruntând traducerea cu originalul (ne referim în cazul dat la traducerea în scris). Și în toate aceste etape recurge la diferite dicționare. Activitatea unui traducător profesionist astăzi, poate ca nicicând, este inimaginabilă fără dicționare de diferite tipuri și, în special, fără dicționare tematice. Se știe că în memoria de lungă durată a traducătorului se stochează puține echivalente pentru unitățile limbii-sursă. Acestea, de obicei, se creează în cadrul unei anumite teme, situații tematice.

După ce am prezentat importanța dicționarelor tematice, dar și dificultățile ce apar în procesul de elaborare a unor atare lucrări, menționăm că în 2020 membrii Sectorului de lexicologie și lexicografie au publicat un *Dicționar explicativ tematic* (rodul unei activități de cercetare de asemenea în cadrul unui proiect instituțional) ce a cuprins doar domeniile *Universul, Natura și Omul (ca ființă fizică)*. Iar din 2024, în cadrul subprogramului amintit mai sus, avem sarcina să continuăm această cercetare, să identificăm, să sistematizăm, să clasificăm în teme, sub(sub)teme și să descriem lexicul referitor la *Om ca ființă socială*. La această etapă, esența, dar și impedimentul major, desigur, constă în realizarea unei scheme de clasificare optime, care să rezoneze cu sarcinile, principiile, dar și cu posibilitățile noastre. Până în momentul de față am avut o etapă de documentare teoretică, de căutări a unor lucrări similare.

S-au făcut mai multe încercări de clasificare a temelor de bază. Fiecare temă a fost împărțită în subteme, în microteme, care, la rândul lor, urmează să fie completate cu seriile respective de cuvinte. Important este să se respecte principiul ierarhiei și cel al succesivității logice. Spre exemplu, tema *Statul ca fenomen social, politic și juridic* ar cuprinde subtemele: puterea de stat (legislativă, executivă, judecătorească), forme de guvernământ, regimuri politice, organele centrale de stat, unități administrativ-teritoriale etc., care, la rândul lor, se vor mai distribui în microteme, ulterior fiind completate cu elementele lexicale corespunzătoare noțiunii date. Urmează să începem concret lucrul, căci așa lucrurile se aranjează mai bine.

Cert este că, drept rezultat final, (având în vedere și lexicul sistematizat și prezentat în vol. I), sperăm să constituim un tablou cât mai general al vocabularului de bază al limbii române, distribuit pe domenii, sub(sub)domenii, câmpuri tematice, contribuind, în felul acesta, la dezvoltarea teoriei și practicii descrierii lexicografice tematice a lexicului românesc.

Menționăm, printre altele, că în limba română, prima încercare de elaborare a unui dicționar ideografic, intitulat *Dicționar analogic*, a fost întreprinsă de Ștefan Florescu, care a publicat în anul 1938 un mic dicționar analogic al limbii române ce cuprinde 373 de grupuri de cuvinte, având drept cap de serie cuvinte care, după părerea autorului, exprimă cele mai importante „abstracțiuni, idei morale, sentimente, noțiuni mai fecunde, mai generatoare de cuvinte distincte, lăsând la o parte pe cele prea elementare sau cu o genealogie prea redusă” (Bucă, Evseev 1976: 5). Acest dicționar a devenit astăzi o raritate bibliografică. Deși nu are o concepție științifică riguroasă privind modul de întocmire și structurare a grupurilor, rămâne totuși o lucrare de pionierat care deschidea o nouă direcție în lexicografia românească rămasă, din păcate, nevalorificată (Evseev, Șerban 1976: 226). Mai târziu, a ieșit de sub tipar un nou dicționar de acest tip, *Dicționar analogic și de sinonime al limbii române*, autori M. Bucă, I. Evseev, Fr. Kiraly, D. Crașoveanu, iar în 2000 Marin Bucă publică *Dicționar tematic al limbii române. Omul* (București, Editura Vox, 2000, 351 p.).

Cel de-al doilea aspect al subtemei de cercetare constă în revizuirea și completarea *Dicționarului explicativ al limbii române actuale* (DELRA) în patru volume, editat în 2022 cu sprijinul financiar al Departamentului pentru Relația cu Republica Moldova (DRRM). În primul rând, articolele lexicografice vor fi racordate la modificările efectuate în DOOM³ (la nivel de intrări, de formă etc.), va fi revizuit pe-alocuri materialul ilustrativ, structura semantică, vor fi eliminate inconsecvențele, fisurile ce s-au strecurat în prima ediție, scăpările la nivel de cuvinte-intrări ș.a. Este vorba și de anumite scăpări ale mai multor autori de dicționare și aici ne referim la unele cuvinte intrate mai demult în uz, nu de azi, de ieri și nici de un an, dar pe care, din păcate, nici alte dicționare explicative nu le atestă încă. Exemple:

a acreditá, acreditéz, vb. tranz. [**< fr. accrediter**] (*instituții de cercetare, de învățământ, programe etc.*) A supune unei proceduri de evaluare oficială în conformitate cu o serie de criterii și indici standard. **Au fost acreditate** mai multe programe de formare continuă

destinate personalului didactic din învățământul preșcolar. Lista instituțiilor de învățământ acreditate (<https://mecc.gov.md/ro/content/institutiile-de-invatare-acreditate>).

acreditare, acreditări subst. f. [După fr., engl. **accreditation**] Procedură de evaluare oficială a activității unei instituții, a unor programe de activitate (în cercetare, în învățământ, medicină etc.) în conformitate cu o serie de criterii și indici standard. *MOLDAC este organism național unic de acreditare și are drept scop implementarea politicii de stat în domeniul acreditării și evaluării conformității*, (<https://mei.gov.md/ro/content/moldac>); *O instituție de învățământ superior autorizată să funcționeze provizoriu, conform procedurilor legale în vigoare, devine parte a sistemului național de învățământ superior numai după acreditare* (<https://www.edu.ro/asigurarea-calitatii>).

disemină, diseminéz, vb. tranz. [După fr. **disseminer**] (informații, rezultate, succese etc.) A face cunoscut unui public mai larg. *Pentru a disemina rezultatele în mod eficient, trebuie să fie elaborat un proces adecvat de la începutul proiectului* (<https://prezi.com/7qi5hzgjsvfx/metode-tehnici-si-instrumente-deor-diseminare-si-exploatare-rezultate/>).

diseminare, diseminări subst. f. [După fr. **dissemination**; engl. **disseminate**] Răspândire într-un cerc mai larg a informației privind rezultatele, succesele unei activități. *Diseminarea informației statistice este realizată de către oficiul central al BNS, prin intermediul direcțiilor/secțiilor de statistică ale BNS* (https://statistica.gov.md/public/files/despre/legi_hotariri/Principii_de_diseminare_a_informatiei_statistice.pe_site.pdf).

Inventarul dicționarului va fi actualizat, completat și din perspectiva unor inovații lexicale ultrarecente, a înnoirilor la zi, dat fiind faptul că vocabularul limbii este foarte flexibil, dinamic, fiind receptiv la tot ce e nou. În acest sens, vom confrunța, întâi și întâi, DOOM³, dar și alte lucrări lexicografice, apărute după 2020, inclusiv *Inventar de cuvinte și sensuri atestate în mediul online*, vol. I și II (București 2020, 2022), *Dicționar de englezisme recente* (Chișinău, 2023), *Mic inventar de inovații lexicale (neînregistrate în dicționarele explicative ale limbii române)* (Chișinău, 2024). Iată, spre exemplu, câteva dintre inovațiile lexicale incluse în acest *Mic inventar*, reiterăm, neînregistrate în alte surse lexicografice, dar care au o circulație largă, cel puțin în spațiul basarabean:

bolárd, bolárzi, subst. m. [**fr. bolard**.] Element de construcție de diferite forme (din piatră, granit, beton) care separă o zonă pietonală de un carosabil, nepermițând șoferilor să parcheze în aceste zone. *Vești bune pentru locuitorii și oaspeții capitalei – în centrul Chișinăului s-a început instalarea bolarzilor de-a lungul bulevardului central!* (<https://atudos.me/tag/strada/>).

În dicționare este atestat doar cu sensul „stâlp scurt de metal sau de beton, cu cap în formă de ciupercă, montat pe chei pentru legarea parâmelor navelor acostate”. Or, în cazul de mai sus constatăm o extindere de sens.

bahilă, bahile subst. f. [**rus. bahilă**.] mai ales la pl. Un fel de șosete de protecție, din polietilenă, care se încălță peste încălțăminte la intrarea într-un spațiu steril; botoșei de

protecție. *O bandă elastică dintr-o bucată fixează în mod sigur **bahilele** pe încălțăminte, fără a strânge picioarele sau încălțăminte* (<https://soling.md/ro/haine/de-unic-folosin/bahili.html>).

antirecórd, antirecórduri *subst. n.* [**< anti- + record**; după rus. **antirecord**] Cel mai de jos indice, cel mai rău rezultat în cadrul unei activități, al unui proces; record negativ. *Republica Moldova a înregistrat astăzi un nou antirecord la numărul de cazuri de infectare cu noul coronavirus.* (<https://sputnik.md/society/Moldova.html>). *Poliția a raportat un nou antirecord înregistrat în cele două zile, 57 persoane fiind depistate în stare de ebrietate la volan* (<https://piataauto.md/>).

acrodánce *subst. n.* [Scriș și: **acro dance**; pr.: **acrodens**; **< acro- + dance**] Stil de dans care combină tehnica de dans clasic cu gimnastica și elemente acrobatic de precizie; dans acrobatic. *Cursul nostru de **Acro Dance** reprezintă o oportunitate captivantă de a explora și învăța această formă unică de dans...* (<https://degimnastica.ro/acro-dance/>).

acoperire, acoperiri *subst. f.* [După fr. **couverture**] *telecom.* Rază de acțiune a unei rețele de telecomunicații (celulare). ♦ **arie (zonă) de acoperire** porțiune de teren, zonă cuprinsă și deservită de o rețea de telecomunicații celulare sau în care recepția emisiilor prin satelit este corespunzătoare. *În ceea ce privește serviciile fixe, pe site-ul Vodafone.ro nu există momentan o secțiune pentru a putea verifica **acoperirea**.* (<https://www.media-max.ro/informatii-acoperire-servicii-fixe-si-mobile-vodafone/>).

culoáre, culóri *subst. f.* [Din **culoare**; după fr. **couleur**] *fig.* Strălucire, scipire a unui lucru, a unui eveniment, situații etc. *Ei sunt echipa care vor aduce zâmbete și vor da culoare evenimentului tău, oriunde ai fi* (<https://zugo.md/lifestyle/foto-vor-aduce-zambete-si-culoare-evenimentului-tau-cine-este-mimiada-echipa-cu-experienta-in-entertainment-in-r-moldova-si-romania/205880/lifestyle/>).

televóting *subst. n.* [**< engl. televoting**] Sistem de vot ce se desfășoară în etape, fiecare etapă fiind corespunzătoare unei perioade de timp, care permite telespectatorilor participanți la un eveniment posibilitatea să-și susțină și să-și voteze concurentul favorit, prin efectuarea unui apel la un anumit număr de telefon. ***Televotingul** se desfășoară în intervalele de timp comunicate în cadrul transmiterii live a edițiilor Emisiunii* (https://assets.protv.ro/assets/regulamente/Regulament_Televoting_RGT_2019.pdf).

Unele sunt în DOOM³, dar, evident, fără definiții. De exemplu:

bullying *subst. n.* [Pr.: **búling**; **< engl. bullying**] Acțiune fizică sau verbală (agresivă), săvârșită repetat de un individ sau de un grup de indivizi asupra cuiva, implicând un dezechilibru de putere, cu intenția de a atinge demnitatea ori de a crea o atmosferă de intimidare, umilitoare, ofensatoare; violență psihologică. *Un studiu comprehensiv al organizației „Salvați Copiii” cu privire la fenomenul de **bullying** în școlile românești relevă faptul că 1 din 4 copii este umilit în mod repetat în fața colegilor* (<https://www.oradesibiu.ro/2018/02/27/campanie-anti-bullying-in-scolile-din-sibiu-cum-vor-autoritatile-sa-opreasca-fenomenul/>).

criptomonédă, criptomonéde *subst. f.* [**< cripto- + monedă**] Tip de monedă digitală, virtuală, nebanară, folosită ca mijloc de plată; criptovalută. *Denumirea de **criptomonedă** indică faptul că acest mijloc de plată utilizează criptografia și este descentralizat pentru a*

controla tranzacțiile și preveni dubla cheltuială, o problemă curentă pentru valutele digitale (https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/88-91_42.pdf) (**cript-** „ascuns, secret”).

repórterită, repórterite *subst. f.* [**< reporter + suf. -ită**] Femeie care culege și transmite de pe teren știri și informații; autoare de reportaje; reporteră. *Azi, prezentând știrea despre expoziția de artă japoneză, repórterita PRO TV ne spune că aceasta a fost vernisată la Muzeul de istorie* (<https://www.facebook.com/>).

róckerită, rókerite *subst. f.* [**< roker + suf. -ită**] Cântăreață de muzică rock. *În această perioadă Laura reușește să se impună ca prima rockerită modernă a României, folosindu-se de talentul remarcabil, de personalitatea puternică și de frumusețea ei* (https://ro.wikipedia.org/wiki/Laura_Stoica).

a (se) portá, (mă) portéz *vb.* [**< engl. port**] *telecom. 1. tranz. (un număr de telefon)* A transfera de la de la o rețea de telefonie la alta. *Nu poți porta un număr mobil într-o rețea fixă și viceversa. 2. intranz. pronom. (despre persoane)* A trece de la o rețea de telefonie la alta, fără a schimba numărul de telefon. *Portează-te la Orange și ai 50 procente reducere la abonament.* (<https://www.facebook.com/reel/1073196660829391>).

webinár, webinäre *subst. n.* [**< engl. web + (sem)inar**] Seminar interactiv realizat online de către profesioniști în diverse domenii, traineri, cu scopul de a-și prezenta lucrările, cercetările, produsele etc. *Webinarele educaționale sunt excelente pentru a ajuta participanții să dezvolte noi competențe și să își îmbunătățească cunoștințele într-un anumit domeniu* (<https://www.oamenisicompanii.ro/ce-este-un-webinar-tipuri-de-webinare-in-functie-de-obiective/>).

Concluzii

Orice dicționar tematic poate fi considerat un dicționar de tip integrat, fiind orientat spre conceperea sistematizată a cunoștințelor despre lume, spre însușirea lexicului tematic – denumiri ale obiectelor și fenomenelor din realitatea înconjurătoare în cadrul sferelor indicate – spre însușirea mijloacelor de funcționare a cuvintelor tematice la nivelul vorbirii.

Ori de câte ori se revine la conținutul unui dicționar, totdeauna se vede că este loc pentru mai bine, mai ales, în cazul unei lucrări lexicografice mari, de echipă, unde este greu, dacă nu chiar imposibil, de omogenizat în detalii materialul lexicografic. Or, dicționarul este o carte care niciodată nu poate fi terminată.

La final de subprogram instituțional, sperăm să venim în fața publicului interesat cu două lucrări lexicografice: 1) *Dicționar explicativ tematic. Omul ca ființă socială*; 2. *Dicționar explicativ al limbii române actuale (cu sinonime, antonime, omonime și paronime)* în 4 volume (DELRA), ediția a II-a, revăzută și adăugită. Ambele lucrări urmează a fi digitalizate, fapt prin care se va contribui și la vizibilitatea limbii române în spațiul online.

Notă: Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 2001 = Mioara Avram, *Cuvintele limbii române între corect și incorect*, Chișinău, Editura Cartier.
- Bahnaru 2008 = Vasile Bahnaru, *Elemente de lexicologie și lexicografie*, Chișinău, Editura Știința.
- Barbu *et al.* 2020 = Ana-Maria Barbu, Blanca Croitor, Anabella-Gloria Niculescu-Gorpin, Carmen-Ioana Radu, Monica Vasileanu, *Inventar de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul online*, vol. 1, București, Editura Academiei Române.
- Barbu *et al.* 2022 = Ana-Maria Barbu (coord.), Irina Lupu, Ștefania Oprea, Dana-Luminița Teleoacă, *Inventar de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul online*, vol. 2, București, Editura Academiei Române.
- Bidu-Vrănceanu, Forăscu 2005 = Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu, *Limba română contemporană. Lexicul*, București, Editura Humanitas Educațional.
- Bucă 2000 = Marin Bucă, *Dicționar tematic al limbii române. Omul*, București, Editura Vox.
- Bucă, Evseev 1976 = Marin Bucă, Ivan Evseev, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, Editura Facla.
- Caruntu-Caraman 2023 = Livia Caruntu-Caraman, *Dicționar de englezisme recente*, Chișinău, Editura TAICOM.
- Denisov 1993 = П.Н. Денисов, *Лексика русского языка и принципы её описания*, Moscova, 1993.
- DOOM³ = Academia Română, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a III-a revăzută și adăugită, coord.: Ioana Vintilă-Rădulescu, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2021.
- Evseev, Șerban 1978 = Ivan Evseev, Vasile Șerban, *Vocabularul românesc contemporan*, Timișoara, Editura Facla.
- Matoré 1968 = Georges Matoré, *Histoire des dictionnaires français*, Paris, Librairie Larousse.
- Vulpe *et al.* 2020 = Maria Onofraș, Tamara Pahomi, Valeriu Scifos, Lidia Vrabie, Ana Vulpe (coord.), *Dicționar explicativ tematic. Universul. Natura. Omul*, Chișinău, Tipografia Reclama.
- Vulpe 2020 = Ana Vulpe, *Descrierea sistemului lexical din perspectiva actului de comunicare*, în „Philologia”, nr. V–VI, p. 7–13.
- Vulpe *et al.* 2022 = Vasile Bahnaru, Liliana Botnaru, Livia Căruntu-Caraman, Viorica Molea, Maria Onofraș, Tamara Pahomi, Valeriu Scifos, Lidia Vrabie, Ana Vulpe (coord.), *Dicționar explicativ al limbii române actuale (cu sinonime, antonime, paronime și exemple)* = (DELRA), vol. I–IV, Chișinău, Editura Știința.
- Vulpe, Onofraș 2024 = Ana Vulpe, Maria Onofraș, *Mic inventar de inovații lexicale (neînregistrate în dicționarele explicative ale limbii române)*, Chișinău, Editura TAICOM.

OBJECTIVES AND STAGES IN THE IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTIONAL SUBPROGRAM: 1. LEXICOGRAPHIC DESCRIPTION OF THE ROMANIAN LANGUAGE VOCABULARY ACCORDING TO CONTENT (HUMAN AS A SOCIAL BEING); 2. EXPLANATORY DICTIONARY OF THE CURRENT ROMANIAN LANGUAGE (DELRA) IN FOUR VOLUMES, 2ND ED., REVISED AND ADDED

ABSTRACT

In the current article, we briefly present the research theme of the Lexicology and Lexicography Sector of the “Bogdan Petriceicu-Hasdeu” Institute of Romanian Philology of Moldova State University for the period 2024–2027. The basic objectives of the research are organized in two dimensions: a) the systematization, classification and presentation of the lexicon in lexico-semantic and thematic fields (the domain *Human as a Social Being*); b) the identification, analysis, from a lexicological and lexicographic aspect, of lexical innovations in order to update the DELRA word inventory, as well as its revision from the perspective of DOOM³ changes.

Keywords: *thematic vocabulary, lexico-semantic classification, lexical innovations, lexicographic description, digitization.*

FILOLOGIE ȘI DIGITALIZARE

LANGUE, CULTURE ET MÉMOIRE : POUR UNE LEXICOGRAPHIE NUMÉRIQUE INTERPRÉTATIVE ET INCLUSIVE

ALEKSANDRA BANJEVIC*

1. Introduction

À l'heure où la numérisation des savoirs transforme en profondeur les pratiques scientifiques, la lexicographie se trouve à un tournant décisif : entre l'efficacité technique offerte par les outils numériques et la nécessité de préserver la complexité du réel linguistique. Ce basculement soulève des interrogations d'une portée épistémologique majeure : comment décrire les langues sans les figer ? Comment intégrer la variation sans l'assujettir aux normes dominantes ?

Nous proposons ici une réflexion critique sur les relations entre lexicographie et mémoire culturelle, en prenant pour terrain d'observation les variétés dialectales du Monténégro. Dans cet espace plurilingue et historiquement stratifié, les pratiques lexicales révèlent une richesse souvent occultée par les dispositifs normatifs traditionnels. À travers l'analyse des emprunts romans et leur intégration dans le tissu linguistique local, ce travail entend explorer la portée culturelle, symbolique et identitaire du lexique.

Loin d'être une entreprise neutre, la lexicographie engage des choix – lexicaux, idéologiques, mémoriels – qui orientent la perception du langage et des communautés qui le portent. Comme l'a souligné Alain Rey, « la lexicographie n'est jamais une entreprise innocente » : elle institue des hiérarchies, entérine des omissions, naturalise des représentations.

Dans cette perspective, nous défendons l'idée d'une lexicographie interprétative, attentive aux dynamiques langagières minorées, et consciente de sa responsabilité dans la préservation du patrimoine immatériel. Les formes dialectales, longtemps marginalisées dans les ressources normatives, deviennent dès lors des objets d'étude à part entière, porteurs d'une mémoire culturelle dont la lexicographie numérique peut, et doit, se faire l'écho.

* Faculté de Philologie, Université „Crne Gore”, Danila Bojovića, 81400, Nikšić, Monténégro.

2. La langue comme matrice mémorielle et culturelle

La langue ne saurait être réduite à une simple fonction instrumentale : elle constitue une archive vivante, un espace de cristallisation des représentations collectives et des expériences historiques. Chaque unité lexicale, chaque tournure idiomatique porte en elle les traces d'une vision du monde propre à une communauté donnée. Cette conception s'inscrit dans le sillage des travaux de Wilhelm von Humboldt et Leo Weisgerber, pour qui la langue structure non seulement la pensée, mais également l'expérience vécue du réel (von Humboldt 1836 ; Weisgerber 1953).

Dans cette optique, la lexicographie acquiert une dimension herméneutique : elle devient un outil d'accès aux strates profondes de la mémoire culturelle. Elle ne se limite pas à désigner les objets ou à nommer les réalités ; elle révèle les configurations symboliques et les héritages perceptifs qui sous-tendent l'usage lexical.

Les théories de la mémoire culturelle développées par Aleida et Jan Assmann offrent ici un cadre pertinent (Assmann, Assmann 2010). Le langage, en tant que vecteur de transmission intergénérationnelle, joue un rôle central dans la constitution des identités collectives. Dans les contextes plurilingues et historiquement mouvants tels que les Balkans, cette fonction mémorielle se manifeste avec une intensité particulière.

Les variétés dialectales du Monténégro illustrent cette dimension mémorielle par leur richesse lexicale stratifiée. En particulier dans les zones frontalières, littorales ou anciennement urbaines, on observe une présence marquée d'emprunts romans – issus de l'italien, du vénitien ou du dalmate – qui ont été absorbés, transformés et réinterprétés par les locuteurs. Ces mots, loin de constituer de simples insertions exogènes, forment des couches sédimentées du lexique local, analogues à des strates archéologiques. Chacun d'eux témoigne d'un contact prolongé, d'une coexistence linguistique et d'une mémoire partagée¹.

3. La lexicographie comme interprétation

Contrairement à la conception répandue d'une activité purement descriptive, la lexicographie s'inscrit dans un processus interprétatif complexe. Définir un mot, choisir un exemple d'usage, hiérarchiser les acceptions : autant de gestes éditoriaux qui impliquent des arbitrages culturels, idéologiques et scientifiques (Béjoint 1994). Le lexicographe n'est jamais un simple observateur ; il opère à l'intersection entre langue vivante et norme écrite, entre usage spontané et codification institutionnelle.

Chaque dictionnaire, qu'il soit imprimé ou numérique, reflète une vision du monde. Les choix d'inclusion ou d'exclusion, la terminologie mobilisée, la structure des définitions – tout cela construit une certaine image du langage, socialement située (Nuessel 1992). Cette perspective rejoint la critique sociolinguistique formulée par Pierre Bourdieu, pour qui la langue est aussi un capital symbolique dont l'accès n'est ni neutre ni égalitaire (Bourdieu 1982).

¹ V. notamment les études dialectologiques sur la côte adriatique monténégrine dans Lopičić Volarić 2016.

Dans les contextes plurilingues et historiquement multicouches comme ceux des Balkans, cette dimension interprétative prend une acuité particulière. Documenter – ou ignorer – certaines formes dialectales ou minoritaires revient à valider ou à marginaliser des identités culturelles. La lexicographie devient dès lors un lieu de négociation entre reconnaissance et invisibilisation, entre inclusion lexicale et effacement normatif (Fillmore, Atkins 2003).

Le choix des sources, en particulier, révèle ces dynamiques. Un corpus centré sur les textes administratifs ou juridiques ne pourra rendre compte de la vitalité lexicale des récits oraux, des usages populaires ou des formes diastratiques. Il est donc essentiel d'adopter une approche plurielle, où la diversité des registres, des géographies et des pratiques est intégrée dans la pratique lexicographique (Hanks 2013).

4. La révolution numérique en lexicographie

L'introduction des outils numériques dans le champ lexicographique a marqué un tournant méthodologique et épistémologique majeur. L'accès à des corpus textuels massifs, la visualisation automatisée des cooccurrences, ou encore l'extraction assistée de structures syntaxiques ont profondément modifié les conditions de description lexicale (Kilgarriff *et al.* 2014). Des plateformes comme le *Trésor de la langue française informatisé* (TLFi), COROLA ou Sketch Engine permettent aujourd'hui une observation fine et extensible de l'usage réel des mots, dans des contextes multiples.

Cependant, cette puissance technologique s'accompagne de défis critiques. Le processus de numérisation n'est jamais neutre : le choix des textes, des genres discursifs et des variétés linguistiques intégrées dans les corpus conditionne les résultats obtenus (Sinclair 1991). Trop souvent, les formes dialectales, orales ou non standardisées sont sous-représentées, voire absentes, des bases de données linguistiques dominantes, ce qui entraîne une reproduction implicite des hiérarchies linguistiques existantes (McEnery, Hardie 2012).

L'uniformisation des données, exigée par les contraintes des environnements de traitement automatique, tend à invisibiliser les variations. Ce phénomène rejoint les analyses de Sarah G. Thomason, selon lesquelles les dynamiques de contact linguistique impliquent également des rapports de pouvoir (Thomason 2001) – désormais transférés dans les architectures algorithmiques elles-mêmes.

En outre, l'automatisation partielle de certaines tâches – telles que la génération de définitions ou l'alignement sémantique – délègue à des modèles computationnels des fonctions traditionnellement assumées par l'expertise humaine. Or, ces modèles sont eux-mêmes construits à partir de corpus préalablement biaisés, ce qui soulève des questions fondamentales d'ordre épistémologique et éthique.

Il devient dès lors impératif de concevoir la lexicographie numérique non comme une fin en soi, mais comme un espace critique où l'outil technique doit rester subordonné à une vision interprétative, contextuelle et inclusive du langage. La technologie doit être au service de la diversité langagière, et non de sa simplification.

5. Étude de cas : les emprunts romans dans les variétés dialectales du Monténégro

Les variétés dialectales du Monténégro, notamment dans les régions côtières, constituent un espace d'observation privilégié pour l'étude du contact linguistique. L'héritage roman y est particulièrement visible à travers un ensemble d'unités lexicales empruntées à l'italien, au vénitien et, dans une moindre mesure, au dalmate, intégrées durablement dans l'usage local (Lopičić Volarić 2016).

Ces emprunts ne se limitent pas à une simple juxtaposition exogène : ils sont morphologiquement adaptés, sémantiquement redéployés et culturellement réinvestis. Leur présence, souvent absente des dictionnaires normatifs, mérite une attention particulière dans une perspective de lexicographie inclusive.

5.1 Tableau d'analyse lexicographique : microstructure des emprunts

ponistra

- étymologie : venitien *fenestra*
- sens local : fenetre
- integration morpho-phonetique : chute de la syllabe initiale /fe-/, passage de [f] a [p], insertion euphonique
- usage/contexte : usage courant dans le sud du montenegro
- remarques : souvent absente des dictionnaires standards ; forme diastratique regionale

škura

- étymologie : italien *scuro*
- sens local : volet, obscurite
- integration morpho-phonetique : adaptation phonetique complete, lexicalisation d'un sens architectural
- usage/contexte : maisons traditionnelles en pierre
- remarques : glissement semantique a partir du champ visuel vers l'objet architectural

šerveta

- étymologie : italien *servietta*
- sens local : napperon, linge de table
- integration morpho-phonetique : transformation de [v] en [r], forme euphemisee
- usage/contexte : vocabulaire domestique, souvent oral
- remarques : non standardisee, absente des ressources officielles

batalja

- étymologie : italien *battaglia*
- sens local : querelle, dispute verbale

- integration morpho-phonétique : conservation morphologique, specialisation pragmatique

- usage/contexte : discours familial ou de voisinage
- remarques : figement d'un sens figuré, charge expressive populaire

kampanela

- étymologie : italien campanella
- sens local : petite cloche (eglise ou maison)
- integration morpho-phonétique : reduction des consonnes doubles, déplacement de l'accent

- usage/contexte : contexte religieux ou domestique
- remarques : forte charge sonore et symbolique, ancrage mémoriel

5.2 Données de corpus et validation numérique

L'exploitation de Sketch Engine à partir d'un sous-corpus régional (monténégrin littoral) a permis d'identifier la fréquence et les contextes d'usage de certaines unités. Ainsi, *pitura* (de *pittura*) apparaît régulièrement dans des textes liés à la rénovation domestique, l'artisanat ou la décoration intérieure². Bien que ces formes soient rares dans les corpus nationaux standardisés, leur vitalité dans les corpus oraux ou spécialisés témoigne d'un usage enraciné.

Le contraste entre leur présence effective dans les pratiques langagières et leur absence dans les dictionnaires institutionnels illustre l'écart entre lexique vivant et lexique reconnu. Une lexicographie contemporaine soucieuse d'inclusivité devrait, en ce sens, intégrer ces formes dans ses bases, accompagnées d'indicateurs diastatiques et culturels.

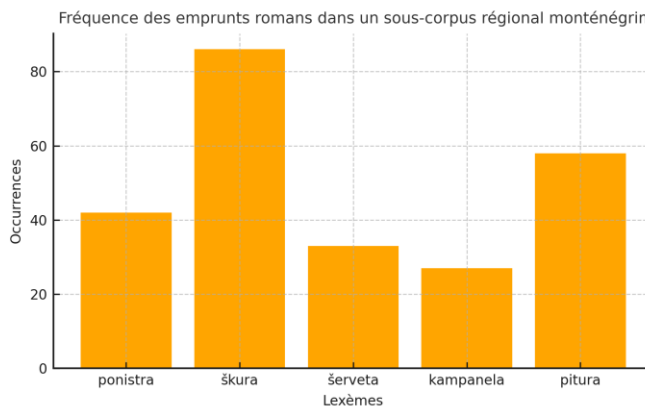

Figure 1. Fréquence des emprunts romans dans le corpus régional (Sketch Engine, 2024).

² Données extraites du sous-corpus monténégrin dans Sketch Engine (requête : *pitura*, 2024), co-occurrences les plus fréquentes : *boja*, *kuća*, *radionica*.

Le graphique ci-dessous illustre la fréquence d'occurrence de cinq emprunts romans dans un sous-corpus régional monténégrin, tel qu'extrait à l'aide de Sketch Engine. Ces données, bien que représentatives de manière indicative, soulignent la vitalité de certaines unités lexicales dans l'usage local.

6. Discussion : pour une lexicographie interprétative et inclusive

Les analyses précédentes ont mis en lumière que les emprunts romans dans les variétés dialectales monténégrines ne sauraient être considérés comme des éléments lexicaux marginaux ou anecdotiques. Leur intégration morphologique, leur réinterprétation sémantique, ainsi que leur persistance dans l'usage quotidien témoignent d'une richesse lexicale durable – à la fois culturelle, historique et identitaire (Kristiansen *et al.* 2008).

Pourtant, ces unités lexicales demeurent largement invisibles dans les dictionnaires normatifs et les corpus de référence. Cette omission révèle les limites d'un modèle descriptif traditionnel, centré sur la norme écrite et les usages majoritaires. Elle invite à reconfigurer les fondements de la lexicographie contemporaine, en particulier dans les contextes plurilingues et dialectalement diversifiés (Svensén 2009).

Nous plaçons ici pour une lexicographie interprétative, entendue comme une pratique qui ne se contente pas de décrire ce qui est, mais qui cherche à révéler ce qui a été effacé, minoré ou relégué. Il ne s'agit pas de produire un dictionnaire dialectal séparé – souvent perçu comme périphérique – mais d'intégrer, au sein même des dictionnaires généraux, des marqueurs diatopiques, diastratiques et socioculturels (Lebart, Salem 1994).

Un modèle inclusif supposerait notamment :

- l'identification et l'étiquetage systématique des formes dialectales attestées dans les corpus spécialisés,
- la documentation de leur variation formelle et sémantique à travers les contextes d'usage,
- la mise en relation entre la forme standard et ses variantes régionales, sans hiérarchie implicite,
- l'intégration de commentaires culturels ou pragmatiques permettant de situer le mot dans son écosystème discursif (Rundell 2003).

Une telle approche, déjà esquissée dans certains projets collaboratifs de lexicographie numérique, rejoint les appels récents en faveur d'une lexicographie « participative », ouverte à la contribution des locuteurs et porteuse de pluralité épistémique.

En donnant place à ces voix minorées, la lexicographie assume un rôle mémoriel et symbolique fondamental. Elle devient un espace de médiation entre langue, mémoire et reconnaissance culturelle – un outil scientifique, certes, mais aussi un geste éthique.

7. Conclusion : vers une lexicographie attentive à la mémoire lexicale

La diversité linguistique ne constitue pas un résidu folklorique du passé, mais une dimension vivante et structurante du patrimoine immatériel des communautés. À travers le

prisme des emprunts romans intégrés dans les parlers monténégrins, cette étude a cherché à démontrer que le lexique agit comme un dépôt de mémoire culturelle, un indicateur d'interactions historiques et un révélateur de dynamiques identitaires.

Loin d'un exercice purement descriptif, la lexicographie se trouve investie d'une fonction interprétative, éthique et inclusive. Elle ne saurait se limiter à l'inventaire normatif des formes légitimes : elle doit aussi rendre visible la richesse des usages périphériques, marginaux ou minoritaires – sans les hiérarchiser ni les folkloriser.

Dans cette perspective, la lexicographie numérique représente une opportunité majeure, à condition qu'elle intègre des principes de contextualisation, de transparence méthodologique et d'ouverture aux variations. En concevant le dictionnaire non pas comme une fin normative, mais comme un espace dialogique entre mémoire et usage, entre tradition et innovation, on lui restitue sa portée culturelle pleine.

Ainsi, dans les contextes linguistiquement stratifiés tels que les Balkans, la lexicographie ne peut être dissociée de la reconnaissance culturelle. Documenter les strates invisibilisées du lexique, c'est contribuer à une mémoire collective plus juste – et à une science du langage plus solidaire.

BIBLIOGRAPHIE

- Assmann, Assmann 2010 = Jan Assmann and Aleida Assmann, *Communicative and Cultural Memory. In A Companion to Cultural Memory Studies*, Berlin, de Gruyter.
- Béjoint 1994 = Henri Béjoint, *Tradition et innovation dans les dictionnaires monolingues*, Paris, Duculot.
- Bourdieu 1982 = Pierre Bourdieu, *Ce que parler veut dire : L'économie des échanges linguistiques*, Paris, Fayard.
- CoRoLa = *Corpusul de referință pentru limba română contemporană*, <https://corola.racai.ro/>.
- Fillmore, Atkins 2003 = Charles J. Fillmore, B. T. Sue Atkins, *Describing frame semantics for lexicography*, in „International Journal of Lexicography”, 16(3), p. 281–296.
- Hanks 2013 = Patrick Hanks, *Lexical Analysis: Norms and Exploitation*, Cambridge, MIT Press.
- Humboldt 1836 = Wilhelm von Humboldt, *Sur la diversité de la structure du langage humain*.
- Kilgariff *et al.* 2014 = Adam Kilgariff, Vít Baisa, Jan Bušta, Miloš Jakubíček, Vojtěch Kovář, Jan Michelfeit, Pavel Rychlý, Vít Suchomel, *The Sketch Engine: Ten Years On*, in „Lexicography”, vol. 1, p. 7–36, <https://doi.org/10.1007/s40607-014-0009-9>.
- Kristiansen, Dirven 2008 = Gitte Kristiansen, René Dirven, *Cognitive Sociolinguistics: Language Variation, Cultural Models, Social Systems*, Berlin, de Gruyter.
- Lebart, Salem 1994 = Luc Lebart, André Salem, *Statistique textuelle*, Paris, Dunod.
- Lopičić Volarić 2016 = Mirjana Lopičić Volarić, *Lingvistički kontakti na crnogorskom primorju*, Podgorica, Académie des sciences et des arts du Monténégro (CANU).
- McEnery, Hardie 2012 = Tony McEnery and Andrew Hardie, *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Nuessel 1992 = Frank H. Nuessel, *The Study of Dictionaries and Lexicography*, Westport, Greenwood Press.

- Rundell 2003 = Michael Rundell, *Recent Trends in English Pedagogical Lexicography*, in „International Journal of Lexicography”, no. 16(3), p. 315–342, <https://doi.org/10.1093/ijl/11.4.315>.
- Sinclair 1991 = John Sinclair, *Corpus, Concordance, Collocation*, Oxford, Oxford University Press.
- Sketch Engine = *Sketch Engine: Create and search a text corpus*, <https://www.sketchengine.eu/>.
- Svensén 2009 = Bo. Svensén, *A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Thomason 2001 = Sarah G. Thomason, *Language Contact: An Introduction*, Washington, Georgetown University Press.
- TLFi = *Trésor de la langue Française informatisé*, ATILF – CNRS & Université de Lorraine, <http://www.atilf.fr/tlfi>.
- Weisgerber 1953 = Leo Weisgerber, *Die Stellung der Muttersprache im Leben des Menschen*.

LANGUAGE, CULTURE AND MEMORY: TOWARDS AN INTERPRETATIVE AND INCLUSIVE DIGITAL LEXICOGRAPHY

ABSTRACT

This paper explores digital lexicography not merely as a tool for linguistic documentation, but as a cultural, memorial, and ethical act. By bringing together etymological, sociolinguistic, and semiotic perspectives, it examines the role of words as collective archives within the dialectal varieties of Montenegro—particularly through the lens of Romance borrowings. Drawing on digital corpora (TLFi, COROLA, Sketch Engine), the study advocates for a lexicographic approach that is sensitive to linguistic diversity, cultural memory, and identity dynamics.

Engaging with the theoretical contributions of Humboldt and Weisgerber, the paper underscores that language is not merely a vehicle for communication but a dynamic space of world-construction. In this light, lexicography becomes an interpretative act, situated at the intersection of scientific inquiry and symbolic meaning – a gesture aimed at preserving intangible heritage and recognizing marginalized voices.

Keywords: *digital lexicography, linguistic diversity, cultural memory, Montenegrin dialectology, Romance borrowings, ethics of language.*

ASPECTE PRIVIND DIGITALIZAREA DEX-ULUI CU EDITORUL LEXICOGRAFIC TLEX

ANA-MARIA BARBU*, ALEXANDRU ANGHELINA**, MIHAELA MARIN**

1. Introducere

Când vorbim de digitalizarea unui dicționar nu ne mai referim la simpla transpunere în format electronic a acestuia, ci ne referim la o aplicație informatică care pune la dispoziție consultarea lui prin criterii de căutare, la existența unui sistem de adnotare a informației, la construirea unei baze de date interogabile și la interfața de interogare propriu-zisă. Se pot desprinde astfel două etape majore în acest demers: prima – redactarea în format electronic a intrărilor de dicționar de către lexicografi și a doua – construirea de către informaticieni a unui sistem informatic de exploatare a conținutului redactat. Etapa de redactare a fost înlocuită în unele situații de una de scanare a dicționarelor după forma lor tipărită.

Pentru ca sistemul informatic să poată funcționa, diferitele tipuri de informație dintr-o intrare de dicționar (*i.e.* lema/cuvânt-titlu, categoria gramaticală, sensul, definiția, informația de uz etc.), dar nu neapărat toate, trebuie să fie delimitate corespunzător prin intermediul unor etichete/adnotări sau reprezentări atribut-valoare, fapt care se realizează în mod curent prin reprezentarea XML (eXtensible Markup Language). Această etapă nu poate lipsi din procesul de informatizare.

În lexicografia românească preocuparea pentru digitalizarea lucrărilor a dat deja rezultate notabile, pe câteva dintre ele le vom prezenta în secțiunea următoare, iar articolul de față propune mai multe elemente de noutate pe linia digitalizării lexicografice. În primul rând, aduce în discuție digitalizarea așteptată a unei lucrări de referință cu mare impact public: *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX³), ediția a treia. Ca eforturi anterioare în acest sens, menționăm includerea primelor ediții ale DEX-ului în platforma de lucrări lexicografice *dexonline*, precum și lucrările care vizează digitalizarea DEX³ la nivel conceptual (Oprea *et al.* 2021, Radu-Bejenaru 2021).

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București, Casa Academiei, Calea 13 Septembrie, nr. 13/ Facultatea de Litere, Universitatea din București, str. Edgar Quinet, nr. 5–7.

** Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

** Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

În al doilea rând, lucrarea aceasta propune folosirea unui editor lexicografic profesional, cu numeroase facilități specializate, care să înlocuiască popularul, dar prea generalul editor al companiei Microsoft: MS Word. Iar în al treilea rând, la fel de important, propune ca în demersul de digitalizare lexicografică să preia etapa importantă a adnotării XML, transferând către informaticieni doar construirea interfeței de interogare. Acest demers, în ciuda unui efort puțin mai mare din partea lexicografului, conferă muncii acestuia mult mai multă flexibilitate și aduce costuri de digitalizare semnificativ mai mici. Un dicționar cu reprezentare XML robust construită de un editor profesional crește foarte mult valoarea dicționarului și acoperă o etapă foarte importantă din demersul de digitalizare.

Prezentul articol conține, așadar, o secțiune, a doua, dedicată unor dicționare de referință deja digitalizate pentru a pune în evidență ce metode s-au folosit și ce metodă nouă se aduce în discuție. În secțiunea principală, a treia, sunt prezentate caracteristicile editorului lexicografic avut în vedere, numit TLex, un exemplu de structurare generală a intrării din DEX cu referire doar la informația de sens și modul general de lucru cu TLex, opțiuni de digitalizare și probleme depistate în etapa de testare. Secțiunea a patra propune o comparație, cu avantaje și dezavantaje, între digitalizarea cu TLex și cea folosită la dicționarele DELR și DOOM³ care presupune utilizarea editorului MS Word și a unui analizor. Lucrarea se încheie cu secțiunea de concluzii.

2. Metode de digitalizare aplicate anterior, pentru DLR, DELR și DOOM³

Pentru a pune în evidență mai bine ce aduce nou digitalizarea cu ajutorul editorului lexicografic TLex, considerăm necesară o trecere în revistă a rezultatelor de digitalizare a unor dicționare de referință, care sunt deja puse la dispoziția publicului larg, anume *Dicționarul-tezaur al limbii române* (DLR), *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR) și *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic* (DOOM³).

2.1. DLR și DLRI

DLR poate fi consultat public pe platforma CLRE la adresa <https://dlr1.solirom.ro/>. Interfața de interogare folosește varianta anastatică a volumelor DA/DLR din care a fost extras fiecare cuvânt-titlu (sau leamnă) și pagina sau paginile pe care se întinde intrarea respectivă, precum și categoria lui gramaticală. Căutările în dicționar se pot face, așadar, după leamnă, ca în fig. 1, în care este ilustrată intrarea *face*. După cum se vede, această intrare se întinde de la pagina 4 (a fasciculei) până la 23, fiecare pagină putând fi accesată prin butonul corespunzător.

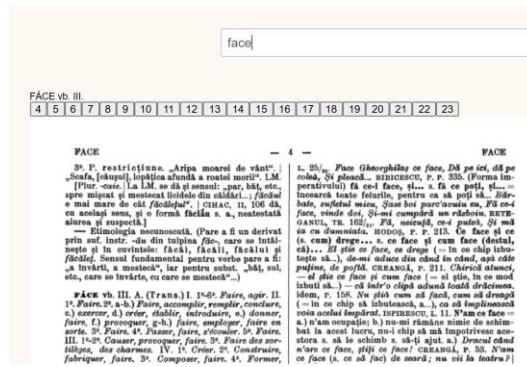

Figura 1. Intrarea *face* din DLR.

Alți parametri de căutare sunt litera inițială a lemelor sau categoria gramaticală, ca în fig. 2, unde sunt puse la dispoziție spre accesare toate cuvintele care încep cu B, respectiv toate cuvintele care sunt adverbe. Este de notat că aceste criterii nu se pot combina, iar pentru accesarea unui cuvânt care nu se află în lista respectivă este necesară întoarcerea la pagina Acasă.

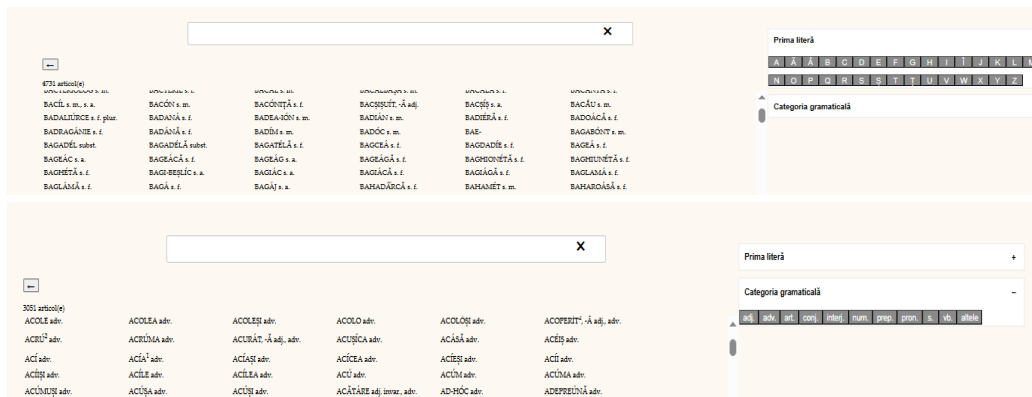

Figura 2. Parametri de căutare în DLR.

În ciuda simplității sale și a numărului mic de parametri de căutare, această formă de digitalizare, care permite accesul direct și rapid la cuvintele dicționarului-tezaur, este extrem de util. Totuși, dorindu-se o digitalizare aprofundată, cu acces la cât mai multe tipuri de informații din intrare, s-a impus adoptarea reprezentării XML a dicționarului, fapt pentru care a fost construită o interfață de redactare a DLR, numită DLRi (Busuioc, Teodorescu 2013; Anghelina, Teodorescu 2020; Haja *et al.* 2021 ș.a.). În fereastra de lucru, prezentată în fig. 3, lexicograful introduce în diferite câmpuri informația respectivă, poate construi structura intrării prin adăugarea de câmpuri sau poate adăuga marcare. De asemenea, există o serie de butoane de operare (ștergere, adăugare, salvare etc.), dar nu se pot face modificări de ordonare a sensurilor și nu există posibilitatea previzualizării intrării.

The screenshot shows the DLRi work window with the following sections:

- Curier titlu și indicații gramaticale:** A text field containing "Al s. m.".
- Indicații de folosire globale:** A row of buttons for grammatical features: *geo*, *time*, *dom*, *regener*, *lang*, *gram*, *hori*, *color*, *sem*, *plan*, *B*, *I*, *U*, *V*, *A*, *Z*.
- Securi:** A dropdown menu.
- Paragraf preliminar:** A text field containing "Pl.: a și (*plon*; *plon*, n.) a-uri (2005 DOOLP)." with the same grammatical feature buttons below it.
- Etimologie:** A text field with the same grammatical feature buttons below it.
- Radierap bibliografic:** A text field containing "1903 *TDRC*, t. 1913 *DA*, l. 1; 1931 *CADÉ*, 1939 *SCRIBAN*, D.; 1949 *LTR*, t. 1955 *DL*, t. 1958 *DAL*, 1961 *DN*, 1972 *D. Filz*;" with the same grammatical feature buttons below it.

Figura 3. Fereastra de lucru a DLRi.

În urma introducerii datelor de către lexicografi se obține formatul XML, exemplificat în fig. 4:

```

402      ~ /USULOUTUPP
403    </sense>
404  <sense xml:id="dh8">
405    <def><hi rend="bold">2.</hi> <usg type="sem">P. gener.</usg> <usg type="geo">Reg.</usg> Croitor.</def>
406    <dictScrap>
407      <cit><hi rend="bold"><i>1929-1938</i></hi> <hi rend="italic">ALR</hi> <hi rend="italic">(SN</hi> <hi rend="italic">
408    </dictScrap>
409  </sense>
410  </dictScrap>
411  <form type="varia">
412    <form>- Pl.: <hi rend="bold">abagii</hi></form>
413    <form>- Var.: <usg type="time">Inv.</usg>, <usg type="plev">par</usg> <hi rend="bold">abăgiu</hi>, <hi rend="bold">abăgiu</hi>, <hi r
414  </form>
415  <etym>- Din tc. <hi rend="bold">abağyy</hi></etym>
416  <note type="bibl-ref"><hi rend="bold">1931</hi> <hi rend="italic">CADE</hi>; <hi rend="bold">1966</hi> CIORĂNESCU, <hi rend="italic">0.</hi>
417 </entry>
418 <note type="persons">
419   <editor role="author"/>
420   <editor role="reviewer"/>
421 </note>
422 <note type="varia">
423   <idno type="lexicon"/>
424   <idno type="entry-status">1</idno>
425 </note>

```

Figura 4. Exemplu de reprezentare XML a DLRi.

Interfața a fost concepută pentru accesare de la distanță cu utilizatori multipli. Această facilitate a dus însă la numeroase probleme de conexiune și la situații de corupere a bazei de date XML din spatele interfeței. La acestea se adaugă faptul că lexicografii își redactau intrările întâi în MS Word, apoi introduceau datele în interfață și că unele dintre elementele de stil din MS Word erau problematice în interfață. De aceea, s-a luat decizia ca interfața DLRi să fie abandonată și s-a adoptat soluția construirii unui analizor (engl. *parser*) al intrărilor redactate în MS Word care să obțină reprezentarea XML și baza de date aferentă și mai departe construirea unei interfețe de interogare. Analizorul stabilește tipurile de informații pe baza mărcilor formale din intrarea de dicționar, mai precis pe baza particularităților de stil (bold, italic, majuscule etc.) folosite în MS Word și a ordonării informației în general, oferite de lexicograf (Mititelu, Anghelina 2025). Această metodă a fost folosită, de asemenea, pentru digitalizarea dicționarelor DOOM³ și DELR pe care le prezentăm în ceea ce urmează.

2.2. DELR și DOOM³

Dicționarele DELR și DOOM³ sunt digitalizate de Cătălin Mititelu (Mititelu 2024) pornind de la fișierele (destinate tipăririi) în format MS Word ale celor două dicționare. Acestea sunt analizate de un program (engl. *parser*), care identifică în intrarea de dicționar informația relevantă pentru adnotare și indexare, această informație putând reprezenta pentru interfața de interogare un criteriu de căutare. De pildă, în DELR (în fig. 5) analizorul a identificat cuvântul-titlu și cuvintele din familia lexicală a acestuia, acestea constituind criteriile de căutare în dicționarul digitalizat. În exemplul din fig. 5 a fost căutat cuvântul *biker*, care face parte din familia lexicală a lemei *bicicletă*.

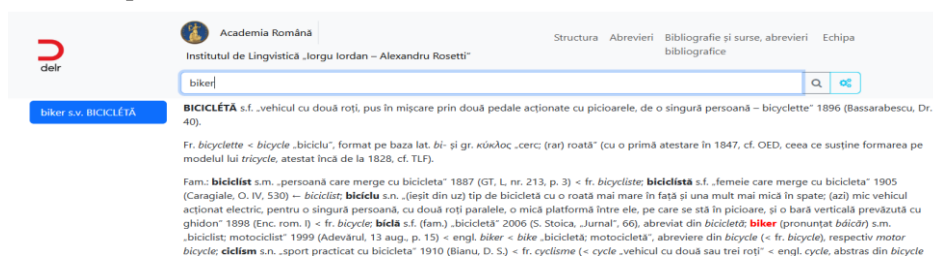

Figura 5. Digitalizarea DELR.

Digitalizarea DOOM³ a presupus o analizare mai complexă, criteriile de căutare referindu-se la leme și forme flexionare, dar la acestea sunt adăugate filtre după categoria gramaticală, limbă de proveniență etc., precum și două facilități foarte utile: căutarea aproximativă (care presupune găsirea și a cuvintelor din dicționar care diferă cu puțin de forma căutată, considerată greșită) și folosirea wildcardurilor, adică simboluri care pot înlocui secvențe de litere, cum sunt *, care înlocuiește oricâte caractere din cuvânt sau ?, care înlocuiește o singură literă. De pildă, în fig. 6 a) sunt căutate toate cuvintele care se termină cu sufixul *-ișor*, iar acestea pot fi filtrate după criteriile din coloana din stânga. Este de notat că aceste filtre pot deveni ele însele criterii de căutare, dacă mai întâi se caută toate cuvintele din DOOM cu *, apoi se aplică filtrul dorit. Spre exemplu în fig. 6b) au fost căutate toate cuvintele, apoi s-a aplicat filtrul „limba de proveniență: portugheză”.

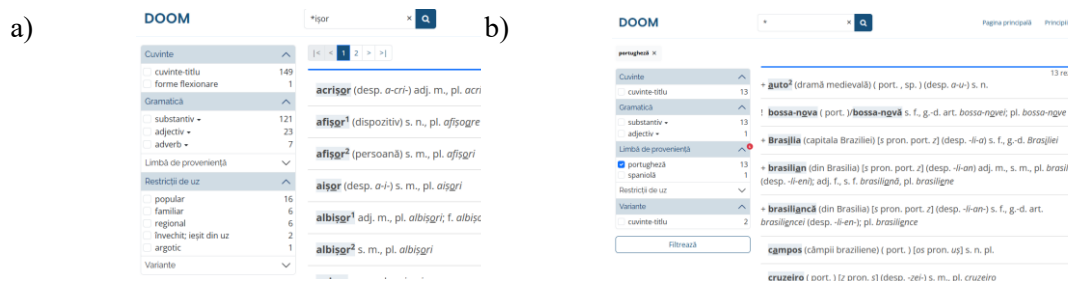

Figura 6. Criterii de căutare în DOOM³.

În cazul dicționarelor prezentate mai sus, rolul informaticienilor este esențial în dezvoltarea întregului sistem, lexicografii rămânând la metoda tradițională de redactare a

dicționarelor și, într-o proporție mult mai mică, oferind asistență informaticienilor. În ceea ce urmează propunem, în schimb, o metodă care sporește rolul lexicografilor în digitalizare.

3. Digitalizarea DEX-ului cu editorul lexicografic profesional TLex

Dacă metodele de digitalizare prezentate mai sus pornesc de la dicționare redactate de lexicografi în formatul MS Word, în ceea ce urmează propunem redactarea cu ajutorul unui editor lexicografic profesional, numit TLex, subliniind facilitățile oferite, dar și eventuale limitări.

3.1. Caracteristicile editorului lexicografic TLex

Editorul TLex este o aplicație informatică, care face parte dintr-un pachet de aplicații dedicat cercetării lexicografice, elaborat și comercializat de o firmă din Africa de Sud, și care poate fi achiziționat pentru o sumă accesibilă (de circa 200 euro) de pe site-ul <https://tshwanedje.com/>.

După cum reiese de pe site-ul companiei, acest software este folosit în edituri și în institute de pe tot cuprinsul mapamondului, dintre care remarcăm edituri de prestigiu precum Oxford University Press, Longman, Macmillan, Le Robert sau institute ca the Royal Spanish Academy, the Institute for Dutch Lexicology, the Malaysian Institute of Language and Literature, South African National Lexicography Units și altele.

Editorul a fost achiziționat și de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” și a fost utilizat cu succes în elaborarea lucrărilor *Dicționarul de contexte verbale* (DCV), *Inventarul de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul online* (ICSO), volumele 2 și 3, sau *Dicționarul graiurilor românești din Ungaria* (DGRU).

Caracteristica de bază a acestui editor este dată de elaborarea lucrărilor lexicografice în formatul de adnotare XML, ceea ce presupune reprezentarea de tip atribut-valoare, unde atributul este de fapt numele etichetei cu care se adnotează diversele informații lexicografice concrete, vizibile în intrarea de dicționar, văzute ca *valori* ale atributului/etichetei respectiv(e). Adnotarea se face după o structură ierarhică, numită și schemă de adnotare, descrisă în așa-numitul DTD (engl. *Document Type Definition*). Primul pas în utilizarea editorului TLex este, așadar, construirea DTD-ului, după ce a fost stabilită conceptual structura de adnotare a dicționarului (v. secțiunea 3.2). O facilitate esențială este dată de faptul că lexicograful poate construi singur acest DTD, putând opta pentru structuri de dicționar dintre cele mai diverse, a se vedea în acest sens DCV (<https://dcv.lingv.ro/>) care are o structură complet diferită de cea a unui dicționar explicativ sau bilingv obișnuit.

O altă caracteristică a editorului este că odată cu DTD-ul se poate elabora și stilul de tehnoredactare a diferitelor componente ale intrării de dicționar astfel încât să se obțină direct formatul tipărit. Stilul de prezentare a unei intrări poate fi modificat oricând, chiar și după elaborarea completă a dicționarului. Preluarea de către TLex a stilului degreavează lexicograful de o muncă destul de laborioasă, lăsându-l să se concentreze asupra conținutului. Legat de stil, trebuie să subliniem un aspect important. În prezent, deși ne aflăm

în era digitală, se acordă încă importanță formei tipărite, pentru care TLex oferă numeroase facilități. Acest lucru are însă un dezavantaj, și anume faptul că opțiunile de stil influențează structura DTD-ului complicându-l. Mai precis, uneori trebuie să se includă în structură anumite elemente nu din necesitatea adnotării unui anumit tip de informație, ci din necesitatea adoptării unui anumit stil. Cu alte cuvinte, dacă TLex ar fi folosit exclusiv pentru construirea unui dicționar sub forma unei baze de date, atunci structura DTD ar fi semnificativ mai simplă decât dacă se dorește un dicționar și în format tipărit.

Existența DTD-ului asigură posibilitatea ca o intrare de dicționar să fie elaborată pe elemente nu neapărat într-o ordine secvențială ca în MS Word. De pildă, după cuvântul-titlu se poate scrie etimologia și apoi informațiile gramaticale, toate acestea fiind puse automat în ordinea prestabilită a intrării. Informațiile de același tip, cum ar fi sensurile, pot fi rearanjate ulterior într-o anumită ordine.

TLex permite construirea de baze de date care pot fi accesate de la distanță de către mai mulți utilizatori în același timp. Trebuie menționat însă că uneori accesul de la distanță poate produce coruperi ale bazei (fapt menționat și la DLRI). Din experiența proprie putem spune că dacă pentru baza de date aferentă volumului ICSO 2 nu am avut niciun fel de probleme, pentru volumul 3 am întâmpinat dificultăți, probabil din cauza unor incompatibilități între TLex și dispozitivele lexicografilor conectați la bază.

Dintre numeroasele facilități ale acestui editor, ne limităm a mai aminti caracterul independent de limbă, de pildă, prin folosirea reprezentării Unicode a caracterelor și prin posibilitatea de a defini ordinea alfabetică specifică fiecărei limbi. De asemenea, TLex permite exportarea dicționarelor în diferite formate, cum ar fi RTF (compatibil cu MS Word, pentru tipărire), XML (pentru prelucrări informatice ulterioare), HTML (pentru afișarea pe internet) etc. Pentru ultimele variante ale TLex, producătorii anunță posibilitatea integrării ChatGPT în elaborarea dicționarelor.

3.2. Exemplu de structurare pentru DEX și modul de lucru cu TLex

Pentru ediția în lucru a DEX-ului au fost preluate informațiile de conținut și stil din Moroianu 2021. Acestea au fost configurate în DTD-ul editorului lexicografic, care folosește formatul XML. După cum se știe, în acest format, se lucrează cu două componente de bază: *elemente* și *atribute*. Elementele sunt componentele cu structură internă, asemenea ramurilor unui arbore, iar atributele sunt componentele terminale, nestructurate, asemenea frunzelor, cărora, în planul concret al unui dicționar, le corespund fragmente de text din intrarea de dicționar. În structura internă a unui element pot intra alte elemente, numite *copii*, și/sau atribute. În fig. 7 este reprezentată structura conceptuală a unui sens din DEX³. Atributele sunt cele care conțin indicația *text*, pentru locul în care lexicograful va introduce textul concret din intrare, iar restul reprezintă elemente pe care lexicograful le va selecta pentru a construi structura de adnotare (invizibilă) adecvată unei anumite intrări.

Sens	NivelSens: text	DefText: text
	Cat.Gram: text	
	IndicatieUZ: text	
	Definiție	DefNorm
		SintExprEtc. [...]
		Sinonime [...]
		TrimitereV. [...]
		IndicatieUZ: text

Figura 7. Structura elementului Sens.

După cum se observă, elementul Sens este alcătuit din 3 atribute: NivelSens în care se scrie numărul aferent sensului, potrivit filiației sensurilor; Cat.Gram – categoria gramaticală aferentă lemei (e.g. s.m., adj., vb.tranz. etc.), IndicatieUZ – informații de domeniu, timp, frecvență, context etc.; și un alt element, Definiție, care la rândul lui poate avea drept copil o definiție normală (DefNorm), o definiție de tip sintagmă, locuțiune, expresie etc. (SintExprEtc.), o definiție de tip sinonime (Sinonime) sau o trimitere la altă intrare (TrimitereV). Definiția normală (DefNorm) poate fi alcătuită din atributele în care se scrie definiția propriu-zisă (DefText), exemple (Exemple) și/sau indicații de uz (IndicatieUZ).

O structură conceptuală, ca cea din fig. 7, care să acopere toate structurile posibile a intrărilor din DEX a fost transpusă în DTD-ul editorului Tlex și constituie baza de lucru în maniera prezentată în ceea ce urmează.

În fig. 8 este redată fereastra de lucru a editorului lexicografic. Aceasta conține 4 sub-ferește: cea din stânga redă alfabetic inventarul de cuvinte introduse, cea din mijloc – sus servește la structurarea intrării prin alegerea adecvată a elementelor, cea din mijloc – jos conține atributele, acestea urmează să fie completate cu text (atributele care nu sunt completate cu text rămân în structură, dar sunt ignorate de aplicație), iar fereastra din dreapta previzualizează textul introdus potrivit stilului specificat în DTD.

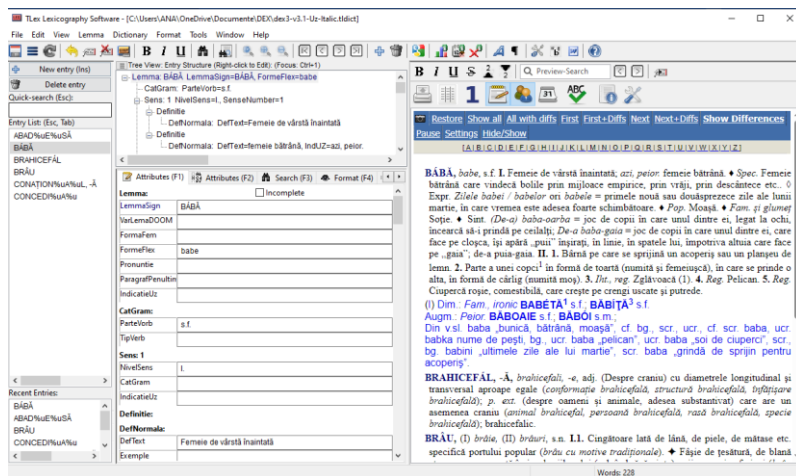

Figura 8. Fereastra de lucru a Tlex.

Lexicograful începe lucrul prin introducerea unei noi intrări (butonul *New entry* din stânga sus în fig. 8) și completarea lemei în câmpul care apare. Apoi completează textul atributelor în funcție de ce elemente adaugă la structura intrării. De pildă, în fig. 9 sunt prezentate atributele Lemei și corespondentele lor din intrarea de dicționar.

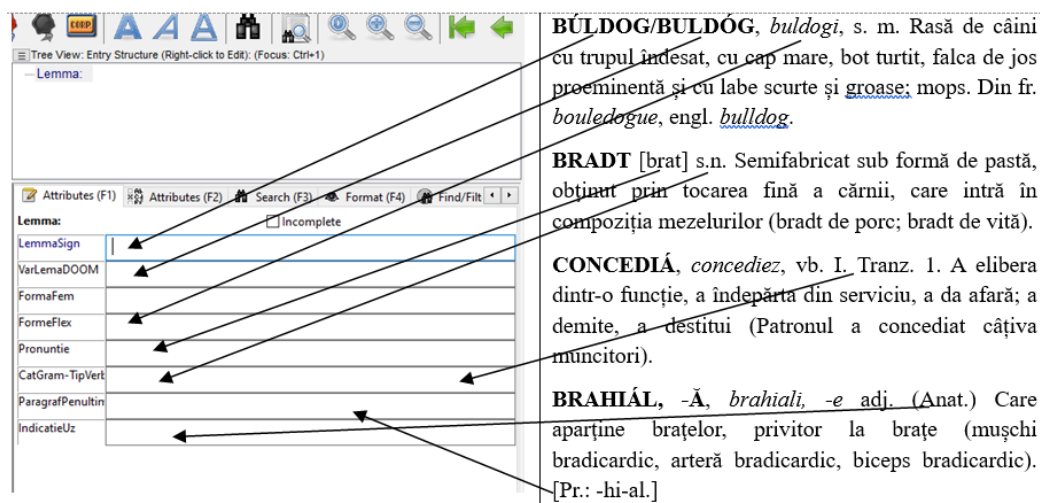

Figura 9. Atributele Lemei.

În continuare, lexicograful alege copiii Lemei, din opțiunile prezentate în fig. 10. Aceștia pot fi sensuri (Sens), una sau mai multe variante speciale (învechite sau regionale: VarSpecSet), un set de una sau mai multe leme asociate (LemeAsociateSet), etimologia (Etimologie) și o trimitere la altă intrare (TrimitereV).

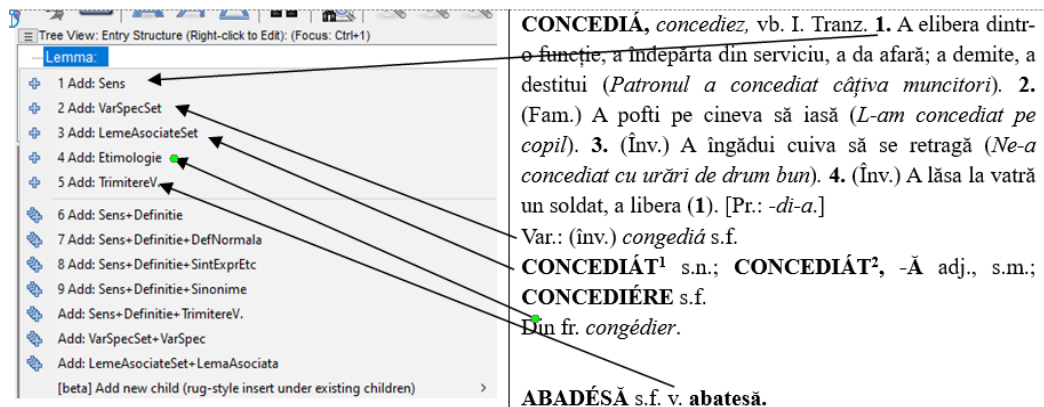

Figura 10. Copiii Lemei.

Este de notat că TLex pune la dispoziția utilizatorilor scurtături structurale, adică secvențe de copii, după cum se vede în fig. 10 în stânga de la punctul 6 încolo, de pildă prin Sens+Definitie+DefNormala se introduc direct toate elementele din calea respectivă.

3.3. Soluții de compromis în digitalizarea DEX-ului

În demersul de digitalizare a DEX-ului cu editorul lexicografic TLex am adoptat o serie de opțiuni care au ca motivație, în primul rând, simplificarea muncii lexicografilor, etichetând, în principiu, doar acel tip de informație care este relevant pentru căutări sau pentru alte aplicații informatice, în așa fel încât structurarea intrărilor de către lexicografi să nu devină prea laborioasă.

În acest sens, am optat pentru nume de etichete (aferente elementelor și atributelor) cât mai sugestive, în limba română, renunțând la standardul TEI. Am renunțat de asemenea la ierarhizarea internă a sensurilor, la imbricarea lor în reprezentarea XML, altfel spus, toate sensurile au același nivel de imbricare, anume drept copii ai lemei (nu copii ai altor sensuri). Marcarea filiației sensurilor, despre care știm din experiență că este imposibil de realizat automat, se face doar prin atributul NivelSens, care poate avea valori de tipul A, B, etc., I, II, etc. 1, 2, etc., a), b) etc. (sau combinații ale acestora), ♦ sau ◇. Pe baza acestor valori se poate reconstitui ierarhizarea sensurilor, dacă aceasta este relevantă pentru anumite cercetări, printr-o aplicație informatică specializată.

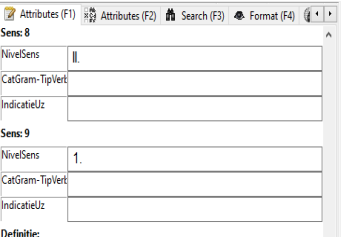
Tot pentru simplificarea schemei de adnotare, nu etichetăm în detaliu toate tipurile de informații, de pildă, câmpul CatGram include informații de gen, număr, conjugare etc., fără să alocăm câte un atribut pentru fiecare dintre acestea. Un câmp similar este alocat Etimologiei, care include toate informațiile etimologice atât de diferite de la o intrare la alta, fără să etichetăm etimonul, ci doar limbile-sursă și tipul de etimologie. Tot câmp cuprinzător este și cel al indicațiilor de uz (IndicatieUz), care include domeniu, frecvență, arie geografică etc. Considerăm că eventuale căutări din interfața de interogare se pot face după cuvinte cheie de tipul *med.*, *bot.* etc., sau *pop.*, *colocv.*, *reg.* etc.

Pe de altă parte, nu folosim referințe încrucișate, adică trimiteri dintr-o intrare la alte intrări sau sensuri, deși TLex le permite, tot din dorința de a simplifica lucrul în această fază de început în utilizarea editorului lexicografic.

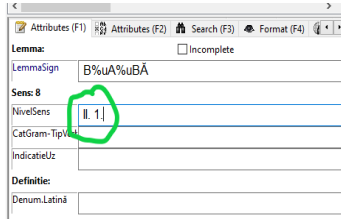
3.4. Probleme și soluții în utilizarea TLex-ului

Schema de adnotare a următoarei ediții a DEX-ului a fost testată pentru circa 150 de intrări de dicționar (redactate în TLex de Mihaela Marin și Ștefania Oprea). Problemele semnalate sunt legate de faptul că TLex include, cum menționam anterior, elemente de stil. Acestea sunt aplicate automat și pot intra în conflict cu textul propriu-zis. În ceea ce urmează exemplificăm o astfel de problemă legată de faptul că TLex pune automat punct final după elementul Sens, LemeAsociate și Lemma (la sfârșitul întregii intrări de dicționar). După cum se vede în fig. 11a), dacă există un sens în care este folosit doar atributul NivelSens și în rest nu conține nicio altă informație, atunci apar două puncte separate prin spațiu (încercuite cu roșu în figură).

a)

b)

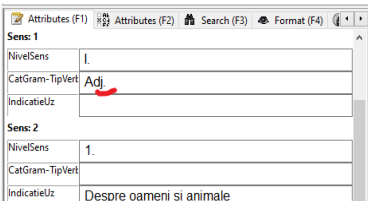
BABĂ, *babe*, s.f. I. Femeie de vârstă înaintată; (azi, peior.) femeie bătrână. ♦ (Spec.) Femeie bătrână care vindecă bolile prin mijloace empirice, prin vrăji, prin descântece etc. ◊ Expr. *Zilele babei / babelor* ori *babele* = primele nouă sau douăsprezece zile ale lunii martie, în care vremea este adesea foarte schimbătoare. ♦ (Pop.) Moașă. ♦ (Fam. și glumeț) Soție. ♦ Sint. (*De-a*) *baba-oarba* = joc de copii în care unul dintre ei, legat la ochi, încearcă să prindă pe ceilalți. ♦ Sint. *De-a baba-gaia* = joc de copii în care unul dintre ei, care face pe cloșca, își apără „puii” înșirați, în linie, în spatele lui, împotriva altuia care face pe „gaia”; de-a puia-gaia. **II. 1.** Bărna pe care se sprijină un acoperiș sau un planșeu de lemn. 2. Parte a unei copci¹ în formă de toartă (numită și femeiușcă), în care se prinde o alta, în formă de cârlig (numită moș). 3. Zăvăloagă (1). 4. (Reg.) Pelican. 5. (Reg.) Ciupercă roșie comestibilă, care crește pe crengi uscate și putrede.

Figura 11. Problema punctului după sens gol.

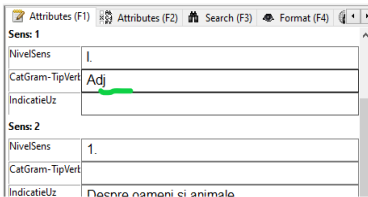
Soluția este să se renunțe la sensul gol și să se comaseze cele două valori în atributul NivelSens, ca în fig. 11b) (în zona marcată cu verde).

Aceeași problemă este întâlnită când un sens – sau un câmp în general –, la care se adaugă automat punct final, se termină cu o abreviere. În această situație apar iarăși două puncte consecutive, ca în fig. 12a). Soluția este ca lexicograful să șteargă punctul abrevierii, atunci când vede în fereastra de previzualizare a TLex-ului că apare această problemă, ca în fig. 12b).

a)

b)

BĂLOS, -OASĂ, *băloși, -oase*, adj., s.m. I. Adj. 1. (Despre oameni și animale) Căruia îi curg balele, cu bale, plin de bale. ♦ (P. ext.) Scârbos. 2. (Despre unele legume și fructe stricate) Care se întinde ca balele. 3. (Despre vin, zeamă de varză, gheață etc.) Vâcos. **II. S.m. 1.** (Iht.; reg.) Babușcă (*Rutilus rutilus*). 2. (Bot.; reg.) Plantă folosită în medicina

Figura 12. Problema punctului după o abreviere.

4. Comparație între digitalizarea cu TLex și metoda de digitalizare Word/analizor

După cum am arătat în secțiunea 2, lexicograful redactează dicționarele mari aproape exclusiv în MS Word pentru a putea fi tipărite pe hârtie, iar procesul de digitalizare, care reprezintă o etapă ulterioară, fie dublează această muncă (DLRi), fie se bazează formal pe ea (DOOM³, DELR).

Din punctul de vedere al tehnoredactării, TLex, prin faptul că este un editor special conceput pentru lucrul lexicografic, prezintă mai multe avantaje față de MS Word, dintre care le menționăm pe următoarele:

- informația introdusă este pusă în locul prestabilit din intrare indiferent de ordinea redactării;
- există numeroase operații care se fac automat (stiluri, paranteze, puncte finale etc.);
- preluarea automată a stilului permite lexicografului să se concentreze pe conținut;
- ordonarea alfabetică a intrărilor și numerotarea omonimelor se face automat;
- există multe alte facilități lexicografice (baze de date online, descrieri multimedia, referințe încrucișate, legături cu exemple din corpus etc.).

În privința dezavantajelor TLex-ului, față de MS Word, putem menționa:

- nu are bogăția de fonturi a MS Word, de pildă, nu poate spația caracterele unui cuvânt așa cum s-a practicat în edițiile anterioare ale DEX-ului pentru reprezentarea etimoanelor;
- nu are un corector ortografic pentru limba română, deși sunt incluse corectoare pentru alte limbi. Este posibil ca acest dezavantaj să poată fi rezolvat printr-o cercetare dedicată acestui subiect;
- nu are funcția „Split windows”, care este utilă pentru anumite operații;
- prezintă unele probleme ca cele redată în secțiunea 3.4.

Din punctul de vedere al digitalizării, TLex prezintă, în opinia noastră, următoarele avantaje față de utilizarea analizorului de text (ca pentru DELR și DOOM³). Structurarea intrării (*i.e.* schema de adnotare) este complet accesibilă lexicografului, în timp ce analizorul este construit exclusiv de un informatician. TLex este independent de tipul dicționarului, lexicograful putând să-și configureze intrări dintre cele mai diverse, în timp ce analizorul este strict dependent de tipul de dicționar și de normele de tehnoredactare ale dicționarului analizat. Dacă aceste norme de redactare nu sunt strict respectate, ceea ce în practică se întâmplă foarte frecvent, pot exista erori mari în construirea fișierului XML, mai precis, în delimitarea diferitelor tipuri de informații din intrare. De aceea, este absolut obligatoriu un efort de verificare minuțioasă și completă a rezultatelor analizorului. În schimb, în TLex erorile de tehnoredactare nu afectează structura XML, rămânând limitate în interiorul câmpului completat de lexicograf.

Ca un dezavantaj pentru TLex se poate considera faptul că parte din digitalizarea dicționarului este preluată de lexicograf, el trebuind să preia efortul de structurare a intrării curente. La aceasta se poate adăuga și efortul de început, de familiarizare cu această aplicație.

Un alt dezavantaj al TLex, care poate fi considerat major, este că necesită o interfață de interogare care nu poate fi construită decât de un informatician. Dacă se dorește doar elaborarea unui dicționar care să fie tipărit pe hârtie, TLex este suficient, dar digitalizarea nu ar fi completă. În privința interfeței de interogare nu se poate renunța la informatician, iar, practic, informaticianul care construiește analizorul construiește și interfața de interogare într-un produs integrat. Totuși, în opinia noastră, TLex oferă lexicografului mult mai multă

flexibilitate și în ceea ce privește tehnoredactarea, și în ceea ce privește valorificarea ulterioară a formatului XML, care poate fi privit ca o formă de digitalizare de bază, realizată exclusiv de lexicograf. O interfață de interogare construită pe o descriere XML robustă (fără erori), ca cea oferită de TLex, nu ridică nici pe departe atâtea probleme ca un analizor al textului MS Word.

Considerăm că o interfață de interogare ar fi mult simplificată și, eventual, ar putea fi construită cu aplicații de IA, dacă s-ar renunța la obiectivul dicționarului tipărit, iar schema de adnotare a TLex ar fi construită exclusiv pentru conținut, fără stil, ca o simplă bază de date. Aceasta ar putea duce la digitalizarea completă a unui dicționar prin efortul exclusiv al lexicografilor, ajutați, firește, de IA.

5. Concluzii

În acest articol am prezentat rezultatele unei etape importante din digitalizarea DEX³, care constă în construirea schemei de adnotare XML a dicționarului și implementarea ei într-un editor lexicografic profesional. În urma testării pe circa 150 de intrări, problemele apărute sunt minore și pentru ele s-au identificat soluții. În plus, am arătat avantajele atât pentru tehnoredactare, cât și pentru digitalizare a utilizării editorului TLex prin comparație cu metoda de digitalizare bazată pe MS Word și analizor, dar nu am trecut cu vederea nici dezavantajele acestuia.

Trebuie subliniat că editorul TLex nu oferă o digitalizare completă, fiind necesară munca de informatician pentru construirea interfeței de interogare, dar oferă o flexibilitate mult mai mare în digitalizarea oricărui tip de dicționar, conferă valoare sporită dicționarului creat și reduce mult costurile de digitalizare completă.

Următoarea etapă în digitalizarea DEX-ului este instruirea lexicografilor pentru folosirea editorului TLex și pentru redactarea propriu-zisă a intrărilor.

BIBLIOGRAFIE

- Anghelina, Teodorescu 2020 = Alexandru Anghelina, Claudiu Teodorescu, *Digitalizarea Dicționarului limbii române. Probleme. Soluții. Perspective*, în „Limba Română”, LXIX, nr. 3–4, p. 491–496.
- Busuioc, Teodorescu 2013 = Monica Busuioc, Claudiu Teodorescu, *Informatizarea Dicționarului limbii române – un vis pe cale de realizare*, în Marius Sala et al. (ed.), *Lucrările celui de-al cincilea Simpozion internațional de lingvistică. București, 27–28 septembrie 2013*, București, Univers Enciclopedic Gold, p. 514–528.
- Haja et al. 2021 = Gabriela Haja, Elena Isabelle Tamba, Marius-Radu Clim, Claudiu Teodorescu, Alexandru Anghelina, *Metode și tehnici actuale în redactarea Dicționarului limbii române informatizat (DLRi)*, în Ofelia Ichim (coord.), *România în spațiul euroatlantic: interferențe culturale și lingvistice*, București, Editura Tracus Arte, 2020, p. 139–160.
- Mititelu 2024 = Cătălin Mititelu, *DOOM³ digitalization*, prezentare la *Al IX-lea Simpozion Internațional de Lingvistică*, 23–24 mai, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București.

- Mititelu, Anghelina 2025 = Cătălin Mititelu, Alexandru Anghelina, *O nouă interfață grafică pentru DLR*, în Elena Isabelle Tamba, Mariana Nastasia (coord.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*. AcadLexi 2025, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2025, p. 143–153.
- Moroianu 2021 = Cristian Moroianu, *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX³)*. *Propuneri structurale*, în „Studii și cercetări lingvistice”, LXXII, nr. 2, p. 165–184.
- Oprea *et al.* 2021 = Ștefania Oprea, Alexandru Anghelina, Claudiu Teodorescu, *Propuneri pentru digitalizarea DEX³*, „Studii și cercetări lingvistice”, LXXII, nr. 2, p. 184–194.
- Radu-Bejenaru 2021 = Andreea Radu-Bejenaru, *Modele de digitalizare și aplicabilitatea lor la noua ediție a Dicționarului explicativ al limbii române*, „Studii și cercetări lingvistice”, LXXII, nr. 2, p. 295–305.

ASPECTS REGARDING THE DIGITALIZATION OF THE DEX WITH THE TLEX LEXICOGRAPHIC EDITOR

ABSTRACT

This article presents a new method for digitizing the Explanatory Dictionary of the Romanian Language (DEX³) compared to the methods used for the computerization of the DLR, DELR and DOOM³. The novelty consists in writing the DEX with the lexicographic editor TLex instead of the general editor MS Word and in the construction by lexicographers of the XML representation of the dictionary. In this regard, the article presents the main features of TLex and the way of operating with this editor, an example of XML structuring of meaning information, notes the problems and solutions that arose during the testing period and makes a comparison between this method and the previous ones.

Keywords: *digitalization, DEX, lexicographic editor TLex, XML, query interface, DLR, DELR, DOOM.*

SUCCESUL *DEXONLINE*, SUCCESUL COOPERĂRII

ANCA ALEXANDRU*, RADU BORZA**

Ce este și de ce există *dexonline*?

Lansat în 2001 ca proiect informatic personal al lui Cătălin Frâncu, student informatician la Massachusetts Institute of Technology în acea perioadă, *dexonline* și-a propus digitalizarea *Dicționarului explicativ al limbii române* (DEX). În fază inițială, proiectul se adresa studenților români din campus, dar apoi s-a extins pentru a acoperi o nevoie evidentă a românilor din diaspora și a românilor în general: necesitatea consultării facile a unui dicționar de limbă română, inexistent în format electronic în acel moment.

Un an mai târziu, proiectul a fost descoperit de Federația Română de Scrabble, care a cristalizat rapid o rețea de voluntari (cca 200) pentru a satisface în mod ideal cerințele regulamentare ale jocului, ce admit folosirea dicționarului pentru verificarea cuvintelor. Această primă *cooperare* a fost esențială pentru dezvoltarea *dexonline*. În câteva luni, cu ajutorul voluntarilor jucători de scrabble, digitalizarea DEX a fost finalizată (Frâncu, Borza 2020: 123) și proiectul considerat încheiat.

Arhitectura informatică este așadar creată de *dexonline*. Implementarea este executată de *dexonline*. Procesul de digitalizare este conceput, organizat și realizat de *dexonline*, pornind de la formatul de bază „dicționarul de hârtie” și ajungând la varianta electronică, așa cum apare ea pe site. Însă dicționarul în sine nu este creația *dexonline*: DEX-ul este dicționarul românilor, creat de Academia Română, organismul înființat în 1866 cu acest scop: să creeze, să controleze, să decidă și să actualizeze conținutul dicționarului limbii române.

În acest context și, repetăm, proiectul fiind considerat încheiat, conform planului nostru inițial, fondatorul și voluntarii *dexonline* au considerat firesc să ofere Academiei Române rezultatul muncii lor: site-ul, baza de date, serverele ... tot ce ține de gestionarea acestui bun informatic, în speranța că instituția avizată îl va prelua și va continua munca. Astfel, începând din 2004, timp de aproape 5 ani, *dexonline* a trimis constant e-mailuri¹ și a solicitat întreveneri conducerii Academiei Române și directorului Institutului de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” pentru a duce la bun sfârșit acest deziderat. Din păcate (sau din

* Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, str. Domnească, nr. 47.

** Asociația *dexonline*, București, str. Remetea, nr. 20.

¹ Dovezile acestor încercări de a contacta Academia Română pot fi puse la dispoziție oricărui doritor.

fericire?), *dexionline* nu a primit răspuns la nici măcar una dintre încercările de a stabili un contact ... ceea ce se traduce printr-un eșec.

Dicționarul deja digitalizat, predarea către Academie ignorată, ce rămâne de făcut? Cum un succes vine întotdeauna la pachet cu emoții de satisfacție și entuziasm, proiectul nu putea fi abandonat, ci doar continuat. Echipa *dexionline* a decis să-l îmbogățească cu mai multe unelte pentru limba română. Zis și făcut. După un sfert de veac, *dexionline*, cu cele aproape 100 de dicționare digitalizate (dintre care deocamdată doar 41 în procent de 100%), este liderul incontestabil al lexicografiei digitale românești. O arată statisticile: aproximativ 300 de milioane de căutări în 2024. O arată și realitatea înconjurătoare: *dexionline* a devenit instrument școlar (Crișan *et al.* 2024) și de uz general. Elevii (cf. Euronews Romania 2024), studenții, profesorii, traducătorii, scriitorii (Vasilescu 2022), vorbitorii obișnuiți și... desigur, filologii și cercetătorii Academiei Române utilizează curent *dexionline*!

În mod evident, *dexionline* este un proiect de succes, am putea spune chiar o minune, dacă ținem cont de faptul că este creat și întreținut în întregime de un grup de voluntari, în sensul propriu al termenului: „persoană care se oferă să facă un serviciu de bunăvoie și *dezinteresat*”, adică fără finanțare.

Succesul *dexionline*

Declanșatorul acestui articol a fost masa rotundă a colocviului AcadLexi din 2023 (Berindei *et al.* 2023) unde, pe ordinea de zi, s-a aflat și subiectul *dexionline*, dar din păcate, niciun reprezentant al *dexionline* nu a participat ca să poată răspunde direct întrebărilor și observațiilor cercetătorilor privind succesul *dexionline* sau competențele voluntarilor. De aceea, în acest articol ne propunem să explicăm modul în care lucrăm pentru a arăta că nimic din ceea ce facem pentru *dexionline* nu depășește competențele și calificările noastre, de unde și succesul.

Înainte de a oferi aceste răspunsuri, propunem un mic excurs gnoseologic pentru a stabili cum se aplică conceptul de succes la o întreprindere precum *dexionline*, pentru a putea ține cont în același timp și de contextul în care a fost obținut.

Când cineva vorbește despre succes, cu siguranță nu se gândește la ceva vag, succint și limitat precum reiese din definiția prezentată în DEX, reperul lexicografic al utilizatorului mediu:

SUCCES, succese, s. n. Rezultat favorabil, pozitiv (al unei acțiuni); reușită, izbândă. (DEX 2009: 1068)

În realitate, „rezultatul favorabil” la care face referire dicționarul este un complex de factori care depinde mult de nivelul de formalism dorit și de pragmatismul celui care explică. Privind și din perspectiva managerială, un proiect poate fi numit de succes dacă îndeplinește simultan cel puțin trei condiții (Wysocki 2015: 341–352):

- obiectivele proiectului au fost îndeplinite;
- termenele stipulate au fost respectate;

- s-a încadrat în buget.

Criterii suplimentare se pot adăuga în această listă (Project Management Institute 2018: 35):

- lucrarea are calitatea promisă, este funcțională și utilizabilă;
- beneficiarii sunt satisfăcuți;
- executantul își continuă activitatea și după finalizarea proiectului;
- lucrarea are un impact pozitiv pe termen lung.

Desigur, dacă „proiectul” ar fi fost executat de o companie sau eventual la comanda unei companii, am fi putut evalua acești indicatori obiectivi pentru a ajunge la o concluzie. Având în vedere însă că la *dexonline* nu au mai fost definite obiective clare – cu excepția celui inițial: digitalizarea DEX –, că bugetul a fost zero și că nu au existat constrângeri privind termenul de realizare, nu putem trage nicio concluzie folosind această metrică, astfel că va trebui să definim sau să măsurăm succesul în alt mod.

Tehnic vorbind, *dexonline* este mai mult decât un proiect: este un program de digitalizare și de actualizare digitală a limbii române începând cu dicționarele ei.

Dacă am dori să evaluăm în mod obiectiv și absolut succesul unei platforme similare cu *dexonline* ar trebui să folosim unele criterii de măsurare a succesului, cunoscute în jargonul corporatist (orientat către management) ca KPI – indicatori cheie de performanță:

- *Trafic și angajament*: număr de vizitatori unici și afișări de pagină; timpul mediu petrecut pe site; rata de revenire a utilizatorilor; numărul de căutări efectuate; popularitatea în motoarele de căutare pentru termeni relevanți.

- *Calitatea și anvergura conținutului*: numărul de definiții, etimologii, sinonime, antonime etc. disponibile; frecvența actualizărilor și adăugărilor de cuvinte noi sau sensuri noi; corectitudinea și acuratețea informațiilor oferite (feedback de la utilizatori, audituri interne); diversitatea surselor lexicografice integrate.

- *Comunitate și contribuții*: numărul de utilizatori înregistrați; numărul și calitatea contribuțiilor primite (sugestii de cuvinte, corecturi, exemple de utilizare); nivelul de interacțiune pe forum sau alte canale de comunicare (dacă există).

- *Impact și recunoaștere*: mențiuni în presă, publicații academice sau alte surse relevante; parteneriate cu instituții de învățământ sau culturale; feedback din partea utilizatorilor (review-uri, referințe).

- *Performanță tehnică și accesibilitate*: viteza de încărcare a site-ului; disponibilitatea site-ului (uptime); accesibilitatea pe diferite dispozitive (desktop, mobil, tabletă, tablă interactivă, kindle etc.); ușurința în utilizare (UX/UI).

- *Sustenabilitate financiară (dacă este cazul)*: venituri din donații, publicitate (dacă este cazul) sau alte surse; capacitatea de a acoperi costurile de funcționare și dezvoltare.

Există mai multe unghiuri din care putem evalua succesul, cel puțin patru perspective: creator, curator, utilizator și comunitatea academică. Acestea se întrepătrund până la punctul în care este imposibil să le separăm.

Vom începe cu ce am prezentat deja la început, ceea ce este, evident, parte a succesului *dexonline*: *interesul publicului*. Statisticile pe care le-am indicat în prima secțiune califică *dexonline.ro* ca proiect de succes: există interes nu numai din partea elevilor, ci și din cea universitară și chiar academică. Găsim peste 5000 de citări ale *dexonline* în articole științifice². De asemenea, zona întreprinzătorilor este relativ bine reprezentată (în special comunitatea traducătorilor și a scriitorilor). Acestea ne conduc la alt criteriu de evaluare a succesului: *impactul cultural și educațional*.

Altă dimensiune pe care am explorat-o în prima secțiune este *comunitatea implicată*. Voluntarii inițiali de la Federația Română de Scrabble, voluntarii ingineri (zona de informatică, infrastructură și proiectare/arhitectură), voluntarii moderatori care s-au atașat de proiectul *dexonline*: toți aceștia reprezintă o comunitate care permite proiectului să existe, oferindu-i (cu cheltuieli foarte mici) *sustenabilitate* – lucru de importanță majoră în cazul nostru. Pentru că dacă evaluăm *sustenabilitatea financiară* a proiectului – alt indicator important, din păcate la care stăm prost –, ne dăm seama că *dexonline* nu ar putea exista fără acești voluntari care își oferă timpul (și uneori și banii) pentru a permite ca această unealtă utilă să existe în continuare.

Am ajuns, astfel, la *utilitate*, criteriu de sine stătător, dar care se corelează (cel puțin în cazul nostru) cu impactul și interesul publicului, despre care am vorbit mai sus, dar și cu *inovația* – căci o unealtă (fie ea digitală) este utilă dacă reușește să creeze noi funcțiuni pentru utilizatori – sau cu *adaptabilitatea* proiectului la nevoile și dorințele utilizatorilor. Desigur, asta implică un dialog constant cu utilizatorii și un efort continuu de filtrare a ideilor (fie servite direct de utilizatori, fie generate de schimburile de opinii dintre voluntari și utilizatori). Din acest motiv, am fost capabili să oferim publicului (și „pieței” în general) lucruri de care uneori nici nu știa(m) că este nevoie.

Am experimentat și am câștigat: fie utilizatori noi, fie ... experiență! Adaptabilitatea ne-a permis să transformăm capacitatea redusă de a obține finanțări din handicap în avantaj: a trebuit să maximizăm *performanțele tehnice* pentru a putea susține traficul în creștere cu minim de cheltuieli. Desigur, *exceleța* este motorul care ne-a împins către forțarea limitelor pentru obținerea succesului³.

În particular, definirea succesului pentru *dexonline* poate fi rezumată astfel:

- *Resursă lingvistică de referință*: consolidarea poziției ca cea mai completă, corectă și accesibilă sursă de informații lexicografice pentru limba română;

² V. https://scholar.google.com/scholar?hl=ro&as_sdt=0%2C5&q=%22dexonline.ro%22&btnG=.

³ Pandemia are rolul ei: sistemul educațional din România nefiind „educat” pentru învățământul la distanță, în special în cazul școlilor primare și a gimnaziilor, am preluat tacit o mare parte din aceste atribuții, bucurându-ne de efortul făcut de a menține site-ul funcțional, lipsurile financiare fiind compensate de soluții de optimizare care au echilibrat afluxul de noi utilizatori.

- *Impact cultural și educațional*: contribuția activă la promovarea și cultivarea limbii române, sprijinind educația și înțelegerea corectă a vocabularului;

- *Comunitate activă și implicată*: dezvoltarea și menținerea unei comunități de utilizatori și contribuitori pasionați, care participă la îmbogățirea și actualizarea constantă a conținutului;

- *Inovație și adaptabilitate*: capacitatea de a integra noi tehnologii și de a răspunde nevoilor în continuă schimbare ale utilizatorilor în era digitală;

- *Sustenabilitate*: asigurarea resurselor minimale necesare pentru funcționarea, dezvoltarea și modernizarea continuă a platformei (imposibilă fără voluntariat).

Este necesar să clarificăm și unele aspecte ale succesului care nu țin neapărat de premeditare, nici măcar de voința noastră. Noțiunea însăși de succes a evoluat mult de-a lungul timpului pentru *dexonline*: în 2003⁴ succesul maxim la care îndrăzneam să ne gândim era lista digitalizată a definițiilor din DEX, ediția 1998. Mai târziu cu 20 de ani, ideea noastră de succes s-a maturizat: navigarea la click, modul avansat bidirecțional de flexiune, asocierea cuvintelor cu articole, navigarea „etimologică”, dicționarul vizual ... ca să enumerăm doar câteva dintre funcționalitățile adăugate ulterior, ce astăzi par lucruri firești pe care ne dorim să le îmbunătățim.

Alt exemplu care merită menționat este faptul că succesul la public, mai exact sub forma traficului generat de utilizatori pe site-ul nostru, nu a fost niciodată pus pe lista de obiective. Mai mult, aproape cinci ani nici nu am cunoscut impactul pe care îl avem... S-a „întâmplat” să acoperim cu nevoile noastre o nișă dorită de public (dar necerută explicit de nimeni niciodată). Iar când vorbim de trafic, lumea se gândește imediat la câștigurile financiare. În realitate, traficul se traduce inițial în cheltuieli mai mari (cu infrastructura). Desigur, traficul ar putea fi convertit în bani folosind reclame, însă asta s-ar repercuta asupra performanței site-ului⁵ și asupra experienței pe site a utilizatorilor. Deocamdată am ales să nu adăugăm reclame, dar nu putem face nicio promisiune pentru viitor.

Pentru că tot vorbim de trafic, trebuie să menționăm și că o parte a acestuia este generat de motoarele de căutare. Avantajul nostru este dat de prezența noastră pe Internet de peste 20 de ani și de calitatea paginilor, căci algoritmul Google (încă) îi ajută pe cei care au conținut original, prezență online îndelungată și este căutat de utilizatorii Google.

Extras din portofoliul colaborărilor

Cum în titlul lucrării am amintit de colaborare ca parte inseparabilă a succesului întreprinderii noastre, considerăm că este necesar să dăm câteva exemple; practic vom rezuma istoria colaborărilor prin cele care au avut cel mai mare impact în obținerea succesului (chiar insuccese fiind unele dintre ele):

⁴ V. arhiva: https://web.archive.org/web/20031207170303/http://dexonline.ro/search.php?cuv=a*

⁵ După renunțarea la Google Analytics, unealtă indispensabilă pentru cumpărătorii de reclame, încărcarea unei pagini oarecare a scăzut de la 4–5 secunde la circa jumătate de secundă.

- 2003: FRSc – DEX 1998 este digitalizat în mai puțin de un an; rezultat: s-a creat o emulație de voluntari și de moderatori;
- 2004: prima încercare⁶ de a colabora cu Institutul de lingvistică din București: eșuată;
- 2005: patru colegi informaticieni și jucători de scrabble⁷ creează „flexonline”, prima versiune de motor de flexionare pe baza DMLR (Lombard, Gâdei 1981) – practic primii voluntari, nucleul-constantă a proiectului până astăzi;
- 2005: colaborare cu Ministerul Educației: *dexonline* devine *open source* și *open data* pentru a permite ca edu.ro să preia datele⁸;
- 2009: se alătură Laura Gellner și Laurențiu Bașchir: se creează premisele extinderii către dicționare vechi: DLRCL (I: 1955), Scriban (1939), Șăineanu (1929);
- 2011: Dorelian Bellu: cuvântul zilei și cuvântul lunii, pagina de Facebook;
- 2016: Miolk (agenție de arhitectură): se creează nucleul de desenatori pentru cuvântul zilei și cuvântul lunii;
- 2018: Anca Alexandru: gestionare definiții, topul căutărilor, contul Instagram;
- 2019: altă încercare⁹ de a colabora cu Institutul de lingvistică din București – începută, dar stinsă din motive neclare (pentru noi);
- 2019: colaborare cu Departamentul de dialectologie din cadrul Academiei Române în vederea digitalizării *Atlasului lingvistic român* (Pușcariu *et al.* 1938);
- 2021: Ana-Maria Barbu, cercetător la Institutul de lingvistică din București: colaborare din care a rezultat aplicația *cusurgiu.ro* și raportul media creat în 2022 (Barbu 2022) – proiect abandonat;
- 2025: Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați: peste 50 de studenți au făcut practică la *dexonline*, corectând definiții din *Dicționarul limbii române*, Editura Academiei, 2010.

Insuccesele *dexonline*

Echipa *dexonline* consideră că insuccesul este la fel de important precum succesul, poate chiar mai important, dacă ne gândim la învățămintele trase. Din acest motiv, nu putem trece mai departe fără a discuta cele mai supărătoare eșecuri ... Pe primul loc plasăm *lipsa de resurse* pe care o întâmpinăm la *dexonline*, având deopotrivă deficit de resurse financiare, dar și de resurse umane.

⁶ Încercarea de contact s-a făcut pe toate canalele disponibile la acel moment, inclusiv e-mailuri directe către conducerea Academiei și către directorul Institutului de lingvistică din București.

⁷ Radu Borza (informatician), Cătălin Frâncu (informatician), Matei Gall (jucător de scrabble), Octavian Mocanu (informatician și jucător de scrabble).

⁸ V. arhiva: <https://web.archive.org/web/20041127032552/http://dictionare.edu.ro:80/>.

⁹ Discuții la sediul Academiei între Adina Dragomirescu și Emanuela Timotin din partea Institutului, respectiv Cătălin Frâncu și Radu Borza din partea *dexonline*. Ne-am oferit serviciile (ca voluntari) în zonele în care excelăm (informatică și zonele adiacente), precum și experiența de 20 de ani în depistarea neconformităților din materialele lexicografice (în particular, verificarea semiautomată a DOOM³ înainte de publicare). În aceeași întrevedere, am obținut promisiuni că *dexonline* va primi variantele digitale ale următoarelor ediții ale DOOM și DEX pentru a le publica pe site, lucru care nu s-a mai întâmplat, în ciuda încercărilor noastre.

Întrebarea pe care o primim frecvent este cum se poate ca o organizație care lucrează cu voluntari să aibă probleme financiare, dacă lucați voluntar, de ce ați avea nevoie de bani? Orice organizație are nevoie de finanțe pentru a funcționa, căci, chiar dacă majoritatea treburilor sunt realizate de voluntari, anumite lucruri materiale nu pot fi înlocuite (de exemplu, serverele sau licențele de software). Din acest punct de vedere, modelul standard pe care l-am ales – *altruism contra altruism* – nu funcționează: donațiile sunt insuficiente, sponsorizările, inexistente, iar granturile nu există în condițiile în care nu am găsit specialiști voluntari care să scrie proiectele. Desigur, este un cerc vicios: nu ai donații, nu-ți permiți să plătești persoane specializate în a obține donații sau sponsorizări. Am încercat să compensăm noi aceste lipsuri, însă fără succes. Ca atare, este pusă în pericol dorința noastră de a păstra site-ul doar pentru informare, la adăpost de agresivitatea publicității.

În ceea ce privește resursele umane deficitare, deoarece nu avem resurse financiare ne bazăm pe voluntari, însă, voluntariatul nu acoperă toate pozițiile necesare funcționării optime a asociației. De asemenea, deși există un număr rezonabil de voluntari pentru proiectele curente, avem și alte idei sau planuri, care ar necesita fie alți voluntari, fie să le schimbăm actualilor voluntari zona de interes, ceea ce ne-ar lăsa cu deficit în zonele de plecare ... alt cerc vicios!

Ultimul insucces pe care-l considerăm major și pe care ni-l reproșăm este inabilitatea de a stabili relații bilaterale cu entități cu care am fi dorit să colaborăm. Nu am reușit să stabilim un dialog cu conducerea Academiei Române și, în particular, cu cea a Institutului de Lingvistică din București (în ciuda faptului că a existat o colaborare fructuoasă cu Departamentul de Dialectologie).

Pe același tipic ne raportăm și la Ministerul Educației: din partea noastră a existat o reală disponibilitate (materializată în dicționarul întreținut indirect de noi pe site-ul edu.ro), însă colaborarea a rămas unidirecțională, ministerul nerăspunzând niciodată la încercările noastre de dialog. Pentru a nu lăsa impresia că avem probleme cu dialogul doar cu instituțiile de stat, adăugăm pe listă și Wikipedia cu care am avut aceeași unidirecționalitate.

Declanșatorul acestui articol: AcadLexi 2023

Cum anunțăm în prima parte a articolului, la masa rotundă a colocviului AcadLexi din 2023 s-a discutat despre *dexonline*, ceea ce ne onorează. Răspundem aici la câteva dintre acele comentarii, încercând în același timp să clarificăm poziția noastră singulară în peisajul lexicografic românesc:

Mi-ar plăcea ca motoarele de căutare să trimită la resursele digitale [ale Academiei] înainte de a trimite la dexonline.ro (Cosmina Berindei în Berindei *et al.* 2023: 39).

Răspunsul aici este simplu: pentru ca Google (sau alt motor de căutare) să trimită la resursele digitale ale Academiei, este nevoie ca algoritmi să recunoască calitatea paginilor, iar utilizatorii să le folosească intensiv. Soluții posibile:

- creșterea reputației digitale și a calității conținutului digital;

- atragerea utilizatorilor;
- depășirea calității paginii *dexonline.ro* (inginerește în special, dar nu numai);
- plățirea („mituirea”) motoarelor de căutare pentru poziții superioare;
- de ce nu?... integrarea sau chiar achiziționarea *dexonline*.

Într-un fel sau altul, *dexonline.ro* [...] este un instrument excepțional, dar în ultima perioadă platforma își depășește competențele (*ibid.*: 40).

dexonline, înainte de a fi un proiect lexicografic, este un proiect informatic. Competențele informatice, atestate prin diplome, nimeni nu ni le poate pune la îndoială. În ceea ce privește competențele lexicografice, nu am afirmat niciodată că le avem (deși după 25 de ani de digitalizare lexicografică, credem că am face față cu succes oricărui test în domeniu), dar nici că am avea nevoie de ele! De un sfert de veac *dexonline* funcționează cu lexicografia din spațiul public, validată deja de mâna avizată a lexicografului specialist (autorul de dicționar). Reiterăm că rămânem deschiși colaborărilor și criticilor constructive. Lansăm o invitație explicită specialiștilor care doresc să ni se alăture.

Cei de la *dexonline.ro* au început să compileze definiții [...] utilizatorul are acces în primul rând la aceste definiții compilate de nespecialiști (Elena Isabelle Tamba în Berindei *et al.* 2023: 40).

Clarificări: (1) utilizatorul alege varianta la care să aibă un prim acces, iar conform statisticilor utilizatorii preferă „sinteza”, cum o numim noi, și (2) „compilarea” se face semiautomat după constantele din dicționarele de origine, disponibile și verificate. Într-adevăr, scriptul este nespecialist, de aceea este ajutat de un voluntar cu experiență. Desigur, nu negăm că ar putea exista o variantă mai bună, dar nu am descoperit-o încă. Ne simțim nevoiți să repetăm: oricine se poate alătura proiectului pentru a-l îmbunătăți, inclusiv lexicografii cu experiență.

Nu spunem că *dexonline.ro* e rău, [...] e important să punem la dispoziția publicului resurse lingvistice de calitate, verificate de specialiști (*idem*: 40).

Resursele lingvistice sunt sigur de calitate, căci sunt create la Academie. Dacă doar verificarea este problema, încă o dată, oricine se poate alătura ca voluntar proiectului, inclusiv lingviști din cadrul Academiei.

Dexonline.ro are atât de mult succes pentru că maniera electronică de consultare a informației este dinamică, facilă (Gabriela Haja în Berindei *et al.* 2023: 40–41).

Ne-am bucurat că a existat și feedback pozitiv. Reacționăm și când suntem lăudați și spunem că noi nu suntem aproape niciodată mulțumiți. Avem o listă lungă cu idei de îmbunătățire a site-ului, de prezentare a datelor, de creare de materiale educative, care stau la rând...

Este *dexonline* în concurență cu Academia?

Cert e că resursele primare oferite de *dexonline* sunt în mare parte academice, deci nu numai că nu concurăm Academia și institutele asociate, ba, dimpotrivă, îndrăznim să afirmăm că le promovăm munca. Și nu numai că promovăm resursele create de Academie, dar o facem la un nivel superior, digital, față de cel care a fost gândit inițial, dicționarul de hârtie. Ne mândrim cu un sistem robust, intuitiv, prietenos și ușor de folosit. Calitățile acestea vor atrage noi generații de utilizatori atât timp cât continuăm să întreținem site-ul.

Acesta este motivul pentru care ne dorim să oferim acces neîngrădit la resursele limbii române. Realitatea din acest moment arată că nu suntem un simplu dicționar, nici o colecție de dicționare, ci un furnizor de resurse libere (și cod, și date). Iar din această perspectivă pare logică componenta morală pe care o menționăm tot timpul¹⁰, pentru că ne pasă cine beneficiază de munca noastră și cum.

Așadar, *dexonline* se poziționează drept gardianul digital al patrimoniului lexicografic românesc – arhivar riguros și custode minuțios al tezaurului de definiții acumulat în dicționarele tipărite de-a lungul timpului (Frâncu *et al.* 2025). În zona special dedicată definițiilor, proiectul nostru se înscrie într-un demers de conservare a informației, menținând o fidelitate strictă față de sursele originale.

Într-o epocă în care civilizația noastră parcurge ireversibil calea către universul digital, moștenirea lexicografică a trecutului necesită eforturi susținute în prezent pentru a-și asigura transmiterea către viitor. Prin urmare, *dexonline* nu este doar un instrument de consultare, ci un pod cultural esențial între generații, o investiție în continuitatea lingvistică românească.

Ecce dexonline! – iată platforma care democratizează accesul la cunoașterea lexicală și transformă patrimoniul academic într-un bun comun al tuturor vorbitorilor de română.

Ar exista viață lexicografică digitală și fără *dexonline*?

Nu am fi dorit să existe și această secțiune, însă nu trebuie să neglijăm această posibilitate, căci stoparea proiectului se poate întâmpla oricând, voluntar sau involuntar. Suntem pregătiți în orice moment pentru acest scenariu, pe care îl întrevădem în felul următor:

– *codul*: va supraviețui, este *open source* (licență AGPL), deci disponibil oricui;
datele: vor supraviețui, ca *open data* (licență GPL), dar avem anumite acorduri semnate în nume personal, deci putem spune că continuitatea va fi parțială;

– *site-ul*: este plătit pe o perioadă de câțiva ani înainte, deci va mai funcționa înainte să se închidă de la sine;

– *utilizatorii*: vor rămâne o perioadă relativ lungă, cel puțin până când lipsa unui administrator activ va crea disfuncționalități ineluctabile. Sigur, ar putea fi preluați de site-ul Academiei, teoretic, dar ne întrebăm dacă, practic, acest site, așa cum este el conceput în acest moment, poate susține un asemenea trafic.

¹⁰ V. manifestul *dexonline*: https://wiki.dexonline.ro/wiki/Manifestul_dexonline.

Cert este că există ceva ce foarte probabil nu va putea fi înlocuit: pasiunea, ardoarea cu care lucrăm împreună și dorința de a inova.

BIBLIOGRAFIE

- Barbu 2022 = Ana-Maria Barbu, *Despre greșelile din limbajul presei digitale*, în *Studii și cercetări lingvistice*, iulie-decembrie, București, p. 166–180.
- Berindei *et al.* 2023 = Cosmina-Maria Berinde, Anna Borow, Cristian Moroianu, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Elena Isabelle Tamba, *Masa rotundă „Prezent și perspective în lexicografia academică românească”*, în Gabriela Haja, Mariana Nastasia (coord.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*. 2023, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 33–44, <https://doi.org/10.52257/30086159>, https://philippide.ro/volume_acadlexi.html.
- Crișan *et al.* 2024 = Alexandru Crișan, Liviu Papadima, Ioana Pârvulescu, Florentina Sânmihăian, Rodica Zafiu, *Limba și literatura română. Manual pentru clasa a IX-a*, București, Art Klett.
- DEX 2009 = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic, via <https://dexonline.ro/>.
- Euronews Romania 2024 = Reportaj Euronews Romania, <https://www.youtube.com/watch?v=QBa8lyJBBkg&t=34s>.
- Frâncu, Borza 2020 = Cătălin Frâncu, Radu Borza, *Romanian Collaborative Lexicography: A Brief History of Dexonline*, în *A Local Perspective on Lexicography*, M. Burada și R. Sinu (ed.), Cambridge Scholars Publishing, <https://blog.dexonline.ro/a-brief-history-of-dexonline/>.
- Frâncu *et al.* 2025 = Cătălin Frâncu, Radu Borza, Anca Alexandru, *Filolog-informatician, o colaborare indispensabilă la dexonline. Digitalizarea Dicționarului enciclopedic ilustrat (Candrea, Adamescu)*, comunicare în cadrul celei de-a XXIII-a ediții a Simpozionului anual internațional *Limbă, cultură și identitate românească*, organizat de Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.
- Lombard, Gâdei 1981 = Alf Lombard, Constantin Gâdei, *Dictionnaire morphologique de la langue roumain*, Editura Academiei.
- Project Management Institute 2018 = Project Management Institute, *A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK® Guide)*.
- Pușcariu *et al.* 1938 = Sextil Pușcariu (coord. inițial), *Atlasul lingvistic român*, Cluj, Muzeul Limbii Române, 1938–1942.
- DLRLC = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul limbii române literare contemporane*, I (A–C): 1955, II (D–L): 1956, III (M–R): 1957, IV (S–Z): 1958, coord.: Dimitrie Macrea, Emil Petrovici, [București], Editura Academiei Republicii Populare Române.
- Scriban 1939 = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme), Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- Șăineanu 1929 = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, a șasea edițiune revăzută și adăugită, Ortografia Academiei Române, [Craiova], Editura Scrisul Românesc.

- Vasilescu 2022 = Mircea Vasilescu, *Dexonline, ATILF și tezaurul pierdut. Cum nimerim cu digitalizarea în gard*, <https://mirceavasilescu.blog/2022/01/10/dexonline-ro-atilf-si-tezaurul-pierdut-cum-nimerim-cu-digitalizarea-in-gard/>.
- Wysocki 2015 = Robert K. Wysocki, *Effective Project Management: Traditional, Agile, Extreme*, ediția a V-a, Wiley, p. 341–352.

**DEXONLINE'S SUCCESS, COOPERATION SUCCESS
SUBLIMINAL MESSAGE DECRYPTED *A PRIORI*:
DEXONLINE IS NOT THE ACADEMY'S COMPETITOR**

ABSTRACT

For over two decades, *dexonline* has been the undisputed leader of Romanian lexicography online tools, having more than 300 million searches in 2024 alone. It has become an indispensable tool for a vast audience, from students and writers to philologists and even academic researchers. Remarkably, this entire endeavour is sustained by volunteers, operating without any external funding. Despite this success, some in the academic community perceive *dexonline* as a competitor or feel it oversteps its mandate. This presentation analyses the factors behind *dexonline*'s success, both synchronically and diachronically, while addressing the criticisms and mistrust from academic circles. We also want to debunk myths about supposed rivalry with the Academy and show that collaboration is actually beneficial for the general public. The project's achievements are founded on core principles: collaboration, interdisciplinarity, excellence, open data, critical thinking, and community service. Success stems from meeting both personal and public needs. Embracing constructive criticism is essential to our growth, and we view our own shortcomings and failed attempts at institutional collaboration not as defeats, but as valuable learning experiences for all.

Keywords: *dexonline, success, cooperation, digital dictionaries, collaborative lexicography.*

CUVINTE ȘI COD: LEXICOGRAFIA REINVENTATĂ DIGITAL

MARIUS-RADU CLIM*

1. Preliminarii

Dicționarele academice începute în secolul al XIX-lea reprezintă adevărate monumente culturale, cuprinzând tezaurul lexical al limbilor respective, dar și o descriere sistematică și destul de cuprinzătoare a întregului vocabular al unei limbi, pe baza observării empirice a utilizării autentice a limbii, în toate stilurile funcționale. Deși astfel de proiecte ambițioase sunt în mare parte realizate deja în majoritatea culturilor europene, rolul dicționarelor academice rămâne fundamental pentru istoria lexicală a unui popor, ele fiind parte din patrimoniul său cultural.

Motivul pentru care există dicționarele este implicit legat de comunicarea interumană. Ele sunt folosite pentru înțelegerea textelor, pentru a redacta un text corect gramatical, pentru a traduce un text, pentru cercetarea unor fenomene lingvistice, pentru înțelegerea variațiilor lexicale în evoluția istorică a limbii sau în creațiile literare, dar mai puțin în comunicarea spontană. Lucrările lexicografice au apărut inițial ca dicționare bilingve care facilitau înțelegerea de texte din alte limbi. Indiferent de scopul utilizatorului, dicționarele au fost de-a lungul secolelor un instrument normativ, necesar, care respectă anumite rigori, convenții, pentru a veni în ajutorul utilizatorilor. Însă, realizarea dicționarelor a constituit întotdeauna o activitate consumatoare de timp și de energie. Proiectele lexicografice majore, precum tezaurele sau dicționarele academice, au necesitat echipe mari de lucru, cât și zeci de ani pentru finalizare. De exemplu, prima ediție a *Oxford English Dictionary* a necesitat 70 de ani (între 1857–1928) sau *Das Deutsche Wörterbuch* realizat în 120 de ani, între 1838 și 1961. De asemenea, pentru publicarea dicționarului-tezaur românesc, *Dicționarul limbii române*, a fost necesar aproape un secol, între anii 1913–1948 și 1965–2010.

În plus, forma de organizare a dicționarelor a fost și ea criticată tocmai din cauza rigidității ei și a faptului că nu reflectă limbajul în situațiile de comunicare. Această structură a dicționarelor a avut ca rol tocmai facilitarea accesului oricărui utilizator la informațiile lexicografice (cum ar fi informații gramaticale, etimologice, de pronunție, citate, variante etc.). Unul dintre criticii acestei structuri a fost și lingvistul Dwight Le Merton Bolinger,

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

profesor de limbi romanice la Universitatea Harvard, care, într-un articol publicat în 1985, susținea următoarele:

Lexicography is an unnatural occupation. It consists in tearing words from their mother context and setting them in rows – carrots and onions and beetroot and salsify next to one another – with roots shorn like those of celery to make them fit side by side, in an order determined not by nature but by some obscure Phoenician sailors who traded with Greeks in the long ago. Half of the lexicographer's labor is spent repairing this damage to an infinitude of natural connections that every word in any language contracts with every other word, in a complex neural web knit densely at the center but ever more diffusely as it spreads outward. A bit of context, a synonym, a grammatical category, an etymology for remembrance's sake, and a cross-reference or two – these are the additives that accomplish the repair (Bolinger 1985: 69).

Trecerea în mediul digital a eliminat, în primul rând, constrângerile de spațiu ale dicționarilor tipărite, nemaexistând limitări pentru stocarea informațiilor legate de cuvinte. În al doilea rând, mediul digital a permis ca dicționarele să nu mai fie dependente nici măcar de ordinea alfabetică în organizarea articolelor lexicografice. Opțiunile de căutare permit interogarea atât prin scrierea cuvântului dorit, cât și prin dictarea sau realizarea unei poze, ordinea alfabetică devenind nerelevantă. De asemenea, căutarea nu se limitează doar la un cuvânt, ci pot fi găsite inclusiv expresii sau chiar unități frazeologice. Și, nu în ultimul rând, accesul la un corpus mare de texte permite ca intrările să poată fi exemplificate cu cât mai multe citate din stiluri diferite ale limbii. În ciuda acestor schimbări, nu toate limbile europene au o dezvoltare digitală în domeniul lexicografiei. Lexicografia are un rol încă de neînlocuit în proiectele care depind de resurse nedigitalizate, și anume lexicografia istorică și cea diacronică, incluzând aici și realizarea de lucrări fundamentale pentru culturile europene, cum ar fi tezaurele academice. De aceea, prin acest articol ne propunem să evidențiem pe scurt noi modele de automatizare a redactării dicționarilor, limitele actuale ale acestora, precum și modalități de îmbunătățire pentru a eficientiza activitatea lexicografică.

2. Modelul COBUILD

Încercările de a automatiza lucrul la realizarea de dicționare, având ca efect reducerea timpului și economia de resurse, sunt mai mult decât binevenite. Merită evidențiat aici un proiect de pionierat în domeniul lexicografiei, intitulat COBUILD, inițiat la Universitatea din Birmingham, în 1980. COBUILD este acronim pentru *Collins Birmingham University International Language Database* și reprezintă un proiect finanțat de editura Collins împreună cu Universitatea Birmingham, coordonat, la început, de profesorul John Sinclair. Cea mai importantă realizare a acestui proiect o reprezintă crearea unui corpus adnotat de texte contemporane în limba engleză și redactarea dicționarului monolingv pentru elevi *Collins COBUILD English Language Dictionary*, bazat pe studiul corpusului COBUILD și publicat pentru prima dată în 1987. Inovațiile aduse de acest proiect s-au dovedit definitorii

în evoluția lexicografiei spre domeniul digital. În primul rând, realizarea dicționarului s-a bazat pe un corpus de texte digitale care a constituit modelul de semnificație și utilizare a cuvintelor, fiind primul dicționar care a avut o astfel de bibliografie (Lew 2023: 2). În al doilea rând, a adus o nouă viziune asupra limbii, tratând sensul și structura în mod unitar, nefăcând o delimitare, după modelul tradițional de până atunci, între lexic și gramatică. Acest lucru a însemnat o nouă viziune și asupra sensurilor articolelor de dicționar, bazată pe asocierea sensului cu frecvența și cu modele specifice de utilizare. În al treilea rând, ca o consecință a acestei viziuni, multe intrări au fost definite în dicționarul COBUILD după un format nou, numit *Full-Sentence Definition*, care presupune două părți ale definiției: o definiție explicativă și una prin parafrază. Această nouă abordare a fost determinată de publicul țintă al dicționarului, și anume elevii, și s-a bazat într-o mare măsură pe un format care să ilustreze termenii definiți în realitățile de comunicare, iar definițiile să fie date într-un mod mai puțin rigid, ca și cum profesorii ar explica elevilor semnificația cuvintelor. De asemenea, citatele oferite nu erau inventate de redactori pentru a ilustra sensul sau utilizarea cuvintelor, ci erau excerptate din corpus, fiind exemple autentice de limbă folosite de vorbitori nativi. În cazul în care au existat referințe neclare la context, nume proprii sau cuvinte rare, citatele au fost modificate pentru a nu crea confuzie, mai ales pentru cursanții de limbi străine.

3. Reinventarea lexicografiei

3.1. După modelul proiectului COBUILD, Robert Lew a încercat generarea de exemple pentru articolele de dicționar folosind ChatGPT¹ Plus (*ibid.*: 5). În urma acestui demers cercetătorul englez a observat că nu există diferențe notabile între exemplele generate cu inteligența artificială și cele generate de experții lexicografi. E adevărat că pentru aceste rezultate au fost necesare îmbunătățiri permanente ale setului de instrucțiuni transmise sistemului. Prin aceste ajustări, prin expertiza experților, sistemul, în accepția lui Lew, pare capabil să genereze exemple de propoziții care sunt clare și sună autentic, imitând comunicarea umană.

Preocuparea de a cere unui sistem informatic să redacteze intrări de dicționar au avut-o și cercetătorii Miloš Jakubiček și Michael Rundell care au încercat, cu ajutorul ChatGPT, folosind o bază mare de date lexicale și toate instrumentele lexicografice digitale realizate până acum, să genereze un mic dicționar englezesc având 99 de intrări generate complet automat (Jakubiček, Rundell 2023: 518). Cei doi au urmărit performanța sistemului în ceea ce privește următoarele elemente: dezambiguizarea semantică a cuvintelor, definițiile, informațiile gramaticale, elementele lexicale marginale (cum ar fi cuvinte formale, arhaice sau ofensatoare) și propozițiile folosite ca exemple de utilizare. În fiecare caz, au fost

¹ GPT este acronym pentru *Generative Pre-trained Transformer*, un tip de rețea neuronală care este antrenată pe un corpus mare neanalizat (adică text simplu), producând un model lingvistic, adică o distribuție probabilistică a cuvintelor având în vedere cuvintele anterioare. Un astfel de model face posibilă realizarea a ceea ce formal se numește decodare sau inferență și, în termeni practici, generează cea mai probabilă secvență de cuvinte având în vedere un indiciu.

comparate rezultatele ChatGPT cu intrările echivalente din două dicționare de referință: *Oxford Dictionary of English* (ODE), care este în prezent sursa implicită pentru o căutare Google de tipul „definește X”; și *Macmillan English Dictionary* (MED). Provocările legate de sensurile cuvintelor și de organizarea semantică a intrărilor într-un dicționar sunt bine cunoscute. Stabilirea unui set de sensuri pentru un cuvânt dat este considerată, în general, cea mai dificilă sarcină din lexicografie, nu în ultimul rând pentru că sensul este atât de determinat contextual. Sensurile numerotate ale unui articol de dicționar sunt în realitate o construcție lexicografică și, în multe cazuri, nu există două dicționare care să prezinte același inventar de sensuri pentru un cuvânt polisemantic. Cu toate acestea, în cadrul acestei paradigme convenționale, putem verifica dacă analiza sensurilor unui cuvânt într-un anumit dicționar este o reflectare corectă – și practic utilă – a modului în care cuvântul este utilizat în situații de comunicare reale. Cei doi cercetători au observat că ChatGPT nu are performanțe bune în acest domeniu, deși gradul de dificultate nu a fost unul ridicat. În plus, eșantionul propus de cei doi nu a inclus niciun cuvânt de mare complexitate (cum ar fi cuvintele cu șase sau mai multe sensuri într-un dicționar tradițional), astfel încât putem presupune că sistemul, în varianta actuală, nu poate oferi soluții lexicografice pentru cuvintele polisemantice.

În ce privește definirea cuvintelor, ChatGPT reușește să ofere răspunsuri potrivite, într-o formă accesibilă, comparabilă cu cea din dicționarele tradiționale. Dar, în ce privește informațiile gramaticale au existat erori ale sistemului în a identifica corect termenii interogați, în special în a deosebi valoarea tranzitivă sau intransitivă a unui verb. În unele cazuri, adverbele au fost identificate drept prepoziții, ceea ce a generat atât erori de răspuns din partea sistemului, cât și soluții eronate oferite utilizatorului. Referindu-se la exemplele de utilizare a termenilor analizați, cei doi cercetători au observat faptul că sistemul ChatGPT are o problemă evidentă și persistentă în modul în care generează contexte de comunicare. Exemplele din ChatGPT sunt, în cea mai mare parte, neconvingătoare, iar atunci când există un set de exemple, acestea prezintă prea puțină diversitate în ceea ce privește structurile și chiar subiectul, observându-se o paradigmă uneori supărătoare, de tipul pronume de persoana a III-a, urmat de verb la trecut. Dicționarele tradiționale urmăresc toate contextele de comunicare și expun utilizatorul la o varietate de stiluri și modele de utilizare a cuvintelor.

În ciuda acestor inadvertențe, cei doi cercetători scot în evidență și câteva argumente pentru folosirea ChatGPT în activitatea lexicografică, subliniind faptul că sistemul este capabil să se îmbunătățească prin sugestiile și indicațiile oferite, este mai rapid și are deja integrate funcții de traducere automată și, nu în ultimul rând, este ușor de utilizat.

Totuși limitările sistemului nu pot fi trecute cu vederea, de aceea Miloš Jakubiček și Michael Rundell, preluând o remarcă făcută de Adam Kilgarriff, din 2007 („Googleology is a bad science. And GPTology too.”), insistă pe faptul că folosirea exclusivă a ChatGPT nu este în niciun caz o soluție pentru realizarea de dicționare, din cel puțin 3 motive (Jakubiček, Rundell 2023: 530), și anume:

a) în primul rând, sistemul ChatGPT utilizează surse de date necunoscute, cu răspunsuri nedeterminate, cu stabilitate și reproductibilitate foarte limitate. Utilizarea sa ca sistem de căutare cu scop general într-un context științific suferă în mod inevitabil de toate problemele pe care le are o abordare bazată pe căutarea Google;

b) ChatGPT nu are încă acces la toate dicționarele unei limbi și nici nu poate distinge între lucrări lexicografice de referință și alte lexicoane, de aceea, de multe ori modelul ales de sistem nu este cel mai potrivit pentru utilizator. În plus, este necesar ca datele de limbă să fie prelucrate lexicografic, adică să ofere informații despre sensuri, forme, frecvență etc., tocmai pentru a fi identificate corect de către sistemul analitic;

c) Generarea de dicționare utilizând exclusiv instrumente precum GPT implică abandonarea rolului actual al lexicografului de a examina și verifica dovezile sugerate de un sistem analitic. Majoritatea instrumentelor de prelucrare a limbajului pentru lexicografie interoghează un corpus, efectuează o analiză (adesea foarte complexă), dar se raportează la dovezile din corpus sub formă de linii de concordanță, astfel încât lexicograful să poată determina dacă rezultatele automate corespund cu ceea ce se află în corpus (și să verifice conținutul corpusului, metadatele, adnotarea etc.). În aceste sisteme, precum GPT, factorul uman este eliminat din procesul de generare a datelor, iar lexicografii nu pot verifica cum a folosit sistemul datele. De asemenea, generarea de exemple ar trebui să reflecte ceea ce datele ne arată a fi contextele și modelele în care un cuvânt apare cel mai des: exemplele nu ar trebui inventate, ci ar trebui să fie găsite în corpus (și scurtate sau ușor modificate, dacă este necesar). Exemplele generate de ChatGPT nu pot fi găsite nicăieri și nici nu avem o siguranță că ele au fost produse vreodată de un scriitor sau de vreun vorbitor uman sau că reprezintă modelul potrivit pentru definiția aleasă.

3.2. Pentru a înțelege oportunitățile și limitările unui astfel de sistem, am încercat antrenarea lui pentru definirea unui cuvânt rar din limba română – *cab* ca unitate de măsură. De aceea, am atașat niște capturi de ecran care să evidențieze modul de lucru și de interpretare din partea ChatGPT (versiunea GPT-4) a informațiilor la care are acces.

Read aloud

Ce înseamnă cab, unitate de măsură?

„Cab” nu este o unitate de măsură standard cunoscută în sistemele internaționale de măsurare. Totuși, ar putea fi o abreviere sau un termen specific unui domeniu anume. Ai un context anume în care ai întâlnit acest termen? Astfel, te pot ajuta să-l interpretezi corect. 🤖

cab este o unitate de măsură evreiască, veche

Ai dreptate! „Cab” este o unitate de măsură tradițională evreiască, folosită în antichitate, în special în perioada Bibliei. Aceasta era folosită pentru măsurarea volumului și era echivalentă cu aproximativ un sfert dintr-o „seah” (altă unitate de măsură evreiască veche).

Un cab era folosit pentru măsurarea cerealelor, lichidelor și altor produse, iar în unele surse, se estimează că un cab ar fi echivalent cu aproximativ 0,6 litri (sau 600 ml).

Această unitate nu este utilizată în prezent, dar apare în texte istorice și biblice.

La o primă analiză, sistemul a identificat termenul ca fiind o abreviere, deși i s-a sugerat deja domeniul de utilizare. La a doua încercare, prin rafinarea informației oferite, ChatGPT a putut găsi date despre termenul *cab* drept unitate de măsură. Din datele extrase de sistem, el a concluzionat că valoarea cabului este puțin peste jumătate de litru, ceea ce era diferit față de informațiile pe care le avea lexicograful. De aceea, am cerut ChatGPT să îmi ofere sursele bibliografice care susțin valoarea de aproximativ doi litri pentru un cab, așa cum fusese excerptată informația din dicționarele de referință aflate în bibliografia DLR. În urma propriei analize, realizată de sistem a reieșit că majoritatea dicționarelor academice susțin valoarea sugerată de lexicograf. Acest lucru sugerează că sistemul ChatGPT are capacitatea de a oferi răspunsuri din ce în ce mai adaptate cerințelor utilizatorului, prin rafinări permanente:

 Surse care indică o valoare mai apropiată de 2 litri:

1. Herbert Danby – în traducerea și comentariile sale la *Mishna*, unele interpretări indirecte pot sugera un **cab mai mare** (nu dă direct 2L, dar din raporturi reiese posibil).
2. Victor Tcherikover și alți istorici ai perioadei greco-romane din Israel menționează că:
„În funcție de zona geografică și perioada istorică, un cab ar fi putut avea între 1,2 și 2 litri.”
3. *Archaeological Study Bible* (Zondervan, 2005):
„Some scholars suggest a cab could be as much as 2 liters, depending on how one interprets the size of a log or seah.”
4. *Manuale de arheologie biblică* – cum ar fi cele ale Israel Finkelstein sau Amihai Mazar – uneori sugerează o variație mai largă pentru unități ca log, cab, hin etc.

 Calcul indirect:

Dacă ieși 1 seah = 13.2 litri (așa cum sugerează unii cercetători), atunci:

- 1 seah = 6 cabs → 1 cab = $13.2 / 6 = 2.2$ litri

 Concluzie:

Da, există surse și argumente care susțin că 1 cab ar putea fi ≈ 2 litri, deși cele mai comune estimări moderne sunt între 1,2 și 1,5 litri. Valoarea mai mare (2L) este acceptată în unele cercuri academice, în special când se bazează pe proporții mai mari pentru unități ca seah sau hin.

Am cerut apoi sistemului să redacteze o definiție, asemenea unui lexicograf, pentru termenul analizat. ChatGPT a menționat faptul că a realizat o definiție după modelul DEX pe care l-a avut disponibil online. Și aceasta, deși termenul *cab* ca unitate de măsură nu este definit în DEX.

cab s. n.

(învechit, rar) Unitate de măsură pentru volum folosită în vechiul sistem evreiesc, egală cu aproximativ 1,2–2 litri; era utilizată în special pentru produse alimentare, cum ar fi cerealele sau lichidele.

– Din ebr. *kab*.

Prin acest demers, sistemul a putut adapta o definiție preluată din texte din mai multe limbi, la un dicționar explicativ românesc, învățând modul de organizare a informațiilor lexicografice. După această definiție, sistemul a oferit el alternative pentru lexicograf,

formulând definiții după alte tipuri de dicționare specializate, cum ar fi un dicționar biblic, istoric sau teologic, preluând modele din lucrările lexicografice internaționale.

Pentru a testa capacitatea sistemului ChatGPT de a genera fraze, i-am cerut formularea unui enunț în care să fie folosit *cab* drept unitate de măsură:

Îmi poți genera o frază în care să folosești cuvântul „cab” cu sensul de unitate de măsură?

Desigur! Iată o frază corectă contextual și istoric:

„Pentru ofranda de făină adusă la templu, fiecare familie trebuia să aducă o cantitate de un cab de grâu curat.”

Vrei și o variantă într-un context modernizat sau explicativ?

o variantă cu formulare biblică?

Desigur! Iată o variantă cu un stil de redactare inspirat din limbajul biblic:

„Și a măsurat un cab de floare de făină, curată și fără prihană, precum era rânduit după legea Domnului, și a adus-o înaintea preoților spre jertfă.”

Dorești și o versiune care să includă un citat stilizat sau o referință fictivă la un verset?

Dă-mi și o referință fictivă

Desigur! Iată fraza completă cu o referință fictivă în stil biblic:

„Și a luat un cab de untdelemn curat, stors din măslinile cele dintâi, și l-a turnat în vasul sfânt, după rânduiala dată în cartea Leviticului (Leviticul 9:14f).”

♦ Notă: Versetul „Leviticul 9:14f” este fictiv, dar formulat în stil autentic pentru a păstra atmosfera unui text sacru sau liturgic.

Vrei și alte exemple din alte „cărți fictive” sau o formulare stil Talmud?

După cum se poate observa, citate nu sunt excerptate din texte online sau site-uri, ci sunt inventate pur și simplu. Din această cauză, sistemul a inventat fraze care nu conțin adevăruri, ci ficțiuni. De exemplu, la Templul evreiesc se aduceau animale ca jertfă, însoțite de un dar de mâncare, și anume turte. Dar nu se aduceau ofrande de făină, ci făina era frământată cu untdelemn și coaptă. De asemenea, chiar dacă pare o metaforă interesantă, nu putem spune despre făină că era „fără prihană”, acesta fiind un atribut prin care pot fi caracterizați doar Dumnezeu și, în anumite cazuri, ființa umană. De aceea, nici cea de-a doua frază nu poate fi considerată potrivită. La ultima frază sistemul a întrebat dacă utilizatorul dorește un citat stilizat sau o referință fictivă, ceea ce a fost o propunere puțin șocantă pentru un lexicograf. Încercând să înțeleg până unde merge, am rămas uimit cu câtă larghețe mi s-a oferit o frază în care, pe lângă informațiile false extrase din cartea *Levitic*, am primit și o referință fictivă, argumentată de sistem ca fiind un mijloc de a păstra „atmosfera unui text sacru sau liturgic”. Am insistat asupra unei fraze dintr-un text autentic în care să apară termenul discutat, dar sistemul a preferat să realizeze el una nouă, susținând că a fost formulată în stil biblic și că reflectă utilizarea tradițională a acestei unități de măsură în contextul ritualurilor descrise în textele sacre evreiești. Totuși, la o simplă căutare această

unitate de măsură nu este deloc folosită în textele care descriu activitatea la Templu sau lucrările preoților. Insistând ca sistemul să îmi ofere un citat cu pagină, sistemul a găsit ceea ce trebuia să-mi ofere de la început:

Îmi poți da și sursa, cu pagina?

Desigur! Iată un citat din Biblie în care apare cuvântul „cab” cu sensul de unitate de măsură:

„În timpul asediului, un sfert de cab de găinaț de porumbel se vindea cu cinci sicli de argint.”

dictionarbiblic.blogspot.com

Însă a preferat să îmi ofere adresa unui site, decât să citeze direct din textul biblic.

Dacă ar fi să comparăm ceea ce am reușit să realizăm cu ChatGPT și cum arată intrarea pentru termenul *cab* în dicționarul-tezaur, diferențele sunt foarte mari ceea ce dovedește faptul că mai este mult de lucru până când un sistem ca acesta va putea înlocui total munca lexicografilor, cel puțin pentru limba română:

CAB¹ s. m.

Ebraism Unitate de măsură pentru capacitate (egală cu aproximativ doi litri), la vechii evrei, folosită inițial pentru determinarea volumului materiilor solide, iar în perioada talmudică și pentru lichide; vas care are capacitatea de un cab. V. c a u ș, p i n t â.

<1665–1685> *Biblia* <1665–1685>, VIII, 149: S-au făcut capul de măgar 50 de sicli de argint și a patra parte de **cavă** [sic!] a găinațului de porumbel, 50 [sic!] sicile de argint.

1688 *Biblia* (1688), 270: Să făcu foamete mare în Samaria. Și iată, șădea prejur ea, până unde au ajuns capul de măgar de 50 de sicile de argint și a patra parte de **cav** de găinaț de porumbel, 5 sicile de argint.

<1760–1761> *Biblia* <1760–1761>, II, 498: Până într-atâta s-au conăcit, până când să vindea un cap de asin cu optzeci de arginți și a patra parte de **cavi** de gunoiu de porumbi cu cinci arginți.

1862 ANTONESCU, D.

1913 I. BRĂESCU, *Măsurătoarea*, 3: Sistemul lui Carol cel Mare ... nu era decât o amestecătură a sistemelor preexistente; piciorul său e piciorul arab; prăjina (de suprafață) – actus al romanilor; pinta – **cabul** evreu; livra de 12 uncii – livra arabă.

1938 *Biblia* (1938), 391: Bântuia foamete mare în Samaria. Și ei au ținut-o împresurată, încât un homer de vin costa optzeci de sicli de argint și un sfert de **cab** de făină albă costa cinci sicli de argint.

1988 *TDRG*², II, 211.

2001 *Biblia* (2001), 598: Atât de mult au ținut-o împresurată, încât o căpățână de măgar ajunsese la prețul de cincizeci de sicli de argint, iar un sfert de **cab** de găinaț de porumbel [se vindea] cu cinci sicli de argint.

2004 *Septuaginta*, 2, 558: A fost foamete mare în Samaria și, iată, au împresurat-o până ce o căpățână de asin a ajuns să prețuiască cincizeci de sicli de argint, iar un sfert de **cab** de găinaț de porumbel – cinci sicli de argint.

– Pl.: **cabi**.

– Var.: *inv.*, *rar* **cav** s. m.

– Din. ebr. **qab**, gr. **κάβο**. Cf. lat. c a b u s.

Referințe bibliografice:

<1691–1697> T. CORBEA, *Dictiones*, 80; 1905 PUȘCARIU, *Îns. Etym. Wb.*, 31; 1923 GIUGLEA, *Cuv. Rom.*, 163; 2005 în *Biblia* <1760–1761>, II, 526.

3.3. Așa cum menționau și Miloš Jakubiček și Michael Rundell, chiar dacă rezultate experimentelor cu ChatGPT au demonstrat că sistemele analitice nu pot încă înlocui

expertiza lexicografilor în realizarea de dicționare, astfel de sisteme nu pot fi ignorate. Așa cum până acum lexicografia a ținut cont de tendințele tehnologice emergente, cu scopul de a produce dicționare mai bune la un cost mai mic de timp și resurse, este necesar acum să se analizeze contribuția ChatGPT la aceste activități. Modelele GPT pot fi antrenate pe corpusuri corect adnotate pentru ca rețelele neuronale să poată învăța automat din seturi mari de date prelucrate pentru a oferi soluții personalizate lexicografilor.

Astăzi, marile dicționare englezești au înglobat sistemele de procesare a limbajului natural și de inteligență artificială pentru a oferi utilizatorilor răspunsuri cât mai potrivite, dar și cât mai cuprinzătoare despre definiții, etimologii, pronunție, exemple și contexte de utilizare. Putem menționa aici *Oxford English Dictionary Online* sau *Cambridge Dictionary Online* sau *Miriam-Webster Dictionary Online* care permit diverse facilități pentru căutări personalizate pentru a ajuta fiecare utilizator, într-un mod cât mai potrivit. Pe lângă acestea și alte programe de traducere automată, precum *Reverso* sau *WordReference*, au integrat pe platformele lor sisteme de inteligență artificială pentru a oferi traduceri cât mai adaptate contextului de comunicare.

4. În loc de concluzii

Lexicografia a contribuit la dezvoltarea corpusurilor și la crearea de sisteme de scriere de dicționare, care au eficientizat activitatea lexicografică și au eliminat multe din activitățile care necesitau mult timp din partea lexicografilor. În plus, publicarea online a eliminat limitările de dimensiune ale lucrărilor tipărite, a permis adăugarea de conținut audio-video și a introdus o multitudine de criterii de căutare în text, ca alternative la căutarea pe baza cuvintelor-titlu. Este adevărat faptul că dicționarele academice au fost inițial create pentru experți, având ca rol pentru publicul larg, mai degrabă, furnizarea de informații cât mai detaliate și constituind un punct de referință pentru alte dicționare uzuale. Dar digitizarea acestor lucrări a permis integrarea informației în diverse aplicații precum asistenți de scriere digitală, programe de învățare a limbilor străine sau instrumente de traducere asistată. Pe lângă acestea, numeroase proiecte de cercetare au contribuit la dezvoltarea și reinventarea lexicografiei. O inițiativă care a urmărit o nouă orientare în lexicografie a fost în cadrul proiectului COST ENeL *European Network on e-Lexicography* (<https://www.elexicography.eu/>), care și-a propus nu doar enunțarea de idei, ci punerea lor în practică prin diverse proiecte. Amintim aici realizarea consorțiului ELEXIS (<https://elex.is/>), care a urmărit interconectarea dicționarelor științifice, ca Linked Open Data (https://en.wikipedia.org/wiki/Linked_data), astfel încât să devină disponibile ca resurse de date deschise pentru cercetători și lexicografi. Proiectul Prêt-à-LLOD (<https://pret-a-llod.github.io/>) este și el un mijloc prin care s-a urmărit corelarea datelor și tehnologiilor lingvistice, adică Linguistic Linked Open Data (LLOD) pentru a crea date multilingve corecte și disponibile online. Pe lângă acestea a fost realizată și o rețea numită Nexus Linguarum (<https://nexuslinguarum.eu/>), tot în cadrul unui proiect COST intitulat *The European network for Web-centred linguistic data science*, încheiat în 2024, prin care s-a

urmărit construirea și consolidarea unei rețele europene pentru diverși creatori și utilizatori de date lingvistice, precum: lingviști, lexicografi, informaticieni, terminologi etc.

În ciuda acestor inițiative diverse, lexicografia academică românească nu este încă valorificată la potențialul ei maxim, în primul rând, din cauza stadiului scăzut de digitalizare, ceea ce o face să nu fie interconectată la bazele imense de date și la tehnologiile care procesează limbajul natural. Dar rolul ei rămâne fundamental în ce privește știința cuvintelor și modul cum ar trebui ele folosite. Schimbarea de paradigmă presupune și a vedea dicționarele nu ca pe lucrări lexicografice de sine stătătoare, ca până acum, ci ca lucrări interconectate într-o vastă rețea digitală, în care dicționarele servesc drept resursă de bază pentru multiple aplicații dezvoltate în diverse domenii de activitate umană. De asemenea, este necesar ca datele lexicografice să fie adaptate pentru diverse scopuri, în diferite forme, pentru a fi astfel relevante în funcție de modelul de aplicație folosit.

Lexicografia academică este datoră să continue monitorizarea tendințelor și schimbărilor importante din limbă, dar nu doar a celor extrase din bibliografii sau corpusuri bine delimitate și selectate cu atenție ca să reprezinte utilizarea generală a limbii. Ci este nevoie ca lexicografia să se raporteze la o bază empirică în continuă schimbare și creștere exponențială. Totuși cantitatea de date lingvistice disponibile devine aproape imposibil de prelucrat în cadrul fluxurilor de lucru tradiționale. De exemplu, pentru termenul „ca” în corpusul actual al *Dicționarului limbii române* au fost găsite, în luna mai 2025, mai mult de 4 355 900 de ocurențe. De aceea, mijloacele de automatizare a prelucrării datelor lingvistice, de sistematizare și de analiză a lor care există în prezent sau care vor fi dezvoltate în viitor trebuie adoptate și adaptate pentru a oferi lexicografilor un material util pentru redactare. Dacă până acum un rol fundamental al oricărei academii a fost realizarea unui dicționar-tezaur național, astăzi cercetarea academică cuprinde și alte activități complexe precum compilarea de resurse lingvistice, crearea de corpusuri de texte, baze de date adnotate sau instrumente de prelucrare a limbii, cu scopul nu doar de a înregistra istoric o realitate lexicală, ci de a oferi resurse practice, corecte științifice și cât mai cuprinzătoare, celor interesați. Așadar, este necesară crearea unei infrastructuri de date lexicale prelucrate, ce ar putea fi folosite pentru diferite scopuri și în diferite moduri.

BIBLIOGRAFIE

- Bolinger 1985 = Dwight Le Merton Bolinger, *Defining the Indefinable*, in Robert Ilson (ed.), *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*, ELT Documents 120, Oxford, Pergamon Press, 1985, 69–73. Reprinted in Thierry Fontenelle (ed.), *Practical Lexicography: A Reader*, Oxford, Oxford University Press, 2008.
- Jakubiček, Rundell 2023 = Miloš Jakubiček, Michael Rundell, *The end of lexicography? Can ChatGPT outperform current tools for post-editing lexicography?* in Medve, M. & Měchura, M. & Tiberius, C. & Kosem, I. & Kallas, J. & Jakubiček, M. & Krek, S. (eds.) (2023). *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): Invisible Lexicography. Proceedings of the eLex 2023 conference*, Brno, 27–29 June 2023, Brno, Lexical Computing, p. 518–533.

Lew 2023 = Robert Lew, *ChatGPT as a COBUILD lexicographer*, in „Humanities and Social Sciences Communication”, nr. 10, <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02119-6>.

WORDS AND CODE: LEXICOGRAPHY REINVENTED WITH DIGITAL TECHNOLOGY

ABSTRACT

Nineteenth-century academic dictionaries are veritable cultural monuments, offering not only a collection of words, but also a scientific description of language based on actual usage. Although such projects are rare today, they remain fundamental landmarks for understanding and preserving linguistic heritage. Dictionaries support communication by defining words, facilitating translation and correct writing, functioning as normative tools, built according to rigorous conventions. The creation of these works is complex and time-consuming. The *Oxford English Dictionary* took over 70 years to complete, and the *Romanian Language Thesaurus* took almost a century to develop. Sometimes criticised for their rigidity, these dictionaries are nevertheless organised in such a way as to provide clear information on meanings, grammar, etymology and stylistic usage. The transition to the digital environment has removed physical limitations and enabled quick searches, access to expressions and examples from various corpora, and the integration of multimedia content.

However, the digitisation of lexicography is uneven across Europe. Academic thesauruses remain indispensable for in-depth language description and cannot be completely replaced by automated solutions. One relevant project is COBUILD (1980), which used authentic corpora to define meanings and provide examples, becoming a model in pedagogical lexicography. Recent research has tested the ability of AI, particularly ChatGPT, to generate lexicographical content. The results were promising for definitions but poor for generating realistic examples, grammatical classification and organising meanings. Although AI offers speed and flexibility, there are risks: the lack of transparent sources, the instability of responses, and the elimination of human control affect the quality and reliability of information. However, the integration of artificial intelligence into lexicographical projects is inevitable. Major publishers and online applications are already using NLP and AI technologies to offer advanced features: customised definitions, contextual examples, pronunciations and automatic translations.

European initiatives such as ELEXIS and ENeL promote collaboration between linguists, computer scientists and developers to create open, interconnected lexical resources tailored to modern needs. Even if academic lexicography is not yet being exploited to its full potential, its future depends on a balance between human expertise and technological innovation. Thus, reinventing dictionaries becomes not only possible, but necessary.

Keywords: *lexicography, academic dictionaries, ChatGPT, digital technology, annotated databases, multilingual corpus, NLP.*

LINGVISTICA POLITICĂ A DEZVOLTĂRII. ECOSISTEMUL DE CUNOAȘTERE, CA SISTEM LINGVISTIC

CODRIN DINU VASILIU*

Argument

De obicei, pentru drumurile cu avionul, iau cu mine aceeași carte. Aproape de fiecare dată, mă însoțesc cu un volum provocator. Reiau deseori aceleași cărți și gestul este provocator în sensul că mă stimulează să revin la în mod obsesiv, din nou și din nou, ani la rând, la textele recitite, ca și cum întotdeauna ar fi prima dată. Situația este interesantă și încărcată de o simbolistică aparte. O carte mă provoacă, mă îmbie și mă atrage să o deschid și să mă pierd, apoi, în ea pentru totdeauna. Ca în cazul unui Ulise al lecturii, un obiect textual mă îmi provoacă dorința de a rătăci la nesfârșit și de a nu încheia niciodată această carte.

De data aceasta, este vorba despre *Romanul scriiturii*, o crestomație în limba română, cu fragmente din textele lui Roland Barthes (1987). Nu este un volum despre care aș putea spune că are o apariție meteorică. Dar nu pot spune despre el nici că a făcut carieră sau că a marcat în mod fundamental economia generală a lecturii. Poate doar faptul că apare într-un sistem comunist în care cartea și lectura erau obiecte ale plăcerii mă poate trimite la ideea de volum eveniment.

Cartea este una care ar putea fi ușor trecută cu vederea, în comparație cu alte texte care au făcut carieră în cultura română. Cum ar fi *Plăcerea textului* (Barthes 2006), sau *Mitologii* (Barthes 1997). Dar, în toată reținerea și timiditatea ei, la pagina 134 din această carte, dau din nou peste unul dintre gândurile lui Roland Barthes care m-au făcut să revin mereu la acest text: „nimic nu este mai important pentru o societate decât clasificarea limbajelor sale”. O astfel de argumentație sună aproape ca o concluzie definitivă. Ca o decizie cu efecte incalculabile.

Sunt mereu interesat de această secvență. Și cred că, la un moment dat, chiar fără să vreau, am integrat-o în modurile mele de gândire. De la o vreme, face parte din genetica mea hermeneutică. Dincolo de semnificația specifică pe care și-a câștigat-o în economia sistemelor mele de interpretare, îmi dau seama că vorba lui Barthes nu mă captează ca o provocare teoretică. Nu efectul metodologic sau cel epistemologic sunt cele care îmi rețin

* Academia Română, Filiala Iași, bd. Carol I, nr. 8/Still3 – Systems Thinking Innovation Living Lab, Sistemul Cesar.

interesul. Deși mi se pare că strategia textuală a lui Roland Barthes are aici și o organizare teoretică.

Dincolo de toate aceste aspecte, mă interesează vorba lui Roland Barthes, mai ales pentru faptul că ea se constituie ca o topografie. Ea stabilește o zonă de confluență pentru o serie de chestiuni pe care le-aș vedea împreună doar dacă mi-aș îngădui o atenție în plus. Dacă aș fi cu adevărat la plusul de semnificație pe care îl generează punerea lor laolaltă.

Iar această excentricitate a textului de mai sus mă face să mă gândesc tocmai la justificarea faptului că limbajele intră în rețele și relații, iar aceste interacțiuni reprezintă tocmai fenomenele care dau efectele valorice dintr-un sistem. Pornind de aici, cred că aș putea înțelege un sistem și pornind de la țesătura limbajelor acestuia.

Desigur, un astfel de gând nu este unul nou. Într-o formă sau alta, el a fost pus la lucru și de alți autori sau autoare. Îmi place mereu să mă gândesc, de exemplu, la acțiunea de cercetare pe care au făcut-o Isabelle Tamba și Gabriela Haja pe marginea sistemului de semnificare pe care îl generează denumirile de produse alimentare locale, așa cum apar ele pe platforma *Gust de Iași*.

Rețelele și actele de semnificare fac parte, printre altele, din chiar conceptul și dinamica limbajelor ca atare. Dar nu aceasta este ocazia speculativă care deschide chestiunile acestui exercițiu. Sensul acestei idei pare să fie câștigat, odată pentru totdeauna, de conceptul limbajului și nu cred că sunt de făcut completări în această direcție, dincolo de ordinul descriptiv al chestiunii ca atare. Interesul îmi este atras mai curând de un efect secundar dat de vorba lui Roland Barthes. Astfel, mă întreb într-un mod cât se poate de serios: cum pot înțelege că tot ce are mai important o societate ajunge să fie translat în jocurile ei de limbaj? Cum putem înțelege faptul că ceea ce este decisiv într-un sistem social ajunge să se joace la nivelul limbajelor sale?

Relativismul circular și relativismul sistemic

Astfel, tot ceea ce ni se părea mai important pentru un sistem social ajunge în plan secund. Lucrurile, evenimentele și ideile cărora le oferim un grad ridicat de importanță devin efecte ale jocurilor de limbaj, la limita retorică a unui mod de reprezentare. În acest sens, aș numi prin ideea de limită retorică a paradigmei unei societăți faptul că, în interiorul sistemului de referință, cunoașterea, realitatea, valorile sunt fundamentale doar în măsura în care sunt produse, structurate, transmise și consolidate prin jocurile decisive de limbaj. Totul se întâmplă sau ajunge să se întâmple la nivelul discursurilor, al limbajelor și al jocurilor de limbaje.

În acest context, lucrul cel mai important ține de ideea de relativism. Un limbaj, oricât de structurat și de bine format ar fi, nu se angajează la nivelul expresiei și reprezentării decât prin relativizare. Dar avem de-a face cu două tipuri de relativizare, din punct de vedere cognitiv și epistemologic. Un relativism liniar, care se va dovedi circular, și unul sistemic. Primul este specific sistemelor închise, automate sau autarhice. Cel de-al doilea este specific sistemelor deschise.

Astfel, primul lucru pe care îl pot spune despre relativismul circular este acela că el se exprimă ca relativism ideologic închis. Mai mult decât atât, relativismul circular se constituie și se autolegitimează tocmai la această limită retorică paradigmatică. Tot ceea ce se consolidează la nivel paradigmatic apare pe linia unui proces retoric de relativizare ideologică. Autolegitimarea în sine este un efect al unui exercițiu de relativizare ideologică, atât timp cât pune în joc procese și efecte de autoreferențiere. Mecanismul de administrare hermeneutică a acestor fenomene de relativism paradigmatic se poate constitui prin relația dintre ideea de relevanță și conceptul de relevanță. O ideologie, prin faptul că reprezintă o entitate care se autogenerează în mod paradigmatic, este deja un sistem organic.

Aici este locul în care relativismul paradigmei unui sistem se dizolvă și se estompează în caracterul organic al acesteia. Pe linia unor comportamente hermeneutice cultivate de cultura de care aparținem, considerăm că o idee nu mai este efectul unui proces de relativizare în măsura în care ajunge să se autolegitimeze, într-un mod organic, la nivelul autoreferențialității sale. Caracterul organic al unui sistem de cunoaștere reprezintă și riscul de a favoriza fenomenele paralogice, prin care dimensiunea de relativizare este considerată ca fiind, de fapt, un comportament pozitiv, de consolidare a identității sistemului. Și, pe firul acestui risc, apar sistemele închise, cum ar fi cele autarhice, teocratice, tiranice, nedemocratice.

Astfel, pe firul unui relativism circular, atunci când renunțăm la mecanismele de evaluare sau reglare a pertinentei și relevanței unui sistem de cunoaștere, ne expunem pericolului de a transforma totul într-un sistem închis, legitimat de propriile paralogisme. Pe linia acestei idei, mi se pare interesant tocmai faptul că, într-o măsură sau alta, tot ceea ce este de pierdut și de câștigat se pierde și se câștigă mai întâi la nivelul limbajului.

Există însă un loc în care putem controla din punct de vedere epistemologic relativismul unui ecosistem de cunoaștere, pentru a-l scoate din circularitatea sa ideologică. Altfel spus, putem dezvolta strategii prin care să evităm un relativism care riscă să devină unul al unei infinite autoreferențieri circulare, atunci când el se dezvoltă în lipsa mecanismelor de reglare a pertinentei și relevanței.

În acest sens, din relativismul circular, putem dezvolta strategii de explorare în baza unui relativism critic și sistemic. Pentru că, la nivel paradigmatic, nu avem cum să ieșim din relativism. Și deși nu putem ieși din relativism, avem posibilitatea de a transforma relativismul circular într-un relativism strategic exploratoriu. Astfel, complexitatea unui sistem devine chiar oportunitatea deschiderii sale. Pot opera în mod strategic, într-un câmp al relațiilor, entităților și funcțiilor complexe, atât timp cât mă poziționez strategic în orizontul relativismului prin care se constituie modurile mele de gândire. Complexitatea raporturilor, relațiilor, evenimentelor, structurilor și entităților poate trimite la o angajare relativistă strategică, înțelegând prin comportamentul relativist un mod de angajare și adaptare dinamică la nivelul cunoașterii unei situații.

Astfel, atât timp cât activez funcția dinamică a relativismului și o controlez critic, complexitatea unui sistem devine chiar sensul constituirii și evoluției sale. Un sistem închis,

definit de un relativism liniar, circular, poate fi transformat într-un sistem deschis atât timp cât comportamentul relativist este asumat ca mod de adaptare dinamică a cunoașterii în timp real, într-un context situațional dat.

Aici apar două importante deschideri în teoriile gândirii sistemelor. Este vorba, în primul rând, despre ideea de creștere organică a cunoașterii în sistem deschis. Și despre ideea de epistemologie locală adaptativă.

Primul concept, cel al creșterii organice a cunoașterii, este foarte important, cel puțin din perspectiva faptului că o cunoaștere ajunge să se dezvolte organic în orizontul producției sale discursive. Jocurile de limbaj nu dispar niciodată ca jocuri și ele exprimă, în mod dinamic, faptul că o cunoaștere crește mereu către și în discursul său.

Al doilea concept este important pentru tema acestui exercițiu speculativ, tot din perspectiva faptului că dezvăluie o relație specială între cunoașteri și limbaje. Astfel, relația dintre un limbaj și o cunoaștere este una pe care o pot defini mereu ca fiind una:

- fie a unei epistemologii locale, prin care strategia hermeneutică de înțelegere și comunicare se adaptează la specificul situației;
- fie a unei narativizări contextuale, prin care strategia hermeneutică este aceea de a impune un anumit tip de înțelegere și comunicare.

Criza lingvistică a dezvoltării europene

La nivelul programelor și proiectelor europene, fie că sunt finanțate de Comisia Europeană sau de alte organisme de la nivel local, regional și național, se resimte tot mai des o criză a alinierii lingvistice, conceptuale și discursive. Această situație produce efecte importante, cel puțin datorită faptului că se manifestă la mai multe niveluri. Astfel, se înregistrează o criză lingvistică și hermeneutică în relațiile dintre actorii și agenții proiectelor și sistemelor de dezvoltare, pe de o parte, și beneficiarii direcți sau indirecti, pe de altă parte.

Cel mai simplu exemplu poate fi dat prin programul Horizon, finanțat de Comisia Europeană, cu efecte în toate țările europene și chiar la nivel global. În programul Horizon, de exemplu, babilonia limbilor, limbajelor, conceptelor și instrumentelor lingvistice este maximă. Atât pe orizontală, în relațiile dintre diferite regiuni, comunități, culturi și grupuri lingvistice europene, cât și pe verticală, de la nivelurile decizionale și de reprezentare, până la nivelurile operaționale și de execuție. Mai mult decât atât, există fracturi discursive chiar și la nivel transversal, pe circuitele complexe de producție și transfer de cunoaștere. Iar această tridimensionalitate nu epuizează setul efectelor din sistem. Pentru că, la nivelul beneficiarilor, fenomenele de mobilitate spontană, periodică sau definitivă complică lucrurile și mai mult, inducând componente culturale, identitare, de gen, rasă, generație și așa mai departe.

Există, apoi, dimensiunea culturilor lingvistice care influențează foarte mult fenomenele și procesele din ecosistemele de cunoaștere europene. Astfel, din punct de vedere general, putem spune că ne aflăm într-un sistem lingvistic orientat de limba engleză, dar suntem conștienți de faptul că alinierea la vectorul lingvistic dat de limba engleză nu este

unitară. Și nici nu are cum să fie unitară într-un sistem care pune preț pe principiile drepturilor individuale, pe valorile multiculturalismului și incluziunii de la orice nivel.

Dacă ar fi să trag o concluzie, cred că eficiența, sustenabilitatea și impactul acțiunilor de dezvoltare au de suferit și pentru simplul fapt că ne înțelegem cu greu în ecosisteme lingvistice extrem de complexe, în care nu avem, deocamdată, acțiuni strategice de management lingvistic. Proiecte specifice de adaptare și de management al acestui fenomen nu există decât la nivelul organismelor legislative și la cel al comisiilor de lucru de la nivel central. La nivel descentralizat, singura acțiune lingvistică strategică este cea care ține de dezvoltarea personală: trebuie să învățăm cu toții limba engleză.

Pe de altă parte, faptul de a considera un sistem de cunoaștere ca fiind, la bază, un ecosistem discursiv, reprezintă o abordare privită cu multă suspiciune la nivel metodologic și chiar strategic.

Proiectul ca mediu al dinamicilor enciclopedice

Un proiect, din perspectiva faptului că reprezintă un ecosistem de cunoaștere foarte complex, constituie totodată un mediu de expresie, modelare și consolidare a fenomenelor enciclopedice. Pot spune că un proiect este și un vocabular în mișcare. În același timp, atât în documentele strategice ale Comisiei Europene, cât și în rapoartele diferitelor acțiuni de promovare a politicilor comunitare, se precizează deseori faptul că, în cadrul acțiunilor din proiectele europene, nu există la nivel central și în formă consolidată strategii socio-lingvistice și de lingvistică politică a dezvoltării¹, care să structureze, să promoveze și să susțină sinergiile semantice și conceptuale dintre diferitele medii și domenii de acțiune. Astfel, între mediul de cercetare, antreprenorial, educațional, administrativ, civil, politic și digital există rupturi importante la nivelul lingvisticii politicilor, strategiilor, normelor, metodologiilor, epistemologiilor și discursurilor de popularizare.

Orice proiect este, înainte de toate, un limbaj și orice program de dezvoltare este, în primul rând, un ecosistem de cunoaștere, adică un ecosistem discursiv, cu fenomene lingvistice specifice. În acest sens, o regulă de bună practică este aceea ca, în cadrul unui proiect, să fie luate în considerare acțiuni de management lingvistic, cel puțin la nivelul acțiunilor de management al datelor și de operaționalizare a metodologiilor specifice.

În același timp, fiecare proiect reprezintă pentru lingvistica politică un mediu de cercetare în timp real și în relație directă cu actorii implicați și părțile interesate. Construirea unui vocabular pornește de la următoarele situații și argumente:

¹ Prin lingvistică politică am în vedere ansamblul de teorii, metodologii, discursuri și practici strategice prin care explorăm, analizăm, înțelegem și descriem modurile în care o practică lingvistică (discurs, proiect, sau structură) organizează un sistem, definind din punctul de vedere al proceselor lingvistice fie obiectivele strategice, fie ingineria socială din cadrul sistemului de referință. Lingvistica politică, din punct de vedere epistemologic, dar și pragmatic, are în vedere faptul că limbajele produc efecte, resurse sau proiecții de organizare a politicilor unui sistem.

a) Există o criză taxonomică și conceptuală a limbajelor dezvoltării strategice în programul Horizon², finanțat de Comisia Europeană. Această situație critică se remarcă mai ales în programele care au ca obiective cercetarea, educația publică, dezvoltarea antreprenorială, politicile guvernantei strategice, dezvoltarea sustenabilă: RIA (Research and Innovation Action), IA (Innovation Action) și CSA (Coordination Support Action).

b) Necesitatea structurării circuitelor semantice între acțiunile de cercetare, educație publică, informare civică, decizie antreprenorială, guvernanta locală și politici strategice.

c) Proiectul reprezintă un mediu complex în care sunt folosite limbaje specializate, discursuri paradigmatic, cu efecte operaționale, culturale și ideologice.

d) Există o ruptură între modurile de cunoaștere de la nivelul cercetării, nivelul dezvoltării, nivelul strategic și nivelul cultural comunitar public.

e) Vocabularul unui program devine pilon de referință a proiectelor finanțate și referință fundamentală în construcția și implementarea acestor proiecte.

Pornind de la aceste considerente, în sistemul Cesar, a fost consolidată și dimensiunea de lingvistică politică a dezvoltării din cadrul laboratorului GLOttO Lingua Living Lab. La nivelul obiectivelor de lingvistică politică, în cadrul laboratorului GLOttO, a fost demarată și o primă acțiune specifică. Astfel, în dezvoltarea propunerii de proiect UrbBIO, s-a stabilit, ca rezultat preconizat, dicționarul *The Vocabulary of Urban Food Ecosystems*. S-a stabilit ca dicționarul de tip vocabular să fie realizat prin acțiuni de cercetare științifică, coordonate de echipa de cercetare din laboratorul GLOttO Lingua Living Lab, implicat în cadrul proiectului prin P1-ARFI. În propunerea de proiect UrbBIO, a fost stabilit și cadrul specific de implementare pentru acest livrabil. Astfel, pentru realizarea în sistem living lab a vocabularului, vor fi monitorizate comportamentele lingvistice atât în acțiunile de implementare, cât și în relația cu beneficiarii, prin metodologii specifice: observație participativă, sistematizare a datelor lingvistice, modelare enciclopedică.

O astfel de acțiune este importantă, din cel puțin câteva motive strategice: în primul rând, se răspunde la o problemă specifică și se răspunde cu metodologii și instrumente specifice domeniului de cunoaștere și acțiune în care se poate face intervenția de contracarare, ajustare sau chiar rezolvare; în al doilea rând, o astfel de acțiune are un potențial mare de replicare și poate deveni un model de bune practici și în alte proiecte sau programe de dezvoltare. Și, nu în ultimul rând, se face o joncțiune strategică între acțiunile de cercetare teoretică și aplicată, dar se deschide și o arie importantă de interdisciplinaritate între științele tehnice, științele vieții și științele socio-umane, așa cum sunt ele înțelese și operaționalizate la nivelul acțiunilor Comisiei Europene.

² Programul *Horizon* este o denumire generică pentru programele cadru ale Comisiei Europene, prin care se finanțează proiecte de cercetare, dezvoltare și inovare, în diferite sesiuni de acordare a granturilor, organizate pe domenii specifice societății europene, având o ciclicitate specifică în funcție de obiectivele propuse. În momentul de față (în anul 2025), ne aflăm sub efectele programului cadru FP9 (Framework Program 9), denumit *Horizon Europe*.

Logo-topia ca loc al ideii de sistem

Vorbirea, și mai ales acea vorbire înțeleasă ca logo-topie, este cea care ne apropie cel mai mult de ideea de izomorfism. Înțelegând prin acest izomorfism dualitatea din relația dintre gândirea sistemului și realitatea sistemului. Ca formă de articulare, la nivel strategic, vorbirea pune în funcțiune o ontologie. Înainte de a fi un efect semantic, la nivel de consolidare sub forma unui limbaj, vorbirea se activează ca sintaxă, adică se constituie ca ontologie formală pentru un sistem semantic pe care rămâne să îl activăm și să-l descifrăm.

Sunt de părere că vorbirea ca semioză se instituie ca ontologie, pentru a deveni, mai apoi o gnoseologie. Iar această dualitate de tip izomorfic marchează atât ontologia, cât și gnoseologia sa. Este un loc în care, printr-o critică dinamică, pot folosi perspectiva ontologică pentru a pune în chestiune orice fapt de cogniție care devine vorbire și pot înțelege, cum deja s-a mai făcut încă din antichitatea greacă, ontologia ca sistem gnoseologic.

În încheiere

Este suficient să spun despre vorbire și despre text că sunt sisteme, atât timp cât sunt de acord că este sistem orice entitate care se produce și se constituie ca atare, atât pe linie temporală, cât și într-un topos pe care îl folosește ca spațiu al propriei organizări și al propriilor efecte ontologice. Și, pe linia acestei idei relevante prin sine, pot vorbi în mod comparativ sau prospectiv despre sistemele de cunoaștere și sistemele lingvistice, precizându-le similitudinile, disparitățile, sincroniile și diacroniile. Orice metodologie și orice epistemologie permit în modul cel mai simplu o analiză în oglindă a celor două tipuri de sisteme. Nimic nu ar fi irelevant din punct de vedere metodologic. Chiar istoria comună generată de structuralism în științele limbajului și în cele ale interpretării mi-ar oferi numeroase ancoră și perspective pentru a deschide dosarul comun al ecosistemelor de cunoaștere și al celor lingvistice.

Și, într-un astfel de context, ar fi interesante două trasee ale determinațiilor directe, secvențiale. Translația de jos în sus (*bottom-up*, în limba engleză, în jargonul managementului de proiect) dinspre vorbire spre gândire. Relația de translație dinspre vorbire spre gândire ne-o imaginăm de cele mai multe ori ca o instituție în care gândirea are la bază articulările limbajului. În sens invers, gândirea determină organizarea discursivă de sus în jos (*top-down*, în limba engleză, în limbajele specifice managementului).

Acestea ar fi doar câteva puncte de plecare pentru o analiză în această triangulație: sistemele de cunoaștere, sistemele lingvistice și sistemele de tip proiect. Ideea de sistem și de abordare critică poate căpăta noi coordonate metodologice și epistemologice pentru a gândi ecosistemul de cunoaștere, ca sistem lingvistic. În orice caz, cred că, în orice abordare a acestei dualități, intrăm în cunoaștere prin cuvintele cu care vorbim despre noi și despre lucruri și ne întoarcem mereu la ecosistemul complex al discursurilor care, prin dinamica lor transformă nu doar limbajul și limba, ci și cunoașterea în organisme vii, cu organizări și

creșteri organice, în sisteme mai mult sau mai puțin deschise, după cum decidem la nivelul modurilor noastre de gândire.

Mențiuni

Acest studiu este un rezultat al cercetărilor realizate în laboratorul Still3 – Systems Thinking Innovation Living Lab, din hubul Cesar, www.cesar2030.eu. Ideile prezentate în acest material aparțin autorului și nu reprezintă, în mod necesar, poziția terților, în calitatea acestora de părți interesate.

BIBLIOGRAFIE

- Barthes 1987 = Roland Barthes, *Romanul scriiturii*, București, Editura Univers.
- Barthes 1997 = Roland Barthes, *Mitologii*, Iași, Editura Institutul European.
- Barthes 2006 = Roland Barthes, *Plăcerea textului. Roland Barthes despre Roland Barthes. Lecția*, Chișinău, Editura Cartier.
- de Bono 1977 = Edward de Bono, *Lateral Thinking. A textbook of Creativity*, Pelican Books.
- Haja, Tamba 2023 = Gabriela Haja, Elena Isabelle Tamba, *Povestea lingvistică a cuvintelor cu Gust de Iași*, în Ioan Sebastian Brumă (coord.), *Sisteme rurale durabile și sustenabile. Studii de agro-economie și antropologie rurală*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 297–305, <https://editura.ubbcluj.ro/index.php/puc/catalog/book/3172>.
- Löytsy *et al.* 2024 = Tuula Löytsy, Codrin Dinu Vasiliu, Ioan Sebastian Brumă, Lucian Tanasă *et al.*, *D3.3 Systems Thinking Methodology*, Cities2030 Project Report, <https://cities2030.eu/>.
- Vasiliu 2024 = Codrin Dinu Vasiliu, *În căutarea sistemului. Constituirea hermeneutică a gândirii lumilor sistemice*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, <https://editura.ubbcluj.ro/index.php/puc/catalog/book/3286>.
- Meadows 2008 = Donella Meadows, *Thinking In Systems: A Primer*, Chelsea Green Publishing.

THE POLITICAL LINGUISTICS OF DEVELOPMENT. THE KNOWLEDGE ECOSYSTEM AS A LINGUISTIC SYSTEM

ABSTRACT

This essay is facing a double challenge. From a speculative standpoint, I am keenly interested in understanding how I could model the comprehension of a system with elements related to the ontology of languages. In other words, I am primarily interested in how I can analyse and understand a knowledge system as an ecosystem of processes, interactions, and effects of languages. In this regard, I stay cautious of the fact that systems thinking is consolidated through integrating multiple perspectives of analysis, yet, at the same time, it seems to me that an understanding of the system as a language of different languages provides an array of both interesting and useful speculative perspectives for any strategy of building a knowledge system. It lies in the idea that an understanding emerging from the ontology of discourses is elementary for any strategic thinking of knowledge systems. For instance, I am using the Cesar knowledge ecosystem. Cesar is a community and a knowledge ecosystem that has been conceptualised and built under scrutiny and participatory

observation, and thus allowed to reach compelling conclusions about collaborative development ways within knowledge ecosystems.

Keywords: *political linguistics, systems, knowledge ecosystems, linguistic systems, languages, anthropology of knowledge, Cesar, Gust de Iași.*

ELABORAREA *DICȚIONARULUI EXPLICATIV AL LIMBII ROMÂNE*, EDIȚIA A III-A: PROBLEME ȘI SOLUȚII

MIHAELA MARIN*

1. Introducere

Dicționarul explicativ al limbii române este cea mai cunoscută lucrare lexicografică românească, întrucât este utilizată de un public foarte divers (specialiști din diferite domenii, elevi, studenți, profesori etc.) (Busuioc 2022: 582, Moroianu 2021: 181, Vasileanu 2021: 201). Prima ediție a DEX-ului (1975), urmată de *Suplimentul* la DEX (1988) și cea de-a doua ediție (1996), reprezintă o încununare a talentului și a efortului depus de lexicografii de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române. Tirajele ultimei ediții, 2009, 2012 și 2016, au suferit prea puține corecturi și completări de ordin lexical, semantic și etimologic în raport cu amploarea lucrării.

Prin urmare, se impunea elaborarea unei noi ediții a DEX-ului care să îndeplinească următoarele criterii: să reflecte evoluțiile și transformările produse în ultimele trei decenii în limba română, să răspundă necesităților publicului actual din punctul de vedere al conținutului, să fie disponibilă atât în formatul tipărit, cât și în cel electronic, pe site-ul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, alături de alte lucrări fundamentale elaborate în cadrul acestei instituții, *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR), *Dicționarul limbii române* (DLR), *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM³).

În rândurile de față, avem în vedere aspectele concrete întâlnite până acum în procesul de redactare a unei porțiuni pentru *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a III-a (DEX³), conținutul și structura intrărilor lexicografice (corpusul, definițiile, variantele, etimologia, exemplele), precum și rolul instrumentelor digitale utilizate în acest scop.

2. Corpusul

Inventarul lexical al DEX³ a fost considerabil îmbogățit cu termeni specializați, neologisme de dată recentă, derivate și compuse ale unor baze deja înregistrate în edițiile precedente ale DEX-ului, sensuri noi și unități frazeologice (sintagme, expresii, locuțiuni) care nu se regăseau în tirajul din 2016. În legătură cu acest aspect, s-au pronunțat Moroianu

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București, Casa Academiei, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

(2021: 177), Vasileanu (2021: 209), Busuioc (2022: 582) și alții¹. Credem că exemplele următoare sunt concludente pentru cele enunțate anterior.

a) Termeni *specializați* din domeniile:

Agricultură: **BIOCULTURĂ** s. f. Cultivare a plantelor bazată doar pe îngrășăminte organice nu și pe produse chimice.

Biochimie: **BIOACTIV** adj. (Despre substanțe) Care prezintă un efect sau care declanșează un răspuns la nivelul țesuturilor vii. // **BIOCERAMIC**, -Ă s. f., adj. **1.** S. f. Cermică având o compoziție similar celei a materialelor organice, cum ar fi materialului osos. **2.** Adj. Care este făcut din bioceramică. // **BIOGLASS** s. f. (Tehn.) Material asemănător sticlei (descoperit recent), care dă rezultate bune în realizarea protezelor medicale.

Biologie: **BIOCRONOLOGIE** s. f. Știință care se ocupă cu studiul vieții în funcție de timp.

Chimie, Mineralogie: **BEQUERELIT** s. m. Mineral radioactiv de uraniu.

Ecologie: **BIODEGRADARE** s. f. 1. Proces de descompunere a substanțelor organice de către enzimele produse de organisme vii. 2. Serie de procese prin care sistemele vii transformă substanțele chimice în compuși mai puțin nocivi pentru mediu.

Finanțe: **BEAR** ♦ Sint. *Piață bear* = perioadă de scădere a prețurilor pe o piață financiară. // **BEARISH** adj. Tendință de scădere a pieței de capital de bunuri imobiliare.

Fizică: **BECQUEREL** s. n. Unitate de măsură a radioactivității care înlocuiește, în sistemul internațional, vechea unitate curie (simbol Bq).

Matematică: **BINOMIAL**, -Ă adj. Care se referă la binom; binomic.

Muzică: **BECARIZA** vb. I. Tranz. A pune un becar înaintea unei note care a fost bemolizată sau diezată anterior.

Politică: **BEHAVIORALISM** s. n. Direcție politologică americană, care își propune studierea comportamentului politic cu metode multidisciplinare.

Zoologie: **BINTURONG** s. m. Mamifer cu blană negricioasă și coadă prehensibilă, care trăiește în sud-estul Asiei (*Arctictis binturong*).

b) Termeni frecvent utilizați în româna actuală, înregistrați în diferite dicționare recente ale limbii noastre (DAN, DEXI, NDU, DICR), dar nu în DEX (indiferent de ediție/tiraj):

BE-POP s. Școală de jazz impusă la mijlocul sec. 20, caracterizată printr-un bogat travaliu de improvizație, bazat pe o melodică îndrăznească și armonie cromatică și un tempo mai rapid decât swing-ul. (DAN)

BEAGLE s. m. Câine de vânătoare de talie mijlocie, de rasă englezească, cu păr scurt, maro-roșcat și alb, urechi mari, lăsate în jos, cu mirosul foarte fin, pentru urmărirea, în haită, a vulpilor și iepurilor. (DEXI, DAN).

BEEP s. n. ♦ Expr. *A da un beep* = a apela pe cineva de pe telefonul mobil fără a efectua convorbirea. (DAN).

BEEPER s. n. Pager. (DAN).

¹ Toți redactorii DEX-ului și-au expus părerile privitoare la structura și conținutul acestei lucrări în cadrul sedințelor Departamentului de lexicografie și etimologie al Institutului de Lingvistică din București.

BIOENERGETICIAN, -Ă s. m. și f. **1.** Specialist în bioenerg. **2.** Terapeut care reglează energia vitală din corpul uman.

c) Derivate ale unor cuvinte deja înregistrate în DEX:

BĂRCUȚĂ s. f. **1.** (Prin anal.) Decolteu de formă rotunjită la bluze, rochii, pulovere de damă (*pulover cu decolteu tip bărcuță; bluză de damă cu guler tip bărcuță; rochie evazată cu decolteu bărcuță*). **2.** (Culin.; prin anal.) Prăjitură cu formă de bărcuță din aluat copt în cuptor (fursecuri bărcuțe, bărcuțe cu cremă de vanilie și fructe, bărcuțe delicioase în aluat de pizza). *Barcă + -uță*. (DEX–2016).

BEHĂIALĂ s. f. Strigăt scos de oi și de capre; behăit, behăitură. ✧ Fig. Interpretare a unui cântec de către o persoană fără voce și fără ureche muzicală. ✧ Fig. Plâns zgomotos. *Behăi + -eală*. (DEXI).

d) Sensuri noi ale unor cuvinte existente în DEX–2016

BĂTĂTURĂ, *bătături* s. f. **3.** (Țes.) Sistemul de fire care se introduc cu suveica în rostul urzelii, pentru formarea țesăturii; bătaie (3); băteală. **4.** (Pop.) Bătaie (în ușă, în fereastră etc.). **5.** (Pop.) Adiere de vânt.

BĂTĂUȘ, -Ă, *bătăuși*, -e **2.** S. m., s. f. (Ornit.; pop.) Pasăre migratoare din ordinul caradriiformelor, în tranzit în Delta Dunării și pe litoral, care, în perioada împerecherii, prezintă polimorfism sexual (*Philomachus pugnax*).

BĂUTURICĂ, *băuturici, băturele* s. f. (Fam.) Diminutiv al lui *băătură*; p. restr. (glumeț, ir.) băătură alcoolică.

BELICIST, -Ă **2.** S. m. și f., adj. (Persoană) Care susține întrebuințarea forței în relațiile internaționale.

BÉMBERG s. n. Fir de mătase artificială din care se face această țesătură.

e) Unități frazeologice:

BENEDICTÍN, -Ă s. m. și f. ✧ Sint. *Muncă de benedictin* = muncă intelectuală minuțioasă și de lungă durată.

BĂRBOS, -OASĂ adj. (Ornit.; în compusul) *presură bărboasă* = pasăre sedentară din familia emberizidelor (*Emberiza cirulus*).

BĂTAIE s. f. ✧ Sint. *Bătaie la tălpi* = (în trecut) lovituri date la tălpi ca pedeapsă. ✧ Expr. *pune ceva la bătaie* = a) a oferi ceva, spre a fi consumat, cheltuit etc; b) a risca în scopul de a câștiga, a realiza sau a dovedi ceva. *Și-a pus la bătaie tot ce avea pentru a pleca în expediție pe Everest*.

BERLINEZ, -Ă adj. (Geol.; în sintagma) *Sprijinire berlineză* = sistem de susținere temporar sau permanent, rentabil din punct de vedere economic, folosind profile metalice și dulapi de lemn sau panouri din beton prefabricate.

f) Elemente lexicale incluse în DEX³:

Având în vedere faptul că este vorba despre un dicționar al limbii literare contemporane, s-a impus o selecție riguroasă a termenilor regionali, populari, arhaici, învechiți, existenți în edițiile precedente ale DEX-ului, în sensul includerii în inventarul DEX³ doar a celor prezenți în manualele școlare și în auxiliarele didactice de limba și

literatura română (Busuioc 2022: 582; Moroianu 2021: 181, Vasileanu 2021: 209), nu și a celor înregistrați în dicționarele specializate. În sprijinul celor afirmate, am selectat câteva exemple:

BĂLUȚ, -Ă adj. (Reg.) Bălăior.

BĂNĂRIT s. n. (Reg.) Bănet.

BĂTELIȘTE s. f. (Reg.) **1.** Loc cu pământ bătătorit (de vite); loc în care stau de obicei animalele (sălbatiche). **2.** Loc de întâlnire, de adunare.

BÂRDAN s. n. (Reg.) Burduhan.

3. Corelarea informațiilor din DEX³ cu cele din DOOM³

Acest principiu a fost aplicat începând cu 2009, când a apărut un nou tiraj al ediției a doua a DEX-ului, scopul fiind acela de a introduce toate modificările existente în ediția a doua revăzută și adăugită a *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM²), acest fapt datorându-se și dorinței Institutului de Lingvistică „de a rămâne lider de piață” (cf. Busuioc 2002: 582).

În edițiile și tirajele ulterioare ale DOOM-ului, sunt înregistrate toate noutățile lexicale alături de modul și gradul de adaptare morfologică, ortografică și ortoepică a acestora. Scopul celor două dicționare este diferit, DOOM-ul are „rol prin excelență normativ și, prin urmare, ar trebui să reglementeze, pe cât posibil, o formă unică, ca fiind recomandată de Academia Română, prin Institutul de Lingvistică”, misiunea DEX-ului fiind aceea de a înregistra fluctuațiile cele mai frecvente sub aspect formal de la nivelul limbii uzuale ale termenilor în curs de adaptare, DOOM-ul „nefiind un îndreptar normativ lexical sau stilistic” (Busuioc 2022: 582). Autoarea justifică preluarea noutăților din DOOM² în DEX²–2009 prin faptul că „rata de apariție a diverselor ediții și tiraje pe hârtie a celor două lucrări academice nu a avut un calendar prestabilit și o ritmicitate și nu a fost în măsură să satisfacă nevoia de informare și setea de cunoaștere firească și mereu crescândă ale utilizatorilor” (*ibid.*). Îmbogățirea substanțială a inventarului lexical al DEX-ului este dictată de importanța și prestigiul acestei lucrări în care utilizatorii români așteaptă să găsească neologismele de dată recentă care circulă deja în limbajul curent și sensurile acestora, chiar dacă impunerea și adaptarea unora dintre acestea în limbă vor dura mai mult.

Considerăm că este preferabil și chiar necesar să acceptăm și să introducem cât mai multe cuvinte noi în DEX – și să ne asumăm acest risc –, pentru ca aceste cuvinte să fie înregistrate într-un dicționar explicativ de mare circulație și a le putea cunoaște sensul, în așteptarea acceptării lor în limbă și a recunoașterii lor drept cuvinte ale limbii române, proces ce poate dura zeci de ani (Busuioc 2022: 582).

Termenii nou introduși în inventarul DEX-ului sunt în majoritate „împrumuturi necesare care denumesc noțiuni, realități și obiecte curente”, preluate de limba română după Revoluția din 1989, criteriile de selecție a acestora fiind în primul rând „frecvența mare și impactul puternic la nivel comunicațional” (Busuioc 2023: 4). Observațiile autoarei sunt în mare parte adevărate, cu mențiunea că multe dintre neologismele și creațiile lexicale care

circulau frecvent în presa postdecembristă, înregistrate în *Dicționarele de cuvinte recente* (DCR³), au ieșit din uz odată cu dispariția noțiunilor denumite și au fost ulterior înlocuite de anglicisme neadaptate sau parțial adaptate din punct de vedere morfologic și ortografic, care se regăsesc în „romgleza” vorbită, în limbajul comentatorilor anonimi din mediul online și în literatura contemporană ca mijloace de caracterizare a personajelor și de realizare a ironiei. De aceea, ar trebui avut în vedere și criteriul atestării termenilor noi în lucrări ținând de două stiluri literare distincte menționat de Sextil Pușcariu în Prefața *Dicționarului limbii române* (DA) și de Ion Coteanu (la DEX), de numărul de ocurențe, frecvența acestora, vechimea atestărilor sau „vârsta” cuvintelor (cf. Vasileanu 2021: 208).

Trebuie exclusă din start ideea suprapunerilor între DEX, DLR, DELR și DOOM pentru a nu cădea în capcana transformării dicționarelor într-o simplă listă de cuvinte în care își găsește locul la un moment dat orice noutate lexicală. Chestiunea alinierii informației din DEX³ și din DOOM³ a fost subliniată de Busuioc (2022: 582) și Moroianu (2021: 175).

În cazul fiecărei intrări din porțiunea pe care o redactăm pentru DEX³, am corelat informațiile lexicale (forma-titlu, variantele) și gramaticale (clasa morfologică, formele flexionare) din DEX–2016 cu cele din DOOM³.

4. Definiția

Utilizatorii DEX-ului sunt interesați, în primul rând, de sensurile cuvintelor, prin urmare redactorului îi revine sarcina de a elabora definiții corecte, concise și accesibile, fără elemente enciclopedice (Seche 1966: 137, Vasilescu 2021: 187), ultima condiție menționată fiind aproape imposibil de îndeplinit. Definiția este chestiunea cea mai dificilă a oricărui tip de dicționar indiferent de tipul acestuia. Problema aceasta trebuie abordată cu atenție deosebită în cazul *Dicționarului explicativ al limbii române*, de la a cărui ultimă ediție au trecut aproape trei decenii, evoluțiile semnificative care au marcat societatea noastră în această perioadă reflectându-se pregnant asupra limbii române din punct de vedere lexical și semantic.

Modificările operate în ediția a doua DEX-ului și în tirajele sale ulterioare au privit mai ales unele definiții, însă ele sunt ne semnificative cantitativ și calitativ. Prin urmare, s-au impus verificarea explicațiilor date în DEX–2016 cuvintelor din porțiunea pe care o redactăm pentru DEX³, compararea și corelarea informațiilor din ultimul tiraj al DEX-ului cu cele din alte dicționare românești generale (DN, MDE, DEXI, NDU, DCR, ICSO, DICR), de termeni specializați (pentru domeniile tehnic muzical, medical, literatură etc.) și străine (Larousse, Le Robert, Treccani, Merriam-Webster, Collins, OED etc.) în vederea aducerii lor la zi, a simplificării acestora și a eliminării eventualelor erori și inadvertențe. Suntem de părere că următoarele exemple ilustrează afirmațiile de mai sus:

BĂZÓI¹, *bâzoaie*, s. n. (Pop.) Coarda cu timbrul cel mai jos a unor instrumente muzicale. (DEX–2016) // **BĂZÓI**², *bâzoi*, s. m. Viespe. (DEX–2016) // **BĂZÓI**, *bâzoaie* s. n., *bâzoi* s. m. (Pop.) **1.** S. m. (Entom.) Insectă zburătoare mare (tăun, bondar, muscă etc.) care bâzâie; spec. viespe (*Vespa vulgaris*). **2.** S. n. (Muz.) Parte a cimpoiului care produce bâzâiala

specifică. **3.** S. n. (Muz.) Coarda cu timbrul cel mai grav a unor instrumente muzicale; bas. ✧ Expr. *A ține cuiva bâzoiul* = a cânta basul. (DEX³).

BÉNĂ, *bene*, s. f. **1.** Parte a autocamionului în care se încarcă materialele. **2.** Cupă metalică la macarale, elevatoare etc. (DEX–2016) // **BÉNĂ**, *bene*, s. f. **1.** Recipient metalic, cu capacitatea de 0,25-10m³, folosit pentru transportul materialelor vărsate, pulverulente sau granulate. **2.** Cutie sau ladă montată la autocamioane sau vagonete, în care se încarcă și se transportă materialele. **3.** Cupă metalică la macarale, elevatoare etc. (DEX³)

BEC¹, *becuri* s. n. **1.** Balon din sticlă vidat sau umplut cu un gaz inert, având în interior un filament care devine incandescent când este străbătut de curent electric; *p. ext.* lampă electrică. ✧ Expr. (Fam.) *A fi* (sau *a cădea*) *pe bec* = a fi sau a ajunge într-o situație fără ieșire; a i se înfunda, a o păți. **2.** Sita unei lămpi de gaz. **3.** Orificiu prin care țâșnește un lichid vaporizat, un jet de gaz sau de amestec de gaze sub presiune, spre a putea fi aprinse. (DEX–2016) // **BEC**¹, *becuri* s. n. **1.** Balon din sticlă vidat sau umplut cu un gaz inert, având în interior un filament care devine incandescent când este străbătut de curent electric; *p. ext.* lampă electrică. ✧ *Bec de siguranță* = siguranță care oprește un aparat, o instalație etc. în caz de deranjament. ✧ *Bec de gaz* = arzător pentru cantități mici de gaz, folosit pentru iluminat sau încălzit. ✧ *Bec de control* = **a)** lampă electrică portativă cu care se verifică porțiunile sub tensiune ale unui circuit electric prezintă sau nu o întrerupere; **b)** bec electric montat pe un tablou de distribuție pentru a semnaliza anumite deranjamente. *Bec cu incandescență* v. *incandescență*. *Bec LED*. Vezi *gama noastră de becuri LED*. ✧ Expr. *A face* (sau *a curăța*) *ceva bec* = a face ceva să strălucească de curățenie. ✧ Expr. (Fam.) *A fi* (sau *a cădea*, *a călca*) *pe bec* = **a)** a fi sau a ajunge într-o situație fără ieșire; a i se înfunda, a o păți; **b)** a rămâne uimit; **c)** (arg.) a cădea în mâinile poliției; **d)** (fam.; despre femei) a rămâne însărcinată. ✧ Expr. (Fam.) *A călca pe bec* = a fi infidel; a-și înșela partenerul (sau partenera) de viață. ✧ Expr. (Fam.) *A i se aprinde cuiva becul* = a înțelege ce se întâmplă, despre ce este vorba și a ști cum să acționeze; a se prinde de ceva; a pricepe. ✧ Expr. (Înv.; fam.) *A-i stinge* (cuiva) *becul* = a ucide pe cineva. ✧ Expr. (Fam.) *A se tunde bec* = a se tunde la chelie. *Fotbaliștii s-au tuns bec*. **2.** Sita unei lămpi de gaz. **3.** Orificiu prin care țâșnește un lichid vaporizat, un jet de gaz sau de amestec de gaze sub presiune, spre a putea fi aprinse. **4.** Arzător special de laborator pentru combustia gazelor, care permite reglarea accesului aerului și al gazului, arderea făcându-se cu flacără luminoasă sau neluminoasă, în funcție de necesități. **5.** (Tehn.) *Bec de sudură* = ajutor de sudură prin care iese amestecul de gaz combustibil și gaz carburant. **6.** (Constr.) Mulură la partea de jos a ferestrei, care împiedică prelingerea apei de ploaie. Dim.: **(1) becul**¹ s. n. Din fr. *bec* [de gaz].

BENEFICIU, *beneficii* s. n. Câștig, profit sau folos pe care-l are cineva (de pe urma unei situații, activități etc.); profit financiar al unei întreprinderi, reprezentând diferența dintre veniturile realizate și cheltuielile ocazionate de acestea. ✧ Expr. *Sub beneficiu de inventar* = în mod provizoriu, sub rezerva controlului ulterior. (DEX–2016) // **BENEFICIU**, *beneficii* s. n. **1.** Avantaj, folos obținut de cineva (de pe urma unei situații, activități etc.). **2.** Profit realizat dintr-o acțiune financiară, comercială, dintr-o activitate cu scop lucrativ. **3.** Privilegiu, facilitate, avantaj, drept considerat în raport cu sursa din care provine, cu autorul care îl deține. ✧ Loc. prep. *În beneficiul a ceva* = datorită. *În beneficiul cuiva* = în favoarea cuiva. ✧ *Beneficiu de*

cesiune = (în Dreptul roman) dreptul debitorului de a-și putea ceda personal creditorilor toate bunurile sale, spre a evita infamia și închisoarea. *Beneficiul de discuțiune* (sau, rar, *beneficiu de ordine*) = dreptul acordat de lege fidejutorului de a cere în prealabil discutarea averii debitorului principal. ✧ Sint. *Beneficiul de diviziune* = dreptul înscuviințat cauțiunii (girantului) urmărită de creditor să ceară împărțirea datoriei între cofidejusrorii (cogaranții) solvabili. ✧ (Jur.) Sint. *Acceptare sub beneficiu de inventar* = acceptare a unei succesiuni de către un moștenitor legal, care are drept urmare limitarea obligațiilor acestuia, în ceea ce privește plata datoriilor moștenirii, la valoarea bunurilor cuprinse în succesiune. ✧ Loc. adv. *Sub beneficiu de inventar* = în mod provizoriu, sub rezerva controlului ulterior. ✧ *Beneficiul de subrogațiune* = dreptul pe care-l are cauțiunea de a se substitui în toate drepturile și acțiunile creditorului, atât contra debitorului, cât și a terțelor persoane obligate sau ale căror drepturi sunt supuse ipotecii constituite de debitor în favoarea creditorului următor. *Beneficiu brut* = beneficiu total rezultat din activitatea unei întreprinderi. ✧ *Beneficiu net* = beneficiu rămas după scăderea din venitul brut a cheltuielilor neincluse în prețul de cost. ✧ *Beneficiu planificat* = beneficiu prevăzut în planul financiar aprobat al întreprinderilor și organizațiilor economice, reprezentând diferența dintre prețul cu ridicata al întreprinderii și prețul de cost planificat. ✧ *Beneficiul peste plan* = beneficiul realizat peste cuantumul celui prevăzut în planul financiar aprobat, ca urmare a depășirii planului de producție și a reducerii prețului de cost sub nivelul planificat. ✧ *Beneficiul întreprinzătorului* = partea profitului care revine întreprinzătorului industrial sau comercial după plata dobânzii către ordonatorilor de credit (bancă, persoană fizică sau juridică). **3.** (În Evul Mediu timpuriu, în Europa apuseană) Pământ concesionat de un senior vasalului său în schimbul unor îndatoriri. **4.** (Psihanal.) Concepție potrivit căreia formarea simptomelor permite subiectului o reducere a tensiunilor generate de o situație conflictuală, în conformitate cu principiul plăcerii. **5.** (Înv.) Spectacol de binefacere. **6.** (Rel.; la catolici; în forma *beneficium*) Complex de bunuri stabilit de către autoritatea ecleziastică, al căror venit este destinat întreținerii titularului unei demnități ecleziale. ✧ Sint. *Beneficium intercalar* = venitul unei episcopii sau al altui beneficiu bisericesc pe durata în care beneficium-ul devine vacant prin moartea, abdicarea, depunerea ori transferarea beneficiatului la alt beneficiu. (DEX³).

5. Variantele

În DEX³, variantele de accentuare și de pronunțare sunt inserate între paranteze drepte, iar cele morfologice și lexicale, înainte de etimologie, precedate de marca sau de mărcile de uz corespunzătoare. Am operat o selecție în cazul acestora, deoarece prezența lor în număr foarte mare la unele cuvinte uzuale îngreunează consultarea dicționarului de către utilizatori. Această chestiune a fost adusă în discuție de către redactorii și revizorii edițiilor și ai tirajelor precedente ale DEX-ului, întrucât acesta este un dicționar explicativ al limbii române contemporane, nu un dicționar-tezaur (Busuioc 2023: 3, Moroianu 2021: 181). Variantele regionale, învechite și populare sunt tratate în detaliu atât în DLR, cât și în glosare regionale, dicționare dialectale, de arhaisme etc.

Chiar dacă nu s-a găsit o soluție definitivă în privința statutului variantelor regionale, populare, învechite în DEX, se conturează, pe de o parte, ideea inutilității păstrării integrale a acestora într-o lucrare consacrată limbii actuale atât din cauza încărcării excesive a corpusului, cât și a impresiei unei limbi încă neformate în secolul al XXI-lea, fapt care trebuie evitat (Busuioc 2023: 3).

În porțiunea pe care o redactăm pentru DEX³, am înregistrat mai multe variante populare, deoarece acestea circulă mai frecvent în limba actuală în raport cu cele regionale.

6. Exemplele

Prin comparație cu edițiile sale precedente, în DEX³, figurează mai multe contexte ilustrative ale sensurilor, ale unităților frazeologice și ale formelor flexionare ale unor termeni. Exemplele, sintagme și propoziții scurte, sunt fie create de redactor, fie selectate din articole de presă, postări cu specific cultural, științific, educativ etc. ale unor autori cunoscuți, disponibile online.

BĂRBÓS, -OĂSĂ, *bărboși, -oase* adj., s. m., s. f. **1.** Adj., s. m. (Bărbat) Cu barbă (lungă și deasă); (bărbat) care nu s-a bărbierit mai multe zile. (ex.: *Hipsteri bărboși cu şuvițe blonde ... care poartă cămăși hawaiiene și pantaloni super skinny rupți în genunchi, încălțați în ciorapi albi și sandale*). ♦ Spec. Hippiot din anii '60. (ex.: *O puzderie de pletosi bărboși ... s-au strâns să cânte și să fumeze iarbă*).

BĂRCUȚĂ, *bărcuțe* s. f. **2.** (Pr. anal.) Croială de formă rotunjită la bluze, rochii, pulovere de damă (ex.: *pulover cu decolteu tip bărcuță; bluză de damă cu guler tip bărcuță; rochie evazată cu decolteu bărcuță*). **3.** (Culin., prin anal.) Prăjitură cu formă de bărcuță din aluat copt în cuptor (ex.: *fursecuri bărcuțe, bărcuțe cu cremă de vanilie și fructe, bărcuțe delicioase în aluat de pizza*).

BĂȘTINĂȘ, -Ă, *băștinași, -e* adj., s. m. și f. (Persoană, obiceiuri) care se află din moși-strămoși pe pământul pe care locuiește; autohton, indigen, aborigin (ex.: *populație băștinașă, triburi de băștinași, legende băștinașe*).

BĂTĂLIE, *bătălii* s. f. **2.** Fig. Eforturi comune făcute în vederea îndeplinirii unei acțiuni importante (și urgente). (ex.: *A inițiat o bătaie nemiloasă împotriva imposturii artistice*).

BĂTRÂNICIOS, -OASĂ adj. Care are comportament, atitudine sau înfățișare de om bătrân (ex.: *un tânăr cu un aer bătrânicos*).

BĂTUT, -Ă, *bătuți, -te* adj. (Despre flori) Cu multe rânduri de petale (mono- sau bicolore); învult² (**1**). (ex.: *trandafir bătut, lalele bătute alb cu roșu*). Despre bijuterii, icoane, obiecte confecționate din metale prețioase) Împodobit cu pietre prețioase. (ex.: *broșă veche bătută în pietre prețioase*).

BERLÍNĂ s. f. Autoturism cu două sau patru portiere și cu patru geamuri laterale. *Berlina* (sau *sedanul*) este definiția unui autoturism de familie. (Adjectival) *Caroserie berlină. Mașină break sau berlină. Dacia berlină 1310. Renault Mégane Berlina. Skoda berlina*.

BERLINEZ, -Ă, *berlinezi, -e* adj. (Șah) *Apărare berlineză*.

BESTIAL, -Ă, adj., adv. (Fam.) **1.** Adj. Grozav, nemaipomenit; care întrece toate așteptările. (ex.: *film bestial, distracție bestială, celular bestial, mâncare bestială*). **2.** Adv.

Frumos (ex.: *Un țap care arată bestial. Noul sat arată bestial. Dacia Duster limuzina arată bestial. Georgia dansează bestial. Cassandra Ogiță arată bestial*).

7. Diminutivele, augmentativele, infinitivele lungi și abstractele verbale

Diminutivele, augmentativele, infinitivele lungi și abstractele verbale sunt tratate în mod diferit în DEX³ în raport cu DEX–1975 și DEX²–1996 și cu tirajele sale din 2009, 2012 și 2016. În cele două ediții precedente ale DEX-ului, fiecare dintre elemente lexicale enumerate constituie intrări separate, în timp ce în DEX³, ele reprezintă cuvinte-titlu distincte doar dacă au sensuri în plus față de cele ale bazei de la care au rezultat, respectiv, față de cele ale verbului din paradigma căruia fac parte (Moroianu 2021: 179).

În edițiile anterioare ale DEX-ului, sunt folosite formulări standard pentru definirea în mod unitar a unităților lexicale de mai sus: „diminutiv al lui” (pentru diminutive); „augmentativ al lui” (pentru augmentative); „acțiunea de a ... și rezultatul ei” (în cazul infinitivelor lungi); „faptul de a ...” (pentru abstractele verbale); „care este propriu”; „care se referă” (în cazul participiilor cu valoare adjectivală).

BĂȘICUȚĂ, *bășicuțe* s. f. Diminutiv al lui *bășică*. (DEX–2016).

BEATIFICĂRE, *beatificări*, s. f. Faptul de a *beatifica*. (DEX–2016).

BEHĂÎT s. n. Faptul de a *behăi*. (DEX–2016).

În DEX³, diminutivele, augmentativele, infinitivele lungi, abstractele verbale și participiile cu statut de adjective fără alte sensuri în raport cu cele ale cuvântului de bază de la care s-au format, sunt doar notate cu majuscule aldine în cadrul intrării consacrate acestuia, înaintea etimologiei.

BĂRBIE, *bărbii* s. f. Sensuri. Dim.: **BĂRBIUȚĂ** s. f.

BĂRBĂ, *bărbi* s. f. Sensuri. Augm.: **BĂRBÔI** s. n.

BĂRBIUȚĂ, *bărbiuțe* s. f. (Rar) Bavetă; bărbiță (2).

BĂRBUȘOARĂ, *bărbușoare* s. f. **1.** (Bot.) Plantă erbacee din familia cruciferelor, cu flori galbene plăcut mirositoare (*Eryssium wittmanni*). **2.** (Bot.) Micsandă-sălbatică (*Erysimum repandum*). **3.** Albiță (*Alyssium desertorum*). ♡ Compus: *bărbușoară-de-munte* = plantă erbacee din familia cruciferelor, cu frunze bazale dispuse în rozetă, cu flori mici, albe sau gălbui; tunicea (*Arabis turrita*). **4.** (Reg.) Crușătea (*Barbarea vulgaris*).

BEATIFICĂ, *beatific*, vb. I. Tranz. (În Biserica Catolică; despre martiri, clerici sau laici dedicați bisericii) A trece o persoană decedată categoria fericitorilor Bisericii, care reprezintă primul rang de sfințenie. *Papa Ioan Paul II a fost beatificat*. **BEATIFICĂRE** s. f., **BEATIFICĂT**¹ s. n., **BEATIFICĂT**², -Ă adj.

BIFURCĂ, pers. 3 *bifurcă*, vb. I. Refl. A se despărți în două ramuri, în două direcții, în două sensuri. **BIFURCĂRE** s. f.; **BIFURCAT**, -Ă adj.

Abordarea diferită în DEX³ a lexemelor menționate anterior e justificată în opinia lui Moroianu (2021: 179) pentru evitarea informațiilor redundante, economia de spațiu tipografic și implicit de hârtie. Credem că, în varianta electronică, aceste chestiuni nu au obiect, de aceea pledăm pentru tratarea derivatelor și a formelor verbale amintite în aceeași

manieră cu care utilizatorii DEX-ului sunt deja obișnuiți. Elevii, studenții, candidații care susțin examene la limba și literatura română au de rezolvat exerciții în care trebuie să menționeze procedeele de formare ale cuvintelor, să alcătuiască familii de cuvinte și să dea exemple de diminutive și augmentative derivate de la anumite substantive și adjective. DEX-ul este una dintre referințele bibliografice obligatorii prezente în manualele școlare și în auxiliarele didactice ale disciplinei amintite, prin urmare, utilizatorii se așteaptă să găsească acolo (în DEX) informația necesară pentru rezolvarea exercițiilor lexicale.

Abordarea sumară a lexemelor în cauză în DEX³ din motive de economie a resurselor tipografice este benefică pentru editor și pentru cei care-și doresc o aliniere a dicționarului românesc la structura și formatul celor consacrate englezei (britanice și americane), nu și pentru publicul-țintă de la noi din țară. În dicționarele limbilor franceză (Larousse, Le Robert), italiană (Zingarelli, Treccani) și chiar ale limbii engleze (Merriam-Webster, Collins, OED), pentru explicarea unitară a acestui tip de lexeme se folosesc formule standard „acțiunea de a”, așa cum s-a procedat până acum și în DEX.

Redactorii lor îi au în vedere pe cei care învață sau își perfecționează nivelul de cunoștințe de limba franceză, engleză, italiană etc., nativi și străini. Soluția găsită de autorii și editorii acelor dicționare străine, constând în „decuplarea” variantei pe hârtie de cea electronică (mai extinsă din punctul de vedere al conținutului decât cea tipărită, poate fi aplicată și în cazul DEX³, întrucât răspunde așteptărilor celor implicați în procesul de elaborare a dicționarului și ale beneficiarilor acestuia. Varianta electronică poate fi permanent revizuită, completată și corectată de autorii săi, iar utilizatorii pot apela la oricare dintre cele două forme lucrării lexicografice (clasică sau/și electronică) (Vasileanu 2021: 201, Radu-Bejenaru 2021: 303).

8. Etimologia

Etimologia este una dintre chestiunile problematice ale DEX-ului, fapt semnalat de cercetătorii români preocupați de acest aspect (Busuioc 2023: 3; Moroianu 2021: 181, Vasilescu 2021: 195), unii dintre aceștia, redactori sau/și revizori la lucrarea menționată, pronunțându-se, pe bună dreptate, pentru alte soluții etimologice decât cele din DEX–2016. Modificarea etimoanelor câtorva cuvinte (în special neologisme), operată în tirajele ediției a doua a DEX-ului, s-a dovedit a fi doar o soluție provizorie, dar insuficientă. Tocmai de aceea am procedat la verificarea tuturor etimologiilor cuvintelor din porțiunea care ne-a fost repartizată pentru DEX³ și la corectarea celor greșite. Constatările făcute în urma acestui demers de cercetare au evidențiat faptul că:

Unele cuvinte sunt de fapt împrumutate de română din italiană, engleză sau germană, nu din franceză (cum se afirmă în DEX–2016), iar altele, neologisme din familiile lexicale ale unor termeni franțuzești sau italienești înregistrați în DEX, nu derivate (sufixale, respectiv, regresive) ale acestora pe teren românesc.

BIODEGRADABIL, -Ă adj. –Din fr. **biodégradable**, engl. **biodegradable** (DEX–2016) // Din it. *biodegradabile* (DEX³).

BOBÉR, *boberi*, s. m. – **Bob**² + suf. *-er*. (DEX–2016) // Din engl. *bobber*. (DEX³).

BIOELECTRICITATE s. f. – Din engl. **bioelectricity** (DEX–2016) // Din fr. *bioélectricité*, engl. *bioelectricity*. (DEX³)

BIORITMOLOGIE s. f. – De la **bioritm** (DEX–2016) // Din fr. *biorythmologie*, engl. *biorythmology*. (DEX³)

BIRMÁN, -Ă s. m. și f. – Din n. pr. **Birmania** (derivat regresiv) (DEX–2016) // Din fr. *birman*; cf. n. pr. *Birmania*. (DEX³)

BIZANTINOLÓG, -Ă, *bizantinologi*, -ge, s. m. și f. – Din **bizantinologie** (derivat regresiv) (DEX–2016) // Din fr. *byzantinologie*, it. *bizantinologo*. (DEX³)

Soluții eronate am remarcat în cazul unor neologisme (cuvinte de bază și derivate din familia lor) cu etimologie simplă sau multiplă în DEX–2016, precedate de formularea „Cf. fr., it, engl.”, pentru eliminarea căreia s-a pronunțat Moroianu (2021: 181); am considerat că aceasta trebuie să însoțească explicațiile privitoare la proveniența cuvintelor de substrat, întrucât originea acestora se plasează în sfera ipotezelor.

BIFÁZIC, -Ă, *bifazici*, -ce, adj. – Cf. bifazat. (DEX–2016) // Din engl. *biphasic*. (DEX³)

BIROCRATÍSM s. n. **Biocrat** + suf. *-ism*. Cf. rus. *biurokratizm*, fr. *bureaucratisme*. (DEX–2016) // Din engl. *bureacratism*, fr. *bureaucratisme*, rus. *biurokratizm* (DEX³).

BRAD, *brazi* s. m. Cf. alb. *bradh, bredh. // Cuv. autohton. Cf. alb. *bradh, bredh.

Rămâne totuși de rezolvat problema termenilor cu etimologie nesigură sau necunoscută, posibile elemente autohtone al limbii române, împrumuturi vechi din greacă, turcă, maghiară sau dintr-un idiom slav sau chiar neologisme latino-romance.

BÁTĂ, *bâte*, s. f. Et. nec. (DEX–2016) // Probabil din sl. būtŭ, bg. бѣм.

BÉCHIU s. n. Et. nec. (DEX–2016) // Probabil din magh. *bétű* „litera b”. (DEX³).

BECI, *beciuri* s. n. Et. nec. (DEX–2016) // Cf. cuman. *peč* „cuptor, peșteră”, tc. *beci el* „cetate întărită”. (DEX³).

BIFÓR, -Ă, *bifori*, -e, adj. Et. nec. (DEX–2016) // Din it. *bifora*, lat. *biforis*, -e „cu două deschideri”. (DEX³)

La fiecare cuvânt-titlu, am indicat etimologia directă (fr., it. etc.), iar, în cazul neologismelor intrate în română din mai multe surse, am menționat etimologia multiplă.

BIROCRÁT, -Ă, *biro crați*, -te, s. m. și f. Din fr. **bureaucrate** (DEX–2016) // Din fr. *bureaucrate*, germ. *Bürokrat*. (DEX³).

BINOCULÁR, -Ă, *binoculari*, -e, adj. Din fr. **binoculaire** (DEX–2016) // Din fr. *binoculaire*, it. *binoculare*. (DEX³).

BIORÍTM, *bioritmuri*, s. n. Din engl. **biorythm**. (DEX–2016) // Din fr. *biorythme*, engl. *biorythm*. (DEX³).

În cazul termenilor orientali preluați de curând, prin intermediar francez, englez etc., din limbi cu care româna n-a avut niciun contact, am indicat etimonul direct urmat de formularea cuv. arab, chinez, japonez etc. și, uneori, de sensul acestuia.

BIRR s. n. Unitate monetară din Etiopia. Din engl, fr., it. *birr*; cuv. etiopian. (DEX³)

BONSÁI s. m. Din fr. *bonsai*; cuv. japonez. (DEX³)

BONZ, *bonzi*, s. m. Din fr. **bonze**. (DEX–2016) // Din fr. *bonze*, port. *bonzo*; cuv. japonez. (DEX³).

BOȘIMÁN, -Ă, *boșimani*, -e s. m. și f., adj. Din fr. *boschiman* (DEX–2016) // Din fr. *boschiman*; cuv. olandez „oameni ai tufișurilor”. (DEX³)

Indicarea etimologiei derivatelor (diminutivale, augmentative) și a formelor verbale (infinitive lungi, abstracte, participii) este diferită în DEX–2016 și în DEX³, atât sub raportul formulării, cât și cantitativ (numărul de elemente la care apare acest tip de informație). În DEX–2016, etimoanele lexemelor enumerate figurează la sfârșitul fiecărei intrări, în cazul derivatelor „baza derivativă + suf.”, iar, în cel al formelor verbale, se face trimitere la verbul din paradigma căruia fac parte „V. verb”.

În DEX³, etimonul este indicat doar la derivatele și formele verbale tratate ca intrări separate, în cazul primelor formularea diferă de cea din DEX–2016 prin eliminarea secvenței *suf-*, iar, la infinitivele lungi, la abstractele verbale și la participiile cu valoare adjectivală, se precizează verbul de bază și sufixul cu care s-au format.

BĂRBIUȚĂ, *bărbiuțe*, s. f. Diminutiv al lui *bărbie*. – **Bărbie** + suf. *-uță*. (DEX–2016)
// **BĂRBIE**, *bărbii* s. f. Sensuri. Dim.: **BĂRBIUȚĂ** s. f. (DEX³)

BĂRBÓI, *bărboaie*, s. n. Augmentativ al lui *barbă* – **Bărboi** + suf. *-oi* (DEX–2016) // **BĂRBA**, *bărbi* s. f. Sensuri. Augm.: **BĂRBÓI** s. n.

BĂRBIERÍT², -Ă adj. V. *bărbieri* (DEX–2016) // *Bărbieri* + *-t*. (DEX³)

BEMOLIZAT, -Ă adj. V. *bărbieri* (DEX–2016) // *Bemolizat* + *-t*. (DEX³).

BIROCRÁTIZARE s. f. V. *birocratiza* (DEX–2016) // *Birocratiza* + *-re* (DEX³)

BIROCRATIZÁT, -Ă adj. V. *birocratiza*. (DEX–2016) // *Birocratiza* + *-t* (DEX³).

BITUMÁRE, *bitumări* s. f. V. *bituma* (DEX–2016) // *Bituma* + *-re*. (DEX³)

9. Rolul instrumentelor digitale în procesul de redactare

Redactarea intrărilor de dicționar se realizează în format digital cu editorul lexicografic profesional TLeX. Mediul online furnizează informații indispensabile realizării unei lucrări lexicografice moderne și accesibile unui public cât mai divers. Inițial, am elaborat intrările din porțiunea pentru DEX³ în Word, ulterior am introdus conținutul acestora în editorul profesional menționat, întrucât a fost necesară o perioadă de acomodare cu noul program; actualmente ne propunem să redactăm cuvintele direct în TLeX.

Pentru îmbogățirea corpusului, verificarea și corectarea informației conținute în articolele de dicționar și pentru selectarea exemplelor am apelat la diferite surse disponibile online cu acces gratuit (articole, dicționare, baze de date etc.), în scopul a le oferi utilizatorilor o lucrare adaptată cerințelor lor actuale. Considerăm că DEX³ trebuie să apară în ambele formate, tipărit pe hârtie și electronic accesibil gratuit pe site-ul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, asemeni dicționarelor străine cunoscute, Larousse, Le Robert, Treccani, Merriam-Webster, Collins, OED, DUDEN ș.a. Argumentul pe care ne bazăm este acela al soluției de siguranță reprezentată de varianta

tipărită în raport cu cea disponibilă numai online. Economia de hârtie, costurile reduse de publicare explică optimismul cu care unii editori (de exemplu, Merriam-Webster) au optat exclusiv pentru cea de-a doua variantă sau al celor care susțin existența doar în acest format a DEX³ (Vasilescu 2021: 196). Fenomenul de black-out și atacurile cibernetice frecvente în prezent constituie motive întemeiate pe baza cărora susținem necesitatea elaborării celei de-a treia ediții a DEX-ului în ambele variante.

10. Concluzii

În materialul de față, am sintetizat problemele întâlnite pe parcursul lucrului la ediția a treia a *Dicționarului explicativ al limbii române* (DEX³) și soluțiile găsite.

Inventarul lexical al DEX³ a fost considerabil îmbogățit cu termeni specializați, neologisme de dată recentă, sensuri și unități frazeologice noi ale unor cuvinte deja înregistrate în edițiile precedente al acestui dicționar.

Am operat o selecție riguroasă a regionalismelor, a arhaismelor, a termenilor învechiți și a celor populari, în sensul păstrării în DEX³ doar a lexemelor care figurează în manualele școlare și în auxiliarele didactice.

Întrucât DEX³ este un dicționar al limbii române literare contemporane, am reținut un număr foarte redus de variante regionale ale unora dintre intrările lexicografice. Am avut în vedere publicul divers al DEX³ și, de aceea, am evitat încărcarea inutilă a corpusului și transformarea lucrării menționate într-una dificil de consultat de către cei interesați.

Autorii edițiilor precedente ale DEX-ului au apelat la un număr redus de citate redacționale, pentru a le facilita utilizatorilor înțelegerea unora dintre sensurile cuvintelor. Principiul se aplică și în DEX³, însă aici figurează mai multe contexte ilustrative create de redactor sau/și selectate din materialele disponibile online.

Utilizatorii dicționarelor vor să afle sensurile cuvintelor, de aceea trebuie să aibă la dispoziție explicații clare, concise, corecte, cu o informație enciclopedică foarte redusă cantitativ. Revizuirea definițiilor existente la cuvintele din porțiunea ce ne-a fost repartizată pentru DEX³ și verificarea informațiilor în alte lucrări românești și străine de profil constituie etape esențiale premergătoare definirii într-o manieră suplă și exactă a conținutului semantic asociat componentelor inventarului lexical.

În cazul unora dintre cuvinte, am propus soluții etimologice diferite de cele existente în edițiile anterioare ale DEX-ului.

Informațiile referitoare la forma-titlu și la categoriile gramaticale ale cuvintelor sunt similare în DEX³ și DOOM.

Apariția celei de-a treia ediții a *Dicționarului explicativ al limbii române* în cele două versiuni, pe hârtie și electronică, este importantă și necesară atât pentru autori, cât și pentru toți cei interesați de cuvintele limbii române.

BIBLIOGRAFIE

A. Dicționare

- Collins = *Collins Online Dictionary*, <https://www.collinsdictionary.com/>.
- DAN = Florin Marcu, *Dicționar actualizat de neologisme*, București, Editura Saeculum I.O., 2013.
- DCR³ = Florica Dimitrescu, Alexandru Ciolan, Coman Lupu, *Dicționar de cuvinte recente. [DCR]*, ediția a III-a, București, Editura Logos, 2013.
- DEX 1975 = Academia R.S.R., Institutul de Lingvistică din București, *Dicționarul explicativ al limbii române*, coord.: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, București, Editura Academiei R.S.R.
- DEX – S = Academia R.S.R., Institutul de Lingvistică din București, *Supliment la Dicționarul explicativ al limbii române*, coord.: Ion Coteanu, Ion Dănilă, Nicoleta Tiugan, București, Editura Academiei R.S.R., 1988.
- DEX² 1996 = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic.
- DEX² 2009 = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic.
- DEX² 2012 = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, [tiraj nou], coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic. București, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- DEX² 2016 = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, [tiraj nou], coord.: Marius Sala, Monica-Mihaela Busuioc, București, Editura Univers Enciclopedic.
- DEXI = *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, coord.: Eugenia Dima, Chișinău, Editurile Arc și Gunivas, 2007.
- DICR = Elena Dănilă, Andrei Dănilă, *Dicționar ilustrat de cuvinte și sensuri recente în limba română*, București, Editura Litera Internațional, 2011.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, ediție anastatică la *Dicționarul limbii române (DA)* și *Dicționarul limbii române (DLR)*, tom I–XIX, București, Editura Academiei Române, 2010.
- DUDEN = <https://www.duden.de/>.
- ICSO 2020 = Ana-Maria Barbu, Blanca Croitor, Anabella Niculescu-Gorpin, Carmen-Ioana Radu, Monica Vasileanu, *Inventar de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul online (ICSO)*, I, București, Editura Academiei Române, <https://lingv.ro/inventar-de-cuvinte-si-sensuri-noi/>.
- Larousse = <https://www.larousse.fr/>.
- Le Robert = *Le Robert. Dico en ligne*, <https://dictionnaire.lerobert.com/>.
- MDE 2008 = *Mic dicționar enciclopedic*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, Editura Univers Enciclopedic.
- Merriam-Webster = *Merriam-Webster Dictionary*, <https://www.merriam-webster.com/>.
- NDU = Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*, ediția a III-a, București – Chișinău, [Editura] Litera Internațional, 2008.
- OED = *Oxford English Dictionary*, <https://www.oed.com/>.
- Treccani = Institut della Enciclopedia Italiana, *Il Vocabolario Treccani*, <https://www.treccani.it/vocabolario/>.

Zingarelli = Nicola Zingarelli, *Vocabolario della Lingua Italiana*, Zanichelli, 2025, <https://www.ubidictionary.com/en/archivio-catalogo/it-lo-zingarelli-2025-2/>.

B. Lucrări de referință

Anghelina et al. 2021 = Alexandru Anghelina, Ștefania Oprea, Claudiu Teodorescu, *Propuneri pentru digitalizarea DEX³*, în „Studii și cercetări lingvistice”, LXXII, nr. 2, p. 284–294.

Busuioc 2022 = Monica Busuioc, *DEX – Istorie și continuitate (I)*, în „Limba română”, LXXI, nr. 3–4, p. 577–596.

Busuioc 2023 = Monica Busuioc, *DEX – Istorie și continuitate (II)*, în „Limba română”, LXXII, nr. 1, p. 3–24.

Moroianu 2021 = Cristian Moroianu, *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX³). Propuneri structurale*, în „Studii și cercetări lingvistice”, LXXII, nr. 2, p. 165–184.

Radu-Bejenaru 2021 = Andreea Radu-Bejenaru, *Modele de digitalizare și aplicabilitatea lor la noua ediție a Dicționarului explicativ al limbii române*, în „Studii și cercetări lingvistice”, LXXII, nr. 2, 295–305.

Seche 1966 = Mircea Seche, *Schiță de istorie lexicografiei române, I: De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică.

Vasileanu 2021 = Monica Vasileanu, *Criterii pentru alcătuirea listei de intrări într-un dicționar de uz general: propuneri pentru DEX³*, în „Studii și cercetări lingvistice”, LXXII, nr. 2, p. 200–216.

Vasilescu 2021 = Florin Vasilescu, *DEX și DLR. Dicționar și „enciclopedie”. Repere pentru o nouă ediție a DEX-ului*, în „Studii și cercetări lingvistice”, LXXII, nr. 2 p. 185–199.

ELABORATION OF THE EXPLANATORY DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE, THIRD EDITION: PROBLEMS AND SOLUTIONS

ABSTRACT

The *Explanatory Dictionary of the Romanian Language* is the best-known Romanian lexicographic work, as it is used by a very diverse audience (specialists from various fields, pupils, students, teachers, etc.) The first edition of the DEX (1975), followed by the *Supplement* to the DEX (1986), and the second (1996), represent the culmination of the talent and effort of the lexicographers from the “Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” Institute of Linguistics of the Romanian Academy. The editions of the last edition, 2009, 2012 and 2016, suffered too few lexical, semantic and etymological corrections and additions in relation to the scope of the work.

Therefore, it was necessary to develop a new edition of the DEX that would meet the following criteria: to reflect the developments and transformations produced in the last three decades in the Romanian language, to meet the needs of the current public in terms of content, to be available in both printed and electronic format, on the website of the “Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” Institute of Linguistics of the Romanian Academy, alongside other fundamental works developed within this institution, the *Etymological Dictionary of the Romanian Language* (DELR), the *Dictionary of the Romanian Language* (DLR), the *Orthographic, Orthoepic and Morphological Dictionary of the Romanian Language*.

We consider the concrete aspects encountered so far in the process of drafting a portion for the *Explanatory Dictionary of the Romanian Language*, 3rd edition (DEX³), the content and structure of

the lexicographic entries (corpus, definitions, variants, etymology, examples) as well as the role of the digital tools used for this purpose.

Keywords: *corpus, definition, edition, etymology, examples, DEX, lexicography, sense, word.*

DIGITALIZAREA *DICȚIONARULUI ORTOGRAFIC, ORTOEPIC ȘI MORFOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE* (DOOM³)

CĂTĂLIN MITITELU*

1. Introducere

DOOM este un dicționar normativ – ortografic, ortoepic și morfologic. Dincolo de simpla enunțare a formelor corecte, el codifică norme lingvistice fundamentale, fiind utilizat atât în mediul educațional și editorial, cât și în procesul de standardizare a limbii.

În contextul digitalizării resurselor lexicografice și al dezvoltării aplicațiilor de procesare automată a limbii naturale, devine necesară convertirea acestor resurse în formate structurate, formalizate și interogabile, compatibile cu ecosisteme tehnologice și științifice moderne. În cazul DOOM³, această tranziție a presupus trecerea de la o colecție de documente text (.DOC) la un corpus bazat pe .XML (format TEI¹ și apoi la o aplicație web cu funcționalități avansate de căutare.

DOOM³, pe lângă lista propriu-zisă de peste 65 000 de cuvinte-titlu, mai cuprinde și o parte teoretică, care a fost preluată și ușor modificată în ceea ce privește aspectul, pentru a putea fi integrată într-un instrument de consultare online.

2. Digitizare versus digitalizare

În literatura de specialitate, se distinge clar între termenii *digitizare* (engl. *digitization*) și *digitalizare* (engl. *digitalization*).

Digitizarea desemnează conversia datelor analogice (tipărite) în format digital brut. În cazul DOOM³, acest proces s-a concretizat în scrierea conținutului acestei ediții în documente de tip Microsoft Word (.DOC), fără structurare sau codificare formală.

Digitalizarea implică un nivel superior: restructurarea informației pentru a fi exploatabilă computațional. În cazul DOOM³, aceasta a presupus extragerea automată și etichetarea atributelor lingvistice (parte de vorbire, gen, număr, forme flexionare), precum și modelarea relațiilor între acestea într-un cadru formal (XML–TEI).

* Institutul de Lingvistică „Jorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București, Casa Academiei, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

¹ TEI P5 Guidelines – <https://tei-c.org/>.

3. Modelarea metalimbajului lexicografic

Orice dicționar presupune un *metalimbaj lexicografic*, adică un set de convenții formale și simboluri utilizate pentru a descrie datele lingvistice. În DOOM³, acest metalimbaj include:

- **forme de bază și flexionate** (de exemplu, *abandon*, *abandonuri*);
- **marcatori morfologici** (s., n., pl.);
- **abrevieri** ale registrelor de limbă, ale limbilor de origine etc.

Pentru a permite parsarea automată a intrărilor, a fost necesară formalizarea acestui metalimbaj într-o gramatică explicită și dezvoltarea unui parser specializat.

4. DEPAR – parserul pentru intrările lexicale

Parserul DEPAR (Dictionary Entry PARser) este un instrument dezvoltat intern pentru a transforma intrările liniare din orice dicționar într-o reprezentare structurată. Are nevoie de o gramatică ce descrie metalimbajul specific și un set de reguli de transpunere a arborelui de parsare în text structurat.

DOOM³ fiind un dicționar de forme, acesta nu cuprinde și definițiile cuvintelor înregistrate. Așadar, intrările sunt simple:

abandon s. n., pl. *abandonuri*

și sunt convertite în format XML conform standardului TEI, utilizat pe scară largă în lingvistica computațională:

```
<entry xml:id="AAAA-00001-AJML-95718" sortKey="abandon">
  <form type="lemma" xml:id="AAAA-00000-EXKF-39616">
    <orth rend="_____ ' ' " norm="abandon">
      aband<emph style="text-decoration:underline">o</emph>n
    </orth>
    <gramGrp>
      <gram type="pos" norm="substantiv">s.</gram>
      <gram type="gender" norm="neutru">n.</gram>
    </gramGrp>
  </form>
  <form type="inflected" rend="prefix(comma)" xml:id="AAAA-00003-CJEM-44164">
    <gramGrp type="partial">
      <gram type="number" norm="plural">pl.</gram>
    </gramGrp>
    <orth rend="_____ ' _____ " norm="abandonuri">
      aband<emph style="text-decoration:underline">o</emph>nuri
    </orth>
  </form>
</entry>
```

Ambiguitățile inerente ale limbajului și erorile umane de tehnoredactare au impus și revizuirii manuale sau semiautomate ale unor intrări, dar aceste intervenții nu afectează în niciun fel normarea cuvintelor. Modificările sunt de două tipuri:

- corecturi depistate în urma procesării automate: spațiere, stiluri, elemente de compunere a articolelor de dicționar;
- anumite articole de dicționar au fost împărțite în mai multe articole pentru o mai clară prezentare a elementelor de compunere. Un astfel de exemplu este articolul *dreapta*, care în varianta tipărită apare ca o singură intrare de dicționar:

+**dreapta** (**de (la)/din/din(spre)/în/(în)spre/la/prin** ~) loc. adj., loc. adv. (*partid de dreapta, Ia-o în/(în)spre/la/prin dreapta. Vine de la/din/din(spre) dreapta.; prima la dreapta*)

căruia în varianta online îi corespund mai multe intrări de dicționar:

- +**dreapta** (**de** ~) loc. adj., loc. adv. (*partid de dreapta, gândește de dreapta*)
- +**dreapta** (**de la** ~) loc. adj., loc. adv. (*numerotare de la dreapta; Vine de la dreapta.*)
- +**dreapta** (**din** ~) loc. adj., loc. adv. (*partea din dreapta; Vine din dreapta.*)
- +**dreapta** (**dinspre** ~) loc. adj., loc. adv. (*vehicule dinspre dreapta; Vine dinspre dreapta.*)
- +**dreapta**¹ (**în** ~) loc. adj., loc. adv. (*decupaj în dreapta; Ia-o în dreapta.*)
- +**dreapta** (**înspre** ~) loc. adj., loc. adv. (*privire înspre dreapta; Ia-o înspre dreapta.*)
- +**dreapta** (**spre** ~) loc. adj., loc. adv. (*drum spre dreapta; Ia-o spre dreapta.*)
- +**dreapta**¹ (**la** ~) loc. adj., loc. adv. (*drum la dreapta; Ia-o la dreapta.*)
- +**dreapta** (**prin** ~) loc. adj., loc. adv. (*ieșire prin dreapta; Ia-o prin dreapta.*)

5. Indexare și completarea informației gramaticale

După parsare, textele structurate au fost procesate de un *indexer*, cu scopurile:

- de a completa forme lipsă (de exemplu, forme de plural sau genuri alternative),
- de a agrega intrările pentru interogare rapidă,
- de a permite detecția formelor greșite (de exemplu, *caramelă, ghiață*) căutate de utilizatori, dar absente din dicționar.

Această etapă a condus la o bază de date extensibilă, capabilă să răspundă cerințelor lexicografice moderne. Schema completă a digitalizării este redată în fig. 1. Așadar, fișierele de tip DOC sunt transformate cu ajutorul aplicației **doom-parser** în fișiere XML, care sunt indexate cu ajutorul aplicației **doom-indexer** într-o bază de date de tip SOLR (<https://solr.apache.org/>). Utilizatorii vor accesa pagina web a dicționarului, care va prelua datele din baza de date *DOOM Solr*.

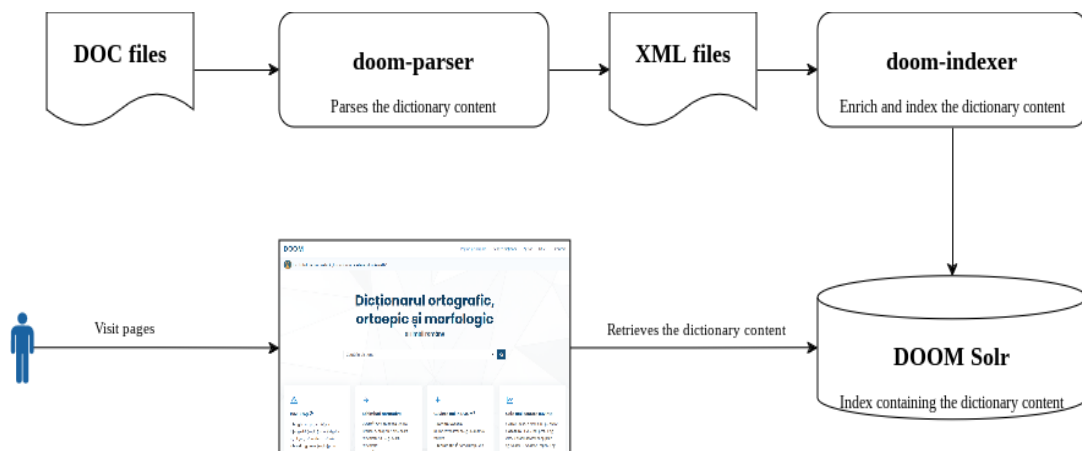

Figura 1. Schema de digitalizare a DOOM³.

6. Funcționalități ale platformei digitale

Website-ul <https://doom.lingv.ro> oferă funcționalități avansate pentru utilizatori, pe care le prezentăm în subsecțiunile de mai jos.

6.1. Căutare simplă

– **cu autocompletare** (numai pentru cuvintele-titlu). Pe măsură ce se scriu primele litere, vor apărea mai multe cuvinte care încep cu secvența scrisă (fig. 2). Se poate astfel selecta cuvântul căutat (dacă el a apărut deja în această listă) sau se completează cuvântul în întregime.

Figura 2. Căutare simplă cu autocompletare.

– **aproximativă** (folosind distanța Levenshtein² – Black 2019). Uneori se inversează sau se omit din greșeală anumite litere, ca în fig. 3.

The screenshot shows the DOOM search interface. The search bar contains 'abadnon'. The results section shows '1 rezultat' (1 result) for the word 'abandon' (s. n., pl. abandonuri). A yellow banner at the top of the results area says 'Rezultatul provine dintr-o căutare aproximativă' (The result comes from an approximate search). The left sidebar shows filters for 'Cuvinte' (Words) and 'Gramatică' (Grammar), with 'substantiv' (noun) selected. A 'Filtrează' (Filter) button is at the bottom of the sidebar.

Figura 3. Căutare simplă aproximativă.

– **ignorând diacriticele**, chiar dacă se scrie fără diacritice, programul va oferi rezultatul dorit (de exemplu, **capatana** → **căpătână**).

– **oferind variante corecte** când cuvântul este incorect din punctul de vedere al normei din DOOM³, în cazurile de greșeli mai frecvente în uz se menționează explicit acest lucru, printr-o indicație corectivă (**aevea** → Forma corectă: **aievea**; **adaus** → Forma corectă: **adaos**; **kitch** → Forma corectă: **kitsch**) (v. fig. 4).

The screenshot shows the DOOM search interface. The search bar contains 'aevea'. The results section shows '1 rezultat' (1 result) for the word 'aievea' (adj. invar., adv. (apariții ~, a apărea ~)). A yellow banner at the top of the results area says 'Forma corectă:' (Correct form:). The left sidebar shows filters for 'Cuvinte' (Words) and 'Gramatică' (Grammar), with 'adverb' (adverb) selected. A 'Filtrează' (Filter) button is at the bottom of the sidebar.

Figura 4. Căutare simplă corectivă.

– **cu wildcards** (?), un semn (simbol) auxiliar relativ folosit când există ezitări în privința anumitor litere din componența unor cuvinte este semnul întrebării (?): **ace?a** → **aceea, aceia**; de asemenea, se pot căuta toate cuvintele din DOOM³ care conțin diferite litere în poziția acestui semn: **aba?ie** → **abație, abazie**).

² Cf. *Levenshtein distance*, în DADS, s.v.

– cu **wildcards** (*) (după sufix/prefix, de exemplu, *-tor*, *auto-*). Asteriscul este întrebuințat cu precădere în căutări mai complexe, când ne interesează afișarea tuturor cuvintelor din dicționar care conțin o anumită secvență dată, aflată fie la începutul cuvintelor, fie în interiorul ori la finalul acestora: **mono***, ***oai***, ***tor**, **auto*bil**, ***-*uț**. Semnul are valoarea unei litere, a unui grup de litere sau valoare nulă. Se va înregistra în partea dreaptă și numărul ocurențelor (ca, de altfel, pentru orice tip de căutare), iar articolele sunt repartizate în pagini ușor de deschis: fig. 5.

The screenshot shows the DOOM search interface. At the top, the search bar contains 'auto*bil' with a magnifying glass icon. To the right are links for 'Pagina principală' and 'Principii generale'. Below the search bar is a sidebar with filters: 'Cuvinte' (expanded), 'cuvinte-titlu' (3), 'Gramatică' (expanded), 'substantiv' (1), 'adjectiv' (2), 'Limba de proveniență', 'Restricții de uz', and 'Variante'. A 'Filtrează' button is at the bottom of the sidebar. The main area shows 3 results for 'auto*bil'. The first result is '+ automatizabil' (desp. *a-u-*) adj. m., pl. *automatizabili*; f. *automatizabilă*, pl. *automatizabile*. The second result is 'automobil¹' (desp. *a-u-*) adj. m., pl. *automobili*; f. *automobilă*, pl. *automobile*. The third result is 'automobil²' (desp. *a-u-*) s. n., pl. *automobile*; abr. (fam.) *auto*. There are download icons for each result.

Figura 5. Căutare simplă cu asterisc.

6.2. Căutare avansată

Acest tip de căutare permite o rafinare a acesteia, după clase lexico-gramaticale, categorii gramaticale, registre stilistice și de uz, limbă de proveniență etc., criterii utile mai ales specialiștilor și profesorilor de limba română în analiza faptelor de limbă din DOOM³.

Rezultatele afișate la căutarea unui cuvânt sunt analizate în chenarul din partea stângă a ecranului. De exemplu, dacă vom tasta cuvântul *timp*, se vor afișa toate intrările din DOOM³: în total, în dicționar sunt 11 cuvinte-titlu cu forma-tip și locuțiuni care conțin cuvântul timp. Dintre acestea, din punct de vedere gramatical, 5 sunt substantive comune (cu flexiune diferită); din clasa adverbilor, dacă se deschide săgeata atașată, se observă că sunt 3 locuțiuni adverbiale, precum și o locuțiune prepozițională și 2 locuțiuni conjuncționale (fig. 6). Informațiile cu caracter statistic și sintetic pot fi utile (mai ales) când căutarea duce la rezultate mult mai numeroase.

11 rezultate

Cuvinte ^

☐ cuvinte-titlu 11

Gramatică ^

☐ substantiv 5

☐ adverb 3

☐ prepoziție 1

☐ conjuncție 2

☐ locuțiune 3

Limbă de proveniență ✓

Restricții de uz v

Variante v

Filtrează

timp¹ (categorie filozofică; stare a atmosferei) s. n.**timp²** (fază) s. m., pl. *timpuri***timp³** (interval; categorie gramaticală) s. n., pl. *timpuri*+ **timp (la ~)** loc. adv.+ **timp (cât ~)** loc. conjct.**timp ce (în ~)** loc. conjct.+ **timp de (în ~)** loc. prep.**timp (între ~)** loc. adv.+ **timp-record** s. n.+ **spațiu-timp** [iu pron. ȳu] s. n., art. *spațiu-timpul*+ **timp în timp (din ~)** loc. adv.**Figura 6.** Căutare avansată fără asterisc.

Folosind asteriscul (*), se poate rafina căutarea în funcție de interesul utilizatorilor. De exemplu, dacă vrem să se afișeze lista tuturor cuvintelor din DOOM³ care se termină în *-ție*, se va scrie ***ție** în bara de căutare. Rezultatele vor fi afișate pe mai multe pagini, întrucât sunt destul de numeroase (1 122); în secțiunea din stânga, informațiile se referă atât la cuvintele-titlu sau la formele flexionare ale cuvintelor care se termină în *-ție*, cât și la clasele lexico-gramaticale în care se încadrează acestea (din 1 107 substantive, 3 sunt proprii, iar restul comune; din 11 adjective, 2 sunt variabile, 7 invariabile, iar 2 sunt locuțiuni adjectivale etc.). Orice utilizator poate restrânge câmpul de căutare prin selectarea anumitor caracteristici (de exemplu: numai cuvinte-titlu care sunt adjective invariabile terminate în *-ție*: fig. 7).

cuvinte-titlu x adjectiv invariabil x

Cuvinte

- ☒ cuvinte-titlu 7
- Gramatică
 - ☒ adjectiv 7
 - ☐ adverb 2
- Limbă de p
 - ☒ invariabil 7
- Restricții de uz
 - ☐ 7
- Variante
 - ☐ despărțire în silabe 2

Filtrează

7 rezultate

anticorupție¹ (desp. -ți-e) adj. invar. (*măsuri* ~)

+ **antiimigrație** (desp. -ti-i-, -ți-e) adj. invar. (*măsuri* ~)

+ **antimigrație** adj. invar. (*politici* ~)

+ **postadopte** (desp. *pos-ta*-, -ți-e/post-a-) adj. invar. (*perioada* ~)

+ **postintervenție** (desp. -pos-tin-, -ți-e-/post-in-) adj. invar., adv. (*tratament* ~, *a se comporta* ~)

+ **posttranzacție** (desp. -tran-zac-ți-e) adj. invar., adv. (*măsură* ~, *a proceda* ~)

+ **prodemocrație** (desp. -mo-cra-) adj. invar. (*mișcări* ~)

Figura 7. Căutare avansată cu restrângerea câmpului de căutare.

Folosind **doar** asteriscul în bara de căutare se pot efectua filtrări pe toate cuvintele din DOOM³. Câteva dintre acestea sunt mai speciale: substantivele defective de singular (*pluralia tantum*) sau plural (*singularia tantum*) și verbele cu paradigma incompletă (fig. 8).

DOOM

* x Q

Pagina principală Principii generale

verb paradigmă incompletă x

Cuvinte

- ☐ cuvinte-titlu 24
- Gramatică
 - ☒ verb 24
- Limbă de p
 - ☐ Caracteristici
- Restricții
 - ☐ activ 23
 - ☐ reflexiv 1
- Paradigmă
 - ☐ livres 2
 - ☐ învec 2
 - ☐ popu 1
 - ☐ regio 1
 - ☒ incompletă 24
- Variante
 - ☐ despărțire în silabe 1

Filtrează

24 rezultate

aparține (a ~) vb., ind. prez. 1 sg. și 3 pl. *aparțin*, 2 sg. *aparții*, 3 sg. *aparține*; conj. prez. 1 sg. *să aparțin*, 3 *să aparțină*; ger. *aparținând*; part. *aparținut* (nefolosit la imper.)

+ **cădea² (a se ~)** (a se cuveni) vb. refl., ind. prez. 3 sg. *se cade*, imperf. 3 pl. *se cădeau*; conj. prez. 3 *să se cadă*; ger. *căzându-se* (nefolosit la celelalte moduri și timpuri)

cășuna (a ~) vb., ind. prez. 1 sg. *cășunez*, 3 *cășunează*; conj. prez. 1 sg. *să cășungz*, 3 *să cășuneze* (nefolosit la imper.)

concede (a ~) (livr.) vb., ind. prez. 1 sg. și 3 pl. *conced*, 2 sg. *concezi*, 3 sg. *concede*, imperf. 1 *concedeam*; conj. prez. 1 sg. *să conced*, 3 *să concedă*; ger. *concedând* (nefolosit la perf. s., m.m.c.p., part.)

concorda (a ~) vb., ind. prez. 3 *concordă*, imperf. 3 pl. *concordau*; conj. prez. 3 *să concorde* (nefolosit la imper.)

! **converge (a ~)** vb., ind. prez. 3 sg. *converge*, 3 pl. *convergi*; conj. prez. 3 *să convergă*; ger. *convergând*; part. (rar) *convers* (nefolosit la perf.)

Figura 8. Căutare avansată pentru verbe cu paradigma incompletă.

Se pot face căutări avansate sau filtrări după următoarele criterii:

- **cuvinte:** cuvinte-titlu, forme flexionare sau abrevieri.
- **gramatică**, cuprinzând 11 categorii gramaticale (substantiv, articol, adjectiv, pronume, numeral, verb, adverb, prepoziție, conjuncție, interjecție și grupuri), fiecare cu propriile caracteristici (tip, gen, număr, paradigmă).
- **limbă de proveniență** (engleză, franceză, latină etc.).
- **restricții de uz** (învechit, regional, popular etc.).
- **variante** la nivel de cuvinte-titlu, forme flexionare, abrevieri sau despărțiri în silabe.

6.3. Funcționalități adiționale

Imediat sub bara de căutare de pe pagina principală, au fost inserate patru casete cu informație diferită, într-un format dinamic: cu ajutorul cursorului vertical din dreapta, se derulează mai multe tipuri de cuvinte. Este important de știut că titlurile casetelor reprezintă totodată trimiteri către pagini cu mai multe exemple sau liste utile.

Astfel, prima casetă, **Dificultăți** – *Cuvinte cu dificultăți de scriere, pronunțare și/sau flexiune*, cuprinde o serie de cuvinte în cazul cărora există ezitări de folosire în scriere sau vorbire. Accesând titlul rubricii, se va deschide o pagină cu mai multe exemple de astfel de cazuri des întâlnite în uz.

Insertul cu **Schimbări normative** afișează cuvinte care au fost modificate în DOOM³, prin raportare la ediția precedentă, din 2005, pentru a surprinde ce tip de normă punctuală a fost revizuită.

Cuvintele nou introduse în DOOM³, doar ilustrativ prezentate în casetă, pot fi listate în întregime în paginile deschise din titlu, atât sub forma detaliată a articolelor de dicționar, cât și după intrările cuvintelor-titlu accesând butonul de descărcare.

Cele mai căutate cuvinte sunt ierarhizate din punctul de vedere al frecvenței accesărilor și sunt actualizate continuu.

Un **API** (Application programming interface) a fost dezvoltat pentru integrarea cu platforma CLRE (Corpus lexicografic românesc electronic), sperând prin acesta să demonstrăm utilitatea digitalizării nu numai pentru a crea instrumente de interogare, ci și de a integra dicționarul în aplicații mult mai complexe.

7. Perspective

Proiectul prevede dezvoltări ulterioare importante:

- **adăugarea pronunțiilor audio** pentru fiecare cuvânt, într-o primă fază doar pentru cuvintele-titlu;
- **alinieră cu alte dicționare** românești în format electronic.

Concluzii

Digitalizarea DOOM³ marchează un pas esențial în direcția lexicografiei digitale românești. Prin formalizarea conținutului, dezvoltarea unor instrumente computaționale

dedicate și deschiderea către interogare și analiză automată, DOOM³ devine o resursă nu doar normativă, ci și explorabilă online, în mod gratuit, contribuind la consolidarea infrastructurii digitale pentru studiul limbii române.

BIBLIOGRAFIE

Black 2019 = Paul E. Black (ed.), *Algorithms and Theory of Computation Handbook*, CRC Press LLC, 1999.

DADS= *Dictionary of Algorithms and Data Structures*,
<https://xlinux.nist.gov/dads/HTML/Levenshtein.html>.

DOOM³ = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a III-a revăzută și adăugită, coord.: Ioana Vintilă-Rădulescu, București, Univers Enciclopedic Gold, 2021, ediție digitală <https://doom.lingv.ro/>.

TEI = *Text Encoding Initiative*, <https://tei-c.org/>.

THE DIGITALIZATION OF THE MORPHOLOGICAL, ORTHOGRAPHIC AND ORTHOEPIC DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE (DOOM3)

ABSTRACT

The *Morphological, orthographic and orthoepic dictionary of the Romanian language* (DOOM³), currently in its third edition, is a normative reference dictionary for the Romanian language, providing standardized information on spelling, pronunciation, and morphology. The digitalization of DOOM³ consisted in structuring and enhancement of the data to enable computational processing, advanced search capabilities, and integration into linguistic platforms.

This paper presents the methods and tools used in the digitalization process, including the development of DEPAR, a dedicated parser for extracting structured XML data from raw entries, and an indexing engine to complete grammatical data and support advanced filtering. The resulting online platform (<https://doom.lingv.ro/>) offers real-time search, morphological filtering, wildcard support, usage statistics, and API access. This transformation not only modernizes the access to normative linguistic data, but also opens new avenues for corpus-based research, computational linguistics, and the integration of Romanian into multilingual digital ecosystems.

Keywords: *DOOM, digitalization, graphical user interface (GUI), dictionary, lexicography.*

MĂRCILE DE UZ ÎN DEX³. DIRECȚII DE UNIFORMIZARE ȘI OPTIMIZARE DIGITALĂ

ȘTEFANIA OPREA, ALEXANDRU ANGHELINA*

1. Introducere

Marcarea uzului în dicționarele explicative reprezintă una dintre componentele esențiale ale redactării lexicografice moderne. În mod tradițional, mărcile de uz sunt înțelese ca etichete paradefiniționale care restrâng sau particularizează condițiile de folosire a unui cuvânt din punctul de vedere al registrului stilistic, al domeniului de apartenență, al frecvenței sau al distribuției spațio-temporale. Mărcile de uz orientează utilizatorul, structurează informația și, în contextul digitalizării, pot funcționa ca parametri de filtrare și organizare a conținutului lexicografic. Rolul lor este, în egală măsură, descriptiv și normativ, iar pentru lexicografi o provocare constantă o reprezintă conturarea unui sistem coerent de marcarea care să răspundă atât exigențelor metodologice, cât și celor tehnice ale redactării digitale.

Prezentul articol își propune să analizeze sistemul de marcarea a uzului în *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX)¹, cu accent pe o serie de inconsecvențe care apar la nivelul redactării actuale și pe dificultățile asociate acestora. Demersul nostru urmărește un obiectiv practic: formularea unui set de principii de lucru pentru aplicarea coerentă a mărcilor de uz, în acord cu cerințele unui editor lexicografic digital. În acest scop, vom prezenta principalele tipuri de variație întâlnite în materialul analizat, vom exemplifica tiparele recurente de marcarea și vom veni cu sugestii concrete pentru o redactare unitară.

2. Contextul redactării digitale. TLex ca instrument lexicografic

Redactarea noii ediții a *Dicționarului explicativ al limbii române* se desfășoară într-un context diferit față de edițiile anterioare, întrucât presupune nu doar actualizarea conținutului, ci și adaptarea acestuia la un format digital structurat și eficient. În acest scop, redactorii lucrează cu TLex (TshwaneLex), un editor lexicografic profesional conceput pentru proiecte colaborative și multilingve.

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București, Casa Academiei, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

¹ Analiza se bazează pe o versiune de lucru internă a *Dicționarului explicativ al limbii române*, redactată în cadrul departamentului în anul 2019 și nepublicată integral până în prezent.

TLex oferă o structură internă robustă, în care fiecare articol este segmentat în câmpuri distincte (definiții, exemple, mărci de uz, domenii, etimologie etc.), permițând o redactare modulară și consecventă. Acest model de organizare garantează atât coerență structurală între articole, cât și posibilitatea de a aplica filtre și operațiuni automate asupra corpusului.

Un avantaj major al TLex constă în facilitarea lucrului colaborativ, cu evidențierea modificărilor în timp real, versiuni salvate, comentarii interne și validări pe etape. Această funcționalitate este esențială într-un proiect de amploarea DEX, în care participă simultan mai mulți redactori. TLex permite și exportul facil către diverse formate digitale, fie pentru publicare online (HTML, XML), fie pentru tipar. Această deschidere tehnologică răspunde cerințelor lexicografiei actuale, în care accesibilitatea și interacțiunea cu utilizatorul final devin tot mai importante.

În acest cadru, mărcile de uz nu mai sunt simple elemente auxiliare în jurul definiției, ci componente-cheie ale arhitecturii lexicografice: ele pot fi indexate, filtrate, integrate în interfețe de căutare și corelate cu alte câmpuri. De aceea, uniformizarea și aplicarea coerentă a acestor mărci capătă o nouă dimensiune funcțională, care depășește nivelul edițiilor tipărite.

3. Contextul minimal și marca „(despre...)”: delimitări și interferențe

În redactarea actualei ediții a DEX, o modificare importantă față de versiunile anterioare constă în introducerea consecventă a contextelor minimale – exemple scurte, plasate între paranteze după definiție, menite să ilustreze uzul concret al cuvântului, în contexte curente sau specializate. Dacă în edițiile precedente astfel de exemple erau rare și lipsite de uniformitate formală, în varianta în lucru ele sunt tratate ca parte integrantă a definiției, cu valoare ilustrativă și funcție clarificatoare.

Această practică aduce însă în discuție o posibilă suprapunere cu o marcă deja consacrată în dicționar: formula „(despre...)”, utilizată în mod special pentru adjective și verbe, cu rolul de a restrânge explicit clasa de entități la care se aplică un termen – „**nelegitim** adj. (despre copii)”, „**dry** adj. (despre băuturi)” „**brutal** adj. (despre oameni și manifestările lor)”.

În acest context, apare o întrebare firească: este necesară coexistența celor două marcaje sau contextul minimal poate înlocui marca de uz? Pentru a răspunde, am analizat o serie de articole în care apar ambele tipuri de marcaj, urmărind dacă acestea se dublează sau, dimpotrivă, se completează. Rezultatele analizei sunt rezumate în tabelul următor, prin câteva exemple semnificative:

Cuvânt	Marca de uz („despre...”)	Definiție + context minimal	Observație
brutal	(Despre oameni și manifestările lor; adesea adverbial)	Lipsit de delicatețe, aspru, dur, violent; grosolan, necioplit (a avea un comportament brutal, modalitate brutală de manipulare, a respinge brutal pe cineva)	✓ Complementaritate – sunt notate structuri frecvente în limbajul actual; contextul concretizează marca.
brut	(Despre materiale, obiecte etc.)	1. În stare naturală, neprelucrat (alcool brut, țigeli brut). 2. Cu taxe incluse (salariu minim brut pe economie, indemnizație brută)	✓ Complementaritate – contextul oferă repere precise și ajută la identificarea combinațiilor uzuale.
calificat	(Despre infracțiuni)	Săvârșit în împrejurări speciale, bine precizate (furt calificat, omor calificat)	✓ Complementaritate – contextul exemplifică termeni juridici relevanți și clarifică uzul specializat.
neexperimentat	(Despre persoane)	Căruia îi lipsește experiența; inexperimentat (bărbat neexperimentat, muncitor neexperimentat)	● Redundanță – contextul reiterează marca, fără un aport explicativ suplimentar.
grandilocvent	(Despre stil, exprimare, expresii etc.)	Plin de emfază; pompos, umflat, bombastic (discurs grandilocvent, fraze grandilocvente, ton grandilocvent)	● Redundanță – contextul este previzibil și nu aduce nuanțe noi față de marca de uz.

După cum se poate observa, nu există o regulă unică aplicabilă tuturor cazurilor. În unele cazuri, contextul minimal aduce o valoare ilustrativă suplimentară, prin introducerea unor combinații familiare pentru utilizatori (de exemplu, *furt calificat*), sau prin distincția între sensuri (de exemplu, *brut* – sens tehnic vs economic). În aceste situații, marca de uz și contextul funcționează împreună, fără a se dubla. În alte cazuri însă, contextul minimal nu face decât să reitereze marca, fără a aduce o nuanță semantică nouă. Acestea pot fi considerate cazuri de redundanță, iar includerea ambelor componente – de exemplu, *muncitor neexperimentat* după (*despre persoane*) – poate fi evitată.

3.1. Propuneri de redactare consecventă

Pornind de la analiza acestor exemple, propunem adoptarea unei soluții adaptate contextului:

- includerea contextului minimal în toate cazurile în care el completează și concretizează marca de uz;
- omiterea contextului în cazurile în care nu aduce informație nouă față de marcă;
- evitarea eliminării mărcii „(despre...)” doar pe baza prezenței unui context minimal, atunci când marca are un rol restrictiv clar.

Contextul minimal nu trebuie privit ca un duplicat al mărcii, ci ca o strategie complementară de clarificare a sensului și a contextelor tipice de utilizare. În redactarea asistată digital, aceste exemple scurte contribuie la accesibilitatea și utilitatea dicționarului, în special pentru utilizatorii nespecialiști.

4. Marca de domeniu și conținutul definiției. Suprapuneri și soluții de redactare

O altă situație frecvent întâlnită în redactarea DEX vizează raportul dintre marca de domeniu, precizată în mod convențional înaintea definiției, și termenii din corpul definiției propriu-zise. În unele cazuri, marca anticipează o informație care este deja prezentă explicit în definiție, ceea ce creează o impresie de redundanță.

Un exemplu relevant pentru această suprapunere este termenul *adrenalină*, unde marca de domeniu (*Farm.*) este urmată de o definiție care conține un termen-cheie asociat domeniului, respectiv *medicament*. Situații similare se regăsesc și la termeni precum *cuplor* sau *gel*, unde termenii *dispozitiv* și *substanță* indică deja sfera domeniului. Astfel de cazuri arată că marcarea domeniului și formularea definiției trebuie armonizate atent, astfel încât cele două să se completeze firesc și să mențină rigoarea întregului articol.

ADRENALINĂ s. f. (Med.) Hormon produs de glandele suprarenale, cu proprietăți vasoconstrictoare și stimulatoare ale mușchiului cardiac; epinefrină. ♦ (*Farm.*) Medicament extras din acest hormon sau fabricat sintetic. – Din fr. **adrénaline**.

CUPLOR, *cuploare*, s. n. (*Elt.*) Dispozitiv utilizat pentru conectarea a două sisteme de același fel (mașini, circuite electrice). ✧ *Cuplor acustic* = dispozitiv care conectează terminalele unor sisteme de calcul prin intermediul rețelei telefonice. – Din engl. **coupler**.

GEL, *geluri*, s. n. **1.** (*Chim.*) Substanță coloidală cu consistență vâscoasă și însușiri specifice atât lichidelor, cât și solidelor. **2.** Produs translucid, de consistență moale, pe bază de apă sau uleiuri, folosit în cosmetică și farmacie. *Gel de duș*. *Gel de păr*. – Din fr. **gel**.

Problema redundanței dintre marca de domeniu și termenul central al definiției a fost deja observată și discutată în literatura de specialitate. Sterian (2016: 51) și Popescu (2022: 28), de pildă, atrag atenția asupra riscului de suprapunere funcțională între eticheta diatehnică și termenul definitoriu, propunând, în anumite situații, evitarea mărcii, dacă domeniul este deja clar dedus din formularea definiției.

Totuși, în contextul redactării asistate digital, această strategie devine discutabilă întrucât compromite posibilitatea filtrării. Din acest motiv, s-ar putea sugera, ca alternativă, ajustarea definiției în sine, prin reformularea expresiilor care dublează marca. În acest fel, marca de domeniu ar putea fi păstrată consecvent.

4.1. Este eliminarea termenului din definiție o soluție?

Există situații în care definiția poate fi ajustată, substituind termenul generic cu un sinonim pentru a elimina repetițiile. Astfel, pentru *adrenalină*, se poate recurge la un substitut precum „substanță activă cu utilizare medicală” în loc de „medicament”, iar pentru *cuplor*, termenul „dispozitiv” ar putea fi înlocuit cu „mecanism de interconectare”. În mod similar, *gel* ar putea fi definit tehnic ca „amestec coloidal cu consistență vâscoasă”, evitând noțiunea de „substanță”.

Totuși, această strategie nu este aplicabilă universal și nu trebuie forțată acolo unde claritatea ar avea de suferit. Există termeni pentru care înlocuirea termenului definitoriu ar

compromite comprehensibilitatea definiției. De exemplu, în cazul *baboi* (Iht.), substituirea cu o expresie descriptivă precum „organism acvatic dulcicol din clasa vertebratelor” ar fi artificială și mai puțin intuitivă decât simplul „pește”. De asemenea, pentru *pseudoscorpion* (Entom.), înlocuirea substantivului „insectă” ar duce la o formulare excesiv de tehnică și mai greu de înțeles de publicul larg, pentru care referința familiară la „insectă” rămâne esențială.

Prin urmare, recomandăm ca decizia de a reformula să fie aplicată selectiv: acolo unde un sinonim sau o parafrază aduce un plus de rigoare fără a afecta accesibilitatea, ea este binevenită; însă, în cazurile în care termenul-cheie funcționează ca punct de reper imediat pentru utilizator, păstrarea lui în definiție rămâne preferabilă.

4.2. Marca și definiția: funcții distincte

Considerăm că impresia de redundanță dintre marca de domeniu și termenul-cheie din definiție este, în majoritatea cazurilor, doar aparentă. Cele două componente au funcții lexicografice diferite:

- marca de domeniu clasifică termenul în cadrul sistemului terminologic general, fiind relevantă pentru organizare, căutare, filtrare și indexare;
- definiția are funcția de a numi și descrie natura obiectului desemnat de cuvânt.

În redactarea digitală, marca devine esențială, deoarece susține navigarea tematică și procesarea automată. Prin urmare, chiar dacă termenul definit se regăsește în corpul definiției, nu este nici metodologic greșit, nici stilistic deranjant ca marca să fie păstrată. Din contră, coexistența lor contribuie la claritate, rigoare și funcționalitate.

5. Marca „(despre...)” și eticheta de domeniu: inconsecvențe și criterii de aplicare

O a treia problemă recurentă în redactarea DEX privește raportul dintre marca de uz de tipul „(despre...)” și eticheta diatehnică (*Med.*, *Bot.*, *Entom.*, *Sport* etc.). În absența unui criteriu editorial unitar, acestea sunt utilizate adesea alternativ, generând inconsecvențe structurale.

Astfel, există numeroase intrări în care apare marca „(despre...)”, fără menționarea explicită a domeniului, deși acesta poate fi dedus cu ușurință din definiție. De pildă, la *heliofil* apare mențiunea „despre plante”, la *hematogen* – „despre medicamente”, la *holometabolă* – „despre insecte”, la *hidrozolat* – „despre construcții”, la *infecțiocontagios* – „despre boli”, iar la *indoor* – „despre competiții sportive”. În toate aceste cazuri, domeniul (*Bot.*, *Farm.*, *Entom.*, *Constr.*, *Med.*, *Sport*) se poate deduce din context și ar fi putut fi indicat alternativ. Pe de altă parte, există și cazuri în care se notează doar marca de domeniu, fără restrângerea explicită prin formula „(despre...)”. De exemplu, la *icterigen* apare marca *Med.*, *mezotoracic* este însoțit de *Entom.*, iar *fotosintetizator* poartă marca *Bot.* Aceste exemple nu indică neapărat necesitatea adăugării mărcii restrictive, ci evidențiază faptul că redactorii au oscilat între soluții alternative, fără o regulă explicită de aplicare.

5.1. Diferența de funcție: clasificare și restrângere semantică

Este esențial de subliniat că marca de domeniu și marca „(despre...)” îndeplinesc funcții distincte și nu sunt substituibile. Marca de domeniu plasează termenul în ansamblul vocabularului de specialitate, în timp ce marca „(despre...)” are rolul de a restrânge aplicabilitatea semantică a unui adjectiv sau a unui verb la o clasă specifică de entități.

Există și situații în care domeniul este suficient de precis și restrictiv, astfel încât formula „(despre...)” devine redundantă și poate fi omisă fără a afecta înțelegerea. De exemplu, în cazul lui *holometabolă*, articolul apare astfel: „**holometabolă**, adj. (*Entom.*) Care are metamorfoză completă, trecând prin stadiile de larvă, nimfă și adult”. Marca *Entom.* clarifică deja că termenul se referă exclusiv la insecte, astfel că precizarea „(despre insecte)” ar repeta o informație evidentă. În mod similar, *supletiv* este definit astfel: „**supletiv**, adj. (*Gram.*) Care completează, care întrește ansamblul formelor flexionare ale unui cuvânt”. În acest caz, marca *Gram.* contextualizează suficient termenul în plan morfosintactic, iar adăugarea unei restricții de tipul „(despre forme gramaticale)” este redundantă.

În schimb, există și situații în care marca de restrângere „(despre...)” rămâne utilă și justificată, deoarece clarifică sfera precisă de aplicare a adjectivului. De exemplu, la *zigomorf* apare indicația „(despre flori)”, subliniind că atributul se aplică exclusiv unor structuri florale, deși apartenența la domeniul botanic este deja clară. În mod similar, *antropoid* este însoțit de mențiunea „(despre unele maimuțe)”, ceea ce delimitează semantic termenul în cadrul zoologic. La rândul său, *consumptiv* include restrângerea „(despre unele boli cronice)”, indicând o anumită categorie vizată, chiar dacă domeniul medical este evident din definiție.

5.2. Propuneri de redactare consecventă

Pe baza acestor observații, considerăm necesară formularea unor principii clare de utilizare a acestor marcate:

- păstrarea ambelor marcaje (domeniu și „despre...”) doar atunci când fiecare aduce o informație complementară și contribuie la claritatea semantică.

- omiterea formulei „(despre...)” atunci când domeniul este suficient de specific și acoperă integral sensul (de exemplu, *Entom.* implică deja insectele, *Gram.* implică formele gramaticale).

- notarea sistematică a mărcii de domeniu rămâne esențială, inclusiv atunci când se folosește „(despre...)”, pentru a asigura coerența structurii și o procesare digitală coerentă.

Fără marcă de domeniu, organizarea tematică a articolelor devine mai puțin clară pentru utilizatori, limitând posibilitatea de a filtra și consulta rapid termenii dintr-un domeniu precis. Prin aplicarea consecventă a acestor principii, se poate obține un echilibru optim între rigoarea terminologică și utilitatea practică pentru utilizatori.

6. Paranteza explicativă vs integrarea informației în definiție

Un alt aspect pe care dorim să îl aducem în discuție îl reprezintă indicațiile temporale ca în *Evul Mediu*, *la sfârșitul Evului Mediu*, *în perioada fanariotă*, *în Antichitate* etc., cu referire în cazul de față la *în Evul Mediu* și *la sfârșitul Evului Mediu*. Nu vom detalia modul de utilizare a celorlalte indicații, însă dorim să precizăm că observațiile ce urmează le au în vedere și pe acestea din urmă.

Așadar, în ultima versiune a DEX-ului (2019), formularea în *Evul Mediu* apare în două poziții distincte în cadrul unei intrări, ceea ce îi conferă pe de o parte statut diferit (indicație de folosire/parte integrantă a definiției), pe de altă parte poate pune probleme de căutare în viitoare ediție digitală.

Având în vedere că structura XML a dicționarului va avea un singur element de tip <usg> (indicație de uz), care nu va distinge între diferitele valori ale indicațiilor (domeniu, frecvență etc.) (Barbu *et al.* 2025), considerăm oportună reorganizarea, minimală în opinia noastră, a materialului, pentru facilita atât redactarea, dar, poate mai important, consultarea dicționarului.

Prezentăm mai jos o secvență din materialul XML (structurat) și câteva intrări care evidențiază dubla poziționare a indicației.

```
</Lemma>
<Lemma id="696" LemmaSign="ACTIVÁT" FormaFem="-Ă" FormeFlex="activați, -te">
  <CatGram id="697" ParteVorb="adj."/>
[...]
```

<Sens id="698" NivelSens="3." SenseNumber="3" **IndicatieUz**="Electron., Inform.; despre dispozitive, aparate, programe de calculator, carduri etc.">

<Definitie id="699">

<DefNormala id="700" DefText="Care a devenit funcțional"/>

</Definitie>

</Sens>

HAN¹, *hani*, s. m. Titlu purtat, în *Evul Mediu*, de conducătorii mongoli și preluat de suveranii multor țări din Orient; persoană care avea acest titlu; han-tătar. – Din tc. **hān**.

HATMÁN, *hatmani*, s. m. (În *Evul Mediu*) **1.** Boier de divan în Moldova, care era însărcinat de domn cu comanda întregii oștiri, având în același timp și funcția de pârcălab și portar al Sucevei; mare spătar; titlu purtat de acest boier. **2.** Titlu purtat de marii comandanți ai oștilor polone și ai celor căzăcești; persoană având acest titlu. [Acc. și: *hátman*] – Din pol. **hetman**.

MARGRÁF, *margrafi*, s. m. Titlu purtat în *Evul Mediu* de unii principii germani, ale căror principate erau (sau fuseseră cândva) mărci³; persoană care avea acest titlu. [Var.: **marggráf** s. m.] – Din germ. **Markgraf**, fr. **margrave**.

DIÁC¹, *dieci*, s. m. **1.** (În *Evul Mediu*) Scriitor de cancelaria domnească și slujbaş al vistieriei din Țările Române; grămătic, uricar; *p. ext.* copist. ♦ cărturar, învățat. **2.** (Reg.) Cântăreț bisericesc. – Din sl. **dijakŭ**.

În plus, analiza DEX-ului a evidențiat și intrări în care apare o suprapunere, o dublare a informației – indicație de uz și o structură (cvasi)echivalentă –, un anumit tip de *balast* (Bidu-Vrăncianu 1993: 44). În cadrul aceleiași intrări, indicația de uz *Înv.* (învechit) este dublată de alte structuri care au rolul de a fixa temporal un anumit cuvânt.

PÂLC, *pâlcuri*, s. n. **1.** (De obicei urmat de determinări introduse prin prep. „de”, care arată felul, componenta) Grup mic și neorganizat de oameni; *p. ext.* grup de păsări, de animale, (rar) de plante sau de lucruri. ✧ Loc. adv. În *pâlcuri* sau *pâlcuri-pâlcuri* = în grup. ♦ Grămadă mică, adunătură de lucruri. **2.** (*Înv.*) Unitate militară la sfârșitul Evului Mediu, în Moldova și în Țara Românească, corespunzătoare unui regiment, formată dintr-un anumit număr de ostași; stol, ceată. – Din sl. **plŭkŭ**.

DÂRDĂ, *darde*, s. f. (*Înv.*) Suliță scurtă, armată cu un vârf de oțel, pentru împuns sau pentru aruncat, folosită în Evul Mediu.

În astfel de situații de dublare, propunem reținerea uneia dintre formulări și tratarea ei drept indicație de uz. De asemenea, considerăm utilă abordarea uniformă, chiar și prin convenție, a aceeași informații în cadrul tuturor intrărilor (v. *supra* – *hat*, *hatman*, *margraf*, *diac*). Din punctul nostru de vedere, accesul rapid la informație este unul dintre pilonii viitoarei ediții a dicționarului, iar tratamentul unitar al indicațiilor de uz îl poate facilita.

7. Sintagme, expresii, locuțiuni, compuse

Deși nu sunt propriu-zis indicații de uz, formulările care indică tipul de colocație în care intră un anumit cuvânt reprezintă informații utile. Astfel, sunt precizate de câte ori este cazul, preferințele combinatorice ale unui cuvânt/termen.

În cea mai mare parte, dicționarul indică – în sensul în care majoritatea colocațiilor sunt precedate de *Expr.*, *Loc.* etc. – în mod consecvent tipul structurii.

Analiza acestor colocații arată pe de o parte variații la nivelul formulărilor (*în sintagma/în sintagmele* sau *în compusul/în compuse*), pe de altă parte lipsa indicației referitoare la sintagme în anumite situații.

Primul tip de variație nu pune în mod special probleme, deși, și în acest caz, se poate identifica o potențială direcție de uniformizare: folosirea formelor abreviate (*Sint.*, *Loc.*, *Expr.*) în imediata vecinătate a colocației.

Punctual, indicația referitoare la sintagme lipsește în două situații:

– sintagma este subordonată unui sens

CAP¹ [...] **2.** Partea extremă cu care începe sau sfârșește ceva. ✧ *Ø Cap de pod* = loc aflat pe teritoriul inamic, dincolo de un curs de apă, de un defileu etc.; *p. ext.* forțele armate care ocupă acest loc cu scopul de a asigura trecerea grosului trupelor și a mijloacelor de luptă.

– indicația apare doar la prima sintagmă dintr-o serie

ACVILÍN, -Ă, *acviline*, adj. (În sintagmele) *Nas acvilin* = nas coroiat (ca ciocul acvilei **1**). *Ø Privire acvilină* = privire aspră, pătrunzătoare, tăioasă (caracteristică acvilelor **1**). – Din lat. **aquilinus**, fr. **aquilin**.

Propunem și în acest caz o reorganizare a informației pentru indicarea uniformă a tipurilor de colocații. Pentru alte modalități de prezentare a informației v. Oprea *et al.* (2021: 284–294).

CAP¹ [...] [...] **2.** Partea extremă cu care începe sau sfârșește ceva. ✧ Sint. *Cap de pod* = loc aflat pe teritoriul inamic, dincolo de un curs de apă, de un defileu etc.; *p. ext.* forțele armate care ocupă acest loc cu scopul de a asigura trecerea grosului trupelor și a mijloacelor de luptă. [...]

ACVILÍN, -Ă, acviline, adj. ✧ Sint. *Nas acvilin* = nas corioat (ca ciocul acvilei **1**). ✧ Sint. *Privire acvilina* = privire aspră, pătrunzătoare, tăioasă (caracteristică acvilelor **1**).

– Din lat. **aquilinus**, fr. **aquilin**.

sau

ACVILÍN, -Ă, acviline, adj.

✧ Sint. *Nas acvilin* = nas corioat (ca ciocul acvilei **1**). ✧ Sint. *Privire acvilina* = privire aspră, pătrunzătoare, tăioasă (caracteristică acvilelor **1**).

– Din lat. **aquilinus**, fr. **aquilin**.

8. Concluzii

Analiza sistemului de marcare a uzului în DEX³ a evidențiat un dublu plan de provocări: de natură conceptuală (suprapuneri, redundanțe, inconsecvențe) și de natură practică (procesabilitate digitală, coerență editorială). În noul context al redactării, mărcile de uz nu mai reprezintă simple etichete auxiliare, ci elemente funcționale, cu rol structural în arhitectura dicționarului.

Studiul a arătat că distincțiile între context minimal, marca „(despre ...)” și etichetele de domeniu trebuie clarificate și aplicate sistematic, cu luarea în calcul a suprapunerilor semantice și a valorii adăugate pentru utilizator. În plus, armonizarea relației dintre marca de domeniu și termenii definiției, precum și tratarea uniformă a indicațiilor temporale sau a colocațiilor contribuie la dezvoltarea unui instrument lexicografic mai coerent și mai transparent.

Propunerile formulate – de la criterii de păstrare sau omitere a anumitor marcate, la sugestii de reformulare contextuală – configurează un set de principii aplicabile într-un mediu de redactare asistat digital. În ansamblu, optimizarea mărcilor de uz în DEX³ presupune abordare coerentă, care echilibrează cerințele tehnice ale redactării digitale cu nevoia de claritate și rigoare semantică.

BIBLIOGRAFIE

Barbu *et al.* 2025 = Ana-Maria Barbu, Alexandru Anghelina, Mihaela Marin, *Aspecte privind digitalizarea DEX-ului cu editorul lexicografic Tlex*, în Elena Isabelle Tamba, Mariana Nastasia (coord.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*. AcadLexi 2025, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2025, p. 247–260.

- Bidu-Vrănceanu 1993 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Lectura dicționarelor*, București, Editura și Atelierele Tipografice Metropol.
- Oprea *et al.* 2021 = Ștefania Oprea, Alexandru Anghelina, Claudiu Teodorescu, *Propuneri pentru digitalizarea DEX³*, în „Studii și cercetări lingvistice”, LXXII, nr. 2, p. 184–194.
- Popescu 2022 = Mihaela Popescu, *Despre ocurențele mărcilor de uzaj în DEX. Câteva observații*, în „Studii și cercetări lingvistice”, LXXIII, nr. 1, p. 23–37.
- Sterian 2016 = Florin Sterian, *Deficiențe definiționale în Dicționarul explicativ al limbii române*, în „Limba română”, LXV, nr. 1, p. 49–59.

USAGE LABELS ÎN DEX³

GUIDELINES FOR UNIFORMITY AND DIGITAL OPTIMIZATION

ABSTRACT

Usage labels in general dictionaries are essential for clarifying a word's domain of use, stylistic register, frequency, and the historical period in which it is attested and used. In DEX, the application of these labels has varied across editions, sometimes leading to inconsistencies or interpretation difficulties. In the dictionary's update process, standardizing these labels is necessary, not only to facilitate drafting in TLex but also for subsequent information processing.

Keywords: *DEX³, usage tags, digitalization, dictionary, lexicography.*

LEXICOGRAFIA ȘI DIGITALIZAREA ÎN ROMÂNIA O RELAȚIE FĂRĂ DE CARE NU SE (MAI) POATE

ELENA ISABELLE TAMBA*

1. Preliminarii

În era digitală, totul este pus sub semnul unor schimbări din ce în ce mai rapide și mai profunde, vizibile la nivelul societății, al comunicării, al nevoilor oamenilor, al concepției despre lume, la nivelul cantității, dar și al modului de circulație a informației, cu impact și asupra educației ori cercetării – ceea ce face necesară o adaptare accelerată la noile condiții.

Se poate vorbi, astfel, despre o adevărată schimbare de mentalitate, care duce la schimbări de paradigmă pe toate planurile. De aceea se vorbește astăzi și despre *digitalizarea culturii*:

Prin digitalizarea unei culturi, implicit a textelor scrise, înțelegem nu numai plasarea pe suporturi electronice a copiilor fidele ale creațiilor culturale, ci și furnizarea de facilități de acces la aceste producții, în moduri noi, pe care obiectele fizice originale nu le pot asigura consumatorului de cultură. Spre deosebire de termenul foarte apropiat de „digitizare”, care denotă schimbarea suportului pe care este înregistrată o piesă, de la fizic la digital, digitalizarea include și o schimbare de paradigmă, de perspectivă, în ceea ce privește manipularea operelor. Ca atare, ea include digitizarea ca fiind doar unul dintre procesele cu care operează (Cristea *et al.* 2024: 26; trad. n.)¹.

Și în cercetarea limbii și, implicit, în lexicografie², putem vorbi despre schimbări de paradigmă, pentru că lexicografia actuală, digitală³, este o dovadă directă a adaptării la această revoluție digitală. Cum dicționarele au rolul de „a face lumină”, prin explicațiile

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ By *digitalisation* of a culture, implicitly of written texts, we understand not only the placement on electronic media of faithful copies of cultural creations, but also the provision of access facilities to these productions, in new ways, which the original, physical objects cannot assure to the culture consumer. Unlike the very close term *digitisation*, which denotes the change of the support on which a piece is recorded, from physical to digital, digitalisation also includes a change of paradigm, of optics, regarding the manipulation of works. As such, it includes digitisation as only one of the processes with which it operates (Cristea *et al.* 2024: 26).

² Lexicografia înțeasă ca arta și tehnica dicționarelor.

³ Pentru un studiu amplu asupra schimbărilor de perspectivă în lexicografia din era digitală, v. *A short history of digitisation in lexicography* in Măchura 2024: 22 ș.u.

incluse, prin modul în care se oferă acces la informație – necesitatea adaptării lor la era digitală, la era inteligenței artificiale⁴, este deja un lucru comun. Relația esențială dintre digitalizare și lexicografie subliniază transformările epistemologice, metodologice și culturale aduse de mediul digital.

Schimbările de paradigmă sunt vizibile în toate aspectele lexicografiei – de la modul de a face documentarea (folosirea unor corpusuri lingvistice adnotate⁵ sau monitorizarea neologismelor, de exemplu, în timp real), la redactarea propriu-zisă (astăzi putem vorbi de dicționare dinamice, actualizabile mult mai rapid), la oferirea accesului (instantaneu și în diferite moduri, cu funcționalități diverse) la informația din lucrările lexicografice, la utilizarea acestora atât de către om, cât și de către „mașină”. Avem în vedere aici și posibilitatea utilizării nu doar direct a unui dicționar sau a unui corpus lexicografic (ori a unei rețele de corpusuri lexicografice pentru mai multe limbi), ci și faptul că lexicografia digitală permite integrarea dicționarelor în alte instrumente, cum ar fi aplicațiile de traducere, editoarele de text și instrumentele de procesare a limbajului natural (NLP).

În prezent, legătura dintre lexicografie și digitalizare este una intrinsecă, de esență, cele două domenii se întrepătrund, dezvoltându-se organic – fără suportul resurselor digitale, nu se poate vorbi despre o lexicografie modernă, iar fără fundamentul lexicografic, nu se poate construi o infrastructură digitală coerentă a unei limbii. Astfel, cele două domenii se completează și se potențează reciproc: digitalizarea furnizează mijloacele tehnice, în timp ce lexicografia asigură conținutul, precizia și rigoarea conceptuală, împreună creând o nouă formă de material lingvistic – dinamic, actualizabil și accesibil oricui din societate.

Lexicografia nu mai poate fi concepută în afara tehnologiei informației⁶, la fel cum tehnologia lingvistică a informației are nevoie să fie completată cu un fundament lexicografic solid. Putem vorbi, astfel, de o interdependență indispensabilă, care caracterizează aproape toate limbile.

Tot ceea ce se face în domeniul lexicografiei digitale pleacă de la necesitatea adaptării la schimbările societății, ale publicului⁷, ceea ce înseamnă că acum lexicograful (digital) nu mai este doar creator de conținut științific, ci trebuie să fie și comunicator al științei și mediator cultural, fiind obligat să aibă în vedere și adaptarea și promovarea continuă a acestui conținut științific, într-un mod care să se potrivească cel mai bine nevoilor publicului.

⁴ V., în acest sens, Bothma, Gouws 2025, De Schryver 2023; Lew 2024; Tarp 2023 ș.a.

⁵ Menționăm, de exemplu, pentru limba română, *CoRoLa. Corpus computațional de referință pentru limba română contemporană* (<http://corola.racai.ro/>), care reprezintă un corpus lingvistic, elaborat începând cu anul 2014 ca program prioritar al Academiei Române și care conține diverse texte, datând din 1989 până în prezent, scopul creării sale fiind acela de a oferi o imagine obiectivă a limbii române scrise și vorbite în prezent. Corpusul este accesibil publicului prin intermediul unei interfețe de căutare a datelor textuale și al unei interfețe de căutare a datelor audio. Pentru mai multe informații despre CoRoLa, v.: Barbu Mititelu *et al.* 2018; Tamba 2024c: 12 ș.a.

⁶ Hanks (2013) se referă la computere și corpusuri ca fiind al doilea factor cel mai influent, după inventarea tiparului, în lexicografie.

⁷ Conferința EFNIL 2023 (<https://efnil.org/conferences/2023-ljubljana/>) a avut ca temă adaptarea cercetării actuale în domeniul lexicografic, lingvistic etc. la necesitățile publicului: *By the People, for the People: Online Dictionaries, Language Portals, and the Role of Language User*. Pentru informații suplimentare, v. și: Ahačić, Kirchmeier 2024; Kirchmeier 2020.

Rămâne însă extrem de important rolul expertului lexicograf uman, care, dincolo de facilitățile pe care revoluția digitală (i) le oferă, este singurul care poate aduce în ecuația actului lexicografic doza de creativitate științifică, de intuiție lingvistică, ce nu poate fi automatizată, cel puțin pentru moment.

Dar este nevoie, în lumina schimbărilor tot mai profunde aduse de utilizarea inteligenței artificiale și în domeniul lexicografiei, de noi reguli de etică⁸.

2. Lexicografia digitală în România

Era digitală a adus schimbări semnificative și în modul în care limba română este utilizată, studiată, evoluează, este percepută de vorbitori, poate fi conservată, poate fi cercetată etc. Schimbările de paradigmă care vizează limba română în context digital se leagă de mai mulți factori: digitalizarea resurselor (lingvistice); impactul rețelelor sociale și al comunicării online; adaptarea limbii la noile realități tehnologice; educația digitală etc.

În acest studiu ne vom referi mai ales la digitalizarea resurselor pentru limba română și plecăm de la observația că, în ultimii ani, și în România s-a lucrat intens pentru digitalizarea lexicografiei⁹. Vom prezenta mai ales resursele lexicografice în format digital pentru limba română¹⁰ create în institute de cercetare sau prin proiecte private.

În principiu, se poate vorbi despre resurse digitale lexicografice pentru limba română, create în două moduri:

– prin transpunerea din format clasic (pe hârtie, indiferent de tipul de alfabet – chirilic, de tranziție, latin¹¹) în variantă digitală, deci prin retro-digitalizare, obținându-se dicționare digitizate;

⁸ Remarcăm în acest context eforturile Uniunii Europene de a stabili reguli ferme de utilizare responsabilă a inteligenței artificiale în diverse domenii: *The EU Artificial Intelligence Act* (<https://artificialintelligenceact.eu/>) sau *AI Act* (<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/regulatory-framework-ai>), inclusiv în cercetare (https://research-and-innovation.ec.europa.eu/document/download/2b6cf7e5-36ac-41cb-aab5-0d32050143dc_en?filename=ec_rtd_ai-guidelines.pdf) – ultima actualizare a acestui ghid fiind din aprilie 2025).

⁹ Începând cu 2012, la Colocviul Internațional „AcadLexi. Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”, specialiștii lexicografi și informaticieni discută anual despre schimbările aduse de digitalizare în domeniul lexicografiei (v. volumele colocviului, pe pagina manifestării: <https://philippide.ro/acadlexi.html>).

Pentru o prezentare a proiectelor de digitalizare a lexicografiei românești, v. și: Clim 2017; Haja *et al.* 2005; Haja *et al.* 2023; Tamba 2014; Tamba 2017b; Tamba 2022b; Tamba 2024a; Tamba 2024b; Tamba 2024c; Kosem *et al.* 2019 ș.a.

¹⁰ În acest studiu nu ne vom referi în mod special la diferitele instrumente create de specialiștii în tehnologia informației în vederea studierii din diverse perspective a limbii române.

Pentru o prezentare a diverselor aspecte privind cercetările specialiștilor informaticieni, v. Cristea *et al.* 2020; Păiș *et al.* 2020; Păiș *et al.* 2024; Păiș, Tufiș 2022; Trandabăț *et al.* 2012; Tufiș 2001; Tufiș, Barbu Mititelu 2015 ș.a.

Pentru o prezentare detaliată a RELATE – platformă tehnologică pentru limba română, dezvoltată la Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu”, Academia Română, București, care integrează diferite instrumente și algoritmi de ultimă generație pentru procesarea limbii române, dezvoltate în cadrul diferitelor proiecte de cercetare, v. Păiș *et al.* 2020: 81, Păiș *et al.* 2024.

Menționăm aici, de exemplu, ca resursă lexicografică importantă pentru specialiștii informaticieni în prelucrarea limbajului natural, lexiconul RoLEX dezvoltat în cadrul proiectului ReTeRom (<https://racai.ro/p/reterom/>), o resursă cu 330 866 intrări.

¹¹ Pentru o prezentare a istoriei lexicografiei românești în general, v. Busuioc *et al.* 2018; Ernst 2013; Haja *et al.* 2005; Seche 1966; Seche 1969.

– prin crearea de noi resurse lexicografice direct în format digital (prin utilizarea de corpusuri textuale, din care se extrage material lingvistic cu ajutorul unor programe speciale și se redactează cu programe de scriere de dicționare).

O categorie specială de rezultate este reprezentată de corpusurile lexicografice care includ lucrări din ambele categorii.

În România, direcțiile de digitalizare a resurselor lexicografice se pot organiza astfel:

– proiecte academice – realizate sub egida institutelor de limbă română și a institutelor de informatică ale Academiei Române; câteva proiecte sunt în curs de dezvoltare în anumite biblioteci și centre de cercetare ale unor universități din România;

– proiecte private (de exemplu, *dexonline* – <https://dexonline.ro/> – o platformă lexicografică inițiată de voluntari sau demersuri susținute de anumite edituri).

3.1. SOLIROM

SOLIROM (<https://solirom.ro/>) reprezintă platforma software a Secției de Filologie și de Istorie Literară a Academiei Române, care include resurse lingvistice și literare digitale și instrumente lingvistice dedicate limbii și literaturii române (CLRE, DA și DLR, DLR², TDRG³, DEX, DCR² etc.), realizate în institutele de profil din cadrul Academiei Române. Această platformă¹² reprezintă un punct de plecare în realizarea unui portal național cu resurse pentru cei interesați de limba română, în care să fie puse împreună atât resurse găzduite direct pe platformă, cât și legăturile cu resursele existente în alte site-uri (ale celor care le-au dezvoltat¹³).

3.2. CLRE. Corpus lexicografic românesc electronic

CLRE (<https://clre.solirom.ro/>) reprezintă un proiect fundamental al Academiei Române, în continuă dezvoltare, și are în vedere o colecție de opere lexicografice reprezentative pentru limba română, începând de la primele apărute până la cele recente. CLRE include sau va include atât dicționare digitizate, cât și dicționare create direct în format digital: DA/DLR (<https://dlr1.solirom.ro/>); DLR² (<https://dlr2.solirom.ro/>); DELR (<https://delr.lingv.ro/>); DOOM (<https://doom.lingv.ro/>); DEX (<https://dex1.solirom.ro/>); TDRG³ (<https://tdrg.solirom.ro/>); DL (<https://dl.solirom.ro/>); DM (<https://dm.solirom.ro/>); DCR² (<https://solirom-clre.gitlab.io/texts/dcr2/site/>); DCR³ (<https://solirom-clre.gitlab.io/texts/dcr3/site/>).

¹² Pentru mai multe detalii, v. Haja *et al.* 2023; Tamba 2024c: 11.

¹³ Resursele lexicografice create în institutele Academiei Române se găsesc (și) pe paginile acestora: Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române, București (<https://lingv.ro/>); Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca (<https://www.inst-puscariu.ro/>); Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași (<https://philippide.ro/>); Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române, București (<https://www.inst-calinescu.ro/>; <http://dev.intellit.ici.ro/>).

Interfața CLRE – ca și cea a dicționarilor digitizate în maniera CLRE – permite în prezent mai multe tipuri de căutare (după cuvântul-titlu, după prima literă sau după categoria gramaticală), în funcție de diferite criterii.

Informația este oferită în acces liber pentru publicul larg, fiind optimizată și pentru folosirea pe diverse dispozitive mobile¹⁴.

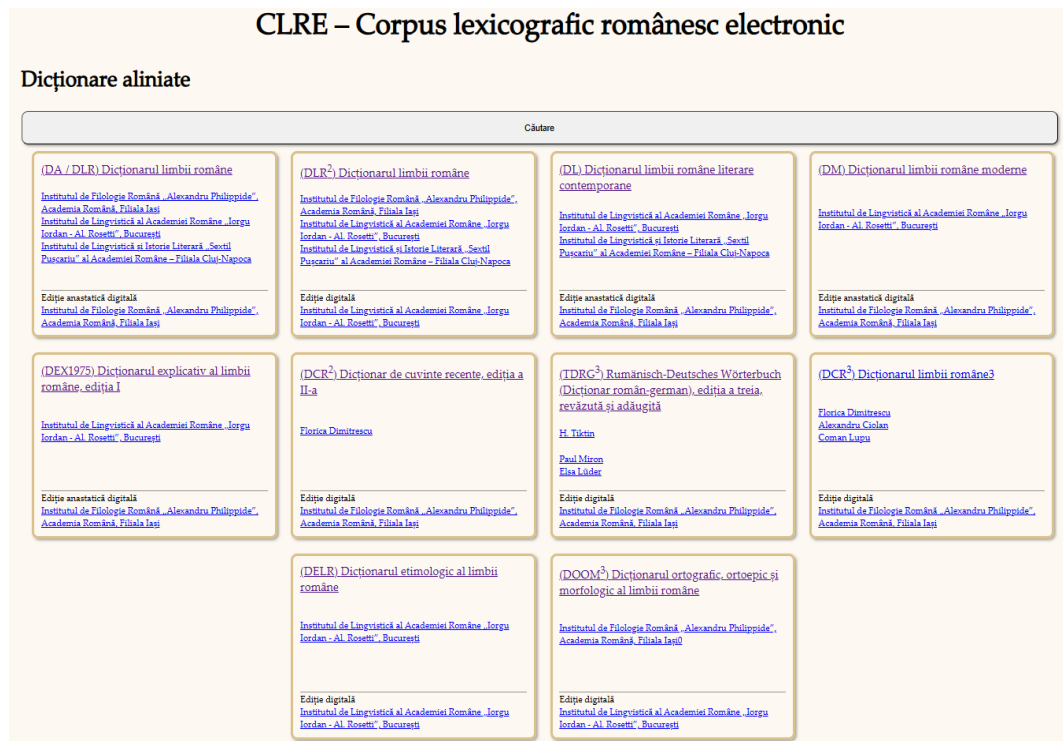

Figura 1. Captură de ecran din CLRE (<https://clre.solirom.ro/>).

3.3. Digitalizarea dicționarului-tezaur al limbii române

Unele dintre cele mai importante proiecte de digitalizare lexicografică în România au vizat mai ales *Dicționarul limbii române* editat sub egida Academiei Române¹⁵. Dicționarul de tip tezaur reprezintă cea mai importantă și cuprinzătoare lucrare lexicografică pentru limba română. Prima ediție a apărut în două serii: DA 1907 (1913)–1947 și DLR 1965–2010, în 14 tomuri/39 volume, cu 17.828 pagini tip lexicon, având între 7000 și 1000 de semne pe pagină; cuprinde cca 175.000 cuvinte și variante, care sunt ilustrate prin peste 1.300.000 de citate.

¹⁴ Pentru o prezentare detaliată a dezvoltării proiectului CLRE, v.: Clim *et al.* 2014; Cristea *et al.* 2024: 35; Tamba 2017a; Tamba 2022a; Tamba 2022b: 95–96; Tamba 2024a; Tamba 2024b; Tamba 2024c: 7–10; Tamba 2024d; Tamba *et al.* 2012.

¹⁵ Pentru o istorie a dicționarului-tezaur al Academiei Române, v. Haja *et al.* 2005; Tamba 2022b: 93–95; Tamba 2024c: 3–4.

Pentru varianta electronică a primei ediții menționăm două proiecte: prima încercare (2007–2010) – eDTLR (proiect reluat în 2022 și aflat în prezent în lucru, în vederea realizării unei ediții digitale complexe¹⁶) și varianta electronică creată prin retro-digitalizare, în maniera CLRE – <https://dlr1.solirom.ro/>¹⁷.

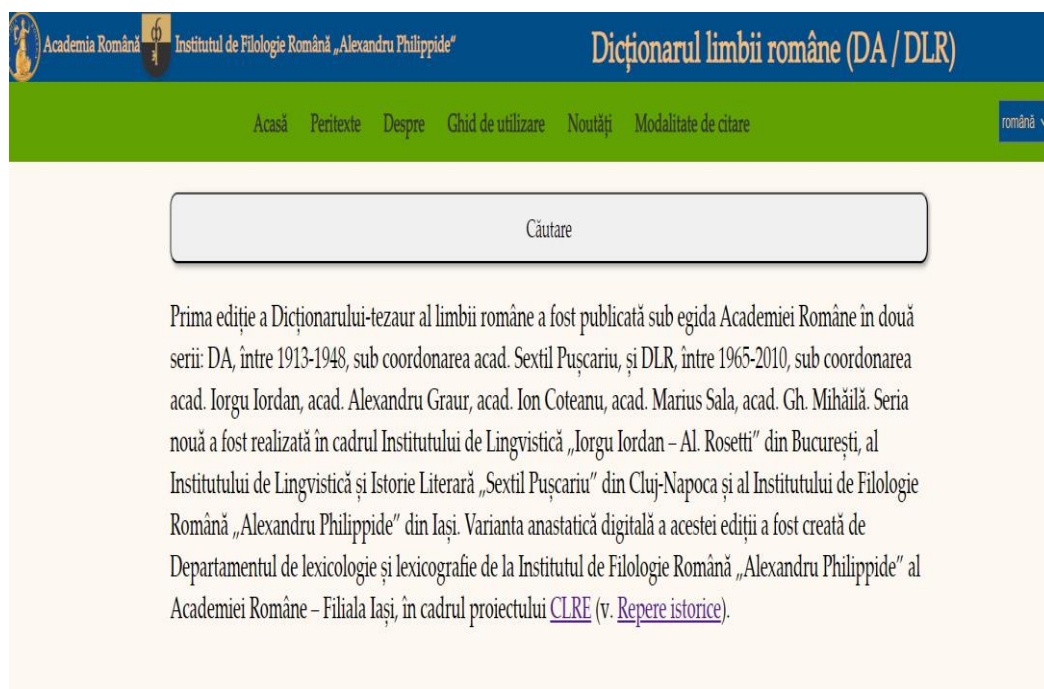

Figura 2. Captură de ecran din DA/DLR, ediția I, în variantă digitală anastatică.

Începând cu 2010, s-a trecut la redactarea celei de-a doua ediții, direct în format digital (<https://dlri.ro/> sau <https://dlr-test.lingv.ro/>)¹⁸. Dicționarul este publicat, pe măsură ce sunt finalizate fascicule, atât digital, online, cât și pe hârtie.

A doua ediție se caracterizează atât prin îmbogățirea și actualizarea listei de cuvinte, a Bibliografiei dicționarului, dar și prin metoda nouă de redactare: pornind de la o bibliotecă digitală, se extrag citate cu ajutorul unor programe speciale, iar după finalizarea redactării în format electronic a intrărilor de dicționar de către lexicografi, informaticienii transpun materialul lexicografic într-o bază de date, din care se publică varianta online a dicționarului.

¹⁶ Pentru detalii legate de eDTLR, v.: Cristea *et al.* 2007; Haja 2017; Haja *et al.* 2005; Haja *et al.* 2020.

¹⁷ Despre proiectele de digitalizare a dicționarului-tezaur s-a discutat pe larg în următoarele lucrări: Clim *et al.* 2014; Cristea *et al.* 2024: 35; Tamba 2017a; Tamba *et al.* 2012 ș.a.

¹⁸ Pentru detalii legate de cea de-a doua ediție a DLR, v.: Anghelina, Teodorescu 2020; Haja *et al.* 2023; Tamba 2022b; Tamba 2024a; Tamba 2024c.

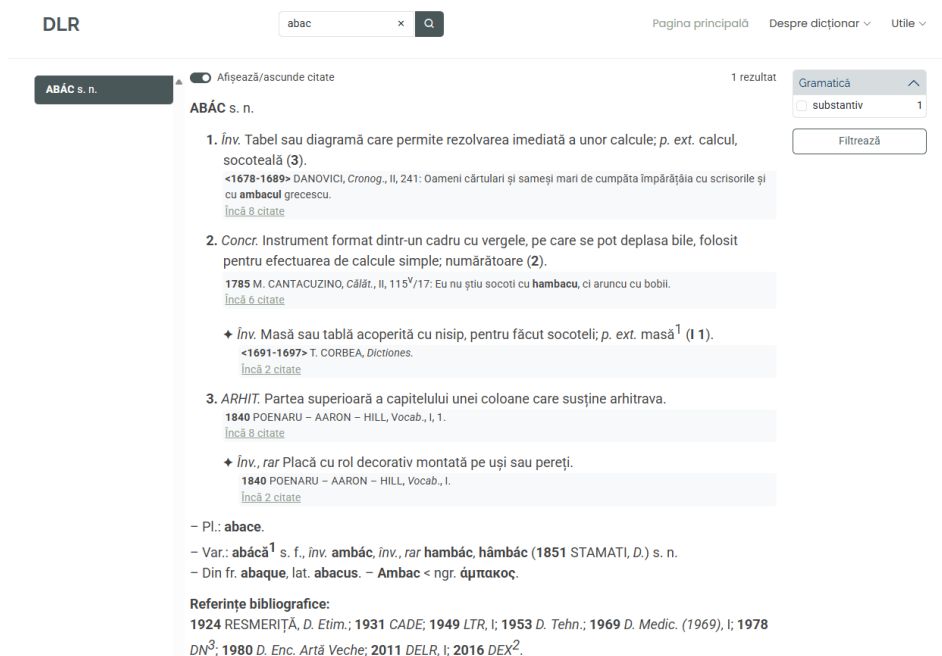

Figura 3. Captură de ecran din DLR² (<https://dlr-test.lingv.ro/>).

3.4. Alte proiecte lexicografice digitale în institutele Academiei Române

DOOM. Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române (<https://doom.lingv.ro/>) reprezintă pentru limba română lucrarea lexicografică normativă de bază, care dispune și de o variantă digitală a ediției DOOM³ (din 2021) care este actualizată, corectată și îmbogățită în permanență¹⁹. Pentru realizarea acestei variante digitale s-au utilizat instrumente de procesare automată a conținutului într-o formă care să permită în special căutările simple de cuvinte, iar mai apoi căutările avansate (pe clase lexicogramaticale, categorii gramaticale etc.). Spre deosebire de varianta tipărită, cea digitală include posibilitatea consultării din diferite perspective: lista cuvintelor noi din DOOM³, lista cuvintelor cu dificultăți, prezentarea schimbărilor normative din DOOM³ față de ediția DOOM², lista celor mai căutate cuvinte etc. Unul dintre elementele de noutate este reprezentat de posibilitatea verificării pronunției (în format audio) a unor cuvinte (acest tip de informație a fost inclus în 2025).

DELIR. Dicționarul etimologic al limbii române (<https://delr.lingv.ro/>) este cel mai important dicționar de acest tip pentru limba română, incluzând atât cuvintele folosite în limba standard actuală, cât și pe cele din limba veche, dispărute sau devenite arhaice, alături de regionalisme și de cele folosite în limbaje specializate. Această lucrare lexicografică este în curs de dezvoltare la Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al.

¹⁹ Există și alte dicționare digitale, importante pentru limba română, pe care, din motive obiective, legate de spațiu, nu le putem menționa aici, dar care sunt incluse în platforma CLRE.

Rosetti” din București. În prezent, DELR în varianta digitală, completată și actualizată în permanență față de volumele tipărite, cuprinde literele A–D, totalizând 32 711 de cuvinte (cu 17251 de variante), grupate în 9371 de cuiburi lexicale.

3.5. Digitalizarea dicționarilor românești în alfabet chirilic și în alfabet de tranziție

Lexicografia românească actuală are în vedere și digitalizarea dicționarilor vechi ale limbii române, indiferent de alfabetul în care au fost scrise (chirilic, alfabet de tranziție sau latin).

Menționăm aici ediția electronică, LB^e, a primului dicționar etimologic și explicativ al limbii române *Lexiconul de la Buda* (1825), care constituie un punct de referință pentru lexicografia română modernă. Ediția digitală din 2013 reprezintă prima lucrare lexicografică pentru limba română în variantă digitală, accesibilă publicului larg, pe o pagină proprie.

De asemenea, a fost creat un corpus electronic al celor mai vechi lexicoane pentru limba română, eRomLex²⁰, printr-un proiect de (retro)digitalizare, rezultând o ediție comparativă digitalizată a primelor șase lexicoane bilingve slavone-române din secolul al XVII-lea (toate manuscrise), comparate cu sursa lor comună (lexiconul slavono-rutean publicat de Pamvo Berynda la Kiev, în 1627).

În ultimii ani, mai multe inițiative au vizat implementarea unor sisteme de transliterare automată a textelor din alfabetul chirilic în alfabetul latin. Astfel, au fost inițiate atât în România, cât și în Republica Moldova²¹, proiecte, la care participă institutele implicate în digitalizarea limbii române. Este, însă, necesar să se găsească și soluții de procesare automată pentru dicționarele românești în alfabetul de tranziție. Pentru această direcție de cercetare menționăm două proiecte aflate în derulare, prin care se are în vedere:

– realizarea unei ediții digitale a dicționarului lui I. Negulici din 1848, *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimate până acum în limba română, și de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte, și mai ales în științe*, București – <http://www.nv.solirom.ro/>;

– realizarea unei ediții digitale critice a dicționarului lui Theodor Stamati din 1851 – *Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele grele de înțelese*, Iași – <https://philord.philippide.ro/dictionar.html>.

3.6. Inițiative private de creare a unor resurse lexicografice românești

În lexicografia românească actuală există și un alt proiect foarte important pentru cultura română – <https://dexonline.ro/>, dezvoltat pe bază de voluntariat, care pune la dispoziția publicului larg, specialist sau nu, în acces liber, atât lucrări lexicografice, cât și

²⁰ Pentru mai multe detalii despre proiectul eRomLex, v.: Gînsac *et al.* 2022; Gînsac, Ungureanu 2018; Tamba 2024b; Tamba 2024c; Ungureanu *et al.* 2023.

²¹ Unele dintre aceste proiecte reprezintă rezultatul schimburilor de idei din cadrul Consorțiului pentru Informatizarea Limbii Române (ConsILR). Pentru o privire de ansamblu asupra discuțiilor purtate în cadrul Conferințelor anuale ale ConsILR, v. volumele ConsILR (<https://conferences.info.uaic.ro/consilr/2025/previous-editions.html>).

diferite instrumente lingvistice, studii etc. extrem de utile. La ora actuală, *dexonline* reprezintă cea mai cunoscută platformă lexicografică pentru limba română, cu multiple funcționalități, care oferă tuturor celor interesați informație atât direct din dicționare, cât și din lucrări de specialitate, într-o manieră extrem de accesibilă diferitelor categorii de public.

Dexonline permite accesul atât la o sinteză creată pe baza informațiilor din diverse dicționare (cu evidențierea surselor primare, dar și cu contextualizare video), cât și la definițiile din fiecare dicționar în parte. De asemenea, autorii *dexonline* au în vedere și o comunicare permanentă și incitantă cu utilizatorii (*Newsletter*, *Jocuri*, *Cuvântul zilei*, *Cuvântul lunii* etc.).

Suntem de părere că un astfel de proiect, împreună cu resursele filologice digitale dezvoltate în institutele de cercetare ale Academiei Române sau ale diverselor universități, ar putea reprezenta baza pentru un portal național cu resurse digitale pentru limba română.

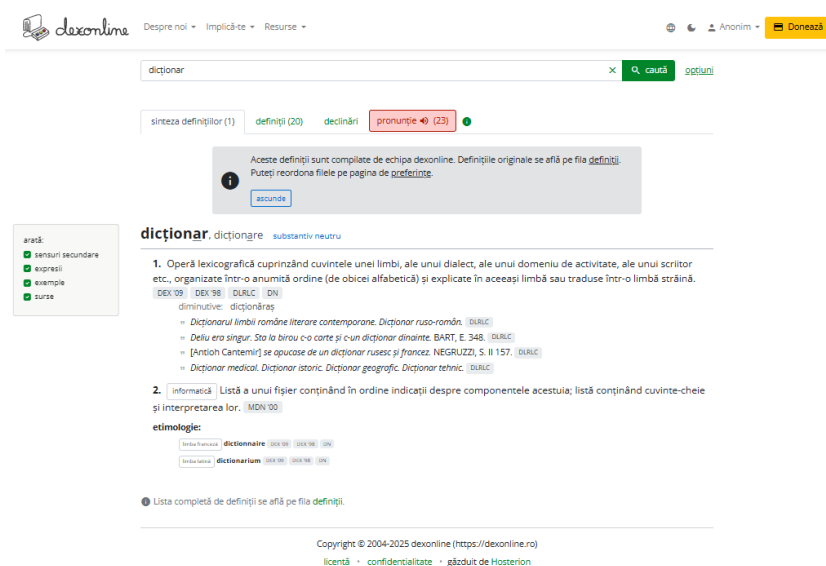

Figura 4. Captură de ecran din *dexonline*.

4. Concluzii

Digitalizarea și lexicografia nu mai pot fi gândite decât împreună, de aceea putem vorbi despre o schimbare de paradigmă în domeniul actual al lexicografiei digitale.

În acest context, resursele filologice digitale pentru limba română reprezintă surse de informații ușor accesibile pentru cei interesați de limba română, instrumente de lucru pentru filologi și pentru cei interesați de cercetarea lingvistică/literară în general, dar și modalități de conservare a valorilor materiale și spirituale ale limbii române în lumea digitală.

Limba română în era digitală este dinamică și în continuă evoluție, adaptându-se la noile tehnologii și modalități de comunicare, păstrându-și în același timp rolul de mijloc de exprimare, comunicare și acces la cunoaștere pentru vorbitorii săi.

Trebuie subliniat, însă, și rolul pe care lexicografia digitală, în calitatea lor și de comunicatori ai științei și mediatori culturali, îl au în educarea utilizatorilor pentru a evalua critic informațiile pe care le obțin din resurse digitale/cu instrumente digitale (pentru a putea să-și folosească *gândirea critică*, pentru a distinge între adevărat și fals). Ceea ce progresul tehnologic/digitalizarea aduce, trebuie folosit cu înțelepciune și cu măsură, pentru a face totul mai bine și mai repede, dar și ținând cont de un proces firesc de adaptare și de reguli de etică actualizate.

De aceea, astăzi, relația dintre *lexicografie* și *digitalizare* nu mai este una opțională, ci organică, o necesitate fundamentală care redefineste modul în care dicționarele sunt create, accesate, utilizate etc. Fără resurse digitale, nu se mai poate vorbi despre lexicografie modernă, iar fără lexicografie, nu se poate construi o infrastructură digitală coerentă, așa cum se întâmplă deja și în cazul limbii române.

Din această perspectivă, digitalizarea lexicografiei poate fi considerată un element esențial de strategie culturală. De aceea, suntem de părere că este necesară realizarea unui portal (digital) pentru limba română, în care să fie puse împreună resurse și instrumente digitale, indiferent cine le-a dezvoltat, într-un efort comun al filologilor, informaticienilor – specialiști sau voluntari – din dorința de a pune la dispoziția celor interesați informații utile.

BIBLIOGRAFIE

A. Dicționare și corpusuri lexicografice

CLRE = Academia Română, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, *CLRE. Corpus lexicografic românesc electronic*, realizat de Alina-Mihaela Bursuc, Călina-Georgiana Ciocoiu, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Alexandra Ilie, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), Claudiu-Marian Teodorescu, Iași, 2021–prezent, <https://clre.solirom.ro/>.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea II: C, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1940; tomul II, partea I: F–I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934, coord.: Sextil Pușcariu, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.

DELR = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, <https://delr.lingv.ro/>.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Tomul I, partea a 3-a, *litera D (D–Deînmulțit)*, 2006; tomul I, partea a 4-a, *Litera D (Deja–Deșinere)*, 2006; tomul I, partea a 5-a, *Litera D (Deșinut–Discopotiriu)*, 2007; tomul I, partea a 6-a, *Litera D (Discord–Dyke)*, 2009; tomul I, partea a 7-a, *Litera E (E–Erzaț)*, 2009; tomul I, partea a 8-a, *Litera E (Es–Ezredeș)*, 2010; tomul III, *Literele J, K, Q*, 2010; tomul IV, *Litera L (L–Lherzolită)*, 2008; tomul V, *Litera L (Li–Luzulă)*, 2008; tomul VI, *Litera M*, 1965–1968; tomul VII, partea 1, *Litera N*, 1971; tomul VII, partea a 2-a, *Litera O*, 1969; tomul VIII, partea 1, *Litera P (P–Păzui)*, 1972; tomul VIII, partea a 2-a, *Litera P (Pe–Pînar)*, 1974; tomul VIII, partea a 3-a, *Litera P (Pînă–Pogribanie)*, 1977; tomul VIII, partea a 4-a, *Litera P (Pogrijanie–Presimțire)*, 1980; tomul VIII, partea a 5-a, *Litera P (Presin–Puzzolană)*, 1984; tomul IX, *Litera R*, 1975;

- tomul X, partea 1, *Litera S (S–Sclabuc)*, 1986; tomul X, partea a 2-a, *Litera S (Scladă–Semînțarie)*, 1987; tomul X, partea a 3-a, *Litera S (Semn–Sîveică)*, 1990; tomul X, partea a 4-a, *Litera S (Slab–Spongios)*, 1992; tomul X, partea a 5-a, *Litera S (Spongiar–Swing)*, 1994; tomul XI, partea 1, *Litera Ș*, 1978; tomul XI, partea a 2-a, *Litera T (T–Tocăliță)*, 1982; tomul XI, partea a 3-a, *Litera T (Tocăna–Twist)*, 1983; tomul XII, partea I, *Litera Ț*, 1994; tomul XII, partea a 2-a, *Litera U*, 2002; tomul XIII, partea 1, *Litera V (V–Veni)*, 1997; tomul XIII, partea a 2-a, *Litera V (Venial–Vizurină)*, 2002, tomul XIII, partea a 3-a, *Litera V (Viclă–Vuzum)* și *Literele W, X, Y*, 2005, tomul XIV, *Litera Z*, 2000; redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu; din anul 2000 – Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.
- DLR² = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*, ediția a doua, revizuită și adăugită, tomul I, *Litera A*, Fascicula 1: *A–abzițui*, redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, 2021, <https://dlri.ro/>.
- LB^c = *Lesicon Romanescu–Latinescu–Ungurescu–Nemtescu quare de mai mulți autori, in cursul a trideci, si mai multor ani sau lucrat. Seu Lexicon Valachico–Latino–Hungarico–Germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*, Budae, Typis et Sumtibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1825, ediție electronică realizată de Maria Aldea (coord.), Daniel-Corneliu Leucuța, Lilla-Marta Vremir, Vasilica Eugenia Cristea, Adrian Aurel Podaru, Cluj-Napoca, 2013, <https://lexiconuldelabuda.bcuccluj.ro/site/login.php>.
- eRomLex = Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, *eRomLex – Primele dicționare bilingve românești (secolul al XVII-lea). Corpus digital prelucrat și aliniat*, realizat de Iosif Camară, Ion-Mihai Felea, Ana-Maria Gînsac, Mihai-Alex Moruz, Elena Tamba, Mădălina-Andreea Ungureanu (coord.), Iași, 2022, <http://www.scriptadacoromanica.ro/bin/view/eRomLex/>.
- Negulici 1848 = I.D. Negulici, *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimate până acum în limba română, și de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte, și mai ales în științe*, București, Tipografia Colegiului, ediție digitală coordonată de Alina Bursuc, 2025, <http://www.nv.solirom.ro/>.

B. Lucrări de referință

- Ahačić, Kirchmeier 2024 = Kozma Ahačić, Sabine Kirchmeier (eds.), *By the People, for the People: Online Dictionaries, Language Portals, and the Role of Language User. Contributions to the EFNIL Conference 2023 in Ljubljana*, Budapest, Nyelvtudományi Kutatóközpont, https://drive.google.com/file/d/1wolxaWu5Hvf-qF6wZcRivprKiIF_5Rss/view.
- Anghelina, Teodorescu 2020 = Alexandru Anghelina, Claudius-Marian Teodorescu, *Digitalizarea Dicționarului Limbii Române. Probleme. Soluții. Perspective*, în „Limba română”, nr. 3–4, Editura Academiei Române, București, p. 491–496, https://lingv.ro/wp-content/uploads/2021/12/LR-3_4_2020.pdf.
- Barbu Mititelu et al. 2018 = Verginica Barbu Mititelu, Dan Tufiş, Elena Irimia, *The Reference Corpus of Contemporary Romanian Language (CoRoLa)*, in *Proceedings of the 11th Language Resources and Evaluation Conference – LREC’18*, Miyazaki, Japan, European Language Resources Association (ELRA), p. 1178–1185, <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2018/pdf/423.pdf>.

- Bothma, Gouws 2025 = T. J. Bothma, R. H. Gouws, *Generative Artificial Intelligence (GenAI) as Information Tool for Lexicographic Information Needs*, in „Lexikos”, nr. 35(2), p. 276–295, <https://doi.org/10.5788/35-2-2092>.
- Busuioc *et al.* 2018 = Mihaela Monica Busuioc, Nicoleta Mihai și Alexandru Anghelina, *Lexicografie și lexicologie*, în Marius Sala, Nicolae Saramandu, *Lingvistica românească*, București, Editura Academiei Române, p. 247–267.
- Clim 2017 = Marius Radu Clim, *Lexicografia și evoluția dicționarilor: între formatul tipărit și cel digital*, în Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 157–176, <https://solirom.ro/publications/Haja-Lexicografie-IS.pdf>.
- Clim *et al.* 2014 = Marius Radu Clim, Elena Tamba, Ana Veronica Catană Spenchiu și Mădălin Patrașcu, *CLRE. Corpus lexicographique roumain essentiel. 100 dictionnaires de la langue roumaine alignés au niveau de l'entrée et, partiellement, au niveau du sens*, în David Trotter, Andrea Bozzi, Cédric Fairon (éds.), *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15–20 juillet 2013)*. Section 16: *Projets en cours; ressources et outils nouveaux*, Nancy, ATILF/SLR, <https://web-data.atilf.fr/ressources/cilpr2013/actes/section-16/CILPR-2013-16-Clim-Tamba-Catana-Spenchiu-Patrascu.pdf>.
- Cristea *et al.* 2024 = Dan Cristea, Gabriela Haja, Elena Isabelle Tamba, Dan Tuفیș, *Digitalization of Cultures. Preparations for the Adoption of a Strategy for the Romanian Language*, în Anca Vasilescu *et al.* (ed.), *Linguistic Resources and Tools for Natural Language Processing. Proceedings of the 18th International Conference, Brașov, 11–14 December 2023*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 23–40, https://conferences.info.uaic.ro/consilr/prevEditions/Consilr_2023.pdf.
- Cristea *et al.* 2020 = Dan Cristea, Ionuț Pistol, Șerban Boghiu, Anca-Diana Bibiri, Daniela Gîfu, Andrei Scutelnicu, Mihaela Onofrei, Diana Trandabăț, George Bugeag, *CoBiLiRo: A research platform for bimodal corpora*, in *Proceedings of the 1st International Workshop on Language Technology Platforms (IWLTP 2020), Language Resources and Evaluation Conference (LREC 2020), Marseille, 11–16 May 2020*, p. 22–27, Marseille, France, European Language Resources Association, https://s3.dbl.cloud.syseleven.net/dev-cms/s3fs-public/2021-12/IWLTP2020_Cristea.pdf.
- Cristea *et al.* 2007 = Dan Cristea, Marius Răschip, Corina Forăscu, Gabriela Haja, Cristina Florescu, Bogdan Aldea, Elena Dănilă, *The Digital Form of the Thesaurus Dictionary of the Romanian Language*, in Corneliu Burileanu, Horia Nicolai Teodorescu (eds.), *Proceedings of the 4th International IEEE Conference SpeD 2007, “Advances in Spoken Language Technology”*, Iași, 10–12 Mai 2007. București, Editura Academiei Române, p. 195–206, <https://profs.info.uaic.ro/~dcristea/papers/Cristea%20et%20al-SPeD07.pdf>.
- De Schryver 2023 = Gilles-Maurice De Schryver, *Generative AI and Lexicography: The Current state of the art using ChatGPT*, in „International Journal of Lexicography”, vol. 36, Issue 4, December 2023, p. 355–387, <https://doi.org/10.1093/ijl/ecad021>.
- Ernst 2013 = Gerhard Ernst, *Romanian*, in vol. Heid, U., Gouws, R.H., Schweickard, W., Wiegand, H.E. (éds.), *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary volume: Recent developments with special focus on computational lexicography*, Berlin, Boston, Walter de Gruyter, p. 687–701.

- Gînsac, Ungureanu 2018 = Ana-Maria Gînsac, Mădălina Ungureanu, *La lexicographie slavonne-roumaine au XVIIe siècle. Adaptations roumaines d'après le Leksikon slavenorosskij de Pamvo Berynda*, in „Zeitschrift für romanische Philologie”, nr. 134(3), p. 845–876.
- Gînsac et al. 2022 = Ana-Maria Gînsac, Mihai-Alex Moruz, Mădălina Ungureanu, *The First Romanian Dictionaries (17th Century). Digital Aligned Corpus*, in Annette Klosa-Kückelhaus, Stefan Engelberg, Christine Möhrs, Petra Storjohann (eds.), *Dictionaries and Society. Proceedings of the XX EURALEX International Congress*, Mannheim, IDS-Verlag, https://euralex.org/wp-content/themes/euralex/proceedings/Euralex%202022/EURALEX2022_Pr_p222-229_Ginsac-Moruz-Ungureanu.pdf.
- Haja 2017 = eDTLR. *Dicționarul-tezaur al limbii române în format electronic (2007–2010)*, în Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 157–176, <https://solirom.ro/publications/Haja-Lexicografie-IS.pdf>.
- Haja et al. 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan Mihai Aldea, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa, publicat și electronic, <https://solirom.ro/publications/DLR-achiziționarea.pdf>.
- Haja et al. 2020 = Gabriela Haja, Elena Isabelle Tamba, Marius-Radu Clim, Claudius Teodorescu, Alexandru Anghelina, *Metode și tehnici actuale în redactarea Dicționarului limbii române informatizat (DLRi)*, în Ofelia Ichim (coord.), *România în spațiul euroatlantic: interferențe culturale și lingvistice*, București, Editura Tracus Arte, p. 139–160.
- Haja et al. 2023 = Gabriela Haja, Elena Tamba, Claudius Teodorescu, *L'étape actuelle dans la numérisation de la recherche linguistique/lexicographique de l'Académie Roumaine*, in vol. *Perspectives de recherche en linguistique et philologie romanes* (Textes choisis par la Société de linguistique romane, édités par Dolores Corbella, Josefa Dorta et Rafael Padrón), Strasbourg, Éditions de linguistique et philologie/Société de linguistique romane, p. 1327–1338.
- Hanks 2013 = P. Hanks, *Lexicography from Earliest Times to the Present*, in K. Allan, *The Oxford Hand-book of the History of Linguistics*, Oxford, Oxford University Press, p. 503–536.
- Kirchmeier 2020 = Sabine Kirchmeier, *Trends in European Language Policies with a view to Language Technology*, Standard Language, Bendrinë Kalba, <http://journals.lki.lt/bendrinekalba>.
- Kosem et al. 2019 = Iztok Kosem, Robert Lew, Elena Isabelle Tamba, Gabriela Haja, Marius-Radu Clim, Mădălin Patrașcu et al., *The Image of the Monolingual Dictionary Across Europe. Results of the European Survey of Dictionary use and Culture*, în „International Journal of Lexicography”, Volume 32, Issue 1, March 2018, p. 92–114, <https://doi.org/10.1093/ijl/ecy022>.
- Lew 2024 = Robert Lew, *Dictionaries and lexicography in the AI era*, in *Humanities and Social Sciences Communications*, 11, nr. 426, <https://doi.org/10.1057/s41599-024-02889-7>.
- Měchura 2024 = Michal Měchura, *Data Structures in Lexicography*, Ph. D. Thesis, Brno, <https://www.lexiconista.com/pdf/thes.pdf>.
- Păiș, Tufiș 2022 = Vasile Păiș, Dan Tufiș, *European Language Equality (ELE). Report on the Romanian Language*, in Deliverables of the Project ELE, <https://european-language->

- equality.eu/wp-content/uploads/2022/03/ELE_Deliverable_D1_29_Language_Report_Romanian.pdf.
- Păiș et al. 2020 = Vasile Păiș, Dan Tufiș, Radu Ion, *A processing platform relating data and tools for Romanian language*, in *Proceedings of the 1st International Workshop on Language Technology Platforms (IWLTP 2020)*, *Language Resources and Evaluation Conference (LREC 2020)*, Marseille, 11–16 May 2020, p. 81–88, Marseille, France, European Language Resources Association, <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2020/workshops/IWLTP2020/pdf/2020.iwltip-1.13.pdf>.
- Păiș et al. 2024 = Vasile Păiș, Radu Ion, Andrei-Marius Avram, Maria Mitrofan, Dan Tufiș, *RELATE: a modern processing platform for Romanian language*, în Roxana Patraș, Loredana Cuzmici (eds.), *Tools, Methods, and Solutions for the Exploration of Romanian Corpora*, Iași, Editura Institutul European, p. 25–53, <https://pop-lite.org/volum-pop-lite/>.
- Seche 1966 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române. I: De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică.
- Seche 1969 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române. II: De la 1880 până astăzi*, București, Editura Științifică.
- Tamba 2014 = Elena Tamba, *La lexicografía Rumana. Historia y Actualidad*, in *Lexicografía de las lenguas románicas. Perspectiva histórica*, vol. I, edited by Félix Córdoba Rodríguez, Ernesto González Seoane, María Dolores Sánchez Palomino, De Gruyter, p. 265–282.
- Tamba 2017a = Elena Isabelle Tamba, *CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din Bibliografia DLR alinate la nivel de intrare și la nivel de sens*, în Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 221–234, <https://solirom.ro/publications/Haja-Lexicografie-IS.pdf>.
- Tamba 2017b = Elena Isabelle Tamba, *Informatizarea lexicografiei academice românești*, în Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2017, p. 145–156, <https://solirom.ro/publications/Haja-Lexicografie-IS.pdf>.
- Tamba 2022a = Elena Isabelle Tamba, *CLRE. Corpus lexicografic românesc electronic. Începuturi, dezvoltare și perspective*, în Marius-Radu Clim, Elena Isabelle Tamba (coord.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*. 2020–2021, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 219–232, https://philippide.ro/volume_acadlexi.html.
- Tamba 2022b = Elena Isabelle Tamba, *The Role of the Institutes of the Romanian Academy in the digitalization process of the linguistic research*, în Željko Jozi, Sabine Kirchmeier (eds.), *The Role of National Language Institutions in the Digital Age Contributions to the EFNIL Conference 2021 in Cavtat*, Budapest, Nyelvtudományi Kutatóközpont, p. 91–100, <https://efnil.org/wp-content/uploads/2023/11/EFNIL-Cavtat-Book.pdf>.
- Tamba 2024a = Elena Isabelle Tamba, *By the people (researchers), for the people (language users): Romanian linguistic and lexicographic resources in the digital age*, în Kozma Ahačič, Sabine Kirchmeier (eds.), *By the People, for the People: Online Dictionaries, Language Portals, and the Role of Language User. Contributions to the EFNIL Conference 2023 in Ljubljana*, Budapest, Nyelvtudományi Kutatóközpont, p. 149–156, https://drive.google.com/file/d/1wolxaWu5Hvf-qF6wZcRivprKiIF_5Rss/view.

- Tamba 2024b = Elena Tamba, *Digitalization of Romanian Lexicography*, în Roxana Patraș, Loredana Cuzmici (eds.), *Tools, Methods, and Solutions for the Exploration of Romanian Corpora*, Iași, Editura Institutul European, p. 85–96, <https://pop-lite.org/volum-pop-lite/>.
- Tamba 2024c = Elena Isabelle Tamba, *Le Processus de Numérisation de la Lexicographie en Roumanie: Présent et Perspectives*, in „Lexikos” (AFRILEX Series), 2024, 34(1), p. 1–20; <https://lexikos.journals.ac.za/pub/article/view/1857>; DOI: <https://doi.org/10.5788/34-1-1857>
- Tamba 2024d = Elena Isabelle Tamba, *Alexandru Philippide și neologismele în Dicționarul limbii române al Academiei*, în Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*. AcadLexi 2024, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, p. 235–246, https://doi.org/10.52257/30086159_2024, https://philippide.ro/volume_acadlexi.html.
- Tamba et al. 2012 = Elena Tamba Dănilă, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu et Mădălin Patrașcu, *The Evolution of the Romanian Digitalized Lexicography. The Essential Romanian Lexicographic Corpus*, in vol. Ruth Vatvedt Fjeld, Julie Matilde Torjusén (eds.), *Proceedings of the 15 th EURALEX International Congress*, 7–11 august 2012, Oslo, Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo, Press Reprosentrales, UiO, p. 1014-1017, <https://euralex.org/wp-content/themes/euralex/proceedings/Euralex%202012/pp1014-1017%20Danila,%20Clim,%20Patrascu%20and%20Catana-Spenchiu.pdf>.
- Tarp 2023 = S. Tarp, *Eppur si muove: Lexicography is Becoming Intelligent!*, in „Lexikos”, nr. 33(2), p. 107–131, <https://doi.org/10.5788/33-2-1841>.
- Trandabăț et al. 2012 = D. Trandabăț, E. Irimia, V. Barbu Mititelu, D. Cristea, D. Tufiș, *Limba română în era digitală – The Romanian Language in the Digital Age*, in META-NET White Paper Series : *Europe's Languages in the Digital Age*, Heidelberg, New York, Dordrecht, London, Springer.
- Tufiș 2001 = Dan Tufiș, *From Machine Readable Dictionaries to Lexical Databases*, RACAI, Academia Română, București.
- Tufiș, Barbu Mititelu 2015 = Dan Tufiș, Verginica Barbu Mititelu, *The Lexical Ontology for Romanian*, in Núria Gala, Reinhard Rapp, Gemma Bel-Enguix (eds.), *Language Production, Cognition, and the Lexicon*, Berlin, New York, Springer International Publishing, p. 491–504.
- Ungureanu et al. 2023 = Mădălina Ungureanu, Elena Isabelle Tamba, Alex Moruz, *Digitalizarea primelor dicționare românești (secolul al XVII-lea): cum și de ce?* în Gabriela Haja, Mariana Nastasia (coord.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*. 2023, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, p. 252–264, <https://doi.org/10.52257/30086159>, https://philippide.ro/volume_acadlexi.html.

DIGITALIZATION AND LEXICOGRAPHY – AN ESSENTIAL RELATIONSHIP

ABSTRACT

The article investigates the essential relationship between digitization and lexicography, emphasizing the epistemological, methodological, and cultural transformations brought by the digital

environment. The results demonstrate that digitization has radically reshaped the dictionary-making process – from corpus compilation and data standardization to user interaction.

The relationship between lexicography and digitization is no longer optional, but organic, a fundamental necessity that redefines how dictionaries are created, accessed, used, etc. Without digital resources, modern lexicography is no longer possible, and without lexicography, it is impossible to build a coherent digital infrastructure for the Romanian language too.

From this perspective, the digitalization of lexicography can be considered an essential element of cultural strategy.

Keywords: *digitalization, lexicography, changes, adaptation, lexicographic corpus, Romanian language.*

STUDII DE LEXICOLOGIE ȘI TRADUCTOLOGIE

PARADIGME SEMANTICE ALE VERBULUI *A (SE) IMAGINA*

CĂLINA-GEORGIANA CIOCOIU*

Lexicografia este domeniul din sfera lingvisticii aflat în slujba imortalizării cuvintelor așa cum sunt ele într-un anumit stadiu de dezvoltare. Acaparată de era digitală, subdomeniul reușește să se adapteze și își păstrează obiectivele: descriere clară, sistematică și cât mai exhaustivă a elementelor limbii; o provocare rămâne, totuși, expunerea și transpunerea digitală a sensurilor cuvintelor. Semantica a cunoscut diverse fațete și direcții de analiză, existând o permanentă legătură între teorii anterioare și posterioare (Geeraerts 2010: XVII). Dintre acestea, se remarcă modul sistematic de organizare a sensurilor, finisat de Aristotel prin definirea genului proxim și a diferenței specifice, și, continuat ulterior în chip diferit, prin moștenirea lăsată de Humboldt și Ferdinand de Saussure. Apogeul acestei abordări onomasiologice, însă, culminează cu apariția și dezvoltarea semanticii structurale sub privirea lui E. Coșeriu și teoria câmpurilor lexicale dezvoltată de acesta.

Lucrarea de față reprezintă o parte importantă a cercetărilor mele doctorale¹ despre metodele posibile de reprezentare a sensurilor, atât din punct de vedere onomasiologic, cât și semasiologic, cu ajutorul instrumentelor computerizate. Acest studiu își propune aplicarea metodei de construire a micro- și macro- câmpurilor lexicale în viziune coșeriană, evidențiind componenta funcțională a abordării. Astfel, vom descrie rețelele semantice ale verbului românesc *a (se) imagina*, prin analizarea unui eșantion de contexte surprinzând utilizarea contemporană a acestuia. Urmărim identificarea unor paradigme în baza contextelor și a experienței vorbitorilor nativi, reprezentarea grafică a acestora, insistând asupra relațiilor stabilite între concepte, și perspectiva axată pe vorbire, ce oferă dinamicitate acestor câmpuri.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2/Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, bd. Carol I, nr. 11.

¹ Studiul acesta nu este obiectul descrierii unor posibile limitări teoretice sau computaționale, cum nu urmărește nici interferarea cu alte metodologii și teorii lingvistice. Pe acestea le vom aborda în alte lucrări, neexistând momentan un studiu aplicativ al teoriei câmpurilor lexicale a lui Coșeriu asupra acestor verbe, de la care am fi putut porni.

1. Aspecte conceptuale

Înțelegerea particularităților conceptuale ale teoriei lui E. Coșeriu reprezintă un punct-cheie în aplicarea acesteia. Spre deosebire de perspectivele precursorilor săi, simpatizanți ai teoriei câmpurilor lexicale, Trier și Weisgerber, direcția coșeriană se remarcă prin consistența de care dă dovadă pe parcursul mai multor studii (Moscal 2013: 101) prin definirea clară a cadrului în care se desfășoară cercetarea, dar și a nivelului la care se poate aplica. Totuși, există aspecte ale lingvisticii coșeriene care pot ridica întrebări asupra acestor aspecte, implicări teoretice ce i-au fost, de asemenea, contestate.

Un prim element de noutate pe care E. Coșeriu îl aduce în teoria câmpurilor lexicale este fixarea subdomeniului de cercetare în cadrul căruia desfășoară analiza. Astfel, acesta descrie lexematica (Coșeriu 1968: 3), prin atenția asupra raportului de semnificare, stabilit, prin excelență, între semnificații a două semne lingvistice. De asemenea, lingvistul încearcă să delimiteze granițele lexematicii atât față de perspectiva onomasiologică, cât și de cea semasiologică, concluzionând totuși că există o legătură între acestea; acest aspect ne poate duce cu gândul la perspectiva lui M. Bréal (1900), privind necesitatea integrării ambelor direcții în vederea studiului sensurilor cuvintelor.

O altă componentă substanțială pentru teoria coșeriană o reprezintă modul în care câmpurile lexicale sunt descrise. Acestea se bazează pe trăsături rezultate în urma stabilirii de opoziții între concepte, rezultând câmpuri uni-, bi- sau multidimensionale (Coșeriu 1976). Coșeriu preia modelul din fonologie, de la structuralistul afiliat Școlii de la Praga, Nikolai Trubețkoi. Aceste câmpuri se constituie treptat, arborescent, existând diverse criterii de opoziții ce pot fi aplicate în descrierea relațiilor dintre concepte. Totuși, merită menționat că aceste criterii nu sunt universale: ele au aplicabilitate redusă și specifică asupra unei anumite părți din lexic; în fond, este cunoscut faptul că lingvistul exclude intenționat anumite elemente lexicale din analiza sa (de exemplu, terminologia), iar pe unele refuză să le trateze (problemele de omonimie și polisemie).

În cadrul primului studiu amintit (Coșeriu 1968), Coșeriu descrie câmpurile lexicale drept structuri paradigmatică și detaliază modul în care acestea se constituie, aducându-se o perspectivă funcțional-structurală. Principiul aplicat este simplu și urmează modelul saussurian care descrie liniaritatea semnului. Astfel, pornind de la contexte și constituirea planului sintagmatic, Coșeriu descrie criteriile de opoziție în raport cu modul în care elementele limbii sunt selectate din planul paradigmatic. Urmărindu-se contexte succesive, conceptele sunt finisate și intră în mai multe tipuri de opoziții; din acest motiv, clasificarea opozițiilor după model fonologic, în funcție de numărul de dimensiuni, pare a fi potrivită și permisivă cu aspectul funcțional al limbii. Câmpurile lexicale se constituie prin repetarea procesului, fapt ce sugerează dinamicitatea și modul de actualizare a conceptelor pentru vorbitorii nativi.

Deși nu are implicații directe în teoria câmpurilor lexicale, viziunea tripartită asupra limbii pe care Coșeriu o fixează (2004: 97) este relevantă în contextul descrierii modului în care se constituie câmpurile lexicale. Spre deosebire de teoria propusă de Ferdinand de

Saussure, la Coșeriu mai există un nivel între sistem și vorbire, norma, care descrie o serie de filtre general acceptate de comunitatea de vorbitori; conceptele, desigur, și câmpurile lexicale se află la nivelul sistemului. Totuși, ce ne atrage atenția confruntând acest model cu modul de constituire al câmpurilor este identificarea conceptelor uitându-ne la vorbire printr-o lentilă ce a fost menționată, dar nu și definită de către lingvist, intuiția vorbitorilor nativi. Această intuiție este responsabilă de crearea paradigmelor ce pot fi înlocuite/adăugate în planul sintagmatic, și, generalizând, de modul în care opozițiile viabile sunt identificate.

2. Setul de date

Înainte de a trece la descrierea metodei de lucru și analiza rezultatelor obținute, trebuie să descriem setul de date pe care le-am ales pentru acest studiu. Urmând modelul descris de Coșeriu și relatat mai sus, am identificat și extras o serie de contexte cu utilizări contemporane ale verbului *a (se) imagina*, pentru care am definit celelalte elemente posibile ale paradigmei, în eventualitatea în care trecerea în planul sintagmatic nu s-ar fi întâmplat deja. Astfel, am extras un eșantion de 350 de contexte dintr-un corpus electronic (*Romanian Web Corpus – roTenTen*) reprezentând o colecție de texte colectate de pe internet; acesta a fost accesat prin intermediul Sketch Engine (Kilgariff *et al.* 2014).

De asemenea, după identificarea paradigmelor, pentru fiecare alt verb găsit pentru fiecare paradigmă, am analizat un eșantion de câte 150–200 de cuvinte din același corpus pentru a identifica alte posibile paradigme. Delimitarea numărului de elemente pentru fiecare eșantion a fost empirică, căutând să găsim acele contexte care permit apariția unor elemente diferite în paradigme. Altfel spus, am căutat acele situații lingvistice necesare, dar suficiente, care pot extinde aria de acoperire semantică a câmpurilor. Adică, este nevoie doar să identificăm un context care extinde paradigma existentă sau care permite formarea de noi paradigme pentru a defini suprafața câmpurilor. Această practică nu diminuează calitatea rezultatelor obținute întrucât, așa cum am precizat deja, perspectiva coșeriană asupra teoriei câmpurilor lexicale se axează, prin latura sa funcțională, asupra fenomenelor vorbirii, responsabile de dinamicitatea și flexibilitate.

3. Metoda de lucru

Așa cum am menționat anterior, în vederea descrierii conceptelor prin identificarea opozițiilor, am apelat la modelul propus de Coșeriu (1968: 8), având o abordare în oglindă: am pornit de la un plan paradigmatic complet și am definit celelalte elemente posibile ale paradigmei din care s-ar fi făcut, anterior, selecția. Pentru a surprinde trăsăturile potențialelor sensuri (Hanks 2013: 74) pe care verbul *a (se) imagina* le are, a fost nevoie să identificăm și să analizăm, în primul rând sensurile contextuale ale acestora. Astfel, folosindu-ne, asemenea lui Coșeriu, de intuiția vorbitorului nativ, am identificat patru paradigme prezente constant în eșantionul nostru:

gândi/închipui/proiecta/presupune/crede
crea/inventa/face/gândi/închipui

dori/vrea/gândi/închipui
reprezenta/închipui/fi

Pentru fiecare paradigmă, am extras un context reprezentativ care să contribuie la înțelegerea identificării etapei anterioare selecției:

[...] să încerc să îmi imaginez că eu sunt în locul lor.

[...] am imaginat un experiment simplu cu un număr de sarcini electrice.

A funcționat cum și-a imaginat.

[...] este un tip de mască cu cioc lung, sprâncene stufoase, imaginând un om bătrân, trist.

(roTenTen)

În continuare, în vederea unei reprezentări cât mai finisate a identificării câmpurilor lexice din care verbul *a (se) imagina* face parte, am analizat câte un eșantion pentru fiecare dintre celelalte elemente ale paradigmei. Am procedat într-un mod similar, unica diferență fiind că nu am mai dezvoltat paradigmele semantice ale celorlalte verbe cognitive, ci ne-am axat pe aria de acoperire grafică pe care acestea le-ar avea cu ariile în care se găsește și verbul supus analizei acestui studiu.

Metoda aceasta are validitate prin relațiile dintre sensurile cuvintelor, dinspre uz spre sistemul de concepte. Nu putem să nu rămânem sceptici asupra procesului, dat fiind că acesta reprezintă o acțiune pur subiectivă (intuiția vorbitorilor nativi), pe care Coșeriu nu evită să o numească, dar evită să o explice, fiind vorba de o activitate pur cognitivă. Elaborarea acestei discuții nu reprezintă scopul acestui studiu, dar ea afectează gradul de transpunere a metodei prin mijloace computerizate, fără intervenția lingvistului. Totuși, fenomenul nu interferează cu scopul acestei lucrări: urmarea metodei și stabilirea relațiilor dintre posibilele paradigme ale verbului propus analizei.

4. Rezultate și discuții

În urma identificării paradigmei semantice care definesc verbul *a (se) imagina*, dar și ulterior demarcării ariilor celorlalte verbe cognitive conexe, am reprezentat, în figura de mai jos, ariile de acoperire specifice pentru câmpurile lexice:

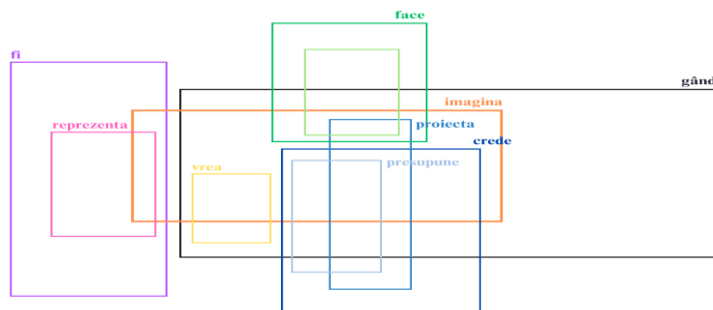

Figura 1. Paradigma semantică a verbului *a (se) imagina* surprinsă prin teoria câmpurilor lexice.

Prin culori, am încercat demarcarea fiecărei paradigme în parte, verbul *a gândi* având o reprezentare neutră datorită unei largi arii de acoperire semantică privind sensurile și multitudinea opțiunilor pentru selecția din paradigma verbelor cognitive în limba română; acesta se găsește în trei din patru paradigme identificate în urma analizării eșantionului nostru; amintim că denumirile prezente în figură reprezintă convențional câte un concept. Astfel, aria semantică a verbului *a (se) imagina* este marcată prin culoare portocaliu, și, similar, cu galben am surprins paradigma (3), cu nuanțe de mov și roz am reprezentat paradigma (4), am folosit albastru pentru ilustrarea paradigmei (1), iar nuanțele de verde au fost atribuite paradigmei (2). Menționăm că reprezentarea grafică urmărește să surprindă calitatea opozițiilor stabilite între elementele paradigmelor și nu cantitatea utilizărilor semantice. Figura ar trebui analizată din punctul de vedere al incluziunii ariilor și din prisma intersecțiilor lor. Acestea reprezintă micro- și macro- câmpurile lexicale din teoria coșeriană.

După cum se poate observa în urma confruntării reprezentării grafice cu paradigmele anterior prezentate, există trei verbe cognitive pe care nu le-am inclus vizual: „a inventa” din paradigma (2), *a dori* din seria (3), și *a închipui*, care apare în toate cele patru mari paradigme identificate în urma analizării corpusului. Motivul din spatele acestei decizii constă în nevoia de a evita ceea ce păreau a fi (aproape) sinonime totale, așa cum și E. Coșeriu le separă de obiectul de lucru al studiului său. Aceste verbe au apărut în paradigme mereu împreună, astfel: *inventa/crea, dori/vrea, închipui/imagina*. Deși probabil din punct de vedere stilistic, sau, urmărind criteriile de analiză, nu am putut, în studiul nostru, delimita, fără suprapunere totală, câmpurile semantice ale acestor verbe folosind metoda descrisă de Coșeriu în studiul detaliat anterior. De asemenea, facem trimitere și la sistemul tripartit descris de lingvist, în raport cu scopul obiectului de analiză al teoriei câmpurilor lexicale, opozițiile dintre concepte. Este dificil, fără o direcție clară și fără a exista riscul unei interpretări eronate a unor contexte și paradigme, a aplica modul de lucru propus inițial.

În ceea ce privește reprezentarea grafică, menționăm că, pentru a delimita suprafețele, am recurs la un mod de lucru empiric; acestea nu ilustrează frecvențele trăsăturilor posibile, ci indică delimitări limitate, statice, ale verbelor cognitive din punct de vedere semantic. Altfel spus, întrucât credem că rezultatele analizei contextelor au fost necesare, dar nu însă și suficiente pentru delimitările semantice, am evitat a utiliza metode statistice pentru modelarea grafică. Totuși, modelul descris de E. Coșeriu ne permite să fim încrezători în delimitările stabilite, cu mențiunea că, de asemenea, este permisiv când vine vorba de posibilitatea schimbărilor conceptelor din pricina schimbării modurilor vorbitorilor de a utiliza anumite verbe; această trăsătură face din teoria câmpurilor lexicale în viziunea coșeriană o teorie funcțional-structurală.

Au existat voci care au ridicat întrebări la adresa lui Coșeriu referitoare la descrierea metodelor sale de analiză structural-funcțională și cum acestea au o aplicabilitate limitată la părți izolate ale lexicului. Pentru câmpurile lexicale, de exemplu, observăm că majoritatea studiilor au la bază analize efectuate asupra substantivelor, reprezentând o categorie mai ușor de descris dacă luăm în calcul numărul variațiilor contextuale pe care le pot avea, atât

lexical, cât și gramatical. Dacă dorim să obținem o analiză sau o descriere mult mai cuprinzătoare a câmpurilor lexicale ale verbelor, trebuie să analizăm nu doar paradigmele din care s-a făcut selecția, ci și alte elemente definitorii, în special pentru această categorie morfologică. Bidu-Vrănceanu (Bidu-Vrănceanu 1981) menționează atunci când amintește despre verbe importanța condiționării semantice a acestora de natura lexicală a subiectului din propoziție. Datorită acestui motiv, am analizat contextele pentru verbul *a (se) imagina* atât din punct de vedere lexical, cât și constructivist (Goldberg 1995). Din păcate, pentru eșantionul selectat de noi, rezultatele nu au fost suficient de concludente pentru a putea stabili o relație clară între anumite sensuri și/sau paradigme verbale și alte elemente specifice ale acestei clase, sau ale altor elemente lexicale.

Am identificat, însă, o serie de elemente lexico-gramaticale ce ar putea reprezenta subiectul unui studiu aparte asupra modului în care utilizarea contextuală determină sau influențează activarea unui anumit sens; totuși, un astfel de studiu iese din radarul lingvisticii structurale sau structural-funcționale, accentul nemaifiind pe stabilirea opozițiilor dintre concepte și, extrapolând, asupra descrierii lor, ci pe elemente vizând mai degrabă norma și vorbirea, nu sistemul. Totuși, dintre acestea, amintim trei elemente de interes, chiar și în delimitarea câmpurilor lexicale: diateza, aspectul și valența sau forma. Împreună, în cazul delimitării propuse în studiu de față, ridică următoarea întrebare conceptuală: sunt *a imagina*, *a se imagina* și *a-și imagina* forme ale aceluiași verb? Există sensuri specifice, trăsături sau paradigme verbale asociate individual cu aceste forme? Dacă da, ar trebui ele tratate sub umbrela aceluiași verb sau/și ar trebui identificată o metodă prin care reprezentarea grafică să reflecte aceste diferențe? Momentan, din pricina materialului limitat consultat, nu avem un răspuns referitor la aceste întrebări, însă ele pot constitui, în contextul reprezentării câmpurilor lexicale, subiectul unor cercetări de sine stătătoare.

5. Concluzii

Așa cum am observat, perspectiva coșeriană asupra teoriei câmpurilor lexicale poate fi urmărită și aplicată și altor categorii gramaticale, obținându-se rezultate privind modul de reprezentare al paradigmelor semantice din care elementele supuse analizei fac parte. Am arătat, astfel, un mod de a ilustra și descrie paradigmele semantice ale verbului *a (se) imagina* din limba română, apelând la un corpus de texte colectate de pe internet, accesibil digital. De asemenea, am identificat câteva elemente problematice privind aplicabilitatea teoriei coșeriene pentru o descriere exhaustivă, unele limitări teoretice, dar și noi direcții pentru cercetări viitoare.

BIBLIOGRAFIE

Bidu-Vrănceanu 1981 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Problèmes d'analyse des champs lexicaux*, în Horst Geckeler, Brigitte Schlieben-Lange, Jürgen Trabant, Harald Weydt (ed.), *Logos Semantikos. Studia in honorem Eugenio Coseriu (1921–1981)*, vol. III, Semantik, Editura De Gruyter, 1981, Berlin, New York, Madrid, p. 349–360.

- Bréal 1900 = Michel Bréal, *Semantics: Studies in the Science of Meaning*, publicat de W. Heinemann, 1900, Londra.
- Coșeriu 1968 = Eugeniu Coșeriu, „Les structures lexématiques”, în Wilhelm Theodor Elwert (ed.), *Probleme der Semantik*, Zeitschrift für französische Sprache und Literatur, Supplement New series, 1, 1968, p. 3–16.
- Coșeriu 1976 = Eugeniu Coșeriu, *Vers une typologie des champs lexicaux*, în „Cahiers de lexicologie. Revue internationale de lexicologie et lexicographie”, vol. 27, p. 30–51.
- Coșeriu 2004 = Eugen Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală*, Editura Enciclopedică, București.
- Geeraerts 2010 = Dirk Geeraerts, *Theories of Lexical Semantics*, Oxford, Editura Oxford University Press.
- Goldberg 1995 = Adele E. Goldberg, *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*, University of Chicago Press.
- Hanks 2013 = Patrick Hanks, *Lexical Analysis. Norms and Exploitations*, The MIT Press.
- Moscal 2013 = Dinu Moscal, *Teoria câmpurilor lexicale. Cu aplicație la terminologia populară a formelor de relief pozitiv*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Kilgarrieff *et al.* 2014 = A. Kilgarrieff, V. Baisa, J. Bušta, M. Jakubiček, V. Kovář, J. Michelfeit, P. Rychlý, V. Suchomel, *The Sketch Engine: Ten years on*, în „Lexicography”, 1(1), 2014, p. 7–36.

SEMANTIC PARADIGMS OF THE VERB *A (SE) IMAGINA*

ABSTRACT

In the context of the structural-functional theory proposed by E. Coșeriu regarding lexical fields, the present work represents a case study on the semantic paradigms of the verb “a (se) imagina”, where it may appear alongside other cognitive verbs. The descriptive analysis of how these semantically distinct areas are formed is relevant to my doctoral research, which aims to identify a method for representing networks of linguistic signs that takes into account both a semasiological and an onomasiological perspective.

More precisely, this paper examines the process of forming micro- and macro-lexical fields, considering their quasi-open nature suggested by the functional perspective, while also focusing on the dynamics of meanings for the three verb forms in question: *a imagina*, *a se imagina*, and *a-și imagina*. The analysis is applied to a sample of contexts extracted from the electronic corpus – the Romanian Web Corpus (roTenTen), a collection of internet texts accessed through Sketch Engine (Kilgarrieff *et al.* 2014).

Starting from their contextual uses, we observe a series of verbs that can replace the verb “a (se) imagina”, aiming to identify the features that may form oppositions in the establishment of lexical fields. Furthermore, we describe these contexts by following two types of analysis: a constructivist analysis, focused on grammatical elements (voice, mood, tense, valency, person, aspect), and a lexical analysis, which emphasizes the way in which the meanings of elements within a sentence influence each other. These are necessary to provide an overview of the polysemous nature of the three verbal forms and support the description of the concept.

Finally, based on the description of the semantic paradigms, this case study addresses some theoretical aspects regarding the way the verb “a (se) imagina” participates in the formation of lexical fields specific to cognitive verbs, as well as the potential issues that may arise in their representation.

Keywords: *cognitive verbs, lexical fields, onomasiology, meanings, contexts.*

PROIECTUL ROTEXTRA ȘI PROVOCĂRILE DIGITALIZĂRII: TRADUCTOLOGIA ROMÂNEASCĂ ÎN ERA INTELIGENȚEI ARTIFICIALE

OANA COGEANU-HARAGA*

Introducere

Proiectul *Texte românești despre traducere: antologie bilingvă comentată /Romanian Translation Theory: A Bilingual Annotated Anthology* (RoTEXTRA) este o inițiativă de cercetare finanțată de UEFISCDI în cadrul competiției TE 2024 și derulată de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași în perioada ianuarie 2025 – decembrie 2026. Scopul proiectului RoTEXTRA îl reprezintă crearea unei baze de date și a unei antologii bilingve dedicate traductologiei românești. Proiectul implică într-o primă etapă identificarea, selectarea și arhivarea unei colecții de texte românești despre traducere, iar într-o a doua etapă traducerea, comentarea și editarea unei selecții relevante din aceste texte într-o antologie bilingvă, în română și engleză. Împreună, antologia și baza de date vor constitui o resursă cuprinzătoare, utilă atât pentru viitoare cercetări, cât și în scopuri educaționale, adresându-se unui public național și internațional din domeniul traductologiei, studiilor literare și studiilor culturale.

1. Reconstituirea traductologiei românești

Deși traducerea poate fi considerată o practică fondatoare a culturii române, iar reflecțiile românești asupra artei traducerii și rolului traducătorului sunt numeroase și consistente, traductologia românească face prea puțin obiectul unor cercetări aprofundate. Rare sunt studiile asupra teoriei și practicii traductive românești (cf. Lăcătușu 2000, Stoica 2003, Jeanrenaud 2006, Lungu-Badea 2013), în pofida magnitudinii acestui domeniu ilustrat de inițiative recente precum *Istoria traducerilor în limba română* (ITLR). Lipsește încă o sinteză de referință, care să poată fi consultată ca instrument de studiu și cercetare. Mulțimea diferitelor texte primare și secundare, precum și dificultatea de accesare a surselor – multe dintre ele aflate în arhive, publicații rare sau ediții vechi –, dublate de lipsa vizibilității internaționale, fac din traductologia românească o disciplină neverosimilă; și totuși, cursurile și studiile de traductologie ar beneficia din plin de existența unor resurse structurate, critice

* Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, bd. Carol 1, nr. 11.

și augmentabile care să fundamenteze dezvoltarea acestei utopii disciplinare. Prin baza de date și antologia propuse, proiectul RoTEXTRA răspunde unor nevoi științifice și metodologice actuale, iar necesitatea sa se justifică și mai mult într-o perioadă în care, paradoxal, excesul de informații duce la dezinformare. Pe plan academic, acesta oferă o resursă fundamentală pentru cercetători în traductologie, studii culturale, lingvistică istorică sau filosofia limbajului. Pe plan educațional, RoTEXTRA poate fundamenta cursuri moderne de istoria traducerii sau de teorie aplicată, atât la nivel de licență, cât și postuniversitar.

Metodologic, proiectul RoTEXTRA este structurat în patru etape principale: identificare, selecție, editare, valorificare. Acestea sunt specifice cercetării umaniste aplicate și combină instrumente filologice și traductologice, implicând metode collaborative în toate etapele. Colectarea textelor românești relevante despre traducere din diverse surse și epoci va fi urmată de alegerea unui set reprezentativ de texte pentru antologia bilingvă, pe baza valorii teoretice, a diversității autorilor și a relevanței istorice și culturale. Va urma traducerea textelor în limba engleză, editarea acestora urmată de redactarea unor comentarii. Astfel, textele selectate vor fi însoțite de comentarii introductive pe secțiuni tematice, iar o introducere generală va oferi un cadru teoretic menit să justifice demersul de cercetare și să contextualizeze traductologia românească având în vedere curente și tendințe internaționale. În subsidiar, antologia urmărește o posibilă decantare a rolului traducerii și traducătorului în cultura română. În paralel, activitățile de diseminare și comunicare precum organizarea de evenimente științifice, publicarea antologiei, publicarea de articole și participarea la conferințe internaționale vor asigura valorificarea rezultatelor cercetării.

Din punct de vedere cronologic, corpusul de texte delimitat cuprinde de la primele tipărituri în limba română până la lucrări contemporane, fiind clasificat istoric și tematic. Sunt acoperite perioada secolelor al XVII-lea – al XIX-lea, pentru a aborda rolul traducerii și al traducătorilor în formarea limbii române literare; sfârșitul secolului al XIX-lea – perioada interbelică, pentru a urmări primele reflecții teoretice consecvente asupra traducerii; perioada comunistă, pentru a evidenția ideologizarea și profesionalizarea traducerii; perioada post-1989 până în prezent, pentru a explora deschiderea către traductologia internațională.

Din punct de vedere tematic, sunt vizate texte despre teoria și practica traducerii și rolul traducătorului, selectate pentru valoarea lor istorică, culturală și metodologică. **Formal, aceste texte** se împart în trei mari categorii: *studii* despre traducere (lucrări de sinteză, articole, eseuri etc. despre abordări, metode, principii) elaborate de traductologi și care sunt relevante prin conținutul teoretic; *paratexte ale* traducătorilor (prefețe, postfețe, note) care cuprind considerații privind problemele de traducere întâlnite și strategiile aplicate și care sunt relevante prin conținutul metateoretic; *mărturii* (interviuri, corespondență, texte autobiografice), care conțin reflecții despre traducere și rolul traducătorului și care sunt relevante prin conținutul autoreflexiv. Sunt excluse, în principiu, din corpus textele de critica traducerii și cele de didactica traducerii.

În ceea ce privește autorii textelor vizate, se disting următoarele categorii: traducători consacrați care și-au comentat practica de traducere, de exemplu George Coșbuc, Ștefan Augustin Doinaș, Leon Levițchi, Dan Duțescu, Radu Gabriel Pârvu; scriitori și intelectuali care au reflectat asupra traducerii ca act cultural sau estetic, cum ar fi Lucian Blaga, Tudor Vianu, Eugen Lovinescu, Ion Negoitescu sau Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Paul Cornea; lingviști, filologi și terminologi implicați în teoria traducerii, de pildă Andrei Bantaș, Eugen Munteanu, Rodica Dimitriu, Adriana Neagu, precum și cercetători activi în domeniul traductologiei precum ar fi Ștefania Mihăilescu, Ioana Both, Daniela Borțun, Mihaela Moroșanu; surse colective și instituționale, reflectate în reviste de specialitate (de exemplu, *Caiete de traducere*, *Limba Română*).

2. Saltul digital: RoTEXTA.AI?

De la depunerea propunerii de proiect RoTEXTA în forma sa inițială și până la debutul proiectului la începutul anului 2025, dar și pe parcursul derulării activităților planificate s-a dovedit necesară explorarea modului în care evoluțiile survenite în materie de digitalizare și inteligență artificială generativă pot facilita o mai bună desfășurare a proiectului și pot contribui direct la propusa reconstituire a traductologiei românești, precum și la dezvoltarea în continuare a studiilor de traductologie românească.

Evoluțiile recente în domeniul procesării limbajului natural și al generării automate de conținut oferă oportunități care nu pot fi trecute cu vederea pentru îmbunătățirea fluxului de lucru al proiectului, dar și pentru dezvoltarea și continuarea sa prin inițiative de tip spin-off și follow-up. Resursele de inteligență artificială disponibile în prezent pot fi utilizate atât ca asistent de cercetare pentru a sprijini analiza datelor, sinteza informațiilor și difuzarea rezultatelor propuse, cât și ca agent inteligent care să genereze noi idei și aplicații pornind de la rezultatele preconizate ale proiectului actual.

În continuare sunt indicate o serie posibile utilizări ale inteligenței artificiale pornind de la obiectivele și activitățile actuale din cadrul proiectului RoTEXTA, identificate și structurate cu ajutorul ChatGPT 4:

Selecția corpusului prin procesare automată de text: algoritmi NLP pot fi utilizați pentru a analiza mari volume de texte și a extrage pasaje relevante; de exemplu, se pot detecta automat toate articolele apărute într-o anumită perioadă care menționează termeni dați, cum ar fi „traducere fidelă” sau „adaptare culturală”;

Traducere automată asistată și post-editare: folosirea unor modele precum DeepL sau ChatGPT-4 ar permite generarea rapidă și consecventă a unei versiuni în limba țintă, care să fie ulterior post-editate de către traducători pentru a asigura echivalența dinamică a traducerii finale;

Generarea de clasificări și de analize: cu ajutorul unor aplicații customizate de inteligență artificială se pot identifica teme recurente, de pildă teoria fidelității, poziția traducătorului, raportul dintre cultură și limbaj și pe această bază se pot realiza clasificări și

cartografieri tematice și se pot propune scheme de analiză pentru texte, comentariul uman fiind astfel mai bine orientat;

Arhivare inteligentă și căutare semantică: textele traduse și comentate pot fi integrate într-o platformă digitală unde inteligența artificială integrată ar asigura etichetarea semantică și interconectarea automată a resurselor, permițând de la căutări simple la interogări complexe;

Diseminare automată și comunicare publică: cu ajutorul inteligenței artificiale se pot genera automat notificări, rezumate și sinteze audio/video pentru popularizare și se poate gestiona activitatea de promovare a proiectului pe diverse canale de comunicare; de asemenea, se pot elabora afișe pentru evenimente și anunțuri pentru conferințe și publicare, eficientizând activitatea de diseminare și comunicare a cercetării;

Vizualizarea relațiilor între texte și autori: un sistem de inteligență artificială ar putea cartografia relațiile dintre texte și autori, identificând influențe sau raportări polemice și contribuind astfel la o reconstrucție atentă a circulației ideilor în traductologia românească.

Experimental, în cadrul RoTEXTRA s-au utilizat asistenți de inteligență artificială în scopuri de management de proiect, și anume pentru a îmbunătăți fluxul de lucru prin clarificarea etapizării și actualizarea calendarului de activitate. Se testează în prezent utilizarea inteligenței artificiale pentru promovarea și comunicarea publică a proiectului, iar în continuare se va testa eficacitatea utilizării inteligenței artificiale pentru selecția corpusului prin procesare automată de text, descrisă mai sus. Crearea unei platforme digital interactive pentru studiu și formare în domeniul traductologiei românești ar putea constitui o viitoare propunere, în continuarea RoTEXTRA.

Concluzie

Integrarea inteligenței artificiale în cadrul proiectului RoTEXTRA și/sau într-o continuare a sa ar putea transforma această inițiativă de cercetare filologică într-un laborator de științe umaniste digitale. Inteligența artificială disponibilă astăzi poate fi folosită nu doar pentru automatizarea proceselor și extinderea metodelor, ci și pentru aprofundarea înțelegerii fenomenelor culturale, sprijinind dezvoltarea de infrastructuri academice deschise și colaborative.

Cele câteva posibile utilizări ale inteligenței artificiale schițate mai sus subliniază potențialul de a reuni profunzimea și creativitatea studiului uman(ist) cu amploarea și eficacitatea sistemelor digitale. Prin adăugarea de componente de inteligență artificială, utilitatea și aplicabilitatea proiectului RoTEXTRA ar putea fi extinse semnificativ în cadrul unor inițiative de tip *spin-off* pentru valorificarea unor rezultate deja obținute și/sau de follow-up pentru extinderea și aprofundarea în continuare a rezultatelor finale generate de acest proiect. Reunind metodele filologice tradiționale și resursele digitale actuale și viitoare, un posibil RoTEXTR.AI ar oferi nu doar propusa (re)constituire a traductologiei românești, ci și o explorare credibilă a viitorului acesteia, replicabilă pentru alte culturi și alte domenii umaniste.

BIBLIOGRAFIE

- Constantinescu *et al.* 2022 = Muguraș Constantinescu, Dejica Daniel, Vilceanu Titela (coord.), *O istorie a traducerilor în limba română în secolul al XX-lea*, volumul II, București, Editura Academiei Române.
- Jeanrenaud 2006 = Magda Jeanrenaud, *Universaliiile traducerii. Studii de traductologie*, prefață de Gelu Ionescu, Iași, Polirom.
- Lăcătușu 2000 = Tamara Lăcătușu, *Concepții asupra traducerii și traducătorului*, în *Cultură și comunicare. Raporturi literare româno-engleze 1900–1950*, Iași, Junimea, p. 63–83.
- Lungu Badea 2013 = Georgiana Lungu Badea, *Idei și metaidei traductive românești*, Timișoara, Eurostampa.
- Stoica, 2003= Ion Stoica, *Bibliografia generală a studiilor critice despre arta traducerii*, în *Literatura română. Ghid bibliografic*, partea a III-a, *Scriitori români traducători*, București, Biblioteca Centrală Universitară, p. 867–891.

Acknowledgement

Proiectul RoTEXTTRA este finanțat de Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării prin CNCS – UEFISCDI, în cadrul PNCDI IV (Cod proiect: PN-IV-P2-2.1-TE-2023-0768).

PROJECT ROTEXTTRA AND THE CHALLENGES OF DIGITALIZATION: ROMANIAN TRANSLATION STUDIES IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

ABSTRACT

Project RoTEXTTRA aims to create a digital database and a bilingual annotated anthology dedicated to Romanian translation theory. Conceived as a response to the lack of specialized resources reflecting Romanian thought on translation, the project is currently being carried out at Alexandru Ioan Cuza University of Iași, with funding from UEFISCDI (code PN-IV-P2-2.1-TE-2023-0768). While the project follows the objectives, stages, and activities initially proposed, the latest digital developments call for a revision of processes and invite at least a reflection on the potential use of artificial intelligence to explore Romanian translation studies. This paper thus proposes to illustrate the possibilities of integrating artificial intelligence (AI) into the key stages of the project – from corpus identification and text translation to theoretical analysis and dissemination of results – and offers a projection of potential future research directions, outlining the ways in which today's AI can support research in the field of (Romanian) translation studies.

Keywords: *Romanian translation studies, artificial intelligence, digital corpus, computer-assisted translation, digital humanities, bilingual anthology.*

ROMÂNESCUL *LUCEAFĂR*. ASPECTE LEXICALE ȘI ETIMOLOGICE

CRISTINA FLORESCU*

1. Cadru teoretic

Punctul exegetic de plecare al acestui studiu este cercetarea întreprinsă în proiectul: *Terminologia astronomică românească: științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (subvenționat UEFISCDI cod PN-III-P4-IDPCE-2020-1277, a. 2021–2023, Institutul de Filologie Română al Academiei Române – Filiala din Iași), proiect care a avut ca rezultat principal volumul TAFOC. Cercetarea se extinde și dincolo de granițele temporale ale subvenționării financiare, echipa proiectului și cea a cercetării ulterioare fiind formată din lingviști: Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Florin-Teodor Olariu, Dana Butnaru, Alina Bursuc, Cristina Cărbuș, Maria-Marilena Ciobanu și, ulterior, Mariana Nastasia; astronomi – matematicieni, prof. univ. Cătălin Galeș și doctoranda Gabriela-Ana Azamfirei; un informatician, Claudius Teodorescu¹.

Principiul întemeietor al echipei ieșene este analiza contrastivă dintre elementele științifice și cele populare ale unor terminologii; termenii populari cuprinși în studiu sunt atât (i.) cei pătrunși în limbajul familiar și/sau uzual, cât și (ii.) cei existenți la nivel dialectal. Metoda analitică și-a dovedit relevanța exegetică începând cu proiectul: TMFA².

Teoretic și practic din perspectivă lexicografică, studiul de față include, de asemenea, tehnica disocierilor lexicologice din DLR (*Dicționarul limbii române* editat sub egida Academiei Române), urmărind lexemul vizat și din perspectiva gramaticii comparate-reconstrucție, metodă utilizată în proiectul DÉRom (cf. DÉRom, DÉRom 2014).

2. Prezentarea obiectului de studiu

În lingvistica românească, lexemul *Luceafăr* este tratat diferit, mai ales în funcție de felul în care se acceptă că acesta are un statut lingvistic denominativ special, alături de

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippiade”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ Pe parcursul articolului, numele autorilor TAFOC vor fi redată numai prin inițiale : Alina Bursuc = [A.B.], Daniela Butnaru = [D.B.], Cristina-Mariana Cărbuș = [C.C.], Cristina Florescu = [C.F.], Cătălin-Bogdan Galeș = [C.G.], Laura Manea = [L.M.], Florin-Teodor Olariu = [F.O.], Elena Isabelle Tamba = [E.T.], Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu = [M.C.].

² Proiect al cărui principal rezultat este volumul TMFA, care a primit premiul „Bogdan Petriceicu Hasdeu” al Academiei Române pe anul 2015. Cf. <http://dfa.philippide.ro/ro/index.php>.

termenii *Lună* (astru) și *Soare*. Este vorba de cuvinte care implică o dublă perspectivă lexicogramaticală privind modalitatea de tratare a numelor proprii și a relației acestora cu numele comune. Respectiva disociere este importantă și din punctul de vedere al lexicografiei academice tip DLR, lexicon care se oprește declarat numai asupra numelor comune din nevoia evidentă a delimitării listei de cuvinte. Este un principiu necesar, care își asumă o serie de excepții inevitabile privind acei termeni nume proprii care cuprind și aspecte lexicale specifice numelor comune.

Relația nume propriu – nume comun în cazul termenului *Luceafăr/luceafăr* este una dintre problemele asupra cărora analiza de față se va opri în mod special.

3. Prezentarea referentului astronomic

3.1. Perspectivă astronomică

Luceafărul, în mod curent, este considerat, în lumea contemporană românească, denumirea populară a planetei Venus.

Pentru a descifra cât mai corect accepțiile pe care le are lexemul în studiu, este necesară o înțelegere a modalității astronomice în care este vizualizat referențial obiectul nostru cosmic, respectiv a doua planetă de la Soare.

În astronomie se calculează deplasările planetelor din sistemul nostru solar din două perspective:

- din perspectiva observatorului de pe Pământ avem de-a face cu numita *revoluție sinodică*;
- din perspectiva unui presupus observator plasat în centrul steii noastre, Soarele, avem de-a face cu numita *revoluție orbitală*.

Timpii celor două mișcări de revoluție nu sunt identici.

Datorită mișcărilor orbitale ale planetelor Venus și Pământ în jurul Soarelui, Venus ne apare nouă, pământenilor, pe bolta cerească, în două ipostaze numite, în limba română populară și literară, *Luceafărul-de Seară* și *Luceafărul-de-Dimineată*; acestea sunt cele două denumiri generice, pentru că, vom vedea, diacronic și diatopic, la nivelul graiurilor, aceste denumiri sunt numeroase.

Când ni se înfățișează *Luceafărul-de-Seară* și când *Luceafărul-de-Dimineată*? În general, în deplină necunoștință a faptelor, răspunsul curent este exprimat naiv: „în timpul dimineții și în timpul serii”. Însă, când anume: în aceeași zi, aceeași lună, în timpul aceluiași an? De fapt, pentru explicare acestor apariții sunt necesare și există permanent calcule astronomice adecvate.

Concentrând mult faptele, vom sublinia câteva aspecte³.

³ Un nespecialist poate înțelege cu dificultate complicatele mișcări de revoluție ale planetei Venus. Lingviștii antrenați în cercetarea terminologiei astronomice, inclusiv autoarea articolului de față, au reușit să interpreteze adecvat aspectele respective datorită explicațiilor atente, sugestive ale specialistului astronom, Cătălin Galeș, profesor la Facultatea de Matematică a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Aceste două înfățișări ale planetei Venus sunt vizibile de pe Pământ numai alternativ, fiecare dintre cele două „înfațișări” răsărind pe cer, când una, când cealaltă, aproximativ câte 250 de zile dintr-un an pământesc, cu pauze ale vizibilității de cca 70 de zile între înfațișarea de seară și cea de dimineață și, respectiv, cca 10 zile între cea de dimineață și cea de seară. Perioadele menționate sunt aproximative, nu sunt fixe, însă ciclul de 584 de zile al orbitei planetei Venus în jurul Soarelui este fix. În felul acesta, cele două ipostaze cosmice nu sunt, practic, vizibile în aceeași zi⁴, ori în aceleași luni sau, uneori, în aceiași ani⁵. Ceea ce înseamnă că intervalul de timp în care vedem planeta Venus la apus (ca *Luceafăr-de-Seară*), în timp ce și după ce Soarele apune, nu este același cu intervalul în care Venus ni se înfațișează ca *Luceafăr-de-Dimineață*, noi putând-o vedea acum înainte de răsăritul Soarelui.

Luceafărul-de-Seară, deplasându-se pe bolta cerească din ce în ce mai acoperită de noapte, pare vizibil timp mai îndelungat pe cerul negru decât pare *Luceafărul-de-Dimineață* pe un cer din ce în ce mai luminos. De fapt, vizibilitatea este aproximativ egală și numai percepția pământeanului variază în funcție de condițiile atmosferice și de gradul de luminozitate.

Aparițiile planetei Venus, pe rând, dimineața sau seara, nu au un caracter uniform nici pentru fiecare ipostază în parte, adică nici ca *Luceafăr-de-Dimineață*, nici ca *Luceafăr-de-Seară*.

Imaginile de pe STELLARIUM sau NEP (două dintre cele mai sistematice și accesibile siteuri astronomice) arată în ce fel evoluția planetei Venus pe cerul Terrei este complexă și neregulată. Această incongruență se observă și în privința aparițiilor în cadrul derulării anotimpurilor, existând veri sau toamne (de exemplu) când Venus nu poate fi observată.

Faptele sunt cunoscute ca atare în astronomie de foarte mult timp.

Selectăm din zecile de afirmații în acest sens, spusele unuia dintre cei mai cunoscuți astronomi, Camille Flammarion. Autorul (indicând revoluția sinodică a acestei planete, cu aparițiile sale neregulate) are un comentariu parțial valabil și în zilele noastre:

Étoiles du matin de juin à décembre 1881 ; étoiles du soir de mai à octobre 1882 ; étoiles du matin de janvier à juin 1883 ; étoiles du soir de novembre 1883 à avril 1884 ; et ainsi de suite, les oscillations de Vénus ne peuvent jamais être confondues avec les mouvements réguliers de Saturne, Jupiter et Mars⁶ (Flammarion 1882 : 660).

Subliniem aceste fapte pentru că multe denumiri populare ale planetei Venus (cf. *infra*) par a se referi (și sunt comentate adesea în consecință) la perioade de timp considerate

⁴ Conform analizelor astronomice (cf. STELLARIUM), planeta Venus poate fi totuși vizibilă, în aceeași zi, și dimineața și seara, numai aproximativ o dată la opt ani.

⁵ Acest fenomen se petrece și la nivel anual pentru că, în mod elementar, cele 250 + 70 de zile se scurg începând cu oricare dintre zilele anului pământesc.

⁶ Stea a dimineții din iunie până în decembrie 1881; stea de seară din mai până în octombrie 1882; stea de dimineață din ianuarie până în iunie 1883; stea de seară din noiembrie 1883 până în aprilie 1884; și tot așa mai departe, oscilațiile lui Venus nu pot fi niciodată confundate cu mișcările regulate ale lui Saturn, Jupiter și Marte [trad. n.].

ca relevante pentru practica ancestrală a crescătorilor de animale. De multe ori, anchetele dialectale ori comentariile din texte ale literaturii culte indică aceste legături existente în mentalul vorbitorului. Însă mișcările de revoluție ale planetei, conform referentului astronomic, dovedesc faptul că *există o mică probabilitate ca pământeanul crescător de animale sau agricultor să se poată orienta temporal sistematic în funcție de pozițiile planetei Venus pe bolta cerească*.

3.2. Valori simbolice

Conform NEP, magnitudinea aparentă maximă a astrului (planetă) Venus este de – 4,8. O comparație cu magnitudinea aparentă a celei mai luminoase stele de pe bolta cerească vizibilă de pe Pământ, Sirius, cu magnitudinea aparentă – 1, 44, arată că luminozitatea cea mai mare a unui astru vizibil de pe Terra este cea a planetei Venus, de cca 22 ori mai luminoasă decât steaua Sirius (pentru că, în astronomie, scara magnitudinilor nu este liniară, ci logaritmică).

Datorită mișcărilor sale orbitale neregulate, cu o ciclicitate greu de identificat pentru observatorul pământean nespecializat care nu are la dispoziție calcule și aparatură științifică, *Luceafărul* nu poate fi integrat „ceasornicului ceresc” alcătuit dintotdeauna de Soare, Lună și o serie de stele cu luminozitate semnificativă, cu revoluție sinodică regulată. Sunt stele aparent fixe (Sirius, Arcturus, Vega, Steaua Polară etc.) în funcție de care pământeanul și-a organizat, timp de milenii, muncile câmpului, îngrijirea animalelor sau călătoriile.

Prin traseul său sinuos, cu suișuri și coborâșuri, cu dispariții și apariții identificate diferit în culturile lumii, *Venus*, cel mai luminos obiect ceresc după Soare și Lună, a avut parte de interpretări simbolice arhaice care au fost înglobate alegoric în narațiuni ontologice.

Nu ne propunem acum o analiză a acestor aspecte narative. Ceea ce dorim să subliniem este faptul că raportul arhaic *stea/zeitate* sau *înger* a dus la relația concurențială *Soare/Venus (Luceafăr)* și este posibil ca să fie una dintre cauzele care au favorizat glisarea semantică spre cunoscutul simbol biblic *Lucifer* ‘îngerul căzut, damnat’.

Dezvoltarea sensurilor figurate ale lui *Luceafăr* în limba română se axează atât pe această relație, *Soare/Luceafăr*, dar, mai ales, pe strălucirea planetei care, în anumite circumstanțe cosmice⁷, a creat confuzii referențiale și suprapuneri lexicologice.

4. Aspecte lexicale caracteristice obiectului de studiu în areal romanic

Românescul *luceafăr* este considerat ca provenind din lat. *lūcifer* (cf. Ernout, Meillet, s.v. *lux*; REW₃ 5141; FEW V 435b; TLIO, s.v. *lucifero*²; EWRS; CDDE; DLR V)

De exemplu, REW ia în considerație ca urmași ai lexemului latin: „Rum. *luceafăr*, akat. *lluzer* [liu-'ser] , sp. *lucero*, pg. *Luzeira* [lu-'zei-ra]”.

⁷ Mișcarea astrelor a creat uneori suprapuneri aparente ale strălucirii unor stele din constelații cunoscute cu strălucirea planetei Venus.

4.1. Faptele exegetice s-au modificat pe parcursul timpului în literatura de specialitate. Acest etimon latin este redimensionat pentru unele idiomuri iberice (cf. CDDE, DCECH, DELLA). Pe de altă parte, în privința limbii italiene, în TLIO, DELI, GDLI etc., se are în vedere atestarea unor forme vechi în textele toscane din secolul al XIV-lea italian⁸ ale lexemului *lucifero* cu sensul ‘stea’, ceea ce pune problema păstrării unor forme arhaice ale lexemului în vechiul dialect toscan. În franceză, sursele nu admit existența unui lexem provenit din latinescul *lūcifer* (FEW V 435b; TLFi); nu am găsit o explicație unanim acceptată privind echivalentele populare și dialectale: „Étoile du Berger” (planeta Venus vizibilă atât în timpul dimineții, cât și în timpul serii) sau „Étoile du matin” (planeta Venus vizibilă numai pe parcursul dimineții) și „Étoile du soir” (planeta Venus vizibilă numai seara).

În italiană, franceză, spaniolă și în majoritatea celorlalte idiomuri romanice există astăzi (venit direct din latina secolului al V-lea sau împrumutat ulterior) numai *Lucifer* ‘demon’.

4.2. Lexemul latin *lūcifer* este compus din *luci-* (< *lux*, *lucis*) + *ferre*, format după modelul v. gr. *φωσφόρος*.

În privința accepțiilor acestui termen latinesc, simplificând, putem spune că *lūcifer* are patru accepții principale (le menționăm în ordinea cronologică existentă în TLL 7,1: 1708–1711):

- 1) adjectivul *lūcifer*, -a, -um „care strălucește”;
- 2) substantivul comun „stea care strălucește”;
- 3) numele propriu al planetei Venus; desemnează numai „Luceafărul-de-diminează”. Venus ca „Luceafăr-de-seară” este numit *Vesper*;
- 4) numele propriu *Lucifer* ‘mai marele demonilor, îngerul izgonit din Paradis’, atestat după secolul al V-lea și explicat conform doctrinei creștine.

În stadiul actual al cercetării, toate sursele consideră că numai termenul românesc are evoluție continuă, diacronică și diatopică, până în zilele noastre.

Lexemul este unanim considerat ca provenind din latină; luăm în considerație reconstruirea unui protoroman */*lu'kefer*/, corelatul oral al latinescului clasic *lūcifer*⁹. Prezența formei aromâne *luțefir* (EWRS, CDDE, Bara 2004) confirmă, încă o dată, originea lexemului românesc.

5. Structura lexicală a rom. luceafăr/Luceafăr

Sursele utilizate sunt: 1) lexicografice – DAFOC și dicționarele de astronomie, DLR și dicționarele de limbă; 2) texte de specialitate din limba română veche, modernă și contemporană (cf. Bibliografia DAFOC și bibliografiile studiilor TAFOC); 3) texte literare

⁸ Sunt texte unanim recunoscute pentru preluarea unor cuvinte și variante din graiurile toscane.

⁹ Avem în vedere sistemul reconstrucției comparative analizat și explicat amănunțit în DÉRom 2014: 48–57, 61–126. Reconstrucția este parțială câtă vreme nu există încă o analiză echivalentă pentru toate idiomurile romanice.

din limba română veche, modernă și contemporană (cf. Bibliografia DLR); 4) toate atlasele dialectale (analizate și fișate de specialistul dialectolog al echipei, Florin-Teodor Olariu), ca și o serie de texte dialectale.

5.1. Prezentăm accepțiunile semnificantului *Luceafăr* care numesc obiectele cosmice încadrate astronomic în categoria planetelor.

Conform tuturor surselor, *Luceafăr* desemnează, general răspândit în terminologia populară (Tp), cu extensie în cea științifică (Ts), numele propriu al planetei Venus.

În română, ambele ipostaze ale Luceafărului sunt bine disociate lexical. Predomină formele compuse.

a. Luceafărul vizibil în cursul dimineții este numit, cel mai frecvent, ca atare, *Luceafărul-de-Dimineeață*. Lexemul apare și în alte compuse care explicitează această arie a vizibilității matinale: *Luceafărul-Dimineții*, *Luceafăr(ul)-de-Zi(uă)*, *Luceafărul-Zilei*, *Luceafărul-de-cu-Ziuă*, *Luceafărul-Zorilor*.

Cu acest sens, planeta Venus, observabilă la estul bolții cerești, înainte ca Soarele să răsară¹⁰, are o sinonimie relativ bogată: *Venera*, *Vinerea*, *Lucifer*, *Afrodita* în textele vechi de astronomie, iar la nivelul graiurilor notăm *Steaua-Dimineții*, *Steaua-Zorilor*, *Ziurel*.

a.i. În texte literare, posibil și sub influența fr. *Étoiles du Berger*, apare ca sinonim compusul *Steaua-Păstorilor*. Cităm dintr-un text științific mai vechi, într-un neașteptat context poetic pentru cursul de astronomie sobru al matematicianului și astronomului Nicolae Coculescu:

Cea dintâi dintre planete care, fără îndoială, a trebuit să atragă privirea prin strălucirea ei, fiind vizibilă cu ochii liberi uneori în plină zi, prin frumusețea luminei sale albe, strălucitoare, este cea căreia Antichitatea i-a dat pentru acest motiv numele de Venera..., cântată de Omer în Iliada supt calificativul de „Vespera cea foarte frumoasă”, ... atât a fost de adâncă în toate timpurile impresia ce lasă în suflet privirea acestei suave stele, Steaua-Păstorilor, Luceafărul-Dimineții și a Serii. (Coculescu 1929: 322).

a.ii. Într-un singur text¹¹ am întâlnit compusele *Luceafărul-Ciobănesc* și *Steaua-Ciobanului* ca lexeme echivalente semantic pentru *Luceafărul-de-Dimineeață*:

Luceafărul-Ciobănesc (Steaua-Ciobanului) răsare spre răsărit, pe la ora 3 (Stoian 1933–1934: 72).

Această semnificație a compusului poate fi o confuzie între *Luceafăr* și *Vega* (cf. *infra*) fie a anchetatorului, fie a subiectului anchetat – cioban din zona Râmnicului-Sărat.

¹⁰ În limbajul poetic românesc modern și contemporan, lexemul *Luceafăr*, identificat de tradiția cultă ca fiind planeta Venus, este folosit uneori clișeard, cu o mecanică simbolică indiferentă față de realitatea astronomică a mișcărilor orbitale ale planetei. De exemplu: „Tumultul pădurii / Sublim e ca focul / Acelui Luceafăr / Ce luce-n zenit” (Horea 1956: 68), reprezintă o construcție poetică în care nu se ține seama că planeta Venus nu este vizibilă niciodată la zenit.

¹¹ În *Dicționarul de sinonime* din 1982 apare, de asemenea, suprapunerea dintre *Luceafărul-de-Dimineeață* și *Steaua-Ciobanului* în cadrul sensului 1.

a.iii. Ipostaza planetei vizibile în cursul dimineții este numită uneori implicit, numele nefiind explicat prin unul sau altul dintre compuşii citați, ci se deduce din context. De exemplu:

Așa și nașterea lui... Ioan, ca o zare prea luminată străluci... Ca un Luceafăr înaintea dreptului Soare, lui Hristos, curse Ioan martur pocăinței și cu nașterea sa pre mulți înveseli. (Varlaam 1643: 459); Vrea varvarii să giunghe pre tinerii, să-i facă corban Luceafărului ce răsare naintea soarelui. (Dosoftei 1683: 13)

Când se ivi Luceafărul deasupra, / Obişnuitul sol al dimineții, / S-apropie de insulă și vasul Pe mare plutitor. (Murnu 1924: 220).

a.iv. Prima atestare de care dispunem este din *Psaltirea Scheiană*:

„Din mațe (pântece d, h) ainte de Luceafăru născuiu-te.” (*Psalt. Sch.*: 238). Descifrarea acestui citat este determinată de valorile tradiției biblice, oglindite în imagologia creștină privind interpretările Luceafărului ca Luceafăr-de-Dimineață devenit simbol al Fecioarei Maria, al lui Ioan Botezătorul, al lui Iisus Hristos sau al începuturilor dumnezeiești ale Universului, ale lumii pământești ori ale luminii (Cf. Aga 1935, s.v. *Luceafărul-de-Dimineață*; GORAZD).

În Biblia 1688, sensul generic indică în mod limpede o circulație curentă:

Veni asupra lor David și-i lovi pre ei, de la Luceafăr până înde sară, și a doua zi, și n-au scăpat dentru ei om, fără numai 400 de copilași carii 18 era călări pre cămile și au fugit (Biblia 1688: 219).

b. Luceafărul vizibil în cursul serii și, ulterior, al nopții, este numit cel mai frecvent ca atare, *Luceafărul-de-Seară*. Este atestat și în alte compuse care explică această arie extinsă a vizibilității nocturne: *Luceafăr(ul)-de-(cu-)Seară*, *Luceafărul-Înserării* și, în nordul Maramureșului, *Luceafărul-(cel) de-Noapte*. Avem de-a face cu planeta Venus vizibilă la vestul bolții cerești, după ce Soarele apune.

Seria sinonimică este bogată. La nivel Ts există, ca termeni învechiți: *Hesper*, *Vesper*, *Vinerea*, (rar) *Steaua-Serei* (Culianu 1902: 336). La nivel Tp sunt atestate denumirile: *Stelălău* (în nord-vestul Banatului: NALR – Ban. III h 519 pc. 62) și *Steloi* (în estul Banatului: NALR – Ban. III h 519 pc. 26).

b.i. În MDA și DLR V este interpretat ca *Luceafăr-de-Seară* compusul *Luceafărul-Ciobanilor*. Punctul de plecare este un citat din Pamfile:

Steaua-Polară, steaua din capul oiștei Carului-Mic se cheamă Împărat..., numele parului din mijlocul ariei de treierat – Țăgără, Țăgără sau Steaua-Ciobanului. Acest din urmă nume îl poartă de obicei Luceafărul-de-Seară – Venus, – numit și Luceafărul-Ciobanilor. (Pamfile 1915: 163).

Se poate presupune, conform considerațiilor astronomice de mai sus, că avem de-a face, de fapt, cu steaua Vega (cf. *infra* 5.2. c.).

În seria sinonimică se indică și *Steaua-Ciobanului*. Două dintre surse sunt neclare din punct de vedere astronomic:

Steaua care întâiu se arată de cu seară, Steaua-Ciobanului (Cantemir 1704–1705: 9).

Răsărise de mult Steaua-Ciobanului și lui Pinteia încă tot nu-i trecea prin minte ca să se întoarcă cu oile la stână. (Marian 1895: 293).

Comentariul lui Otescu interpretează clar această posibilă sinonimie, punând însă sub semnul întrebării motivația sa denominativă:

Alții zic Stelei-Polare și Steaua-Ciobanului (nota 8: Codăreni, Dorohoi), căci după ea se călăuzesc noaptea ciobanii. Dar, mai ales, numesc țărani Steaua-Ciobanului (nota 9: Odăi, Buzău; Crăcăoani și Ușcați, Neamț) pe Venera ca Luceafăr-de-Seară, ceea ce-și are însemnătatea sa când avem în vedere că această numire nu are nicio legătură cu nimic particular ciobanilor, că și francezii tot astfel numesc acest Luceafăr (Otescu 1907: 428–429).

De altfel, astronomul indică în acest areal denominativ al serie de *luceferi* o serie de confuzii (cf. *ibid.*: 460).

b.ii. Prima atestare de care dispunem este din:

Grecii zic Italiei cu alt nume Hesperia, di pe Hesper, steaua ceaia căria zicem noi Luceafărul-cel-de-Noapte, că acel Luceafăr drept peste Italia apune (M. Costin 1686–1691: 245).

În textul Bibliei apare și numele compusului *Luceafăr-de-Seară* (alături de cel de dimineată, cf. *supra*):

Preceput-ai legătura Găienuşii? Și îngrădirea Orionului deşchis-ai? ... Deschide-vei zodiile în vremea lor și pre Luceafărul-de-Sară de păr aduce-l-vei pre el? (Biblia 1688: 380).

c. Suficient de frecvent, extins diastratic Tp și Ts, *Luceafărul* denumește planeta Venus în ambele sale ipostaze. Realitatea denominativă este atestată, mai ales, în dicționare de astronomie sau în dicționare enciclopedice, exprimând, direct și succint, echivalarea celor două ipostaze ale planetei Venus. Oferim, spre exemplificare, un fragment din articolul *luceafăr*, pe care l-am redactat pentru DAFOC:

Costinescu II, 1870; *Planeta Venus, adică Luceafărul, ... se depărtează mereu de Soare spre apus, până ajunge iar la 46° depărtare unghiulară de Soare, numită elongație maximă*. Abramescu 1915, 107; *Lumina Luceafărului, când mai vie, când mai slabă, provine din cauza apropierii sau depărtării de Pământ, în mișcarea în jurul Soarelui. Planeta Venus este puțin mai mare decât Pământul*. Culea 1926, 75; Popovici et alii 1977; DS 1982; *Venus sau, popular, Luceafărul este, după dimensiuni și masă, planeta soră a Pământului, dar primește de două ori mai multă căldură și lumină de la Soare*. Chiș 1991, 80; D. Enc.; Ciorănescu 2002; MDE 2008; Vizir/Bivol 2008, 408; *Venus (cunoscut și cu denumirea populară de Luceafăr) este a doua planetă de la Soare*. Tiron/Nacu 2014, 210; Aldea 2019, 773. (DAFOC, s.v. *luceafăr*).

c.i. În limbajul uzual și cotidian, conform unui chestionar utilizat în perioada iulie 2024 – iunie 2025, dintre cei 106 orășeni chestionați, având vârstele cuprinse între 18 și 78 de ani, un număr de 54 se referea numai la un singur *Luceafăr*, neștiind de existența celor două ipostaze cosmice și necunoscând compuşii Tp corespunzători.

d. Învechit, prin generalizare, lexemul numește orice planetă:

Planeteii sau Luceferii sânt niște stele opace care strelucesc numai pentru că resfrâng lumina soarească. Ei au două mișcări, căci totdeauna se rotesc în osia lor și împregiurul Soarelui. Aceștia, în rând după depărtarea lor de la Soare, sânt: Mercur, Venus, Pământul, Mars, Vesta, Juna, Ceres, Palas, Joe, Saturn, Uran. (Genilie 1841: 71).

Această accepție, într-un astfel de context Ts, reliefează efortul de adaptare a termenilor astronomici în limba română la începutul secolului al XIX-lea. Autorul, I. Genilie, suprapune semnificații *planetă* și *stea*, introducând pluralul lexemului *luceafăr* posibil și sub influența utilizării populare a acestui plural.

e. Semnalăm accepția „planeta Saturn” dată numai de Dosoftei acestui lexem, în compusul *Luceafărul-Sâmbetei*: „Șugubeții avea pre Cron, lătinește-l chema Saturnus, Luceafărul Sâmbetei.” (Dosoftei 1683: 279)¹².

5.2. Prezentăm accepțiile semnificantului *luceafăr* care numesc obiecte cosmice încadrate astronomic în categoria stelelor.

a. Cea mai răspândită semnificație, existentă la nivel Tp, este aceea care desemnează, mai ales la plural: ‘stea deosebit de¹³ strălucitoare’. Lexemul este substantiv comun de genul masculin. La nivelul graiurilor are și forme de neutru.

a.i. Prima atestare de care dispunem actualmente aparține călugărului și cronicarului Mihail Moxa:

A patra zi... începu a podobi ceriul cu steale și cu luceferi, cu Soarele și cu Luna de se întrec una cu alta întru lauda cui le-au fapt. (Moxa 1620: 100).

Respectivul sens al lexemului are o frecvență apreciabilă diastratic, diatopic și diacronic.

În limba și literatura populară exemplele sunt numeroase:

Eu pot mărturisi cu luceferii nopții / Și cu stele jumătate / Că de cai nu avui parte / Făr' de stare jumătate /Și de mânzi a treia parte (Bibicescu 1893: 163).

(sudul Bucov.) „[Crângul] este un fel de stea pe cer, lângă luceferi” (NALR – Mold.Bucov. IV h 375, pc. 482).

Este întâlnit și în opera marilor scriitori:

Nu trecu mult și ziua se călători. Cerul era limpede și luceferii sclipitori râdeau la stele, iară Luna... se legăna în văzduh. (Creangă 1876: 37).

¹² Informație oferită de Laura Manea.

¹³ Conform Ts, gradul de luminozitate al stelelor vizibile de pe Pământ este cu atât mai mare cu cât mărimea aparentă a acestora este mai mică. Sunt vizibile pe bolta cerească acele stele care au mărimea aparentă sub +2. Deosebit de strălucitoare pot fi considerate stelele vizibile sub +1 mărime aparentă.

Acest raport invers proporțional pleacă de la clasificarea efectuată de matematicianul și astronomul grec Hipparchos (cca 190–125 î.H.), considerat întemeietorul astronomiei, autor și al unui catalog ce cuprinde peste 1 000 de stele, împărțite după strălucirea lor în șase mărimi (cf. D. ENC. III, s.v. *Hiparc*), și numerotate, în mod elementar, astfel: cele mai strălucitoare notate cu „1”, următoarele stele ca strălucire: „2” ș. a. m. d.

Luceferi, ce răsar / Din umbră de cetini, / Fiindu-mi prieteni, / O să-mi zâmbească iar. (Eminescu 1866–1887: 218).

Apare adeseori în limba literară contemporană:

Ne-am hotărât să pornim a doua zi de noapte [când] ... luceferii străluceau ca pietrele cele scumpe și Găinușa să pitula după o pală de nouraș (Cardaș 1926: 10).

Stinși sunt luceferii, crășmele / Zăvorâte sunt pe vecie (România Liter. (S.) 1971, nr. 120: 4/1).

Dicționarele MDA, DLR V, NDU etc. înregistrează respectiva accepție (cf. *infra* 7.1.).

a.ii. Cu aceleași coordonate gramaticale, în compusul *Luceferii-(cei-)Mici*, numește o serie neidentificată de stele. Comentariile lui Ion Otescu, sau ale lui Tudor Pamfile argumentează acest aspect care, de altfel, datorită lipsei de repere, face imposibilă și astăzi o identificare astronomică și, implicit, denominativă:

Țăranul mai are și alte constelațiuni, de ex[emplu]... Luceferii-cei-Mici, cărora nu le pot indica sigur locul (nota 1: ... Orice alți țărani am întrebat în diverse localități, nu au știut să-mi arate Luceferii-cei-Mici, deși spuneau că au auzit de ei. (Otescu 1907: 463).

Mai sunt unele numiri populare de stele despre cari nu se știe cu siguranță în ce constelațiune sunt; astfel sunt stelele numite Luceferii-Mici. (Pamfile 1915: 175).

b. Lexemul următor, nume propriu, este prezent atât la nivelul limbii populare, cât și la acela al terminologiei astronomice. Din punct de vedere Ts a fost identificat referențial ca fiind steaua *Sirius* din constelația *Câinele-Mare* (*Canis Major*), reprezentând obiectul stelar cu cea mai mare luminozitate vizibilă de pe Pământ, pe bolta cerească (cf. și *supra*).

Este atestat mai ales în compusele: *Luceafăr-al-Zorilor*, *Luceafărul-Dimineții*, *Luceafărul-din-Zori*, *Luceafărul-de-Dimineăță*. Există o suprapunere denotativă cu *Venus* ca *Luceafărul-Dimineții* și *Luceafăr-de-Dimineăță*. Sinonimele, *Steaua-Zorilor* și *Zorilă* contribuie la identitatea denominativă a acestei stele. Această referențialitate este semnalată în lingvistica românească: cf. și DEX, MDA, DLR V.

Cităm două contexte sugestive din lucrările lui Otescu și Pamfile:

Steaua *Sirius*, frumoasa stea din [constelația] *Cânele-Mare*, cel mai mare și mai sclipitor briliant al cerului, e numită de țărani *Zorilă* sau *Luceafărul-din-Zori*, căci răsare tocmai în zori (Otescu 1907: 459).

Sirius din [constelația] *Cânele-Mare* se cheamă *Zorilă*, *Luceafărul-din-Zori*, *Luceafărul-de Dimineăță* sau numai *Luceafărul* (Pamfile 1915: 174).

c. În compusele *Luceafărul-de-la-Miezul-Noptii*, *Luceafărul-cel-Mare-de-la-Miezul-Noptii* sau *Luceafărul-cel-Frumos*, lexemul (de asemenea, nume propriu), cu circulație Tp și Ts, a fost identificat astronomic ca fiind steaua *Vega*, cel mai luminos obiect cosmic din constelația *Lira* (numită la nivel Tp *Ciobanul-cu-Oile*). În registru dialectal, sunt atestate sinonimele: *Ciobanul*, *Regina-Stelelor*, *Steaua-Ciobanului*. Semnalăm o suprapunere denominativă cu *Venus* ca *Luceafăr-de-Seară*, în prima atestare:

Eu cred că Steaua-Ciobanului în loc de Luceafăr-de-Seară își are numirea de acolo, pentru că, tocmai pe când răsare acest luceafăr, ies ciobanii de la stâne cu oile în porneală, adevă le scot la păscut după ce le-au muls de seară. (Marian 1895: 91).

Pamfile explică modalitatea prin care vorbitorul popular proiectează pe bolta cerească grupul stelar. Citatul este, de altfel, unul din reperele care au dus, din punct de vedere astronomic, la identificarea denominativă corectă:

Lira se numește Ciobanu-cu-Oile, steaua Vega fiind Ciobanul, iar cele patru stele, Oile. Ciobanul se mai cheamă și Luceafărul-cel-Mare-de-la-Miezul-Noptii sau Regina-stelilor (Pamfile 1915: 165).

Această identificare este citată în lingvistica de specialitate, cf. DEX, MDA, DLR V, DAFOC¹⁴.

d. La nivel Tp și Ts, în compusele *Luceafărul-Porcesc* și *Luceafărul-Porcilor*, termenul desemnează steaua *Aldebaran*¹⁵, cea mai strălucitoare stea din constelația *Taurul*. Are sinonimul științific *Ochiul-Taurului*¹⁶ și sinonimele populare *Porcarul*, *Steaua-Porcului*.

Prima atestare apare în basmele lui Ispirescu:

Mai înainte de a răsări Luceafărul-Porcilor, când toți porcii se deșteaptă, adormiți fiind purceii cu țâța în gură, voinicul băgă mâna binișor și apucă un purcel. (Ispirescu 1862–1882: 108).

Otescu explică legătura explicativă denominativ, punând în valoare modalitatea de construire a etimologiei populare:

Pe steaua Aldebaran țărani o consideră ca Luceafăr, numindu-l Luceafărul-Porcesc, sau Porcarul, căci, când răsare el, se deșteaptă porcii și încep să grohăească, semn că se apropie de ziuă. (Otescu 1907: 445).

Denumirea respectivă provine de la numele popular al *Hiadelor*¹⁷, *Porcii* (cf. DLR, s. v.), roi de stele din constelația *Taurul*, constelație care, tot popular, mai este numită *Vierii* și *Scroafa-cu-Purcei*. Steaua *Aldebaran*, ca referent astronomic al acestui *Luceafăr*, este identificată ca atare în literatura lingvistică: cf. Sala 2005, MDA, DLR V; DGS; DEX² 2016.

e. Tot ca nume propriu semnalăm lexemul, de asemenea în registru Tp, atestat în compusul *Luceafărul-Boului*. În DEX, MDA, DLR V sau DEX² 2016, acest compus este încadrat, în taxonomia lexicografică a articolului *Luceafăr*, ca sinonim pentru *Venus* ca *Luceafăr-de-Diminează*.

Citatul pe care se bazează aceste concluzii lexicologice este următorul:

¹⁴ Cf. articolul DAFOC *Ciobanul* redactat de Cristina Cărbuș.

¹⁵ Articol DAFOC redactat de Alina Bursuc.

¹⁶ Cf. „Prelungirea de o parte și de alta a liniei celor Trei-Regi din Orion, ne duce către nord-occident, la constelațiunea *Taurului* în care se deosebește steaua foarte luminoasă α , numită *Aldebaran* sau *Ochiul-Taurului*” (Culianu 1902: 47).

¹⁷ Cf. și articolul *HIADELE* din DAFOC, redactat de Maria-Marilena Ciobanu și Elena Isabelle Tamba.

Pe când se revărsau zorile, Petru era în picioare; Luceafărul-Boului nici nu s-a fost ridicat bine pe cer, până când el s-a și fost sculat. (Conv. Lit. 1872–1873: 103).

Textul din „Convorbiri literare” aparține lui Ion Slavici (cf. *ibid.*: 102) și reprezintă un basm pe care scriitorul ardelean îl știa de la bunicul său. Analizând cu atenție momentul astronomic și proiecția corespunzătoare pe cerul dimineții, corelând denumirile dialectale, am ajuns la concluzia că avem de-a face, de fapt, cu steaua *Arcturus*¹⁸, cea mai luminoasă stea din constelația *Boarul*¹⁹.

f. Substantivul nume comun *luceafăr* denumește uneori, învechit și popular, o cometă. Punctul de plecare este luminozitatea deosebită a obiectului cosmic respectiv.

Suprapunerea semnificațiilor apare în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în jurnalele vremii din Moldova:

Comitul ce s-au observat acuma la Berlin se pare a fi acela carile se arătasă la 1470, încât aceasta ar dovedi în astronomie că acel luceafăr călătorește în cerc de 370 de ani. (Albina rom. 1840, nr. 33, 135).

Cometa Klinkerfues, așa-numită după astronomul observatorului de Getingen, ... s-au putut vedea cu ochiul dizarmat când au avut și cea mai mare lucoare... Acest luceafăr s-au observat și la Moscova. (Gazeta de Moldavia 1853, nr. 71: 1¹).

6. Variantele lexicale

Lexemul studiat are, la nivelul graiurilor, un număr apreciabil de variante lexicale.

Cităm variantele lexemului cu răspândirea lor dialectală, redând, conform tehnicii DLR, numai acolo unde este cazul, pluralele care indică și forma neutră a variantei respective: (nordul Transilv.) **luceáfărt** (ALRR – Transilv. V MN pl. 149, [1592] pc. 268), (nordul, estul și centrul Maram., Bucov., nordul Criș., nordul și vestul Transilv.) **luceáfăn** (BL VII 202; Arvinte 1983, 358; ALM h. 158 pc. 6, 16; ALRR – Maram. III h 662; NALR – Mold.Bucov. V h 519; N ALR – Criș. IV h 779 pc. 214, 215; ALRR – Transilv. V MN 170, [1592] pc. 268; pl. și s. n., estul și vestul Transilv., *lucefene*, ALRR – Transilv. V MN 170, [1592], pc. 329, 331, 338), (nordul Basarab.) **luceáfor** (ALM h. 158 pc.46), (estul Bucov., estul și sudul Mold., nordul Dobr.) **luceáfur** (ALM h 158; NALR – Mold.Bucov. V h 519; ALRR – Munt.Dobr. IV h 521 pc. 874, 876, 878; pl. și, s. n., estul Mold. *luceafure*, NALR – Mold.Bucov. V h 519 pc. 527), (sudul și centrul Transilv.) **lusceáfăr** (ALR II 1 225/166, 180; ALRR – Transilv. V MN 170, [1592] pc. 379; pl. și s. n., centrul Transilv., *luscefere* ALRR – Transilv. V MN 170, [1592] pc. 379), (centrul Munt., sudul Transilv.) **lușceáfăr** (ALRR – Munt.Dobr. IV h 52 pc. 700; ALRR – Transilv. V MN 170, [1592]; pl. și s. n., sud-estul Transilv.: *lușcefere* ALRR – Transilv. V MN 170, [1592], p. 366; *lușceafăre* ib. pc. 380. 389. 390. 441), (estul Ban.) **lăceáfor** (NALR – Ban. III h 519 pc. 72), (sud-estul Transilv.) **leceáfăr** (ALRR – Transilv. V MN 170, [1592] pc. 384), (sudul Transilv.)

¹⁸ Cf. DAFOC, s.v., articol redactat de Maria-Marilena Ciobanu.

¹⁹ Articolul DAFOC este redactat de Cristina Cărăbuș, Laura Manea, Cristina Florescu.

lesceáfăr (ALRR – Transilv. V MN 170, [1592] pc. 391), (sud-estul Transilv.) **nuşceáfăr** (ALR II 2 465/172), (sudul Crişanei) **ruceáfăr** (ALR II 1 225/65; NALR – Criş. IV h 779 pc. 120) s. m.; (sud-estul Transilv.) **lucceáfăr** (ALRR – Transilv. V MN 170, [1592] pc. 418; pl. *luccefere* ib.), (sudul Crişanei, sud-vestul Transilv.) **ruceáfăl** (NALR – Criş. IV h 779 pc. 102, 108; ALRR – Transilv. V MN 170, [1592] pc. 430; pl. *ruceafele* ib.), (nord-vestul Munt.) **ruşceáfăr** (ALRR – Munt.Dobr. IV h 521 pc. 675; pl. *ruşcefere* ib.) s. n.

6.1. Formele de neutru ale lexemului *luceafăr* sunt considerate în MDA şi DLR ca rare. Conform corpusului TAFOC care cuprinde şi materialul ultimelor atlase şi texte dialectale, aceste neutre nu sunt rare, ci relativ frecvente. Cităm în continuare seria formelor de plural ale formei titlu *luceafăr*.

Se poate observa că răspândirea genului neutru este relativ extinsă; aceste forme se adaugă aceloră deja menţionate în paragraful anterior, al variantelor: (vestul Bucov., Dobr., Munt., sudul Olt., nordul Ban., Transilv.) *luceafăre* (NALR – Mold.Bucov. V h 519 pc. 475, 483, 488, 503; ALRR – Munt.Dobr. IV h 521; NALR – Olt. II MN 274, [1592] pc. 979; NALR – Ban. III h 519 pc. 47, 52, 56, 72; ALRR – Transilv. V MN 170, [1592]), (vestul Criş.) *luceafăruri* (NALR – Criş. IV h 779 pc. 173), (nordul Bucov., estul Munt., centrul Olt., centrul şi nordul Ban., centrul şi sud-estul Transilv.) *luceafere* (NALR – Mold.Bucov. V h 519 pc. 488; ALRR – Munt.Dobr. IV h 521 pc. 749, 895; NALR – Olt. II MN 274, [1592] pc. 923; NALR – Ban. III h 519 pc. 33, 53, 54, 58; ALRR – Transilv. V MN 170, [1592]), (centrul Mold., sud-estul Ban.) *luceafuri* (NALR – Mold.Bucov. V h 519 pc. 603, 656; NALR – Ban. III h 519 pc. 2), (vestul Bucov., nordul şi estul Mold., Dobr., Munt., Olt., nordul şi centrul Transilv.) *lucefere* (NALR – Mold.Bucov. V h 519 pc. 485, 538, 563, 610, 631; ALRR – Munt.Dobr. IV h 521; NALR – Olt. II MN 274, [1592]; ALRR – Transilv. V MN 170, [1592] 243, 260, 280, 300, 308, 312, 315, 318, 341, 362).

7. Etimologia

Toate lucrările de lingvistică indică etimologia acestui lexem ca fiind lat. *lūcifer*.

Sensul moştenit al lexemului latinesc este considerat – de multe ori implicit – ca fiind sensul 3 al termenului sistematizat în TLL (7,1: 1708–1711) „planeta Venus” (v. *supra* 4.2). Această concluzie rezultă din analiza lucrărilor de specialitate, din modalitatea tehnică de redare a etimologiei în dicţionare, din ierarhizarea sensurilor respectivului lexem şi din indicaţiile privind distribuţia elementelor lexicale.

7.1. Sintetizăm în continuare modalitatea în care se corelează lucrările de specialitate româneşti, pe de o parte, cu etimonul latinesc respectiv şi, pe de altă parte, cum este decelată semnificaţia ‘stea, astru’, nume comun.

a. Există lucrări care se referă la lat. *lucifer*, *luciferum* (substantiv masculin) fără a indica sensul ‘stea/stele deosebit de strălucitoare’²⁰ în mod explicit diferențiat de cele două ipostaze denominative populare ale planetei Venus – *Luceafărul-de-Diminează* și *Luceafărul-de-Seară* (aceste denumiri generice sau oricare alte compuse cuprinzând termenul *Luceafăr*). Cităm: Pontbriant 1862, EWRS, Tiktin¹ II 1911 (inclusiv cele două ediții ulterioare), CDDE, Șăineanu, Scriban, MDE etc.

b. O serie de lucrări se referă la sensul ‘stea/stele deosebit de strălucitoare’ (cu sau fără sinonimul *astru*) disociat explicit; se consideră acest sens ca dezvoltat pe terenul limbii române din sensul ‘planeta Venus’ *prin generalizare* sau *prin extindere*.

Sensul general ‘stea’, ca nume comun, apare, conform documentării noastre din acest moment, în (ENC. ROM.: 129), s.v. *luceafării*: „LUCEAFERII în poveștile române. De regulă se vorbește de doi luceferi”, urmând o prezentare a utilizărilor metaforice ale lexemului din textele de folclor. Ultimele fraze ale respectivului articol lexicografic reprezintă o explicație astronomică cu referire la corespondentul Ts Venus. Se încheie articolul cu un comentariu dubitativ: „dar planeta Venus după apunerea soarelui numai cam trei ore se vede și dispare, apoi înainte de răsăritul Soarelui asemenea cam trei ore se vede” (ENC. ROM.: 129, s.v. *luceafării*).

În concluzie, în această lucrare, numele comun la plural numește, probabil, numai cele două ipostaze ale *Luceafărului*.

Cea dintâi disociere clară lexicologic și lexicografic a numelui comun *luceafăr* cu sensul ‘stea deosebit de strălucitoare’ am întâlnit-o în (Resmeriță 1924): „1) Venus. 2) extins.[= extensie], pop. orice stea care strălucește tare la apusul soarelui sau înainte de răsăritul soarelui”.

În lucrările ulterioare, semnificația analizată este disociată ca atare, cu atât mai mult cu cât există identificări astronomice și atestări cu numele diferitelor stele redată popular (cf. *supra* 5.2.) prin: *Luceafăr-al-Zorilor* – Sirius, *Luceafărul-de-la-Miezul-Noptii* – Vega, *Luceafărul-Porcilor* – Aldebaran. Astfel încât disocierea lexemului „stea deosebit de strălucitoare” este făcută deja în mod sistematic în seria lexicografică extrem de cunoscută și utilizată DEX 1975–2016 („Numele popular al planetei Venus și a altor stele strălucitoare”) în care, însă, etimonul este redat cu majusculă, *Lucifer*, ceea ce trimite la sensul latinesc nume propriu ‘Venus’ (sensul 3 din TLL).

În MDA și DLR V se indică etimonul nume comun, cu minusculă, *lucifer*, însă sensul extins, bine documentat lexicografic, „Stea, astru” este considerat ca evoluat pe terenul limbii române, fiind însoțit de indicația „Prin generalizare”.

7.2. Între primele atestări ale *Luceafărului* ca echivalent popular al planetei Venus și primele atestări ale lexemului *luceafăr* ca stea deosebit de strălucitoare există o diferență de cca 40 de ani (*Psalt. Sch. vs Moxa* 1620), diferență semnificativă.

²⁰ Din punct de vedere astronomic *stea* este un obiect cosmic *strălucitor*, luminozitatea și strălucirea făcând parte din semele sale de bază. Din această cauză, în cercetarea TAFOC, obiectele cosmice ca stele vizibile de pe Pământ și considerate ca având o luminozitate mare, sunt definite sistematic „stea deosebit de strălucitoare”.

Trebuie să se țină seama că vechimea mai mare a numelui propriu aparține textelor religioase din literatura română veche. Lexemul ca nume comun este, de asemenea, prezent în aceeași categorie de lucrări, adesea în texte literare culte care aparțin inclusiv literaturii moderne și contemporane, dar mai ales în atlase dialectale și texte populare (cf. *supra* 5.2.). Relevante sunt frecvența semnificativă a pluralelor în graiuri, dar și în literatura artistică, precum și arealul dialectal extrem de extins al acestei accepții.

Putem să considerăm ipotetic faptul că vorbitorul popular străvechi cunoștea adevărul astronomic al identității celor doi *Luceferi*, că le-a remarcat strălucirea impresionantă și, ulterior a numit astfel, prin generalizare, multe alte stele foarte luminoase. De asemenea, se poate presupune că același vorbitor a confundat o serie de stele luminoase cu planeta Venus/*Luceafărul*, deși mișcarea de revoluție sinodică a acestui obiect cosmic este complet lipsită de uniformitatea mișcării unei stele. În egală măsură, am putea interpreta că în contextul: „Era atunce ceasul al șasea de dzî, ceriul senin și So[a]rele luminos. Și s-au ivit în ceriu o cunună cearcăn de steale și-n mijlocul lui cruce de luceaferi” (Dosoței 1683: 31), autorul s-ar putea referi numai la cei doi Luceferi multiplicându-i, în formă de cruce sfântă, prin analogie metaforică.

Însă ni se pare mai simplu și mai direct să admitem că lat. *lucifer*, *luciferem* a fost moștenit în limba română și cu sensul nume comun ‘stea deosebit de strălucitoare’, sens marcat ca atare în TLL²¹.

8. Concluzii

Lexemul studiat este disociat din perspectiva astronomică prin care se diferențiază strict *Luceafăr* (nume propriu) ‘planetă’, de *luceafăr* (nume comun) ‘stea’.

Analiza prezintă structura lexicală și etimologică a lexemului românesc *luceafăr/Luceafăr* conform cercetării contrastive Ts – Tp din TAFOC.

În studiul de față sunt corelate elementele Tp cu perspectiva astronomică Ts a mișcărilor de revoluție sinodică a lui Venus, mișcări explicate, pe cât posibil filologic, amănunțit. Se demonstrează caracterul nesistematic, la nivelul percepției curente, al acestor mișcări de revoluție și faptul că prezența strălucitoare a planetei pe bolta cerească nu poate fi un reper temporal, în cazul de față, pentru crescătorul de animale.

Accepțiile denumirilor dialectale ale planetei sunt parțial reconsiderate, identificându-se suprapuneri denominative, realitățile lingvistice fiind reinterpretate. Astfel, se reliefează cum o serie de compuse Tp reprezintă diferite stele (Vega, Siriu, Aldebaran, Arcturus) și nu planeta Venus: de exemplu *Luceafărul-Boului* nu este *Luceafărul-Dimineții*, ci steaua *Arcturus*. Explicațiile Tp pentru *Luceafărul-Porcilor* sau *Luceafărul-Ciobanilor* sunt infirmate de literatura Ts și reconsiderate ca etimologii populare.

²¹ În ce măsură acest sens este atestat și în alte idiomuri romanice formează subiectul unui viitor articol.

Se subliniază extinderea diastratică, diatopică și diacronică a *luceafărului* ca nume comun (mai ales la plural) cu sensul ‘stea deosebit de luminoasă’, sens considerat etimologic, alături de sensul ‘planeta Venus’ (TLL 7,1: 1708–1711).

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

- Abramescu 1915 = N. Abramescu, *Curs de cosmografie pentru clasa VI clasică-modernă de băieți și pentru clasa VIII a școalelor secundare de fete*, Ploiești, „Progresul”.
- Aga 1935 = Pr. Victor Aga, *Simbolica biblică și creștină. Dicționar enciclopedic (cu istorie, tradiții, legende, folclor)*, ediția a II-a, Timișoara, Editura Învierea, Arhiepiscopia Timișoarei, 2005.
- Albina rom. 1840 = „Albina românească”. Gazetă politico-literară, Esii, Tipografia Albinei.
- Bibicescu 1893 = *Poesii populare din Transilvania*. Culese și adnotate de I.G. Bibicescu, București, Imprimeria Statului.
- Biblia 1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. [Traducere]. Tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban-Vodă Cantacuzino, domnul Țării Românești. Retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.
- Cantemir 1704–1705 = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, [ediție de Stela Toma. Studiu introductiv de Nicolae Stoicescu], în *Opere*, I, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2003, p. 383–801.
- Cardaș 1926 = *Cântece poporane moldovenești*. Culese și publicate de Gh. [= Gheorghe] Cardaș, Arad, Editura Librăriei Diecezane.
- Chiș 1991 = Gheorghe Chiș, *Astronomie*. Manual pentru clasa a XII-a, București, Editura didactică și pedagogică.
- Coculescu 1929 = N. Coculescu, *Curs de astronomie teoretică*, București, Cartea Românească.
- Conv. Lit. 1872–1873 = „Convorbiri literare”. Revistă de literatură, I–LXXXVII, Iassi, Tipografia Societății „Junimea”, 1867–1884.
- Costin 1686–1691 = Miron Costin, *De neamul moldovenilor; din ce țară au ieșit strămoșii lor*, în *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 241–274.
- Creangă 1876 = Ion Creangă, *Dănilă Prepeleac*, în *Opere*, I. București, Editura Minerva, 1970, p. 27–39.
- Culea 1926 = Apostol D. Culea, *Cât trebuie să știe orice om despre Pământ, Soare, Lună și stele*, Vălenii de Munte, Așezământul de tipografie și legătorie „Datina Românească”.
- Dosoftei 1683 = *Viața și petrecerea svinților*, II, Iași, Tiparnița Svi[n]tei Mitropolii, 1683.
- Eminescu 1866–1887 = M. Eminescu, *Poezii tipărite în timpul vieții*, în *Opere*, I. Introducere, note și variante, anexe, ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939, p. 1–236.
- Gazeta de Moldavia 1853 = „Gazeta de Moldavia”, Iassi, Institutul Albinei.
- Genilie 1841 = I. Genilie, *Prințipuri de geografie sau Începuturi de geografie statistică, politică, fizică și astronomică*, București, Tipografia Colegiului Național.
- Horea 1956 = Ion Horea, *Poezii*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.

- Ispirescu 1862–1882 = Petre Ispirescu, *Legende sau basmele românilor*, în *Opere*, I, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 3–421.
- Marian 1895 = *Tradiții poporane române din Bucovina*, adunate de Simion Florea Marian, București, Imprimeria Statului.
- Moxa 1620 = Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, Editura Minerva, 1989.
- Murnu 1924 = Homer, *Odiseea*. În românește de George Murnu, [București], Cultura Națională.
- Otescu 1907 = I. Otescu, *Credințele țăranului român despre cer și stele*, București, extras din „Analele Academiei Române”. Memoriile Secțiunii literare. Seria II. Tom. XXIX, p. 425–506.
- Pamfile 1915 = Tudor Pamfile, *Cerul și podoabele lui. După credințele poporului român*, București – Leipzig – Viena, Librăriile Socec & Comp., Pavel Suru, C. Sfetea – Otto Harrassowitz – Gerold&Comp.
- Psalt. Sch.* = *Psaltirea Scheiană*. [Traducere anonimă]. Publicată de prof. I. Bianu. Tomul I: *Textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1577)*, Edițiunea Academiei Române, București, Tipografia Carol Göbl, 1889.
- România Liter. (S.) 1968–1992 = „România literară”. Săptămânal de literatură și artă, București, 1968–1992.
- Stoian 1933–1934 = I.I. Stoian, *Păstoritul în Râmnicul Sărat*, în *Grai și suflet*, 1933–1934, VI, p. 41–74.
- Tiron, Nacu 2014 = Ștefan D. Tiron, Ion M. Nacu, *Astronomie*, Chișinău, Editura Lyceum.
- Varlaam 1643 = Varlaam, mitropolitul Moldovei, *Cazania (1643)*, ediție îngrijită de J. Byck, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943.

B. Lucrări de referință

- Aldea 2019 = Maria Aldea, *Des emprunts lexicaux dans la langue roumaine au XIXe siècle*, în Lene Schøsler, Juhani Härmä (éds.), *Actes du XXIXe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Copenhague, 1–6 juillet 2019)*, vol. I, Strasbourg, Éditions de linguistique et de philologie, p. 766–777.
- Bara 2004 = Bara, Mariana, *Le lexique latin hérité en aroumain dans une perspective romane*, Munich, LINCOM.
- CDDE = I.-Aurel Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*. Fasc. IV. *Laț–Putea*, București, Librăria Socec&Comp., 1914.
- Ciorănescu 2002 = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă, de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura SAECULUM I.O.
- Costinescu I–II = Ion Costinescu, *Vocabular româno-frances*. Lucrat dupe Dicționarul Academiei Franceze dupe al lui Napoleone Landais și alte dicționare latine, italiene etc. de..., I (*A–Înzestrare*), II (*J–Zuluf*), București, Tipografia Națională Antreprenor C.N. Rădulescu, 1870.
- DAFOC = *Dicționarul de termeni astronomici. Fenomene, obiecte cosmice și constelații*, în Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, Cătălin-Bogdan Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudius Teodorescu și Gabriela-Ana Azamfirei, *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații*, ediție revizuită, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, p. 269–831.

- DCECH = Corominas, Joan/Pascual, José Antonio, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 vol., Madrid, Gredos, 1980–1991.
- DELI = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Il nuovo etimologico. DELI – Dizionario Etimologico della Lingua Italiana*, Bologna, Zanichelli, 1999² [1979–1988¹].
- DELLA = García Arias, Xosé Lluís, *Diccionariu Etimolóxicu de la Llingua Asturiana* (DELLA), 7 vol., Oviedo, Universidá d'Uviéu/Academia de la Llingua Asturiana, 2017–2021.
- D. Enc. = *Dicționar enciclopedic*, IV (L–N), București, Editura Enciclopedică, 2001.
- DÉRom = Éva Buchi, Wolfgang Schweickard (dir.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom)*. Nancy, ATILF, 2008–, <http://www.atilf.fr/DERom>.
- DÉRom 2014 = Éva Buchi, Wolfgang Schweickard (éd.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom)*. I. *Genèse, méthodes et résultats*, Berlin, De Gruyter, 2014.
- DEX = Academia R.S.R., Institutul de Lingvistică din București, *Dicționarul explicativ al limbii române*, coord.: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, București, Editura Academiei R.S.R., 1975, în ediția anastatică digitală, <https://dex1.solirom.ro/>.
- DEX² 2016 = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic.
- DGS = Doina Cobet, Laura Manea, *DGS. Dicționar general de sinonime al limbii române*, [Chișinău], Gunivas, 2013.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Tomul I, partea a 3-a, *litera D (D–Deînmulțit)*, 2006; tomul I, partea a 4-a, *Litera D (Deja–Deținere)*, 2006; tomul I, partea a 5-a, *Litera D (Deținut–Discopotiriu)*, 2007; tomul I, partea a 6-a, *Litera D (Discord–Dyke)*, 2009; tomul I, partea a 7-a, *Litera E (E–Erzaț)*, 2009; tomul I, partea a 8-a, *Litera E (Es–Ezredeș)*, 2010; tomul III, *Literele J, K, Q*, 2010; tomul IV, *Litera L (L–Lherzolită)*, 2008; tomul V, *Litera L (Li–Luzulă)*, 2008; tomul VI, *Litera M*, 1965–1968; tomul VII, partea 1, *Litera N*, 1971; tomul VII, partea a 2-a, *Litera O*, 1969; tomul VIII, partea 1, *Litera P (P–Păzui)*, 1972; tomul VIII, partea a 2-a, *Litera P (Pe–Pînar)*, 1974; tomul VIII, partea a 3-a, *Litera P (Pînă–Pogribanie)*, 1977; tomul VIII, partea a 4-a, *Litera P (Pogrijanie–Presimțire)*, 1980; tomul VIII, partea a 5-a, *Litera P (Presin–Puzzolană)*, 1984; tomul IX, *Litera R*, 1975; tomul X, partea 1, *Litera S (S–Sclabuc)*, 1986; tomul X, partea a 2-a, *Litera S (Scladă–Semînțarie)*, 1987; tomul X, partea a 3-a, *Litera S (Semn–Sîveică)*, 1990; tomul X, partea a 4-a, *Litera S (Slab–Spongios)*, 1992; tomul X, partea a 5-a, *Litera S (Spongiar–Swing)*, 1994; tomul XI, partea 1, *Litera Ș*, 1978; tomul XI, partea a 2-a, *Litera T (T–Tocăliță)*, 1982; tomul XI, partea a 3-a, *Litera T (Tocăna–Twist)*, 1983; tomul XII, partea I, *Litera Ț*, 1994; tomul XII, partea a 2-a, *Litera U*, 2002; tomul XIII, partea 1, *Litera V (V–Veni)*, 1997; tomul XIII, partea a 2-a, *Litera V (Venial–Vizurină)*, 2002, tomul XIII, partea a 3-a, *Litera V (Viclă–Vuzum)* și *Literele W, X, Y*, 2005, tomul XIV, *Litera Z*, 2000; redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu; din anul 2000 – Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.
- ENC. ROM. = Dr. C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, III (*Kemet–Zymotic*), Sibiu, Editura și Tiparul lui W. Krafft, 1904.
- Ernout, Meillet 1959 = Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck, 1959⁴ [1932¹].

- EWRS = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I: Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen von...*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1905.
- FEW = Wartburg, Walther von *et al.*, *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine darstellung des galloromanischen sprachschatzes*, 25 vol., Bonn/Heidelberg/Leipzig–Berlin/Bâle, Klopp/Winter/Teubner/Zbinden, 1922–2002.
- Flammarion 1882 = Camille Flammarion, *Les étoiles et les curiosités du ciel: description complète du ciel visible à l'œil nu et de tous les objets célestes faciles à observer*, Paris, Imp. Gauthier-Villars.
- GDLI = Salvatore Battaglia, *Grande dizionario della lingua italiana*, 21 vol.; vol. IX, 256–257, 1961–2008, <http://gdli.it>.
- GORAZD = *The Old Church Slavonic Digital Hub*, <https://gorazd.org/>.
- MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Micul dicționar academic*, III (I–Pr): 2003, coord.: Marius Sala, Ion Dănăilă, București, Editura Univers Enciclopedic.
- MDE 1972 = *Mic dicționar enciclopedic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- MDE 2008 = *Mic dicționar enciclopedic*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, Univers Enciclopedic.
- NEP = *Naked Eye Planets*, în *NASA Space Science Data*, <https://nssdc.gsfc.nasa.gov/>.
- NDU = Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*, ediția a III-a, București/Chișinău, Litera Internațional, 2008.
- Pontbriant 1862 = Raoul de Pontbriant, *Dicționar româno-frances*, București și Göttinge, Adolf Ulrich, Paris, Gustave Bossange & C-ia, Leipzig, E.F. Steinacker.
- Resmeriță 1924 = Alexandru Resmeriță, *Dicționarul etimologico-semantic al limbei române*, Craiova, Institutul de Editură „Ramuri”.
- REW₃ = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Winter, 1930–1935³ [1911–1920¹].
- Sala 2005 = Marius Sala, *Aventurile unor cuvinte românești*, [Vol.] I, București, [Editura] Univers Enciclopedic.
- Scriban 1939 = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, edițiunea întâia, Iași, Institutu de Arte Grafice „Presa Bună”.
- STELLARIUM = <https://stellarium-web.org/>.
- Șăineanu 1930 = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române...* A opta edițiune. [Craiova], Editura „Scrisul Românesc” S.A.
- TAFOC = Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărbuș, Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, Cătălin-Bogdan Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudius Teodorescu și Gabriela-Ana Azanfirei, *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC)*, ediție revizuită, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024.
- Tiktin¹ = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bukarest, Staatsdruckerei, Band II: 1911.
- TLIO = Pietro G. Beltrami (fond.), Lino Leonardi, Paolo Squillacioti (éd.), *Tesoro della Lingua Italiana delle Origini*, Florence, CNR, <http://tlio.oiv.cnr.it/TLIO>, 1998–.
- TLFi = *Trésor de la langue Française informatisé*, ATILF – CNRS, Université de Lorraine, <http://www.atilf.fr/tlfi>.

- TMFA = Cristina Florescu (ed.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop (Bursuc), Cristina Cărăbuș, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin Patrașcu, Dan-Adrian Chelaru (și Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Mariana Neț, Bardu Nistor), *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2015.
- TLL = *Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig/Stuttgart/Berlin/New York, Teubner/Saur/De Gruyter, 1900 –, <https://thesaurus.badw.de/en/tll-digital/tll-open-access.html>.
- Venus Fact Sheet = Venus Fact Sheet, în *NASA Space Science Data*, <https://nssdc.gsfc.nasa.gov/planetary/factsheet/venusfact.html>.
- Vizir, Bivol 2008 = Elena Vizir, Ana Bivol, *Dicționar astronomic enciclopedic*, Târgoviște, Bibliotheca.

ROMANIAN LUCEAFĂR: LEXICAL AND ETYMOLOGICAL ASPECTS

ABSTRACT

The lexeme under study is dissociated from the astronomical perspective, which establishes a strict distinction between *Luceafăr* (proper noun) ‘planet’, and *luceafăr* (common noun) ‘star’. The study outlines the lexical and etymological structure of the Romanian lexeme as reflected in TAFOC research, where Tp elements are correlated with the astronomical perspective. The analysis demonstrates the nonsystematic character, at the level of current perception, of these motions of synodic revolution, which cannot function as a reliable temporal reference – in this case, for the livestock breeder. It is shown that a number of Tp compounds refer to specific stars (Vega, Sirius, Aldebaran, Arcturus) and do not designate the planet Venus: for instance, *Luceafărul-Boului* does not denote the *Luceafărul-de-Dimineață* (Morning Star), but the star Arcturus. The Tp interpretations of *Luceafărul-Porcilor* and *Luceafărul-Ciobanilor* are refuted by the Ts literature and linguistically interpreted as instances of folk etymology. The study highlights the diatopic and diachronic extension of *luceafăr* as a common noun (particularly in the plural) with the meaning ‘exceptionally bright star’ – a sense proposed as etymological, alongside the meaning ‘the planet Venus’ (TLL 7,1: 1708–1711).

Keywords: *history of the Romanian language, etymology, astronomical terminology, synodic revolution, planet vs star.*

PSALTIREA „CIOBANU” (MS. 3465 BAR). NOTE LEXICALE ȘI DE TRADUCERE

ANA-MARIA GÎNSAC*

1. Introducere

În 1941, Ștefan Ciobanu semnala existența unei psaltiri slavo-române manuscrise la Biblioteca Academiei Române (Ciobanu 1941: 42). Manuscrisul *in-4°*, păstrat sub cota 3465 (PC), are 192 de file și conține textul paltirii de la psalmul 48 până la final și un scurt fragment din psalmul 26, corespunzător filei 55, care a fost legată greșit. Textul nu conține date despre traducere și copist, iar tipicul este similar psaltirilor slavo-române din secolul al XVI-lea. Al. Mareș, care s-a ocupat de PC într-un studiu amplu, a datat textul, pe baza analizei filigranului și a particularităților grafice și lingvistice, între anii 1573 și 1585 (Mareș 1972: 294).

Primul care s-a pronunțat asupra conținutului textului a fost Ciobanu (1941: 42–43), care, fără a întreprinde o analiză textuală complexă, l-a considerat „o copie puțin modificată” a *Psaltirii slavo-române* din 1577 (CP₁). Studiul comparativ al PC cu psaltirile românești din secolul al XVI-lea¹ a fost realizat de Mareș (1972: 298–299), care a ajuns la următoarele concluzii: PC este o copie strâns legată de primele două psaltiri coresiene, având și particularități specifice *Psaltirii Scheiene* (PS), sursa probabilă fiind o „ediție bilingvă (*ante* 1573–1585), reunind caracteristicile celor trei texte cu care ms. 3465 are puncte comune”, versiune pierdută, pe care Al. Mareș o notează cu CPx; traducerea este „superioară” textului pe care îl copie, după cum arată corecturile efectuate în raport cu textele amintite și cu textul slavon; textul prezintă două straturi de limbă, unul (preponderent) nordic, al copistului, și unul sudic, al textului copiat (CP, CP₁ și/ sau o altă psaltire), și a fost copiat probabil în Moldova, hârtia folosită fiind proprie manuscriselor copiate în secolul al XVI-lea în această zonă.

Textul PC a fost editat recent, în transcriere fonetic-interpretativă, împreună cu *Psaltirea Voronețeană* din ms. 693 BAR (MLD, *Psalt.*). Studiile din cadrul volumului aduc date noi privind traducerea și transmiterea textului românesc al psaltirii în secolul al XVI-lea și receptarea lui în traduceri din secolul următor. Amintim mai ales informațiile noi

* Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Departamentul de Științe Socio-Umane, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, bd. Carol I, nr. 11.

¹ Pentru filiația textelor, v. Mareș (1982) și Gheție, Mareș (1985: 296–320).

despre versiunile slavone folosite. Vezi, în acest sens, Camară (2023), care, valorificând datele existente despre vechile psaltiri românești și tradiția textului slavon, a comparat textele românești cu numeroase versiuni slavone, arătând că pe parcursul traducerii și transmiterii textului românesc au fost folosite psaltiri slavone din mai multe redacții.

2. Note lexicale și de traducere

PC nu conține diferențe textuale importante față de psaltirile coresiene și PS, cu care împărtășește trăsături comune; deși textul nu a fost revizuit semnificativ (comparativ, de exemplu, cu CP₂), au fost corectate greșelile; de asemenea, foarte rar, apar lecțiuni deosebite de cele din textele amintite, dar poate ocurente, cum arată Al. Mareș (v. *supra*), într-o ediție bilingvă, care nu s-a păstrat². În continuare, vom discuta câteva dintre opțiunile lexicale din PC, concentrându-ne pe cele particulare acestui text în raport cu celelalte texte ale Psaltirii din secolul al XVI-lea.

2.1. Termenul **книготѣ**³ din Ps. 68,24 (1)⁴ este un *hapax* în psaltiri și lipsește din dicționare. El înlocuiește cuvântul moștenit *părătate* din psaltirile coresiene (cf. PS *păriptare*, formă coruptă a lui *pănătate*⁵). Cuvântului românesc îi corespunde în textul slavon din PC termenul **страсть**⁶ ‘suferință, durere, chin’ (SJS, s.v.); textul grecesc îl are pe *ἡ ταλαιπωρία*, substantiv abstract cu același sens, ‘stare de suferință, durere’ (LexGr., s.v.). Cei doi termeni, grecesc și slavon, au în comun semnificația ‘suferință, chin’, dar **страсть** are în plus și sensul ‘patimă, înclinație păcătoasă’, fiind echivalent al gr. *πάθημα, πάθος* (SJS, s.v.)⁷.

(1)	PC slav.	понишѣніе причаа дѣла моа ѿ страсть
	PC	împulare așteaptă sufletul meu și <i>chinu(i)tate</i>
	PB (P1c)	ponosluire așteaptă sufletul meu și <i>chinuire</i> (și <i>măcenie</i>)
	CP, CP ₁ (CP ₂)	împulare așteaptă sufletul meu și <i>pănătate</i>
	PS	împularea așteaptă sufletul meu și <i>păriptare</i>
	PH	ponosluire e pildă sufletului meu <i>muncă</i>
	ms. 4389	muștrare aștepta sufletul meu și <i>patimă</i>
	PD	ocară suferit-au sufletul meu și <i>mișelătate</i>
	Anania	zdrobit a fost sufletul meu de ocări și <i>necaz</i> .

O interpretare posibilă a grafiei din PC poate fi *chinuitate* (unde *-i-* a fost omis de copist), derivat de la participiul *chinuit* cu sufixul *-ate* (folosit după teme în *-t*); cf. *îndurătate* și

² O ediție bilingvă ar putea explica și traduceri duble ale aceleiași secvențe, de exemplu „Și nu se socotesc ca apa ce treace ce cură” (Ps. 57,7) în PC, dar numai *ce cură* în CP, CP₁ și PS.

³ Ortografiat astfel în manuscris.

⁴ Versetele au fost numerotate după B1688.

⁵ V. Densusianu (1961: 196). Despre termenii de origine latină din psaltirile rotacizante, v. Moscal, Gînsac (2023).

⁶ Textul slavon din PC este de redacție athonită (Felea 2023). Într-o psaltire slavonă pre-athonită (PsBel, al cărei tip textual explică o parte dintre opțiunile de traducere din vechile psaltiri românești, cum arată Camară 2023: 236), în loc de **страсть** apare **окаланство**, derivat abstract de la adjectivul **окаланъ** ‘nenorocit, nefericit’ (cf. SJS, s.v.).

⁷ Despre uzul lexicului ‘smereniei’ în textele biblice slavone și ucrainene vechi din secolul al XVI-lea, v. Levko (2022).

mângâietate, formate în mod similar (v. Form. cuv. XVI–XVIII 2007: 182). Nu excludem însă posibilitatea ca *киноуѣтѣ* să fie un derivat de la *chină* (cu -*ă* asilabic⁸) cu sufixul *-tate* (cf. *răutate*, în *ibid.*). Psaltirile manuscrise moldovenești din secolul al XVII-lea (PB, P1c)⁹ echivalează tot printr-un derivat, *chinuire*¹⁰, la fel ca PD, care optează pentru *mișelătate* ‘nenorocire, necaz’. Referitor la celelalte versiuni românești din epocă, soluțiile de traducere variază de la un text la altul: *muncă* ‘chin’ (PH), *patimă* (ms. 4389).

Soluția din *Ps.* 68,24 nu este menținută în *Ps.* 87,19, unde PC și psaltirile coresiene îl au pe *strasti*, împrumut atestat și în PS, cu forma *straste*¹¹; în secolul următor, psaltirile moldovenești dau echivalentul românesc, *chinuri*, iar PD și ms. 4389 rămân fidele soluțiilor din *Ps.* 68,24, *mișelătate* și *patime*.

2.2. Prin *ѿналіцїѣ* din *Ps.* 92,6 (2), formă identică în psaltirile coresiene, PC traduce termenul slav. *высооты* (SJS, *вѣсота* ‘înălțime, măreție’) din sintagma *вѣсооты морскыѣ* ‘heavy seas’ (*ibid.*), care o echivalează pe cea grecească, οἱ μετεωρισμοὶ τῆς θαλάσσης (cf. ms. 45 și B1688 *rădicările mării*); substantivul ο μετεωρισμός provine de la verbul μετεωρίζω ‘a ridica, a pune în mișcare, a înălța’. Forma din PC, ocurentă numai aici și în psaltirile coresiene (transcrisă *înălțile* de Toma 1976: 396 și neatestată în DA), este cel mai probabil coruptă, așa cum ne arată formele din celelalte psaltiri (PS *înălțatele*, CP₂ *înaltele*, P1c, ms. 4389 *înălțimile*, PD *nălțările*) și forma corectă *înaltele*, echivalentă a aceluiași termen slavon din alte versete din PC (v., de exemplu, *Ps.* 94,4; 137,7; *Cânt.* 6,4).

(2)	PC slav.	Дѣвны высооты морскыѣ, дѣвень въ высокыѣ ѿ.
	PC, CP, CP ₁	Minunate <i>înălțile</i> măriei, minunat întru înalți Domnul.
	PS	Minuinate <i>înălțatele</i> mariei, minuinat întru înalți Domnul.
	CP ₂	Minunate <i>înaltele</i> măriei, minunat întru înalți Domnul.
	ms. 4389 (PB, P1c)	Minunate <i>înălțimile</i> (<i>nălțimile</i>) mării și numai între ceale înalte Domnul.
	PD	Minunate <i>nălțările</i> mării, minunatu-i întru-nalturi Domnul.
	PH	Ciudata e <i>continritul</i> mariei, ciudatu e în ceia de sus Domnulu.
	SeptNETS	Wondrous are <i>billows</i> [valurile] of the sea, wondrous on high is the Lord!

PsBel, versiune slavonă din redacția veche¹², îl are aici pe *запрѣщениѣ* ‘interdicție, oprire’ (SJS, s.v.), variantă care poate explica echivalarea prin *conenit* din textul PH (cf. *прѣстѣти* din *Ps.* 36,8, tradus *opri* în PH și *coneni* în PS).

⁸ Despre care v. Neiescu (1957).

⁹ Aceste psaltiri, caracterizate prin prezența traducerilor alternative pentru aceeași secvență, adaugă aici și opțiunea *măcenie* (cf. slav. *мѣчение* ‘chin, suferință, martiriu’, pentru care lexicoanele slavone (SJS, SNSP) nu oferă exemple din textul Psaltirii).

¹⁰ Echivalare ocurentă și în lexiconul slavo-român al lui Mardarie: „страсть – chinuire, muncire” (Mard.: 282).

¹¹ Versetul lipsește în PH și PV.

¹² V. MacRobert 1998: 928.

2.3. Între diferențele lexicale dintre PC și psaltirile coresiene, Mareș (1972: 280) amintește și cazul cuvântului *vlădesc* din PC (cu această unică prezență), căruia îi corespunde în psaltirile coresiene *vlădicesc* (< substantivul *vlădică* + sufixul *-esc*). Termenul apare în *Ps.* 50,13 (3) și traduce adjectivul slav. *владѣчнѣ*, echivalentul gr. ἡγεμονικός ‘conducător, stăpânitor’ din textul grecesc. Este interesant faptul că PC nu adoptă termenul *vlădicesc*, ci forma *vlădesc*, similară lui *vlădiscu* din PS.

(3)	PC slav.	вѣздрѣждѣ ми рѣдѣ спѣсѣнїа твоѣго ꙗко дхъ владѣчнѣ оутврѣди мѧ
	PC	Dă-mi bucuria spăsenia ta și duhul <i>vlădesc</i> întărește-mă.
	CP, CP ₁	Dă-mi bucuria spăsenia ta și duhul <i>vlădicesc</i> întărește-mă.
	PS	Dă-mi bucuria spăsenia ta și cu duhul <i>vlădi[ce]scu</i> învățoașe-me.
	PH	Dă-mi bucuria scoaterii tale și cu duhul <i>biruitoriu</i> întărește-me.
	CP ₂	Dă-mi bucuria spăsenia ta și duhul <i>despuito[r]iului</i> ¹³ întărește-mă.
	Plc (PB)	Ce-mi dă bucuria mântuirii tale și cu duh <i>de despunere</i> mă-ntărește.
	PD	Dă-mi bucuria mântuinții tale și cu duh <i>domnitoresc</i> întărește-mă.
	ms. 4389	Dă-mi mie bucuria mântuirii tale și cu duhul <i>cel stăpânesc</i> mă întărește.
	Anania	Dă-mi mie bucuria mântuirii Tale și cu duh <i>stăpânitor</i> mă întărește.

Verbul corespondent, *vlădui*, apare în PS și PC cu forma *vlăduiaște* (*Ps.* 102,19) și *vlăduiești* (*Ps.* 103,19), iar în *Ps.* 88,10 (4) din PS și cu forma *vlădești* („Tu *vlădești*¹⁴ cu ținutul mairiei”), care traduce verbul de persoana a II-a singular *владѣши*. Varianta *vlădi*, atestată în sud-vestului Transilvaniei, este de altfel menționată în DLR sub verbul *vlădui* (< vsl. *владѣти*) ‘a stăpâni’.

(4)	PC slav.	ты владѣши дръжавоѡ морскоѡ
	PS	Tu <i>vlădești</i> cu ținutul mairiei.
	PC, CP, CP ₁	Tu <i>biruiești</i> cu ținutul mairiei.

Bianu (1889: 161) consideră că forma *vlădiscu* din PS (3) este greșită și o corectează în *vlădi[ce]scu* (< substantivul *vlădică* și sufixul *-esc*). După Mareș (1972: 294), forma din PC se explică prin preluarea mecanică a textului copiat, cel mai probabil o altă psaltire bilingvă¹⁵. Ea ar putea fi însă explicată și prin înlocuirea lui *-icesc* cu *-esc* prin analogie cu adjectivele formate cu sufixul *-icesc* (cf. *filosofesc/ filosoficesc; apostolesc/ apostolicesc; dăscălesc/ dăscălicesc*); analogia ar fi putut fi favorizată de tema verbului *vlădi*, variantă a lui *vlădui*.

¹³ La fel în CLit., f. 10^r; opțiunea din PH este similară celei din CM, f. 239^v.

¹⁴ Bianu (1889) nu modifică forma în ediția PS.

¹⁵ Mareș nu este de acord cu posibilitatea colaționării textelor de către copist: „Ipoteza colaționării versiunii din CP₁ cu aceea din CP sau cu una similară acesteia se susține greu în acest punct. Căci este cazul să ne întrebăm ce colaționare putea fi aceea în care copistul, în scopul de a îmbunătăți versiunea de bază, înlocuia textul român din versiunea bilingvă (pe care în cea mai mare parte o copia *mot-à-mot*) cu cel al unui al doilea izvor consultat sporadic și, pe deasupra, și neatent” (1972: 293).

Versiunile din secolul al XVII-lea optează aici pentru diferite modalități de echivalare: Plc (PB) *de despunere*, PD *domnitoresc*, ms. 4389 *cel stăpânesc*. Lexiconul slavo-român din ms. 3473 îl echivalează pe *владѣчєнь* prin „a oblăduitoriului sau domnesc” (f. 22^v).

2.4. Următorul caz scoate în evidență relația dintre PC și celelalte copii ale Psaltirii din epocă și modul în care a evoluat traducerea unei expresii culturale (*realia*) de la o versiune la alta. Secvența slav. *инѡкъ дѣвин* din Ps. 79,14 (5) traduce gr. *μονιὸς ἄγριος*. Termenul *инѡкъ* (gr. *μονιὸς*), atestat în SJS și SNSP numai în această sintagmă, se referă la ‘cel care trăiește singur, individual; cel solitar’; pe lângă sensul ‘1. singur, cu referire la o fiară care nu stă în turmă; mistreț’, CyrMet îl menționează și pe cel de ‘2. călugăr, pustnic’¹⁶. PC, primele două psaltiri coresiene (*un singur sălbatec*) și PS (*în si[n]guru sălbatec*) traduc secvența literal; la fel și unele dintre traduceri din slavonă din secolul următor: ms. 4389 (*cel sângur sălbatec*) și PD (*sângurat sireap*). În schimb, psaltirile moldovenești optează pentru o traducere interpretativă, *feară sălbatecă*¹⁷.

(6)	PC slav.	ѡзобѧ и вєпрѣ ѿ лѣгѧ ѡ инѡкъ дѣвин поѧ и ѣ
	PC (CP, CP ₁)	Mănâncă el mascur de luncă și <i>un singur sălbatec</i> mâncatu-l-au.
	PS	Mănâncă el mascur de luncă și <i>în si[n]guru sălbatec</i> mâncatu-l-au.
	CP ₂	Mănâncă pre ea vierul den luncă și <i>inoc sălbatec</i> mâncatu-l-au.
	ms. 4389	Ciupitu-o-au gliganul den pădure și cel <i>cel sângur sălbatec</i> o au mâncat.
	PD	Stricatu-au vierul de la luncă și <i>sângurat sireap</i> o păscu pre însă.
	PB (Plc)	Păscu-o u[n] gligan de luncă și <i>o feară sălbatecă</i> o mănă pri-nsă.
	PH	Și o roase mascu[ru]lu den pădure și <i>călugă[r] sălbatec</i> mâncatu-o-au.
	Anania	A stricat-o pe ea <i>mistrețul din pădure</i> și porcul sălbatic a păscut-o pe ea.

Este interesantă opțiunea *călugăr* din PH, redând în mod evident sensul al doilea al termenului *инѡкъ* (cf. *supra*). Și mai interesant este faptul că lexiconul slavo-român din ms. 3473 îl echivalează pe *инѡкъ* exclusiv prin „călugăr” (f. 98^v) și explică secvența din care face parte, *инѡкъ дѣвин*, mai întâi prin „călugăr sălbatec, sihastru”, apoi și prin „fiară” (f. 99^r). CP₂ este singurul text care împrumută termenul slavon (*inoc sălbatec*), posibil și din cauza ambivalenței lui semantice și a ambiguității soluției de echivalare anterioare.

3. Concluzii

Aceste note lexicale completează informația existentă în ediția Psaltirii „Ciobanu” (MLD, *Psalt.*), copie realizată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Primele trei note încearcă să clarifice câteva opțiuni lexicale (obscure) particulare acestei copii, comparând-o cu psaltirile slavone și cu versiunile românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în timp ce nota finală este interesantă pentru că se concentrează asupra evoluției traducerii unui termen cultural (*i.e.* specific textului) de la o versiune la alta. Împreună, aceste note arată faptul că textul românesc al psaltirii a suferit o reevaluare critică în timpul transmiterii sale,

¹⁶ Celălalt termen al sintagmei, adjectivul slav. *дѣвин* ‘sălbatic’, nu pune probleme.

¹⁷ Alte traduceri interpretative ale sintagmei: *vier sălbatec* (B1688), *mistrețul din pădure* (Anania).

reflectând intenția copiștilor de a-i reda spiritul cu o mai mare precizie și claritate (Chivu 2009: 200).

BIBLIOGRAFIE

- Anania = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Mitropolitul Bartolomeu Valeriu Anania, București, EIBMBOR, 2001, <https://biblia-online.ro/>.
- Bianu 1889 = *Psaltirea Scheiană (1482). Mss. 449 B.A.R. Vol. 1. Textul în facsimile și transcriere cu variante din Coresi (1577)*, Ioan Bianu (ed.), Edițiunea Academiei Române, București, Tipografia Carol Göbl.
- Camară 2023 = Iosif Camară, *Date noi despre traducerea și transmiterea textului românesc al Psaltirii în secolul al XVI-lea*, în *Monumenta linguae Dacoromanorum. Psaltirea Voronețeană. Psaltirea „Ciobanu”*. Texte, studii, indice de cuvinte, Constanța Burlacu, Iosif Camară, Ion-Mihai Felea, Ana-Maria Gînsac, Dinu Moscal, Mădălina Ungureanu (ed.), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 229–260.
- Chivu 2009 = Gheorghe Chivu, *Psaltirea – de la litera la spiritul textului sacru. Considerații asupra unui manuscris moldovenesc de la mijlocul secolului al XVII-lea*, în Alexandru Gafton et al. (ed.), *Text și discurs religios. Lucrările Conferinței Naționale „Text și discurs religios”*, Iași, 5–6 decembrie 2008, I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 37–43.
- CLit. = Coresi, *Liturghier*, 1570, în *Liturghierul lui Coresi*, text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș, București, Editura Academiei Române, 1969.
- CM = Coresi, *Molitvenic rumânesc*, cca 1567–1568, în *Coresi. Tâlcul Evangheliilor și Molitvenic rumânesc*, ediție critică de Vladimir Drimba, cu un studiu introductiv de Ion Gheție, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 189–211.
- CP = Coresi, *Psaltire slavo-română*, Brașov, 1570, București, Biblioteca Academiei Române.
- CP₁ = Coresi, *Psaltire slavo-română*, Brașov, 1577, București, Biblioteca Academiei Române.
- CP₂ = *Psaltire slavo-română*, [Brașov], cca 1589, București, Biblioteca Academiei Române.
- CyrMet = *Old Church Slavonic and Middle Bulgarian Dictionary*, în *Cyrrillomethodiana* (2012–), <https://histdict.uni-sofia.bg/dictionary/search/>.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul II, partea I: F–I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934, coord.: Sextil Pușcariu, în ediția anastatică digitală, <https://dlr1.solirom.ro/>.
- Densusianu 1961 = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române. Vol. II. Secolul al XVI-lea*, ediție îngrijită de J. Byck, București, Editura Științifică.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Tomul XIII, partea a 3-a, *Litera V (Viclă–Vuzum) și literele W, X, Y*, redactori responsabili: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, 2005, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.
- Felea 2023 = Ion-Mihai Felea, *Textul slavon*, în *Monumenta linguae Dacoromanorum. Psaltirea Voronețeană. Psaltirea „Ciobanu”*. Texte, studii, indice de cuvinte, Constanța Burlacu, Iosif Camară, Ion-Mihai Felea, Ana-Maria Gînsac, Dinu Moscal, Mădălina Ungureanu (ed.), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 17–31.

- Form. cuv. XVI–XVIII 2007 = Magdalena Popescu-Marin (coord.), Eugenia Contraș, Cristina Gherman, Finuța Hassan, Rodica Ocheșeanu, *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române.
- Gheție, Mareș 1985 = Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Levko 2022 = Oleksandr Levko, *The Development of the Lexicon of Humility in Church Slavonic and Old Ukrainian Biblical Monuments of the 16th Century*, în „Linguistic and Conceptual Views of the World”, 72, nr. 2, p. 57–74.
- LexGr. = T. Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Peeters, Louvain-Paris-Walpole, 2009.
- MacRobert 1998 = Catherine M. MacRobert, *The textual tradition of the Church Slavonic Psalter up to the fifteenth century*, în Jože Krašovec (ed.), *Interpretation of the Bible*, Ljubljana – Sheffield, Slovenska akademija znanosti in umetnosti – Sheffield Academic Press, p. 921–942.
- Mard. = *Lexiconul lui Mardarie Cozianul*, 1649, în Grigore Crețu (ed.), *Mardarie Cozianul. Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649*, București, Edițiunea Academiei Române, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1900.
- Mareș 1972 = Alexandru Mareș, *O nouă Psaltire slavo-română manuscrisă din secolul al XVI-lea*, în *Studii de limbă literară și filologie*, Institutul de Lingvistică al Academiei Române, vol. II, București, Editura Academiei Române, p. 259–268.
- Mareș 1982 = Alexandru Mareș, *Filiația Psaltirilor românești din secolul al XVI-lea*, în Ion Gheție (coord.), *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, Editura Universității din București, p. 207–261.
- MLD 1688 = *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, vol. I–VI, XI (coord. Alexandru Andriescu, Paul Miron), vol. VII (coord. Gabriela Haja), vol. VIII–X.1-2, XII–XXIV (coord. Eugen Munteanu), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 1988–2015.
- MLD, Psalt. = *Monumenta linguae Dacoromanorum. Psaltirea Voronețeană. Psaltirea „Ciobanu”*. *Texte, studii, indice de cuvinte*, Constanța Burlacu, Iosif Camară, Ion-Mihai Felea, Ana-Maria Gînsac, Dinu Moscal, Mădălina Ungureanu (ed.), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2023.
- Moscal, Gînsac 2023 = Dinu Moscal, Ana-Maria Gînsac, *Les ainsi nommées « reliques » lexicales d’origine latine des Psautiers roumains du XVIe siècle*, în „Zeitschrift für romanische Philologie”, 139, nr. 4, p. 1220–1250.
- ms. 3473 = *Lexicon slavo-român*, a doua jumătate a secolului al XVII-lea, București, Biblioteca Academiei Române, <https://www.scriptadacoromanica.ro/bin/view/Lexicon/>.
- ms. 4389 = *Psaltirea. A lui David prorocul și împăratul cântare*, în *Vechiul Testament*, a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ms. rom. 4389, București, Biblioteca Academiei Române [tradus din limba slavonă de episcopul Daniil Panoneanul], în *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars IX, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2003.
- ms. 45 = *Cântecul prorocului și împăratului David*, în *Vechiul Testament*, a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ms. rom. 45, Cluj-Napoca, Biblioteca Academiei Române [tradus din limba greacă de Nicolae Milescu Spătarul și revizuit probabil de mitropolitul Dosoftei al Moldovei], în *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars IX, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2003.

- Neiescu 1957 = P. Neiescu, *O problemă de fonetică istorică: originea lui „u final” în limba română*, în „Cercetări de lingvistică”, II, p. 159–179.
- PB = *Psaltirea de la Bisericiani*, mijlocul secolului al XVII-lea, Bisericiani, ms. rom. 540, București, Biblioteca Academiei Române, ff. 1–159.
- PC = *Psaltirea „Ciobanu”*, cca a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ms. rom. 3465, București, Biblioteca Academiei Române, în *Monumenta linguae Dacoromanorum. Psaltirea Voronețeană. Psaltirea „Ciobanu”. Texte, studii, indice de cuvinte*, Constanța Burlacu, Iosif Camară, Ion-Mihai Felea, Ana-Maria Gînsac, Dinu Moscal, Mădălina Ungureanu (ed.), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2023.
- PD = Dosoftei, *Psaltirea de-nțăles a svintului împărat prooroc David [...]*, Tiparnița Svintei Mitropolii în Iași, 7188 [1680] april(ie) 11, în Mihaela Cobzaru (ed.), *Dosoftei. Psaltirea de-nțăles. Iași, 1680*, Iași, Editura Demiurg, 2007.
- PH = *Psaltirea „Hurmuzaki”*, cca începutul secolului al XVI-lea, ms. rom. 3077, București, Biblioteca Academiei Române, în *Psaltirea Hurmuzaki*, vol. I, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Plc = *Psaltirea de la Icusești*, mijlocul secolului al XVII-lea, Icusești – Roman, ms. rom. 170, București, Biblioteca Academiei Române.
- PS = *Psaltirea Scheiană*, cca 1573–1578, ms. rom. 449, București, Biblioteca Academiei Române, în Bianu 1889.
- SeptNETS = *New English Translation of the Septuagint*, Albert Pietersma, Benjamin G. Wright (ed.), Oxford University Press, 2014, <https://ccat.sas.upenn.edu/nets/edition/>.
- SJS = *Slovník jazyka staroslověnského – Lexicon linguae Palaeoslovenicae*, Josef Kurz, Zoe Hauptová (ed.), 4 vol., Praha, Československá Akademie Věd, 1966–1997, <http://gorazd.org/gulliver>.
- SNSP = Э. Благова, Р. М. Цейтлин, С. Геродес, Л. Пацнерова, М. Бауэрова, *Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)/ Dictionary of the Oldest Old Church Slavonic Manuscripts*, Славянский Институт Академии Наук Чешской Республики, Институт Славяноведения и Балканистики Российской Академии Наук., Москва, Изд-во „Русский Язык”, 1999, <http://gorazd.org/gulliver>.
- Toma 1976 = Coresi. *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, București, Editura Academiei Române.

**“CIOBANU” SLAVONIC-ROMANIAN PSALTER (MS. 3465 BAR):
LEXICAL AND TRANSLATION NOTES**

ABSTRACT

These notes offer supplementary insights into the recently edited “*Ciobanu*” *Psalter* – a Slavonic-Romanian version from the late sixteenth century, preserved as manuscript No 3465 in the Library of the Romanian Academy. Scholars have noted that this text exhibits affinities with other contemporary psalters (Coresi’s psalters and the *Scheian Psalter*, or potentially with a now-lost Slavonic-Romanian *Psalter*), establishing that it is a copy. Although it does not display significant textual differences compared with the mentioned texts, a considerable number of errors have been

corrected; nevertheless, in some instances, certain obscure terms have been introduced. The first three notes are concerned with elucidating such instances through comparison with sixteenth- and seventeenth-century Slavonic and Romanian psalters. The final note is interesting as it traces the development of a particular translation across versions. Taken together, these observations show that the Romanian text of the Psalter underwent critical re-evaluation during its transmission, reflecting the scribes' sustained efforts to render its meaning with greater precision and clarity.

Keywords: *Psalter, old Romanian (16th century), translation, lexical choiches, loca obscura.*

ROLUL CONTEXTULUI INTRINSEC ÎN TRADUCEREA AUTOMATĂ A TEXTULUI LITERAR. DE LA ANALIZA LEXICALĂ LA PRELUCRAREA AUTOMATĂ A LIMBAJULUI NATURAL

ALEXANDRA ILIE*

1. Introducere

Etapă premergătoare traducerii umane este cea a lecturii textului integral, urmată de etapa analizei textului de tradus. Scopul acestei analize este acela de a reconstrui în limba-țintă forma și conținutul textului-sursă în conformitate cu standardele impuse de normele lingvistice, culturale, politice, sociale etc. ale limbii-țintă. În cazul traducerii automate, nu putem ști cu precizie dacă și în ce măsură sistemele informatice dezvoltate pentru această sarcină parcurg același traseu.

În studiul de față investigăm posibilitatea de a transfera modelul actanțial propus de Anne Ubersfeld (1993), inspirat din modelul elaborat de A.-J. Greimas (1986) într-un set de reguli pe care un sistem automat să-l poată integra în procesul traducerii automate propriu-zise. Pentru exemplificare, vom face un studiu de caz pentru piesa de teatru *O noapte furtunoasă* de Ion Luca Caragiale.

2. Metodologie. Modelul actanțial

În cadrul modelului actanțial dezvoltat de Ubersfeld se face distincția între text și reprezentare. Considerăm reprezentarea ca formă de traducere, înțelegând ca transfer de conținut între două spații culturale diferite. Idealul este acela de a reconstrui un nou sistem care să fie echivalent cu originalul, o echivalență¹ aproape perfectă între semnificatul textului și semnificatul reprezentării, actualizând o redublare a sensului.

Sistemele de semne dintre text și reprezentare și dintre text și traducere sunt diferite în operele dramatice. În cazul textului și reprezentării, ne raportăm la un sistem de semne non-verbal, cel al textului, și unul verbal, cel al reprezentării. În cazul textului (original) și al traducerii, ne raportăm la sisteme de semne verbale diferite, actualizate în limbi diferite,

* Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Departamentul de Științe Socio-Umane, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, bd. Carol I, 11/Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ În traductologie, conceptul de *echivalență în traducere* este dezvoltat de Catford (1965) și Nida (1964).

facând parte din culturi diferite. Astfel, așa cum în ansamblul rețelilor textuale nu se poate găsi o echivalență totală între semnele reprezentării, nici în traducerea nu se poate reconstrui într-un nou sistem de semne (organizat pe o altă structură și asupra căruia acționează forțe diferite) un text-țintă echivalent cu textul-sursă. Pentru că echivalența perfectă nu este posibilă în traducerea unui text literar, cea mai la îndemână strategie de traducere rămâne substituirea. Substituirea unui semn valabil doar pentru textul-sursă și inexistent în cultura-țintă este posibilă prin înlocuirea lui cu un altul asemănător prezent în aceeași paradigmă, dar existent în cultura-țintă. Procedul se sprijină relația de sinonimie dintre semnele a două paradigme diferite. Dispunerea verticală a semnelor simultane în reprezentare (semne verbale, gestuale, auditive) permite un joc pe cele două axe, paradigmatică și sintagmatică, de unde și posibilitatea de a spune mai multe lucruri în același timp, de a urmări mai multe povestiri simultane sau intercalate (Ubersfeld 1993: 30). Traducerea textului literar reprezintă una dintre posibilitățile de reprezentare a textului-sursă, variantă unică, irepetabilă, imperfectă. Aproximarea de reprezentare a traducerii de text literar o plasează pe cea din urmă în emisfera *parole*, extrăgându-și structura din emisfera *langue*. Ubersfeld introduce în modelul său conceptul de *dublă enunțare* prin care descrie specificitatea discursului textelor dramatice. Discursul unui personaj este întotdeauna dublu, în sensul că personajul vorbește în numele său, dar vorbește pentru că autorul l-a investit cu această trăsătură (*ibid.*: 134). În contextul teoriei polisistemelor (Even-Zohar, Toury 1981), teatrul, văzut ca proces de comunicare multidimensional, supus legilor comunicării, implică și conectează mai multe niveluri și coduri culturale simultan. Așadar, în traducere, emițătorul este multiplu, autor – regizor/scenarist și actori (reprezentare) – traducător (traducere) și activează funcții expresive. Mesajul este textul-sursă, reprezentarea este traducerea (codul lingvistic diferă de la o limbă la alta) și este susținut, de un cod perceptiv (vizual, auditiv, kinestezic) - în reprezentare, activând un cod sociocultural. Codul textului-sursă este diferit de cel al traducerii. Dacă teatrul este o formă de artă care nu doar că transmite un mesaj, ci caută și să influențeze activ publicul/cititorul sau să provoace o reacție din partea acestuia, atunci traducerea teatrului trebuie să respecte aceeași sintaxă a comunicării propusă de un text-sursă în care:

- funcția referențială a contextului nu lasă receptorul să uite contextul (istoric, social, politic etc.) comunicării,
- funcția fatică a contactului reamintește receptorului condițiile comunicării și prezența sa în calitate de cititor/ spectator. În afara textului întrerupe sau reînnoadă contactul dintre emițător și receptor, în timp ce în interiorul dialogului asigură contactul dintre personaje,
- funcția metalingvistică a codului apare în cazurile de teatralizare (teatru în teatru sau didascalii), rar în interiorul dialogului.

Traducătorul are, așadar, un statut dublu, cel de receptor și cel de emițător. Rolul său este acela de a urmări firul povestirii textului-sursă în diacronia sa, pe axa orizontală a șirurilor. În rol de emițător, el recompune în traducere un fir textual alegând între semnele

concurente posibile de pe axa verticală a sistemului limbii-țintă. Descriind relațiile posibile în textul dramatic, A.-J. Greimas propune un model actanțial de analiză a teatrului, capabil să genereze un număr nelimitat de posibilități textuale (1986: 175). Acesta este și punctul de plecare pentru lectura teatrului propusă de A. Ubersfeld, alături de care reia elementele comunicării și funcțiile pe care acestea le îndeplinesc descrise de Jakobson. La Greimas, modelul actanțial este o extrapolare a unei structuri sintactice, unui actant i se atribuie o funcție sintactică. Categoriile actanțiale sunt subiectul/obiectul, destinatorul (emițătorul)/destinatarul, și adjunctul/opozantul.

Plecând de la modelul actanțial mitic elaborat de Greimas (1986: 180), Ubersfeld propune următoarea reprezentare a relațiilor dintre cei șase actanți (1993: 62):

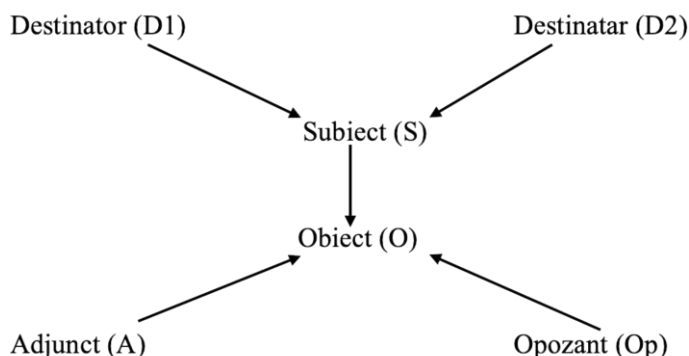
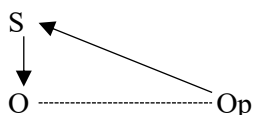

Figura 1. Modelul actanțial propus de A. Ubersfeld.

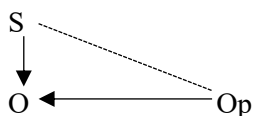
Sistemul actanțial se raportează la text ca un ansamblu de elemente interdependente. Subiectul caută un obiect în interesul sau în favoarea unui actant D2. În căutarea sa întâlnește opozanți (inamici) sau adjuncti (aliați). Destinatorul ar fi o forță metafizică care ghidează întreaga acțiune și în relație cu destinul individual al subiectului. Destinatorul, destinatarul, adjutantul și opozantul pot fi abstractizați, dar subiectul este întotdeauna animat. Obiectul căutat de subiect poate fi individual, abstract sau animat și în orice caz, reprezentat metonimic pe scenă. Aceste diagrame sunt, în fapt, conceptualizări ale unui text care au în centru personajele și relațiile dintre ele. Ne propunem ca într-un studiu viitor să analizăm în ce măsură aceste conceptualizări pot fi automatizate prin tehnica identificării entităților numite (*name entity recognition* și *anaphora resolution*). Rezultatele obținute în acest stadiu al cercetării în care am explorat posibilitățile de integrare a modelelor actanțiale în analiza contextului intrinsec și a contextului extrinsec ale unui text literar sunt încă neconvingătoare. Urmărim integrarea rezultatelor într-un sistem de traducere automată specializat pentru traducerea literaturii pentru perechile de limbi română-franceză.

În triunghiul activ (subiect S – obiect O – opozant Op) dorința organizează întreg modelul și stabilește sensul acțiunii opozantului. Sunt discutate două posibilități de realizare a modelului (Ubersfeld 1993: 77–78):

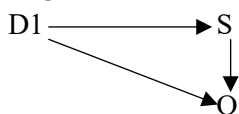
a) Fie opozantul este în conflict direct cu subiectul posesor al obiectului dorit de opozant (singura soluție de rezolvare a conflictului este dispariția subiectului):

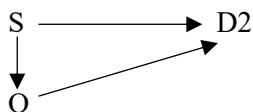
b) Fie opozantul este în conflict cu dorința subiectului în raport cu obiectul râvnit (aici se încadrează rivalitățile amoroase, familiale, politice etc.):

În *triunghiul psihologic* (destinator D1 – subiect S – obiect O) raportul dintre subiect și obiect (dorința) este dependent de actantul D1, reprezentat printr-o trăsătură ideologică sau psihologică specifică. Analiza acestui triunghi stabilește condiționarea psiho-ideologică a obiectului. Alegerea obiectului de către subiect se face în limitele impuse de raportul dintre D1 și S. Actantul D1 ghidează actantul S în alegerea actantului O. Dorința este dependentă de ideologie.

Prin analiza triunghiului ideologic (destinatar D2 – subiect S – obiect O) se stabilește în ce măsură acțiunea s-a făcut în interesul unui beneficiar (individual sau social). Marchează sensul deznodământului și modul în care subiectul a respectat ideologia impusă anterior de actantul D1 în rezolvarea conflictului (sau problemei).

Constatăm faptul că modelele actanțiale sunt interdependente. Stabilirea modelului actanțial principal se face prin identificarea și construirea tuturor modelelor actanțiale plecând de la personajele principale în rolul actantului S. Se creează, astfel, mai multe posibilități de lectură. Particularitatea textului de teatru este tocmai prezența a două subiecte. Analiza secvențială evidențiază alternarea subiectelor în textul dramatic. Receptorul (fie traducătorul, fie regizorul/scenograful, fie cititorul/spectatorul) are în față cel puțin două povestiri concurente, una a subiectului A și una a subiectului B, deci, două modele actanțiale care se întrepătrund. Analiza evoluției modelelor de la o secvență la alta evidențiază transformările pe care le suferă modelul actanțial. După stabilirea secvențelor, analiza textului literar se face ținând cont de trei unități textuale: personajul, spațiul și timpul.

Analiza personajului implică o abordare dublă: personajul este subiect al enunțării, personajul este cel care comunică (P=SE), personajul este subiect al enunțului, alte personaje

comunică despre personaj ($P = Se$). Scopul este identificarea dorinței personajului. Obiectul dorit de personaj poate fi determinat prin criterii gramaticale (identificăm absența trăsăturii „animat”) și prin criterii de conținut (obiectul figurează scenic). Obiectele pot fi identificate în didascalii și în dialog, referențial (obiect-decor), simbolic (obiectul este o metonimie, o sinecdocă). Analiza etapelor acțiunii dramatice a personajului se face prin identificarea acțiunii principale, formarea modelelor actanțiale prin plasarea fiecărui personaj în rol de subiect al modelului, identificarea modelelor a căror existență simultană indică locul conflictului, identificarea modului în care un personaj își găsește locul simultan/ secvențial în modelele actanțiale, identificarea ansamblurilor paradigmatică cărora aparține personajul și trasarea unei hărți a trăsăturilor distinctive ale personajului.

Spațiul este un obiect de percepție și reconstruirea imaginii spațiale în care se mișcă personajul și modul în care acesta ocupă spațiul se face prin observarea didascalii unde există indicații de loc sau gestuale. Uneori chiar și numele personajelor pot oferi informații spațiale.

Timpul este un raport între didascalii și indicațiile temporale care indică timpul trăit de personaje. Timpul istoric este raportat la timpul individual. Distanța temporală dintre timpul referențial și timpul reprezentat indică o evoluție a evenimentelor, a istoriei, a sentimentelor, iar orice intruziune temporală invită receptorul la o reconstruire (mentală) a raportului temporal. Ruptura temporală produce o ruptură spațială.

3. Studiu de caz: *O noapte furtunoasă*, de Ion Luca Caragiale (C2)

Ion Luca Caragiale scrie într-un moment politic și social în care se manifestă o dorință de modernitate. Cadrul exterior al existenței sale îi va influența opera. El scrie cu, despre și pentru oamenii timpului său, fără să scape din vedere trecutul unei societăți în continuă transformare dintr-o perspectivă originală. Izvorul ironiei sale este tocmai societatea în care s-a născut și a trăit.

Cercetarea faptelor istorice reprezintă una dintre modalitățile de abordare extrinsecă a unei opere literare pentru că reprezintă bazinul din care s-a ivit opera literară și care „asigură valoarea textului literar” (Wellek, Warren 1967: 19). În evaluarea operei lui Caragiale aceste evenimente nu sunt de prisos pentru că ele sunt chei utile în descifrarea elementelor artistice din textele sale.

Propunem următorul model actanțial în care Jupân Dumitrache este subiectul. Obiectul devine „Onoarea de familist”, reprezentată metonimic prin sabia de care are grijă Veta și de centura uniformei de căpitan. Normele morale ale societății ar ocupa rolul de destinatar, în timp ce prestigiul și statutul social al subiectului ar reprezenta destinatarul. Adjuncții jupânului sunt Nae Ipingescu, Chiriac, Spiridon și opozanții sunt Rică Venturiano, Chiriac. Rezultă următoarea schemă actanțială:

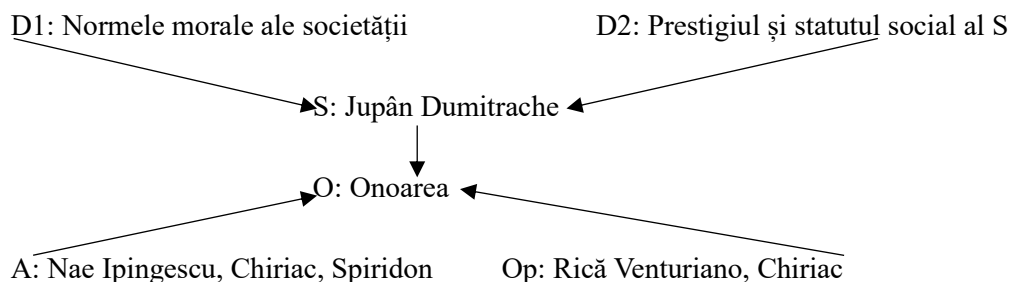

Figura 2. Modelul actanțial pentru Jupân Dumitrache în rol de subiect.

Această schemă oferă o imagine mai clară asupra relațiilor dintre personaje în raport cu subiectul și obiectul dorit de acesta. Ghidat de normele morale ale societății patriarhale în care trăiește, Jupân Dumitrache își dorește ca „onoarea lui de familist” să rămână nepătată pentru a-și putea păstra prestigiul și statutul social. Reprezentarea scenică a obiectului este *sabia* pe care o cere Vetei înainte de rondul de noapte și pe care o scoate „ca la bătlie” când onoarea lui este amenințată de umbra unei siluete de bărbat pe care a observat-o prin fereastra Vetei. Dumitrache este ajutat de Nae Ipingescu și de Chiriac. Spiridon este un adjunct secundar, deoarece nu contribuie într-un mod decisiv pentru ca jupânul să-și păstreze statutul. Rolul lui este mai important în modelele actanțiale secundare, care îi au în roluri principale pe Rică Venturiano și pe Zița. Principalul opozant aparent este Rică Venturiano însă, din desfășurarea acțiunii îl identificăm pe Chiriac drept adevăratul opozant. Observăm situația conflictuală în care se află personajul Chiriac care ocupă, simultan, rolul actanțial de adjunct și de opozant. În rol de actant-adjunct, Chiriac „consimte la onoarea de familist” a stăpânului său, dar intră în conflict cu dorința Jupânului prin acțiunile sale, fiind amantul Vetei. Rolul său dublu provoacă o criză, stabilitatea căsniciei și onoarea la care râvnește căpitanul este în pericol. Criza este menținută în echilibru de Chiriac, ajutat de Veta și de Spiridon.

3.1. Analiza contextului extrinsec (contextualizarea)

În cazul traducerii umane în limba română a piesei², am identificat trei variante de traducere. Prima a fost realizată de Simone Roland și Valentin Lipatti în anul 1953 (Caragiale 1953). A doua variantă este și cea mai cunoscută – traducere-adaptare realizată de Eugène Ionesco și Monica Lovinescu – traducere-adaptare în anul 1994 (Caragiale 1994). A treia a fost realizată în 2002, cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la nașterea scriitorului, fiind o traducere sub egida UNESCO, semnată de Paola Bentz-Fauci (Caragiale 2002). Subliniem faptul că toți traducătorii au origini române, contextul extrinsec al textului fiindu-le, fără îndoială, cunoscut.

Privind din perspectiva traducerii automate, (re-)cunoașterea sau identificarea contextului extrinsec este o etapă care, până acum, nu a fost integrată în niciunul dintre

² Referința noastră pentru textul sursă a fost ediția din anul 1959 a operei lui Caragiale.

modelele investigate, *Google Translate*, *Microsoft Translator*, *DeepL*. Așadar, considerăm necesară crearea unui aparat de analiză a textului care să descopere cheile în care trebuie descifrate textele literare, ca etapă de pre-traducere.

Încadrarea scriitorului într-un curent, spațiu geografic, raporturile cu alți membri ai societății, ajută în măsura în care trasează limite de interpretare, de utilizare a termenilor, limitează divagațiile sau erorile fine de traducere din perspectiva culturală. Pe lângă incursiunile în biografia scriitorului, traducătorii își desăvârșesc abordarea extrinsecă prin revizuirea întregii istorii a interpretărilor și aprecierilor critice date textului pentru care și-a luat angajamentul, a traducerilor existente atât în limba în care dorește să traducă, dar și în alte limbi, cu scopul confruntării lor, „ceea ce va constitui o călăuză pentru descoperirea semnificației totale” a operei literare (Wellek, Warenn 1967: 72).

3.2. Analiza contextului intrinsec

Pentru studiul de caz ne-am orientat atenția doar asupra numelor personajelor, pe care le-am considerat a fi primul indiciu oferit cititorilor pentru descifrarea naturii interioare a personajelor. Numele nu sunt alese la întâmplare, ele devin semne și indicii pentru „descifrarea” semnificației pe care o poartă. Ovidiu Papadima sublinia că:

Numele ca prevestire nu înseamnă numai o formă augurală, o indicație asupra destinului ființei care îl poartă. Numele îl prevestește oarecum și pe acela cu care el se întâlnește, îi spune dinainte ceva despre personajul întâlnit. (Papadima 1980: 593).

Selecția lexicală reprezintă o formă de interpretare în traducere. Oferim mai jos un exemplu de analiză pentru *Jupân Dumitrache Titircă „Inimă-Rea”*. Alăturat numelui, Dumitrache Titircă, și supranumelui, Inimă-Rea, personajului creează o unitate tripartită cu rol în descrierea și conturarea profilului acestuia. El poartă trei pecetei ale ironiei în raport cu contextul operei: titlatură, nume, supranume. Titlatura este bifuncțională, având rolul de a marca prestigiul protagonistului în raport cu celelalte personaje. Este o figură a autorității în relație cu Spiridon, Ipingescu sau Zița, dar și o figură a autorității ridiculizate de Veta, Chiriac și Rică Venturiano. Odată cu diminutivarea numelui prin adăugarea sufixului grecesc „-ache” i se asociază o conotație ironică (Carabulea *et al.* 2015: 44) fiindu-i diminuată, astfel, și autoritatea. Supranumele apare cu rolul de a atribui personajului eticheta care-l caracterizează și-l definește. Întâi, observăm modul în care numele său a fost tradus în cele trei versiuni umane în paralel cu cele trei versiuni automate, apoi vom urmări traducerea fiecărei ocurențe din text și din traduceri pentru a identifica în ce măsură intenția autorului a fost respectată.

Definiția pentru substantivul comun *jupân* este de „1. Titlu de politețe dat în Țările Române persoanelor care ocupau anumite demnități sau funcții înalte. Titlu de politețe dat unei persoane, echivalând cu „domn”, „cucon”. 2. Patron, stăpân (considerat în raport cu angajații săi).” (DEX² 2016, s.v.). În *Dicționarul Academiei* (DA) găsim informația că, la vocativ, acest titlu este adresat de către „omul de jos (țăranul) unei persoane (m. ales streine

și îmbrăcate în haine nemțești) de condițiune superioară” sau „(pe la Brașov, Sibiu, Bistrița) țărani români sașilor”, „cumpărători (mai ales țărani) negustorilor (mai ales streini); spec. ucenicii și calfele patronului”, cu sens ironic se adresează în regiunea Moldovei „românii evreilor”, tot în regiunea Moldovei, fără conotație ironică, este o „titlatură dată de un credincios unui sfânt”, cu sens figurat și ironic *jupân* este și o „titlatură la adresa dracului sau a unor animale personificate”, precum și un „titlu de respect pe care-l dă soția bărbatului”, care prin extensie poate avea și sensul de „bărbat, amant”. DA mai înregistrează și alt un sens ironic și familiar: „Titlu dat cu scopul de a diminua prestigiul unui personaj de seamă” (DA, s.v.). În ceea ce privește etimologia formei *jupân*, DEX notează proveniența necunoscută. DA menționează „romanizarea literară a cuvântului *jupan*” (DA, s.v.). *Jupan* este un „Titlu care se dădea de sârbi persoanei puse în fruntea unei unități teritoriale, numite «jupa».”, provine din sl. *župan*. „*jupa*” care a dat în română *jip* cu sensul de pajiște, ierbiș, asociat cu *jupă*, substantiv feminin cu sensul de ierbiș des, regiune cu ierbiș, fâneată și provine din ung. *gyep* (DA, s.v.). *Jip* (rostit *jâp*), cu derivatul *jipân*, înseamnă și „om mare, spătos, novac³. *Jupân* ar fi, după DA, dublet pentru *jupan*, termen cu etimologie slavă. Însă, proveniența din limba slavă a lui *jupân* nu este acceptată unanim din pricina dificultății pe care o implică trecerea lui *an* > *în* într-un element slav. *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR) propune teza împrumutului dintr-un alt idiom, arătând că „pronunția dialectală *giupîn* (...) pare să aparțină fondului lingvistic anterior influenței slave.” și s-a încercat explicarea lui „*jupîn* printr-un lat. **gypanus* din gr. γίπη „casă”, cu suf. -*anus*” sau printr-un împrumut din avară (Ciorănescu 2002: 450). Tiktin explică etimologia din asl. *Župan* (Tiktin 2003). Această trecere a lui *an* > *în* lipsește în corespondența cu familiile cunoscute, de aceea s-a ajuns la explicarea termenului ca fiind un împrumut sau chiar termen format în limba română, autohton, așa cum îl prezintă Philippide despre al cărui sens mai notează și că

la așa numita degenerare a cuvintelor are loc mai întâi strîmtarea înțelesului și apoi lărgirea lui. *Jupîn* se zicea mai întâi numai boerilor, încet, încet s-a zis și boerănașilor, apoi și negustorilor. Din acest moment sfera cuvîntului a început să se micșoreze și s-a tot micșorat până în gradul că astăzi nici Jidaniî nu mai vor să-l primească. (Philippide 1894: 45).

Ne dorim să mai subliniem și corespondența formală cu substantivul „stăpân”, a cărui etimologie este, de asemenea, incertă, ceea ce întărește ipoteza lui Philippide, a unui cuvânt autohton. Revenind la sensul cuvântului, în 1878 când a fost scrisă piesa, probabil că *jupân* era un termen uzual de adresare unui negustor, ceea ce Dumitrache și era. Prin titulatura aceasta de *jupân* atribuită lui Dumitrache, autorul transmite, de fapt, două informații referitoare la statutul social al personajului, el este pe de o parte, un boiernaș având persoane în subordine, iar pe de altă parte, este și negustor de cherestea, nu doar „cherestigiu” în sensul de „persoană care se ocupă cu prelucrarea cherestei” (DEX² 2016, s.v.). Veta, soția lui, nu

³ NOVÁC s. m. Nume dat în mitologia populară unui personaj închipuit ca un om bine legat și puternic. (...) (Prin nord-estul Olt.) Epitet dat unui om înalt și voinic. (DLR, s.v.).

este prezentată niciodată ca *jupâneasă*, ea îndeplinește doar funcția de stăpână, nu și pe cea de negustoreasă. De altfel, însuși jupân Dumitrache ne informează de la bun început că nu intenționează să lase femeii sale nimic prin testament „știi cum m-a făcut Dumnezeu pe mine, nu-i trec muierii nici atitica din al meu”, ci doar lui Chiriac „cum m-oi vedea la un fel cu meremetul caselor, îl fac tovarăș la parte și-l și însor!” (Caragiale 1959: 20). Jupânul e negustor. Negustor român cu trăsături grecești. Poartă numele grecesc Dumitru, căruia i s-a adăugat sufixul grecesc „-ache” și prenumele cu etimologie, tot grecească, Titircă.

În lumea oglinzilor lui Caragiale, Jupân Dumitrache Titircă „Inimă Rea” nu-i decât reflexia unui alt Mitică venit din Țara Miticilor, unde „își trăiește viața în cuvinte atât de mari, încât crește brusc în ochii celor din jur, iar un simplu Dumitru nimerit în țara Miticilor ar putea fi strivit ca un pitic” (Părvulescu 2007: 8). Substantivul *jupân* îmbracă în operele lui Caragiale haina ironiei. Aceasta devine însăși cheia de lectură. Astfel, căutând sensul ironic al termenului în dicționare (MDA) descoperim că *jupân* este un titlu ironic dat cu scopul de a diminua prestigiul unui personaj de seamă, că personajul care poartă această denumire este apreciat ca fiind „scăpărat” (sărăcit), dar mândru (Jupân Dumitrache are „ambiț” și „onoare de familist”). Sărăcia lui nu este neapărat financiară, sensul figurat al lui „scăpărat” este „decăzut din punct de vedere moral sau fizic”.

Tot în MDA găsim și un sens figurat și ironic pentru *jupân*, acela de „titlatură la adresa dracului sau a unor animale personificate”. Jupân Dumitrache reprezintă tipul încornoratului. Dumitrache este o altă formă diminutivală pentru Dumitru, la fel ca și Mitică (cf. Constantinescu 1963: 43). În plus față de Mitică, Dumitrache poartă și pecetea ironiei, nu e doar mi(ti)c, este și luat în răs. În mitologia greacă, zeiței olimpiene Demetra (al cărui nume îl poartă Dumitrache) i se fură ce are mai de preț, fiica, de către fratele ei, zeul Infernului. Și lui Dumitrache i se ia ce are mai de preț, onoarea, de către cel mai de încredere om din viața lui, cu care se comportă ca un frate. Demetra este adesea reprezentată purtând o secere sau o coasă, Dumitrache îl trimite pe Spiridon să ceară iute „cocoanii să-mi dea sabia și cintironul”. (Caragiale 1959: 23). Dacă inițial aduce în limbă nuanța afectivă, de alint, cu care era înzestrat original, ulterior, odată cu respingerea și declinul lumii fanariote, sensul hipocoristic al sufixului *-ache* este înlocuit de cel ironic și peiorativ.

Analizând numele *Titircă* (probabil format prin derivare de la „*titir*” + sufixul diminutival „-ică”) descoperim că numele propriu grecesc *Τίτρος* nu reprezintă doar păstorul din *Bucolicele* lui Vergiliu și *Idilele* lui Teocrit (Constantinescu 1963: 389), ci și un cântăreț (ce avea să poarte numele de *satir*), după cum menționează și A. Cartault, care arată că la Vergiliu este „un chanteur de second ordre, qui doit avoir des prétentions modestes”, iar la Teocrit „il est chargé de chanter au milieu des réjouissances” (Cartault 1897: 412). Sinonim pentru *τίτρος* este *σάτυρος*, după cum observăm și în următoarele definiții

Τίτρος (ό), Dor: цапъл чел mare. 2) = Σατυρος. 3) (prin întind:) тѣпърѣ чѣобанѣ, пѣсторѣ де капре. 4) (At:) ѡнѣ феѡѣ де маѣмѣтъ скѣртѣ де коадѣ. (Ioanid 1864: 789)

Σατυρος (ό), [σαθης, saʽ τιτυρος] satipʽ, (dʽne mitaʽ:) niște demoni κʽ figʽpʽ de цапʽ foarte desfrînați, ʽpʽmʽtopʽi ʽʽi Dionisʽ. 2.) (pentpʽ asemʽnʽtatea figʽrei) ʽnʽ felʽ de maĩmʽpʽ κʽ koadʽ ʽʽnʽpʽ. 3) omʽ desfrînatʽ în poftele tpʽnești. 4) ʽnʽ felʽ de dramatikʽ poemʽ, = ‘Ίλαροτραγωδία (din kape s’a pʽstpat de eksemplʽ nʽmai ʽικλοπʽʽ ʽʽi ʽʽpʽ) (*ibid.*).

Așadar, numele comun *τίτυρος* în limba greacă dorică însemna *țap*. Satirul din lumea greacă, la fel ca faunul din lumea romană, este reprezentat ca având trăsături umane combinate cu caracteristici animale. Cele mai comune trăsături animale sunt urechile, coarnele și picioarele de țap (gr. *τράγος*). În limba română verbul *a titiri* înseamnă „a aranja, a potrivi și a pârjoli, a pârli, a arde”, forma reflexivă are sensul de „a se dichisi, a se aranja, a se găti cu multă grijă”, în nord-vestul Olteniei. (DLR, s.v.). Titircă este căsătorit. Expresia „a sta ca un țap logodit” are sensul de a fi supărat, îmbufnat fără motiv. Un țap logodit este un om îngâmfat, plin de sine, prost, despre un bărbat asemănat cu un *țap* se spune că este un om prost, greu de cap (cf. DLR).

DELR oferă, pentru cuvântul-titlu *țap*, următoarea explicație: „poreclă dată grecilor” (cf. și Ciorănescu 2002: 772). Personajul poartă și o poreclă, fiind supranumit *Inimă-Rea*. Sintagma „inimă rea” are sensul de „mâhnire, durere, amărăciune” și expresia *a-și face (a-i face cuiva) inimă rea* înseamnă „a se mâhni sau a mâhni pe cineva” (DEX² 2016, s.v.). O altă definiție, utilă pentru descifrarea mesajului din spatele poreclei date personajului este:

Inimă rea = întristare, mâhnire, amărăciune. *Inimă rea*: când cineva își pierde un fecior iubit, nevastă... și nu-și poate îndepărta gândul de la ea, nu poate dormi și tot suspină, oftează și îl doare în suflet. (DA, s. v.).

A. Scriban include încă un sens, o persoană cu inimă rea poate fi și nemiloasă: „Inimă rea saū neagră, caracter veninos, fără milă” (Scriban 1939: 642). Jupân Dumitrache își face inimă rea, pentru că se mâhnește cu ușurință când este în joc onoarea lui de familist și cum nu îl suportă deloc pe Spiridon, se comportă cu el cu răutate.

Măă! al dracului rumîn și jupînul nostru! Bine l-a botezat cine l-a botezat „Titircă Inimă-Rea” (...) Dacă nu era cocoana să sară pentru mine tocmai la aproponț, mă rupea, că nu-ș’ ce-avea, era turbat rău de tot (Caragiale 1959: 29)

spune despre stăpânul său băiatul pe procopseală.

3.3. Traducerile experților umani

În traducerile experților umani numele a fost tradus în toate cele trei variante. În varianta propusă de Simone Roland și Valentin Lipatti găsim traducerea *Maître Dumitrache Titircă, dit „La Rosse”*.

„La rosse” este întrebuințat în limba franceză pentru a desemna o persoană dură, răutăcioasă, căreia îi face plăcere să-i rănească pe cei din jur⁴.

În varianta Ionesco-Lovinescu traducerea numelui se face prin *Dumitraché Titirca*, *Cœur de Pierre*. O încercare de transcriere fonematică, prin care s-a dorit o creare a formei fonetice franceze a numelui Dumitrache prin adăugarea unui *e* accentuat, înlocuirea lui *ă* prin *a* și traducerea supranumelui prin locuțiunea verbală *avoir un cœur de pierre* cu sensul de „a fi rece și inuman”. În cea de-a treia versiune, cea propusă de Paola Bentz-Fauci, apare traducerea *Maître Dumitrake Titirca*, dit *Cœur-Teigneux*. La sensul figurat, adjectivul desemnează o persoană agresivă, tăioasă, răutăcioasă.

Observăm că în prima și în cea de-a treia⁵ versiune de traducere *jupân* este tradus prin *maître*, pe când traducerea-adaptare omite redarea termenului. În limba franceză termenul *maître*, având etimonul latin *magister*, nu cunoaște decât una dintre cele două funcții vizate de autor pentru *jupân*, aceea de „stăpân”, însă include și sensul de „proprietar”.

3.4. Traducerile automate

După cum vom putea observa mai jos, niciuna dintre cele patru versiuni de traducere automată nu au o motivație etimologică pentru selecțiile lexicale. Astfel, *Google Translate* (GT) redă numele prin *Jupcan Dumitrache Titirca Inimă-rea*, *Microsoft Translator* (MT) și *DeepL* (DL) optează pentru *Jupân Dumitrache Titircă Inimă-rea*, mai exact, nu construiesc o versiune în limba franceză, ci aleg să preia varianta în limba română. În cazul traducerilor automate prin *Google Translate* apare un termen nou, *jupcan*, în componența căruia intră consoana africată alveopalatală surdă transcrisă fonetic [tɕ].

În traducerile DL și MT termenul nu este nici tradus, nici eliminat din text. DL și MT nu traduc numele și nu propun variante de pronunție. Nu observăm nicio schimbare pentru *Dumitrache*. Pentru *Titircă*, GT transformă consoana [c] în [ç] urmat de [a] (inițial [ă]), ceea ce indică pronunția lui ca pe [s]. DL și MT nu traduc numele și nu propun variante de pronunție. În franceză derivarea numelui grecesc *Δημήτηρ* duce la crearea unor forme precum *Demetrio*, *Demetrius*, *Démétrius*, *Dimitrios*, *Dimitris*, *Dimitry*, *Dmitri* care păstrează vocala [i], sau devine [e], dar nu [u] ca în română, așa cum apare în traducerile în limba franceză analizate. În Tanet (2009: 170), numele Dimitri are înțelesul de „le fils de la terre-mère” provenind din „Déméter: la mère [mêter] de la terre [dê].”

Pe lângă „titulatura” din nume, „jupîn” apare în text și ca formulă de adresare de politețe sau ca expresie a respectului. Prin utilizarea frecventă a acestui termen autorul stabilește raporturile sociale și statutul personajului. Prin faptul că este repetat excesiv de-a lungul piesei, Caragiale ironizează formalismul exagerat ori slugărnicia. Are 43 de ocurențe și apare în adresarea lui Ipingescu de trei ori, în cea a lui Spiridon de 21 de ori și în cea a lui Chiriac de 18 ori. Veta i se adresează cu *frate* sau *frățico*, pentru Zița *jupânul* este *nene*.

⁴ TLFi notează și sensul de „persoană fără valoare, care nu-și cauzează decât probleme, rău intenționată”, precum și sinonimele *vaurien* și *teigne* (întâlnite și în cea de-a treia variantă de traducere).

⁵ Include și o listă de variante de pronunție a numelor personajelor.

Din frecvența de utilizare reiese raportul pe care personajele îl întrețin cu Dumitrache. Astfel, relația de prietenie cu Ipingescu exclude o relație de subordonare, apelativul fiind utilizat doar ca formulă de politețe și are rol în păstrarea unei atmosfere de camaraderie și nu antrenează conotații servile, așa cum se întâmplă în cazul celorlalte două personaje care întrebuințează termenul. La polul opus, se află Spiridon, „băiatul de procopseală” în casa jupânului, băiatul bun la toate, servil și căruia nu i se recunoaște vreun merit, cel care se ocupă de lucrurile mărunte, dar de a căror bună funcționare depinde întreaga acțiune. Folosește cel mai mult termenul de „jupîn” ceea ce-i indică subordonarea în raport cu Dumitrache și comparativ cu alte personaje. Folosește acest termen ca un tic verbal în comunicare cu „stăpânul” său. Inserarea în aproape fiecare replică este semnal al unui rutine impuse de ierarhia socială.

Toate cele trei personaje utilizează același termen, de fiecare dată când se raportează la Dumitrache. Nu există o oscilație sau o sinonimie cu alți termeni, așa cum vedem că se întâmplă în traducere. Atât în traduceri umane, cât și în traduceri automate am identificat o disparitate și la acest nivel al lexicului. Am urmărit distribuția termenului pentru toate ocurențele și am obținut tabelele de mai jos. În cazul traducerilor automate am identificat următoarele:

- GT traduce „jupîn” prin *Maître* (27), *Maîtresse* (8), *chef* (3), *jupane* (1), *monsieur* (1), *le fermier* (1);
- MT traduce prin omisiune, (Ø) de 8 ori, *jupân* (7), *sans enthousiasme* (7), (petite, pauvre, ma) *fille* (3), *mon enfant* (2), *maître* (2), *la moitié* (2), *il* (2), *la pauvre* (1), *maîtresse* (1), *oignons* (1), *lapin* (1), *bande* (1), *half-hearted* (1), *Dépeceurs* (1), *bouquet* (1), (le pauvre) *homme* (1), *aulière* (1);
- DL prin *mon seigneur* (13), *monseigneur* (8), *Jupân* (7), Ø (5), *oncle* (2), *monsieur* (1), *gros bonnet* (1), *saloperie* (1), *le seigneur* (1), *beau-père* (1).

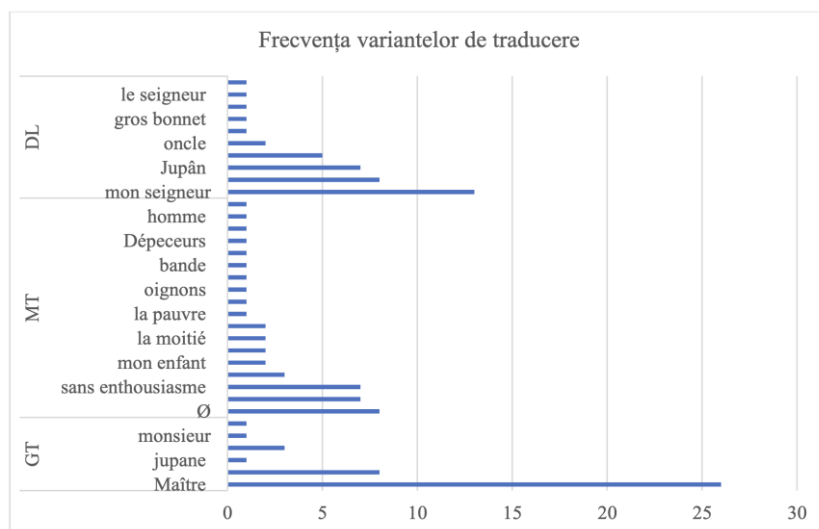

Figura 3. Frecvența de utilizare a termenului *jupân* în traduceri automate.

Gradul cel mai mare de disparitate îl observăm la MT cu 18 forme diferite pentru traducerea unei singure forme din textul sursă (18 variante ale aceleiași invariante), urmat de DL cu 10 variante, apoi de GT cu 6. Dintre toate aceste forme, doar *maître* apare în traducerile umane, celelalte forme fiind determinate de conținutul polisemantic al termenului pe care sistemele automate încearcă să-l descifreze în funcție de contextele de utilizare. GT se bazează pe modele statistice învățate dintr-o cantitate mare de date și alege traducerea care are cea mai mare probabilitate să fie corectă în acel context, de unde și numărul relativ redus de variante de traducere. Lipsa distincției de gen a dus și la apariția formei de feminin *maîtresse* pentru numirea unei entități de gen masculin. Un alt aspect specific traducerii prin GT este că în nicio situație nu am identificat omisiunea. În traducerea MT surprinde redarea de șapte ori prin *sans enthousiasme*.

Motivăm această selecție prin faptul că în distribuția contextuală a termenului *jupîn* apare și termenul Inimă rea. În limba engleză traducerea ar fi *without enthusiasm* cu adverbul *reluctantly* și adjectivul *half-hearted* pe care l-am întâlnit separat ca variantă de traducere. Adaptarea contextuală este mult mai puțin clară, *mon enfant* (copile, copilul meu), ca variantă pentru *jupân*, schimbă complet sensul comunicării, termeni *precum oignons, lapin, bande, half-hearted, Dépeceurs, bouquet, aulière* sunt nemotivați, traducerea se „îmbolnăvește” de sensul fals.

În cazul unui termen utilizat frecvent în traducerea observăm o lipsă de omogenitate în cazul traducerilor automate, care redau termenul unic prin trei (GT), cinci (DL), respectiv opt (MT) variante. De asemenea, în cazul TA un termen care nu a putut fi decodat în context apare în aproximativ 16% din cazuri cu forma din textul sursă. În două dintre TU analizate am observat faptul că traducătorii au optat pentru *maître* și *m'sieur* în redarea vorbirii lui Ipingescu și pentru *patron* în cazul lui Spiridon și al lui Chiriac. Această alegere este o adaptare stilistică prin care traducătorii evidențiază diferențele de statut și relațiile dintre personaje.

Din distribuțiile enumerate mai sus observăm că acestea duc la o fragmentare semantică, halucinații lexicale, omisiuni ca strategie implicită de evitare a ambiguității. O soluție pentru evitarea acestor erori de traducere este integrarea unui glosar multilingv de termeni literari. O altă soluție ar putea fi integrarea unei etape de pre-traducere cu adnotarea textului sursă pentru dezambiguizarea pragmatică fiind evitate astfel soluții precum *sans enthousiasme, la moitié, oignons* pentru care modelele au „ghicit” sensul. Mai mult, modelele actuale pot urmări entitățile numite și modela coerența (discursivă/textuală). Prin calcularea ocurențelor și a distribuției lingvistice în care apare un anumit termen, aceste modele pot identifica locul în care apare termenul (în cazul nostru *jupân*) în text și pot propune variante de traducere pe care să le utilizeze consecvent de-a lungul traducerii.

Concluzii

Analiza pe care am propus-o prezintă o abordare dintr-o perspectivă traductologică a modelului actanțial elaborat de Anne Ubersfeld. Am urmărit să evidențiem faptul că acest

model poate deveni util nu doar în analiza literară a textului, ci și în includerea acestui tip de analiză ca etapă premergătoare traducerii. Rolul modelului discutat este acela de a ghida traducerea și de a contribui la reconstruirea contextului intrinsec al unui text literar. Am demonstrat că selecțiile lexicale în traducere sunt forme de interpretare, motiv pentru care am analizat traducerea numelor și supranumelor în traduceri umane și în traduceri automate. Dacă în versiunile create de traducători experți umani am identificat anumite motivații semantice pentru selecțiile lexicale în limba franceză, în versiunile automate selecțiile se fac, în continuare, probabilistic, fiind preferate ocurențele cu cea mai mare frecvență în setul de antrenare.

Integrarea modelului actanțial ca etapă premergătoare în procesul de traducere automată are potențialul de a îmbunătăți calitatea traducerilor prin faptul că o astfel de analiză poate ghida traducerea. Rămâne de explorat într-un studiu viitor în ce măsură poate fi exploatat acest model de către sistemele informatice.

BIBLIOGRAFIE

- Carabulea *et al.* 2015 = Elena Carabulea, Eugenia Contraș, Blanca Croitor, Marina Rădulescu Sala, Alexandru Gaur, Mioara Avram, *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. 4.1 *Sufixele: derivarea nominală și adverbială*, Editura Academiei Române, București.
- Caragiale 2020 = Ion Luca Caragiale, *Théâtre*, ediție îngrijită și traducere de Paola Bentz-Fauci, Colecția UNESCO, București, Monitorul Oficial.
- Caragiale 1994 = Ion Luca Caragiale, *Une nuit orageuse M'sieu Léonida face à la réaction Une lettre perdue*, traducere de Eugène Ionesco și Monica Lovinesco, Paris, L'Arche.
- Caragiale 1959 = Ion Luca Caragiale, *Opere*, Teatru. Vol. I, ediție îngrijită de Alexandru Rosetti, Șerban Cioculescu, Liviu Călin, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Caragiale 1953 = Ion Luca Caragiale, *Œuvres choisies. Theatre*, traducere de Simone Roland și Valentin Lipatti, București, Editions « Le Livre ».
- Cartault 1897 = Augustin Cartault, *Étude sur les Bucoliques de Virgile*, Paris, Armand Colin.
- Catford 1965 = John Cunnison Catford, *A Linguistic Theory of Translation*, Oxford, Oxford University Press.
- Ciorănescu 2002 = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă, de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura SAECULUM I.O.
- CLRE = Academia Română, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, *CLRE. Corpus lexicografic românesc electronic*, realizat de Alina-Mihaela Bursuc, Călina-Georgiana Ciocoiu, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Alexandra Ilie, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), Claudiu-Marian Teodorescu, Iași, 2021–prezent, <https://clre.solirom.ro/>.
- Constantinescu 1963 = Nicolae A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București Editura Academiei Republicii Populare Române.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul II, partea II, fascicula I: *J-lacustru*, coord.: Sextil Pușcariu, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1940, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.

- DEX² 2016 = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Even-Zohar, Toury 1981 = Itamar Even-Zohar, Toury Gideon, *Introduction: Translation Theory and Intercultural Relations. Poetics Today*, volumul II, nr. 4, p. V–XI, Durham, Duke University Press.
- Greimas 1986 = Algirdas Julien Greimas, *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Ioanid 1864 = George Ioanid, *Dikționarŭ elino-româneskŭ tradusŭ dupe al lui Skarlatŭ D. Bizantie*, București, Tipografia Statului.
- MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Micul dicționar academic*, I (A–C): 2001, II (D–H): 2002, III (I–Pr): 2003, IV (Pr–Z): 2003, coord.: Marius Sala, Ion Dănilă, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Nida 1964 = Eugene A. Nida, *Towards a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*, Leiden, E.J. Brill.
- Papadima 1980 = Ovidiu Papadima, *Numele personajelor literare – Funcție stilistică și emblemă morală*, în „Revista de istorie și teorie literară”, tomul 29, nr. 4, p. 593–596.
- Pârvulescu 2007 = Ioana Pârvulescu, *În Țara Miticilor. De șapte ori Caragiale*, București, Humanitas.
- Philippide 1894 = Alexandru Philippide, *Istoria limbii române. Principii de istoria limbii*, Iași, Librăria Frații Șaraga.
- Scriban 1939 = Aăgust Scriban, *Dicționarul limbii românești*. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologisme, provincialisme), Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa bună”.
- Tanet 2009 = Chantal Tanet, *Dictionnaire des prénoms*, Larousse, Paris.
- Tiktin 2003 = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. 3. überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Cluj-Napoca, Clusium, Band I: 2000, Band II: 2003, Band III: 2005, în ediția digitală <https://tdrg.solirom.ro/>.
- TLFi = *Trésor de la langue Française informatisé*, ATILF – CNRS&Université de Lorraine, <http://stella.atilf.fr/>.
- Ubersfeld 1993 = Anne Ubersfeld, *Lire le théâtre*, Paris, Éditions sociales.
- Wellek, Warren 1967 = René Wellek, Austin Warren, *Teoria literaturii*, traducere de Rodica Tiniș și Sorin Alexandrescu, București, Editura pentru Literatură Universală.

THE ROLE OF INTRINSIC CONTEXT IN THE MACHINE TRANSLATION OF LITERARY TEXTS: FROM LEXICAL ANALYSIS TO NATURAL LANGUAGE PROCESSING

ABSTRACT

The analysis we have proposed presents an approach from a translation studies perspective to Anne Ubersfeld’s actantial model. We have sought to highlight that this model can be useful not only in the literary analysis of a text, but also as a preparatory stage preceding translation. The role of this model is to guide translation and to contribute to the reconstruction of the intrinsic context of a literary text.

We have demonstrated that lexical choices in translation are forms of interpretation; for this reason, we have analyzed the translation of names and nicknames in both human and machine translations. While in human-produced versions we identified certain semantic motivations for lexical selections in French, in machine-generated versions the choices are still made probabilistically, favoring occurrences with the highest frequency in the training set.

Integrating the actantial model as a preliminary stage in the machine translation process has the potential to improve translation quality, as such an analysis can serve as a guide for translation. It remains to be explored in a future study to what extent this model can be exploited by computational systems.

Keywords: *machine translation, actantial framework, translation studies, computational translation systems, lexical interpretive strategies.*

CÂȚIVA TERMENI CARE DENUMESC NOȚIUNI ASTRONOMICE ÎN DOSOFTEI, *VIAȚA ȘI PETREACEREA SVINȚILOR*

LAURA MANEA*

1. Considerații introductive

În două articole anterioare, am analizat, pe de o parte, o serie de termeni care desemnează noțiuni astronomice general cunoscute, pe care i-am numit *generici*, în opera mitropolitului moldav, și, pe de altă parte, termeni care desemnează fenomene astronomice. Ambele analize, ca și cea din studiul de față, în care continui acest demers lexical, cu referire la termeni care desemnează obiecte cosmice „clasice”, generice (tangențial cu referire la astronime), au ca punct de plecare volumul *Terminologia astronomică românească: științific și popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (TAFOC¹), rezultat în urma proiectului cu același nume², coordonat de dr. Cristina Florescu.

Titlul prezentului articol nu vizează însă, strict, opera monumentală a lui Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*, subiectul îndreptându-mi atenția și spre celelalte scrieri ale mitropolitului, la care am avut acces în edițiile editate. Ca lexicograf, am optat, pentru analiza terminologică, la modelul DLR, care a stat și la baza redactării termenilor din DAFOC³. Mai precizez că definițiile, acolo unde a fost cazul, au fost preluate din DAFOC. Unde nu apar trecute inițialele autorilor DAFOC, analizele lexicografice îmi aparțin și am avut în vedere doar variantele lexicale din scrierile lui Dosoftei.

Dintre obiectele cosmice⁴ „clasice”, care, datorită mărimii și strălucirii lor, sunt vizibile pe bolta cerească și ușor recognoscibile privitorului de pe Terra, am întâlnit în scrierile lui Dosoftei substantivele: *Soare, Lună, stea*, care fac parte, ca substantive comune, din vocabularul fundamental al limbii române. Excluzând pe *Galaxie*, cu sensul de „sistem

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ Ediția revizuită a fost publicată în anul 2024.

² Cod: PN-III-P4-IDPCE-2020-1277; 2021–2023; realizat de o echipă interdisciplinară la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

³ DAFOC (unde au fost redactate cuvintele de sub literele A–K) este sigla utilizată pentru *Dicționarul de termeni astronomici: fenomene, obiecte cosmice și constelații*, cuprins în TAFOC 2023, respectiv în ediția revizuită din 2024.

⁴ Pentru clarificarea noțiunilor de „obiect cosmic/ceresc”/„corp ceresc” și clasificarea acestora, vezi Florescu 2019: 4; Bursuc 2024: 118–123; Tomulesei-Ciobanu 2024: 137–150. Într-un alt studiu, Alina-Mihaela Bursuc discută pe larg despre relația *stea – astru – corp ceresc* (Bursuc 2022a: 183–195).

solar”, cu primă atestare în 1939⁵, sau, urmat ori nu de determinarea „noastră”, cu sensul de Calea-Lactee, cu primă atestare în 1798, *Soarele* și *Luna*, alături de *Pământ*, cu atestări în scrierile lui Dosoftei, denumesc sistemul nostru solar.

Unicitatea obiectelor cosmice, delimitate lexical prin soare, lună, pământ... în, ceea ce astronomii numesc, sistemul nostru solar, determină investirea cu funcție onomastică a acestor apelative: Soarele, Luna, Pământul (Bursuc 2024: 118).

Acestor lexeme li se adaugă *planetă* și *cometă*, care, și ele, fac parte din categoria de obiecte cosmice ale sistemului nostru solar.

Dacă obiectele cosmice sunt bine reprezentate în operele scriitorului menționat, astronimele⁶, numele de obiecte cerești, apar sporadic și îmi propun să le discut într-o viitoare analiză terminologică.

2. Termeni care desemnează obiecte cosmice atestați în operele mitropolitului Dosoftei. Analiză lexicală

COMÉTĂ s. f. Ts⁷ Corp ceresc al sistemului solar, compus din gheață, rocă, praf și gaze congelate, care, pe măsură ce se încălzește, atunci când trece aproape de Soare, începe să elibereze gaze și praf cosmic formând o coamă în jurul nucleului și, uneori, o coadă de gaz ionizat îndreptată în sens opus Soarelui (sau două cozi, cea de-a doua fiind compusă preponderent din praf), care se poate extinde până la 200 000 km de nucleu și are ca sursă fie centura Kuiper (pentru cometele a căror perioadă este mai mică de 200 de ani), fie Norul lui Oort (pentru cometele a căror perioadă orbitală este mai mare de 200 ani) [M.C., C.G.⁸]; TP (la Dosoftei) stea cu coadă. „Foameț, umoruri, oști, cutremururi de Pământ, întunecăciuni de Soare și de Lună adevărate, *comituri*, adevărate stele cu coadă, pohoale mari de ape, războaie, gândaci” (Dosoftei 1683: 290).

– Pl.: *comituri*.

– Din ngr. κομήτης⁹.

Varianta **comít** a substantivului feminin *cometă* este considerată în DA II 1940, s.v. substantiv masculin. Este atestată prima dată în anul 1620, în *Cronica universală* a lui Mihail Moxa: „Se ivi atunce și cea stea, *comit*, ca o sabie. Deci vru să fugă.” (Moxa 1620: 158).

Forma de plural *comiți* apare, după Dosoftei, la Conachi: „Catinco, fii milostivă! / Și supt a ta strălucire, / Ce toți *comiții* apune, / Priimește drept jărtfire / Vecinica mea plecăciune” (Conachi 1820–1830: 37).

⁵ V. articolul *galaxie* în DAFOC, redactat de Alina-Mihaela Bursuc.

⁶ Despre termenul *astronim* și noțiunea corespunzătoare discută pe larg Alina Bursuc (2024: 124–125).

⁷ Simbolul Ts marchează cuvinte care aparțin terminologiei științifice (cf. TAFOC 2024).

⁸ Pe parcursul articolului, numele autorilor TAFOC vor fi redată numai prin inițiale : Alina Bursuc = [A.B.], Daniela Butnaru = [D.B.], Cristina-Mariana Cărbuș = [C.C.], Cristina Florescu = [C.F.], Cătălin-Bogdan Galeș = [C.G.], Laura Manca = [L.M.], Florin-Teodor Olariu = [F.O.], Elena Isabelle Tamba = [E.T.], Maria-Marilena Tomulesci-Ciobanu = [M.C.].

⁹ Etimologia din DELR: „Fr. *comète*, lat. neol. *cometa* (< gr. κομήτης, propriu-zis «cu coamă» < κόμη «părul de pe cap, coamă, plete»). Var. *comit*² < ngr. κομήτης.”

Varianta **comét**, tot substantiv masculin, apare la Gr. Alexandrescu: „Și ce mai rău ar face o stea, un *comet* mare,... Care să arză globul ș-ai lui locuitori!” (Alexandrescu 1832–1863: 87). Forma de plural, *comeți*, este atestată tot la începutul secolului al XIX-lea, în 1831, la Marcovici: „Culegere din cele mai frumoase nopți ale lui Yung: Minunata orânduială a stelelor, a planșilor și a *comeților*” (Marcovici 1831) și, în anul 1841, la I. Genilie: „Stelele văzute sânt de 5 clase: planșii, sateliți, *comeți*, sori și nebule”. (Genilie 1841: 74).

Cele două variante sunt înregistrate și de Tudor Pamfile:

Stelele cu coadă, stelele cu coame, stelele comate sau cărturărește: stelele luminoase, și, la sing., *comet* sau *comit*, – cometele, sunt, după credințele poporului nostru, niște semne dumnezeiești (Pamfile 1915: 179).

Varianta **comită**, substantiv feminin, apare, la singular, prima dată, în *Hronograful* lui Dionisie Eclesiarhul: „S-au arătat pe ceri o *comită* mare și luminoasă, de către răsărit” (Dionisie 1814: 34).

Varianta în forma de plural este atestată în prima spre a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în anul 1843, la Ștefan Vasilie Episcopescul: „Cunoștința sineșului: [Stelele] și **comitele**, adică stealele ceale cu coadă.” (Episcopescul 1843: 52/2) și la G. Dem. Teodorescu: „Poruncind planitelor, Mai ales *comitelor*, Domnia ți-or pârjoli” (Teodorescu 1864–1885: 105).

În operele lui Dosoftei apare o singură atestare a lexemului și doar în forma de plural *comituri* din *Parimii*. Această variantă de plural nu este înregistrată în DA II 1940, s.v., prin urmare, nu a fost cuprinsă nici în DAFOC.

Problema pe care ne-o punem este dacă, în scrierea lui Dosoftei, această formă de plural, *comituri*, nu ar proveni mai degrabă de la un substantiv neutru, *comit*, decât de la un feminin *comită*, așa cum sugerează Eugen Munteanu:

Mulți termeni grecești sau latinești cu conținut filozofic sau mai larg intelectual-cultural, care vor fi în secolele următoare definitiv adoptați de lexiconul literar românesc, apar deja la Dosoftei. Iată câteva unități lexicale de acest tip atestate în *Parimii*: *ipocrit*, *ipostas* (și *ipostasă*), *ritoric*, *ritor*, *ritorică*, *scopos*, ***comită***, *causă*, *musică* (și *musicie*), *testament* (și *testamânt*), *persoană*, *substanție* etc. (Munteanu 2008: 184¹⁰).

Fără să fie indicat genul, cuvântul *comit* apare și la Mioara Dragomir, cu observația că are forma din limba neogreacă și este folosit în contextul: „Să arătă un luceafăr, *comit*, cum am dzâce, cu chică, și mergea despre răsărit spre apus.” (Milescu, *Hronograf* I: 334, f. 452^v)¹¹.

Această formă de plural, *comituri*, nu este cuprinsă nici în Ursu 1962, s.v. *cometă*. Prin urmare, pentru mine, rămâne încă un semn de întrebare forma de singular a acestui termen cu unică atestare în scrierile mitropolitului, căci, conform normelor limbii române,

¹⁰ V. și Munteanu 1995: 112.

¹¹ V. și Milescu, *Hronograf* V: 37.

aceasta ar putea fi, după supoziția savantului ieșean (Munteanu 2008), și un feminin, *comită*, dar și un neutru, *comit*, care, ca și masculinul omonim, cu pl. *comiți*, ar veni direct din greacă.

Interesant de reținut, în cazul acestui cuvânt, la Dosoftei, este explicarea termenului științific prin sinonimul perfect, sintagmatizat, cunoscut de toți românii, tot la pl.: *steale cu coadă*, în stilul de explicitare a neologismelor al scriitorilor din vechime: „Pre ceriu s-au arătat stea cu coadă, ce-i dzic *cometa*, în dzi întâi a lui avgust și au stătut câtăva vreme.” (N. Costin 1700–1710: 160).

Despre faptul că apariția unei comete prevestește un eveniment nefast vorbește și I. Otescu:

În popor *cometele* se numesc *stele cu coadă* și... ele nu sunt decât niște semne dumnezeiești puse pe cer, prin cari lumea este vestită că o așteaptă mari nenorociri, ca: războaie sângeroase „între crai și împărați”, epidemii mari în oameni și vite, foamete ș. a., și acestea au să aibă loc în partea încotro unde se vede steaua cu coadă. Și sfârșitul lumii va fi vestit de o stea cu coadă. (Otescu 1907: 71).

IEȘITURĂ s. f. TP¹² (La pl. *ieșituri*; urmat de determinări care indică momente ale zilei) Soarele și Luna. V. (la Dosoftei) l u m ă n a r e, l u m i n ă, l u m i n ă t o r, l u m i t o r i. „*Ieșiturile* dimineții și a sării înfrămșea-vei!” (Dosoftei 1680: 434).

– Pl.: *ieșituri*.

– **Ieși** + suf. *-tură*.

Această atestare a termenului în *Psaltirea de-nțăles* a lui Dosoftei este menționată și de Dragomir I 2017: 359, în enumerarea exemplelor de substantive derivate cu suf. *-(ă)tură*, *-(i)tură*, *-(î)tură* din scrierile mitropolitului. Neînregistrată în dicționarele mari de limbă română, această creație lexicală a lui Dosoftei, cu sens de desemnare a obiectelor cosmice principale, vizibile cu ochiul liber pe bolta cerească, numai în forma de plural, se circumscrie registrului stilistic¹³. Ea nu a fost, prin urmare, redactată nici în DAFOC.

LUCEĂFĂR s. m., n. pr. TP I. S. m. Stea (strălucitoare). „Era atunce ceasul al șasea de dzî, ceriul senin și So[a]rele luminos. Și s-au ivit în ceriu o cunună cearcăn de steale și-n mijlocul lui cruce de *luceaferi*” (Dosoftei II 1683 ianuarie: 31^v). „Vădzu în visul ei că s-au pугorât un *luceașăr* ș-au întrat în pântecel ei. Care vedera strălucorea ce avea să aibă în cea de-apoi cuconul” (*ibid.* III 1686 aprilie: 94^r). ✧ (Ca termen de comparație) „Ca nește **luceaferi** luminoși vă va duce la împăratul acela, să vă facă priiatini șie iubiți!” *ibid.* I 1682 noiembrie: 166^v. „Acesta era în vremea întunecului înșelăciunei, străluminând ca un mult luminat **luceașăr**” (*ibid.* III 1686 martie: 36^v). ✧ Fig. „Această străluminată strălucoare și **luceașăr** luminat marele a Domnului apostol, când era viu, de-au mări la Galilea propoveaduiind, l-au tâlnit o femeie ducând să-și îngroape cuconul ce-i murisă” (*ibid.* I 1682 noiembrie: 123^v).

¹² Simbolul TP marchează cuvintele care aparțin terminologiei populare („= termeni dialectali care circulă pe tot teritoriul României, termeni regionali, termeni comuni (și) cu circulație la nivelul limbii literare” (TAFOC 2024: 267)).

¹³ Cf. DLR V 2008. V. și Manea 2024: 152.

„Acest senin lumii, străluminat **luceafăr** svânt, îi era moșia den Trapezont cel despre Lazichiia” (*ibid.* IV ante 1693 iulie: 2^v).

II. N. pr. (Mai ales art.) 1. (Și în compusul **Luceafărul-cel-Mare**) Planeta Venus vizibilă la estul bolții cerești, înainte ca Soarele să răsară¹⁴. „Din pânțele te-au născut, mainte / De *Luceafăr*, al tău svânt părinte” (Dosoței 1673: 825). „Din pânțele de mainte de *Luceafăr* născutu-te-am” (*ibid.* 1680: 571). „Am orânduit lumina demineții, iară *Luceafărul* știe al său rând” (*ibid.* 1683: 184). „Curvele și curvarii avea pre dzâna dragostelor, lătinii îi dzăcea Vênera și o mutară la *Luceafărul-cel-Mare*, că acela Luceafăr face tărie gónițelor, de să gonesc dobitoacele, și oamenilor le face poftă spre ploid, de să mulțasc oamenii pre lume și vita” (*ibid.*: 279). „Varvarii adormind, Soarele răsărind și *Luceafărul* ascundzându-să, nu giunghiară pre Theodul” (*ibid.* ianuarie: 13^v).

2. (În sintagma **Luceafărul Sâmbetei**) Planeta Saturn. „Șugubeții avea pre Cron, lătinește-l chema Saturnus, *Luceafărul Sâmbetei*” (Dosoței 1683: 279).

– Pl.: *luceafəri*.

– Protorom. */lu'keφer-e-/ < */'luk-e/ + */'- φer/, după modelul gr. φωσφόρο; corelatul latinescului scris *lūcifer* „stea foarte luminoasă” și „planeta Venus”, cf. TLL 7,1: 1708–1711[C.F.¹⁵].

În legătură cu acest termen, menționez că am decis să tratez lexicografic corpul ceresc și astronimul sub același articol, pentru o mai ușoară urmărire semantică.

Substantivul comun *luceafăr* desemnează orice corp ceresc care strălucește noaptea pe bolta cerească, cu excepția Soarelui și a Lunii. Prima atestare cunoscută din limba română datează din anul 1620, cuvântul apărând în *Cronica* lui Moxa: „Începu a podobi ceriul cu steale și cu **luceafəri**, cu Soarele și cu Luna.” (Moxa 1620: 345).

Pentru astronimul care desemnează pe Venus înainte de răsărit, prima atestare, cu o formulare aproximativ identică, este înregistrată în *Psaltirea Șcheiană*: „Din mațe ainte de *Luceafăru* năcuiu-te” (*Psalt. Sch.*: 238). Forma nearticulată a termenului nume propriu dă întâietate Luceafărului-de-Zi, în scrierile vechi.

Saturn (< lat. *Saturnus*), numele zeului din mitologia romană cu același nume ca al planetei, apare, în *Parimii*, și cu corespondentul său grecesc, cel al titanului *Cronos* (< gr. *Κρόνος*), în forma prescurtată, *Cron* – ambele, personificări ale corpului ceresc respectiv.

Cinci [planete]: Mercur, Venus, Marte, Jupiter și *Saturn*, împreună cu Soarele și Luna, reprezintă cele șapte corpuri cerești care, în Antichitate, erau determinante pentru „săptămâna planetară” (Bursuc 2024: 125).

G. Șincai, în capitolul *Despre trupurile lumești*, din *Învățătura firească spre surparea superstiției norodului*, nota:

¹⁴ Definiția este preluată din articolul redactat de Cristina Florescu, pentru partea a doua a dicționarului (porțiunea L–Z) din proiectul TAFOC, aflată în lucru.

¹⁵ Etimologia este preluată din articolul redactat de Cristina Florescu, pentru partea a doua a dicționarului (porțiunea L–Z) din proiectul TAFOC, aflată în lucru.

Astronomii cei vechi... au ținut că planetele sunt șapte, adică: Soarele, Luna, Miercurea, Vinerea, Marța, Joia și Saturn, cum se numesc zilele săptămânii, luând afară pe *Saturn*, întru al căruia loc au intrat *Sâmbăta* de pe jidovie (Șincai cca 1810: 175).

Din această perspectivă, este firesc ca, în epoca în care a trăit și cu acces la informațiile vremii, mitropolitul să folosească construcția *Luceafărul Sâmbetei*, pentru a desemna planeta Saturn.

Alina-Mihaela Bursuc identifică forma latină a termenului, *Saturnus*, în Calendari 1803, concluzionând, printre altele, referitor la neconsacrarea acestui tip de denumire a planetelor în limba română: „Sistemul denumirilor zilelor săptămânii este consolidat în limbă, nepermițând translarea către alt domeniu” (Bursuc 2022b: 133), subliniind că, în română, „s-a impus terminologia internațională, de origine latină”.

Atestarea unică în scrierile vechi identificată de mine este cu 120 de ani mai timpurie.

LUMÂNĂRE s. f. TP (La pl., în forma *lumănări*) Soarele și Luna (și stelele); TP (la Dosoftei) lumini (v. l u m i n ă), luminător, lumitori (v. l u m i t o r). V. i e ș i t u r ă. „Celuia ce feace **lumănări** mare... Soarele în oblastie dzilei..., Luna și stealele, în oblastie nopții, că-i în veaci mila lui!” (Dosoftei 1680: 626).

– Pl.: *lumănări*.

– Lat. **luminare**¹⁶.

În *Psaltirea de-nțăles*, Dosoftei numește prin cuvântul *lumânare*, la plural, toate corpurile vizibile cu „ochiul liber” pe bolta cerească, sens neînregistrat în dicționarul-tezaur (DLR V 2008, s.v.), unde este atestat, din scrierile vechi, sensul de „lumină (produsă mai ales de lumânare sau făclie)”, nu concretizat, cel de obiect ceresc, astru, ca sursă de lumină.

LUMÍNĂ s. f. TP (La pl. *lumini*) Soarele și Luna (și stelele); TP (la Dosoftei) lumănări (v. l u m ă n a r e), luminător, lumitori (v. l u m i t o r). V. i e ș i t u r ă. „Făcut-au **lumini** mare / De dau raze și zare. / ... Soarelui i-au dat s-aibă / Să facă zua albă, / Să sloboaze lucoare, / Prin milă stătătoare. / Preste nopt au pus Lună / Cu stelele-mpreună, / Mila sa să-ș arate / Pre veci cu bunătate” (Dosoftei 1673: 967).

– Pl.: *lumini*.

– Protorom. */lu' min-a^{17; 18}.

Atestarea din *Psaltirea în versuri* (1673), cu acest sens, nu este înregistrată în dicționarul-tezaur, unde este delimitat sensul de „astru perceput prin luminozitate”, cu primă atestare în *Palia de la Orăștie*: „Făcu Dumnezeu doao *lumini* mari; lumina mai mare să slujască dzuoei și lumina mai mică să slujască nopției” (*Palia*: 13/21).

LUMINĂTOR s. m. TP (Mai ales la pl., în forma *luminători*) Soarele și Luna (și stelele); TP (la Dosoftei) lumănări (v. l u m ă n a r e), lumini (v. l u m i n ă), lumitori (v. l u m i t o r). V. i e ș i t u r ă. „Feace Dumnădzău pre doi *luminătorii* cei mari, pre

¹⁶ DLR V 2008.

¹⁷ DFA s.v.

¹⁸ „Lat. **lumina** (nom. pl. al lui *lumen*, -inis)”. DLR V 2008 s.v.

luminătorul cel mare de-ncepături dzălei și pre *luminătorul* mai mic, de-ncepături noptâi, și stealele. Și i-au pus-i... atât cât să lumineadze pre Pământ și să oblăduiască dzâlii și noptâi și să desparță între mijloc de lumină și-ntre mijloc de-ntunearec” (Dosoștei 1683: 108). ✧ (Ca termen de comparație) „Să-ș vadză cuconii cuconilor săi ca stălpările ceale tinere de maslin împregiurul measei sale și, plăcând bine naintea Ta, să strălumineadze ca *luminătorii* de pre ceri, pentru Tine, D[oa]mne D[u]m[nă]dzăul nostru” (*id.* 1681: 129). „Păzind cu deadins sâmtările trupului și mișcările sufletului cu înțelepciunea și priceaperea, de-au străluminat ca o stea luminată și ca un *luminători* străluminat” (*id.* I 1682 decembrie: 197^v). „Iată că-ț veniră de Dumnădzău lucind ca *luminătorii*, dintr-apus, din séver și de la mare și din răsărit, cuconii tăi” (*id.* 1683: 215).

– Pl: *luminători*.

– **Lumina** + suf. -(ă)tor^{19; 20}.

Pentru că prima atestare a acestui sens astronomic al cuvântului *luminător*, în dicționarul-tezaur, este din *Biblia 1688*, studiile asupra termenului au fost aprofundate. Lingvistul ieșean Eugen Munteanu scrie:

Un efect direct al transferului lingvistic, determinat deopotrivă de calchiere și de traducerea propriu-zisă, este stimularea prin contactul cu modelul limbii grecești a principalelor mijloace interne ale creativității lingvistice. Marea frecvență a derivatelor nominale cu sufixul de agent *-tor*, de exemplu, fenomen care caracterizează limba rom. literară veche încă din secolul al XVI-lea, se explică, în cazul traducerii integrale a *Bibliei*, prin necesitatea de a echivala (prin traducere sau calc lexical) participiul prezent activ al verbelor grecești sau derivatele nominale cu suf. *-τις* sau *-τε(ρ)* de la radicali verbali, forme extrem de frecvente în limba greacă. Dacă semnificația categorială „agent” este echivalată complet prin suf. rom. *-tor*, transpunerea conținutului lexical propriu-zis poate conduce la următoarele cazuri: a) sensul contextual al radicalului modelului este echivalat perfect. Acest tip de transfer poate fi considerat o traducere, favorizată de izomorfismul în acest punct al structurii semantice a celor 2 limbi aflate în contact: *luminător* (Ms. 45, BB) – gr. *φωστήρ* „care luminează”. (Munteanu 2008: 344²¹).

Cercetătoarea Veronica Olariu, în studiul întreprins asupra *Bibliei de la Sankt Petersburg (1819)*, completează etimologia cuvântului cu trimitere la „rus. (*il*)*luminator*”, punând în paralel contextul românesc în care este prezent cuvântul *luminător* cu modelul grecesc:

Termenul a fost întâlnit în versetele (Fac., 1:14; 1:16) în toate textele analizate. În B 1819 avem: „Să se facă *luminători* întru tăriia ceriulu ca să lumineze pre pământ” (Fac., 1:14),

¹⁹ Cf. DLR V 2008.

²⁰ Despre suf. *-tor* s-a scris mult în literatura de specialitate. Din Popescu-Marin *et al.* 2007: 183 aflăm că originea acestui sufix „este latină: *-tor* și *-torius*”, iar „derivatele de la verbele în *-a* și *-i* au ca punct de plecare infinitivul sau eventual participiul (întrucât rădăcina participiului și a infinitivului este la fel la verbele regulate: de la verbe în *-a*: ... *luminător*” (*ibid.*: 185–186). În Dragomir I 2017: 233 se menționează că „sufixul *-(ă)tor*, *-(ă)toare* este printre cele mai productive în epocă, în formarea derivatelor substantivale și adjectivale” și că, așa cum a arătat Alexandru Philippide, aceste derivate sunt de la radicalul prezentului, autoarea amintind precizarea lui Pascu, *Sufixe românești*, că derivarea cu acest sufix se face numai de la verbe (cf. *idib.*: 232, Notă).

²¹ V. și Munteanu 1995: 205.

context ce traduce modelul grecesc *Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ εἰς φαῦσιν τῆς γῆς*; „Și au făcut Dumnezeu doi luminători mari: luminătorul cel mare, spre stăpânirea zilei, și luminătorul cel mai mic, spre stăpânirea nopții” (Fac., 1:16), după textul grecesc *καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους, τὸν φωστῆρα τὸν μέγαν εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας καὶ τὸν φωστῆρα τὸν ἐλάσσον εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός*, unde *φαῦσις*, -εως înseamnă ‘lumină’, ‘strălucire’; *φωστήρ*, -ῆρος 1. ‘ceea ce dă lumină’, ‘ceea ce luminează’; 2. ‘strălucire’, ‘lumină’. (Olariu 2019: 270)

Aceste exemple biblice corespund contextelor identificate de mine în operele mitropolitului Dosoftei, chiar dacă unele corpuri cerești sunt „de pre ceri”, iar, altele – de fapt, aceleași – din „tăriia ceriului”.

Potrivit DLR V 2008, s.v., acest sens, prezent în limba scriitorilor din epoca veche (Biblia 1688, Antim, Mineiul Oct. 1776) se regăsește în culegeri de poezii populare (Teodorescu) și studii etnografice (Marian), certificând circulația sa la nivelul graiurilor până astăzi.

LUMITÓR s. m. TP (La pl. *lumitori*) Soarele și Luna (și stelele); TP (la Dosoftei) lumănări (v. l u m ă n a r e), lumini (v. l u m i n ă), luminător. V. i e ș i t u r ă. „Facă-să *lumitori* în învârtoșitura ceriului, să lumineadze pre Pământ, întru să desparte întru mijloc de dzuă și-ntrre mijloc de noapte și ca să fie în seamne și tâmpuri și în dzâle și-n ani și să fie de luminat în învârtoșitura ceriului ca ce să lumineadze pre Pământ” (Dosoftei 1683: 108).

– Pl.: *lumitori*.

– **Lumi**[na] + suf. -tor²².

Creație lexicală dosofteiană din *Parimii*, acest termen nu este înregistrat în dicționarul-tezaur și nici în alte lucrări de specialitate studiate. În DLR V 2008, este redactat, însă, adjectivul *lumitor*, -oare, un muntenism cu sens referitor la luminozitatea aștrilor, la calitatea lor de a răspândi, de a emite lumină: „luminos”.

LÚNĂ n. pr. 1. TP Corp ceresc aparent mare care poate fi observat cu ochiul liber de pe Pământ mai ales în timpul nopții (când luminează suprafața Pământului) și care își modifică aspectul (de la forma de seceră la aceea de disc) conform unui ciclu de circa patru săptămâni [C.F.²³]. „Până când să va rădica *Luna*, / Ca să-mpărățască totdeauna, / De la mare și până la mare, / 'N tot pământul domn cu așezare” (Dosoftei 1673: 489). „Cela ce despărtaş între lumină și între-ntunec, și Soarele îl pusăș de stăpânit zua, iară *Luna* și stelele de stăpânit noaptea” (*id.* 1679: 223) „Trăi-va cu Soarele și de mainte de *Lună* rudă de roduri” (*id.* 1680: 456). „Lăudaț pre Însul Soarele și *Luna*, lăudaț pre Însul toate steale și lumina!” (*ibid.*: 652). „Astădzi *Luna* cea cu luminate radze cu lumea împreună să strălumineadză” (*id.* 1681: 107). „S-ar cădea să nu încungiurăm, nice să mult cercăm de Dânsul, Careleş iaste D[u]mn[ă]dzău adevărat ceriului și Pământului și mării, So[a]relui și *Lunii* ș-a toată ruda omenească Făptoriul necuprins, neurnat și nespus!” (*id.* I 1682 noiembrie: 165^v). „Glasuri răsunață în Zăpodiiia Giudecățai. Soarele și *Luna* să vor întuneca și stealele iș vor scăpăta lucirea lor” (*id.* 1683:

²² DLR V 2008.

²³ Definiția este preluată din articolul redactat de Cristina Florescu, pentru partea a doua a dicționarului (porțiunea L–Z) din proiectul TAFOC.

102). „Vădzu pre sântă că-ș feace cruce, no[a]pte era, dară era *Lună* curată și o vedea” (id. III aprilie 1686: 66^v). ✧ (Ca termen de comparație) „Să custe ca Soarele craiul, / Și ca *Luna* să-i hie lung traiul” (Dosoftei 1673: 489). „Scaunul lui, ca Soarele denaintea mea și ca *Luna* tocmită în veac, și martorul în ceriu, credincios” (id. 1680: 509). ✧ TPTS (În sintagma) **Lună nouă** = aspect al Lunii când aceasta este în conjuncție cu Soarele și când pe cer este vizibilă numai o porțiune mică din suprafața sa ori nu mai este deloc vizibilă. [C.F.]²⁴ „Bucinaț cu veselie-n sărbătoare, / 'N *lună noauă*, să s-auză pre supt Soare. / Că lui Izrail porunca ce-au dat Domnul / Și tocmala lui Iiacov ști tot omul” (Dosoftei 1673: 573). „Bucinaț în *Lună noaă* cu trâmbita, în bună-nsămnată dzua sărbătorii voastre” (id. 1680: 488).

2. TPTS²⁵ Obiect ceresc fără lumină și căldură proprii, care gravitează ca satelit natural al Pământului și care reflectă lumina solară, având, pe bolta cerească, formă vizibilă de disc, semidisc, seceră etc., în funcție de propriile poziții în relație cu acelea ale Pământului și Soarelui [C.F.]²⁶. „Ai tocmiț și *Luna* să crească, să scază, / Să-ș ia de la Soare lucoare din rază” (Dosoftei 1673: 65).

3. TPTS Corp ceresc care, în Antichitate, era considerat planetă și care, alături de Marte, Mercur, Jupiter, Venus și Saturn, împreună cu Soarele, au dat numele zilelor care formau săptămâna planetară²⁷: 28. „Capul cil di buor, a fiară vestită, / Sămnează putere țărâi nesmintită... Stau împregiur dânsă trii planite-n hoarbă, / Soarele și *Luna*, și Venus, podoabă. / Din ce să-nsămnează țara că rodești / În tot feli de hrană, de le prisosești” (Dosoftei 1673: 1 070²⁹). „Era Soarele, *Luna*, Marț și Miercuri și *Luna* și alte multe basne de dumnădzăi” (id. 1683: 279). ✧ (Ca element de adorație al popoarelor necreștine) „Neputându-l îndupleca să să-nchine Soarelui și *Lunii* și Apei și Focului, întâi îl bătu cu toiage” (id. I 1682 octombrie: 73^v).

4. TP Lumină a Lunii (1). „Zua nu-ț va fi de Soare / Zăduv, ce-ț va fi răcoare, / Nice *Luna* te-a păli-te / Noaptea cu lucori herbinte” (Dosoftei 1673: 917). „Domnul feri-te-va... Dzua Soarele nu te va păli, nice *Luna* noaptea” (id. 1680: 609). „După sfârșeniia svântului împărat Marchian, orecare Timothei, pre poreclă Anlur, căută o noapte fără *Lună*, de mearsă

²⁴ Definiția este preluată din articolul redactat de Cristina Florescu, pentru partea a doua a dicționarului (porțiunea L–Z) din proiectul TAFOC.

²⁵ TpTs simbol care marchează „termeni complecși, respectiv Tp + Ts” (TAFOC 2024: 267).

²⁶ Definiția este preluată din articolul redactat de Cristina Florescu, pentru partea a doua a dicționarului (porțiunea L–Z) din proiectul TAFOC.

²⁷ „Săptămâna de 7 zile a fost adoptată de astrologii din Babilon, în Mesopotamia, aproximativ în anul 2000 î.e.n., care s-au bazat pe fazele Lunii. Perioada de repetare a fazelor Lunii are o durată de aproximativ 29,5 zile, dar babilonienii au rotunjit ciclul Lunii la 28 de zile și le-au împărțit în 4 perioade de 7 zile (babilonienii credeau că cifra 7 are o semnificație mistică), pentru a rămâne în sincronizare cu fazele Lunii pe termen lung. Au adoptat cifra 7 și pentru că au observat șapte corpuri cerești importante și au desemnat o zi pentru fiecare dintre ele, cele mai proeminente planete vizibile cu ochiul liber: Soarele, Luna, Marte, Mercur, Jupiter, Venus și Saturn. Romanii au acordat nume zilelor săptămânii după cei mai populari aștri cunoscuți în vremea lor, transformați în divinități. Aceste nume sunt înrădăcinate, sub o formă sau alta, în lexicul tuturor limbilor romanice” (<https://dan-caragea.ro/>).

²⁸ V. și Bursuc 2022b.

²⁹ „Când se afla exilat în Polonia, Dosoftei dezvoltă până la 26 de versuri mica sa epigramă la stema Moldovei, realizând – cu sufletul pătruns de nostalgie – una dintre cele mai frumoase poezii patriotice din epoca veche a literaturii noastre. Cităm în întregime textul acestei poezii, păstrat în ms. rom. 3 456 de la Biblioteca Academiei R. S. România, f. 372^r–372^v, copie din 1732. Menținem particularitățile fonetice ale copiei” (Ursu 1974: 1 069), subliniază N.A. Ursu, editorul ediției critice a *Psaltirii în versuri* (1673).

pre-ntunearec pre la chiliile călugărilor, făcându-să că-i înger și poruncindu-le să să leapede de patriarhul Proterie” (*id.* II 1683 februarie: 88^v).

– Pl.: *luni*.

– Protorom. */**lun-a**/, corelatul latinescului scris *luna*, -ae. Cf. Giorgio Cadorini în DÉRom 1, s.v. [C.F.]³⁰

Cuvântul discutat, care face parte din vocabularul de bază al limbii române, nu ridică, în operele mitropolitului probleme de natură gramaticală. Din punct de vedere semantic, este interesant faptul că sensul **2. TPTs** de „Obiect ceresc fără lumină și căldură proprii”, este atestat și mai devreme, la Dosoftei (În TAFOC, prima atestare este dată din Calendari 1803).

La fel, identificarea sensului **3** „planetă”, neînregistrat în dicționarele noastre de limbă, care, apoi, a dat numele primei zile a săptămânii, pare extrem de importantă pentru încercarea de impunere a unei terminologii astronomico-astrologice, chiar dacă viitorul nu a certificat-o. Neavând informații (decât cele care se regăsesc în studiile Alinei-Mihaela Bursuc, din Bursuc 2022b, rafinate în Bursuc 2024) legate de prime atestări ale acestor planete și a numelor lor, credem că mărturiile lingvistice din scrierile lui Dosoftei vor ajuta în clarificarea problematicii, datarea jucând un rol semnificativ în orice analiză terminologică.

Referitor la sintagma **lună nouă**, am completat citatul din DLR V 2008 cu alte două atestări, din operele mitropolitului.

PĂMÂNT n. pr. TPTs A cincea planetă ca mărime din sistemul solar, cea mai densă dintre acestea și cea mai mare dintre planetele telurice, a treia ca poziționare față de Soare, având o masă de $5,974 \times 10^{24}$ kg, cu un diametru ecuatorial de 12 756 km, cu o perioadă de rotație de 23,56 ore și o perioadă orbitală de 365,25 zile, cu o accelerație gravitațională de $9,807 \text{ m/s}^2$, cu un singur satelit natural, Luna, singura pe care se știe că există viață, suprafața sa, de 510 072 km², consistând în proporție de cca 29% din uscat și cca 71% apă; Planeta Albastră, Terra. V. g l o b p ă m â n t e s c (v. g l o b 1 a), g l o b t e r e s t r u (v. g l o b 1 a). „A ta este, Doamne, lumea și *Pământul*, / Ce le-ai împlut singur dintăi cu cuvântul” (Dosoftei 1673: 159). „Tu singur, Doamne Dumnezeu nostru, stăpânești celor de pre ceriuri și celor de pre *Pământ*” (*id.* 1679: 61). „A Domnului iaste *Pământul* și împlutura lui, lumea și toț carii lăcuesc într-însă” (*id.* 1680: 331). „Ce cum stă departe ceriul de la *Pământ*, așea stă departe calea Mea de la căile voastre și gândurile voastre de la gândurile Meale” (*id.* 1681: 103). „*Pământul* să roade și să schimuseaște, în toț veaci schimbându-să, până la Premeneala cea de-Apoi, când va-nnoi Dumnădzău fața *Pământului*” (*id.* I 1682 octombrie: 66^r). „Acea dumnădzăi ce n-au făcut ceriurile și *Pământul*, aceia să piiail” (*ibid.* II 1683 ianuarie: 21^v). „Iaste Sinția sa Făcătoriu ceriului și *Pământului* ș-a totă sădzaniia vădzută și nevădzută ș-a vieții ș-a tot binele dătătoriu” (*id.* III 1686 aprilie: 84^v). ✧ (Personificat; și la voc.) „De tine *Pământul* tremură cu frică, / Dealurile, munțai pier ca o nemică” (Dosoftei 1673: 113). „Ascultă, *Peminte*, glasul Ziditorului tău ce te-au făcut pre ape” (*id.* I 1682 noiembrie: 105^v). „*Pământul* tremurând, deade glas și crepă, de-nghiți pre mulț necredincioși” (*ibid.* noiembrie:

³⁰ Etimologia este preluată din articolul redactat de Cristina Florescu, pentru partea a doua a dicționarului (porțiunea L–Z) din proiectul TAFOC.

124^r). „Spăsește-te, *Pământule*, cu carii lăcuiesc în tine în pacea liubovului lui Hristos!” (*ibid.* III 1686 aprilie: 77^r).

– Și: **pemânt** (voc. și: *peminte*) s. n.

– Lat. **pavimentum**³¹.

Niculina Iacob, studiind *Limbaul biblic românesc (1640–1800)* afirmă, în ceea ce privește vocativul substantivelor masculine nume de ființe umane sau al neutrelor personificate, că:

am întâlnit... vocativul în *-ule* la singular și în *-lor* la plural, acestea din urmă prezentând sincretismul cu dativul plural articulat: *pământule!*, *înțelepților!* ... Vocativul în *-e* se întâlnește în două cazuri: *păminte!* și *Doamne!* (în textul de la București). (Iacob II 2001: 69)³²

Termen aparținând lexicului fundamental al limbii române, *pământ*, cu sensul de „planetă” are atestări vechi în limbă și nu necesită o discuție specială. Intenția noastră a fost de a vedea cum este reflectat acest cuvânt în scrierile mitropolitului, constatând, așa cum era de așteptat, ponderea mare a atestărilor, selectate riguros pentru sensul astronomic.

PLANĒTĂ s. f. TSTP (La pl., în forma *planite*) Corp ceresc din sistemul solar. „Capul cil di buor, a fiară vestită, / Sămnează putere țărâi nesmintită... Stau împregiur dânsă trii *planite*-n hoarbă, / Soarele și Luna, și Venus, podoabă. / Din ce să-nsămnează țara că rodești / În tot feli de hrană, de le prisosești” (Dosoftei 1673: 1 070).

– Pl.: *planite*.

– Din ngr. *πλανήτης*³³ sau *πλανήτα*³⁴.

Cea mai veche apariție a cuvântului *planetă* într-un text scris în limba română, potrivit DLR VIII₃ 1977, este din Lex. Sl.-Rom. 1649 (*Lexiconul slavo-românesc și Tâlcuirea numelor din 1649*), copiat de Mardarie Cozianul³⁵, varianta *planită* supraviețuind până la Greceanu 1811.

PODOĂBĂ s. f. TP Fig. „Toate obiectele cerești vizibile cu ochiul liber pe bolta cerească. Văz că-i făcut ceriul de mânuile tale, / Cu toată *podoaba*, și-i pornit cu cale” (Dosoftei 1673: 63). „Și să feace sară și să feace demineață, dzua a șeasea. Și să obârșiră ceriul și Pământul și toată *podoaba* lor” (*id.* 1683: 111).

– Din slavonul *ПОДОБА*³⁶.

În DLR VIII₃ 1977, s.v., pornindu-se de la sensul „ceea ce servește pentru a înfrumuseța, pentru a împodobi ceva sau pe cineva”, atestările pe care noi le-am considerat figurate la Dosoftei sunt văzute ca o lărgire a sensului, urmate de substantive în genitiv care precizează alte nuanțe ale termenului: *naturii*, *firii*, *crengilor* etc. Ținând cont că aceste citate reflectă

³¹ DLR VIII₁ 1972. V. și Popescu-Marin *et al.* 2007: 94, 114.

³² Cf. V. Arvinte 1988: 71; Gafton, Arvinte 2007: 263.

³³ DLR VIII₃ 1977.

³⁴ Cf. Dragomir I 2017: 137; Milescu, Hronograf I: 341.

³⁵ V și Bursuc 2024: 122.

³⁶ Cf. DLR VIII₃ 1977.

mai ales actul creator al divinității, le-am separat, pentru a sublinia permanenta flexibilitate lingvistică a mitropolitului, în dorința de a varia, poetizând, aceste noțiuni astronomice „clasice”.

SOĂRE n. pr. **1.** TP Corp ceresc principal al sistemului nostru planetar care poate fi observat cu ochiul liber de pe Pământ mai ales în timpul zilei (când luminează suprafața Pământului), în jurul căruia se mișcă toate planetele și obiectele cerești ale sistemului, prin lumina și căldura căruia se întreține viața pe Pământ. „Încă zoare nu răvarsă / De Soare, când va să iasă, / Svinția ta mi-auz glasul / Și mă vez preste tot ceasul” (Dosoftei 1673: 47). „Cela ce despărțâș între lumină și între-ntunec, și Soarele îl pusăș de stăpânit zua, iară Luna și stelele de stăpânit noaptea” (id. 1679: 223). „După ce apune Soarele, trecând puțanea vreme, toacă în toaca cea mare, iară aprinzătorii de sveșnice aprinde sveștnicele și pune sveștnicul cel mic înaintea dverii cei mari” (ibid.: 283). „În Soare au pus sălașul său și acela ca un mire ce porceade din camera sa. Bucura-să-va ca un uriaș să aleargă cale, de la marginea ceriului, ieșitul lui și timpinișul lui, până la marginea ceriului și nu iaste cine să să ascundză de căldura lui” (id. 1680: 320). „Carele pre lemn vrăjmășeștile puteri au biruit, So[a]rele întunecându-să și Pământul clătînindu-să și gropile deschidzându-să și trupurile svinților sculându-să” (id. 1681: 142). „Prăvind minunele ce să făcea la Domnul Hristos: cutremurul, premeneala Soarelui, destupătura mormânturilor și ieșitul morțălor, pietrile despicându-să, strigă tare” (id. I 1682 octombrie: 68^r). „Vrea varvarii să giunghe pre tinerii, să-i facă corban Luceafărului ce răsare naintea Soarelui” (ibid. II 1683 ianuarie: 13^v). „Astădz, a besearicii catapetazmă în probrăzală s-au despicat celor călcători de leage și ale sale radze Soarele ascunde, pre stăpânul vădzând răstignit” (id. 1683: 185). ✧ (Ca termen, de comparație) „Să custe ca Soarele craiul, / Și ca Luna să-i hie lung traiul” (Dosoftei 1673: 489). „Scaunul lui, ca Soarele denaintea mea și ca Luna tocmită în veac, și martorul în ceriu, credincios”. (id. 1680: 509). „Atunce direpții să vor strălumina ca So[a]rele” (id. 1681: 281). „Când sosî la noaădzăci de ai, strălumina între acei svinț părinț ca Soarele” (id. I 1682 septembrie: 27^r). „Ție s-ar cuveni împărăția, fiică, ca Soarele de ghizdavă cucoană, că-ntreci pre Afrodita la cuviință!” (ibid. I 1682 noiembrie: 168^r). „Ea priiateni lui Dumndzău și proroci isprăveaște și mai de-a firea iaste decât Soarele și de toate a stealelor pusoare” (id. 1683: 310). „Străluci ca So[a]rele și lumineă pre ceia ce era întunecați de înșelăciuni drăcești” (id. IV ante 1693 iulie: 3^v). ✧ Fig. „Astădz raiul s-au deșchis oamenilor și a direptății Soarele lumineadză la noi” (Dosoftei 1681: 107). „Pre Hristos să vedem, a dereptății Soarele” (id. 1683: 213).

2. TP TS (Mai ales la pl.) Corp ceresc cu lumină proprie și care poate constitui centrul unui sistem planetar. „Adevăru Ți-i cuvântul, D[o]mn[u]l meu și D[umnă]dzăul, / că cela ceș are parte-n dumnădzăito[a]re daruri, / acela sânșur nu iaste, ce-i cu Tine, D[oam]ne S[vi]nte, / cu lumina cea de trei sori ce strălumineadză lumea” (Dosoftei 1681: 207). ✧ (Ca termen, de comparație) „La mijlocul cununii cruce fulgerând cu strălucoare ca alt soare” (Dosoftei I 1682 decembrie: 243^v). ✧ Fig. „Într-aceasta lună, 30, pomenirea a dintru svinț părinții noștri și a toată învătători Vasilie Marele, Grigorie Bogoslov și Ioan Zlatoust. Stih: Străluminau au în 30 acea de aur în trei sori lucoare” (Dosoftei II 1683 ianuarie: 43^v).

3. TP TS Corp ceresc care, în Antichitate, era considerat planetă și care, alături de Marte, Mercur, Jupiter, Venus și Saturn, împreună cu Luna, au dat numele zilelor care formau

săptămâna planetară³⁷; ³⁸. „Capul cil di buor, a fiară vestită, / Sămnează putere țărâ nesmintită... Stau împregiur dânsă trii planite-n hoarbă, / *Soarele* și Luna, și Venus, podoabă. / Din ce să-nsămnează țara că rodești / În tot fel de hrană, de le prisosești” (Dosoței 1673: 1 070. „Era *Soarele*, Luna, Marț și Miercuri și Luna și alte multe basne de dumnădzăi” (*id.* 1683: 279). ✧ (Ca element de adorație al popoarelor necreștine) „Acesta svânt Avdiul de mai-marele vâlhovnicilor persilor fu prins și silit să jărtvască *Soarelui* și Focului” (Dosoței I 1682 septembrie: 2va). „Mulțămind lui Apolon: O, Alitei fiule, departe-săgetătoriule, lucoare de viață, putearnicule tot-zăritoriule, a mortaci ș-a celor nemortaci domnitoriule, *Soriule* cu de aur ce te sui aripi!” (*ibid.* I noiembrie: 165^v). „Să bocia olecând și striga: «Lecuiăște-mă, *Soriule*, domnitoriule, să poci arde pre această fărâcătoare!»”. (*ibid.* III martie 1686: 12).

4. TP Lumină sau căldură radiate de Soare (1). „Mi-s zilele trecătoare, / De fug ca umbra de *Soare*” (Dosoței 1673: 723). „Domnul feri-te-va... Dzua *Soarele* nu te va păli, nice Luna noaptea” (*id.* 1680: 609). „Să lumină dzua de *Soare*” (*id.* I 1682 noiembrie: 105^v). „Nu vor flămândzi, nice vor însăta, nice îi va lovi pre înș pripăcul, nice *Soarele*, ce cela ce-i miluiaște îi va mângâia pre înș!” (*id.* 1683: 163). „Îl spândzură gol la un lemn, ungându-l cu miare să-l ardă *So[a]rele* într-amiadzăzi vara” (*id.* III 1686 martie: 57^v). „Sta cu fața spre răsărit până răsăriia de-l lovia *So[a]rele* în față” (*ibid.* III 1686 mai :113^r).

– Pl.: *sori*.

– Protorom. */**sol-e**/.³⁹; ⁴⁰.

Ca și în cazul lui *Lună*, fiind un cuvânt moștenit, *Soare*, nu pune probleme semantice deosebite.

Până în momentul de față, prima atestare a sensului 2. corespunde celei din DLR X₄ 1992.

Sensul 3, „planetă”, așa cum considerau românii *Soarele* (alături de *Lună* și cele 5 planete cunoscute: Marte, Mercur, Jupiter, Venus, Saturn – după care au fost numite zilele săptămânii), nu este înregistrat în dicționarele noastre. Până în prezent, toate limbile romanice poartă încă amprenta numelor zilelor romane, excepție făcând duminica, „Ziua Domnului” (în română < lat. [*dies*] *dominica*; în limbile occidentale < lat. [*dies*] *dominicus*⁴¹). În unele limbi anglo-germanice, duminica este, însă și încă, ziua *Soarelui* (engl. *Sunday*, germ. *Sonntag*). Cu siguranță, atestările descoperite în scrierile lui Dosoței vor servi unui viitor studiu aplicat.

STEa s. f. TP Corp ceresc de formă aproape rotundă, strălucitor, care poate fi observat cu ochiul liber (în timpul nopții) pe bolta cerească de pe Pământ; TP (la Dosoței) luceafăr. „Ai tocmi... *Stele* luminate ce lucesc pre noapte, / De dau cuviință, tu le-ai urzât toate” (Dosoței

³⁷ V. comentariile din notele de sub termenul *Lună* (*supra* 2.8.).

³⁸ V. și Bursuc 2022b.

³⁹ Alina-Mihaela Bursuc, precizând că este vorba despre un termen moștenit din limba latină „numai într-o serie de idiomuri romanice”, propune, în spiritul DÉRom (*Dictionnaire Étymologique Roman*, <http://www.atilf.fr/DERom>), etimologia: „< lat. **sōl**, **sōle**, în REW 8059, protorom. */**sol-e**” (Bursuc 2024: 119), pe care o vom prelua și în partea a doua a dicționarului DAFOC, aflat în lucru.

⁴⁰ „Lat. **sol**, **-is**” (DLR X₄ 1992).

⁴¹ În DELR <https://delr.lingv.ro/>.

1673: 65. „Cela ce despărțâș între lumină și între-ntunec, și Soarele îl pusăș de stăpânit zua, iară Luna și *stelele* de stăpânit noaptea” (*id.* 1679: 223). „Domnul... numără mulțimile *stealelor* și tuturor lor nume le pune” (*id.* 1680: 649). „Astădz luminatele *steale* cu lumina lucoarei lumea podobăsc” (*id.* 1681: 107). „I s-au arătat într-amiadzădz, pre ceriu, chipul Svintei Cruci făcută de *steale* și, dinpregiur, cu sloave iarăși de *steale* scriind așa râmleneăște..., adecă «Constantine, cu acesta sâmn să biruești!»”. (*id.* I 1682 septembrie: 17^r). „Fugi-va So[a]relui radza și a *stealelor* șireaguri⁴²” (*id.* 1683: 287). „I s-au arătat prin vis, de-acii, dzua amiadzădzi, hărăcind cu *steale* scrisă sâmnul crucii cu ceaste cuvinte... «Cu acesta sâmn, învince!»” (*id.* III 1686 mai: 138^v). ✧ (Ca termen de comparație, sugerează numărul mare, strălucirea etc.) „Vei înmulți sâmânța lor ca *stealele* ceriului” (Dosoftei 1680: 683). „Fărșind zăpodii, aflăm un pomăt mare de maslini: ca *stealele* copacii de mult și la tot pomul, umbrariu și pat cu om” (*id.* I 1682 octombrie: 46^v). „Păzind cu deadins sâmțările trupului și mișcările sufletului cu înțelepciunea și priceaperea, de-au străluminat ca o *stea* luminată și ca un luminători străluminat” (*ibid.* I 1682 decembrie: 197^v). „Voi mulți sâmânța ta ca *stelele* ceriului” (*id.* 1683: 159). „Vei înmulți sâmânța lor ca *stealele* ceriului” (*ibid.*: 211). „Să sui ca o *stea* luminosă la Dumnădzău” (*id.* III 1686 martie: 33^r). „De unde, străluminat la minte cu dumnădzăiasca Mângăietoriului străluco[a]re, răpedzându-să de la răsărite ca o *steală* luminată, au luminat cu dumnădzăiești învătători to[a]tă lumea” (*ibid.* III 1686 mai: 142^v). ✧ Fig. „La vremea de demult era un vâlhovnic mare, anume Valaam, în Țara Perșilor. Cărei prorocind și alte multe, au dzâș ș-aceasta: «Răsări-va *stea* de la Iacov și va zdrobi pre boiarii lui Moav!». Deci, țâind alalt vâlhovnici aceasta prorocie, unii de la alalt urmând, învăța și spunea tuturor împăraților persești, până când sosî și la aceștia. Cari era trei și tot lua aminte când vor vedea *stea* ca aceea, ca nește vâlhovnici și stelari ce era” (Dosoftei I 1682 decembrie: 238^r). ✧ (În sintagma) **Stea cu coadă** = cometă. „Foameț, umoruri, oști, cutremururi de pământ, întunecăciuni de Soare și de Lună adease, comituri, adecă *steale cu coadă*, pohoai mari de ape, războaie, gândaci” (Dosoftei 1683: 290). ♦ (În credința creștină) Steaua de la Bethleem⁴³. „Venind *steaua*, stătu deasupra, unde era cuconul culcat” (Dosoftei 1679: 32). „Deaca vădzură *steaoa* Domnului Hristos că nu îmblă ca alalte spre apus, ce despre miadzănoapte la amiadzădzi, cunoscură că sâmneadză naștere de mare-mpărat” (*id.* I 1682 decembrie: 238^r). „Și, urmând *stealii*, aflară pre Hristos Domnul nostru” (*ibid.*). „De vreme ce porunci vâlhovnicilor Irod, împăratul jidovăsc, să să-ntoarcă, să-i spuie și lui deacă vor afla pre-mpăratul ce s-au născut, pre carele însămnă *steaoa* carea ei urmară, pentru ca să margă, vedz Do[a]mne, să să și el închine cu dâșșii... Ș-au luat sama foarte cu de-adins *steaoa* din ce

⁴² În DLR XI: 1978 s.v. *șirag* „rând de ostași dintr-o formație de luptă; front (de ostași); coloană (de ostași)” există un singur figurat, din Antim: „Pentru marea și minunata strălucire de toate *șireagurile stelelor* celor din taină se cinstește ca o împărăteasă.” (Antim 1709–1716: 34). Adăugăm această primă atestare figurat-analogică din scrierea lui Dosoftei, anterioară celei înregistrate din opera mitropolitului din Țara Românească.

⁴³ Referitor la steaua de la Bethleem, încercări de explicare (pseudo)științifică a fenomenului au fost făcute începând cu secolul al XIV-lea – cu excepția credinței că steaua ar fi fost, de fapt, un inger metamorfozat, deci o minune divină –, presupunându-se, de-a lungul timpului, că steaua a fost o novă (ipoteză a astronomului britanic Mark Kidger) sau o supernovă (teorie lansată de Johannes Kepler încă de acum 400 de ani), o cometă (teorie cu rădăcini în scrierile teologului creștin Origene), o planetă (Jupiter sau Venus), un meteorit (ipoteză a lui Sir Patrick Moore), un fulger globular (ipoteză exclusă, pentru că nu se poate confunda cu o stea) sau un OZN. Multă vreme s-a crezut că ar fi indicat o conjuncție a lui Jupiter și Saturn (teorie lansată de astronomul britanic Mark Thompson), un semn pentru inițiații antici în astrologie, cum erau magii.

vreame și de când s-au ivit” (*ibid.*: 243⁴⁴). „Hristoase... *stea*oa te-au arătat, în vârtoapă încăput, acel nenăscut” (*id.* 1683: 328).

– Pl.: *steale*. – Și: **steălă** s. f.

– Protorom. */**stella**^{44; 45}.

Acest cuvânt este reprezentativ pentru prezența diftongului *ea* în poziție *-e* în scrierile mitropolitului.

Forma de singular *steală*, la nominativ-acuzativ, din *Viețile svinților*, fără atestări, din cercetările noastre, în alte texte (unde apare, însă, doar la genitiv-dativ, *stealei*; de exemplu, la T. Corbea 1691–1697, s.v. *absis*, *-dis*, „g.f. boltă, ochi de mreață, ocolitura *stealei*, obeadă de roată”; s.v. *Anticanis* „nume al unii *steale* care să scoală lângă o stea, căriia numele îi iaste Căine-Mare”), reflectă o formă apropiată de etimon.

Sintagma *stea cu coadă* avea circulație în epocă, regăsindu-se și (potrivit atestărilor din DLR X₅ 1994) în *Letopiseșele* lui Miron Costin (1675) și Ion Neculce (1743). Este unica atestare din operele lui Dosoftei, neînregistrată, însă, în dicționare⁴⁶.

3. Sinonimia

Termenii analizați, care desemnează obiecte cosmice „clasice”, generice, crează doar câteva serii sinonimice în scrierile mitropolitului:

1. *comit(ă)*⁴⁷ – *stea cu coadă*;
2. *luceafăr* – *stea*;
3. *Luceafărul* (și în compusul *Luceafărul-cel-Mare*) – (planeta) *Venus* (vizibilă dimineata);
4. *Luceafărul Sâmbetei* – (planeta) *Saturn*;
5. *luminare* – *lumină* – *luminător* – *luminitor*. Între toate acestea și *ieșitură* există un raport de sinonimie parțială.

4. Etimologia

Microcâmpul lexical analizat oglindește, în structura etimologică a termenilor săi, diverse procedee de construire a cuvintelor limbii române:

4.1. Elemente formate pe teren românesc prin derivare cu sufixe:

IEȘITÚRĂ – **Ieși** + suf. *-tură*.

LUMINĂTOR – **Lumina** + suf. *-(ă)tor*.

LUMITÓR – **Lumi**[na] + suf. *-tor*.

⁴⁴ Bursuc (2024: 119) afirmă că *Lună* și *stea* „fac parte din nucleul comun al lexicului moștenit roman”, termenul *stea* „(< lat. **stēlla**, protorom. */**stella**/, în curs de redactare, în DÉRom”.

⁴⁵ Lat. **stēlla**” DLR X₅ 1994.

⁴⁶ Construcțiile *stea cu coamă/cu chică* apar în *Hronograf* (1658–1661), ediția Mioara Dragomir, despre care cercetătoarea discută detaliat (Dragomir I 2017: 119, s.v. *comit*).

⁴⁷ În discuțiile de la sinonimie și etimologie, am păstrat forma grafică a variantelor lexicale (*comit*, *comită*, *luminare*) prezente în scrierile lui Dosoftei.

4.2. Termeni moșteniți:

LUCEĂFĂR – Protorom. */'luk-e-/ + */'φer-e-/, corelatul latinescului scris *lūcifer*.

LUMĂNĂRE – Lat. **luminare**.

LUMÍNĂ – Protorom. */lu'min-a/.

LÚNĂ – Protorom. */'lun-a/, corelatul latinescului scris *luna*, -ae.

PĂMÂNT – Lat. **pavimentum**.

SOÁRE – Protorom. */'sol-e/.

STEA – Protorom. */'stella/.

4.4. Împrumuturi din neogreacă:

COMÍT(Ă) – Din ngr. κομήτης.

PLANÍTĂ – Din ngr. πλανήτης sau πλανήτα.

4.5. Împrumuturi din slavonă:

PODOÁBĂ – Din slavonul ПОДОБА.

5. Concluzii

În acest articol, cuvintele analizate lexicografic denumesc *obiecte cerești* arhicunoscute. Subiectul este incitant, deoarece nu trebuie privit prin prisma perioadei contemporane a limbii noastre literare, în care terminologia astronomică este bine încheată și cunoscută, accesibilă datorită publicațiilor, siteurilor, blogurilor etc. de specialitate, ci din perspectiva scrierilor din secolul al XVII-lea și din punctul de vedere al unui scriitor pe care specialiștii nu îl pot confunda, deoarece idiolectul dosofteian este bine-cunoscut filologilor din orice colț al țării.

Noutatea analizei constă, în primul rând, în evidențierea excepționalei cunoașteri de către Dosoftei și a textelor profane, astrologico-astronomice ale timpului.

El diferențiază clar *Luceafărul-de-Zi* (pentru acesta folosește chiar un compus, *Luceafărul-cel-Mare*, care nu s-a păstrat cu acest sens, dar, putem presupune că, la nivelul graiurilor, ar fi avut circulație, cu atât mai mult cu cât steaua Vega, potrivit Pamfile 1915: 165, apare, popular, în compusul *Luceafărul-cel-Mare-de Miezul-Nopții*) de ceilalți *luceferi*.

Dosoftei știe exact ce înseamnă *lună nouă* în sensul astronomic actual de „fază de lună nouă” și mai are cunoștință că Luna este un corp ceresc fără lumină proprie, reflectând lumina Soarelui („Ai tocmit... Luna... Să-ș ia de la Soare lucoare din rază”).

Pentru a discuta despre corpul ceresc cunoscut sub numele de „cometă”, recurge atât la o formă provenită din neogreacă, mai familiară lui ca limbă de împrumut și/sau calchiere, *comit(ă)*, dar și la construcția uzuală în limba poporului, *stea cu coadă*.

Când amintește de obiectele cosmice ale sistemului solar, le numește, tot cu un termen de origine neogreacă, *planite*, dintre acestea *Pământul* fiind cel mai bine reprezentat în operele sale.

Numeroasele apariții în textele sale scrise ale cuvintelor *Soare*, *Lună*, *stea*, *luceafăr* (în unele situații, *luceafăr* = *stea*) care, pentru Dosoftei sunt, poetic reprezentate ca *podoaba ceriului*, accentuează (și prin mijloacele stilistice folosite: comparații, contexte figurate, personificări etc.) importanța acestor corpuri cerești în mentalul colectiv: aștri primordiali și principali, creații ale divinității (în religia creștină), zei înșiși, adulați de „păgâni”, simboluri ale luminii și, implicit, ale vieții, care își desfășoară ritmul în funcție de apariția acestora pe bolta cerească sau de dispariția lor de pe firmament.

În scrierile sale, localizarea joacă un rol major: Soarele, Luna, stelele, Luceafărul apar numai în *ceri(u)* sau în *îmvârtoșitura ceriului*, li se indică poziția cu regularitate: *de pre ceri(u)* sau li se precizează apartenența, căci acești aștri sunt numai ai *ceriului*.

Însemnătatea acestor corpuri cerești este copleșitoare prin raportare permanentă la crearea lor de către Dumnezeu, teorie conformă cu învățăturile din textele bisericești. În consecință, Dosoftei se slujește de o serie de verbe care indică faptul că divinitatea, prin intermediul Cuvântului, *face*, *pune*, *tocmește*, *întemeiază*, *urzește*, *înceagă*, *întărește* tot ce vedem cu ochiul liber pe bolta cerească, dar, și mai mult, dincolo de aceste limite umane.

Despre *Pământ*, ca planetă, căruia Dumnezeu îi *dă frumusețe*, aflăm că este creat doar împreună cu *cerul*, prin urmare, *Pământul* și *cerul* sunt primele dintre elementele cosmice „plămădite”: „Ceriurile și Pământul / Tu le-ai făcut cu cuvântul; Tu, Doamne, cu cuvântul / Dintăi ai urzât Pământul, / Și ceriurile ce-s nalte / Sânt de mâna ta lucrate; La-nceput feace Dumnădzău ceriul și Pământul. Iară Pământul era nevădzut și netocmit și-ntunearec dzăcea deasupra prăpăștii”. Informațiile științifice se înnoadă, după cum observăm, subtil, cu informațiile din *Sfintele Scripturi*.

Pentru a puncta fenomene și procese astronomice, Dosoftei recurge la cuvinte cunoscute ori accesibile cititorului. Soarele – ca și Luna sau Luceafărul – *iese*, *răsare*, *se ridică* sau *apune*, *coboară*, *se pogoară* sau *îmblă*, *merge*, *stă*, *crește* ori *scade*, *se ascunde* sau *își ascunde radzele*, (își) *scapătă* (*lucirea*), *se schimosăște*, *se ia* sau *dă zare*, *dă rază*, *dă lumină* ori *luminează*, *străluminează*, *lucește*, *strălucește*.

Când Soarele sau Luna *se întunecă*, înseamnă că aceste corpuri cerești au suferit o eclipsă (v. Manea 2024: 154), iar, când Soarele este *întunecat*, se presupune că el „este lipsit de lumină în urma unei eclipse” (v. *ibid.*). Despre *premeneala* Soarelui am discutat în același articol (*ibid.*: 160).

Soarele are *mărsul* (calea „orbita” sa, crângul său – acești termeni, prezenți, doi (*cale*, *mărs*) în *Viețile Svinților*, celălalt în *Parimii*, i-am analizat în comunicări anterioare) său și faptul că acest fenomen astronomic este invariabil, de neschimbat, este subliniat într-o comparație extrem de sugestivă: „Mai folos ar hi să să hie oprit *Soarele* decât c-au tăcut rostul lui Ioan”.

În altă ordine de idei, dar legat de acest fenomen astronomic, al deplasării astrului pe cer pe o direcție prestabilită, Soarele înrăurește dezvoltarea plantelor, heliotropismul unora dintre acestea, cum ar fi floarea-soarelui ori mușcata, regăsindu-se explicat în paginile *VS*: „Mânca păstări de un fealiu de bob sălbatec ce-i dzâc..., că îmbla după So[a]re”.

Personificate, obiectele cerești în discuție își cunosc funcțiile specifice („Soarele în oblaștie dzilei..., Luna și stealele, în oblaștie nopții”; unul este „de-ncepături dzâlei”, celălalt, „de-ncepături nopțâi”), pentru care au fost create prin voința divină („Luceafărul știe al său rând”, „Soarele... face dzua albă”; sloboade „lucoare”; „Soarele cunosc scăpătatul său”; „Soarele l-ai pus să biruiască dzua, iară Luna cu stealele să biruiască noaptea”), rolul lor fiind „să lumineadze pre Pământ și să oblăduiască dzâlii și nopțâi și să despartă între mijloc de lumină și-ntre mijloc de-ntunearec” ori „să desparte întru mijloc de dzuă și-ntre mijloc de noapte, să fie de luminat în învârtoșitura ceriului ca ce să lumineadze pre Pământ”.

Alături de Soare, Lună și stele, Pământul „se cutremură, tremură, se clătește” după porunca divinității, cărei i se închină, așa cum ar trebui să o facă și credinciosul. Toți aștrii, prin dovada de ascultare pe care o dau sunt, în fond, marcă a umilinței în sens religios, euharistic: „Spăsește-te, Pământule, cu carii lăcuiesc în tine în pacea iubovului lui Hristos!” Îndemnurile în a proslăvi dumnezeirea abundă în paginile scrierilor mitropolitului: „Lăudaț pre Însul Soarele și Luna, lăudaț pre Însul toate steale și lumina!”; „Tine laudă Soarele, Tine slăvește Luna, Ție să ro[a]gă stealele, Ție-Ț ascultă lumina; Blagosloviț, Soarele și Lună, stealele ceriului, pre Domnul”, alături de punctarea echivalenței Dumnezeu – Creator, prin Cuvânt, a tot ce ființează sau există: „iaste D[u]mn[ă]dzău adevărat ceriului și Pământului și mării, So[a]relui și Lunii și-a toată ruda omenească Făptoriul necuprins, neurnat și nespun; ceriului și Pământului Tvoreț”, toate corpurile cerești fiind „lucurile deagitelor” Sale. Tot Dumnezeu este cel care numește fiecare creație a Sa în parte: „Domnul grăit-au și chemat-au Pământul; S-au strâns apa cea dedesuptul ceriului în strânsurile sale și să ivi uscatul. Și chemă Dumnădzău uscatul Pământ, iară adunăturile apelor le chemă mări; Cea ce-au pus stelelor măsură; Și numere careaș pre făptură; Domnul... numără mulțimile stealelor și tuturor lor nume le pune”.

Nu întâmplător este și faptul că simbolul credinței creștine, Crucea, se revelează, în scrierile sale, pe bolta cerească, ca formată din *luceaferi* sau din *stele* (în acest caz, termenii sunt sinonimi).

Ideea de luminozitate a aștrilor este adesea subliniată prin adjective ca *luminat*, *luminos*, *străluminat*, *curat*, prin determinări substantive: (Luna este) *de aur* sau printr-un adjectiv precum *mare*, în sensul de „principal”. Uneori, pentru a diferenția Soarele de Lună, le categorisește prin opoziție, cu toate că nimic nu le poate scădea valoarea, ambele corpuri cerești fiind considerate pe același plan, ele fiind: *luminătorii cei mari*, doar că Dosoftei simte că se impune, din punct de vedere astronomic, o precizare, și nu ezită să o facă imediat: „luminătoriul *cel mare* de-ncepături dzâlei, luminătoriul *mai mic*, de-ncepături nopțâi”.

Cuvinte precum *catasterizare* (cf. Martin 2002) sau *metamorfoză*, în sensul de „transformare a unei ființe într-o stea sau într-o constelație sau transferul sufletului său în cer”, nu existau în secolul al XVII-lea, însă Dosoftei, cunoscător al mitologiei, încearcă să transpună acest proces folosind un termen uzual – *a muta* – în: „lătinii îi dzăcea Vênera și o mutară la Luceafărul-cel-Mare”.

Unice ca atestări, prin urmare, de netrecut cu vederea și de aprofundat pe viitor, sunt cunoștințele sale în legătură cu numirea zilelor săptămânii în Antichitate, când Soarele și Luna erau considerate planete și, alături de Marte, Mercur, Jupiter, Venus și Saturn, au dat numele zilelor care formau săptămâna planetară.

Noi ar mai fi în analiza de față și sensurile neînregistrate în dicționarul-tezaur pentru termeni–corp ceresc din scrierile mitropolitului: *luminare*, *lumină*, *luminător* și creația lexicală *luminor*.

În *Parimii*, am întâlnit următorul context: „Că nu va apune Soarele ție și Luna nu ți s-a știrbi, că-ț va hi Domnul lumină veacinică.” (Dosoftei 1683: 343), care amintește de sintagma *lună știrbă* = lună veche = „Luna când începe să descrească până capătă formă de seceră” (v. TAFOC, s.v. *lună*, în redactarea cercetătoarei Cristina Florescu). Faptul că Luna nu se *știrbește* înseamnă că este plină, perfect rotundă și cu luminozitate maximă. Atestarea nu este înregistrată în dicționarul-tezaur, nici în alte dicționare consultate.

Citatele selectate pentru cercetarea prezentă subliniază încă o dată marea flexibilitate a lui Dosoftei în construirea unor contexte stilistice, care, pornind de la ideea de strălucire, pun în evidență fapte, persoane, evenimente, procese, mai rar, locuri.

Limba lui Dosoftei rămâne, din punctul nostru de vedere, o sursă inepuizabilă pentru studierea terminologiilor, oricărui domeniu s-ar subsuma acestea. Marele său talent constă în exprimarea unor noțiuni greu descifrabile profanului într-o limbă „pre înțeleș”, dincolo de atracția ludicului (de fapt, un efort inimaginabil acum de a crea o limbă literară, de a transpune inefabilul traducerii în concretul cuvântului) reflectată în sau de creațiile sale lingvistice.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu 1832–1863 = Gr. Alexandrescu, *Meditații, elegii, epistole, satire și fabule*, în *Opere*, I, ediție critică, note, variante și bibliografie de I. Fischer; studiu introductiv de Silvian Iosifescu, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Antim 1709–1716 = Antim Ivireanul, *Didahii*, în *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972, p. 1–238.
- Arvinte 1988 = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia 1688, în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars I, *Genesis*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 47–121.
- Biblia 1688 = *Biblia adevă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. [Traducere]. Tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban-Vodă Cantacuzino, domnul Țării Românești. Retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.

- Bursuc 2022a = Alina-Mihaela Bursuc, *Observații asupra relației astru – stea pe baza Dicționarului limbii române*, în Marius-Radu Clim, Elena Isabelle Tamba (coord.), Alina-Mihaela Bursuc, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Claudius Teodorescu (ed.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*. 2020–2021, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 183–195.
- Bursuc 2022b = Alina-Mihaela Bursuc, *Denumiri mai puțin cunoscute ale unor corpuri cerești*, în Alina-Mihaela Bursuc, Laura Manea (coord.), Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba, Claudius Teodorescu (ed.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*. 2022, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 131–140.
- Bursuc 2024 = Alina-Mihaela Bursuc, *Categorii și nume de obiecte cosmice în limba română*, în Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărbăuș, Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, Cătălin-Bogdan Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudius Teodorescu și Gabriela-Ana Azanfirei, *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC)*, ediție revizuită, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 118–123.
- Calendari 1803 = *Calendari românesec vechi alui Iulian pă anul de la H[risto]s 1803. Care să cuprinde din 365 de zile pă Ardeal și pă alte învecinate locuri întocmit, lângă care s-au mai adăogat Calendariul Nou Nemțesc alui Gregorian, Sibii*, în Chesaro Creiasca privileghiata Tipografia alui Ioann Bart.
- Conachi 1820–1830 = *Traduceri. Prențiipiile moralului sau cercare de voroavă asupra omului*, de C. Conachi, în *Scrieri alese*, ediție, prefață, glosar și bibliografie de Ecaterina și Alexandru Teodorescu, București, Editura pentru Literatură, 1963, p. 258–297.
- T. Corbea 1691–1697 = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, ediție de Alin-Mihai Gherman. Volumul I: Studiu introductiv, note și text, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.
- N. Costin 1700–1710 = Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei, de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, în *Opere*, I, ediție cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice și glosar de Const. A. Stoine și I. Lăzărescu. Prefață de G. Ivănescu, Iași, Editura Junimea, 1976, I: p. 1–287.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I (A–B), Librăriile Socec&Comp. și C. Sfetea, 1913; partea II: C, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; partea III, fascicula I: D–De, București, Universul Intreprindere Industrială a Statului, 1949; tomul II, partea I: F–I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; partea II: J–Lacustru, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; tomul II, partea II, fascicula II: Ladă–Lepăda, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; tomul II, partea II, fascicula III: Lepăda–Lojniță, Academia Republicii Populare Române, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1948, coord.: Sextil Pușcariu, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.
- DAFOC = *Dicționarul fenomenelor, obiectelor cosmice și constelațiilor*, în Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărbăuș, Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, Cătălin-Bogdan Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudius Teodorescu și Gabriela-Ana Azanfirei, *Terminologia*

- astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC)*, ediție revizuită, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, p. 269–831.
- DELR = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, <https://delr.lingv.ro/>.
- DFA = Florescu, Cristina (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin-Ionel Patrașcu, *Dicționarul fenomenelor atmosferice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2017.
- Dionisie 1814 = Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf. (1764–1815)*, transcriere după original, indice și glosar de Dumitru Bălașa, studiu introductiv de Dumitru Bălașa și Nicolae Stoicescu, note și comentarii de Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei, 1987. [Manuscris din 1814].
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. tomul V, *Litera L (Li–Luzulă)*, 2008; tomul VIII, partea 1, *Litera P (P–Păzui)*, 1972; tomul VIII, partea a 3-a, *Litera P (Pînă–Pogribanie)*, 1977; tomul X, partea a 4-a, *Litera S (Slab–Spongios)*, 1992; tomul X, partea a 5-a, *Litera S (Spongiar–Swing)*, 1994; tomul XI, partea 1, *Litera Ș*, 1978; redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu; din anul 2000 – Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.
- Dosoftei 1673 = Dosoftei, *Psaltirea în versuri. (1673)*. [Traducere de Dosoftei], ediție critică de N.A. Ursu. Cu un Cuvânt-înainte de Înalt Prea Sfințitul Iustin Moisesescu... Iași, [Mitropolia Moldovei și Sucevei], 1974.
- Dosoftei 1679 = Dosoftei, *Dumnezăiasca liturghie. (1679)*, ediție critică de N.A. Ursu, Iași, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1980.
- Dosoftei 1680 = Dosoftei, *Psaltirea de-nțăles*. Text stabilit și studiu lingvistic de Mihaela Cobzaru, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007.
- Dosoftei 1681 = Dosoftei, *Molitvenic de-nțăles*, ediție, studii și glosar de Mădălina Ungureanu (coord.), Iosif Camară, Ana Catană-Spenchiu, Maria Moruz, Mihail Khalid Qaramah, Cornel Tatai-Baltă, Anca-Elisabeta Tatay, Iași/ Mănăstirea Putna, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/Editura „Mitropolit Iacov Putneanul”, 2024.
- Dosoftei I 1682/II 1683/III 1686/IV ante 1693 = Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților*. I–IV. Acum tipărite și traduse... cu poronca Mării Sale și cu poslușenia a smereniei noastre, a lui Mitropolitul Dosoftei, Iași, în Tiparnița Svi[n]tei Mitropolii. I: Lunile septembrie, octombrie, noiembrie, decembrie, 1682, f. 3–246; II: Lunile ianuarie, februarie, 1683, f. 247–333; III: Lunile martie, aprilie, mai, iunie, 1686, f. 334–499; IV: Lunile iulie și august, [ante 1693], f. 500–541.
- Dosoftei 1683 = Dosoftei, *Parimiile preste an. (Iași, 1683)*, ediție critică, studiu introductiv, notă asupra ediției, note și gloar de Mădălina Ungureanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2012.
- Dragomir I–II 2017 = Dragomir, Mioara, *Hronograf den începutul lumii (ms. 3517)*. *Studiu lexicologic*, volumele I–II, Iași, Editura Doxologia.
- Episcopescul 1843 = Ștefan Vasilie Episcopescul, *Oglinda înțelepciunii, cunoștința sineșului, coprinzătoare de antropologie și cosmologie, spre aflarea puterilor omului și ale naturii ...* Alcătuită de ... București, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1843.

- Florescu 2019 = Cristina Florescu, *Terminologia astronomică. Premize ale unui studiu lingvistic*, în Ofelia Ichim (coord.), Marius-Radu Clim, Veronica Olariu, Alina-Mihaela Pricop, Ioana Repciuc (ed.), 1918–2018. *Limba și cultura română – structuri fundamentale ale identității naționale: evaluări, perspective*, București, Editura Tracus Arte, p. 117–130.
- Frențiu 2002 = Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților (Iași, 1682–1686)*. Text îngrijit, notă asupra ediției și glosar de Rodica Frențiu, Cluj[-Napoca], Editura Echinox.
- Gafton, Arvinte 2007 = Alexandru Gafton, Vasile Arvinte, *Palia de la Orăștie (1582). II. Studii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
- Genilie 1841 = I. Genilie, *Prințipuri de geografie sau Începuturi de geografie statistică, politică, fizică și astronomică*, București, Tipografia Colegiului Național.
- Greceanu 1811 = Polizoi Contu, *Învățăture de multe științe, folositoare copiilor creștinești cei ce vor vrea să învețe și să știe dumnezeiasca scriptură*. Așăzate de dascălul..., iar acum tălmăcite după cea grecească pre limba românească... [de] Nicodim Greceanul, Sibii, Tipografia lui Ioann Bart.
- Milescu, *Hronograf* = *Hronograf den începutul lumii. O samă de învățăture (ms. 3517 BAR)*, traducere atribuită lui Nicolae Milescu Spătarul, ediție critică de Mioara Dragomir, I: *Notă asupra ediției. Studii. Glosar*; II: *Glava 6 – Împărăția altui Artaxerxu, Mână lungă. Glava 63, Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 1^r – f. 125^v)*; III: *Începutură împărățiilor elinești. Glava 64 – Împărăția lui Arcadie, feciorul lui Theodosie. Glava 132, Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 126^r – 243^v)*; IV: *Împărăția lui Theodósie cel micu. Glava 133 – Împărăția lui Ioan Țămischi și cu ficiorii Theofanii. Glava 178, Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 243^v – 439^r)*; V: *Împărăția lui Vasălie ș-a lui Costantin, ficiorii lui Roman, de al doilea rând. Glava 179 – pentru prietenii, învățătură, Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 439^v – f. 608^v)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024.
- Iacob I–II 2001 = Niculina Iacob, *Limbaajul biblic românesc (1640–1800)*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava.
- Lex. Sl.-Rom. 1649 = *Lexicon slavo-românesc și Tâlcuirea numelor din 1649*. [Copiat de Mardarie Cozianul]. Publicate cu studiu, note și indicele cuvintelor românești de Grigorie Crețu. Cu mai multe facsimile. Edițiunea Academiei Române, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1900.
- Manea 2006 = Laura Manea, *Dosoftei, Viața și petreacerea svinților*. Studiu lingvistic. Partea I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
- Manea 2024 = Laura Manea, *Termeni care desemnează fenomene astronomice în scrierea Viața și petreacerea svinților a mitropolitului Dosoftei*, în Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea (ed.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării” AcadLexi 2024*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 149–171.
- Marcovici 1831 = *Culegere din cele mai frumoase nopți ale lui Yung*. [Traduse de] Sărdarul Simeon Marcovici. A doua ediție îndreptată și adăogată cu un cuvânt înainte al lui Yung asupra a doă veniri și un cuvânt dintre-ale episcopului Masilion, București, în Tipografia lui Eliad, 1835. [Ediția I: 1831].

- Martin 2002 = Jean Martin, *Sur le sens réel des mots catastérisme et catastériser* (καταστερισμός, καταστερίζειν), *Mélanges Jean Soubiran*, PALLAS, 59, 2002, p. 17–26, <https://www.jstor.org/stable/>.
- Mineiul Oct. 1776 = *Mineiul. Luna lui octovrie*. Care s-au tipărit acum întâi rumânește..., prin osârdiia Sfințiii Sale iubitorului de Dumnezeu Chir Chesarie... în Sfânta Episcopie a Râmnicului, la anul de la Hristos 1776.
- Moxa 1620 = Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, Editura Minerva, 1989. [Scrisă în 1620].
- Munteanu 1995 = Eugen Munteanu, *Studii de lexicologie biblică*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza” din Iași.
- Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București, Editura Humanitas.
- Olariu 2019 = Veronica Olariu, *Biblia de la Sankt Petersburg (1819). Studiu lingvistic*, Iași, Editura Doxologia.
- Otescu 1907 = I. Otescu, *Credințele țăranului român despre cer și stele*, București, extras din „Analele Academiei Române”. Memoriile Secțiunii literare. Seria II. Tom. XXIX, p. 425–506.
- Palia* = *Palia de la Orăștie. (1581–1582)*. [Traducere anonimă]. Text – facsimile – indice. Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei, 1968.
- Pamfile 1915 = Tudor Pamfile, *Cerul și podoabele lui. După credințele poporului român*, București – Leipzig – Viena, Librăriile Socec & Comp., Pavel Suru, C. Sfetea – Otto Harrassowitz – Gerold & Comp.
- Popescu-Marin et al. 2007 = Magdalena Popescu-Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române.
- Psalt. Sch.* = *Psaltirea Scheiană*. [Traducere anonimă]. Publicată de prof. I. Bianu. Tomul I: Textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1577), edițiunea Academiei Române, București, Tipografia Carol Göbl, 1889.
- Șincai cca 1810 = Gheorghe Șincai, cap. *Despre trupurile lumești, în Învățătura firească spre surparea superstiției norodului* [Prelucrare după Johann Heinrich Helmuth de...]. Studiu introductiv și ediție critică de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, București, Editura Științifică, 1964, p. 173–198.
- TAFOC 2023 = Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, Cătălin-Bogdan Galeș, Florin-Teodor Olariu, Cladius Teodorescu și Gabriela-Ana Azanfirei, *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană,
- TAFOC 2024 = Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, Cătălin-Bogdan Galeș, Florin-Teodor Olariu, Cladius Teodorescu și Gabriela-Ana Azanfirei, *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC)*, ediție revizuită, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană,
- Teodorescu 1864–1885 = *Poezii populare române*. [Culegere de] G. Dem. Teodorescu, ediție critică, note, glosar, bibliografie și indice de George Antofi. Prefață de Ovidiu Papadima, București, Editura Minerva, 1982.
- Tomulesei-Ciobanu 2024 = Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, *Obiectele cosmice – asteroizi, comete, meteoriți*, în Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-

Câțiva termeni care denumesc noțiuni astronomice în Dosoftei, Viața și petreacerea svinților

Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, Cătălin-Bogdan Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudius Teodorescu și Gabriela-Ana Azanfirei, *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC)*, ediție revizuită, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 137–150.

Ursu 1962 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică.

**SOME TERMS THAT DESIGNATE ASTRONOMICAL NOTIONS IN THE WRITING
VIAȚA ȘI PETREACEREA SVINȚILOR "THE LIVES AND DEEDS OF THE SAINTS"
BY METROPOLITAN DOSOFTEI**

ABSTRACT

This study is a lexical research of some astronomical terms (terms designating "classical", generic cosmic objects) attested in the writings of the Moldavian Metropolitan Dosoftei. 13 words and the lexical structures in which some of them appear were analysed. The effort involved in this type of linguistic research is rewarded by the discovery of terms that name generic cosmic objects and meanings of words that refer to these notions in all the (edited) texts of the metropolitan. An important contribution is also the discovery of some first attestations or some new attestations in Dosoftei's writings.

Keywords: *cosmic objects, popular terminology, syntagms, composed, first record, synonymy, etymology.*

INVENTARUL NUMELOR PROPRII DIN KLEINES WALACHISCH-DEUTSCH UND DEUTSCH- WALACHISCHES WÖRTERBUCH DE ANDREAS CLEMENS

MARIANA NASTASIA*

Lucrarea *Walachische Sprachlehre für Deutsche, nebst einem kleinen Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachischen Wörterbuche* a pastorului sas Andreas Clemens, publicată postum, în anul 1821, la Buda, și reeditată în 1823 și 1836, reprezintă o gramatică a limbii române, scrisă în limba germană, destinată mai ales etnicilor germani interesați de învățarea limbii române. Totodată, o astfel de lucrare normativă ar fi putut fi utilă și românilor transilvăneni, aflați sub ocupație habsburgică, pentru care cunoașterea și cultivarea limbii materne reprezentau un puternic element identitar. În acest caz, limba germană servea drept vehicul de acces la informație¹. Trebuie menționată opțiunea autorului de a dubla exemplele specifice anumitor fenomene lexicale și gramaticale ale limbii române cu echivalente ale acestora în limba germană.

Astfel, în capitolul *Von den Hauptwörtern*, în care Andreas Clemens tratează, alături de substantivele comune, *nomina propria*, numele românesc este redactat cu alfabet chirilic, iar cel german, care îl traduce pe cel românesc, este ortografiat cu vechile caractere germane (*Frakturschrift*), care își au originea în scrierea gotică. În acele situații care necesită cunoștințe extralingvistice din partea receptorului, Clemens oferă în gramatica sa explicații suplimentare, notate între paranteze, reprezentând, în general, informații culturale și exemple germane similare, cu o circulație mai mare în vorbire. Andreas Clemens împarte numele proprii în nume de persoane, țări, orașe, localități, munți, fluvii, mări sau lacuri².

Kleines Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachisches Wörterbuch, publicat în același an la Buda, și reeditat, de asemenea, în 1823 și 1836, completează gramatica și constituie, astfel, partea a doua a unei lucrări cuprinzătoare, așa cum autorul anunțase încă din titlu („nebst einem kleinen Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachischen Wörterbuche”). S-ar justifica, în acest mod, informațiile enciclopedice incluse într-un dicționar de limbă, elaborat, cel mai probabil, într-un interval ce delimitează ultimele decenii

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ V. prefața lui Ion Budai-Deleanu la *Lexiconul românesc-nemțesc* (1818/2011: 673), unde explică necesitatea unui lexicon în cele două limbi, în contextul în care limba germană reprezenta un mijloc important de comunicare în imperiu.

² Cf. germ. *See* ‘mare, lac’.

ale secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, până în 1815, anul morții autorului. În prima parte a dicționarului, mai ales, intrările sunt organizate pe cuiburi lexicale. Pe parcurs, autorul devine inconsecvent în păstrarea acestei modalități de abordare a materialului lexical. Lucrarea lexicografică a lui Andreas Clemens se distinge prin prezența unor elemente precum îmbinările stabile și construcțiile perifrastice, observațiile metalingvistice ale autorului, numeroasele nume proprii, însoțite de indicații privitoare la flexiunea acestora, clasa lexico-gramaticală, categoria genului, numărul și declinarea. Toate aceste informații sunt înregistrate de Andreas Clemens cu rigoare, oglindind aspectele teoretice dezvoltate și exemplificate în gramatică.

În dicționarul lui Andreas Clemens am identificat cca 500 de intrări care reflectă categoriile onomastice delimitate de autor în gramatica sa: antroponime, toponime, cu diferite subcategorii, astronime, teonime, nume de sărbători, titluri ale unor cărți, nume care au ca referent o creatură mitologică. Unele nume proprii prezintă ocurențe, uneori și variante, atât în prima parte a dicționarului, în care lema aparține lexicului limbii române, cât și în partea a doua, în care este explicată o vocabulă germană. În această situație, am luat în considerare o singură dată respectivul nume și am obținut datele din următorul tabel:

antroponime	129
toponime	116
– hidronime	
– politonime	
– oiconime	
– horonime	
astronime	1
teonime	4
nume de sărbători	9
titluri ale unor cărți	5
nume cu referent mitologic	2

În cadrul acestor categorii onomastice se disting mai multe subclase, pe care le vom discuta în continuare³. Considerăm că alegerea numelor proprii de către autorul dicționarului nu este întâmplătoare, ci trebuie pusă pe seama întrebuirii acestei lucrări lexicografice ca instrument pedagogic. Pe de altă parte, formarea teologică a lui Andreas Clemens, pe lângă cea pedagogică, și cunoașterea nemijlocită a spațiului german, prin studii realizate la Universitatea din Tübingen⁴, reprezintă factori importanți în stabilirea listei de nume proprii incluse în dicționar.

³ Datorită faptului că cele mai multe nume proprii din prima parte a dicționarului (român-german) sunt reluate, în oglindă, în partea a doua (german-român), am oferit spre exemplificare, așa cum se va putea observa în continuare, numele românesc și echivalentul german. Atunci când am identificat situații relevante din punct de vedere lingvistic (echivalare, formă etc.), am ales exemple din partea a doua a dicționarului.

⁴ Pentru mai multe informații privind anii de formare ai lui Andreas Clemens, v. Wagner, Wagner 1996 și Nastasia 2017.

Antroponimele

Antroponimele din dicționarul lui Clemens se împart în două clase: antroponime laice (creștine și necreștine) și antroponime biblice. Prezența acestor categorii onomastice în lucrarea lui Andreas Clemens are la bază tot rațiuni pedagogice. Suntem de părere că alegerea numelor proprii și a celorlalte informațiile enciclopedice din dicționar trebuie corelată cu manualele și cărțile de lectură utilizate în școlile transilvane la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, care relevă atât interesul pentru scrierile bisericești, printr-un program sistematic de citire a catehismului, cât și studierea gramaticii, a matematicii, a retoricii și lectura romanelor populare și a istoriilor care se conturează în jurul unor personalități din vechime⁵. Antroponimele laice necreștine reprezintă, de regulă, nume cărora li se atribuie o anumită semnificație culturală, prin importanța istorică a referențelor cărora le corespund. În general, aceste nume reflectă cadrele cunoașterii filozofice, politice, artistice etc. din spațiul Antichității greco-latine.

Apélis m., *Apelis*, Apelles.

Aristíd l., *Aristidu*, Aristhides.

Cáton m., *Caton*, Kato, der.

Democrít m., *Democritu*, Demokrit (der).

Esóp m., *Esopu*, Esopus, der.

Socrát m. l., *Socrat*, Socrates.

Țițerón m., *Çiçeron*, Cicero.

Xanthippe, *Xanthipe*, Xanthippe.

Xánthos, *Xanthos*, Xanthus.

Xenofón, *Xenofon*, Xenophon⁶.

Pe de altă parte, numele de uz comun reflectă apartenența acestora la sistemul de referință al spațiului occidental, în general germanofon.

Dorothéa f. 2., *Dorothea*, Dorothea (die).

Elisávet f. 2., *Elisaveta*, Elisabeth, die.

Henric m., *Henricu*, Heinrich.

Leopóld m. l., *Leopoldu*, Leopoldus,

Șarlóta f. 2. *Șarlota*, Charlotte,

Vilhélm m. l. *Vilhelm*, Wilhelm (der).

Antroponimele de inspirație creștină aparțin preponderent cultului catolic, aspect datorat, probabil, contactului direct al autorului cu spațiul german. Deși urmează cursurile unei facultăți teologice evanghelice, periplul său european s-a desfășurat în locuri puternic marcate de catolicism, precum Viena și zona Bavariei. Următoarele exemple, excerptate din dicționarul lui Andreas Clemens, relevă numele unor sfinți reprezentativi pentru calendarul romano-catolic sau scrierile de învățătură creștină specifice acestui cult.

⁵ O istorie a învățământului transilvănean dinainte de 1800 poate fi citită în Albu 1944.

⁶ Termenul marcat prin caractere italice reprezintă, în fiecare exemplu, propunerea autorului de transpunere a slovelor chirilice în alfabet latin.

Agníta f. 2., *Agnita*, Agnes.
Amvrósie m., *Amvrosie*, Ambrosius.
Catarína f. 2., *Catarina*, Katharina.
Gaspár m. 1., *Gaspar*, Gaspar (der).
Lavréntie m. 1., *Lavrentie*, Lorenz (der).
Martín m. 1., *Martin*, Martin, der.
Tivérie m., *Tiverie*, Tiberius.
Valendín m. 1., *Valentin*, Valentin (der).

Antroponimele biblice sau cu referință biblică sunt la fel de numeroase. În dicționarul lui Clemens apar nume ale un personaje-cheie din Vechiul sau Noul Testament. Se observă că numele biblice sunt alese în concordanță cu gradul de cunoaștere a anumitor cărți testamentare sau interesul pentru lectură a acestor cărți din partea receptorilor. Trebuie semnalată opțiunea autorului de a transpune germ. *Paulus* prin rom. *Pavel*, în spiritul tradiției răsăritene, și nu prin vocabula *Paul*.

Aarón m. 1., *Aaron*, Aaron.
Adám m. 1., *Adam*, Adam.
Daniil m. 1., *Daniil*, Daniel (der).
Dávid m. 1., *Davidu*, David (der).
Esthír f. 2., *Esthir*, Esther, die.
Éva f. 2., *Eva*, die Eva.
Iacóv m. 1., *Iacov*, Jacob, der.
Ieremie m., *Ieremie*, Jeremias, der.
Iosíf m. 1., *Iosif*, Joseph, der.
Iród m., *Irod*, Herodes, der.
Isaac m., *Isaac*, Isaak, der.
Iúda m., *Iuda*, Judas, der.
Iudith f., *Iudith*, Judith, die.
Revéca f. 2., *Reveca*, Rebekka.

Filíp m. 1., *Filip*, Philippus.
Lazár m. 1., *Lazaru*, Lazarus, der.
María f., *Maria*, Maria.
Mártha f. 2., *Martha*, Martha, die.
Mathía m., *Mathia*, Mathias, der.
Pável m. 1., *Pavel*, Paul, Paulus.
Pétru m. 1., *Petru*, Peter, Petrus, der.
Thóma m., *Thoma*, Thomas, der.
Vartholoméi m., *Vartholomei*,
Bartholomäus, Barthel.

Toponimele

Toponimele pot fi distribuite, de asemenea, în mai multe subclase. Andreas Clemens reușește să ilustreze în dicționarul său atât geografia Transilvaniei, cât și locuri reprezentative din celelalte regiuni românești, din Europa sau, sporadic, din afara continentului european. În general, categoria exonimelor indică realități cu încărcătură culturală și istorică, câteva surse posibile de documentare și culegere a materialului lexical de acest tip fiind istoriile (unele dintre acestea serveau drept material didactic), geografiile, jurnalele de călătorie care circulau în epocă (v. Gînsac *et al.* 2017). Este interesantă opțiunea autorului de a înregistra forme ale toponimelor românești obținute atât prin împrumut și adaptare fonetică la sistemul limbii române (v., mai jos, *Britania*, *Hispania* etc.), cât și prin traducerea termenului, apelând la „un nume alcătuit pe teren românesc și folosit frecvent”

(v. Gînsac, Ungureanu 2018: 8), precum *Țară Turcească* sau *Țară Frâncească*. În *Kleines Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachisches Wörterbuch* apar nume de:

– continente

Africa f., *Africa*, Afrika.

América f., *America*, Amerika.

Asia f., *Asia*, Asien.

Europa, das, Evrópa, *Evropa*.

– țări

Britanien, das, Britânia, *Britania*.

Dácia f., **dácu** m. 1. **-ci**, *Dacia, dacu*, Dacien, ein Dacier.

Dánia f., *Dania*, Dänemark (das).

Eghipet m., *Egipetu*, Egypten, das.

Ghermânia f., *Germania*, Deutschland.

Hispânia, Șpânia f. 2., *Hispania, Spania*, Hispanien.

Șpânia (S. **Hispânia**), *Spania*, Hispanien.

Țară Turcească, Țera Turciască, die Turkey; **Țară Frâncească, Țera Frâncéscă**, Frankreich.

Valáhia f., *Valahia*, die Walachey.

Walachey, die, Valáhiia, Țeára Româneásca, *Valahia, Țera Románésca*.

– orașe

Athína f., *Athina*, Athen.

Bălgrád m., *Belgradu*, Karlsburg.

Béci f., *Beci*, Vienna, Wien (die Hauptstadt).

Bistrița f., *Bistrița*, Bistritz (eine Stadt).

Brașóv m., **brașoveán** m. 1., *Brașovu, brașovenú*, die k. Freystadt Kronstadt, der Kronstädter.

Ierusalím m., *Ierusalim*, Jerusalem, das.

Líptca f., *Lipsca*, Leipzig, das.

Temišóară f. 2., Temišórà, Temeswar.

Viénna f., *Vienna*, Wien (in Oesterreich), Residenzstadt.

– târguri

Bírta f., Birta, Birthälm (ein Marktflecken).

Bláj m., *Blaju*, Blasendorf (ein Marktfleck).

Cótlea f. 2., Cotlea, Reps (ein Marktflecken), das.

Feldiódară f., *Feldiódorá*, Marienburg (ein Marktflecken⁷).

Prejmír m. 1., *Presmir*, Tartlau (ein Marktflecken).

Râjnóv m. 1., *Rósnov*, Rosenauf (ein Martflecken).

– sate

Ățâl m., *Ațel*, Hezldorf.

Ghimbav m., *Ghimbavu*, Weidenbach (ein Dorf).

⁷ Semnalează aici o lecțiunea greșită *Marktstecken* în ediția din 2017 a dicționarului (p. 164).

Hezeldorf (Fleken), **das**, *Ățăl, Ațel*.

Magărúş m., *Magérusu*, Nußbach (ein Dorf).

Neustadt, **die**, *Cristián* (ein Dorf), *Cristian*.

Rotbáv m., *Rotbav*, Rothbach (ein Dorf).

– ape (râuri, fluvii, lacuri)

Burze (Fluß), **die**, *Bársă, Bîrsé*.

Lac bodamicésc, *Lac bodamicescu*, der Bodensee.

Ghimbășel, *Ghimbășelu*, die Weidenbach (ein Fluß).

Main, ein Fluß, **der**, *râul Máina, riul Maina*.

Muráš m., *Murêşu*, Marosch, die.

Nil (Strom), **der**, *Nílu, Nilu*.

Oder, ein Fluß, **die**, *Ódera, riul, Odera, riul*.

Oltu m., *Oltu*, der Altfluß.

Teus (ein Fluß), **die**, *Tisa, Tisa*.

Tisa f., *Tisa*, die Theis.

– munți

Athónu m., *Athonu*, Athos (Berg).

Bídeş m., *Bideşu*, Búdösch (der Berg in Háromszék).

Hérmăń, *Hermanu*, Honigberg.

Valkoi (Bergweg), **der**, *Valcóiu, Valcoiu*.

Se dovedesc a fi utile pentru receptor parantezele explicative, care contribuie la dezambiguizarea referentului. Totodată, în cazul numelor mai puțin cunoscute sau cu un pronunțat caracter regional, prin intermediul acestor paranteze se oferă informații privitoare la subclasa toponimică din care fac parte. O situație mai puțin obișnuită constă în posibilitatea încadrării unui nume în două clase diferite. De exemplu, structura lexicală a termenului german *Hezeldorf* determină încadrarea acestuia în categoria satelor (germ. *Dorf* ‘sat’), însă paranteza explicativă (germ. *Flecken* ‘târg’) sugerează considerarea acestui toponim în grupa „așezărilor orășenești cu funcții comerciale și meșteșugărești” (DLR, s.v.). În același timp, mențiunea se poate referi la faptul că în satul respectiv exista „un loc mai întins în localitate sau la marginea localității” unde se vindeau „(zilnic sau la anumite date) vite, cereale, lemne etc.” (*ibid.*). Bineînțeles, aceste dificultăți generate de lipsa unei clarificări suplimentare în lucrarea lui Clemens se pot rezolva prin consultarea lucrărilor de toponimie care au ca subiect zona Transilvaniei.

Astronimele

Clemens înregistrează un singur astronim în dicționarul său, *Milchstraße* (‘Calea Lactee’), pe care îl traduce prin *galaxie*, indicând astfel apartenența acestuia la clasa obiectelor cosmice. Prin traducere, substantivul comun *galaxie* este, de asemenea, investit cu funcție onomastică (v. TAFOC: 118 ș.u.).

Milchstraße, die, Galáhiul, *Galahiul*.

Teonimele

Teonimele, care reprezintă atât numele date unor zeități, cât și numele lui Dumnezeu (cf. ICOS; Gînsac 2014: 101) completează lista elementelor onomastice din lucrarea lui Clemens. Se observă interesul autorului pentru teonimele prototipice și pentru cele neprototipice deopotrivă. Astfel, numele lui Dumnezeu, cel al Mântuitorului sau al zeiței frumuseții aparțin clasei teonimice prototipice, datorită unor trăsături precum monoreferențialitatea și monolexicalitatea (v. Gînsac 2014: 102). Totodată, în lista exemplelor identificate în dicționar, atrage atenția numele Mântuitorului, prin opțiunile de traducere din limba-sursă în limba-țintă. Astfel, *Hristos*⁸, transpus în alfabet chirilic românesc conform lecturii medio-grecești (v. Munteanu 2008: 493), echivalează atât germ. *Christus*, cât și germ. *Christoph*.

Dumnezéu m. 1., *Dumneḡeu*; dumnezeiăscă slûjbă, *dumneḡeéscă*

Gott, Dumnezéu, *Dumneḡeu*.

Christus, der, Hristós, Hs. *Christos*.

Iisús (Iis.) m., *Iisus*, Jesus.

Hristós m., *Hristos*, Christoph, der.

Mammon, der, Mamóna, *Mamona*.

Venus (Göttin), *die*, Afrodítis, *Afrodittis*.

Nume de sărbători

Lista elementelor onomastice din dicționarul lui Clemens este completată de numele unor sărbători cu o puternică încărcătură religioasă, precum Paștele, Crăciunul și momentele simbolice asociate acestora.

Adventzeit, die, Póstul Crăciúnului, *Postul Créciunului*.

Charfreitag, der, Vínerea Máre, *Vèneré Mare*.

Charwoche, die, Săptămána Pátimilor, *Séptmána Patimilor*.

Donnerstag, der, jói, *joi*; **grüne ~**, Jói Vêrde, *Joi Verde*.

Creciún m. 1., *Creciunu*, Christtag, Weinachten.

Páște f. 2., *Pasce*, die Ostern.

Rusálie f. 2., *Rusalie*, Pfingsten.

Zíoa Înălțării la cériu, *Đió Înălțéri la ceriu*, der Tag, der Himmelfahrtstag.

Titluri de cărți

Menționăm, de asemenea, prezența titlurilor unor cărți emblematică pentru cultura europeană, între care se remarcă Evanghelia și două dintre cărțile Vechiului Testament.

⁸ Sugestiile de ortografiere cu alfabet latin oferite de autor reflectă două situații diferite: transcrierea sunetului /h/ din cuvintele grecești atât cu ajutorul grupului *ch* (*Christos*), în acord cu tradiția latinistă de la începutul secolului al XIX-lea, cât și prin utilizarea literei *h* (*Hristos*).

Trebuie observată sinonimia care se stabilește la nivelul intrărilor ce redau rom. *Psaltire* în limba germană, prin opțiunile diferite de echivalare a termenului.

Biblia f. 2., *Biblia*, die Bibel.

Ecclisiástul m. 1., *Ecclisiastul*, der Prediger.

Evanghélie f. 2., *Evangelie*, das Evangelium.

Odyséea f. 2., *Odiseé*, Odyssee.

Psalmbuch, das, Psaltire, *Psaltire*.

Psalter, der, Psaltire, *Psaltire*.

Mitonime

Dintre personajele sau creaturile mitologice, Clemens reține două nume, fără a oferi informații sau explicații suplimentare referitoare la acestea.

Finix m. 1., *Finix*, der Phönix.

Dédal m. 1., *Dedalu*, Dedalus.

Numele proprii incluse de Andreas Clemens în dicționarul său sunt importante și din perspectiva traducerii, respectiv a adaptării materialului lexical german la sistemul limbii române, mai ales că avem de-a face cu alfabet diferite, cel de proveniență gotică și cel chirilic, pentru care autorul propune un sistem de ortografiere a cuvintelor cu alfabet latin. Acest aspect, coroborat cu diversitatea categoriilor onomastice identificate în lucrare, reflectă mai multe opțiuni de transpunere a numelor proprii din limba germană în limba română, dintre care amintim calcul (*Țara Bârsii*, *Apolda-Mare*) transliterarea (*Adolf*, *Adam*, *Domitian*), transcrierea (*Amvrosie*, *Șarlota*, *Vilhelm*), substituirea prin traducere (*Țarigrad*, *Țară Turcească*, *Țeara Românească*)⁹.

În ceea ce privește tratamentul lexicografic al numelor proprii, se observă preocuparea lui Andreas Clemens de a oferi receptorilor structuri lexico-gramaticale care să poată fi utilizate în comunicări verbale corespunzătoare unor contexte diverse. În acest fel se justifică includerea în dicționar a formelor de acuzativ sau de genitiv-dativ, marcate prin prepoziții ori prin articole specifice. În plus, atunci când nu se folosesc prepoziții sau articole sugestive, autorul indică, aproape de fiecare dată, genul, numărul și declinarea.

pe Iacóv, *pe Iacov*, den Jakob.

pe Franțisc, *pe Franțiscu*, den Franz.

a Galíției, *a Galiției* (von Galíția f.), Galizisch.

Bălgrádului, Belgradului, aus Karlsburg, der Karlsburger.

Ánna f. 2., *Anna*, Anna.

⁹ Pentru identificarea modalităților de traducere a numelor proprii din dicționarul lui Andreas Clemens, am avut ca reper Gînsac *et al.* 2017 și Gînsac, Ungureanu 2018. Am dezvoltat această problematică într-un studiu (*Procedee de traducere a numelor proprii din dicționarul lui Andreas Clemens*) care va putea fi citit în volumul ce cuprinde *Proceedings of the 1st International Scientific Online Colloquium on Translation and Interpreting Studies*, Bălți, 2025, https://usarb.md/laborator_mircea_ionita/colloquium2025.html (sub tipar). De aceea, în acest text ne limităm la menționarea opțiunilor de traducere exersate de Clemens.

Concluzii

Studiul de față reflectă o situație specială de includere a informației enciclopedice într-un dicționar de limbă de la începutul secolului al XIX-lea, prin inserarea numelor proprii în lista de cuvinte-titlu. Dicționarul lui Andreas Clemens se distinge între lucrările lexicografice publicate în epocă prin bogăția materialului onomastic. Datorită funcției de actualizare a anumitor categorii de referenți (de exemplu, personaje biblice, personalități istorice sau locuri care pot fi asociate anumitor evenimente istorice), numele proprii alese de Clemens delimitează, între paginile lucrării, un imaginar cultural bogat, care transformă dicționarul într-un instrument pedagogic important.

BIBLIOGRAFIE

a) Izvoare

- Clemens 1821/2017 = Andreas Clemens, *Kleines Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachisches Wörterbuch*, Buda, 1821, ediție de text, studiu filologico-lingvistic și notă asupra ediției de Mariana Nastasia, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
- Clemens 1821 = Andreas Clemens, *Walachische Sprachlehre für Deutsche, nebst einem kleinen Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachischen Wörterbuche*, Buda.

b) Lucrări de referință

- Albu 1944 = Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, Tipografia „Lumina”.
- Budai-Deleanu 1818/2011 = Ion Budai-Deleanu, *Lexicon românesc-nemțesc și nemțesc-românesc*, în Ion Budai-Deleanu, *Opere*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, p. 668–729.
- Gînsac 2014 = Ana-Maria Gînsac, *Câteva aspecte privind subclasa onomastică a teonimelor*, în „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, Secțiunea IIIe. Lingvistică, LX, p. 99–109.
- Gînsac et al. 2017 = Ana-Maria Gînsac (coord.), Iosif Camară, Dinu Moscal, Mădălina Ungureanu. *Practici de traducere a numelor proprii în scrisul românesc premodern (1780–1830)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
- Gînsac, Ungureanu 2018 = Ana-Maria Gînsac, Mădălina Ungureanu, *Adaptarea formală a toponimelor în traduceri românești cu original german din perioada 1780–1830*, în „Diacronia”, p. 1–14.
- ICOS = The International Council of Onomastic Sciences, *Onomastic Terminology*, <https://icosweb.net/onomastic-terminology/>.
- Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București, Editura Humanitas.
- Nastasia 2017 = Mariana Nastasia, *Studiu introductiv*, în Andreas Clemens, *Kleines Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachisches Wörterbuch*, Buda, 1821, ediție de text, studiu filologico-lingvistic și notă asupra ediției de Mariana Nastasia, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 15–65.

TAFOC = Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, Cătălin-Bogdan Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudius Teodorescu și Gabriela-Ana Azanfirei, *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC)*, ediție revizuită, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024.

Wagner, Wagner 1996 = Christa Wagner, Rolf Wagner, *Der siebenbürgisch-sächsische Lehrer und Pfarrer Andreas Clemens 1742–1815*, Ravensburg, Privatdruck.

INVENTORY OF PROPER NAMES IN *KLEINES WALACHISCH-DEUTSCH UND DEUTSCH-WALACHISCHES WÖRTERBUCH* BY ANDREAS CLEMENS

ABSTRACT

In Andreas Clemens' bilingual dictionary (Buda, 1821) there are numerous proper names of different categories – anthroponyms, toponyms, theonyms, etc., in German and Romanian, which give the dictionary the character of a didactic tool. These names are culturally charged and indirectly provide information about the ethnic German community for which the dictionary is intended as a tool for learning Romanian.

This study aims to inventory the proper names in Clemens' lexicographical work and to analyze their lexicographical treatment and the cultural information they express.

Keywords: *proper names, 19th century lexicography, Romanian language, bilingual dictionaries, German language, language history.*

CĂTRE UN GLOSAR AL POLITICII ROMÂNEȘTI: METODE, PROVOCĂRI ȘI LIMITĂRI. (CU STUDIU DE CAZ: *PATRIE* ÎN TEXTE DIN SECOLUL AL XIX-LEA)

ROXANA PATRAȘ*, ALEXANDRA ILIE**

Introducere

A trecut o jumătate de secol de la publicarea *Dicționarului politic* realizat de Ilie Rădulescu și Petru Pânzaru în 1975 (Rădulescu, Pânzaru 1975). Realizat sub egida Academiei „Ștefan Gheorghiu” și probabil la inițiativa lui Leonte Răutu, care era Rector la data apariției, acest dicționar s-a constituit ca un instrument de îndoctrinare necesar cadrelor P.C.R. și mai puțin ca instrument științific. De atunci, în spațiul românesc s-a făcut politică, s-a vorbit despre politică și s-au tradus dicționare politice (McLean 2001), însă, în ciuda materialului bogat – unii termeni au căpătat un contur conceptual datorită realităților apărute în spațiul est-european, post-sovietic –, nu s-a concretizat un proiect lexicografic de amploare. Polimorf și dinamic, reflectând, așa cum dovedește lucrarea Rodicăi Zafiu din 2007, procese de împrumut și de miraculoasă reactivare a memoriei politice (Zafiu 2007), acest câmp semantic pune serioase probleme specialiștilor. Într-adevăr, definițiile largi, de la aristotelicul *zoon politikon* la „politica scriiturii” teoretizată de filosofii stângiști (Ranciére 2009), descurajează inițiativele de a pune ordine în „cuvintele” politicii căci, după cum rezultă din asemenea lecturi, totul e politică. Fără pretenții de exhaustivitate sau de rezolvare a unei chestiuni ce ar necesita consistente alocări de resurse umane și financiare, demersul nostru vizează identificarea unor resurse bogate în terminologie politică, testarea unor metode de extracție adecvate limbii române și stabilirea unei liste de termeni-candidați pentru alcătuirea unui instrument lexicografic de tipul *vocabular/ terminologie/ glosar politic(ă)*. Interșanjabilitatea *vocabular – glosar – terminologie* se sprijină pe semnificația atribuită „vocabularului controlat”, sintagmă care se referă la toate formele de listare și catalogare de termeni (glosare, dicționare, *gazeteers*) necesari pentru stabilizarea referințelor unui domeniu (<https://vocabs.dariah.eu/en/>). Preferința pentru termenul de *glosar politic* ca finalitate a cercetării noastre se justifică însă prin faptul că procesarea și analiza nu au condus

* Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Departamentul de Științe Socio-Umane, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, bd. Carol I, 11.

** Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Departamentul de Științe Socio-Umane, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, bd. Carol I, 11/Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

numai la o simplă listă de termeni, ci la o listă de termeni cu contextele aferente, contextul servind așadar drept glosă, drept început de explicație a fiecărui cuvânt selectat.

Sprijinindu-ne pe lucrări ce afirmă că modernizarea societății românești și a mentalităților se petrece începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Lovinescu 2010), am considerat că textele adecvate aparțin acestei perioade când, prin practica gazetărească, se așază un lexic politic comun. Apoi, spre a verifica impactul acestui lexic în mentalitatea de rând – procesul poate fi denumit cu formula lui Bernard Crick „alfabetizare politică” (Crick·Porter 1978) – am recurs la literatura de consum, fenomen emergent în intervalul vizat (Patraș 2020; Patraș, Cuzmici 2024). Cel mai important scop al demersului nostru a fost acela de a crea o punte între bazinul de resurse digitale deja existente și proiectul unui dicționar al culturii politice românești, considerând drept punct de pornire paradigma lungului secol al XIX-lea (Blackbourn 1998; Meadwell 2001)¹.

Selectarea listei de termeni-candidați s-a făcut prin adnotarea automată și manuală a trei tipuri de resurse textuale: (a) oratorie politică; (b) publicistică politică și (c) literatură politică. Distincția între cele trei tipuri de resurse a decurs din comuna taxonomie a stilurilor funcționale. Acestea se reflectă în două corpusuri digitale destinate extracției termenilor, respectiv *Corpusul 1* (C1), constituit din texte de oratorie politică, și *Corpusul 2* (C2), constituit dintr-un set de opere semnate de Caragiale și disponibile pe Wikisource. Glosarul de termeni politici a rezultat din verificarea încrucișată a două sub-glosare, fiecare dintre ele bazat pe ocurențele termenilor în C1 și C2. Mai precis, am extras termenii denotați politic, am identificat termenii comuni celor două corpusuri și, ulterior, le-am verificat productivitatea într-un corpus „neutru”, de literatură de consum (C3). Verificarea productivității acestor termeni politici s-a realizat atât prin căutare automată, cât și prin sondaj manual. Pentru a testa și valida pașii acestei linii de prelucrare a datelor (*pipeline*), am decis să ne oprim asupra unui studiu de caz: mai precis, am selectat un termen-candidat din lista noastră (*patrie*) și am urmărit în ce măsură și cu ce instrumente se pot automatiza procesele de asociere a cuvintelor-titlu, contextelor și metadatelor, în vederea furnizării unui material deja structurat, util lexicografilor. Ca atare, provocările și limitările descrise mai jos se referă la extragerea automată a formei cuvântului-titlu, la atribuirea corectă a informației gramaticale, a sursei (numele autorului, titlul operei) și a anului publicării.

Elaborarea glosarului politic s-a realizat printr-o abordare hibridă, care a combinat instrumente de procesare automată a limbajului natural (*UDPipe*², *Voyant Tools*³, biblioteci

¹ Periodizarea se referă la extinderea paradigmatelor de gândire, a instituțiilor și a practicilor sociale dincolo de granițele cronologice ale secolului al XIX-lea până în preajma încheierii Primul Război Mondial.

² *UDPipe* este un serviciu online care oferă procesare lingvistică avansată precum *tokenizare*, etichetare cu informație gramaticală, lematizare, analiză a relațiilor de dependență sintactică între cuvinte. Acest instrument este disponibil la adresa <https://lindat.mff.cuni.cz/services/udpipe/>.

³ *Voyant Tools* este un instrument pentru analiza automată a textului și pentru lectura asistată. Platforma, disponibilă la <https://voyant-tools.org/>, permite vizualizarea și interpretarea cantitativă a datelor.

Python precum *spaCy*⁴ și *NLTK*⁵) cu intervenții manuale precum lectura atentă, contextualizarea, validarea încrucișată și, într-un moment de îndoială, reluarea extracțiilor *ab initio* spre a verifica dacă, aplicând aceleași scripturi pe aceleași resurse, ajungem la aceleași rezultate. Această metodologie mixtă a permis asigurarea acurateții lingvistice subglosarului G1 care a fost extras din C1 prin căutare și extragere automată de cuvinte. Al doilea subglosar (G2) a fost construit în întregime prin recursul la lectura integrală și la extragerea manuală a termenilor cu sens politic din C2. În a treia etapă am comparat și suprapus subglosarele G1 și G2 în vederea identificării termenilor comuni. Lista de termeni astfel creată reprezintă și glosarul de termeni politici a cărui descriere o detaliem mai jos.

În procesul de selecție a termenilor politici, am fost orientați și de concepte deja consacrate de dicționare publicate la edituri internaționale. Astfel, pentru a garanta coerența și relevanța semantică a terminologiei selectate, au fost consultate și comparate mai multe surse de termeni politici: *The Concise Oxford Dictionary of Politics and International Relations* (McLean, McMillan 2009), *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought* (Scruton 2007), *The Oxford Dictionary of American Political Slang* (Barrett 2004), *The Penguin Dictionary of Politics* (Robertson 1986), glosarele tematice online în limbile engleză, franceză și română, precum cel oferit de vocabularul tematic al Uniunii Europene, *EuroVoc*, *Linternaute (Dictionnaire politique – Linternaute)* și *Glosarul* publicat pe *Wikipedia România*. Precizăm faptul că glosarul nostru conține și elemente specifice vocabularului politic local, care nu sunt clasificate ca atare în dicționarele internaționale (de exemplu, termenul *roșu* legat de „liberalii roșii” în discursul politic românesc al secolului al XIX-lea).

1. Corpusul de oratorie (C1)

Elocvența politică din secolul al XIX-lea poate oferi o bază textuală pentru a înțelege procesele de articulare a *vorbirii*, *gândirii* și *culturii* politice. Într-o mare măsură *alfabetizarea politică* (Patraș 2016, 2018) depinde de constituirea unui lexic pe care toți participanții la jocul politic îl asumă și îl utilizează în același fel. Spre a crea un eșantion cât mai divers de elocvența politică românească, am avut în vedere tratamentul digital al unei resurse materiale (de tip florilegiu sau antologie), apoi constituirea unui corpus digital. Textele de la baza corpusului C1 au fost publicate în ediția *Oratorie politică românească (1847–1899)* (Patraș 2016). Această lucrare antologhează texte și stiluri oratorice ilustrative pentru evoluția a ceea ce putem numi „vorbire politică” de-a lungul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Materialul selectat are meritul de a oferi publicului larg o panoramă a gândirii politice românești concretizată de-a lungul maturizării sale lingvistice și ideologice, într-o paletă foarte complexă de abordări retorice individuale. Prin *vorbirea*

⁴ *spaCy*, <https://spacy.io/>, este o bibliotecă de procesarea limbajului natural, scrisă în limbajul de programare *Python* folosită pentru sarcini precum analiza sintactică, recunoașterea entităților numite, *tokenizare* și *lematizare*, etichetare gramaticală etc.

⁵ *Natural Language Toolkit*, <https://www.nltk.org/>, este o altă bibliotecă *Python* ce oferă un set de instrumente pentru analiza și prelucrarea textului.

politică și, subsecvent, prin *vocabularul politic*, secolul al XIX-lea își dezvoltă anumite trăsături specifice, care îl definesc și îl singularizează atât sub aspectul unui etos burghez, individualist și așezat, care a făcut posibilă predictibilitatea viitorului și încrederea în forța modelatoare a civilizației, cât și sub aspectul unor experimente și tulburări politice, mai puțin predictibile, ce pun în circulație creații lexicale ad-hoc. Nu întâmplător, Titu Maiorescu ia ca punct de reper anul 1899 în capitolul *Oratori, retori și limbuși*:

dacă încercăm să ne dăm seamă de arta oratoriei la noi, așa cum s-a dezvoltat de la noua Constituție din 1866 încoace, trebuie să deosebim în manifestarea ei, și mai ales în judecata publicului asupra ei, trei faze, pe care le-am putea data, cu oarecare aproximație, astfel: de la 1866 la 1884, de la 1884 la 1899 și de la 1899 încoace. (Maiorescu 1908: 187).

După scanare și câteva operații de preprocesare, lucrarea sus-menționată a devenit o resursă digitală, un corpus (C1) exploatabil cu ajutorul sistemelor digitale de prelucrare a limbajului natural (interogare, procesare și analiză de text, adnotare gramaticală cu părți de vorbire). S-a procedat astfel: cele 3 fișiere în format *.txt* rezultate din ocerizarea celor trei volume de oratorie au fost secționate în texte individuale, adică s-a creat câte un fișier *.txt* pentru fiecare discurs în parte, proces care a generat 129 de texte (383 263 de cuvinte, dintre care 28 246 sunt forme unice). Pentru extragerea celor mai frecvente cuvinte din C1 am utilizat aplicația de analiză textuală *Voyant Tools* disponibilă online. Pentru a elimina din start cuvintele funcționale, lipsite de relevanță semantică în cercetarea noastră, am aplicat opțiunea *stopword list*, realizată pe baza unui set de cuvinte românești integrate în *Voyant Tools* la care s-au adăugat, pe baza experimentelor anterioare, și altele. Dat fiind faptul că, datorită specificului funcțional, în C1 abundă termenii cu sens politic, primul pas a fost evaluarea celor mai frecvente 59 de cuvinte în C1. În paralel, am setat parametrii de interogare ai *Voyant Tools*, astfel încât să extragem și cele mai frecvente 10 cuvinte pentru fiecare fișier în parte. Am obținut, astfel 1349 de termeni.

Drept exemplu, oferim mai jos o listă generată de *Voyant*, care cuprinde cele mai frecvente 59 de cuvinte extrase din C1. În paranteză este specificat numărul total de ocurențe:

aplauze (979); *trebuie* (714); *țării* (535); *țara* (488); *zice* (460); *toți* (457); *putea* (448); *zis* (440); *țară* (431); *ani* (400); *ministru* (393); *parte* (382); *domnilor* (382); *dreptul* (364); *brătianu* (347); *dat* (342); *partid* (330); *liberal* (321); *politică* (313); *guvernul* (312); *partidul* (309); *guvern* (303); *două* (297); *cred* (287); *față* (278); *putere* (274); *om* (273); *oameni* (268); *stat* (263); *fac* (261); *conservator* (255); *legea* (242); *iată* (242); *român* (237); *numele* (230); *ion* (229); *guvernului* (224); *văzut* (218); *adevăr* (213); *zic* (210); *româniei* (210); *românia* (207); *noștri* (207); *lege* (207); *precum* (206); *afară* (206); *niciodată* (200); *publică* (199); *rău* (198); *pune* (198); *timp* (197); *spus* (197); *știu* (195); *venit* (194); *vedem* (194); *putut* (194); *libertatea* (193); *carp* (193); *loc* (191).

Ulterior, cele 1 349 de unități lexicale au fost adnotate automat cu informații gramaticale folosind *UDPipe*. Grație procesării automate, acest proces a permis atribuirea, pentru fiecare termen în parte, a unei valori morfologice și a unei leme. Întrucât am identificat câteva cazuri particulare în care modelul de limbă română integrat în *UDPipe*

facea atribuirii greșite, etapa de etichetare automată a implicat stricta supraveghere a specialistului uman. De exemplu, atribuirea categoriei ADV se face în mod aleatoriu, așadar modelul nu etichetează corect lemele. O altă eroare identificată privește situațiile în care adjectivul antepus substantivului este marcat drept NOUN. De asemenea, numele proprii nu sunt, în general, recunoscute ca PROP NOUN, ceea ce împiedică separarea clară între entitățile numite și celelalte componente lexicale, o distincție esențială în analiza discursului politic. Pentru a asigura acuratețea și relevanța glosarului politic construit, s-a impus revizuirea manuală a etichetărilor automate și evaluarea, de la caz la caz, a rezultatelor analizei. Atribuirea automată a etichetelor gramaticale (*POS tagging*) a avut, inițial, rolul de diagnoză: observând cele mai productive categorii gramaticale în volumul de 1 349 de unități lexicale frecvente în C1, am putut apoi renunța la termenii ilustrând categorii gramaticale mai puțin productive (pronume, conjuncții, prepoziții care nu au fost eliminate inițial cu *stopword list*). În cele din urmă, am decis să păstrăm numai substantivele și verbele, pentru care am extras informație contextuală compusă din 10 cuvinte la dreapta și 10 cuvinte la stânga fiecărui termen în parte. După această operațiune de selecție neproblematică, am trecut la adnotarea manuală, aplicând 3 grade de conotație politică și 3 coduri de culoare: 1. termenii (indubitabil) politici (marcaj alb); 2. termenii cu conotație politică incertă care au nevoie de dezambiguizare (marcaj verde); 3. termenii fără conotație politică (marcaj galben). Termenii marcați în alb au fost păstrați, termenii marcați în verde au fost trecuți printr-un nou filtru de selecție iar termenii galbeni au fost eliminați.

title		most frequent words	POS tag	lemma
Oratorie 1_section04_radu...	Oratorie 1_section04_radulescu_jonheliade_1848.txt	paguba	NOUN	pagubă
Oratorie 1_section04_radu...	Oratorie 1_section04_radulescu_jonheliade_1848.txt	român	ADV	român
Oratorie 1_section04_radu...	Oratorie 1_section04_radulescu_jonheliade_1848.txt	patriei	NOUN	patrie
Oratorie 1_section04_radu...	Oratorie 1_section04_radulescu_jonheliade_1848.txt	soțietății	NOUN	soțietate
Oratorie 1_section04_radu...	Oratorie 1_section04_radulescu_jonheliade_1848.txt	patria	NUM	patrie
Oratorie 1_section04_radu...	Oratorie 1_section04_radulescu_jonheliade_1848.txt	românul	NOUN	român
Oratorie 1_section04_radu...	Oratorie 1_section04_radulescu_jonheliade_1848.txt	armați	VERB	arma
Oratorie 1_section04_radu...	Oratorie 1_section04_radulescu_jonheliade_1848.txt	popolului	NOUN	popol
Oratorie 1_section05_alec...	Oratorie 1_section05_alecsandri_vasile_1848.txt	obștea	NOUN	obște
Oratorie 1_section05_alec...	Oratorie 1_section05_alecsandri_vasile_1848.txt	mihail	NOUN	mihail
Oratorie 1_section05_alec...	Oratorie 1_section05_alecsandri_vasile_1848.txt	sturdza	VERB	sturdza
Oratorie 1_section05_alec...	Oratorie 1_section05_alecsandri_vasile_1848.txt	dovedește	VERB	dovedi
Oratorie 1_section05_alec...	Oratorie 1_section05_alecsandri_vasile_1848.txt	reglementului	NOUN	reglement
Oratorie 1_section05_alec...	Oratorie 1_section05_alecsandri_vasile_1848.txt	reglement	NOUN	reglement
Oratorie 1_section05_alec...	Oratorie 1_section05_alecsandri_vasile_1848.txt	ocârmuirii	NOUN	ocârmuire
Oratorie 1_section05_alec...	Oratorie 1_section05_alecsandri_vasile_1848.txt	obștii	NOUN	obște
Oratorie 1_section05_alec...	Oratorie 1_section05_alecsandri_vasile_1848.txt	cere	VERB	cere
Oratorie 1_section05_alec...	Oratorie 1_section05_alecsandri_vasile_1848.txt	posturi	NOUN	post
Oratorie 1_section06_radu...	Oratorie 1_section06_radulescu_jonheliade_1848.txt	fraților	NOUN	frate
Oratorie 1_section06_radu...	Oratorie 1_section06_radulescu_jonheliade_1848.txt	pompă	NOUN	pompă

Figura 3. Bază de date pentru G1.

Pentru termenii marcați cu verde – unde s-a impus dezambiguizarea și apoi o selecție judicioasă – am re-generat contextele cu *Voyant Tools*. Cazurile particulare (vezi, drept

exemplu, seria *frate – fraternitate – a fraterniza* care ilustrează ideologia democratică) s-au dovedit a fi ușor integrabile unui set de criterii de selecție:

a) termeni cu denotație politică neechivocă, care nu au nevoie de dezambiguizare sau context, precum nume de instituții, organizații, practici și ideologii: *partid, liberal, politică, guvern, public, vot(a), scepticism, conservatorism, divan, secția, obștea, adresă, ședință, lege, unanimitate, regulament/ reglement* etc. sau numele proprii ale actorilor importanți ai vieții politice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: *Kogălniceanu, Cuza, Brătianu* etc.;

b) termeni cu conotație politică datorită interferenței sferelor de activitate: *ziar, gazetă, fișuică* etc.;

c) termeni conotați politic datorită „politicilor” care se dezbăt în legătură cu aceștia, dintre care amintim domenii precum *învățăământul, jurnalismul, economie, statut/ categorie socială/ civilă/ de gen: rezident, localnic, junii, școlarii, străin, martir, erou, sex; cetățeniel/ naționalitate: rus, evreu, român;*

d) termeni conotați politic datorită vectorilor și comunicării specifice câmpului politic (*tensiune, competiție, colaborare, înălțare, coborâre, substituire* etc.): *stăpâni – slugi; bogați – săraci; discordie – uniune; substituire – înălțare; reprezentare, a unelti, a insulta, a arma, a răsturna, a atribui, a desfința;*

e) Termeni conotați politic prin asocierea cu alți termeni politici: de exemplu, *opiniune* (publică), (domn) *pământean, a fi la* (curent), *curentul opiniei*, (ședință) *solemnă, amicii* (politici), *primatul* (legii), *colegul* (de partid);

f) metafore politice⁶: *piața, strada* (= mase populare), *maica*⁷ (= patrie, țară), *fii* (= cetățeni), *fraților* (= concetățenilor), *strigoi* (= personaj politic parazitar), *stâlpii* (democrației/ societății) (= persoane demne de încredere);

g) verbele spunerii pentru că sunt specifice activității politice unde faptele/ evenimentele sunt „vorbele”: *a zice, a spune, a crede*⁸.

Am eliminat din lista celor 1 349 de termeni prenume precum I.C., Paul, *Alexandru* etc. cu excepția unor situații foarte marcate *Take* (Ionescu), *Pake* (Protopopescu), *Tudor*

⁶ După ce analizează puterea modelatoare a metaforelor și rolul acestora în discursul politic, G. Lakoff (Lakoff, Johnsen 1980; Lakoff 1996) arată că metafora nu era doar un mod de a privi realitatea; ea constituia și o justificare pentru schimbări de natură politică și acțiuni politice și economice. (Lakoff, Johnsen 1980: 157).

⁷ Lakoff aduce în discuție metafora guvernului-părinte și a cetățenilor-copii, propunând categoria *mamei*, ca model central caracterizat de patru sub-modele: modelul nașterii, modelul genetic, modelul părintelui ocrotitor, modelul parteneriatului (a căsătoriei) (Lakoff 1996: 8). Un rol important în teoriile sale îl ocupă că relația structurală dintre autoritatea morală din cadrul unei comunități și autoritatea parentală din familie. Lakoff vede moralitatea ca fiind conceptualizată metaforic prin prisma raporturilor familiale, ceea ce conduce la o generalizare sistematică a autorității parentale către toate formele de autoritate morală. Astfel, comunitatea este înțeleasă metaforic ca o familie, iar autoritatea morală este echivalată cu cea parentală. În această schemă conceptuală, figura de autoritate este percepută ca un părinte, iar individul supus autorității morale este asimilat unui copil. Comportamentul moral, în cazul celui aflat sub autoritate, este asociat cu ascultarea și supunerea, în timp ce moralitatea celui aflat în poziție de autoritate se exprimă prin stabilirea unor norme și prin aplicarea lor fermă. Prin această metaforă extinsă, Lakoff arată cum o experiență concretă și timpurie (relația părinte-copil) este transpusă conceptual pentru a da sens ideii abstracte de ordine morală într-un cadru social mai larg (*idem*).

⁸ Opțiunea de a păstra acești termeni este riscantă întrucât verbele zicerii marchează tot felul de situații precum vorbirea directă sau indirectă. Decizia de a le menține în listă se bazează pe ponderea lor în lista de 59 de cuvinte cele mai frecvente în C1.

(Vladimirescu) și numerele, cu excepția anilor care indică evenimente istorice. După triere, toți termenii păstrați în G1 au fost „verificați” prin generarea aleatorie, în 5 fișiere, a unor contexte mai reduse. Această metodă de verificare a sensului politic s-a dovedit a fi utilă și pentru realizarea unei liste suplimentare de sintagme cu conotație politică (din doi până la patru termeni): de exemplu, *Tratatul din Paris; unirea principatelor, voința națională, tocmeli agricole* ș.a.

2. Corpusul Caragiale (C2)

Poate și datorită celebrei butade despre schimbarea orientării politice în funcție de vârstă, Ion Luca Caragiale a fost asociat tuturor nuanțelor ideologice, de la junimism, conservatorism, liberalism și socialism la misticism, protestantism și... amoralism:

Prin individualismul eroilor se lămurește și trăsătura de caracter care a fost numită *amoralism*. (...) ei participă la constituirea unei societăți noi, fără dificultăți, prin absența unui conținut vechi. Acest fenomen se observă în felul cum interpretează ei *noțiunea de politică* (...) Pentru dânsii *statul* nu e abstracțiunea care-l cuprinde și pe ei, ci un inamic, un boier de la care se cade să smulgi cât mai mult (...) Porniți de la această premisă falsă, ei trag o serie de consecințe după toate regulile logice. *Statul* e confundat cu *guvernul*, acesta e confundat cu *partidul* și, în cele din urmă, *partidul* e confundat cu *oamenii care îl compun* [subl. n.] (Călinescu 1990: 145).

S-a observat, de asemenea, și că „natura invariabil comică a politicianului [*omul politic caragialian*] constituie marea performanță estetică a scriitorului nostru” (Fanache 2002: 236). Fiind scriitorul care reflectă *diversitatea* culturii politice românești a lungului secol al XIX-lea, un „delir de idei” politice și de „mari senzații ideologice” (Călinescu 1990: 149), Caragiale a fost și cel mai răstălmăcit, opera sa fiind mereu raportată – pe motiv de „actualitate”, cum susține G. Ibrăileanu:

Trebuie să adaog că, cu privire la politica lui Caragiale, ar fi trebuit de remaniat și complectat capitolul respectiv, pentru că, de la război încoace, mă conving din ce în ce mai mult că acest om a văzut mai bine decât oricine în realitatea noastră socială din veacul al XIX-lea. Dar acest lucru îl voi arăta altădată [subl. n.] (Ibrăileanu 2010: 44).

– la o realitate politică *post hoc*, mai curând legată de momentul interpretării decât de momentul scrierii sale sau de referenții reali.

[Totuși,] în cazul lui Caragiale o meserie, *gazetăria*, s-a întâlnit cu un tip de activitate, *politica*, și această întâlnire, fericită sau nu, a avut ca rezultat o operă amplă, realizată pe parcursul întregii sale vieți (Manolescu 2002: 181).

Cu toate acestea, calitatea eminentă „politică” a scrisului și temelor lui Caragiale nu face obiectul unei cercetări de sine stătătoare. „Un alt Caragiale” propus de Mircea Tomuș s-ar poziționa, în chip cu totul neașteptat, „dincolo de orice dogmă și orice ideologie” (Tomuș 2012: 421), dar, din pricina „efectelor de mister” (*ibid.*: 412), foarte aproape de literatura de consum. Trebuie remarcat că, într-o mai mare măsură decât exegeții avizați lui

operei lui Caragiale, un cineast precum Lucian Pintilie reacționează la ideea unei matrici politice din care se desprinde scriitura lui Caragiale: *De ce trag clopotele, Mitică?* (1981), având la bază un scenariu de tip *pot pourri*, este interzis pentru că societatea comunistă își zărise chipul în aspectele culturii politice din secolului al XIX-lea reflectate în film (Mitchievici 2014). Sub zodia „lumii ca ziar” (Pârvolescu 2011), cultura politică din textele caragialiene nu se reduce numai la un sistem (abstract) de relații de putere (Iorgulescu 1988; Manolescu 2002), ci se actualizează printr-un lexic în curs de fixare.

Pentru crearea corpusului C2 au fost selectate texte cu conținut sau referințe politice din Wikisource (s.v. *Ion Luca Caragiale*). Spre deosebire de modalitatea de lucru pentru constituirea C1, aici s-a lucrat cu texte deja digitizate. Corpusul cuprinde 131 de fișiere, însumând 186 292 de cuvinte, dintre care 21 445 sunt forme unice. C2 se evidențiază prin densitate lexicală (Malvern *et al.* 2004)⁹ mai mare decât C1, raportul *type/token* (TTR) fiind de 11,5% (aproximativ 11,5% dintre cuvintele textului sunt forme unice, așadar 1 din aproximativ 9 cuvinte este o formă unică). După selecția textelor, a urmat etapa de lectură analitică în care am construit o bază de date spre a fi exploatată cu sisteme de analiză automată. Această bază de date conține sursa de unde a fost extras termenul (textul literar), lema normată (forma actuală a termenului), lema extrasă în urma analizei termenului identificat în textul literar, termenul propriu-zis, sintagma în care apare termenul și contextul în care a fost identificat termenul¹⁰, după cum se poate observa și în imaginea de mai jos. După ce am încheiat etapele de pregătire a glosarelor G1 și G2, derulate în paralel, le-am comparat și am selectat o listă de 136 de termeni comuni. Apoi am interogată, spre a observa productivitatea acestor termeni și modurile lor specifice de a crea sensul, un al treilea corpus (C3) ce cuprinde texte literare din lungul secolul al XIX-lea (descriș mai jos). În vederea analizei comparative a G1 și G2 (extrase din textele lui I.L. Caragiale și din discursuri oratorice), am realizat și utilizat un script Python (folosind biblioteci standard precum *pandas* sau *os*) care permite identificarea lemelor comune și extragerea contextului lingvistic pentru fiecare apariție în corpus.

Scriptul este disponibil online, accesibil la cerere, în repositoryul GitHub: <https://github.com/alexandrailie14/Alice-NLP-Scripts>, fișierul *termLookup.py* (Ilie, Patraș 2025). Corpusul Pop-Lite (C3) conține texte (re)publicate în volum și texte rămase în foileton, toate acestea eșantionând fenomenul romanului de consum între anii 1864 și 1920.

⁹ Autorii discută măsura de calcul TTR și criticile aduse acestei metrici de evaluare a densității lexicale despre care menționează că a fost constant criticat pentru vulnerabilitatea la efectul lungimii textului (Malvern *et al.* 2004: 22) și introduc o măsură nouă, *indexul D*, ce modelează relația dintre numărul total de cuvinte dintr-un text și numărul de cuvinte unice, dar corectează efectul lungimii. Calculul *indexului D* se bazează pe o funcție matematică neliniară (bazată pe teoria probabilităților și regresie neliniară), aplicată pe secvențe ale textului, $TTR(n) = \frac{D}{D+n}$, unde *D* este valoarea estimată a diversității lexicale. Această formulă se ajustează prin regresie neliniară pe datele colectate din subsecțiuni ale textului.

¹⁰ În cazul unor termeni comuni, sintagmele în care aceștia apăreau adăugau sens politic (ca în cazul sintagmei *garda civică*) sau, dimpotrivă, schimbau sensul termenilor considerați politici (ca în cazul termenului *politică* în grupul *mare politică* cu sensul de *mare istorie, mare filozofie, mare poveste*).

Sursa	Lemă normată	Lema	Termen	Sintagmă	Context lingvistic
D'ale camavalului, Actul II, scena percepție	percepție	percepție	percepție	de la noi de la percepție	Unul de la noi de la percepție m-a învâțat!
D'ale camavalului, Actul II, scena tist	tist	tist	tist	tist de vardiști	a fost tist de vardiști de noapte la Ploiești
D'ale camavalului, Actul II, scena vardist	vardist	vardist	vardist	tist de vardiști	a fost tist de vardiști de noapte la Ploiești
D'ale camavalului, Actul II, scena liber	libertate	libertăți	libertăți	Statua Libertății	Jur pe tot ce mi-a rămas mai scump, jur pe Statua Libertății de la Ploiești, că are să fie o istorie...
D'ale camavalului, Actul II, scena vardist	vardist	vardistul	vardistul	vardistul mi-a spus	vardistul mi-a spus că a plecat în costum de bal în birje.
D'ale camavalului, Actul II, scena republică	republican	republicana	republicana	republicana asta	Cum să scap de republicana asta?
D'ale camavalului, Actul II, scena război	război	războiului	războiului	în vremea războiului	Nu ji le mai spui p-alealte, că sunt halmale, domnule, numai 1 să ji-o spui, al VII-lea caz de traducere... în vremea războiului ...
D'ale camavalului, Actul II, scena Moscova	muscal	muscal	muscal	un muscal	Cu un muscal ?
D'ale camavalului, Actul II, scena Moscova	muscal	muscal	muscal	să fi fost cu un muscal	Nu m-ar fi costit atâtă să fi fost cu un muscal , fiindcă eu eram de la început pentru convenție
D'ale camavalului, Actul II, scena conveni	convenție	convenție	convenție	eram de la început pentru convenție	Nu m-ar fi costit atâtă să fi fost cu un muscal, fiindcă eu eram de la început pentru convenție
D'ale camavalului, Actul II, scena Moscova	muscal	muscalii	muscalii	muscalii luptau pentru cauza sfântă	știi, muscalii luptau pentru cauza sfântă a eliberării popoarelor creștine de sub jugul seminiului barbare...
D'ale camavalului, Actul II, scena elibera	eliberare	eliberării	eliberării	cauza sfântă a eliberării popoarelor	știi, muscalii luptau pentru cauza sfântă a eliberării popoarelor creștine de sub jugul seminiului barbare...
D'ale camavalului, Actul II, scena popor	popor	popoarelor	popoarelor	cauza sfântă a eliberării popoarelor	știi, muscalii luptau pentru cauza sfântă a eliberării popoarelor creștine de sub jugul seminiului barbare...
D'ale camavalului, Actul II, scena semilună	semilună	semilunii	semilunii	jagul seminiului barbare	știi, muscalii luptau pentru cauza sfântă a eliberării popoarelor creștine de sub jugul seminiului barbare...
D'ale camavalului, Actul II, scena neam	neam	neam	neam	cu un neam	Dar cu un neam , domnule!...
D'ale camavalului, Actul II, scena neam	neam	neam	neam	cu un neam	Cu un neam ?
D'ale camavalului, Actul II, scena martir	martir	martir	martir	martir al independenței	aca n-am avut parte de ce mi-a fost drag pe lume, încai să mă fac martir al independenței... și m-am înrolat de bunăvoie...
D'ale camavalului, Actul II, scena independent	independență	independenței	independenței	martir al independenței	aca n-am avut parte de ce mi-a fost drag pe lume, încai să mă fac martir al independenței ... și m-am înrolat de bunăvoie...
D'ale camavalului, Actul II, scena înrola	a înrola	înrolat	înrolat	m-am înrolat de bunăvoie	aca n-am avut parte de ce mi-a fost drag pe lume, încai să mă fac martir al independenței... și m-am înrolat de bunăvoie...
D'ale camavalului, Actul II, scena voluntar	voluntar	volintir	volintir	Volintir?	Volintir ?
D'ale camavalului, Actul II, scena garda	garda	garda	garda	garda națională	În garda națională... Știi, pentru ca să-mi mai uit focul...
D'ale camavalului, Actul II, scena națiune	național	națională	națională	garda națională	În garda națională ... Știi, pentru ca să-mi mai uit focul...
D'ale camavalului, Actul II, scena garda	garda	garda	garda	garda națională	Și închipuiește-ți d-ta acum și Mișai (plângere) și garda națională s-a desființat!...
D'ale camavalului, Actul II, scena națiune	național	național	național	garda națională	Și închipuiește-ți d-ta acum și Mișai (plângere) și garda națională s-a desființat!...
D'ale camavalului, Actul II, scena voluntar	voluntar	volintir	volintir	un volintir ca d-ta	Nu mai plângere, nu șade frumos, un volintir ca d-ta...
D'ale camavalului, Actul II, scena voluntar	voluntar	volintir	volintir	un volintir	Trebuie să-i găsim! Nu plângere, nu-i frumos! un volintir ! Trebuie să-i regulăm pe Bibicul... Auzi d-ta? Zi!
D'ale camavalului, Actul II, scena politică	politică	politica	politica	politica poliției	Îi gălesc eu, n-ai grije; eu știu politica poliției. Nu plângere: ești volintir!
D'ale camavalului, Actul II, scena voluntar	voluntar	volintir	volintir	ești volintir	Îi gălesc eu, n-ai grije; eu știu politica poliției. Nu plângere: ești volintir !
D'ale camavalului, Actul II, scena voluntar	voluntar	volintir	volintir	ești volintir	'Aide... nu plângere: ești volintir !
D'ale camavalului, Actul II, scena voluntar	voluntar	volintir	volintir	ești volintir	aide... nu, nu plângere, ești volintir !...
D'ale camavalului, Actul III, republică	republican	republicana	republicana	să mi cotorosesc de republicana	Cum să mi cotorosesc de republicana ?
D'ale camavalului, Actul III, republică	republican	republicană	republicană	republicană apilipistă	Dacă știi cu ce republicană apilipistă de Ploiești ai de-a face, nu trebuia să mă-ncuri pe mine.
D'ale camavalului, Actul III, politică	politică	politică	politică	mare politică	'Aide degrabă; e minunat! (având o inspirație) Să poțtească să spargă ușa... Tăi mare politică mi-a dat în cap... să poțtească să
D'ale camavalului, Actul III, percepție	percepție	percepție	percepție	cariera de la percepție	Dacă mă prindea nenea lăncu în bal, mă lua la Ploiești, îmi omora cariera de la percepție .
D'ale camavalului, Actul III, sergent	sergent	sergenți	sergenți	doi sergenți de noapte	doi sergenți de noapte
D'ale camavalului, Actul III, epistat	epistat	ipistat	arată (...)	ipistatului	IORDACHE (intrând și oprindu-se în ușa, arată dezordinea din prăvălie ipistatului ; cu ton dezolat): tacă, domnule, iacă în ce hal e
D'ale camavalului, Actul III, sergent	sergent	sergenți	sergenți	sergenți, ipistatul și lordache	sergenți , ipistatul și lordache se reped spre odaie;
D'ale camavalului, Actul III, epistat	epistat	ipistat	sergenți, ipistatul și lordache	sergenți, ipistatul și lordache se reped spre odaie;	sergenți, ipistatul și lordache se reped spre odaie;
D'ale camavalului, Actul III, comisar	subcomisar	subcomisar	d. subcomisar	Aici nu șade Bibicul... știe d. subcomisar	Aici nu șade Bibicul... știe d. subcomisar cine șade aicea.
D'ale camavalului, Actul III, comisar	subcomisar	subcomisar	d-le subcomisar	la-i, d-le subcomisar, sunt pungași!	la-i, d-le subcomisar , sunt pungași!
D'ale camavalului, Actul III, politică	politică	politica	are să prinzi politica	Hahal i-am lucrat. Să vedem cum are să prinzi politica	Hahal i-am lucrat. Să vedem cum are să prinzi politica

Figura 4. Bază de date pentru G2.

Așa cum s-a dovedit deja, romanele de consum au legătură și cu presa (multe sunt publicate, așa cum precizăm, în foileton), și cu cultura politică a perioadei vizate, proliferarea genului ținând în primul rând de tendințe progresiste precum democratizarea societății *in toto*. Ca atare, am considerat C3 drept un material ideal pentru a observa mișcările subterane, mai puțin vizibile, ale gândirii politice precum și relația acestui lexic specializat cu genurile de consum mai productive (sentimental, istoric, haiducesc, aventură, senzațional, mistere).

3. Metodologie și instrumente utilizate

Așa cum am precizat mai sus, în prima etapă a acestui studiu am construit două subglosare de termeni politici. G1 a fost obținut automat din C1 (corpusul de oratorie politică), prin intermediul instrumentului de analiză automată *Voyant Tools* și a unor scripturi *Python* ce au facilitat prelucrarea automată. Rezultatele obținute au fost verificate manual și s-au operat modificări acolo unde s-a impus. G2 a fost construit manual, prin lectura textelor și extragerea manuală a lemelor și a contextelor. Rezultatul suprapunerii s-a concretizat în realizarea unui glosar (G) de 136 de termeni politici, relevanți, credem noi, pentru cultura politică a perioadei investigate:

administrație, adunare, alege, alegere, alianță, anarchist, anarhist, antisemitism, argument, boieresc, cabinet, cameră, campanie, candidat, capital, capitală, catolic, chestie, chinez, ciocoi, coaliție, colectivist, colegiu, conflict, congres, conservator, consiliu, constituțional, constituțiune, convenție, convențiune, coroană, deputat, descentralizare, dinastie, diplomatie, director, doctrină, domnesc, drapel, drept, electoral, eroic, evreu, extern, ființă, funcționar, gazetă, grup, guvern, guverna, independență, instituțiune, intern, întrunire, justiție, lege, leu, liber, liberal, liberalism, libertate, liniște, lovitură, luptă, majoritate, manifestație, martir, minister, ministru, minoritate, mișcare, moțiune, mulțime, muscal, nație, național, națiune, neamț, neutralitate, neutru, opinie, opoziție, opozițiune, oraș, organ, organizațiune, otoman, parlamentar, partid, pașa, patrie, petițiune, politică, popor, popular, presă, președinte, primar, principat, principe, principiu, proiect, propagandă, proprietar, public, putere, radical, răscoală, război, reformă, regat, rege, regim, regulament, rezbel, român, românesc, roșu, rural, rus, senat, senator, social, socialist, societate, stat, stăpân, suveran, tiranie, tratat, țăran, unanimitate, unire, veteran, vot.

După stabilirea termenilor comuni din G1 și G2 și a listei finale (G), am efectuat o nouă analiză încrucișată: am interogat C1 folosind termenii din corpusul Caragiale (G2) și am interogat corpusului C2 folosind termenii din corpusul de oratorie politică (G1). În fiecare caz, rezultatul a fost un tabel de forma: *Sursă | Lema | Număr de ocurențe | Context*. Una dintre provocările acestei analize se referă la extracțiile incomplete: pentru că G conținea doar forme de nominativ singular (lemă) și pentru că *scriptul* nostru căuta, așadar, numai lemele, din C3 am colectat, într-o primă fază, numai contextele conținând forma standard a termenului. Astfel, deși numărul total de ocurențe era calculat corect (incluzând toate formele), contextul lingvistic extras era limitat la ocurențele exacte ale formei de bază. Inițial, am modificat *scriptul* pentru a permite căutarea *substringurilor* care conțin lema. Deși această abordare a permis extragerea unor contexte suplimentare, s-a dovedit a fi inefficientă în anumite situații, în special în cazul cuvintelor cu un corp lingvistic redus (de exemplu, *vot* a fost detectat în *devotament*, generând astfel un context irelevant). Pentru a depăși această limitare, am dezvoltat un *script* de interogare care utilizează paradigmele flexionare ale termenilor, preluate automat de pe *dexonline* (tabul „Declinări”)¹¹. Prin această metodă am putut genera o listă completă de forme flexionare pentru fiecare lema din glosarul G și am realizat o interogare bazată pe potrivirea exactă a termenilor (*exact match*) în corpusul C3, ceea ce a condus la extragerea doar a contextelor relevante.

¹¹ Dezvoltarea dicționarelor electronice și a resurselor lexicografice digitale – precum *dexonline* sau CLRE – are un impact major asupra cercetării lingvistice și a analizei textuale. Aceste instrumente permit accesul rapid și structurarea riguroasă a informației lexicale (incluzând paradigmele flexionare), contribuind la depășirea limitărilor întâlnite în metodele tradiționale. Lexicografia digitală devine astfel indispensabilă în prelucrarea automată a limbii și în elaborarea unor modele de analiză care pot fi reluate cu ușurință și extinse la volume mari de texte.

4. Studiu de caz: *patrie*

De exemplu, folosind această metodă, am identificat în tot corpusul 341 de ocurențe pentru formele cuvântului *patrie*. În fig. 3, am separat contextele prin semnul &:

Source	Lema	Form	Number of occurrence	Context
PopescuND_PenesCurcanul.txt	patrie	patria	1	regimentelor noastre acolo e și patria; steagul de azi încolo &&
Anonim_Femeie.txt	patrie	patria	1	realizeze prin muncă, își părește patria. &&
AlecsandriV_Dridri.txt	patrie	patria	3	Îmi spunea că luna din patria lui e mai caldă && ca toți ceilalți moldoveni în patria sa. && juca un rol oarecare în patria lui, a prinde rădăcină &&
DILTEO_Jubire.txt	patrie	patria	1	Îndatorat și se întoarce în patria lor, ca să contribuie &&
PopV_Americana1920.txt	patrie	patria	2	se cânte o arie din patria veche a mirelui. && care i-a făcut să-și părăsească patria, spre a veni aci &&
CanadaTh_SantaMelania.txt	patrie	patria	2	ca să-și revadă neamurile și patria. && ca să-și revadă neamurile și patria. &&
RadulescuN_Jertfa.txt	patrie	patria	2	dreaptă și când vorbea de patria sa ideală, ochii lui && — Originar din patria eternei primăveri, salut pe &&
Calion_Legionarii.txt	patrie	patria	1	nu vrea să știe ce-i patria. &&
PopescuND_BataliaCalugareni.txt	patrie	patria	4	Neputându-se face stăpân peste patria sa care gemea în && se gândea nici deloc că patria lor, iar nu numai && de trădare națională să arunce patria lor sub supremația nației && căci însuși românii speranță că patria lor va fi din &&
DimitrouloG_Batista.txt	patrie	patria	3	și patria D-tale este Neapoliul a && capetelor noastre fălăie stindard străin, patria, aceasta mare familie a && ei, nu pot face nimic, patria mea, mi-a adăugat tatăl &&
PopescuND_Miu.txt	patrie	patria	1	unor bravi voluntari cari văzând patria suferindă, au lăsat case, &&
PopescuND_Tunsu.txt	patrie	patria	2	pământ, pământ vrem, glia e patria noastră. && tot dinadinsul să inducă în patria sa aducerea la îndeplinire &&
PopescuND_Bujor.txt	patrie	patria	5	pe compatrioții lor Greci, iar patria lor și-o transformară într-un && să resiliască o parte din patria lor: && > Fanarioții aduceau din patria lor falange întregi de && de la toți budalaci din patria sa. && corabie ca s-o ducă la patria lui, plecă singur spre &&
D.D.P_Grozea.txt	patrie	patria	5	viteaz, și ast-fei, cu timpul, patria se reîntărește, streinul e && luptat și au murit pentru patria lor; și în lupta && de lacomii și răpitori către patria română, dacă și ei && apere cu inimă și curajul patria de orice pericol. && Am iubit și iubesc patria mea mai mult de &&
BaronizG_Fontana.txt	patrie	patria	2	garanta mai bine re-tragerea către patria lor. && și acum când patria lui nu mai avea &&
PopescuND_BoieriiHaiducii.txt	patrie	patria	1	îndemnă să Vi apere singuri patria de năvălitori. &&
Costin_I_Moara.txt	patrie	patria	3	se se plece și frângă, patria lui vedendu-o cucerită. && de la asta strălucită învingere, patria făcută în colonie romană && țările străine, însă își iubeste patria cu un devotament rar &&
MarienesCAT_PetruRares.txt	patrie	patria	5	cu turcii, ca să apărăm patria — răspuse hatmanul erou. && zise domnitorul — să vedem patria scăpată, și atunci și && ca un domnitor să părăsească patria în zilele cele mai && luptă, și că își-ai iubit patria și poporul. && trebuiesc ucise, că ne pradă patria; — se pare și &&
PopescuND_Mircea.txt	patrie	patria	3	În Serbia de peste Dunăre, patria lui, împrăună cu cele && negotul imamului săntăi cetăți mădina, patria marelui profet; pe când && atâtea pericole, și a dotat patria cu nenumărate instituții foloșitoare, &&
PopescuND_EpocaDerbedelilor.txt	patrie	patrii	1	că apăsau grumajii nefericitei lor patrii, și tot de o &&
PopescuND_PenesCurcanul.txt	patrie	patrii	1	mănoasa holdă a scumpei noastre patrii. &&
D.D.P_Grozea.txt	patrie	patrii	5	Sunt pe fața pământului patrii cari răspălesc pe supușii && Sunt însă patrii cari nu pot da && Amândouă aceste feluri de patrii trebuiesc iubite; cea din &&
D.D.P_Grozea.txt	patrie	patriile	2	apărarea lor; și acestea sunt patriile libere și ne puse && și propășire; și acestea sunt patriile căzute sub jugul strein. &&
PopescuND_Primul_ranit.txt	patrie	patriei	1	picioarelor lor sacral pământ al patriei sale. &&
Radulescu_N_Ropotu.txt	patrie	patriei	4	obiceiul de a-și amesteca eroii patriei la fiecare ocazie, era && cu eroii și cu mășinile patriei? && domnul cu eroii și mășinile patriei && cum mai merge cu eroii patriei? &&
LupuE_Psilla.txt	patrie	patriei	1	Ea visa câmpurile frumoase ale patriei sale de pe malurile &&
Chiru_G_Logodnica.txt	patrie	patriei	3	lăudate de adevărații fii ai patriei, de acela care vâd && Pentru fericirea patriei sale, cariera acestui ilustru &&
PopescuND_Betezul.txt	patrie	patriei	1	Încredere în steaua tuleră a patriei sale se schimbă într-o &&
PopescuND_EpocaDerbedelilor.txt	patrie	patriei	2	și puterea co dorese ei patrii lor. && dat titlu de pârinte al patriei; pentru acela trecerea sa &&
PopescuND_Radu_al-III-lea.txt	patrie	patriei	2	să mă întorc, când vocea patriei mă va rechema. && un leu în războaiele independenței patriei sale, al aceluia principe &&
PopescuND_Sora.txt	patrie	patriei	4	la strigătul de alarmă al patriei în pericol începu să && drept prios la picioarele altalturii patriei generosul lor sânge și && cea mare, suferința generală, suferința patriei în primejdie și alergă && cei suferinzi, ca să redea patriei pe fii care și-au &&
PopescuND_Manole.txt	patrie	patriei	5	au adus invazi străine pustitoare patriei, și de multe ori && în desert lucrase pentru împunțirea patriei lor în svânturată și && mână la întărirea și mărirea patriei. &&
Xenopol_A_Molna.txt	patrie	patriei	1	asupra naturii cât și a patriei, indivizilor. &&
CassianS_Jubire.txt	patrie	patriei	1	de doamna Sima în limba patriei. &&
AndriescuBogdan_N_Trandafir.txt	patrie	patriei	1	cânuia strălucie capul Zimbrului, Marca patriei Moldovenești, iar de mână &&

Figura 5. Extragerea formelor flexionare și a contextelor apelând la *dexonline*.

Contextele identificate pentru termenul *patrie* dezvăluie o dimensiune afectivă și identitară. Acestea scot în evidență sintagme relativ fixe precum *iubire de patrie*, *amor de patrie*, *scumpă patrie*, *dulce patrie*. Patria este asociată cu apartenența la o comunitate *vechea ta patrie*, *fără patrie*, *patria străbună*, inclusiv prin metafore ale legăturii emoționale precum *sânul patriei*, *altarul patriei*, *marea familie a patriei*, *patria mamă*. Dușmanul se numește *trădător de patrie*. Identificăm ocurențe care evocă jertfa pentru *patrie* în *a muri pentru patrie*, *a-și jertfi viața pe altarul patriei*. Patria mai este asociată cu lupta împotriva „jugului străin” ce conduce la *eliberarea patriei*, *mântuirea patriei*, *nenorocita patrie*, *pierderea patriei*. Unele contexte dezvăluie *patria* ca moștenire culturală unde găsim sintagme ca *limba patriei*, *eroii patriei*. Putem observa că în utilizarea termenului, acesta preia și sensul de spațiu fizic *pământul patriei*, *munții patriei*, *glia e patria noastră*.

Un instrument pe care l-am considerat util pentru analiza mai amănunțită a termenilor a fost TXM (Heiden 2010; TXM), o platformă de analiză textuală care permite interogarea,

explorarea și extragerea automată a contextelor și metadatelor din corpusuri textuale structurate. Acest instrument permite identificarea rapidă și precisă a termenilor-cheie în cadrul unui corpus extins, afișând automat ocurențele acestora în context. Această funcționalitate facilitează identificarea sensurilor și a nuanțelor de utilizare ale termenilor în epocă. Un alt avantaj major îl reprezintă integrarea metadatelor direct în rezultatele căutării. Pentru fiecare apariție a termenului, TXM afișează informații precum numele autorului, titlul lucrării, anul publicării și editura. Aceste date sunt esențiale pentru documentarea riguroasă a surselor și pentru analiza variațiilor de sens în funcție de contextul istoric, orientarea ideologică a autorului sau momentul apariției textului. De asemenea, TXM oferă posibilitatea de filtrare și organizare a rezultatelor după criterii precum perioada, autorul sau tipul de text, ceea ce permite urmărirea evoluției semantice a termenilor politici în timp. Această funcționalitate contribuie la construirea unui glosar nu doar descriptiv, ci și diacronic. În plus, datele extrase din TXM pot fi exportate în formate compatibile cu instrumente de procesare ulterioară (tabele, baze de date), facilitând transformarea lor în *fișe lexicale complete*, cu exemple de utilizare autentice și referințe precise. În plus, utilizarea TXM aduce rigoare academică procesului de documentare, deoarece fiecare intrare de glosar este însoțită de citate contextualizate și surse verificabile, ceea ce asigură transparența și replicabilitatea cercetării.

Pregătirea datelor este o etapă importantă de care depinde întreaga analiză ulterioară. Fișierele care conțin textele sursă pot fi încărcate în instrumentul TXM fie în format *.txt*, fie în format *.xml* - *TEI P5*. Informațiile despre fiecare text (autor, titlu, anul publicației, editura etc.) trebuie înregistrate într-un fișier separat de metadata. Acest fișier poate avea extensia *.csv* și/sau *.ods*. În TXM legătura dintre textele din corpus și metadata se face prin denumirea fișierelor. Acestea sunt trecute prima coloană a fișierului cu metadata, numită *id* și nu se notează și extensia. Baza noastră de date pentru C3, numită *metadata*, conține informații despre autor, titlu, an, editură. O mențiune importantă este aceea că TXM nu recunoaște diacriticele și nici alt tip de punctuație decât linia de unire „-”.

metadata				
id	titlu	autor	an	editura
1-1-PopFlorantini-Decebal	Decebal-Novela istorica	Ion Pop Florantin	1882	Libraria C Samitca
10-1-ArboreZ-Paylla	Paylla- Roman pentru copii	E Lupu - Zamfir C Arbore	1893	folieton
100-1-DimitropuloG-Batiata	Batiata cea alba- Naratiune originala	G Dimitropolo	1875	Tip Nationala
11-1-Chiru-G-Logodnica	Logodnica principelei Matei Basarab	G Chiru	1894	Tip Universul
12-1-CaligaG-Janei	Misterul mortei Jeanei Cristescu	George Caliga	1909	Minerva
13-1-NitescuM-Morminte	Morminte blestemate	M G Nitescu	1911	folieton
14-1-N D Popescu-Botezul	Botezul de sange- Nuvela istorica originala	N D Popescu	1892	Editura Librarii H Steinberg Tipo Itografia Dor P Cucu
15-1-DemetruG-MisterelePioiestilor	Misterele Pioiestului --1872-1882--- Roman original	Demetru Gr Georgian	1892	Tip Universul L. Cazavilan
16-1-PopescuND-EpocaDerbedelor	Epoca derbedelor si a apellipitorilor --disperatii-- precum si evenimentele care au urmat dupa dansa --1792 1808--	N D Popescu	1891	folieton
17-1-PopescuND-Radu al-III-lea	Radu al III lea cel frumos- Novela originala	N D Popescu	1884	Inprimeria Th Valdescu
18-PopescuND-JuneteaMihaiViteazul	Junetea lui Mihai Viteazul- Nuvela istorica originala	N D Popescu	1895	Editura Librarii H Steinberg
19-1-PopescuND-Sora	Sora de caritate- Un episod din razboiul de independenta	N D Popescu	1889	Editura Librarii H Steinberg
2-1-PopescuND-Prumul ranit	Prumul ranit- Nuvela istorica contemporana	N D Popescu	1890	Editura Librarii H Steinberg
20-1-ApostoliuC-Traian	Domnul Traian	C Apostoliu	1908	Editura Librarii Leon Alcala
21-1-PopescuND-Manole	Mesterul Manole sau Fundarea monastirii Curtii de Arges	N D Popescu	1882	Editura Librarii H Steinberg
22-1-MacriP-Braila	Scarvul sau Crima din Braila- Roman criminal	Panait Macri	1884	Editura Tipo Itografiei Dor P Cucu

Figura 6. Bază de date pentru C3.

Mai jos oferim un exemplu de fișă de glosar pentru termenul *patrie* a cărei alcătuire se poate face automat, prin preluarea datelor din TXM, organizate după cum se poate observa în imaginea următoare:

[illegible]

Figura 7. Fișă de glosar pentru termenul *patrie* extrasă automat prin TXM.

Astfel, pentru termenul selectat, putem identifica în mod automat prezența lui în corpus, contextele în care apare precum și sursa bibliografică ce conține titlul publicației, autorul, anul și editura. Analizând rezultatele obținute, putem crea o schiță a unei *voci* de dicționar în care notăm, în ordine cronologică, toate contextele în care a fost identificat termenul cercetat. Specialiștilor lexicografi le revine stabilirea unei definiții. În plus, TXM permite atribuirea informației gramaticale în funcție de context. Această atribuire se face prin programul de etichetare automată a textului, *TreeTagger* (*TreeTagger*), integrat în TXM. Programul are un set de reguli și modele statistice create inclusiv pentru limba română, adaptate pe baza corpusului MULTTEXT-East (un corpus multilingv, bine standardizat). Folosește un *tagset*¹² specific limbii române, în UTF-8¹³. Mai mult, în TXM se pot folosi expresii regulate pentru identificarea tuturor formelor flexionare ale unui termen, în baza lemei, identificate, de asemenea, automat, alături de eticheta gramaticală aferentă¹⁴:

¹² O listă de etichete morfosintactice.

¹³ *Unicode Transformation Format*, standard universal de codare a caracterelor care folosește blocuri de 8 biți (un octet) pentru a codifica caracterele, fapt ce permite reprezentarea inclusiv a diacriticelor.

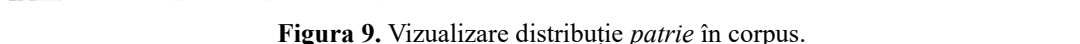
¹⁴ Pentru citirea informațiilor gramaticale atribuite termenilor recomandăm consultarea tabelului disponibil pe pagina oficială <https://nl.ijs.si/ME/Vault/V4/msd/tables/msd-human-ro.tbl>.

author, title, an, editura, repoz	Left context	Patrie	Right context
Ioan Popescu, Petru Căzău, 1979, foliolet, Norma	Maria nu mai avea nici patrie, nici	patriotism	, nu mai avea nici dorul țării, nici speranța de a
Ioan Popescu, Petru Căzău, 1979, foliolet, Nictom	, și să fug cu ea departe de	patrie	. Dar jărâmintea de război, pe care mi-l făcui mă neșnu
Ioan Popescu, Petru Căzău, 1979, foliolet, Nictom	În voia îndrăgărilor, pentru a mă consacra	patriei	. Torturile mele erau de fiecare moment, dăci iubirea mă îndemna
Ioan Popescu, Petru Căzău, 1979, foliolet, Alphon	Aron, și îndată după îndeplinirea operii noastre	patrioțice	, o vom căuta, precum vom căuta și pe iubita sufletului
Ioan Popescu, Petru Căzău, 1979, foliolet, Nictom	lor, se întorcea cu a să în	patrie	. Aron stăru cu tot dinadinsul, date și bani mult turlor
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	ca uragunul spre a da pipot cu inamicul	patriei	. Mi se pare, că văd scuturile lor formând un zid
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	spre a se jertfi pentru gloria și fericirea	patriei	. Sângele lui clocește în vine, înima lui bate cu tărie
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	și să mor împreună cu ei pentru gloria	patrie	ramâne. Acest ardent al spiritului de grabă se liniștește, și
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	!-i zic: Dulce et decorum est pro	patrie	morii. Dar cerul se întinde în rădărit. De acolo se
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	ani sunt de atunci, a plănuș în	patrie	noastră până aproape de capitală. Cu multe dăruș, cu mari
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	. Tatăl meu și-a jertfi tronul pentru binele	patriei	, căci s-a simțit slab și n-a voit, să o dărmăsoș
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	împreună, pe ce căli am putna scăpa	patrie	de nimicnita, ce o amenință în fiecare zi. Înainte de
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	toate vor fi pierdute, și noi și	patrie	*, în vom prinde și-i vom extrăda Romanilor, iar
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	vor fi alegeri totj acia, care pentru	patrie	lor, cu l-a crescut și nutrit, vor a-și vălăna cu
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	, căci ne-am îndat despre iubirea ta de	patrie	, pe altăru călăia cei mai mulți Daci s-au jertfi până acum
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	că într-adevăr sunt iubirea lui de	patrie	să mă preșu de ori ce egoism, și când ei nu
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	me, a ne vedea cu ochii pierine	patrie	. Călii vreme vom trăi noi, și Dacia va fi
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	iubii numai cum i-am iubit eu, iubi	patrie	numai cum am iubit-o eu și mișli bucurăți pentru ea, numai
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	la pământ. Ei se roagă pentru fericirea	patriei	. IV. Singur pede în obale sa Vezina culcat pe un
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	... cum să mori pentru	patrie	. Vi multumesc, și o să vezi, că și ful
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	toate sunt pierdute, vor lăbi cel puțin	patrie	, ce trage de moarte. "Dapix cu ulă întrebător la
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	mult mai mare și mai hotărâtor asupra sorșii	patriei	. Conștijuri unde au înțut ultima lor adunare și ce au hotărât
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	că acela niciodată nu s-au mai reitros în	patrie	l'insă acum se îndrăpă aceea. "Dapix știe, pentru
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	succes, ca mult iubita și cercata noastră	patrie	să relievia. (Va urma.) Vezina. Istoriile de
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	urgente mele chemă. Mu mutămes în numele	patriei	. Precum se vede, mâine va fi o cruntă bătălie.
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	înima, să vă reitroaceți în frumusea voastră	patrie	. În cerșul familiei și în locul natal de care vă legă
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	Ne-a amenințat, că de nu vom trăda	patrie	și pe împărat, ne vor omorî prin chinurile cele mai teribile
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	cu dispreț. "Voi sunteți trădători de	patrie	. "Încapă în fine Vezina. "Ați voit să vă
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	vă crut, sperând că nu sunteți înamici	patriei	, ci numai ai lui. Pofta de domnie v-a alungat din
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	mine în expediția de peste Danubiu. Atunci	patrie	noastră a fost tare. Acum inimici au aruncat-o la pământ zdrobindu-o
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	vei fi așa de mărinimoș, și că	patrie	fi-o lăbești mai mult ca pe tine însuși. "Dapix
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	cu să-l câștigăm și pe accepta pentru apărarea	patriei	și să le lăbești, căci cu căuș, nu vom afla
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	acuma accepta deși nu s-au luptat în contra	patriei	, dar au lipot-o de nou mare ajutor. Cu toți fie
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	tații săi, cum ambii ascuțit de chemarea	patriei	raitate de moarte și aleargă cu grăbire în ajutorul ei. Până
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	va fi ziua în care va hotărâ asupra	patriei	noastră. Vor sosi acupți opti romane. De vom câștiga această
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	poate aștepta ceea ce dorește, a sacrificat	patriei	interesele proprii. A arătat o inimă nobilă și-a fost vrednic de
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	s-au supus regelui și au primit a apăra	patrie	. Nu-m-au crezut. Au zis, că-i înșel. Numai
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	vă vor binecuvânta, că le-ăți dat o	patrie	liberă. Zambon este cu noi. " Regele rămâne înșel și singur
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	voastră, blestem, blestem, conștijori ai	patriei	mele " strigă cu ochi scăldați în sânge. Ultimul rege al
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	ostapilor multămită mea și a regelui tău numele	patriei	pentru bărbăție, cu care au înțut pipot inamicul. Salutare tuturor
Nic T. Zorila, Vezina- Istoriile din timpul lui Duras, 1992, foliolet, Nictom	pot întotdeauna blestema pe cei ce mi-au ucis	patrie	și regale. Rămăs buru, iubitu! meu Dapix. " Zicând

Figura 8. Forme flexionare pentru *patrie* în TXM.

Datele obținute în mod automat pot fi extrase într-un document editabil, astfel încât să poată fi organizate în funcție de nevoile impuse de analiza personală. Pentru termenul *patrie* am identificat 350 de ocurențe (față de cele 341 identificate prin scriptul în care apelam la *dexonline*¹⁵) în tot corpusul, incluzând formele flexionare *patria*, *patriei*, *patrii*, *patrioata*, *patriot*, *patrioți*, *patriotic*, *patriotică*, *patriotice*, *patrioții*, *patrioților*, *patriotism*, *patriotismul*, *patriotismului*, *patriotului*. *Voyant Tools* detectează 363 de ocurențe, după cum vom observa în imaginea de mai jos. Avantajul utilizării *Voyant* este că putem avea acces la întreg conținutul textului, nu doar la contextele stânga-dreapta (pe care, de altfel, le putem și modifica). Dezavantajul îl constituie, în continuare, lucrul în mediul virtual, neînregistrarea ordinii aplicării parametrilor folosiți și, evident, riscul de a pierde rezultatele analizei.

¹⁵ Diferența este foarte mică și este cauzată de faptul că unele cuvinte identificate prin căutarea *patri*. * în TMX nu se regăsesc printre formele indicate în dicționar.

Fără să forțăm limitele acestui tip de abordare semiautomată, am dorit să aflăm dacă putem utiliza fișierul csv produs cu ajutorul TXM pentru crearea automată a unei intrări de dicționar. Ca acest lucru să fie posibil, am dezvoltat o interfață web interactivă dedicată generării și organizării intrărilor de dicționar. Scopul acestei interfețe a fost acela de a facilita vizualizarea, filtrarea și completarea definițiilor și a surselor dintr-un set de date flexibil, construit pe baza fișierului exportat din TXM care conține, așa cum am arătat mai sus, formele flexionare și contextele termenului *patrie*. Pentru interogarea și manipularea datelor din fișier, am folosit biblioteca *pandas*. Am generat liste de opțiuni distincte pentru fiecare câmp (partea de vorbire, titlu, an, autor, editură) care permit utilizatorului să filtreze înregistrările afișate. Pentru realizarea efectivă a interfeței web, am utilizat biblioteca *gradio*, care permite crearea rapidă a aplicațiilor interactive. Prin *gr.Blocks* am organizat componentele interfeței astfel încât să includă: un câmp de introducere a denumirii intrării, liste derulante pentru filtrarea datelor pentru partea de vorbire, titlu, an, autor, editură, un câmp în care să apară intrarea generată, un câmp separat care permite utilizatorului să completeze definiția manual, un câmp pentru definiția generată automat de un sistem de inteligență artificială în baza celor 350 de contexte extrase din TXM, un buton pentru generarea intrării și buton pentru exportarea acesteia într-un fișier .txt. Am implementat și o funcție care marchează cu bold cuvintele „pivotal” din contextul lingvistic, pentru o evidențiere mai bună. Exportul în format text permite salvarea rapidă a intrărilor pentru prelucrare ulterioară. Codul complet pentru această interfață este disponibil public pe platforma Zenodo (Ilie 2025). Această interfață reprezintă rezultatul final al demersului nostru:

Figura 11. Interfață pentru generarea unei intrări de dicționar.

Concluzii

Glosarul nu este doar un document descriptiv, ci se poate constitui într-un instrument de analiză textuală pentru identificarea și explicarea procesului de alfabetizare politică prin literatura de consum. De multe ori, aceste texte nu abordează în mod direct teme politice, însă vehiculează concepte, termeni și structuri ideologice care contribuie la formarea unei conștiințe civice. Glosarul rezultat din prezenta cercetare și implementarea unei interfețe care să utilizeze elemente de glosar pentru a le transforma în fișe de lucru aduc în prim-plan nevoia de a reconstitui, pe temei lexicografic, traseele prin care se realizează transferul de cunoștințe politice în spațiul public. Sintagme precum „adunarea electivă”, „drepturi politice”, „curentul opiniei publice”, „guvern constituțional” sau „principiul unirii” sunt expresii ale unui vocabular politic care, odată integrat în literatura de consum, dobândește o funcție pedagogică. Prezența acestor termeni în texte de circulație largă indică o formă de mediere a ideilor politice și o modalitate de alfabetizare discretă, dar eficientă, a cititorului neavizat.

Prin crearea unui astfel de glosar tematic, cercetătorul poate realiza conexiuni între apariția unor termeni și anumite contexte istorico-politice, urmărind modul în care se modifică ideea despre cadrul politic în funcție de epocă și de mediu. Mai mult decât atât, glosarul permite indexarea și filtrarea tematică a corpurilor literare, lucru ce rafinează analizele cantitative (de frecvență) și calitative (de tip discursiv). Astfel, se poate evalua nu doar prezența unui termen într-un corpus de texte, ci și rolul său în structurarea unei viziuni despre politică, autoritate, drepturi sau responsabilitate civică.

BIBLIOGRAFIE

A. Bibliografie generală

- Barrett 2004 = Grant Barret, *The Oxford Dictionary of American Political Slang*, Oxford, New York, Oxford University Press.
- Blackbourn 1998 = David Blackbourn, *The Long Nineteenth Century. A History of Germany, 1780–1918*, Oxford, Oxford University Press.
- Călinescu 1990 = George Călinescu, *Domina Bona*, în *Pagini de estetică*, București, Editura Albatros.
- Crick, Porter 1978 = Bernard Crick, Alex Porter, *Political Education and Political Literacy*, London, Longman.
- Fanache 2002 = Vasile Fanache, *Caragiale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Ibrăileanu 2010 = Garabet Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, în *Scrieri alese*, selecția textelor, nota asupra ediției, cronologie și referințe critice de Antonio Patraș și Roxana Patraș, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
- Iorgulescu 1988 = Mircea Iorgulescu, *Eseu despre lumea lui Caragiale*, București, Editura Cartea Românească.
- Lakoff 1996 = George Lakoff, *Moral Politics: How liberals and conservatives think*, (2nd edition), Chicago, London, The University of Chicago Press.
- Lakoff, Johnsen 1980 = George Lakoff, Mark Johnsen, *Metaphors We Live By*, (2nd edition), Chicago, London, The University of Chicago Press.

- Lovinescu 2010 = Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol 1. *Forțele revoluționare*, Iași, TipoMoldova.
- Maiorescu 1908 = Titu Maiorescu, *Critice 1866–1907*, vol. 3, București, Editura Minerva.
- Malvern *et al.* 2004 = David Malvern, Brian Richards, Ngoni Chipere, Pilar Durán, *Lexical Diversity and Language Development*, New York, Palgrave Macmillan.
- Manolescu 2002 = Florin Manolescu, *Caragiale și Caragiale: Jocuri cu mai multe strategii*, București, Editura Humanitas.
- McLean 2001 = Iain McLean, *Dicționar de politică*, traducere realizată de Leonard Gavrilu, București, Editura Univers Enciclopedic.
- McLean, McMillan 2009 = Iain McLean, Alistar McMillan, *The Concise Oxford Dictionary of Politics*, in *The Concise Oxford Dictionary of Politics*, Oxford, Oxford University Press.
- Meadwell 2001 = Hudson Meadwell, *The Long Nineteenth Century in Europe*, in „Review of International Studies”, vol. 27, p. 165–89.
- Mitchievici 2014 = Angelo Mitchievici, *Caragiale după Caragiale. Arcanele interpretării: Exagerări, deformări, excese*, București, Editura Cartea Românească.
- Pârvulescu 2011 = Ioana Pârvulescu, *Lumea ca ziar. A patra putere: Caragiale*. Cu 248 de reproduceri inedite, București, Editura Humanitas.
- Patraș 2016 = Roxana Patraș, *Oratorie politică românească (1847–1899)*, vol. I–III, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
- Patraș 2018 = Roxana Patraș, *The Remains of the Day: Literature and Political Eloquence in 19th-century Romania*, Roma, Aracne Editrice.
- Patraș 2020 = Roxana Patraș, *Pentru reabilitarea literaturii de consum*, în „Convorbiri literare”, nr. 289, p. 139–142.
- Patraș, Cuzmici 2024 = Roxana Patras, Loredana Cuzmici, *Tools, methods, and solutions for the exploration of Romanian corpora*, Iași, Institutul European.
- Cuzmici 2024 = Loredana Cuzmici, *The Recontextualization of a Genre*, în Roxana Patras, Loredana Cuzmici (coord.), *Tools, methods, and solutions for the exploration of Romanian corpora*, Iași, Institutul European, p. 299–320, <https://doi.org/10.5281/zenodo.13772904>.
- Rancière 2009 = Jacques Rancière, *Moments politiques. Interventions 1977–2009*, Paris, La Fabrique – Lettres libres.
- Rădulescu, Pânzaru 1975 = Ilie Rădulescu, Petru Pânzaru, *Dicționar Politic*, București, Editura Politică.
- Robertson 1986 = David Robertson, *The Penguin dictionary of politics*, New York, Harmondsworth, Penguin.
- Scruton 2007 = Roger Scruton, *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*, 3rd edition, New York, Palgrave Macmillan.
- Tomuș 2012 = Mircea Tomuș, *Pentru un alt Caragiale*, București, Editura Academiei Române.

B. Bibliografie digitală

CLRE = Academia Română, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, *CLRE. Corpus lexicografic românesc electronic*, realizat de Alina-Mihaela Bursuc, Călina-Georgiana Ciocoiu, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Alexandra Ilie, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), Claudiu-Marian Teodorescu, Iași, 2021–prezent, <https://clre.solirom.ro/>.

dexonline = *dexonline. Dicționare ale limbii române*, <https://dexonline.ro/>.
Dictionnaire politique = *Dictionnaire politique*, în *Linternaute*,
<https://www.linternaute.fr/dictionnaire/fr/theme/politique/1/>.
EuroVoc = *EU's multilingual and multidisciplinary thesaurus.*, <https://eur-lex.europa.eu/browse/eurovoc.html?params=04>.
Glosar = *Glosar de termeni politici*, în *Wikipedia*,
https://ro.wikipedia.org/w/index.php?title=Glosar_de_termeni_politici&oldid=17030625.
Heiden 2010 = Serge Heiden, *The TXM Platform: Building Open-Source Textual Analysis Software Compatible with the TEI Encoding Scheme*. 2(3), p. 389–398, <https://shs.hal.science/halshs-00549764>.
Ilie 2025 = Alexandra Ilie, *Dictionary Entry Interface [Computer software]*. Zenodo,
<https://doi.org/10.5281/zenodo.16786772>.
Ilie, Patraș 2025 = Alexandra Ilie, Roxana Patraș, *DH-Glossary [Dataset]*. Zenodo.
<https://zenodo.org/records/16746572>.
TreeTagger = <https://www.cis.uni-muenchen.de/~schmid/tools/TreeTagger/>.
TXM, É. = Textométrie // TXM, <https://txm.gitpages.huma-num.fr/textometrie/>.
Wikisource = <https://ro.wikisource.org/wiki/>.

TOWARD A POLITICAL GLOSSARY OF THE LONG NINETEENTH CENTURY: METHODS, CHALLENGES, AND LIMITATIONS. WITH A CASE STUDY (“PATRIE”)

ABSTRACT

This study explores the potential of political literacy through popular literature by combining computational methods and manual linguistic analysis. The research began with the creation of two political term glossaries: one generated almost entirely automatically from a corpus of political oratory, and another compiled manually from the works of the Romanian classic author I.L. Caragiale. These glossaries were merged into a unified set of 136 political terms, which were then searched within a corpus of popular literature.

To ensure accuracy beyond lemma-based searches, a web crawler was developed to retrieve all inflected forms of the terms from DEXonline, enabling exact-match searches across the corpus. This process yielded 341 forms, while the use of TXM software extended the results to 350 relevant terms. Contexts for selected terms, such as *patrie* (“homeland”), were extracted along with metadata and used to design a digital interface for creating dictionary entries. The combination of digital dictionaries, curated political glossaries, and advanced data analysis resulted in a functional tool that facilitates the systematic documentation of political vocabulary in popular literature. This integrated approach demonstrates how computational linguistics can support political literacy by making specialized vocabulary accessible and contextually meaningful to a wider audience.

Keywords: *political literacy, digital lexicography, corpus linguistics, TXM, query interface, computational text analysis.*

LISTA PARTICIPANȚILOR

- Liliana AGACHE, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București.
- Anca ALEXANDRU, Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați.
- Alexandru ANGHELINA, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București.
- Aleksandra BANJEVIĆ, Univerzitet „Crne Gore”, Nikšić, Muntenegru.
- Ana Maria BARBU, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București/Facultatea de Litere, Universitatea din București.
- Iulia BARBU COMAROMI, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București.
- Silviu-Ioan BEJINARIU, Institutul de Informatică Teoretică, Academia Română, Filiala Iași.
- Radu BORZA, *dexonline*.
- Tudor BUMBU, Institutul de Matematică și Informatică „Vladimir Andrunachievici” al Universității de Stat din Moldova, Chișinău.
- Alina-Mihaela BURSUC, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.
- Livia CARUNTU-CARAMAN, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al Universității de Stat din Moldova, Chișinău.
- Victor CELAC, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București.
- Oana-Magdalena CENAC, Facultatea de Litere, Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați.
- Călina-Georgiana CIOCOIU, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași/Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
- Marius-Radu CLIM, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.
- Oana COGEANU-HARAGA, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
- Codrin Dinu VASILIU, Academia Română, Filiala Iași.
- Mioara DRAGOMIR, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.
- Cristina FLORESCU, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

Ion GIURGEA, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București.

Ana-Maria GÎNSAC, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Octavian GORDON, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea din București.

Gabriela HAJA, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

Bogdan HARHĂȚĂ, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca.

Florin IFTENE, Institutul de Informatică, Academia Română, Filiala Iași.

Alexandra ILIE, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

Ramona LUCA, Institutul de Informatică Teoretică, Academia Română, Filiala Iași.

Laura MANEA, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

Mihaela MARIN, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București.

Mircea MINICĂ, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca.

Cătălin MITITELU, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București.

Cristian MOROIANU, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București/Facultatea de Litere, Universitatea din București

Mariana NASTASIA, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

Raluca-Mihaela NEDEA, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București.

Florin-Teodor OLARIU, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

Ștefania OPREA, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București.

Roxana PATRAȘ, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Andreea-Nora PUȘCAȘ, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca.

Constantin RĂCHITĂ, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Maria ȘTEFĂNESCU, Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

Elena Isabelle TAMBA, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

Dan UNGUREANU, Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad.

Mădălina UNGUREANU, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Ana VULPE, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al Universității de Stat din Moldova, Chișinău.

Rodica ZAFIU, Academia Română, București/Facultatea de Litere, Universitatea din București.

COMITETUL ȘTIINȚIFIC

Verginica BARBU MITITELU, Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu”, Academia Română, București.

Luminița BOTOȘINEANU, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

Éva BUCHI, Université de Lorraine, Nancy, France.

Marinela BURADA, Facultatea de Litere, Universitatea „Transilvania” din Brașov.

Adrian CHIRCU, Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

Dan CRISTEA, Institutul de Informatică Teoretică, Academia Română, Filiala Iași.

Przemysław DĘBOWIAK, Institute of Romance Studies of the Jagiellonian University, Cracovia, Polonia.

Cristina FLORESCU, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

Ion GIURGEA, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București

Gabriela HAJA, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

Bogdan HARHĂȚĂ, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca.

Iztok KOSEM, Trojina, Institute for Applied Slovene Studies, Ljubljana, Slovenia.

Roberto MERLO, Università degli Studi di Torino, Italia.

Ioan MILICĂ, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Ana-Maria MINUȚ, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Cristian MOROIANU, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București/Facultatea de Litere, Universitatea din București.

Roxana PATRAȘ, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Elena Isabelle TAMBA, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

Diana TRANDABĂȚ, Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Dan TUFIȘ, Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu”, Academia Română, București.

Mădălina UNGUREANU, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Ana VULPE, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al Universității de Stat din Moldova, Chișinău.

Rodica ZAFIU, Academia Română, București/Facultatea de Litere, Universitatea din București.

Colocviul cu participare internațională „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării. AcadLexi 2025”, ajuns la a XIV-a ediție, este singura manifestare științifică din România dedicată, în special, diseminării cercetărilor lexicografice și, în general, studiilor de lingvistică, de filologie sau de prelucrarea limbajului natural, cu orientare spre instrumentele și resursele digitale necesare redactării și publicării dicționarelor academice. Manifestarea, la care au participat cca 50 de specialiști din țară și din străinătate, a fost organizată – pentru prima dată împreună de către toți cercetătorii lexicografi din Academia Română – de Departamentul de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, Departamentul de lexicografie și etimologie de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București și Departamentul de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, în colaborare cu Asociația Culturală „A. Philippide” din Iași.

Acest volum, al cincilea din seria *AcadLexi – Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*, include, în trei secțiuni tematice – *Lexicografia academică românească*, *Filologie și digitalizare* și *Studii de lexicologie și traductologie*, aproape toate comunicările susținute de participanți, cu teme legate de lexicografie și lexicografie digitală, lexicologie, filologie, terminologie, pragmatica discursului, etimologie etc.

AcadLexi este un adevărat forum științific, care favorizează schimbul de idei cu privire la schimbările de paradigmă aduse de era digitală și contribuie la conturarea unor direcții de cercetare, în echipe transdisciplinare, formate din specialiști în lingvistică și lexicografie tradițională, cercetători din domeniul procesării limbajului natural și al lexicografiei realizate cu mijloace și resurse electronice.

Editorii

ISSN: 3008-6159
ISSN-L: 3008-6159

